

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” IAȘI

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

XI

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”
IAȘI, 1987

COMITETUL DE REDACȚIE

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *redactor responsabil*
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *secretar de redacție* ;
ALEXANDRU ANDRONIC, VASILE CHIRICA, ADRIAN
C. FLORESCU, ION IONIȚĂ, VICTOR SPINEI,
DAN GH. TEODOR, *membri*.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de către
Waltraud Delibaș și Emilia Platon-Drumea. Fotografiile s-au efectuat
în laboratorul foto al Universității „Al. I. Cuza” Iași.

The Archaeology of Moldavia

XI

Археология Молдовы

XI

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”

Bd. Karl Marx, 15

6600 Iași

SUMAR

60 DE ANI DE LA APARIȚIA LUCRĂRII „GETICA” A LUI VASILE PÂRVAN

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Metalurgia bronzului la tracii din spațiul carpato-dunăreano-pontic în opera lui Vasile Pârvan</i> . . .	11
ALEXANDRU VULPE, <i>Arta aurului la tracii nordici în concepția lui Vasile Pârvan</i> . . .	21
ADRIANA STOIA, <i>Metalurgia fierului la tracii în opera lui Vasile Pârvan</i> . . .	27
MIHAIL VASILESCU, <i>Tracii și eposul homeric în opera lui Vasile Pârvan</i> . . .	33
ATTILA LÁSZLÓ, <i>Cimcrienii în opera lui Vasile Pârvan</i> . . .	41

STUDII ȘI MATERIALE

GUY RACHET, <i>L'arrivée des Indo-Européens en Grèce et en Asie Antérieure</i> . . .	51
SILVIA TEODOR, <i>Cercetările arheologice de la Ciurea, județul Iași</i> . . .	65
SILVIU SANIE, <i>Cetățuia geto-dacică de la Barboși (I)</i> . . .	103
VIORREL BUTNARIU, <i>Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275 — 491). I. Perioada 275—324</i> . . .	113
DAN GH. TEODOR, <i>Așezarea feudală timpurie de la Epureni — Vaslui</i> . . .	141
RODICA POPOVICI, <i>Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV—XVII)</i> . . .	169

NOTE

CORNELIA-MAGDA MANTU, <i>Descoperiri arheologice la Mălușteni (jud. Vaslui)</i> . . .	191
MARINA ROMANOVSKAJA, <i>Așezarea de la Ulmi. Săpăturile din anul 1960</i> . . .	207
OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN, <i>Un mormânt cu medalioane romane de sticlă din necropola de la Mihălășeni (jud. Botoșani)</i> . . .	227
RUXANDRA MAXIM-ALAIBA, <i>Două morminte turanice tirzii de la Banca</i> . . .	235

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE

VALERIA DUMISTRĂCEL și CORNELIA-MAGDA MANTU, <i>Un sistem automat de prelucrare a datelor bibliografice în arheologie</i> . . .	241
DAN BOTEZATU, PETRU CANTEMIR și GEORGETA MIU, <i>Observații antropologice asupra materialului osteologic uman de la Trifești (jud. Iași), datînd din perioada feudală timpurie (secolele XIII—XIV c.n.)</i> . . .	247

RECENZII

- DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Editura Junimea, Iași, 1985, 198 p., 4 hărți, 16 planșe (Vasile Chirica) 267
- WITOLD HENSEL, SARUNAS MILISAUSKAS, *Excavations of Neolithic and Early Bronze Age Sites in South-Eastern Poland*, Narodowy Iminia Ossolinskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985, Warszawa, 117 p. (Cornelia-Magda Mantu) 268
- * * * *Eneolit SSSR*, Izdatel'stvo „Nauka”, Moskva, 1982, 360 p. + 6 pl. color (în text) (Alexandru Andronic și Nicolae Ursulescu) 269
- IVAN PAVLU, MARIE ZÁPOTOCKÁ, Bylany, Katalog, Secke A, dil. 1, Aú, ČSAV, Praha, 1983, 293 p., 2 hărți (Cornelia-Magda Mantu) 271
- * * * *Pamiętnik Muzeum Miedzi, Okregowe Muzeum Miedzi w Legnicy*, Wydawnictwa towarzystwa przyjaciół nauk w Legnicy, tom I, Legnica, 1982, 271 p. (Mircea Petrescu-Dîmbovița) 272
- TIBERIU BADER, *Die Fibeln in Rumänien* (Prähistorische Bronzefunde, Abt. XIV, Bd. 6), C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, VIII + 144 p. + 62 pl. (Attila László) 273
- TIBOR KEMENCZEI, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Mit 220 Tafeln und 30 Abbildungen, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 208 p. (Archaeologia Hungarica, Series Nova, LI) (Attila László) 274
- * * * *Vestigiile rupestre din Munții Buzăului*, Arhivele Statului Buzău, Buzău, 1980, 86 p. (Cornelia-Magda Mantu) 276
- * * * *Revue Numismatique*, VIe série, tome XXVI, 1984, 315 p. și 16 pl. (Dumitru Ioniță) 277
- WOLFGANG LESCHHORN, „Gründer der Stadt.“ *Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte*, Paltingenesia, XX, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, Stuttgart, 1984 (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) 279
- MICHAEL H. CRAWFORD, *Coinage & Money under the Roman Republic. Italy & the Mediterranean Economy*, Methuen & Co Ltd., London, 1985, XXV + 355 p. (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) 279
- A. A. NUDEL'MAN, *Očerki istorij monetnogo obraščenia v Dnestrovsko-Prutskom regione*, „Știința”, Chișinău, 1985, 182 p. (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) 281
- DAN GH. TEODOR : *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1984, 78 p. + 49 pl. și *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui*, Ed. Junimea, Iași, 1984, 148 p. (Ioan Mitrea) 282

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- VASILE CHIRICA, *Colocviul internațional „Aurignacianul și gravettianul (Perigordianul) în cadrul lor ecologic”*, Cracovia și Nitra, 15—21 septembrie 1980 285
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Reuniunea Consiliului Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Pre-și Protoistorice (București, 3—6 septembrie 1984)* 286
- ION IONIȚĂ, *Simpozionul internațional de arheologie de la Biate Blota (Pommerania)* 287

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Sesiunea științifică cu tema : „Cultura Cucuteni în context european” (Iași, 24—28 septembrie 1984)	288
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, Stagiul de documentare în R. F. Germania	290
VICTOR SPINEI, Călătorie de documentare științifică în R. D. Germană (1985)	291
DAN GH. TEODOR, Al V-lea Congres Internațional de arheologie slavă — Kiev, 18-26 septembrie 1985	292
ION IONIȚĂ, O nouă călătorie de studii în R. F. Germania	293
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Principalele probleme de istorie veche și arheologie la cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la Stuttgart (august 1985)	293
VASILE CHIRICA, Colocviul „Geneza și evoluția culturilor paleolitice pe teritoriul României”	295
CORNELIA-MAGDA MANTU, Simpozionul „Metode moderne de datare în arheologie” de la Nové Vozokany	296

C R O N I C Ă

Profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița la 70 de ani (Dan Gh. Teodor)	301
--	-----

O B I T U A R I A

IUDITA WINKLER	303
AUREL BUZILĂ	306

S U M A R U L V O L U M E L O R I — X (Valeria Dumistrăcel)	309
--	-----

L I S T A A B R E V I E R I L O R	315
---	-----

SOMMAIRE

60 ANNÉES DEPUIS L'APPARITION DE L'OUVRAGE „GETICA“ PAR VASILE PÂRVAN

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>La métallurgie du bronze chez les Thraces de l'espace carpato-danubiano-pontique dans l'oeuvre de Vasile Pârvan</i>	11
ALEXANDRU VULPE, <i>Die Goldschmiedekunst bei den Nordthrakern in der Auffassung Vasile Pârvans</i>	21
ADRIANA STOIA, <i>La métallurgie du fer chez les Thraces dans l'oeuvre de Vasile Pârvan</i>	27
MIHAIL VASILESCU, <i>Les Thraces et les épopées homériques dans l'oeuvre de Vasile Pârvan</i>	33
ATTILA LÁSZLÓ, <i>Les cimmériens dans l'oeuvre de Vasile Pârvan</i>	41

ÉTUDES ET MATÉRIAUX

GUY RACHET, <i>L'arrivée des Indo-Européens en Grèce et en Asie Antérieure</i>	51
SILVIA TEODOR, <i>Les recherches archéologiques de Ciurea, district Iași</i>	65
SILVIU SANIE, <i>La citadelle géto-dace de Barboși (I)</i>	103
VIOREL BUTNARIU, <i>Les monnaies romaines postauréliennes dans les territoires carpato-danubiano-pontiques (les années 275—491) I. La période 275—324</i>	113
DAN GH. TEODOR, <i>L'établissement du haut féodalisme de Epureni — Vaslui</i>	141
RODICA POPOVICI, <i>Archaeological Researches in the Mediaeval Rural Settlement Mălești (14th — 17th Centuries)</i>	169

NOTES

CORNELIA-MAGDA MANTU, <i>Découvertes archéologiques à Mălușteni (dépt. de Vaslui)</i>	191
MARINA ROMANOVSKAJA, <i>Поселение Ульма. По охранным раскопкам 1960 г.</i>	207
OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN, <i>Une tombe à médaillons romains en verre de la nécropole de Mihălășeni (dépt. de Botoșani)</i>	227
RUXANDRA MAXIM-ALAIBA, <i>Deux tombes touraniennes tardives de Banca</i>	235

RECHERCHES INTERDISCIPLINAIRES

VALERIA DUMISTRĂCEL et CORNELIA-MAGDA MANTU, <i>Un système automatique de documentation en archéologie</i>	241
--	-----

DAN BOTEZATU, PETRU CANTEMIR et GEORGETA MIU, <i>Anthropological Observations Regarding the Human Osteological Material of Trifești Dating from the Early Feudal Period (13th—14th Centuries A.D.)</i>	247
SERGIU HAIMOVICI et ION COJOCARU, <i>L'étude des restes paléofauniques provenus de quelques établissements féodaux ruraux de la Moldavie</i>	259

COMPTES RENDUS

DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, <i>Așezările culturii Cucuteni din România</i> , Editura Junimea, Iași, 1985, 198 p., 4 cartes, 16 planches (Vasile Chirica)	267
WITOLD HENSEL, SARUNAS MILISAUSKAS, <i>Excavations of Neolithic and Early Bronze Age Sites in South-Eastern Poland</i> , Narodowy Instytut Źródła i Kultury Polskiej Akademii Nauk, 1985, Warszawa, 117 p. (Cornelia-Magda Mantu)	268
* * * <i>Encolii SSSR</i> , Izdatel'stvo „Nauka”, Moskva, 1982, 360 p. + 6 pl. en couleur (dans le texte) (Alexandru Andronic et Nicolae Ursulescu)	269
IVAN PAVLU, MARIE ZÁPOTOCKÁ, <i>Bylany</i> , Katalog, Secke A, dil. 1, Aú, ČSAV, Praha, 1983, 293 p., 2 cartes (Cornelia-Magda Mantu)	271
* * * <i>Pamiętnik Muzeum Miedzi</i> , Okręgowe Muzeum Miedzi w Legnicy, Wydawnictwa towarzystwa przyjaciół nauk w Legnicy, tom I, Legnica, 1982, 271 p. (Mircea Petrescu-Dîmbovița)	272
TIBERIU BADER, <i>Die Fibeln in Rumänien</i> , Prähistorische Bronzefunde, Abt. XIV, Bd. 6), C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, VIII + 144 p. + 62 pl. (Attila László)	273
TIBOR KEMENCZEI, <i>Die Spätbronzezeit Nordostungarns</i> . Mit 220 Tafeln und 30 Abbildungen, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 208 p. (Archaeologia Hungarica, Series Nova, LI) (Attila László)	274
* * * <i>Vestigiile rupestre din Munții Buzăului</i> , Arhivele Statului Buzău, Buzău, 1980, 86 p. (Cornelia-Magda Mantu)	276
* * * <i>Revue Numismatique</i> , VI ^e série, tome XXVI, 1984, 315 p. et 16 pl. (Dumitru Ioniță)	277
WOLFGANG LESCHHORN, „Gründer der Stadt”. Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte, Palingenesia, XX, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, Stuttgart, 1984 (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)	279
MICHAEL H. CRAWFORD, <i>Coinage & Money under the Roman Republic. Italy & the Mediterranean Economy</i> , Methuen & Co Ltd., London, 1985, XXV + 355 p. (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)	279
A. A. NUDEL'MAN, <i>Očerki istorij monetnogo obraščenia v Dnestrovsko Prutskom regione</i> , „Știința”, Chișinău, 1985, 182 p. (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)	281
DAN GH. TEODOR : <i>Civilizația romană la est de Carpați în secolele I—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava</i> , Ed. Academiei R. S. România, București, 1984, 78 p. + 49 pl. et <i>Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui</i> , Ed. Junimea, Iași, 1984, 148 p. (Ioan Mitrea)	282

LA VIE SCIENTIFIQUE

VASILE CHIRICA, <i>Le colloque international „L'Aurignacien et le gravettien (le Périgordien) dans leur cadre écologique”, Kraków et Nitra, 15—21 septembre 1980</i>	285
--	-----

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>La réunion du Conseil Permanent de l'Union Internationale de Sciences Pré- et Protohistoriques</i> (Bucarest, 3—6 septembre 1984)	286
ION IONIȚĂ, <i>Le symposium international d'archéologie de Biala Błota</i> (Pommeranie)	287
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>La session scientifique avec le thème : „La civilisation Cucuteni en contexte européen”</i> (Iasi, 24—28 septembre 1984)	288
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, <i>Stage de documentation en RF d'Allemagne</i> (1985)	290
VICTOR SPINEI, <i>Voyage de documentation scientifique en RD d'Allemagne</i> (1985)	291
DAN GH. TEODOR, <i>Le cinquième Congrès International d'Archéologie Slave — Kiev 18—26 septembre 1985</i>	292
ION IONIȚĂ, <i>Un nouveau voyage d'études en RF d'Allemagne</i>	293
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Les principaux problèmes d'histoire ancienne et d'archéologie au XVIe Congrès International de Sciences Historiques de Stuttgart</i> (août 1985)	293
VASILE CHIRICA, <i>Le colloque „La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie”</i>	295
CORNELIA-MAGDA MANTU, <i>Le symposium „Méthodes modernes de datation en archéologie” de Nové Vozokany</i>	296

CHRONIQUE

<i>Le professeur Mircea Petrescu — Dîmbovița à son 70e anniversaire</i> (Dan Gh. Teodor)	301
---	-----

OBITUARIA

IUDITA WINKLER	303
AUREL BUZILĂ	306

<i>SOMMAIRE DES TOMES I—X</i> (Valeria Dumistrăcel)	309
<i>LISTE DES ABRÉVIATIONS</i>	315

METALURGIA BRONZULUI LA TRACII DIN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

DE

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Problema metalurgiei bronzului din Bronzul târziu și Hallstattul timpuriu a fost tratată de Vasile Pârvan cu lux de amănunte și larg orizont istoric în monumentală sa operă *Getica*¹ și în lucrarea de sinteză *Dacia*². La acestea se adaugă nota la articolul lui Nicolae Filimon relativ la depozitul de la Suseni³, în care se pronunță asupra cronologiei acestei descoperiri. În tratarea problemelor s-a bazat pe literatura de specialitate din țară și străinătate și pe cunoașterea, în parte directă, a materialelor din muzeele din țară.

În ceea ce privește literatura de specialitate, s-a folosit, pe cât i-a fost posibil, în mod critic de repertoriile și cataloagele publicate de Carl Goos⁴, Gábor Téglás⁵, József Hampel⁶, Endre Orosz⁷, Bódog Milleker⁸, nu însă și de ale lui Julian Marțian în limbile germană și română⁹. În ceea ce privește repertoriul lui Carl Goos, scoate în evidență confuziile cronologico-tipologice dintre Bronz și Fier,¹⁰ iar despre cele trei volume ale lui József Hampel, constituind un valoros corpus al depozitelor de bronzuri din spațiul ungaro-român, tipărit la Budapesta în ultimele două decenii ale secolului trecut, consideră că acordă cea mai mare atenție tipologiei în sine, preocupându-l foarte puțin clasificările cronologice și evoluția diferitelor forme¹¹. În realitate, lucrarea lui J. Hampel pentru spațiul respectiv poate fi folosită și astăzi, ca izvor, cu toate că a fost depășită de altele întocmite în ultimii zece ani de Mária Novotná¹², Amália Mozsolics¹³ și Mircea Petrescu-Dîmbovița¹⁴.

Din repertoriile și cataloagele respective a selectat descoperirile mai importante, nepropunându-și să întocmească un corpus al lor, pentru care desigur ar fi fost nevoit să întreprindă cercetări nu numai în muzeele din țară, ceea ce a și făcut în parte, dar și din străinătate, îndeosebi de la Budapesta și Viena, unde se află importante loturi de bronzuri din Transilvania. În această privință, din cele afirmate în *Getica* rezultă că pentru unele din piesele colecției dr. S. Egger din Viena, provenind de pe teritoriul Transilvaniei, s-a folosit de reproducerile lui A. Száraz din 1891¹⁵. În fond însă nu acest lucru

¹ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Academia Română. Memoriile Secției Istorice, Seria III, Tomul III, Mem. 2, București, 1926. A se vedea și ediția îngrijită, note, comentarii și postfață de Radu Florescu, București, 1982.

² Idem, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, 1972, ediția a V-a îngrijită de Radu Vulpe.

³ Idem, *L'âge du dépôt de bronzes de Suseni*, *Dacia*, I, 1924, p. 359 și urm.

⁴ Carl Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 13, 1876, 203 și urm., Sibiu (Hermannstadt).

⁵ Gábor Téglás, *Hunyad vármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig*, Budapesta, 1902.

⁶ József Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapesta, I (1886); II (1892); III (1896).

⁷ Endre Orosz, *Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertóriuma. A Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Etnographiai Társulat, Deb (Dés), I. (1900)*; idem, *Első köllék a Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertóriumához*, Deb (Dés) (1902).

⁸ Bódog Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara (Temesvár), I (1897); II (1899); III (1906); idem, *Vorgeschichte des Banats*, *Starinar*, XV, 1940, 21 și urm.

⁹ Julian Marțian, *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, *MAGW.*, Wien, XXXIX, seria III, 1909, 321 și urm.; idem, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920.

¹⁰ Vasile Pârvan, *Getica*, nota 1, p. 292.

¹¹ *Ibidem*, p. 291.

¹² Mária Novotná, *Die Bronzeortfunde in der Slowakei, Spätbronzezeit*, Bratislava, 1970.

¹³ Amália Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapesta, 1967; idem, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapesta, 1973.

¹⁴ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; idem, *Die Sichel in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, *Prähistorische Bronzefunde*, XVIII. 1, München, 1978, p. 85 și urm.

¹⁵ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 324, nota 2.

l-a urmărit Pârvan, ci de a face, pe baza materialului analizat, o sinteză pentru toată Dacia, între 1 000 și 300 î.e.n., respectiv pentru perioadele încă foarte obscure denumite de el Bronzul IV getic și Fierul I geto-scitic, căutând să lămurească topografic și tipologic monumentele din această perioadă, în care produsele metalurgiei bronzului ocupă, cum just a remarcat, un loc aparte¹⁶. În acest scop s-a folosit îndeosebi de descoperirile de bronzuri din Transilvania și regiunile vecine ale Panoniei, Slovaciei și Ucrainei Transcarpatice și numai într-o foarte mică măsură de la sud și est de Carpați, pentru care, din cauza documentării sărace, nu poate lua în considerație decât doar două descoperiri: Drajna de Jos-Prahova și Rafaila-Vaslui¹⁷.

Pentru încadrarea culturală și cronologică a descoperirilor de bronzuri și legăturile cu zonele vecine și mai îndepărtate, Vasile Pârvan a folosit, cu interpretări proprii, lucrările lui Paul Reinecke¹⁸, Lajos Márton¹⁹, Joseph Déchelette²⁰, Moritz Hoernes și Oswald Menghin²¹, Georg Wilke²², D. Randall Mac Iver²³, A. M. Tallgren²⁴ și alții.

În cele ce urmează ne propunem să analizăm contribuțiile lui Vasile Pârvan în domeniul metalurgiei bronzului, scoțind în evidență pe de o parte ceea ce este valabil și astăzi, iar pe de alta concluziile care se desprind pentru unele probleme în lumina cercetărilor actuale. În acest scop, vom avea în vedere, în interpretările noastre, și ceea ce s-a mai scris în această privință de Ion Nestor²⁵, Alexandru Vulpe²⁶ și mai recent de Sebastian Morintz²⁷.

Depozite de bronzuri. Pârvan, analizând descoperirile de bronzuri, ca de altfel mai înainte de el Ioan Andrieșescu, cu prilejul publicării depozitului de la Drajna de Jos²⁸, pentru tot teritoriul fostei Dacii și zonele vecine, a reliefat frecvența pieselor de bronz din acest spațiu în depozite și raritatea lor în așezări²⁹, constatare valabilă și astăzi cu completarea adusă de descoperirile privind prelucrarea lor în acestea din urmă de către meșteri locali, posibilitate pe care de altfel și Pârvan o are în vedere.

Din analiza depozitelor de bronzuri la care se referă, reiese în mod just importanța acordată marilor depozite-turnătorii de la Gușterița, pe care l-a studiat la Muzeul din Sibiu, și Șpálnaca, omițând în schimb pe cel mai mare, de la Uioara de Sus, din colecțiile Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, descoperit în 1909 și publicat, ce este drept, la data respectivă, într-o infimă măsură în țară și străinătate³⁰. Aceeași atenție o acordă și depozitelor de la Brăduț, Suseni, Fizeșu Gherlii și Șomartin³¹, ultimele trei cunoscute astăzi ca eponime pentru seriile de bronzuri corespunzătoare³². Faptul că a ales din noianul de depozite hallstattiene timpurii pe cele mai reprezentative constituie, fără îndoială, un indiciu asupra bunei selecții operată de autor în domeniul izvoarelor folosite. Neinteresându-l decât în linii generale perioada anterioară, a sfârșitului epocii bronzului, pentru continuitatea de la, ceea ce numește el, Bronzul III la Bronzul IV, se înțelege de ce nu a introdus și depozitul de la Domănești, din Muzeul Național de la Budapesta³³, pe care fără îndoială că l-a cunoscut din publicația lui József Hampel, deseori menționată.

La fel, în ceea ce privește depozitele de bronzuri din Banat, se subliniază în mod just, faptul relevant de Bódog Milleker, că cele mai multe asemenea descoperiri datează din Hallstattul timpuriu, respectiv între 1 000 și 700 î.e.n., cind, după Pârvan, în Banat produsele metalurgiei bronzului sînt în legătură cu cele din restul Daciei, spre deosebire de ceramică, pătrunsă de elemente, după el, veneto-

¹⁶ *Idem*, 364, 391 și urm.

¹⁷ *Idem*, *passim*. A se vedea trimiterile respective de la indice.

¹⁸ Paul Reinecke, *Tanulmányok a magyarországi bronzkor kronológiájáról*, *AE*, XIX, 1899, p. 225 și urm. și 316 și urm.

¹⁹ Lajos Márton, *A magyar honi fibulák osztályozása*, II. Rész, *A hallstatti kor fibula-typusai*, *AE*, XXXIII, 1913, 2, p. 141 și urm.; 3, p. 194 și urm.; 4, 327 și urm.

²⁰ Joseph Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, Paris, II (1910); III (1913).

²¹ Moritz Hoernes und Oswald Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Christi*, Wien, ediția I, 1898.

²² Georg Wilke, *Archäologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern*, *ZfE*, I, 1904; *idem*, *MAGW.*, XXXVIII, 1908, 136 și urm. și recenzie lui Lajos Márton pentru articolul din *ZfE*, 1904; *AE*, XXIV, 1904, 426 și urm.

²³ D. Randall Mac Iver, *Villanovians and early Etruscans*, Oxford, 1924.

²⁴ A. M. Tallgren, *L'Époque d'Amariño*, Helsingfors, 1919.

²⁵ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. *BerRGK*, 1932, 11 și urm.; *idem*, *Ein Bronzedepot aus Moigrad (Rumänien)*, *PZ*, XXVI, 1935, 1/2, p. 24 și urm.

²⁶ Alexandru Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și bronzului în epoca bronzului pe teritoriul României*, în *Revista de istorie*, XXVII, 1974, 2, p. 243 și urm.; a se vedea și nota 38 din această lucrare.

²⁷ Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978.

²⁸ Ioan Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium, Dacia*, II, 1925, p. 345 și urm.

²⁹ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 293, 393.

³⁰ A se vedea *Erdélyi Múzeum Évkönyve*, Cluj (Kolozsvár), 1909, p. 36; Márton Roska, *PZ*, I, 1909–1910, p. 407, nota 1; Leonard Franz, *Ein frühhallstattischer Depotfund aus Siebenbürgen*, *WPZ*, 9, 1922, p. 67 și urm. (pentru lotul de obiecte din Muzeul de la Göteborg); C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pământul românesc*, *Arhivele Olteniei*, I, 1922, p. 10.

³¹ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 308 și urm.

³² Pentru aceste faze a se vedea Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România și de același, Die Sichel*, unde se menționează și literatura respectivă.

³³ Este vorba de depozitul Domănești I din jud. Satu Mare, pentru al cărui conținut și bibliografie vezi Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România* p. 57 și urm.; *idem*, *Die Sichel*, p. 132 și urm.

ilire-hallstattiene³⁴. Lăsând la o parte, precizarea perioadei și a caracterului ceramicii respective, depășită de stadiul actual al cercetărilor, ceea ce este firesc, rămâne valabilă constatarea potrivit căreia marea majoritate a depozitelor de bronzuri din această regiune se plasează în Hallstattul timpuriu, după cunoștințele actuale, din Hallstatt A₁ până în Hallstatt B₁ inclusiv, ceea ce corespunde secolelor XII—X î.e.n.³⁵.

Tipologie. Și în acest domeniu, indispensabil pentru cunoașterea originii, evoluției și particularităților tipurilor de unelte, arme, vase și obiecte de podoabă de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din spațiul dacic, Vasile Pârvan s-a străduit, la nivelul studiilor din vremea sa, să înfățișeze, pe cât i-a fost posibil, un tablou veridic, care, în comparație cu ceea ce s-a făcut la sfârșitul secolului trecut de J. Hampel³⁶ și apoi cu totul sporadic, după aceea, până la publicarea depozitului de la Draja de Jos de Ioan Andrieșescu³⁷, reprezintă fără îndoială un progres. În această privință, nimănui nu i se poate cere perfecțiune într-un asemenea domeniu, în care până astăzi clasificările tipologice cunosc o continuă perfecționare, cum o atestă cel mai bine volumele din seria *Prähistorische Bronzefunde (PBF)* de sub redacția lui Hermann Müller-Karpe, din care patru, privitoare la topoare³⁸, seceri³⁹ și fibule⁴⁰ din spațiul carpato-dunăreano-pontic, sînt redactate de specialiști români, care au predat pentru a fi tipărite în aceeași serie încă alte trei volume⁴¹.

Analizînd tipurile de obiecte, pentru care s-a folosit și de unele lucrări speciale sau generale, de sinteză, de peste hotare, ca acelea ale lui Joseph Déchelette, Paul Reinecke, Lajos Márton ș.a., Pârvan a reliefat în evoluția lor unele trăsături caracteristice, preocupîndu-l mereu ce este local, vestic și sud-vestic, precum și estic⁴². În același timp a avut în vedere, pe cât i-a fost posibil, răspîndirea și funcția unor categorii de obiecte.

Astfel, în ceea ce privește uneltele, a remarcat în mod just creșterea laturii tăișului la culturile hallstattiene timpurii mai noi⁴³; formele și motivele variate ale secerilor închise și mai deschise, coexistența tipurilor vestice, cu buton și limbă la minier, cu cele locale, cu cîrlig⁴⁴, precum și prezența altor tipuri vest și central europene de unelte, respectiv de cuțite și alte obiecte. În legătură cu secerile, întîlnite în număr atît de mare pe teritoriul țării noastre, dorința lui Pârvan, de a avea o lucrare completă asupra acestui tip de obiecte⁴⁵, s-a realizat de abia în 1978, de către autorul acestei lucrări⁴⁶, cu care prilej s-a putut constata justetea punctului de vedere al lui Pârvan, întrucît studiarea aprofundată a acestui tip de unealtă a arătat că și el este susceptibil de a fi, prin particularitățile sale de formă și decor, „fosilă directoare” pentru anumite perioade din epoca Bronzului și Hallstattului timpuriu, suplinindu-se în acest fel dificultatea la care se referă Pârvan de a se stabili tipuri precise de seceri pentru Hallstattul I getic⁴⁷.

Pe de altă parte, lamele de brice descoperite în Dacia, în primul rînd în marile depozite-turnătorii de la Uioara de Sus, Gușterița II și Șpălnaca II, care nu le-a avut în vedere, îi confirmă ipoteza privitoare la raderea bărbii și mustăților în epoca respectivă, la care a ajuns prin comparație cu plastica eneolitică și din epoca bronzului, precum și cu reprezentările masculine în metal ale carului de bronz hallstattian de la Stettweg din Austria⁴⁸.

Relativ la funcția uneltelor, Pârvan a preconizat în mod just, pornind de la culturi, o cercetare din nou a obiectelor-monedă din pre- și protoistorie⁴⁹, ceea ce nu s-a efectuat decît doar parțial pînă astăzi, precum și, ca și Carl Goos și alții, funcția de unealtă pentru minierit a toporului-tîrnăcop⁵⁰, de fapt topoarelor tîrnăcop, întrucît este vorba de patru exemplare întregi și fragmentare din depozitul Gușterița II⁵¹, pentru care există exemplare analoage, cu semne, în depozitul-turnătorie de la Uioara de Sus, acestea din urmă studiate de Eugen F. Mayer⁵².

O altă problemă, din domeniul tipologiei, care l-a preocupat pe Pârvan, a fost aceea a vaselor de bronz, pe care le-a invocat în sprijinul tezei sale privitoare la relațiile cu lumea nord-italică⁵³. Pozitiv este faptul că a deosebit diferitele categorii de vase de bronz din spațiul dacic, respectiv cazanele semisferice cu atașe cruciforme pentru torțe mobile, situlele, cupele și ceștile, preocupîndu-l atît

³⁴ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 305.

³⁵ Cf. Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 23 și urm.; idem, *Die Sicheln*, p. 90 și urm.

³⁶ József Hampel, *op. cit.*, III (1896), p. 5 și urm.

³⁷ Vezi nota 28.

³⁸ Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I (PBF, IX. 2) și II (PBF, IX. 5), München, 1970, 1975.

³⁹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens (PBF, XVIII. 1)*, München, 1978.

⁴⁰ Tiberiu Bader, *Die Fibeln in Rumänien (PBF, XIV. 6)*, München, 1983.

⁴¹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*; Alexandru Vulpe und C. Kacsó, *Die Dolche in Rumänien*; Tiberiu Bader, *Die Schwerter in Rumänien*.

⁴² Vasile Pârvan, *Getica*, p. 365.

⁴³ *Ibidem*, p. 402.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 408 și urm.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 408.

⁴⁶ Vezi nota 39.

⁴⁷ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 410.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 407 și urm.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 405.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 410.

⁵¹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, 95 și pl. 155/1; idem, *Die Sicheln in Rumänien*, p. 120 și pl. 113/211.

⁵² Eugen F. Mayer, *Zur Herkunft der Marken auf urnenfelder- und hallstattzeitlichen Bronzegegenständen des Ostalpenraumes, Germania*, 54, 1976, 2, p. 365 și urm.

⁵³ Vasile Pârvan, *Getica*, 309, 411 și urm.

caracteristicile de formă și decor, originea, răspândirea, funcționalitatea și semnificația lor istorică⁶⁴. Frapându-l analogiile acestora cu piesele din nordul Italiei, le consideră în genere importuri din această zonă⁶⁵, ceea ce nu mai corespunde astăzi în totalitate, avându-se în vedere prezența în masă a unora din acestea în perioadele culturii cîmpurilor de urne la nord de Alpi, care, așa cum au arătat Gero v. Merhart⁶⁶, Hermann Müller-Karpe⁶⁷, Marija Gimbutas⁶⁸ și alții, au întreținut relații strînse cu Italia previllanoviană și apoi villanoviană. La aceasta se adaugă centrul de producere a acestor vase din părțile de est ale Europei centrale, asupra căruia a atras atenția încă din 1935 I. Nestor cu prilejul publicării depozitului de la Moigrad, care i-a permis o analiză pertinentă a cazanelor cu atașe cruciforme și a ceștilor de tip Kirkendrup și Fuchsstadt⁶⁹. Desigur, dacă Pârvan ar fi dispus de o asemenea documentare pentru vasele de bronz din Europa centrală și îndeosebi din părțile ei de est, nu ar fi pus această categorie de obiecte în legătură directă aproape exclusiv cu centrul din nordul Italiei⁷⁰. Zicem aproape exclusiv, întrucît a avut în vedere pentru unele cupe de la Sighișoara și legătura cu Hallstattul alpin⁷¹.

Consecvent metodei sale de lucru, l-a interesat și funcționalitatea vaselor hallstattiene de bronz din Dacia, acceptînd părerea lui Joseph Déchelette, potrivit căreia situlele, cistele și cupele hallstattiene la nord de Alpi ar fi fost de uz funerar, ca probabil, după el, și cazanele cu atașe cruciforme, servind cu ocazia ceremoniilor funerare, cu toate că remarcă asemenea vase nu provin din morminte, ci din depozite⁷². De altfel, teza potrivit căreia cazanele de bronz ar fi putut servi la ceremonialul îngropării depozitelor de bronzuri a fost susținută recent și de Wilhelm Albert v. Brunn pentru zona Elba-Vistula, pe baza asociației lor cu piese de podoabă feminine și de harnașament de bronz⁷³.

Aceeași atenție a fost acordată de Pârvan și problemei armelor de bronz, respectiv săbiilor, vîrfurilor de lance, vîrfurilor de săgeți, cadelor de luptă și coifurilor. În ceea ce privește săbiile, se ocupă în mod special de tipul cu antenă, pornind de la exemplarul de la Bunești, pe care îl consideră unic⁷⁴. Astăzi se cunosc însă 12 piese de acest tip în Transilvania, date de Alexandrina D. Alexandrescu și alții în Hallstatt B₁ — „, respectiv sec. X—IX î.e.n.⁷⁵. Cu toate că Pârvan accentuează că săbiile în general au fost turnate în acest spațiu, totuși consideră exemplarul de la Bunești ca import din Hallstatt I vestic⁷⁶, ceea ce nu s-ar putea pune în legătură astăzi decît cu atelierele de la vest de spațiul carpato-dunărean, respectiv din centrul Europei, cum s-a susținut de Nils Åberg, Ernst Sprockhoff, Jiří Řehovský și alții⁷⁷.

În privința vîrfurilor de lance, pe care le consideră în Bronzul IV ca unele din cele mai elegante și variate din Europa centrală⁷⁸, și a vîrfurilor de săgeți, despre care afirmă că sînt foarte puține în Hallstattul I⁷⁹, nu insistă mai mult.

În schimb, îi rețin atenția ceva mai mult cele două roți cu patru spițe simple de la un car de luptă din depozitul de la Arcalia, jud. Bistrița Năsăud, descoperit în 1793, pe care le datează în Bronzul IV⁸⁰, în loc de Hallstattul mijlociu, cum sînt considerate astăzi⁸¹. Probabil, că originea sudică, miceniană, pe care o atribuie acestui car, l-a determinat să-l dateze în Bronzul IV, respectiv în Hallstatt I, neexcluzînd posibilitatea de a fi pus în legătură directă și cu o influență villanoviană⁸², ceea ce nu corespunde astăzi nici cultural și nici cronologic.

La fel, nici resturile de coifuri, din Hallstattul timpuriu din Dacia, nu mai pot fi puse pe seama estrucilor⁸³, nefiînd exclusă, în urma cercetărilor lui Gero v. Merhart, Hermann Müller-Karpe, A. Mozsolics și alții, posibilitatea unei producții locale în Europa centrală, influențată de raporturile cu lumea egeană, vorbindu-se în acest sens de un tip simplu cu buton sferic Lúčky-Knossos sau Baitsch-Knossos⁸⁴, cu observația că exemplarul din Knossos datează din secolul XIV î.e.n., iar cele central-europene, între care se includ și cele din spațiul dacic, în secolele XIII—XII î.e.n.

Pârvan are în vedere și alte piese pentru cnemide, platoșe sau scuturi, aduse, după el, din Grecia în nord-estul Adriaticii, care însă fiind din foi de bronz subțiri s-ar fi pierdut⁸⁵, ceea ce este valabil

⁶⁴—⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Gero von Merhart, *Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen, Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz zur Feier seines hundertjährigen Bestehens*, Bd. 2, 1952, p. 58 și urm.

⁶⁷ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, *passim*.

⁶⁸ Marija Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris, Hague, London, 1965, p. 139, 153.

⁶⁹ Ion Nestor, *Ein Bronze-Depot aus Moigrad*, PZ, XXVI, 1935, 1—2, p. 45 și urm.

⁷⁰ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 411.

⁷¹ *Ibidem*, p. 413.

⁷² *Ibidem*, p. 414.

⁷³ Wilhelm Albert v. Brunn, *Zur Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weichsel*, BerRGK, 61, 1980, p. 92 și urm.

⁷⁴ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 308.

⁷⁵ Alexandrina D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien, Dacia*, N.S., X, 1966, p. 130.

⁷⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 394.

⁷⁷ Vladimír Podborský, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno, 1970, p. 116.

⁷⁸ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 395.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 397.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 764.

⁸¹ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 161.

⁸² Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 319.

⁸³ *Ibidem*, p. 384 și urm.

⁸⁴ Mária Novotná, *op. cit.*, p. 54.

⁸⁵ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 400.

numai în parte, întrucât resturi de platoșe au fost găsite în depozitul-turnătorie de la Uioara de Sus, probabil în legătură cu un centru de producere central-european, care a stat, cum a arătat Hermann Müller-Karpe, ca toată toreutica din centrul Europei, sub influența sudului⁷⁶, spre deosebire de opiniile lui Gero v. Merhart și Jozef Paulík, după care ar fi fost o oarecare dependență a sudului de centrul Europei⁷⁷.

Pârvan nu s-a mulțumit numai să prezinte diferitele categorii de arme, ci, cu viziunea largă a istoricului antichității, a încercat să reconstituie și felul în care au luptat războinicii din Hallstattul timpuriu, susținând că pedestrii, ca și aheii din *Iliada*, luptau pe jos cu lănci și săbii, iar șefii, cu coifuri, care nu lipseau nici la unii pedestrași, platoșă, cnemidă și scut, foloseau carul de luptă cu două roți cu spițe⁷⁸, imagine frumoasă și sugestivă, care însă se cere astăzi a fi susținută cu date mai multe și convingătoare.

În fine, obiectelor de podoabă Pârvan le-a acordat în *Getica* cea mai mare atenție, scoțind în evidență pentru Bronz III și IV, respectiv sfârșitul epocii bronzului și Hallstattul timpuriu, mărele lux în podoabe pentru corp și îmbrăcăminte⁷⁹. Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă plăcile de centură de diferite dimensiuni, din Bronzul IV, din depozitele de la Șpălnaca, Pecica și Suseni, decorate cu motive geometrice și diferite simboluri religioase, executate din linii de puncte sau zgîriate. Lăsând la o parte originea acestor piese, pe care o consideră tot italică⁸⁰, fără ca să precizeze zona, considerațiile sale cu privire la purtarea lor nu numai de bărbați, mai sus de șolduri, ci și de femei⁸¹, sînt sugestive, trebuind însă a fi confirmate prin studii speciale asupra caracterului inventarului depozitelor, ceea ce încă nu s-a făcut pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic.

După Pârvan și celelalte accesorii ale îmbrăcăminte, ca nasturii mici, aplicile și discurile convexe, respectiv *phalerae*, erau purtate nu numai de femei, ci și de bărbați⁸². În această privință este știut că și astăzi problema scopului *phaleraelor* este oarecum deschisă, nefiind exclusă utilizarea lor în Europa centrală și chiar nordică ca podoabă nu numai feminină, ci și pentru cai, precum și folosirea uneori și pentru scut.

O altă piesă de podoabă, căreia Pârvan i-a acordat o atenție mai mare a fost fibula, distingînd două tipuri, respectiv fibulele *passementerie* și în formă de ochelari.

În ceea ce privește primul tip, sînt deosebite în mod just varianta cu multe spirale de la Rafaila și varianta cu disc a fibulei *passementerie* de la Suseni, ambele fiind datate în mod corespunzător în Hallstattul timpuriu⁸³. De data aceasta nu se pronunță asupra originii tipului de fibulă respectivă, care, în stadiul actual al cercetării, se plasează în estul Europei centrale, fiind datat de Jan Filip, Jozef Paulík, Slavenka Erzegović ș.a. în Hallstattul timpuriu, în general din Hallstatt A pînă în Hallstatt B₁ inclusiv⁸⁴. Tipul al doilea, fibula ochelari sau cum o denumeste el „bispirală”, ilustrat prin variante cu piesa de legătură în formă de opt între cele două spirale, a fost datat tot în Hallstattul timpuriu⁸⁵, ceea ce este just în parte, întrucît fibulele de acest fel apar pe teritoriul României de fapt către sfîrșitul acestei perioade (Hallstatt B₂) și se continuă în Hallstattul mijlociu⁸⁶, cum o atestă fibula de la Bîlvănești-Mehedinți, menționată și ilustrată în *Getica*⁸⁷.

Tot în legătură cu aceste fibule, sugestivă este interpretarea dată de Pârvan folosirii lor, potrivit căreia, ținîndu-se seama în general de marile dimensiuni ale lor, nu numai în spațiul dacic, ci și în zonele vecine din est și sud-vest, fibulele respective ar fi fost purtate de șefii sau marii preoți la solemnități⁸⁸. În continuare, sînt luate în considerație pandantivele, lanțurile ornamentale, cerceii, *torques*-urile, acele lungi ornamentale, colierele de perle din bronz și alte materii și brățările, inclusiv verigile de picior, încercîndu-se clasificări pentru unele din ele, respectiv pentru cercei și brățări, după criterii de formă în primul rînd⁸⁹.

Cu prilejul tratării diferitelor obiecte de podoabă, Pârvan a fost preocupat însă și de particularitățile stilului lor decorativ, subliniind dezvoltarea excepțională la sfîrșitul Bronzului III și în Bronzul IV a spiralei, care din motiv decorativ a devenit și element structural, „spiralizîndu-se”, după expresia lui, brățările, fibulele, pandantivele și alte obiecte de podoabă⁹⁰. La fel, este justificat și rolul important atribuit de Pârvan motivelor solare în Bronzul IV, ilustrat îndeosebi prin carul votiv de la Orăștie, barca solară de la Sătmăr, protome și lebede, roți cruciforme, motive gravate pe centuri ș.a.⁹¹

Desigur că în domeniul studierii pieselor de podoabă, atît de bogat reprezentate, îndeosebi prin descoperiri din depozite și morminte, începutul făcut de Pârvan trebuie să constituie un imbold pentru

⁷⁶ Mária Novotná, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 401

⁷⁹ *Ibidem*, p. 431 și urm.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 432 și urm.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 433.

⁸³ *Ibidem*, p. 378, 390.

⁸⁴ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p. 50 și urm., 55.

⁸⁵ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 436.

⁸⁶ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p. 67.

⁸⁷ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 390, 437 și pl. XXV/1.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 437.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 437 și urm.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 324.

⁹¹ *Ibidem*, p. 314, 457.

continuarea și adîncirea cercetărilor. De altfel, volumul privitor la fibule al lui Tiberiu Bader⁹² și cel relativ la brățări și verigi de picioare, sub tipar, al autorului acestei lucrări⁹³, ambele pentru colecția PBF, reprezintă fără îndoială un progres, impunîndu-se să se studieze metodic și exhaustiv, pentru aceeași colecție, și alte tipuri de podobe din bronz din spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Cronologie. Problema cronologiei depozitelor de bronzuri a stat permanent în atenția lui Pârvan, considerațiile sale tipologice fiind însoțite în permanență de precizii cronologice. În această privință, demn de remarcat este identificarea a trei etape în evoluția depozitelor de bronzuri, corespunzătoare celor trei faze ale Bronzului IV din cronologia lui Paul Reinecke, primei corespunzîndu-i depozitele de la Gușterița, Bunești și Rus, celei de a doua depozitul de la Brăduț și celei de a treia depozitele de la Șomartin și Fizeșu Gherlii⁹⁴. Aceste etape, corespunzătoare Hallstattului A și B, sînt acceptate și astăzi că se succed în ordinea indicată de Pârvan, cu o simplă corectură pentru ultima, în sensul că depozitul Fizeșu Gherlii precede pe cel de la Șomartin⁹⁵. În afară de acestea, a încadrat just, din punct de vedere al cronologiei relative, depozitul de la Pecica, pe care-l consideră mai aproape de Șpălnaca și într-o oarecare măsură nu prea departe de cel de la Suseni⁹⁶, din al cărui conținut, după completarea lui Ion Nestor, fac parte tipuri de obiecte de bronz din două perioade, respectiv de la sfîrșitul epocii bronzului și din Hallstattul timpuriu⁹⁷.

Cu toată recunoașterea acestor trei etape ale depozitelor de bronzuri, Pârvan nu a fost de acord cu cele trei subperioade ale Bronzului IV din clasificarea lui Reinecke, întrucît acestea, bazate pe subperioadele villanoviene și pe evoluția civilizației din centrul Europei, nu corespund dezvoltării locale din Dacia, ci doar unei „succesiuni de influențe treptate externe, evaluate ele, în țara lor de origine”⁹⁸. În afară de acestea, Pârvan prelungește epoca bronzului, respectiv Bronzul IV, pentru regiunile noastre, ceva mai mult decît Reinecke, pînă la 700 î.e.n., cînd, după el, ar fi avut loc invazia sciților, care, de fapt, și după Reinecke, ar fi contribuit la sfîrșitul Bronzului din Ungaria și Transilvania⁹⁹, cum s-a arătat și de Ion Nestor în 1932 cu prilejul interpretării *Getice* lui Pârvan¹⁰⁰.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, Pârvan, „ținînd cont și de experiența proprie de teren”, cum o mărturisește, a datat Bronzul IV între 1 000 și 700 î.e.n., iar Bronzul III, care-l precede imediat, între 1 400 și 1 000 î.e.n., spre deosebire de Reinecke, care a admis 1 150—850 î.e.n. (pentru regiunile noastre 750 î.e.n.) pentru Bronzul IV și 1 300—1 150 î.e.n. pentru Bronzul III¹⁰¹. În această privință, cum s-a arătat însă de Ion Nestor în 1924 și Reinecke, spre deosebire de datările sale mai vechi, a ridicat data de început a fazelor sale C și D pe la 1 250 î.e.n. sau chiar mai tîrziu, de unde rezultă că Hallstattul său A, respectiv perioada IV în Ungaria, ar fi început în jur de 1 000 î.e.n.¹⁰² În afară de aceasta, după Ion Nestor, aparenta contradicție dintre sistemele cronologice ale lui Pârvan și Reinecke se datora și insuficienței cunoașteri, de ambele părți, a perioadei anterioare pătrunderii sciților, denumită nord-tracică-cimeriană de Reinecke și geto-cimeriană de Pârvan¹⁰³.

În stadiul actual al cercetărilor, reținem că teza lui Pârvan privitoare la prelungirea epocii bronzului (Bronzul IV), sub denumirea Bronz tîrziu (*Spätbronzezeit*), corespunzătoare Hallstattului B, este astăzi acceptată în Europa centrală, admitîndu-se, conform sistemului cronologic al lui Hermann Müller-Karpe, secolele X—VIII î.e.n. pentru cele trei faze ale acestei perioade¹⁰⁴, sincronizate cu seriile de depozite Moigrad-Tăuteu, Singiorgiu de Pădure și Șomartin-Vetiș¹⁰⁵.

La rîndul ei, perioada imediat anterioară, a Bronzului III la Pârvan, corespunzătoare Bronzului nou (*Jungbronzezeit*) din clasificarea lui Hermann Müller-Karpe, cuprinde tot trei faze, din care una din Bronzul tîrziu (sec. XIII î.e.n.) și două din Hallstattul A (sec. XII—XI î.e.n.)¹⁰⁶, sincronizate cu seriile de depozite Urieu-Domănești, Cincu-Suseni și Turia-Jupalnic¹⁰⁷. Apropierile semnalate față de sistemul cronologic al lui Pârvan se explică, după părerea noastră, prin faptul că Hermann Müller-Karpe a pornit, în fond, tot de la sistemul lui Paul Reinecke, pe care l-a îmbunătățit.

În ceea ce privește spațiul carpato-dunăreano-pontic se consideră, în general, că începuturile primei epoci a fierului pot fi coborîte pînă în jur de 1 200 î.e.n., înglobîndu-se aici Bronzul IV și în parte și III din clasificarea lui Pârvan, cînd sînt deja dovezi nu numai de cunoaștere, ci și de producerea obiectelor de fier¹⁰⁸. În stadiul actual al cercetărilor, se obiectează însă că ar fi greșit să se adopte,

⁹² Vezi nota 40.

⁹³ Vezi nota 39.

⁹⁴ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 319.

⁹⁵ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 25 și urm.; idem, *Die Sichel in Rumänien*, p. 93, fig. 3.

⁹⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 318, nota 2 și p. 327.

⁹⁷ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, p. 127.

⁹⁸ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 391.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 290, 296, 319.

¹⁰⁰ Ion Nestor, *op. cit.*, p. 105.

¹⁰¹ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 290, 292.

¹⁰² Ion Nestor, *op. cit.*, p. 108.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 106, nota 428.

¹⁰⁴ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Die Sichel in Rumänien*, p. 88, nota 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 93, fig. 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Attila László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCITA, 26, 1975, 1, p. 22 și urm.; idem, *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens*, Acta Archaeologica, Budapest, XXIX, 1977, 1—2, p. 58 și urm.

fără rezerve, cronologia absolută a lui Hermann Müller-Karpe, întrucît pe de o parte legăturile dintre Egeea și Carpați sînt mai scurte decît acelea avute în vedere de Hermann Müller-Karpe cu Egiptul, Sicilia și Italia pînă în sudul Germaniei¹⁰⁹, iar pe de alta cronologia ceramicii miceniene tîrzie, stabilită de Arne Furumark, de care depinde cronologia absolută a Europei centrale în etapa respectivă, a fost corectată, în sensul că evoluția spre Helladicul tîrziu III C a avut loc mai tîrziu, după unii cu 40 ani¹¹⁰ sau chiar cu 50 ani, cum s-a susținut de Nancy K. Sanders, care a inclus din acest motiv Bronzul D central-european în sec. XII în loc de XIII î.e.n.¹¹¹.

La aceasta se adaugă faptul că pentru cronologia absolută a depozitelor din Bronzul tîrziu din spațiul nostru prezintă un deosebit interes descoperirile recente de la Kastanas în Macedonia, care, pe lângă datarea absolută a culturii Noua pînă în secolul al XII-lea î.e.n., pe baza asocierii unui ac de os de tipul cu protuberanțe (*Warzennadel*) cu ceramică caracteristică pentru Helladicul tîrziu III C¹¹², au permis concluzia că în secolul al XII-lea î.e.n. mai existau depozite din seria Rîșești-Băleni, contemporană cu această civilizație, începuturile seriei pîndînd fi însă mai vechi, în secolul al XIII-lea sau chiar al XIV-lea î.e.n., cum o atestă rapierile din bronz, utilizate, de tip micenian din depozitele de la Dražna de Jos și Sokol¹¹³. În acest caz, depozitele din seria următoare, Cineu-Suseni, au început probabil ceva mai tîrziu decît s-a crezut, respectiv din a doua jumătate a secolului al XII-lea î.e.n., prima etapă Hallstatt A₁ durînd pînă la o dată neprecisă din secolul al XI-lea î.e.n., cînd, prin etapa Hallstatt A₂, se face tranziția către o nouă asociere de tipuri de la începutul Hallstattului B (Hallstattului B₁)¹¹⁴. În această privință, se știe că Hermann Müller-Karpe a umplut intervalul respectiv din Hallstatt A cu două faze, ca și pentru Grecia, de cite un secol fiecare, corespunzînd micenianului tîrziu III C₁ (secolul al XII-lea î.e.n.) și submicenianului (secolul al XI-lea î.e.n.), la fel ca și pentru celelalte două etape ale Hallstattului B, respectiv Hallstatt B₁ și B₂, pe care le-a sincronizat cu protogeometricul (secolul al X-lea î.e.n.) și geometricul vechi (secolul al IX-lea î.e.n.)¹¹⁵.

Categorii de depozite. Semnificația și cauzele depozitărilor. Problema categoriilor depozitelor, care prezintă astăzi un deosebit interes, nu a fost studiată în mod special de Pârvan, de altfel și după el pînă astăzi această problemă a fost tratată mai mult incidental. După Pârvan depozitele nu trebuie interpretate ca *aes collectaneum*, respectiv „fierărie veche”, pentru schimb cu piese noi, ele conținînd anumite produse, care par a le fi caracteristice (seceri, topoare etc.), în cantități mari, sub formă de ateliere, ca la Gușterița și Șpălnaca¹¹⁶. În stadiul actual al cercetărilor, este clar, că fără de o reanalizare a condițiilor de găsire ale depozitelor și a conținutului lor, privind asocierile diferitelor obiecte și pe cît posibil și durata întrebuițării lor, este dificil de a se preciza semnificația profană sau votivă a lor, ca și cauzele depozitărilor. În ceea ce privește aceasta din urmă, Pârvan a considerat, că marea majoritate a depozitelor de bronzuri din Dacia și regiunile vecine, mai ales dinspre vest, au fost ascunse datorită unor invazii, îndeosebi din est, respectiv ale cimerienilor și sciților¹¹⁷, necunoscînd pe cele mai vechi puse în legătură cu grupul Noua-Sabatinovka¹¹⁸. De fapt, această teză împrumutată de Pârvan de la Reinecke a avut cei mai mulți adepți.

Din nefericire, în stadiul actual al cercetărilor, condițiile descoperirii depozitelor de bronzuri, ca și particularitățile lor tipologice regionale și cronologice, nu au fost studiate special pentru teritoriul României, spre deosebire de alte regiuni din centrul și nordul Europei, pentru care prezintă un interes deosebit lucrările recente ale lui Frauke Stein pentru Germania de sud¹¹⁹ și ale lui Wilhelm Albert v. Brunn pentru zona Elba și Vistula, inclusiv Schleswig-Holstein¹²⁰.

Așa se explică că, în general, s-a atribuit depozitelor de bronzuri din spațiul carpato-danubiano-pontic o semnificație profană și numai în măsură foarte redusă și sacră¹²¹, fiind absolut necesară pentru aceasta din urmă cunoașterea exactă, atît cît este posibil, în toate cazurile, a condițiilor de descoperire, ca și a inventarului păstrat în general parțial, conform principiului *pars pro toto*¹²².

¹⁰⁹ Bernhard Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 45.

¹¹⁰ Alix Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland, Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken, Germania*, 59, 1981, 1–2, p. 252.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 252 și urm.

¹¹² *Ibidem*, p. 254.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Les principaux problèmes concernant la métallurgie de l'espace carpato-danubien-pontique des XVI-e – XI-e siècle av. n. è.*, raport prezentat la cel de al cincilea seminar de istorie și cultură tracică din 1982 de la Plovdiv, în curs de apariție în *Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva* 4.

¹¹⁵ Herman Müller-Karpe, *op. cit.*, fig. 68 (tabel sinoptic).

¹¹⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 318, nota 408, p. 414.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 291.

¹¹⁸ Pentru acest grup a se vedea Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua, Arh. Mold.*, 2 – 3, 1964, p. 143 și urm.; *idem*, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et du nord-ouest pontique (I-ère partie)*, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 59 și urm.

¹¹⁹ Frauke Stein, *Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland, Saarbrücken*; *idem*, *Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland*, ambele în *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, vol. 23 și 24, Bonn, 1976, 1979.

¹²⁰ Wilhelm Albert v. Brunn, *Zur Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weichsel, BerRGK*, 61, 1980, p. 92 și urm.

¹²¹ Vezi nota 114.

¹²² Pentru această din urmă problemă vezi Wilhelm Albert v. Brunn, *op. cit.*, p. 111.

Considerații istorice. Pârvan s-a folosit de obiectele de bronz, ca și de celelalte materiale arheologice, pentru a reconstitui pe baza lor istoria și stadiul de cultură din spațiul carpato-dunăreano-pontic. În această privință, Ion Nestor, dintre cei care i-au analizat *Getica*, a recunoscut genialitatea intuițiilor și justetea tabloului evoluției istorice, care, în parte însă, după el, nu era cu totul nou¹²³. La fel, recent, Sebastian Morintz a subliniat meritul incontestabil al lui Pârvan de a fi sesizat trecerea de pe un spațiu larg de la Bronz la Fier, ca rezultat, printre altele, și al progreselor deosebite din domeniul metalurgiei bronzului, precum și unificarea culturală din Hallstattul timpuriu pentru spații chiar mai mari decât cele preconizate de Pârvan¹²⁴, idee confirmată astăzi, cu remarcă că fenomenul de hallstattizare a spațiului carpato-balcanic este mult mai complex, neputînd fi considerat numai ca rezultat al importului de piese villanoviene¹²⁵.

În concepția lui Pârvan, dezvoltarea metalurgiei bronzului în Dacia, alături de alte activități economice atestate arheologic, reflectă pentru perioada 1400—700 î.e.n. o înfloritoare viață locală și o creștere demografică, care pînă la invazia scitică, cu efecte după el păgubitoare, nu a fost afectată prea mult de tulburări¹²⁶. În această privință, după opinia sa, luptele cu cimerienii nefiind distrugătoare, a continuat circulația bunurilor de-a lungul principalelor drumuri ale Dunării, Mureșului și Someșului și în trei mari „răspîntii” din Banat, Bihor și sud-estul Transilvaniei, care, prin numărul mare și variat de descoperiri, atestă, după el, o stare economică înfloritoare¹²⁷. În același timp, piesele de lux din bronz și aur reflectă, după Pârvan, stratificări social-economice, permițînd să se deosebească, alături de poporul de rînd, cei bogați și conducătorii, pentru care presupune adunări strălucitoare și ceremoniale speciale¹²⁸. Pe de altă parte, datorită frecvenței mari a secerilor de bronz, Pârvan consideră că pătura superioară din spațiul dacic ar fi practicat pe scară mare și agricultura, nefiind numai crescătoare de cai, ca traccii sudici¹²⁹, ceea ce, bineînțeles, că în stadiul actual al cercetărilor nu se mai poate susține. Mai mult încă, continuînd, pe linia reconstituirilor, prilejuate de materialele arheologice, de data aceasta în domeniul vieții spirituale, Pârvan a admis o dualitate a vieții religioase la traccii nordici, nu și etnică, în sensul că pătura superioară ar fi crezut în zeul soarelui, ca, după el, în apusul celtic și nordul germanic, iar poporul de jos, influențat de cultele străvechi locale, ar fi avut simpatie pentru cultele chthoniene¹³⁰. Aceste considerații ale lui Pârvan relativ la religia tracilor nordici din vremea respectivă prezintă, firește, interes și pentru înțelegerea concepției sale cu privire la religia geto-dacilor, care, așa cum s-a arătat de Radu Vulpe, în mod greșit a fost interpretată uneori ca „monoteistă”¹³¹.

În afară de aceste reconstituiri pe plan social-economic și spiritual, Pârvan, în mod repetat și insistent, a căutat să scoată în evidență pentru spațiul dacic între 1 000 și 700 î.e.n. legăturile acestuia cu nordul Italiei și Europa centrală, respectiv cu ținuturile veneto-ilire și hallstattiene, legături asupra cărora atrăseseră deja atenția, în linii generale, Paul Reinecke, Lajos Márton, Moritz Hoernes s.a.¹³². La acestea, după Pârvan, s-au adăugat și altele, cu Grecia, nu direct, ci prin intermediul veneto-ilirilor din nordul Adriaticii¹³³.

Datorită acestor legături, reflectate în stilul autohton din spațiul dacic, la începutul Bronzului IV s-au depășit diferențele culturale ale epocii bronzului, ajungîndu-se, după Pârvan, la o unitate culturală italo-danubiană, din Liguria și Apulia pînă în Carpații nordici, în Moldova și chiar în Ucraina occidentală, explicabilă, după el, pe de o parte prin avîntul economic din nord-estul Italiei și Alpii nordici, reflectat printre altele în producția de bronzuri, iar pe de alta prin intensificarea schimburilor pe drumul chihlimbarului¹³⁴.

În legătură cu problema acestei unități culturale s-a arătat însă recent de Sebastian Morintz că epicentrul ei nu a fost în nordul Italiei, cum au crezut Pârvan și alții, ci în centrul Europei, asemănările ceramicii hallstattiene timpurii din vestul României și bazinul Tisei cu cea din nordul Italiei, explicîndu-se prin fenomene de hallstattizare a spațiului carpato-balcanic, datorită căruia culturile hallstattiene timpurii locale prezintă influențe central europene și nu nord-italice villanoviene¹³⁵.

În această privință, luînd însă în considerație obiectele de bronz, considerăm că nu pot fi eliminate cu totul elementele nord-italice, respectiv din grupul Peschiera, de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului timpuriu din Europa centrală și est-centrală, inclusiv teritoriul Transilvaniei,

¹²³ Ion Nestor, *op. cit.*, p. 105, nota 423 și p. 107.

¹²⁴ Sebastian Morintz, *Începuturile istoriei generale a geto-dacilor în opera lui Vasile Pârvan (de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)*, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 286, 299.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 286; cf. Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 756 și urm., după care legăturile Daciei cu Italia au fost „neîntrerupte și profunde cu începere din anul 1000”. În legătură cu această problemă a se vedea și Ec. Dunăreanu-Vulpe, *L'espansione delle civiltà italiche verso l'oriente danubiano nella prima età del ferro*, ED, III, 1924, p. 58 și urm.

¹²⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, 454.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 455.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 456.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 294.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 295.

¹³¹ Vezi nota 40 de Radu Vulpe din lucrarea revăzută și adnotată a lui Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ediția a V-a, București, 1972, p. 166 și urm.

¹³² Vasile Pârvan, *Getica*, p. 319 și urm.

¹³³ Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, p. 41.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 49.

¹³⁵ Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 291 și urm.

sesizate pentru spațiul ungar de Luigi Pigorini încă din 1876 și studiate apoi, sub diferite aspecte, de Christofer Francis C. Hawkes, Gero v. Merhart, John D. Cowen, Amália Moszolics ș.a.¹³⁶. Formele clasice ale bronzurilor Peschiera, precum și variantele și imitațiile lor (pumnale, seceri, cuțite, topoare cu aripioare, brice și ace), se întâlnesc în orizonturile de depozite Ópályi și Aranyos din Ungaria, Uriu-Domănești și Cincu-Suseni din Transilvania, în ambele regiuni predominând în orizonturile de depozite din Hallstatt A, în care apar alături de tipurile locale, central-europene, nordice și sudice¹³⁷.

Deci, sub această formă, legătura cu bronzurile de tip Peschiera nu poate fi contestată pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic, ea urmînd să fie mai bine precizată prin cercetările viitoare. În acest sens, considerăm că trebuie interpretată, în stadiul actual al cercetărilor, prezența bronzurilor nord-italice în spațiul nostru, adîncind și, în același timp fundamentînd, cu noi date, concepția lui Pârvan cu privire la legăturile cu nordul Italiei.

În încheiere, din analiza multipleror probleme privitoare la metalurgia bronzului din opera lui Vasile Pârvan, se desprinde concluzia că învățatul român, cu o metodă riguros științifică, a abordat în mod foarte documentat și cu un larg orizont istoric unul din principalele capitole din istoria tracilor nordici, aducînd contribuții substanțiale și originale, care se impun a fi luate în considerație, în funcție de stadiul actual al cercetărilor, de toți cei care au preocupări în acest domeniu. În acest scop, este necesară o cunoaștere îndeaproape atît a acestui vast capitol din opera lui Pârvan, cît și, pe cît posibil, a problematicii actuale în legătură cu tezele autorului. De asemenea, se impune să se aibă în vedere și tehnicile folosite pentru obținerea minereurilor de cupru și prelucrarea bronzului, completîndu-se, în acest fel, capitolul respectiv din opera lui Vasile Pârvan.

LA MÉTALLURGIE DU BRONZE CHEZ LES THRACES DE L'ESPACE CARPATO-DANUBIANO-PONTIQUE DANS L'OEUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Ce chapitre occupe une place importante dans l'oeuvre monumentale de Vasile Pârvan *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926), réimprimée récemment par Radu Florescu (1982), ainsi que dans son travail de synthèse *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* traduit par Radu Vulpe d'après le manuscrit français (V^e édition, Bucarest, 1972).

En abordant ces problèmes, Vasile Pârvan s'est basé sur la littérature de spécialité roumaine et étrangère, ainsi que sur la connaissance, en partie directe, des matériaux des musées du pays. En ce qui concerne la littérature de spécialité, quoiqu'il y eût certaines données se rapportant à la composition et à la technologie des bronzes du territoire dace, ce problème ne l'a pas intéressé spécialement, comme non plus celui, plus difficile, des techniques utilisées pour obtenir les minerais de cuivre.

Dans la présente étude l'auteur analyse, en fonction du stade actuel des recherches, les multiples problèmes concernant la métallurgie du bronze de l'espace carpato-danubiano-pontique dans l'intervalle 1 400—700 av. n. è. en mettant en évidence, de l'oeuvre de V. Pârvan, les contributions du savant roumain, ainsi que certaines thèses qui ne correspondent plus au stade actuel de la recherche.

Ainsi, en ce qui concerne les *dépôts de bronzes*, Vasile Pârvan a mis en relief d'une manière juste la fréquence des pièces en bronze dans les dépôts et leur rareté dans les agglomérations. L'attention accordée aux dépôts de Brăduț, Suseni, Șomartin et Fizeșu Gherlii constitue un indice sur la bonne sélection opérée par l'auteur dans ce domaine. On ajoute à ceci la constatation, valable aujourd'hui encore, conformément à laquelle la plupart des dépôts de bronzes de Banat date du Hallstatt ancien, d'après les connaissances actuelles du Hallstatt A₁ jusqu'au Hallstatt B₁ inclusivement.

Dans le domaine de la *typologie*, Vasile Pârvan a analysé, au niveau des études de son temps, les types d'objets en bronze (outils, vases, armes et pièces de parure) de la fin de l'âge du bronze et du commencement du Hallstatt de l'espace dace, étant toujours préoccupé par ce qui est local, d'ouest, sud-ouest et sud-est. De même, il a eu en vue, autant que possible, la diffusion et la fonction de certaines catégories d'objets, en préconisant, entre autres, d'une manière juste, de nouvelles analyses des objets-monnaies de la pré- et protohistoire, ce qui n'ont été effectuées que partiellement jusqu'à présent. D'autre part, le désir de Vasile Pârvan d'avoir un travail complet sur les faucilles en bronze de Roumanie, s'est réalisé à peine en 1978, par l'auteur du présent travail. Un autre problème du domaine de la typologie qui a préoccupé Vasile Pârvan a été celui des vases en bronze, en distinguant les chaudrons semi-sphériques avec attaches cruciformes pour les anses mobiles, situles, les coupes et les tasses. En ce sens, aujourd'hui, ayant en vue la présence massive de certaines de ces vases dans les périodes de la culture des champs d'urnes au nord des Alpes, on ne peut plus mettre cette catégorie d'objets en rapport direct presque exclusif avec le centre et le nord de l'Italie, comme l'a soutenu Vasile Pârvan. En échange, la thèse de Vasile Pârvan, grâce à laquelle les chaudrons en bronze auraient pu servir au cérémonial de l'enterrement des dépôts de bronzes, a été soutenue récemment par Wilhelm Albert v. Brunn pour la zone Elbe-Vistule, par leur association avec des pièces de parure féminines et de harnachement en bronze. Vasile Pârvan a accordé la même attention aussi au problème des armes en bronze, respectivement aux épées, aux pointes de lance et de flèche, aux chars de combat et aux casques, certaines de ses considérations concernant surtout l'origine et la chronologie de ces pièces ne correspondant plus au stade actuel de la recherche. En dehors de tout cela, aujourd'hui il est nécessaire à soutenir avec des données plus nombreuses et plus convaincantes les tentatives de reconstitution de l'auteur concernant la manière dont ont lutté les guerriers du territoire dace dans le Hallstatt ancien. Enfin, l'auteur a accordé la plus grande attention aux types d'objets de parure (plaques de ceinture, petits boutons, appliques et *phalerae*, fibules, surtout

¹³⁶ Amália Moszolics, *Some remarks on „Peschiera” bronzes in Hungary*, in *The European Community in Later Prehistory. Studies in honour of C.F.C. Hawkes*, London, 1971, p. 59

și urm.

¹³⁷ *Ibidem*, pentru descoperirile de tip Peschiera de pe teritoriul Ungariei, unde se întâlnesc în Bronz D și Hallstatt A.

passementerie et lunettes, des *torques*, des aiguilles longues ornementales, des colliers de perles en bronze ou d'autre matériel, des bracelets, inclusivement des anneaux de jambe), en mettant en évidence pour la fin de l'âge du bronze et le Hallstatt ancien le grand luxe en parures pour le corps et les vêtements du territoire dace. En laissant de côté, certaines interprétations relatives à l'origine et à la chronologie des ces pièces, qui ne correspondent plus aujourd'hui, suggestives sont ses considérations se rapportant à l'utilisation de certaines pièces de cette catégorie (plaques de ceintures, *phalerae*, fibules), comme aussi en ce qui concerne le développement exceptionnel à la fin de l'âge du bronze et dans le Hallstatt ancien de la spirale, qui, de motif décoratif, est devenue aussi un élément structural, „en se spiralisant“, d'après son expression, les bracelets, les fibules, les pendentifs et d'autres objets de parure.

Le problème de la *chronologie* des dépôts de bronzes a sans cesse préoccupé Vasile Pârvan et il a identifié pour le Hallstatt ancien dans l'évolution des dépôts de ces territoires trois étapes, à la première correspondant, d'après lui, les dépôts de Gușterița, Bunești et Rus, à la deuxième le dépôt de Brăduț et à la troisième les dépôts de Șomartin et Fizeșu Gherlii. Ces étapes, correspondant au Hallstatt A et B, sont acceptées aujourd'hui encore se succéder dans l'ordre indiqué par Vasile Pârvan, avec une seule correction pour la dernière, dans le sens que le dépôt de Fizeșu Gherlii précède celui de Șomartin. Du point de vue de la chronologie absolue, Vasile Pârvan a daté le Bronze IV entre 1000 et 700 av. n. è. et le Bronze III, qui le précède immédiatement, entre 1400 et 1000 av. n. è., à la différence de Paul Reinecke, qui a admis initialement 1150–850 av. n. è. (pour le territoire dace 750 av. n. è.) pour le Bronze IV et 1300–1150 av. n. è. pour le Bronze III et ultérieurement la date de début de ses phases C et D vers 1250 av. n. è. ou même plus tard, en résultant que le Hallstatt A, respectivement la période IV en Hongrie, aurait commencé vers 1000 av. n. è. Dans le stade actuel des recherches on accepte pour l'Europe centrale le prolongement de l'âge du bronze (le Bronze IV) sous le nom de Bronze tardif (*Spätbronzezeit*), correspondant aux Xe–VIIIe siècles av. n. è. et la période immédiatement antérieure, équivalente avec le Bronze neuf (*Jungbronzezeit*) pour les XIIIe–XIe siècles av. n. è. Mais en ce qui concerne l'espace carpatho-danubiano-pontique on considère, en général, que les commencements du premier âge du fer peuvent être reculés jusqu'autour de 1200 av. n. e., en englobant ici le Bronze IV et en partie aussi III de la classification de Vasile Pârvan, quand il y a déjà des preuves non seulement de la connaissance, mais aussi de la production des objets en fer. En ce sens, il existe un intérêt particulier dans les découvertes récentes de Kastanas en Macédoine, qui, à côté de la datation absolue de la culture Noua jusqu'au XIIe siècle av. n. e., ont permis la conclusion que dans ce siècle il y avait encore des dépôts de la série Rîșești-Băleni. En ce cas, les dépôts de la série suivante, Cincu-Suseni, ont commencé probablement de la seconde moitié du XIIe siècle av. n. è., la première étape du Hallstatt A₁ durant jusqu'à une date imprécise du XIe siècle av. n. è., quand par l'étape Hallstatt A₂ on a fait la transition vers une nouvelle association de types d'objets en bronze du Hallstatt B₁.

Le problème des *catégories des dépôts de bronzes* n'a pas été étudié spécialement par Vasile Pârvan, son opinion étant que ces découvertes ne doivent pas être interprétées comme *aes collectaneum*, respectivement „de la ferraille“, pour l'échange avec des pièces nouvelles. De même, il n'a été que partiellement préoccupé par le problème de la *signification des dépôts*, profane ou religieuse, pour l'explication duquel s'impose de nouvelles analyses de leurs conditions de découverte et de leur contenu, ayant en vue tant les associations des différents objets, que, dans la mesure du possible, la durée aussi de leur utilisation. C'est ainsi que s'éclairciront aussi les *causes de l'enfouissement des dépôts* qui ne sont pas en rapport exclusif avec les invasions, respectivement des Cimmériens et des Scythes, comme l'ont considéré Vasile Pârvan et d'autres.

Enfin, un intérêt particulier est présentée par les *considérations historiques* dans lesquelles Vasile Pârvan reconstitue, en se fondant sur les objets en bronze et d'autres matériaux archéologiques, l'histoire est le stade de civilisation de la fin de l'âge du bronze et le commencement du Hallstatt dans l'espace carpatho-danubien. Dans la conception de l'auteur, le développement de la métallurgie du bronze, à côté d'autres activités économiques, reflète pour la période 1400–700 av. n. è. une vie économique et spirituelle florissante, un accroissement démographique et des stratifications socio-économiques dans cet espace. En dehors de cela, d'une manière répétée et insistante, Vasile Pârvan a cherché à mettre en évidence pour cet espace ses rapports avec le nord de l'Italie et de l'Europe centrale, respectivement avec les contrées vénéto-ilyres et hallstattiennes, en arrivant d'après lui, grâce à ces rapports, à une unité culturelle italo-danubienne, à partir de la Ligurie et de l'Apulie jusqu'aux Carpates nordiques, la Moldavie et même l'Ukraine occidentale. Mais relativement au problème de cette unité culturelle Sebastian Morintz a récemment montré que son épiscentre n'a pas été au nord de l'Italie, comme l'ont cru Vasile Pârvan et d'autres, mais au centre de l'Europe, en expliquant de cette manière le phénomène de hallstattisation de l'espace carpatho-balcanique. Mais en ce sens, en prenant en considération les objets en bronze, nous croyons qu'on ne peut pas éliminer totalement les éléments nord-italiques, respectivement du groupe Peschiera, de la fin de l'âge du bronze et du commencement du Hallstatt ancien de l'Europe centrale et est-centrale, inclusivement le territoire de la Transylvanie, où ils apparaissent à côté des types locaux, central-européens, nordiques et sudiques.

Finalement, de l'analyse des problèmes mentionnés ci-dessus concernant la métallurgie du bronze dans l'oeuvre de Vasile Pârvan moins celui des techniques utilisées pour obtenir les minerais de cuivre et le travail du bronze, se détache la conclusion que le savant roumain, avec une méthode rigoureusement scientifique, a abordé d'une manière très documentée et avec un large horizon historique l'un des principaux chapitres de l'histoire des Thraces nordiques, apportant des contributions substantielles et originales, qui doivent être pris en considérations, en fonction du stade actuel des recherches par tous ceux qui ont des préoccupations dans ce domaine. Dans ce but, la connaissance profonde de ce vaste chapitre de l'oeuvre de Vasile Pârvan est nécessaire, ainsi que, autant que possible, celle de l'ensemble de problèmes actuels en liaison avec les thèses de l'auteur.

ARTA AURULUI LA TRACII NORDICI ÎN CONCEPȚIA LUI VASILE PÂRVAN

DE

ALEXANDRU VULPE

Problema orfevrăriei nord-tracice a ocupat un loc de seamă în structura principalei opere istorico-arheologice a lui Pârvan *Getica*¹. Pe de o parte erau vestigiile neobișnuit de numeroase ale prelucrării aurului în Transilvania epocii bronzului, pe de alta afirmațiile categorice ale unor izvoare antice cu privire la bogăția în podoabe de aur a agatirșilor sau despre fabuloasa pradă de război ridicată de romani după cucerirea Daciei lui Decebal, afirmații ce nu-și găsesc decât o oglindire palidă în realitatea arheologică, atât în vremea lui Pârvan, cât și astăzi. Cele două surse — cea arheologică a epocii bronzului și cea literară pentru perioadele mai recente — nu-și află un numitor comun decât în existența zăcămintelor aurifere ardelenene, explorate și exploatate aproape fără întrerupere din epoca bronzului până în zilele noastre. Aceleași probleme se pun și astăzi, deși sintem în posesia unui material documentar sensibil mai bogat decât avusese la dispoziție marele deschizător de drumuri al arheologiei românești.

Cum se știe, construcția *Geticeii* are la bază o schemă istorică, urmărită pe cât a fost posibil înapoi în timp spre sursele civilizației geto-dacilor și completată cu date arheologice, menite să umple lacunele izvoarelor literare și să explice ipotezele istorice plauzibile. Dispersarea pe o arie considerabilă a elementelor etnice și culturale nord-tracice, constatată în special în izvoarele de epocă romană, este explicată de Pârvan prin impactul datorat unei catastrofale expansiuni scitice care ar fi avut loc în jur și după 700 î.e.n. Acest presupus fenomen istoric scindează Bronzul IV tracic de epoca propriu-zisă a fierului (Ha II) în care elementul dominant, deși numeric inferior, era cel scitic. Continuitatea dezvoltării fondului geto-dacic este un fir roșu în concepția lui Pârvan despre istoria mileniilor II și I : „Locuitorii Daciei sînt în Br. IV și Ha II continuatorii direcți, ca neam și ocupații ai locuitorilor din Br. III (p. 454).” „Între bronzul IV și bronzul III e în ținutul carpato-danubian o continuitate așa de perfectă a formelor (...), încît timp de șapte secole nu e de admis nici o turburare etnografic-politică mai profundă(...). Dacă deci la 700, cînd vin sciții, erau aici traci nordici (...) atunci și la 1400 tot aceiași traci locuiau în Dacia” (p. 676 coroborat cu p. 293). Presupusa migrație cimmerică între 1000—900 î.e.n. a produs, crede Pârvan (p. 296), turburări și în Dacia „și multe tezaure, de bronz și de aur, au fost atunci îngropate de frica acestor năvălitori. Totuși în general, bunăstarea localnicilor a continuat (...); o dovadă foarte puternică, stilistică, o avem în alcătuirea tocmai în vremea aceasta dintre 900 și 600 a unui stil *getic* al podoabelor de aur, găsite în mare număr în Ardeal și fiind evident pre-scitice”. Este o epocă de mare înflorire culturală. „Foarte activă a trebuit să fie și metalurgia și anume aproape exclusiv a aramei (transformată în bronz) și a aurului” (p. 454). „Feodali iubitori de aur și de bronz, luptînd în care cu două roate, cu spade, lănci, coifuri, scuturi și cnemide, bogați în podoabe și vase de aur și bronz (p. 676)“... schițează Pârvan tabloul social-economic al bronzului IV. Puțin mai departe el scrie (p. 678) : „Totuși e un domeniu în care *Daco-Getia* (...) se prezintă complet original față de restul Europei în prima jumătate a mileniului I : e *arta aurului*. Dacia bogată în aur exporta acest metal pînă departe în N. la scandinavi, dar nu, cum s-a crezut, exclusiv ca material brut, care era apoi prelucrat acolo în mod artistic — ci și ca obiecte de lux și podoabă, fabricate în Dacia și purtînd pecetea stilului *getic*“ (...). Brățările, pandantivele, cerceii, diademele, aplicele de aur din Carpați sînt, împreună cu vasele de aur găsite aici, tot așa de specifice, precum vor fi ceva mai tîrziu lucrările în filigran de stil etrusc, ori, și mai tîrziu, arta sarmatică a aurului“.

Peste 20 de pagini din capitolul VI₁ (Hallstattul) sînt consacrate artei aurului din bronzul IV. Pârvan nu dă o listă completă a descoperirilor, dar examinează pe rînd aproape toate obiectele de

¹ V. Pârvan, *Getica. O protoistoric a Daciei*, București, 1926. Citatele din această lucrare urmează paginația ediției originale.

aur cunoscute la acea vreme, făcând o succintă dar consistentă analiză tipologico-stilistică. Astfel sînt prezentate tezaurele de la Firiteaz (Timiș), care „nu poate fi mai vechi de la începutul mileniului I, date fiind ornamentele punctate și gravate de un stil bine definit prin bronzurile din perioada IV-a. La fel trebuie datat, c. sec. IX a. Chr., tezaurul (...) de la Sarasău” (p. 679), ia ă, caracteristic carpatic sînt discurile de aur de la Șmig și cele de la Țufalău (...). „Din tipul de brățări Firiteaz putem urmări, în evoluție logică, formele constatate la Săcueni, la Acș, Hajdú-Szoboszló, Perecei (...) etc.” „Aceste forme sînt confirmate ca stil și epocă de frumosul vas de aur de la Biia, clasic pentru perioada a IV-a a bronzului carpatic”. „Alături de acest curent stilistic, autentic carpatic (...), avem, tot în ținutul carpato-danubian un alt curent nu numai geometric, ci și de adînci infiltrații zoomorfe de tip clar oriental.” Pârvan se referă la tezaurele de la Mihalkovo, Fokorú și Dalj, pe care le consideră o sinteză ce „n-a putut avea loc în chip pacific (...) decît într-o singură epocă : cea în care vedem apărînd și securea de tip oriental, de aur, la Țufalău (...) : e vremea presiunii cimmeriene dinspre E, dar înainte de catastrofa scitică”. De fapt Pârvan nu desparte niciodată în mod riguros descrierea obiectivă a materialului arheologic, de interpretarea cultural- și etno-istorică. Este maniera în care a fost scrisă *Getica*. Scopul este de a desluși la tot pasul sensul istoric al materialului arheologic. Și produsele meșterilor orfevrari sînt examinate în primul rînd pentru a discerne încrucișarea influențelor culturale, sintetizate de Pârvan după cum urmează (p. 680) : „Avem între 1 000 și 700 o intensificare a raporturilor geto-cimmeriene deoparte prin penetrația villanoviană pînă la Nistru și Nipru, de alta prin circulația fabricatelor caucazice pînă dincolo de Carpați. Atribuim acestei penetrații orientale în Dacia cel de al doilea curent al artei getice a aurului. Dar o atare caracterizare e și o datare : primul curent, cel pur geometric e cel vechi ; al doilea îl urmează fără a-l modifica.” (...) „Curentul autentic tracic al artei au. ului în Carpați, cu rădăcini pînă în bronzul II, e activ chiar după nașterea curentului geto-cimmeric, cu începuturi prin sec. IX—VIII a. Chr. Cele două stiluri sînt deopotrivă carpatic, dar ele nu trebuie confundate ; ele lucrează paralel dar își trag puterea din tendințe foarte diverse”.

O atenție specială este acordată tezaurului de la Vălătrăn, din nordul Bulgariei, descoperit doar cu doi ani înaintea apariției *Geticei*. El este considerat getic, vasele de acolo fiind puse în aceeași categorie funcțională cu cele din Bihor sau cu cel de la Biia (p. 294). Într-o notă complementară la un studiu al lui I. Andrieșescu despre această descoperire², Pârvan, spre deosebire de Andrieșescu care datează tezaurul în jur de 1 600, se pronunță pentru o datare între 1 200 și 1 000, combătînd apoi în *Getica* și părerea lui P. Reinecke care situase tezaurul printre descoperirile din cercul traco-cimmerian (ca. secolul al VII-lea a Chr.), idee preluată mai tîrziu și de I. Nestor³. Merită să ne oprim puțin asupra celor scrise de Pârvan despre această descoperire deoarece rîndurile, puțin cunoscute pînă în ziua de azi, prezintă și un interes de ordin general.

Tezaurul de la Vălătrăn arată, în întregime sa — spune Pârvan — „o rafinare de gust de-a dreptul sudică” (...) „cred că trebuie să atribuim meandrele-spirale de argint, încrustate pe aurul paftalelor la Vălătrăn, unei influențe miceniene. O atare constatare nu răpește nimic din originalitatea civilizației indigene de la Dunăre și din Carpați în a doua jumătate a mileniului II a. Chr. Dimpotrivă : Aheii care stăpîneau la Micene erau (...) tributarii industriei de bronz *tracice*, în special *traco-getice*. În schimb fabricate de lux și podoabe din Sud au trebuit să găsească drumul spre Carpați (...) și să aducă aici modele superioare proprii inventivității locale”. Aceste concluzii Pârvan și le întemeiază pe minuțioasa analiză arheologică expusă de Andrieșescu în aceeași sedință a Academiei Române, completate cu propria lui informație. În ceea ce privește rostul tezaurului, Pârvan îl vede ca „prada pierdută a vreunui șef sîngeros tracic”.

În sfîrșit, referindu-se la pasajul din Herodot privitor la bogăția în aur a agatirșilor, Pârvan (p. 449) critică încercările lui F. Nagy sau L. Márton de a identifica ca scitice tezaure pe cele de la Țufalău, Firiteaz etc. Pătrunzătoarea analiză stilistică a învățatului român poate fi considerată exemplară pentru evitarea unei erori ce ar fi putut rezulta prin „forțarea” materialului arheologic de a se „potrivi” ipotezelor istorice. Am avea deci o idee de cum ar fi evoluat gîndirea lui Pârvan în fața unei documentații mai consistente. De fapt această gîndire a fost dusă mai departe prin elevii săi și este bine cunoscut drumul remarcabil pe care a evoluat arheologia românească pînă astăzi. Deși reflecțiuni de felul celor „ce-ar fi fost dacă” sînt sterile, este greu să nu ne întrebăm care ar fi fost atitudinea lui Pârvan față de tezaurele traco-getice din secolul al IV-lea. La data cînd scria *Getica* nu se cunoștea decît „tezaurul” de la Craiova pe care magistrul nu ezită să-l considere scitic (p. 451) : „avem de-a face cu artă veritabil scitică”. Tot scitice sînt considerate și inelele de buclă groase, cu un capăt în formă conică sau de cap de șarpe (de tip Chotín-Sanislău), o categorie frecventă mai ales în bazinul Dunării mijlocii și caracteristică acelei regiuni culturale.

² Academia Română. *Memoriile secțiunii istorice*; seria III, vol. V, p. 11 și 38 (1925).

³ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. *BerRGK*, 1933, p. 123 și urm.

Nu se cuvine să facem aici o critică, de altfel cu totul neîndreptătită, a celor afirmate de Pârvan despre arta aurului. Este de ajuns să cităm și noi acel pasaj din *Getica* (p. 648) : „îndată ce săpăturile (...) vor aduce material nou suficient, vom reface din temelii cartea de acum”, pentru a aduce un pios omagiu modestiei și sincerității savantului. În arheologie factorul statistic joacă un rol hotărîtor. Există un punct critic, de la care începînd, o aglomerare de descoperiri poate fi just intuită din punct de vedere al apartenenței cronologice, geografice și culturale. Pretutindeni unde materialul documentar ajunsese încă în vremea lui Pârvan la acest punct critic statistic, interpretarea dată s-a păstrat pînă în zilele noastre. Desigur, exemplele, care să justifice afirmațiile de mai sus, nu pot fi date în domeniul orfevrăriei decît în mică măsură. Descoperirile de tezaure sau de obiecte din metal prețios se pretează cel mai puțin la o serie statistică. Cele mai multe sînt unicate. De aceea și problematica lor are și astăzi, în multe privințe, un caracter de nesiguranță. Este de ajuns să comparăm păreri a doi arheologi competenți, care în jur de 1970 au scris despre același subiect al metalurgiei aurului în Transilvania epocii bronzului : Amália Mozsolics⁴ și M. Rusu⁵, ca să vedem cît de oscilante pot fi încă punctele de vedere privitoare la datarea multor descoperiri de piese de aur. De fapt, dacă o astfel de descoperire nu poate fi într-un fel ori altul raportată la tipurile de bronzuri sau la grupurile ceramice, situarea ei corectă în timp este total nesigură. Vezi, de exemplu, „tezaurul” de la Balaci, jud. Teleorman, datat inițial de Suzana Ferche în vreme hunică⁶, suspectat tot atunci de Ion Nestor ca provenind din bronzul timpuriu⁷, pentru ca, în urma descoperirii unei brățări similare într-un mormînt tumular la Fundeni, jud. Galați⁸, descoperirea să poată fi datată corect în etapa post-eneolitică. Hotărîtoare pentru datarea unora din tezaurele de aur din spațiul carpato-danubian a fost studiul tipologico-stratigrafic întocmit de Eugenia Zaharia pentru inelele de buclă din cultura Monteoru⁹. Astfel s-au putut fixa într-o perioadă mai veche (secolele XVI—XV) tezaurele de la Țufalău și Șmig, primul fiind datat și prin tipologia topoarelor ce le conținea¹⁰. Decorul micenoid din interiorul (pe fund) unui vas din tezaurul din Bihor a fost pus în legătură cu categoria de piese de bronz și de os prezentînd asemenea motive, aflate în multe părți ale spațiului carpato-dunărean și databile toate între 1600—1400¹¹, dar analogiile aceleiași motiv decorativ cu cel de pe diadema de la Hinova pledează pentru o plasare în timp mai recentă, în secolele XII—XI¹². Dar păreri sînt încă împărțite privitor la brățările de tip Firteaz, la falerile de la Săcueni și Grăniceri, la vasul de la Biia (acesta din urmă ar putea fi tot vechi dacă cele trei [inițial șapte] inele de buclă găsite tot acolo provin din același tezaur)¹³. Tezaurele descoperite în perioada postbelică de la Persinari și Tufa sau Răcătau arată în mod limpede că aurul era utilizat din plin în toate regiunile țării noastre, încă din vremea mormintelor-puț¹⁴.

Deși nu s-a ajuns încă la un consens privitor la datarea spectaculoasei comori de la Vălcitrăn trebuie subliniată veridicitatea datării presupuse de Pârvan. Apariția foarte recentă a două descoperiri cu cești de tipul celei cu două torți de la Vălcitrăn, și anume la Krijovlin, descoperire izolată între Bug și Nistru, lângă Balta¹⁵ și la Rădeni, jud. Neamț, depozit constînd din minimum cinci cești¹⁶, dovedește că cel puțin o parte din piesele din tezaurul bulgăresc, în speță ceștile, aparțin unei serii larg răspindite în spațiul nord-tracic. Dacă argumentele lui Pârvan (analogiile cu vasele din Bihor și de la Biia) se întemeiau mai mult pe funcția respectivelor vase, exemplele de la Rădeni și Krijovlin constituie o serie tipologică clară. Analiza tipologică, atît a formei acestor vase, cît și a decorului de pe torțile uneia din ceștile de la Rădeni, îndreptățește concluzia — fără a mai intra aici în detalii — că aceste descoperiri nu sînt mai vechi de 1400 ; ele datează foarte probabil din secolele XII—XI î.e.n. Desigur cu aceasta nu s-a epuizat problema semnificației și datării celorlalte piese de la Vălcitrăn ; putem cel mult deduce data îngropării acestui faimos tezaur.

În general, se poate spune că multe din descoperirile de piese de aur situate de Pârvan în al său bronz IV pot fi „mutate” cu secole mai devreme. Ideea generală privitoare la originalitatea getică a orfevrăriei carpato-danubiene nu-și pierde însă cu nimic însemnătatea. Dimpotrivă, dacă ținem seama că întregul bronz IV al lui Pârvan poate fi deplasat *tale-quale* cu circa 200 de ani în urmă, vom realiza că de fapt ideile exprimate acum mai bine de 50 de ani au prins fenomenul în esența lui. Cităm în acest sens studiul mai sus amintit al lui M. Rusu¹⁷, care, chiar dacă exagerează puțin pon-

⁴ A. Mozsolics, *Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdúsámson*, 46—47. *BerRGK*, 1965—66 (1968), p. 38 și urm.

⁵ M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Transilvania*, *ActaMN*, 9, 1972, p. 29 și urm.

⁶ S. Dolinescu-Ferche, *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 153.

⁷ Comunicare verbală.

⁸ I.T. Dragomir, *Muzeul Național*, 3, 1976, p. 53 și urm.

⁹ E. Zaharia, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 103 și urm.

¹⁰ A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, München, 1970, p. 55 ; idem, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a.M.*, 1977, p. 101

și urm.

¹¹ A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 15.

¹² Vezi mai jos nota 18.

¹³ A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴ A. Vulpe, *Prähistorische Archäologie Südosteuropas (PAS)*, 1, 1982, p. 321 și urm. ; pentru tezaurul de la Răcătau : V. Căpitanu și V. Ursachi, *Carpica*, 11, 1979, p. 138.

¹⁵ G.A. Dzis-Rajko și I.T. Černiakov, *SovArch*, 1981, 1, p. 151 și urm.

¹⁶ A. Vulpe și V. Mihăilescu-Bîrliaba, *PZ*, 60, 1985, 1, p. 47 și urm.

¹⁷ Vezi nota 5.

deroa statistică a concentrării pieselor de aur în perioada Br. D — Ha A, ne prezintă un tablou veridic. La acestea se alătură spectaculoasa descoperire recentă de la Hinova, jud. Mehedinți: tezaurul respectiv aparține în mod indiscutabil secolelor XII—XI¹⁸. Același lucru se poate susține și despre rolul impactului civilizației miceniene asupra celei carpato-danubiene în perioada de circa patru secole după primele morminte-put de la Micene. Cele afirmate de Pârvan cu prilejul discuției privitoare la originea tezaurului de la Vălătrân reprezintă de fapt schema concepției din ultimii 20 de ani.

Cum se prezintă în lumina documentației actuale cadrul istoric al bronzului IV al lui Pârvan: curentul italic, villanovian, joacă un rol mult redus. Multe din ceea ce înțelegea Pârvan prin acest curent cultural reprezintă fie o influență central europeană, fie este rezultatul dezvoltării civilizației locale carpato-panonico-alpine. Este cazul cu cea mai mare parte a metalurgiei bronzului al cărei centru, începând din spre sfârșitul epocii bronzului, a fost timp de aproape jumătate de mileniu nordul Transilvaniei. Și această bază economică, la care putem fără greș să adăugăm și metalurgia aurului, și apoi, cea incipientă a fierului, a stat cu siguranță la temelia spectaculare dezvoltări culturale ce caracterizează secolele XII—X în jumătatea apuseană a spațiului carpato-danubian. Am avut oarecare rezerve atunci când colegul C. Kacsó, expunându-și teza de doctorat despre descoperirile de la Lăpuș, și-a exprimat părerea că geneza așa-zisei culturi Gáva trebuie căutată aici în nordul României. De fapt argumentele aduse, deși mai necesită confirmări, arată destul de limpede o evoluție formală a ceramicii Lăpuș I, de tradiție Suciu, spre cea a fazei Lăpuș II, de tip Gáva. Am asista deci, la Lăpuș, nu la recepționarea unor noi forme ceramice pe un fond vechi, ci, dimpotrivă, la crearea acestor forme. Puternica bază economică, întemeiată pe exploatarea aurului și a cuprului, ar explica astfel neobișnuita dezvoltare, într-o zonă relativ săracă în alte resurse, a comunităților din țara Lăpușului. Și aceasta n-ar fi decât una dintr-o serie de alte asemenea situații încă neieșite la lumină. Nici Susani în Bănat, nici Čaka sau Očkov, în Slovacia și altele nu sînt rezultatul unor influențe, ci reprezintă, ca și Lăpușul, expresia unei dezvoltări locale pe o arie largă, ce a cuprins tot bazinul Dunării mijlocii.

Și problema curentului răsăritean, la Pârvan cimmerian, este astăzi mai nuanțat privită. Activitatea elementelor răsăritene, fie sub forma influenței culturale, fie, în răstimpuri, prin prezență etnică, se constată aproape continuu. Asistăm la o puternică intensificare în secolele XIV—XIII apoi, după un răgaz de două-trei veacuri, la un nou avînt, mai potolit de astădată și care se va prelungi pînă în vremea celtică. Nu mai avem nici o siguranță pentru a ști în care moment să-i plasăm pe cimmerieni¹⁹. Putem însă afirma că, în ceea ce privește metalurgia aurului, curentele dinspre răsărit, departe de a contribui cu noi impulsuri, dau mai de grabă impresia că au inhibat orfevrăria geto-dacică tocmai în perioadele în care influența lor trebuia să se fi exercitat din plin. Mă refer în primul rînd la curentul scitic. Noul avînt al orfevrăriei și argintăriei getice din secolul al IV-lea se desfășoară în mod evident sub semnul unor influențe grecești sau orientale, prin filieră sud-tracică, în măsura în care reprezintă o artă a păturii aristocratice getice, într-o vreme cînd presiunea politică a sciților nord-pontici intrase în declin.

Reflectînd, în încheiere, asupra celor afirmate de Pârvan despre metalurgia aurului constatăm că ideea esențială despre o orfevrărie originală getică capătă, în stadiul actual al cercetării, dimensiuni considerabil mai vaste. Ceea ce în anii douăzeci părea că se limitează la trei secole, se desfășoară astăzi de-a lungul unui întreg mileniu. Din perioada corespunzătoare mormintelor-put de la Micene și pînă în vremea culturii Basărabii orfevrăria spațiului carpato-dunărean arată o evoluție neîntreruptă. Noi, arheologii de astăzi, nu mai avem curajul istoricului anilor 20 de a spune pe nume celor ce au făurit această artă a aurului. O facem pe ocolite. Vorbim de triburi nord-tracice, iar dacă cineva îndrăznește să pomenească numele geților sau al dacilor în legătură cu epoca bronzului riscă măcar un zîmbet. Dacă fac această observație, într-un sens oarecum nostalgic, n-o fac pentru a încuraja folosirea nesăbuită de epitete istorice în epoci îndepărtate. Fenomenul de geneză al unei civilizații și al unui neam este extrem de complex. Componentele lingvistice, sociale, spirituale, ale problemei nu pot fi sesizate arheologic decât prin prelucrarea exhaustivă a unui număr considerabil de stațiuni și descoperiri, fapt încă departe de a fi realizat. Iată deci cum o documentare considerabil mai bogată decât cea pe care o avusese la dispoziție Pârvan complică mai degrabă decât elucidează chestiunile istorice.

Meritul lui Pârvan constă în primul rînd în faptul de a ne fi construit un model de dezvoltare istorică pe care cercetarea românească de astăzi îl consideră în continuare de neînlăturat și pe care se axează întreaga noastră concepție despre geneza și dezvoltarea civilizației geto-dace. Toate încercă-

¹⁸ M. Davidescu, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 7; idem, *Drobeta*, 5, 1982, p. 5; idem, *Arhivele Olteniei*, 1, 1981,

p. 41.

¹⁹ A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77 și urm.

rile de abatere de la acest model n-au avut alt rezultat decât să-l reafirme mereu. Grandoarea civilizației bronzului „getic” (în sensul lui Pârvan) ne apare astăzi în dimensiuni nebănuite de cel ce a formulat primul tablou coerent arheologic-istoric acum peste o jumătate de veac.

DIE GOLDSCHMIEDEKUNST BEI DEN NORDTHRAKERN IN DER
AUFFASSUNG VASILE PÂRVANS
ZUSAMMENFASSUNG

Verf. schildert die bedeutendsten Ansichten Pârvans über dieses Thema, nach Aussagen, die hauptsächlich in seiner großen historisch-archäologischen Monographie *Getica* zum Ausdruck kommen. Pârvan nachbesteht die Originalität der sachlichen Kultur Daco-Getiens (Pârvans Ausdruck) vor allem in der Goldschmiedekunst; dieser Frage sind über 20 Seiten seiner *Getica* gewidmet, wobei eine umfangreiche Fundliste angeführt und eine kurze, aber gründliche typologische und stilistische Analyse des ihm zur Verfügung stehenden Fundstoffes ausgeführt werden.

Dem Verf. scheint es eine müßige Aufgabe Pârvans Ansichten einer kritischen Überprüfung im Lichte des gegenwärtigen Forschungsstandes zu unterziehen, da der Gründer der rumänischen archäologischen Schule selbst sich mit Bescheidenheit äußerte: „sobald die Gräbungen, die jetzt überall in Rumänien im Gange sind, genügend Material liefern werden, werde ich das vorliegende Buch vom Grunde auf umschreiben“ (*Getica*, 648). Es werden hier nur einige wichtige neue Funde angeführt, die im Großen und Ganzen Pârvans Auffassung kaum widerlegen, und wenn dennoch, dann meist im chronologischen Sinne. Dazu gehören Schätze wie diejenigen von Persinari, Tufa oder Răcățâu, sowie der längst bekannte Hortfund von Țufalău, die alle um die Mitte des zweiten Jt. anzusetzen sind und dadurch das Alter der Tradition des Goldschmiedens bereits ab dieser Zeit bezeugen. Die zahlreichsten Goldfunde häufen sich jedoch, wie Pârvan sehr scharf voraussah, in den 12.—11. Jh. In dieser letztgenannten Zeitspanne gehören auch zwei rezent veröffentlichte Goldschätze: Hinova (Anm. 18) und Rădeni (Anm. 16).

METALURGIA FIERULUI LA TRACI ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

DE
ADRIANA STOIA

Preocupările lui V. Pârvan cu privire la începuturile geto-dacilor sînt legate în foarte mare măsură de prima vîrstă a fierului (Hallstatt). Rezultatele cercetărilor sale, care au sintetizat tot materialul și toată literatura arheologică apărute la acea dată, sînt cuprinse în *Getica: o protoistorie a Daciei*, lucrare pe care I. Andrieșescu o va caracteriza ca „o formidabilă lucrare de sinteză dar și de genială îndrăzneală” ce, „îmbrățișează întreaga proto-istorie a Europei sud-estice”, și în *Dacia. An Outline of the Early Civilisations of the Carpathian Danubian Countries*. Aceasta din urmă apare ca un „compendiu al ultimelor concluzii pe care i le impuseseră lui Pârvan cercetările sale asupra problemelor legate de originea poporului român¹”. Prezentul articol se întemeiază în special pe aceste două lucrări.

V. Pârvan a sesizat dificultățile pe care le avea de întîmpinat în alcătuirea *Geticii*. El ne spune: „De la început am relevat că nu există studii pregătitoare suficiente nici asupra vîrstei bronzului nici asupra vîrstei fierului din Carpați. Însăși cronologia protoistoriei noastre e diferită de cea din Europa Centrală, Vestică sau Sudică; în orice caz datările mai mult sau mai puțin sigure încep numai pe la anul 1000, o dată cu importul de fabricate „villanoviene” la noi²”.

Autorul remarcă „... Dacia nu a fost cercetată în chip egal de intensiv pe întreg teritoriul ei: Moldova și Basarabia sînt pînă acum foarte puțin cunoscute.

Apoi, chiar în Transilvania... avem în special descoperiri de *depozite* și *comori*, iar nu inventar de așezări și morminte”³. Pornind de la aceste precizări, ne-am oprit asupra citorva aspecte legate de metalurgia fierului, așa cum apar ele în opera lui V. Pârvan, urmînd să le trecem apoi în revistă în lumina descoperirilor și studiilor făcute în ultimii 50 de ani.

În primul rînd trebuie precizat că pentru Pârvan „Adevărata vîrstă a fierului începe în Dacia de-abia pe la anul 700 odată cu venirea sciților, care aduc cu ei arme și unelte de fier”⁴. „Pînă la venirea sciților (c. 700) ne aflăm în bronzul IV carpatic, cu formele sale caracteristice, influențate fie de vestul hallstattian, fie de estul cimero-caucazic. După 700 avem forme scitice alături de formele locale; acestea din urmă continuă pe baze tipologice ale bronzului IV și sub sciți, dar se completează cu forme vestice, tirzii hallstattiene, care reușesc să străbată din nou în Dacia de prin a II-a jumătate a secolului VI”⁵.

Autorul subliniază „... un lucru e sigur: arme și obiecte de fier hallstattiene sînt cu totul rare în Dacia. Primele *arme de fier* care apar aici, sînt pumnalele și spadele scurte scitice. Acest fenomen nu poate fi fără un anume sens mai adînc” și concludă: „... Putem afirma că venirea sciților asupra Daciei a fost o grea calamitate, din care geții nu s-au putut reculege decît prin sec. IV, fie alungînd, fie deznaționalizînd pe sciți.

Fierul, ca material civilizator și productiv, a fost adus în Dacia de celți. *Epoca celtică* a Daciei a fost o vreme de renaștere și întăriri, pe toate terenurile, a neamului getic”⁶.

Este demnă de remarcat observația făcută de Pârvan: „Dacă metalul — fierul — nu ne dă puțința de a stabili precis începuturile culturii celei nouă în Dacia, ceramica dimpotrivă ne ajută în chip aproape neașteptat”. Aceasta cu atît mai mult cu cît el sesizează că „Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi abia pe la 700, spiritual, adică istoric-cultural, ea începe totuși încă de la anul 1 000”⁷, procedînd în consecință la alcătuirea capitolului VI — vîrsta fierului în Dacia — I. Hallstatt — din *Getica*.

¹ R. Vulpe, Introducere la ediția apărută în 1967.

² V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 675.

³ *Ibidem*, p. 682.

⁴ *Ibidem*, loc. cit.

⁵ *Ibidem*, p. 684.

⁶ *Ibidem*, p. 296.

⁷ *Ibidem*, p. 302.

Dar dacă convingerea lui V. Pârvan este că „... în hallstattul getic fierul e un material exotic”, părere conformă stadiul de atunci al cercetărilor și lipsei de descoperiri, intuiția sa îl avertizează : „Cercetările pe teren în regiunile bogate în fier ale țării noastre sînt încă prea sumare și săpăturile sistematice în Ardeal și regiunile înconjurătoare, bogate în mine, prea la începutul lor, pentru ca să putem stabili vreo legătură sigură între începuturile în înflorirea civilizației fierului în Dacia și începutul și intensificarea exploatarei minelor de la noi în antichitatea Proto-istorică”⁸. Vorbind despre așezările de la Crășani, Tinosu, Zimnicea — unde fierul apare frecvent — el spune : „Aceasta însă înseamnă că alături de fierul importat sub formă de fabricate, foarte curînd a trebuit să se încetezească și la noi tehnica minieră din Apusul celtic, desigur la început chiar prin celții de la noi ; și anume, cu atît mai ușor și firesc cu cît locuitorii Daciei fuseseră și în vîrsta bronzului mari făurari, iar în *lucrul metalului*, chiar și în Alpi, industria hallstattiană a fierului nu fusese altceva decît o simplă evoluție, mai departe, a industriei din ultima epocă a bronzului”⁹. El recunoaște că „... deocamdată nu avem identificate pe teren atelierele și turnătoriile de fier, pe care, după cele de mai sus, le postulăm și pentru Dacia”, dar adaugă „... E plauzibil... că, întocmai cu mai toate marile *oppida*, *castellieri*, *gradisce*”, care, „în Europa centrală și vestică au avut un rol însemnat în special în urma industriei fierului și anume, mai ales în ultima perioadă a epocii La Tène, începînd însă — multe dintre ele — a fi active încă de pe vremea bronzului, tot așa vor fi de pus în legătură cu o înflorire a activității metalurgiei din epoca hallstattiană și mai ales La Tène cetățile din munții Sebeșului, cu Muncelul în frunte”...¹⁰. Prudența sa de adevărat om de știință îl face să remarce „...Ar fi totuși nemetodic, pînă ce această presupunere a noastră nu se confirmă mai din plin, să luăm d.p. principalele centre dacice, fie *ateliere*, fie simple *depozite* din bronzul IV, drept existente și în fier și să umplem astfel cu ipoteze topografice o lacună pe care descoperirile autentice ale fierului nu o pot pînă azi umple”¹¹.

În prezentarea succintă a aspectelor legate de metalurgia fierului evidențiate în opera lui V. Pârvan am mai avea de menționat o remarcă făcută de autor : „O mare lacună în materialul nostru de informare e lipsa cercetărilor în tumulii din Dacia. Chiar în Apus, informarea cea mai bogată și prețioasă asupra hallstattului s-a datorat săpării movilelor funerare din această epocă”¹².

Pînă nu de mult, prin începutul Hallstattului pe teritoriul României se înțelegeau mai ales modificările intervenite în secolele XIII—XII î.e.n. în cultura materială, exprimate mai ales prin ceramică, fapt sesizat la timpul său și de Pârvan. Denumirea de prima epocă a fierului apărea astfel convențională, exprimînd cel mult o evoluție, o depășire a stadiului cultural istoric al epocii bronzului propriu-zise. Chiar în 1967, cînd a apărut ultima ediție a *Daciei*, R. Vulpe scria : „... se înclină a se împinge înapoi începutul fierului pînă la 1000 fără alt criteriu decît acela, unilateral și nesemnificativ, al simplei prezențe a fierului, care, de fapt, pînă în jurul anului 700 se constată în Dacia extrem de sporadic și în forme total neconcludente (urme vagi de rugină ori resturi de podoabe mărunte) fără nici o utilizare în domeniul determinat al uneltelor și armelor”¹³.

În stadiul actual al cercetărilor putem afirma că fierul era cunoscut și folosit încă de la începutul Hallstattului, și anume din Ha A, pe teritoriul țării noastre : vezi celțul de la Lăpuș, considerat ca fiind cea mai veche piesă de fier descoperită în România¹⁴, cuțitul de luptă de la Corni¹⁵, limba de mîner din fier — probabil a unui cuțit — cu un mic buton de bronz aflat în depozitul de la Rozavlea¹⁶, fragmentul de brățară din necropola de la Bobda — plus alte obiecte de podoabă¹⁷, pumnalul de bronz cu peduncul — cu miez de fier — de la Tirol¹⁸, acul de bronz cu cap discoidal, cu miez de fier, descoperit accidental în Banat¹⁹, spada cu limbă la mîner din fier — descoperire întâmplătoare din Banat²⁰ — cuțitașul de la Meri²¹ și pumnalul de la Tilișca²² ; la acestea am mai putea adăuga eventual descoperirile de la Susani și Peteni²³ ca și acelea de la Oradea, Tășad, Șuncuiș și Căuș²⁴.

În jur de 1000 î.e.n. avem dovezi certe cu privire la însușirea cunoștințelor de tehnologie a fierului de către comunitățile hallstattiene de pe teritoriul României atît în cazul bronzului turnat peste un miez de fier (acul din Banat, pumnalul de la Tirol), cît și în cazul combinării celor două metale

⁸ *Ibidem*, p. 297.

⁹ *Ibidem*, p. 299.

¹⁰ *Ibidem*, p. 200.

¹¹ *Ibidem*, p. 300—301.

¹² *Ibidem*, loc. cit.

¹³ R. Vulpe, nota 8 la *Dacia. An Outline of the Early Civilisations of the Carpathian Danubian Countries*, București, 1967.

¹⁴ C. Kacsó, *Dacia*, 19, 1975, p. 62 și 67.

¹⁵ M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 139.

¹⁶ I. Mitrea, C. Kacsó, *SCIVA*, 27, 1976, 4, p. 527.

¹⁷ M. Moga, *RevMuz*, 1, 1964, 3, p. 296.

¹⁸ M. Rusu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*,

Cluj, 1974, p. 353—354.

¹⁹ *Ibidem*, p. 349 și urm.

²⁰ *Ibidem*, p. 353.

²¹ E. Moscalu, *Thraco-Dacica*, 1, 1966, fig. 3/4.

²² Informații N. Lupu.

²³ Z. Székely, Zs. Székely, *Materiale Oradea*, 1979, p. 71—72.

²⁴ T. Bader, *Die Fiebeln in Rumänien*, PBF, XIV/6, 1983, p. 20 ; C. Kacsó, *Dacia*, 19, 1975, p. 67 ; A. László, *Acta ArchHung*, 29, 1977, 1—2, p. 58 ; I. Emödi, *Crisia*, 11, 1981, p. 322. Pentru Tășad — informații amabile de la N. Chidioșan, căruia îi mulțumim și pe această cale.

într-una și aceeași piesă (vezi cuțitul de la Corni cu lama de fier și mînerul din bronz — la care însă rămîne de văzut dacă nu este vorba de o supraturnare —, cuțitul cu lamă de fier și mîner de bronz de la Hida și limba de mîner din fier cu buton de bronz de la Rozavlea). Este de reținut că atît la pumnalul de la Ganovce, datat în Bronzul mijlociu — cultura Otomani²⁵ — cît și în cazul descoperirilor datate în Ha A de pe teritoriul țării noastre, din Banat, este utilizat procedeul combinării celor două metale. După părerea lui M. Rusu, acest procedeu decurge firesc din practica metalurgică, în perioada de trecere de la procesele tehnologice specifice metalurgiei bronzului la cele ale fierului²⁶. Dar combinarea celor două metale, ca și supraturnarea, par a fi procedee îndrăgite de făurarii hallstattieni de pe teritoriul României. Practicarea acestora se repetă pe tot parcursul Hallstattului românesc (vezi fibulele de la Balta Verde, fibule care în întreaga lume ilirică au dealtfel această caracteristică, carele de la Orăștie și Bujoru, akinakes-urile cu lama de fier și mînerul de bronz, acele de fier cu cap de bronz etc.). Procedeul ca atare par în aceste condiții a reprezenta mai mult o expresie a măiestriei făurarilor hallstattieni decît o caracteristică a perioadei de început a folosirii fierului. Este de crezut că fierul în descoperirile pomenite a avut o funcție decorativă, fără a putea exclude cu totul și o eventuală funcție magică.

În stadiul actual al cercetărilor, avem dovezi certe de reducere și prelucrare a minereului de fier numai din Ha B, întrucît apartenența culturală și cronologică a zgurei de fier de la Susani, citată în literatură, nu a fost confirmată arheologic, descoperirea de la Peteni ridică probleme datorită deranjamentelor din zonă, iar urmele de oxizi din depozitele de la Bogdan Vodă, Șieu, Sighet I pot avea și o altă explicație²⁷. Descoperirea de la Mediaș²⁸, cea de la Cernatu²⁹, la care se adaugă alte cîteva puncte cu zgură de fier aflată alături de fragmente ceramice hallstattiene timpurii documentează pentru cea de a doua etapă a Hallstattului timpuriu românesc un centru de producere și prelucrare a fierului în Transilvania. Un alt centru s-a evidențiat în cursul ultimilor ani și în Dobrogea, în aceeași etapă istorică, prin descoperirile de la Galița³⁰, Babadag³¹ etc.

O analiză atentă a resurselor de fier din zonele celor două centre amintite arată folosirea acestora în vederea reducerii și prelucrării pe loc a fierului din zăcămintele. Cercetările mai recente din Burgenland (estul Austriei), cu privire la extragerea minereului de fier, au demonstrat că putem trece ușor pe lîngă astfel de „mine de suprafață”. În Burgenland ele apar sub forma unui șir de gropi, niciodată mai adînci de 6 m, procedeul de obținere a minereului fiind deosebit de simplu: se săpa o groapă, materialul ce nu era minereu de fier fiind îngrădît pe margini; din groapa a doua, săpată alături, materialul de prisos era pus în prima groapă; umplutura din groapa a treia era aruncată în groapa a doua ș.a.m.d. O astfel de exploatare seamănă cu un șir de gropi făcute de obuze³². Metoda prezentată mai sus trebuie considerată ca minieră, reprezentînd o formă de utilizare a minereului de suprafață.

În lucrarea *Metalurgia fierului în Hallstatt pe teritoriul României* am încercat să corelăm datele oferite de geologi cu centrele de producere și prelucrare a fierului evidențiate arheologic, stabilind în măsura posibilului, raporturile între aceste centre și probabilele arii de extragere a minereului de fier. Așa cum cercetările din Burgenland au evidențiat faptul că încă din Hallstatt (secolele IX—VIII î.e.n.) se conturase metalurgic acest centru, tot așa și pentru teritoriul României putem presupune încă din jurul anului 1000 existența unor centre de producere și prelucrare a fierului pe loc. Observația făcută în Burgenland cu privire la faptul că cele mai vechi cuptoare — cele cu cuvă — se găsesc stratigrafic sub stratul La Tène³³ este valabilă și în cazul României, unde astfel de cuptoare nu au fost cercetate, dar sînt de presupus atît în cazul așezării de la Cernatu cît și în cazul celei de la Galița. Este posibil ca din centrul metalurgic al Burgenlandului să se fi răspîndit cunoștințe de metalurgie a fierului, cu atît mai mult cu cît în zona menționată apar materiale ceramice izolate de tip Basarabi sau Ferigile timpurii.

La data publicării *Geticii*, Pârvan nu avea cum să știe că pe teritoriul țării noastre se vor descoperi dovezi de cunoaștere a fierului din Ha A și de obținere și prelucrare a fierului din Ha B și nici că în Hallstattul mijlociu se manifestă o creștere rapidă a rolului jucat de fier, tipurile de obiecte de fier (lănci, celturi), înlocuindu-le pe cele de bronz. El este puternic influențat de ideile cu privire la importanța rolului pe care l-au avut cimerienii pentru culturile de pe teritoriul României, în *Getica* fiind prezentate punctele de vedere care dominau în cercul specialiștilor din vremea sa. Cercetările

²⁵ J. Vladar, *Die Dolche in der Slowakei*, PBF, VI, 3, 1972, p. 41.

²⁶ M. Rusu, *op. cit.*, p. 357.

²⁷ A. László, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 23, nota 27.

²⁸ M. Blăjan, E. Stoicovici, Paul Georocanu, *Sargetia*, 14, 1979, p. 35 și urm.

²⁹ Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului din sud-vestul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1960; Zs. Székely, *Materiale Brașov*, 1983, p. 143 și urm.

³⁰ Șt. Olteanu, *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 295 — 296; A. László, *ActaArchHung*, 29, 1977, 1—2, p. 55.

³¹ S. Morintz, *Dacia*, N. S., 8, 1964, p. 105, 118; idem, *Peuce*, 2, 1971, p. 20.

³² K. Bielenin, *Einige Bemerkungen zur Ur- und Frühgeschichtlichen Eisenverhüttungswesen in westpannonisches Raumes*, p. 69.

³³ Informații amabile K. Bielenin.

intense din ultimii ani au adus cu ele o bogată documentare pentru epoca hallstattiană, dar nu și dovada prezenței efective a cimerienilor. Astăzi „calea cimeriană” ni se pare o idee neconfirmată de realitățile istorice³⁴. Faptul că dintr-o perioadă anterioară sînt atestate numeroase descoperiri de obiecte de fier, repartizate relativ uniform pe teritoriul țării noastre, și că există dovezi incontestabile ale însușirii cunoștințelor tehnologice legate de producerea și prelucrarea fierului dintr-o etapă anterioară momentului cînd influențele cimerienilor istorici s-ar fi putut exercita, ne fac să credem că influențele răsăritene nu s-ar fi putut distribui decît indirect, așa cum sugerează A. László, prin intermediul grupurilor recent identificate din estul Ungariei (de exemplu Mezöcsat)³⁵. În legătură cu acest fapt putem numai sublinia că apariția unor piese de harnașament, identificate ca fiind de tip răsăritean, se produce doar în Ha B₃, deci la o dată tîrzie din evoluția metalurgiei fierului pe teritoriul României. Dealtfel, pentru toporul cu aripioare, piesă ce s-a presupus, la un moment dat, a fi pătruns la noi pe calea cimeriană sau ponto-caucaziană, analiza cronologică și chorologică a descoperirilor de atari obiecte a arătat că realitățile arheologice sugerează o filieră inversă — dinspre regiunile noastre spre zona bazinului Niprului³⁶, pe de o parte, și spre Europa Centrală, pe de altă parte³⁷.

Un argument indirect ne este oferit de M. Rusu, care deosebește în cadrul depozitelor de tip Șomartin-Vetiș două categorii: depozitele de tip Șomartin, caracterizate prin prezența în componența lor a diferite tipuri locale evolute firesc din depozitele de tip Fizeșu-Gherlii — Sîngeorgiu de Pădure, și categoria depozitelor de tip Vetiș, care înglobează piesele de harnașament (psalii, zăbale, butoni) de origine răsăriteană-cimeriană³⁸. Apare însă paradoxal faptul că cea mai mare parte a depozitelor de tip Șomartin (cu tipuri evolute pe loc) cuprinde obiecte de fier și nu depozitele de tip Vetiș unde apar piese „cimeriene”. Situația este de pus în legătură cu evoluția locală a metalurgiei fierului, fiind evident faptul că, în această etapă, avem de-a face cu o răspîndire largă a fierului, tipurile de obiecte de fier începînd să înlocuiască pe cele de bronz. De fapt, influențele răsăritene pot fi surprinse în cazul tezaurului de la Boarta-Sibiu, al spadei scurte de la Pănade (pumnal ?), tipologic o variantă a pumnalului cimerian de tip Goloviatino, din etapa Černogorovsk, al vîrfurilor de săgeți cu două și trei aripioare (asemănătoare morfologic cu cele de tip scitic), al zăbalelor și psaliilor de la Cipău și Vetiș (identice cu cele ale culturii Srubnaia — etapa Černogorovsk). Descoperirile făcute pe teritoriul Bulgariei (vezi Carevbrod) datează din faza mai nouă Novočerkask. Prin urmare, descoperirile de tip răsăritean de pe teritoriul Transilvaniei nu se pot lega, în această etapă, de calea est-balcanică de pătrundere a cunoștințelor metalurgice, descoperirile arheologice din România fiind mai vechi.

Este firesc însă să considerăm că, în diferite etape istorice, evoluția metalurgiei fierului pe teritoriul României a înregistrat diferite influențe, deoarece poziția geografică a țării noastre în contextul european și micro-asiatic a avut un rol determinant asupra modului în care au pătruns în această zonă a Europei cunoștințele cu privire la procedeele de obținere și prelucrare a fierului. Din cele expuse mai sus reiese că, începînd de la aproximativ 1000 î.e.n. putem considera că în România s-a dezvoltat un centru metalurgic de producere a fierului, care a favorizat generalizarea adoptării noului metal în tot spațiul carpato-dunăreano-pontic. Integrarea teritoriului nostru în centrul metalurgic din nord-vestul Peninsulei Balcanice (documentat începînd cu secolul XI) și recepționarea unor cunoștințe tehnologice prin estul Peninsulei Balcanice³⁹ sînt urmate, în secolele următoare, de unele influențe răsăritene, exercitate poate indirect, prin intermediul grupurilor din estul Ungariei; la toate acestea se adaugă și influențele dinspre Europa Centrală. Această ultimă posibilitate a fost relevată de cercetările, deja menționate, din Burgenland.

Cele mai vechi obiecte de fier apar în sud-vestul și vestul țării noastre, dar trebuie să remarcăm că ponderea, din punctul de vedere al cantității de fier înmagazinate în descoperiri arheologice, revine, pe tot parcursul Hallstattului, tot zonei sud-vestice a țării. Acest din urmă fapt poate fi însă, mai degrabă, pus în legătură cu o particularitate de ritual funerar și eventual cu existența unor carențe în cercetarea arheologică.

După cum am văzut la începutul lucrării de față, Pârvan acorda o importanță deosebită sciților, pe care îi considera ca purtătorii primelor obiecte de fier. Dar necropola de la Ferigile dezmințe o dată în plus această teorie. Cantitatea de fier din tumuli necropolei depășește cu mult pe cea aflată în alte regiuni ale României unde, după unele păreri, există un grup scitic (Transilvania-grupul Ciunbrud). Este evident că luptătorii înmormîntați la Ferigile duceau cu ei, conform ritualului, în viața de apoi, o serie de arme; numărul acestora este mult mai mare decît în cazul înhumațiilor din Transilvania sau Moldova. Cum fierul apare în cantitate mare chiar din prima fază a necropolei de la Ferigile, este

³⁴ D. Berciu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 399–401; M. Petrescu-Dîmbovița, *AȘUIași*, S. N. 6, 1960, 2, p. 195. Vezi și Adriana Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77–90.

³⁵ A. László, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 36.

³⁶ A. László, *SCIVA* 26, 1975, 1, p. 37; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung...*,

Bonn, 1976, I, p. 155 și urm.

³⁷ A. Stoia, *Metalurgia fierului în Hallstatt pe teritoriul României* (teză de doctorat, mss.).

³⁸ M. Rusu, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 109–204.

³⁹ A. László, *op. cit.*, p. 35–36.

de presupus că această comunitate dispunea de un centru local de producere și prelucrare a fierului. Un argument în acest sens este și descoperirea în cadrul necropolei menționate a circa 100 de săgeți de fier, de un tip specific ariei de răspândire a grupului Ferigile. Forma săgeților — care imită pe cele din os sau silex — și gruparea lor în această zonă a țării noastre pledează pentru executarea obiectelor de fier cerute de nevoile comunității, pe loc. În cazul de față necesitățile comunității erau legate de amploarea folosirii, în toată zona circumpontică, a arcului și săgeții.

În acest fel, deși materialul arheologic confirmă din plin ipoteza lui Pârvan cu privire la difuzarea tehnicii de luptă cu săgeata, după anul 700, interpretarea pe care o dă el acestui fenomen trebuie nuanțată. Este plauzibil să vedem în spatele acestui fenomen fie pe cimerieni, fie pe sciți, dar acest fapt nu presupune decât difuzarea pe scară largă a unui nou mod de luptă (vezi necropola de la Ferigile) și nu dovada prezenței sciților⁴⁰.

La data la care Pârvan și-a elaborat lucrările de sinteză nu era posibilă o altă interpretare a descoperirilor arheologice. Este însă indiscutabil meritul său că, încă în acea etapă a cercetărilor, a sesizat just importanța descoperirilor de caracter funerar. Susținând că „în tumultul nesăpați din Dacia ne este speranța” el a anticipat observația pe care o facem noi astăzi. Căci atunci când judecăm proporția în care apar obiectele de fier într-o anumită regiune a țării noastre trebuie să avem în vedere că așezările sînt cele ce oferă puțin — sau deloc — material feros. Numărul obiectelor de fier dintr-o regiune este direct proporțional cu numărul descoperirilor de caracter funerar făcute.

Chiar dacă documentele arheologice nu demonstraseră la acea dată dezvoltarea metalurgiei fierului pe plan local, nici măcar la nivelul cetăților dacice, intuiția omului de știință l-a obligat să sesizeze corect probabilitatea existenței unor centre metalurgice pentru satisfacerea nevoilor comunității.

Vasile Pârvan a fost primul care a făcut efortul de a sistematiza datele arheologice într-un tot unitar, analizînd și punînd în valoare materialul documentar existent la acea dată și nu-i putem reproșa faptul de a fi fost uneori tributar ideilor epocii sale. Ultimii cincizeci de ani au infirmat sau confirmat observațiile sale despre prima epocă a fierului, dar acum, după trecerea timpului, este necesar să-i omagiem opera care continuă să rămînă în multe privințe o lucrare de referință.

LA MÉTALLURGIE DU FER CHEZ LES THRACES DANS L'OEUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Les préoccupations de V. Pârvan relatives aux débuts des Gêto-Daces, liées dans une grande mesure au premier âge du fer se reflètent dans ses oeuvres : *Getica : o protoistorie a Daciei et Dacia. An outline of the Early Civilisations of the Carpathian Danubian Countries*, élaborées en s'appuyant sur le matériel et la littérature archéologique connus au moment de leur apparition. Il faut dès le début préciser que pour V. Pârvan le véritable âge du fer commence à peine autour de 700 av. n. è. „avec l'arrivée des Scythes”, cette opinion correspondant au stade de recherche archéologique de son époque. Ayant en vue le fait qu, environ 20 années auparavant le nom de premier âge du fer était plutôt conventionnel en exprimant tout au plus une évolution, un dépassement du stade culturel historique de l'âge du bronze proprement dit et que seulement au cours des dernières années cette dénomination a acquis aussi un contenu phénoménologique par les découvertes d'objets en fer datées au cours des XIIe—Xe siècles av. n. è., V. Pârvan n'a pu être préoccupé par l'évolution de la métallurgie du fer sur le territoire de la Roumanie.

Dans ce travail, après la présentation succincte des aspects liés à la métallurgie du fer mis en évidence dans l'oeuvre du grand savant, nous nous sommes efforcés de rendre actuelles les informations archéologiques et bibliographiques concernant les débuts et le développement de la métallurgie du fer sur le territoire de notre pays.

Dans l'étape actuelle de recherche nous pouvons soutenir que le fer était connu et utilisé dès le début du Hallstatt, et autour de l'an 1000 av. n. è., il y a des données certaines sur l'appropriation des connaissances technologiques d'obtention et de travail du fer par les communautés du territoire de la Roumanie.

L'apparition des premiers objets en fer dans notre pays doit être mise en relation avec le centre du Nord-Ouest des Balkans. La diffusion des connaissances, concernant la métallurgie du fer de l'aire égéo-méditerranéenne sur la voie de l'est de la Péninsule Balkanique étant possible, mais sans être argumentée du point de vue archéologique.

L'inclusion du territoire de notre pays dans le centre métallurgique nord-balkanique, à une date plus ancienne, nous permet de croire dans l'existence d'une évolution propre, naturelle, au cours de tout le Hallstatt, la métallurgie du fer recevant d'une manière indiscutable certaines „impulsions” tant de l'est que de la zone de centre ouest-pannonique (Burgenland).

⁴⁰ Descoperiri recente din Anatolia (Smirna) confirmă adoptarea largă a noii tehnici de luptă. Astfel, în timpul asediului cetății de către regele lidian Alyates atît asediații

cît și asediatorii folosesc arcul și săgeata : asediatorii folosesc însă săgeți cu trei muchii, în timp ce asediații săgeți cu două muchii.

TRACII ȘI EPOSUL HOMERIC ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

DE

MIHAIL VASILESCU

Personalitatea de primă mărime a vieții științifice, culturale și didactice a României din primele trei decenii ale secolului nostru, Vasile Pârvan ni se prezintă astăzi, la mulți ani după dispariția sa; ca o figură mereu vie, grație atît importanței sale contribuții la studiul istoriei vechi, cît și numeroșilor săi elevi — asupra cărora a exercitat o veritabilă fascinație — care i-au continuat activitatea pe direcțiile trasate de el și i-au păstrat amintirea¹. Evaluarea critică a operei științifice a aceluia pe care cu drept cuvînt îl putem denumi profesorul profesorilor noștri, începută la puțini ani după moartea sa prematură și continuată pînă azi, a relevat meritele sale deosebite ca istoric, arheolog și epigrafist².

În cele ce urmează vom discuta un aspect particular al operei lui Vasile Pârvan, anume maniera în care învățatul a utilizat datele oferite de eposul homeric pentru reconstituirea istoriei timpurii a daco-geților. Notăm pentru început că exemplele sînt oferite mai ales de *Getica. O protoistorie a Daciei*³ și, într-o măsură mult mai mică, de *Dacia. Civilizații antice din țările carpato-danubiene*⁴ care, în capitolele I, II și IV, rezumă *Getica*⁵.

În viziunea istorică a lui Pârvan, tracii aflați la nord de Dunăre⁶ populau un vast teritoriu cuprins „între ultimele prelungiri ale Alpilor, de o parte, Carpații Nordici cu Galiția și Bucovina, de alta, [...] regiunea către Nistru și Dunărea de jos ca limită de Est și Sud”⁷, la care se putea adăuga regiunea de la nord-estul Mării Negre, de la Nistru pînă la Munții Caucaz, locuită de cimmericii care „[...] — după toate semnele — par a fi fost tot thraci”⁸. Tracii indoeuropeni stăpînesc spațiul mai sus amintit „[...] cel puțin de la începutul mileniului al II-lea [...]”⁹, sau „[...] încă de la jumătatea mileniului al II-lea î.e.n.”¹⁰, iar cimmericii „[...] de prin al 16-lea veac î.e.n.”¹¹. Vechimea etnosului tracic era susținută cu argumente oferite în primul rînd de arheologie: „Am văzut mai sus — spune Pârvan — că prin anii 1 000 î.e.n. locuia în Dacia poporul thracic pe care-l cunoaștem mai tîrziu prin istoricii greci sub numele de geți. Dar între bronzul IV (1000—700) și bronzul III (1400—1 000) e, [...], o așa de perfectă continuitate, încît cele două perioade constituie împreună oarecum un tot: nu credem deci în nici un chip posibilă vreo schimbare mai mare politică ori etnografică în aspectul

¹ Dintre numeroasele scrieri referitoare la viața și activitatea lui Vasile Pârvan, cele ale lui Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974 și *Vasile Pârvan. Bibliografie*, București, 1975, sînt cele mai complete. Despre personalitatea sa, vezi antologia îngrijită de Ștefan Lemny și Al. Zub, București, 1984.

² Vezi, mai nou, studiile publicate pe această temă în *SCIVA*, 33, 1982, 3—4: Sebastian Morintz, *Începuturile istoriei geto-dacilor în opera lui Vasile Pârvan*, p. 269—301; Al. Ștefan, *Vasile Pârvan, istoric al antichității clasice în România, fondator al școlii naționale de arheologie și epigrafie*, p. 302—336; Mircea Babeș, *Vasile Pârvan și arheologia geto-dacă*, p. 359—364.

³ Am utilizat noua ediție îngrijită de Rădu Florescu, București, 1982.

⁴ Ediția a 5-a îngrijită de Radu Vulpe, București, 1972.

⁵ Cf. Prefața lui R. Vulpe, p. 24.

⁶ Pârvan face o distincție clară între tracii de la nord

de Dunăre (geții) și cei aflați la sudul acestui fluviu, deoarece „Geții au rămas un popor indoeuropean cu mentalitate nordică, în vreme ce thracii s-au amestecat, ca și grecii și italicei, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi amestecate, în care multe elemente în special religioase și sociale sînt sudice, iar nu nordice” (*Getica*, p. 371). „[...] daco-geții sînt rude cu thracii [...] însă nu sînt același popor” (*ibidem*, p. 373).

⁷ V. Pârvan, *Getica*, p. 9. Acest spațiu va spori prin expansiunea getică dintre anii 900—500 î.e.n., întinzîndu-se spre nord pînă în Silezia, Posen, Galiția și Podolia, spre vest pînă în Moravia și Marea Adriatică, în sud pînă în Peninsula Chalcidică, iar în est pînă în Asia Mică (Cf. *Getica*, p. 137—138).

⁸ *Ibidem*, p. 10.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Idem, *Dacia*, p. 54.

¹¹ Idem, *Getica*, p. 9.

regiunilor noastre în jumătatea a II-a a mileniului al II-lea î.e.n. Aceiași thraci nordici de la a. 1000 au trebuit să locuiască și să stăpânească în Carpați și la a. 1400 î.e.n.”¹².

Această individualizare etnică i-a fost sugerată lui Pârvan de examinarea istorico-culturală a inventarului așezărilor și mai cu seamă a depozitelor corespunzătoare epocilor bronzului III și IV (1400—700 î.e.n.). Din studiul acestor materiale a rezultat că tracii din Carpați se aflau la un nivel economico-social asemănător cu cel din „[...] Evul-Mediu, «feodal», «achaeo» — mycenian”. Și autorul *Geticelor* continuă: „Cînd săpăturile și studiile asupra epocii bronzului «getic» vor fi destul de complete, ca să se încerce o sinteză mai amănunțită, prevedem că multe capitole din protoistoria strămoșilor noștri în mileniul al II-lea î.e.n. vor fi explicate și ilustrate cu lungi pasagii din *Iliada* și *Odissea*.”¹³

Obiectele din descoperirile traco-getice avute în vedere de Pârvan spre comparare cu cele ale aheilor din Grecia sînt: carele de luptă cu două roate, spadele, lăncile, coifurile, scuturile, cnemidele, vasele din aur și bronz, dar mai cu seamă obiectele de podoabă (brățări, colane, inele, fibule, ace de păr, cingători cu paftale, diademe), harnașamentele cailor și, eventual, „[...] hainele thrace reprezentate pe vasele grecești din epoca clasică și hainele «idolilor» carpato-danubieni”. Natural, podoabele și obiectele din aur aparțineau celor bogați, așa cum în Grecia eposului homeric erau Agamemnon și Menelaos, în timp ce „seniorii mai modești” aveau podoabe din bronz ca și semenii lor din Grecia epocii eroice, Nestor și Odysseus¹⁴.

Din cele de mai sus, putem conchide că, pentru Pârvan, *Iliada* și *Odissea* puteau fi folosite ca izvoare pentru reconstituirea istoriei traco-geților din Carpați, idee care în principiu este corectă. Numai că învățatul nu a specificat în mod clar nicăieri în opera sa pentru care din cele două epoci ale bronzului (III și IV) sînt valabile informațiile homerice. În *Getica*, la pagina 173, se spune că este vorba de mileniul al II-lea î.e.n., iar în *Dacia*, pagina 50, traco-geții foarte bogați sînt comparați cu Atrizii din lumea myceniană, ceea ce ne îndeamnă să ne gîndim la perioada a III-a a bronzului (c. 1400—1000 î.e.n. după cronologia sa). Dar, atunci cînd compară concret civilizația homerică cu monumentele descoperite în aria carpato-danubiană, Pârvan se referă la obiecte aparținînd mai puțin bronzului III, ci mai cu seamă bronzului IV (c. 1000—700 î.e.n.). În cîteva pasaje, această comparație a fost extinsă și asupra primei epoci a fierului (700—300 î.e.n.): „[...] e caracteristic pentru cultura din «bel âge du bronze» getic, adică din Hallstattul I, că principii locali se prezentau la război înarmați și echipați întocmai ca eroii *Iliadei*” (*Getica*, p. 222), adică erau luptători pe jos, înarmați cu lănci și spade și apărați de coifuri, eventual cuirase, cnemide și scuturi” (*Getica*, p. 222—223).

Aceeași incertitudine reiese și din folosirea expresiei „Evul-Mediu, «feodal», «achaeo» — mycenian”. Pe de o parte, noțiunea de „ev mediu” aplicată la istoria greacă trebuie să se refere la epoca numită — atunci și acum — homerică, deoarece vădește, față de epoca anterioară, myceniană, un regres pe toate planurile, ceea ce a făcut pe unii istorici să denumească perioada de timp cuprinsă între secolele XII—VIII î.e.n. „ev mediu elenic” sau „evul întunecat”, prin comparare cu epoca medievală considerată a fi fost o perioadă obscură situată între antichitatea cu strălucite ei realizări și lumea modernă¹⁵. Pe de altă parte însă, acest „ev-mediu” era «feodal», «achaeo» — „mycenian”, expresie ce ne duce cu gîndul către epoca anterioară, myceniană. Aceasta rezultă și dintr-un alt pasaj din *Getica*, unde, referindu-se la problema folosirii carelor de luptă de geții din epoca bronzului și cea a Hallstattului, Pârvan aduce ca dovadă pozitivă roatele de car descoperite la Arcalia, datate în bronzul IV, neputînd afirma dacă astfel de care au fost utilizate și în bronzul III „[...] contemporan cu Mycene și vremea feudală a celor mai vechi poeme homerice [...]”¹⁶.

¹² *Ibidem*, p. 172. Aceași idee este reluată cu cuvinte aproape identice la p. 381.

¹³ *Ibidem*, p. 173; 381. Cf. *Dacia*, p. 50.

¹⁴ Idem, *Getica*, p. 173; 381. Cf. și *Dacia*, p. 51 și 77—78: „Fastul de care vorbește Herodot pomenindu-i pe agatirșii din Transilvania, [...], n-ar putea fi documentat într-un chip mai sugestiv decît prin descoperirea de la Țufalău în Trei Scaune. Prin obiectele tezaurului de acolo reconstituim viața unui senior mîndru și falnic înfășurat în mantii largi presărat peste tot cu aplici de aur [...] și atît de trufaș pentru aurul pe care îl are, încît își armează ostașii de gardă, în zilele de sărbători mari, cînd trebuie să țină ordinea, cu securi de luptă turnate în aur masiv. Bogații seniori de la Mycene și de la Sparta își aveau deci semenii și vrednici urmași la Țufalău, Biia, la Mihalkovo, la Fokorâ etc.”

¹⁵ Despre epoca homerică considerată ca un „ev mediu elenic” sau ca „evul întunecat” vezi A. M. Snodgrass, *The Dark Age of Greece*, Edinburgh, 1971, p. 1 și urm. Termenul de „evul întunecat” este folosit mai cu seamă în scrierile în limba engleză. Cel de „ev mediu elenic” a fost

creat de Eduard Meyer în a sa *Geschichte des Altertums* vol. II, 1893, p. 249 și urm. și este folosit în mod curent de istoricii italieni. Cf. Gaetano De Sanctis, *Storia dei Greci*, vol. I, Firenze, 1940, p. 284 și urm.

¹⁶ V. Pârvan, *Getica*, p. 222. Cf. și p. 30 nota 63, unde minoico-mycenienii sînt denumiți „oamenii bronzului”. În *Glosarul de termeni de specialitate ori de circulație restrînsă* pe care R. Vulpe îl adaugă spre completare la *Dacia* lui Pârvan, la p. 241, s.v. *micenian* (sau *micenic*), se citește: „relativ la Mycenae, orașul din Grecia care în mileniul al II-lea î.e.n. a jucat un rol de căpetenie printre triburile ahee menționate de Homer. În arheologie, termenul se referă la civilizația preelenică pe care au dezvoltat-o acele triburi.” Afirmația din cea de a doua frază este surprinzătoare pentru nivelul cunoștințelor din anul 1972. De două decenii se știa în mod sigur, grație descoperirii epocale a lui M. Ventris și Jh. Chadwick, că creatorii civilizației myceniene — aheii homerici — nu erau preelenici ci eleni în accepțiunea largă a cuvîntului. Dar, încă înainte de această descoperire, numeroși istorici și arheologi reputați (e.g. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Strassburg-Berlin, 1912—1927; L. Pareti, *Storia*

Cu toată nebulozitatea termenilor folosiți, impresia ce se degajă este că Pârvan considera că civilizația epopeilor homerice putea fi invocată în mod folositor pentru luminarea protoistoriei țării noastre, că această comparare privea în general întreaga perioadă cuprinsă între jumătatea mileniului II î.e.n. și jumătatea mileniului I î.e.n., dar în special cea de a doua jumătate a mileniului II î.e.n., adică, în termeni actuali, în linii mari, epoca bronzului. Învățățul român considera, cu alte cuvinte, că nivelurile de dezvoltare — economic, social și politic — ale tracilor și grecilor erau, în mileniul II î.e.n., sensibil apropiate.

Din nefericire, Pârvan nu argumentează deloc această concepție, spusele sale fiind doar idei generale, fără acoperire documentar-bibliografică¹⁷. Apoi, compararea civilizației myceniene cu cea din Carpați este îngreuiată de o altă afirmație a lui Pârvan din *Getica*, unde, discutând părerea lui Roesler și Thomaschek după care geții și tracii de sud erau identici, conchide că „[...] acest lucru este inadmisibil. Geții au rămas un popor indoeuropean, de mentalitate nordică, în vreme ce thracii s-au amestecat, ca și grecii și italicii, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi amestecate în care multe elemente sînt sudice iar nu nordice” (*Getica*, p. 371). „[...] daco-geții sînt rude cu thracii, așa cum și phrygienii și armenii, însă nu sînt același popor” (*Getica*, p. 373). Dar, din opera sa, nu aflăm cînd s-au separat tracii sudici de daco-geți, probabil în epoca fierului, deoarece el nu face nici o aluzie la existența, în plan indoeuropean, a două neamuri, tracii și daco-geții, iar pentru epoca bronzului se referă numai la tracii. De unde și reținerea ce se impune în translația unor atribute ale tracilor sudici în regiunile carpato-danubiene.

Vasile Pârvan compara civilizația traco-geților din aria carpato-danubiană, așa cum se înfățișa ea din studiul monumentelor cunoscute la acea dată, cu civilizația grecilor din epopeile homerice în genere și nu în special cu aceea a tracilor homerici. Deși, repetăm, impresia ce se degajă este că, prin această comparație, viza mai cu seamă epoca bronzului, savantul român face unele nuanțări care îl delimitează, într-o oarecare măsură, de o anumită manieră de a folosi eposul homeric ca sursă istorică din totdeauna criticată dar niciodată abandonată.

În două locuri din *Getica* transpune ideea că Pârvan — poate sub influența marilor săi maeștri de la Universitatea din Berlin, Eduard Meyer și Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorf, — considera eposul homeric nu ca un tot omogen, ci informațiile utile istoricului se raportau, în funcție de materia epică ce a stat la baza cîntului respectiv, la epoci diferite. Astfel, am văzut, la p. 222, bronzul III din Dacia era „[...] contemporan cu Mycene și cu vremea feudală a celor mai vechi poeme homerice [...]” iar în rezumatul francez (p. 432—33) Pârvan introduce câteva cuvinte, absente din textul românesc corespunzător, prin care această idee este exprimată foarte clar: „Il résulte de l'étude des emplacements et des dépôts des deux dernières périodes de l'âge du bronze carpathique, que nous devons reconstituer la vie sociale et politique des Thraces de cette contrée d'après le modèle que l'Iliade et l'Odyssée nous ont conservé, tout au moins dans leurs parties les plus anciennes, pour les Achéens”. (s.n.).

Cu alte cuvinte, din cele două pasaje citate rezultă că Pârvan credea că numai părțile cele mai vechi ale *Iliadei* și *Odyseii* — măcar ele — puteau fi folosite pentru reconstituirea vieții sociale și politice ale tracilor din epoca bronzului, idee care, principial, este corectă.

Dacă autorul *Geticelor* apela cu precauție și într-o manieră foarte generală la eposul homeric, cei care l-au urmat au profesat în această materie o atitudine fără echivoc, afirmînd că tracii homerici aparțineau epocii bronzului. Această concepție se sprijinea pe opinia aproape generală, formulată o dată cu săpăturile lui H. Schliemann la Troia, Mycene și Tiryns și ale lui A. Evans la Cnossos,

di Sparta arcaica, Firenze, 1917 și 1920; M. P. Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, Berkeley (California), 1932; G. De Sanctis, *op. cit.*; G. B. Mylonas, în *Hesperia*, XXXI, 3, 1962, p. 284 și urm.) au întrevăzut această realitate. Foarte probabil că R. Vulpe se afla încă sub impresia celor scrise de Pârvan care, în *Getica*, p. 30 și 63, admitea, după W. Ridgeway, *The Early Age of Greece*, Cambridge 1901, că „mynoico-mycenienii — oamenii bronzului” nu erau greci deoarece această calitate o aveau eroii homerici, purtători ai armelor din fier, care, originari din Alpi, au năvălit în Grecia distrugînd civilizația bronzului de aici și pe creatorii ei. De altfel, Pârvan a acceptat cu prea mare ușurință teoria lui Ridgeway referitoare la raportul dintre etnos și cultură în conformitate cu care cele trei epoci culturale ale preistoriei Europei corespundeau cu trei mari deplasări de popoare și de catastrofe politice: creatorii neotici au fost înlăturați de oamenii bronzului care, la rîndul lor, au fost distruși de creatorii culturii fierului. Lucrarea lui Ridgeway a fost viguros criticată, încă de la apariția ei, cu argumente care sînt și azi valabile de Gaetano De Sanctis, în *Revista di filologia e di istruzione classica*, XXX, 1902, p. 143—145. Împotriva tendinței arheologilor de la începutul

secolului de a vedea în orice schimbare în formele exterioare ale civilizației efectul imigrației unui popor se pronunțase un alt mare istoric al vremii, K. J. Beloch, în *Ausonia*, IV, 1909, p. 236—237.

¹⁷ Merită să notăm că, în afara lucrării lui Ridgeway la care am făcut aluzie, în *Getica* și *Dacia* nu se găsește nici o referință bibliografică la problema epocii sau, mai bine, epocilor istorice reflectate de eposul homeric, măcar că puțini ani înainte de a redacta aceste opere, apăruseră în Angli. două importante lucrări, utile încă și astăzi, care priveau această chestiune. Este vorba despre lucrarea lui Walter Leaf, *Homer and History*, London, 1915, și aceea a lui Thomas W. Allen, *The Homeric Catalog of Ships*, Oxford, 1921. Nu știm dacă la Universitate Pârvan a ținut vreun curs despre Grecia myceniană sau homerică, dar la Institutul de studii sud-est europene, în anul 1914/15 ținuse un *Curs de arheologie tracă*, iar pentru anul 1920/21 anunța, la același institut, un curs de *Probleme de arheologie tracă*. În mod normal, la aceste cursuri, astfel de probleme ar fi trebuit discutate, dar, din păcate, nu cunoaștem conținutul acestor cursuri. Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan. Bibliografie*, București, 1975, p. 45—47 (nr. 229 și 242).

că eposul homeric era o oglindă a epocii bronzului. Dar dacă eposul avea această calitate, rezultă că și tracii lui Homer trebuiau raportați la acea epocă.

Vedem astfel această idee la Gavril Katzarov care, în anul 1930, la câțiva ani numai de la apariția *Geticelor* lui Pârvan, scria în volumul VIII din *The Cambridge Ancient History*: „Although archaeological exploration of the regions inhabited by the Thracians is still in its infancy, it is already clear that by the middle of the second millennium B.C., the tribes there had developed a flourishing Bronze Age civilisation. The political and social life of the people at this period must have corresponded to that of the Achaeans as appearing in the *Iliad*”¹⁸. În ultimele decenii această opinie este, cu puține excepții¹⁹, generală: istorici ca J. Wiesner, V. Velkov, Al. Fol și E. Condurachi²⁰, ori lingviști ca Vl. Georgiev sau L. A. Gindin²¹ au încercat să o susțină cu argumente specifice disciplinei pe care o reprezintă. Ni se pare că acad. E. Condurachi sintetizează cel mai bine argumentele aduse în sprijinul apartenenței tracilor homerici la epoca bronzului. În comunicarea pe care a ținut-o în cadrul Simpozionului internațional referitor la etnogeneza popoarelor balcanice ce a avut loc la Plovdiv în 1969 spune: „les Thraces de Homère sont les hommes de l'âge du bronze, dont le faste et la richesse répondent à un certain moment de la civilisation balkanique de la fin du IIe millénaire. Cette image contraste avec celle des premiers siècles du millénaire suivant, caractérisés par une civilisation beaucoup plus simple, sinon très primitive, qui marque les débuts du premier âge du fer”²².

Această imagine generalizatoare păcătuiește — o spunem de la început — de o eroare fundamentală: anume că ea operează cu eposul homeric ca un tot unitar, omogen prin autor și prin materia epică care i-a stat la bază. Or, în ultimele șase decenii, cercetarea eposului homeric a făcut — deși nu toate aspectele au fost elucidate — foarte mari progrese. Studiile deschizătoare de drumuri ale lui Milman Parry²³, privitoare la tehnica de memorare și de transmitere a aezilor, confruntarea eposului homeric cu descoperirile arheologice²⁴ și cunoașterea tot mai fină a vieții economice, sociale și politice ale lumii *Iliadei* și *Odysseii*²⁵ conduc tot mai mult spre încheierea că poezia homerică, care a prins contururi definitive spre finele secolului al VIII-lea î.e.n. și începutul celui următor²⁶, cuprinde un material epic reprezentând întregul teritoriu locuit de greci și reflectând totodată o perioadă de timp foarte îndelungată, din plină epocă myceniană pînă în secolul al VII-lea î.e.n., că această poezie nu este deloc unitară în privința redactării, alături de cînturile autentic homerice aflîndu-se, nu o dată, părți adăugate mai târziu, interpolări făcute uneori cu un anumit scop.

Cunoscînd aceste realități, este normal să privim informațiile pe care epopeile homerice le conțin despre traci în mod diferențiat, în funcție de ambianța cronologică a acestora²⁷.

Cu excepția cîntului al X-lea (*Doloneia*) și a *Catalogului troian* din cîntul al II-lea, despre care va fi vorba ceva mai departe, termenii de *traci*, *tracic* și *Tracia* apar în mod sporadic în *Iliada*²⁸. Informațiile de natură istorică, geografică ori etnografică pe care *Iliada* le oferă despre traci sînt destul de reduse. Tracii — unii din principalii aliați ai troienilor — populau teritoriul situat la nord de ținuturile

¹⁸ CAH, vol. VIII, 1930, p. 534; idem, *Trakija u Omirovija epos*, în *Izv Ist*, XI—XII, 1932, p. 122—135.

¹⁹ H. Danov, *Zum Kriegswesen der alten Thraker während der Periode der Militärdemokratie*, în *St Cl*, III, 1961, p. 39 și urm.; idem, *Tracia antică* (traducere din limba bulgară), București, 1976, p. 113 și urm.; G. I. Mihailov, *L'ethnogenèse des peuples balkaniques. Symposium international sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques*, Plovdiv, 23—28 avril 1969 (*Studia Balcanica*, V, Sofia, 1971), intervenție la comunicarea lui V. Velkov citată în nota următoare.

²⁰ J. Wiesner, *Die Thraker*, Stuttgart, 1963, p. 33—35; V. Velkov, *Thraker und Phryger nach den Epen Homers*, în *Studia Balcanica*, V, 1971, p. 279 și urm.; Al. Fol, *L'unité politique thraco-phoenicienne jusqu'au IIIe siècle av. n. è.*, în *Études historiques*, VII, Sofia, 1975, p. 15 și urm.; idem, *Rapports entre la culture grecque et le monde thrace*, în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, în *Travaux du VIe Congrès International d'Études Classiques*, Madrid, 1974, réunis et présentés par D. M. Pippidi, București—Paris, 1976, p. 266; E. Condurachi, *L'ethnogenèse des peuples balkaniques: les sources écrites*, în *Studia Balcanica*, V, p. 252 și urm.

²¹ V. Georgiev, *La thracologie: état actuel*, în *Thracia. Primus Congressus studiorum thraciorum*, vol. II, Serdicae, 1974, p. 18 și urm.; L. A. Gindin, *Linguističeskij kommentarij k upominanju dvuch grupi frakijskich plemen v „Iliade”, Doklady i soobščeniya sovetsoi delegaz... Meždunarodnyi sâezd po izučeniju stranu 10. do Vostočnoj Evropy* (Bucarest, 4—10 septembrie 1974), Moskva, 1974, p. 1 și urm. ale extrasului.

²² E. Condurachi, *op. cit.*, p. 253 (Cf. SCIV, XX, 1969, 2, p. 273).

²³ M. Parry, *Épithète traditionnelle dans Homère*, Paris, 1928; idem, *Les Formules et la métrique d'Homère*, Paris, 1928; idem, *Study in the Epic technique of oral verse-making*, I, *Homer and Homeric style*, în *Harvard Studies in Classical Philology*, 41, 1930, p. 73—147; 43, 1932, p. 250. Despre cercetările homerice ale lui Parry, vezi articolele lui A. B. Lord, *Homer, Parry and Huxo*, în *AJ.A*, LII, 1948, p. 34—44 și *Homer and other epic poetry*, în A. J. B. Wace, F. H. Stubbings editors, *A Companion to Homer*, London, 1962. Despre poezia homerică vezi și G. S. Kirk, *The Songs of Homer*, Cambridge, 1962.

²⁴ Cf. H. L. Lorimer, *Homer and the Monuments*, London, 1950, și seria de volume din *Archaeologia Homerica*, îngrijite de Fr. Matz și H. G. Buchholz, Göttingen, 1967 și urm.; P. Vidol-Naquet, *Homère et le monde mycénien*, în *Annales (Économies, Sociétés, Civilisations)*, vol. XVIII, 4, 1963, p. 709 și urm.

²⁵ Cf. T. B. L. Webster, *From Mycena to Homer*, London, 1958; M. J. Finley, *The world of Odysseus*, New-York, 1965 (versiune română, București, 1968).

²⁶ A. Heubeck, *Die homerische Frage* (Erträge der Forschung, Band 27), Darmstadt, 1974, p. 213 și urm.

²⁷ Cf. M. Vasilescu, *Les Thraces dans les épopées homériques*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4—10 septembre 1976), vol. I, București, 1980, p. 151—164.

²⁸ *Traci*: IV, 519—537; V, 462; VI, 7; IX, 5; XIII, 4; *tracic*: XIII, 577; XXIII, 230, 808; *Tracia* IX, 72; XI, 222; XX, 485.

grecești propriu-zise, din jurul mării cunoscute încă pe vremea reflectată de epos, sub numele de „Marea tracică”, având ca reper geografic sigur localitatea Ainos care se afla la vărsarea riului Hebrus și, poate, Pieria și Emathia. Ei se ocupau — dacă epitetul *ἱπποπόλοι* și *ἐριβάλλωνες* nu sînt numai ornamentale — cu creșterea vitelor, a cailor în special, și cu prelucrarea metalelor (prețioase?). Conducătorii contingentelor tracice care participau la apărarea Troiei sînt Peiroos, fiul lui Imbrasos, și Acamas, fiul lui Eusoros. Cunoaștem și numele unui luptător trac, Rigmos, fiul lui Peiroos.

Nu cunoaștem însă nimic despre îmbrăcămintea și despre armele lor, cu excepția poate a unui pasaj din IV 515—537, unde se spune că Peiroos spintecă (cu sabia?) pe Diores. Nu cunoaștem nici cît de adînc în continent se extindea noțiunea de *Tracia*²⁹.

Cînturile la care ne-am referit, în care apar etnonimul *traci*, adjectivul *tracic* legat de el sau numele de țară *Tracia*, sînt autentice homerice și, atunci, apare firească întrebarea: de ce perioadă trebuie să legăm pasajele „tracice” din *Iliada*?

Firește, la modul general, ar trebui să ne gîndim la epoca bronzului sau myceniană, deoarece, în conformitate cu sistematizările cronografilor antici, războiul troian s-a desfășurat în această perioadă³⁰. Dar, pe de altă parte, deoarece *Iliada* a primit contururi definitive către finele secolului al VIII-lea î.e.n., nici epoca următoare, homerică (secolele XII—VIII î.e.n.), nu poate fi exclusă deoarece este un lucru bine stabilit că această epocă a lăsat urme consistente în epos. În fapt, cronologia acestor pasaje „tracice” este incertă.

Indicii cronologici mult mai sigure ni le oferă însă *Catalogul troian* și, mai ales cîntul al X-lea al *Iliadei* cunoscut sub numele de *Doloneia*. În *Diacosmos* sînt enumerați aliații troienilor printre care tracii din jurul Hellespontului, conduși de Peiroos și Acamas³¹, și ciconii conduși de Euphemos³². În *Doloneia* se vorbește, între altele, despre prinderea spionului troian Dolon și, apoi, despre infiltrarea lui Odysseus și Diomedes în tabăra troiană, la tracii veniți de curînd, care, fiind surprinși dormind și fără străji de noapte, au fost măcelăriți în mare număr. Acum este ucis și regele lor, Rhesos, renumit pentru caii și pentru carul său frumos împodobit.

Aceste două texte sînt însă suspectate, pe bună dreptate, de a fi compuse relativ tîrziu, fiind greșite în structura originală a *Iliadei*. Aici stă, după opinia noastră, slăbiciunea principală a teoriei apartenenței tracilor homerici la epoca bronzului, anume de a nu fi ținut seama de critica homerică, de a fi atribuit, deci, unor texte o altă valoare decît o au ele în realitate.

Pentru a începe cu *Catalogul troian*, vom arăta pe scurt că cercetările din ultimele decenii au relevat că, la origine, acesta este o creație independentă de *Iliada* și de *Catalogul corăbiilor*. Referitor la epoca istorică pe care o oglindește, un număr de învățați cred că numeroasele nepotriviri dintre *Catalog* și *Iliada* nu contrazic originea myceniană a acestuia, sprijinită pe existența unor elemente ce nu pot fi explicate decît ca fiind de proveniență myceniană, cum ar fi, spre exemplu, menționarea unor nume de locuri care nu mai erau în uz după prăbușirea lumii aheene³³.

Ipoteza originii myceniene a cataloagelor homerice a avut adversari reductabili încă din secolul trecut³⁴, dar abia în ultimele trei decenii ea a fost supusă, prin contribuțiile de marcă ale lui Günther Jachmann, Arnold Toynbee și, mai ales, Adalberto Giovannini, unei critici severe³⁵. Cu argumente de natură filologică, istorică ori arheologică, ei au scos în evidență faptul că *Catalogul* reflectă lumea greacă contemporană epocii cînd a fost compus (secolele VIII—VII î.e.n.), că substanța povestirii sale era oferită de *Iliada*.

Negreșit, și în acest caz, apelul la arheologie este foarte profitabil. Cercetările arheologice — adevărat, puține la număr — care s-au făcut în cîteva din localitățile menționate în *Catalogul troian* (valea riului Xanthos, Larisa Phriconis și Milet) pledează pentru aceeași datare a *Diacosmosului* (secolele VIII—VII î.e.n.)³⁶.

În legătură cu *Doloneia*, poziția sa aparte a fost observată încă din antichitate. *Scholia Townleyana* afirmă că acest cînt a fost adăugat mai tîrziu, probabil chiar de Peisistratos³⁷. Firește, această concepție s-a fundamentat nu pe o tradiție care ar fi păstrat fapte din istoria timpurie a textului homeric, ci pe

²⁹ Din XIV, 226—227 s-ar părea că denumirea de *Tracia* se aplica unei realități geografice mai cuprinzătoare.

³⁰ Pentru această problemă vezi E. J. Forsdyke, *Greece before Homer. Ancient Chronology and Mythology*, London, 1956; B. S. Andrew, *The Falls of Troy in Greek Tradition*, in *Greece and Rome, Second Series*, XII, 1, 1965, p. 28 și urm.; M. Vasilescu, *La guerre de Troie et les inscriptions du linéaire B*, în *Analele Universității „Al. I. Cuza”, Iași*, XIX, 1, S III, 1973, p. 1 și urm.

³¹ *Il.* II, 844—845.

³² *Il.* II, 846.

³³ Pentru alte amănunte vezi M. Vasilescu, articolul citat publicat în *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, p. 161; D. L. Page, *History and the Homeric Iliad*, Berkeley and Los Angeles, 1959, p. 134 și urm.

³⁴ B. Niese, *Der homerische Schiffskatalog als historische Quelle betrachtet*, Diss. Kiel, 1873.

³⁵ G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog in die Ilias*, Köln u. Opladen, 1958; A. Toynbee, *The Homeric Catalogue of the Contingents Agamemnon's Expeditionary Force*, in *Some Problems of Greek History*, Oxford, 1969, p. 1—12; A. Giovannini, *Étude historique sur les origines du Catalogue des Vaisseaux*, Berna, 1969.

³⁶ Cf. M. Vasilescu, *op. cit.*, p. 163 unde se citează și literatura de specialitate. Adaugă acum H. Metzger, *Les céramiques archaïques et classiques de l'acropole lycienne (Fouilles de Xanthos, tom IV)*, Paris, 1972, p. 187 și urm.

³⁷ *Scholia graeca in Homeri Iliadem Townleyana*, recensuit Ernestus Maas, tom I, Oxford, 1888, p. 341.

observații independente asupra textului. Prin aceeași metodă, învățații homerologi de la finele secolului trecut au ajuns la concluzia că *Doloneia* se deosebește în multe privințe de restul *Iliadei*, că acest cânt aparține timpurilor post-homerice³⁸.

Această opinie a fost găsită de unii învățați puțin justificată, deoarece prin limbă, stil, compoziție și aspectul cultural-istoric, *Doloneia* nu se deosebește așa de mult de restul *Iliadei* încât să ne permită a raporta realitățile istorice, geografice și culturale la o perioadă ulterioară, cu cinci sau șase secole, războiului troian³⁹.

Într-adevăr, sub anumite aspecte, *Doloneia* este la fel de homerică ca oricare parte a *Iliadei*⁴⁰. Autorul ei cunoaște exact acțiunea *Iliadei*. El stăpânește în mod suveran maniera de povestire a *Iliadei* și este acomodat cu modul ei de compunere și cu figurile ei de stil⁴¹. Dar acestea nu sînt totuși suficiente. Cercetări de mare finețe, făcute în ultimele cinci decenii⁴², au scos în evidență suficient de clar, credem, locul aparte, problematica și caracterul derivat al cântului X. Este vorba de stări și acțiuni ilogice care nu decurg din cînturile precedente, „de particularități de dicție și compoziție, de denumiri de persoane și de atitudini care explică distanța spirituală de restul *Iliadei*. Autorul *Dolonei* încearcă să stabilească, prin referințe la alte cînturi, o legătură cu aceasta, în timp ce invers, despre evenimintele din cîntul X nu există nicăieri referiri în *Iliada*“⁴³.

Așadar, cel de-al X-lea cânt al *Iliadei* a fost compus într-o perioadă ulterioară redactării finale a *Iliadei*; el a fost grefat în osatura actuală a acesteia și cu toate că autorul său cunoștea foarte bine maniera de versificație homerică și cu tot efortul său de arhaizare, el nu a putut să se transpună complet. În legătură cu aceasta s-a arătat, pe bună dreptate, că, necunoscînd în realitate carele de luptă corespunzătoare epocii la care vrea să se refere, întreg episodul privitor la capturarea cailor regelui trac Rhesos pare o succesiune de fapte neverosimile și chiar stupide⁴⁴. Rhesos însuși, care nu apare în celelalte cînturi din *Iliada*, pare mai degrabă o figură de basm decît de erou homeric. Se pare că mitul său, mai vechi, a fost adaptat materialului și situației din *Iliada*⁴⁵.

Referitor la vremea cînd a compus poetul *Dolonei*, specialiștii se opresc la o perioadă de timp cuprinsă între secolele VII—VI î.e.n.⁴⁶. Pentru aceasta ar pleda și o ceașcă corintică, datată la finele secolului VII î.e.n., care înfățișează pe Dolon⁴⁷.

În urma observațiilor făcute asupra perioadei istorice în care au fost compuse cele două texte în care apar tracii — cîntul X și *Catalogul troian* — este normal să conchidem că datele de natură etnografică și geografică au fost oferite autorilor lor, în afară de *Iliada*, de realitățile epocii lor, care erau cele corespunzătoare sfîrșitului secolului VIII pînă către mijlocul secolului VI î.e.n.

Către aceeași cronologie ne îndeamnă și felul în care apar noțiunile de *traci* și *Tracia* în eposul homeric. Cînd se referă concret la tracii, poetul are în vedere în general tracii din Hellespont. Dar cînd se referă în general la tracii și la Tracia, lasă impresia că a avut în vedere noțiuni etnografice și geografice mai vaste care se întind asupra interiorului continentului⁴⁸. Ori epoca în care numele unui trib se extinde asupra clanurilor înrudite, dînd numele țării, judecînd după realitățile din Grecia, nu este mai veche de finele secolului al VIII-lea î.e.n.⁴⁹

Revenind asupra manierei în care Vasile Pârvan a utilizat informațiile homerice pentru reconstituirea istoriei tracilor (daco-geți), trebuie să scoatem în evidență faptul că învățatul avea în această privință o poziție care nu era lipsită de echivoc. Pe de o parte el considera că eposul homeric putea servi spre comparație cu realitățile cultural-istorice din aria tracilor nordici databile între jumătatea mileniului II î.e.n. și cea de-a doua jumătate a mileniului I î.e.n., idee care presupune deopotrivă un sincronism și o anumită asemănare între ariile de civilizație elenică și tracică și — dacă se are în

³⁸ Cf. Fr. Ranke, *Homerische Untersuchungen II. Die Doloneia, Beilage zum Jahresbericht der Realschule J.O. zu Goslar, Leipzig, 1881.*

³⁹ L.A. Gindin, *op. cit.*, p. 20 și urm.; V. Velkov, *op. cit.*, p. 281 și urm. VI. Georgiev, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁰ G. Jachmann, *op. cit.*, p. 78—79.

⁴¹ W. Jens, *Die Dolonie und ihr Dichter*, în *Studium Generale*, VIII, 1955, p. 625.

⁴² P. Chantraine, *Remarques critiques et grammaticales sur le chant K de l'Iliade*, în *Mélanges A.M. Desrousseaux*, Paris, 1937, p. 59 și urm.; H. Heusinger, *Stilistische Untersuchungen zur Dolonie, ein Beitrag zur Echtheitsfrage der K des Ilias*, Diss. Leipzig, 1939; F. Klinger, *Über die Dolonie*, în *Hermes*, LXXV, 1940, p. 337 și urm. (= *Studien zur griech. u. röm. Literatur*, 1964, p. 7 și urm.); S. Laser, *Studien zur Dolonie*, Inaug. Diss., Kiel, 1949; idem, *Über das Verhältnis der Dolonie zur Odyssee*, în *Hermes*, LXXXVI, 1958, p. 385 și urm.; W. Jens, *op. cit.*

⁴³ H. Heubeck, *op. cit.*, p. 77. Pentru amănunte vezi

M. Vasilescu, *op. cit.*, p. 156 și urm.

⁴⁴ Cf. A. Morard, *Notes sur le chant K de l'Iliade*, în *Bulletin de l'Association G. Budé*, 1963, p. 385 și urm.

⁴⁵ B. Fenik, *Iliad and the Rhesus. The Myth*, 1964, citat de A. Heubeck, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁶ Cf. W. Jens, *op. cit.*, p. 623 și urm.; S. Laser, *Studien zur Dolonie*, *cit.*, p. 103.

⁴⁷ Cf. J. Wiesner, *Fahren und Reiten*, *Archaeologia Homerica*, Bd. I, Kap. F. Göttingen, 1968, p. 131.

⁴⁸ Cf. mai ales, *Il.*, XIV, 226—227.

⁴⁹ Cf. *Grecs et barbares* (Fondation Hardt, *Enretiens*, VIII), Vandoeuvres — Genève, 1962, p. 3 și urm. (H. Schnabl); I. Weiler, *Greek and Non-Greek World in the Archaic Period*, în *Greek-Roman & Byzantine Studies*, IX, 1, 1968, p. 21 și urm.; A. Toynbee, *Some Problems of Greek History*, Oxford, 1969, p. 59; P. Wathélet, *L'origine du nom des Hellènes et son développement dans la tradition homérique*, în *Les Études Classiques*, XLIII, 2, 1975, p. 119 și urm.

vedere timpul îndelungat vizat — că populația de la nordul Dunării nu a evoluat vreme de peste un mileniu. Pe de altă parte însă, lasă să se înțeleagă, fără a elimina dezacordurile cu alte afirmații pe această temă și fără a face apel la literatura de specialitate, apel care de altfel ar fi sporit consistența afirmațiilor sale, că datele *Iliadei* și *Odyseii* trebuie valorificate ținându-se seama de critica homerică, considerând că numai părțile cele mai vechi ale celor două poeme epice pot oferi elemente necesare spre comparație cu epoca bronzului. Cu alte cuvinte, fără să o spună totuși foarte clar, că multe dintre pasajele „tracice” din eposul homeric reflectă o perioadă mult mai târzie decât presupune subiectul acestuia — adică miticul război troian și perioada imediat următoare — fapt confirmat de cercetările din ultimul timp.

LES THRACES ET LES ÉPOPÉES HOMÉRIQUES DANS L'OEUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Dans cette étude on commente un aspect particulier de l'oeuvre de Vasile Pârvan, à savoir la manière dont le savant a utilisé les données offertes par les épopées homériques pour la reconstitution de l'histoire de début des Daco-Gètes et, en subsidiaire, les résultats auxquels est arrivée la recherche des dernières années dans ce problème. Les exemples sont offerts par *Getica*. Une protohistoire de la Dacie (II-e édition, Bucarest, 1982) et dans une moindre mesure, par *La Dacie. Civilisations antiques des pays Carpatlo-danubiens* (V-e édition, Bucarest, 1972) qui, dans les chapitres I, II et IV résume *Getica*.

Dans la vision historique de Pârvan les Thraces situés au nord du Danube habitaient ce territoire dès la moitié du II-e millénaire av. n. è. ou bien, si les Cimmériens étaient toujours des Thraces, dès le XVI-e s. av. n. è. Cette individualisation ethnique lui a été suggérée par l'examen historico-culturel de l'inventaire des habitats et surtout des dépôts correspondants aux pénodes du bronze III et IV (1400–700 av. n. è.). De l'étude de ces matériaux il a résulté que les Thraces des Carpathes se trouvaient à un niveau économique-social semblable à celui de la Grèce, en prévoyant que les futures recherches archéologiques de la Roumanie permettraient que beaucoup d'aspects obscurs de la protohistoire des Thraces du II-e millénaire av. n. è. fussent expliqués par comparaison avec la civilisation de l'Iliade et de l'Odyssée.

Mais le savant n'a pas été conséquent en ce qui concerne le rapport chronologique, parce que quand il compare concrètement la civilisation homérique avec les monuments découverts dans l'aire Carpatho-danubienne, il met en discussion des objets appartenant moins au bronze III (1400–1000 av. n. è.) mais surtout au bronze IV (1000–700 av. n. è.). La même incertitude ressort encore de l'utilisation de l'expression „Moyen-Age, „féodal” „aacheo”-mycénien”, expression qui peut se rapporter tant à l'époque mycénienne qu'à la homérique.

Malgré la nébulosité des termes utilisés, l'impression qui se détache est que Pârvan considérait que la civilisation des épopées homériques pouvait être invoquée utilement pour l'éclairage de la proto-histoire de notre pays, que cette comparaison concernait en général toute la période comprise entre la moitié du I millénaire av. n. è., mais surtout la deuxième moitié du II-e millénaire av. n. è., c'est-à-dire, en termes actuels, dans les grandes lignes, l'époque du bronze. Il considérait donc que les niveaux de développement-économique, social et politique—des Thraces et des Grecs étaient, dans le II-e millénaire av. n. è., sensiblement proches.

Malheureusement, Pârvan n'argumente point cette conception, ses dires étant seulement des idées générales, sans appui documentaire-bibliographique. Sans éliminer les désaccords avec d'autres affirmations sur ce thème, il réalise pourtant — peut-être sous l'influence de ses grands maîtres de l'Université de Berlin, Eduard Meyer et Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorf — certaines nuances qui le délimitent, dans un sens, d'une certaine manière d'utiliser l'épopée homérique comme source historique toujours critiquée mais jamais abandonnée. Ainsi dans deux passages de *Getica* transparait l'idée que seules les parties les plus vieilles de l'Iliade et de l'Odyssée — pour le moins — pouvaient être invoquées pour la reconstitution de la vie sociale et politique des Thraces de l'époque du bronze. Vasile Pârvan considérait, en d'autres mots, les poèmes homériques non comme un tout homogène, mais les informations utiles à l'historien se rapportaient, en fonction de la matière épique qui s'est trouvée à la base du chant respectif, à des époques différentes, idée qui, en principe, est correcte.

Si l'auteur de *Getica* faisait appel avec précaution et d'une manière fort générale à l'épopée homérique, ceux qui l'ont suivi ont professé, avec de rares exceptions, une attitude sans équivoque, en affirmant que les Thraces homériques appartenaient à l'époque du bronze. Or cette position est critiquable parce que—sans tenir compte de la critique homérique — elle considère que toutes les informations que les épopées homériques nous fournissent sur les Thraces doivent être rapportées à l'époque du bronze. Car, si les passages „thraces” des chants authentiquement homériques de l'Iliade et de l'Odyssée nous fournissent des informations très pauvres qui peuvent être datées dans une période très étendue, de pleine époque mycénienne jusqu'à la première moitié du VII-e siècle av. n. è., quand les épopées ont été définies définitivement, la plupart des informations sur cette population nous est offerte par le *Catalogue troyen* et par le chant X (*Dolone*). Mais ces deux textes poétiques appartiennent aux temps post-homériques (la fin du VIII-e siècle jusqu'à la première du VI-e siècle av. n. è.) et c'est pourquoi il est naturel de considérer que les informations sur les Thraces que les textes respectifs contiennent ont été offertes à leurs auteurs, en dehors de l'Iliade, par l'époque dans laquelle ils ont été composés.

CIMERIENII ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

DE

ATTILA LÁSZLÓ

Grație izvoarelor asiriene, care completează în mod fericit informațiile autorilor greci (Herodot și Strabo, mai ales), istoria cimerienilor pătrunși dincolo de Caucaz, în Anatolia și Asia Anterioară, a putut fi în linii mari reconstituită, începând cu apariția lor în Urartu, în timpul domniei lui Sargon II (722—705 î.e.n.), și sfârșind cu îndepărtarea lor definitivă din Asia Mică, pe la 600/580 î.e.n. de regele lydian Alyattes¹. Mult mai dificilă s-a dovedit interpretarea izvoarelor antice referitoare la cimerienii nord-pontici și, în strânsă legătură cu aceasta, identificarea moștenirii arheologice a cimerienilor, atât în presupusa lor patrie originară din sudul Rusiei, cât și în regiunile mai vestice, unde o ramură a lor ar fi pătruns ulterior. În felul acesta a apărut, încă la sfârșitul secolului trecut, „problema” cimeriană, prezentă până astăzi în preocupările specialiștilor, fără să fie „rezolvată”. Această problemă nu a putut fi ocolită, desigur, nici de autorul primei protoistorii a Daciei². În analiza opiniilor lui Vasile Pârvan formulate în legătură cu problema cimeriană trebuie să ținem seama de faptul că el nu expune, propriu-zis, nicăieri o concepție coerentă cu privire la cimerieni și la moștenirea lor arheologică. Această concepție trebuie mai degrabă reconstituită pe baza diferitelor pasaje din *Getica* sau *Dacia*, aparținând capitolelor referitoare la *Migrațiile cimero-scythe*, la *Expansiunea getică între 900 și 500*, la *Vîrsta fierului în Dacia*. 1. *Hallstattul*, respectiv la *Carpato-danubienii și villanovienii* ori la *Carpato-danubienii și sciții*³. De asemenea, nu trebuie să pierdem din vedere împrejurările în care a fost redactată *Getica*, felul în care autorul a recepționat și utilizat rezultatele preistoriei europene⁴, toate acestea explicînd unele inconsecvențe, o anumită „evoluție” a concepției lui Pârvan, în cuprinsul aceleiași opere.

I. *Date generale despre cimerieni*. 1. *Localizarea lor*. După opinia lui Pârvan, cimerienii locuiau imediat la est de teritoriul tracic, de la Nistru pînă la Don și în ținutul Cubanului, ocupînd toată Rusia meridională, respectiv regiunea țărmului Mării Negre (G 2, 282; D 59). Pârvan se sprijină aici pe mărturiile lui Herodot și Ptolemeu, iar dintre autorii moderni, pe concluziile lui H. Schmidt, M. Ebert, M. Rostovtzeff și M. Vasmer (G 2, nota 5)⁵. Într-un singur loc mai adaugă: „... în prima vîrstă a fierului, cimierienii mai întîi [...], sciții apoi [...], și-au avut în aceeași regiune carpatică centrul răspîndirii lor către vest” (D 33), afirmație neargumentată, care ar putea fi pusă în legătură cu ideea apărută ceva mai tîrziu, a existenței cercului de cultură „traco-cimerian”.

¹ Cf., mai recent, J. Harmatta, *AntTan*, 13, 1966, 1, p. 112—115; J. Bouzek, *Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem* (= *Acta Musei Nationalis Pragae*, 37, 1983, No. 4), p. 220, 222—224 (în continuare se va cita: *Caucasus and Europe*). În legătură cu cronologia evenimentelor mai menționăm că J. A. Brinkman, în Apendicele cuprins în cartea lui A. L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*², Chicago-London, 1977 (cf. ed. în l. magh., *Az ókori Mezopotámia*, Budapest, 1982, p. 417), stabilește anii de domnie ai lui Sargon (Šarrukin) II între 709 și 705 (și nu 722/721—705) î.e.n.

² Ideile exprimate de Pârvan nu pot fi înțelese, firește, fără cunoașterea stadiului cercetărilor privind problema cimeriană în pragul apariției *Geticelor*. Este deosebit de util, în această privință, studiul critic al lui J. Harmatta, *AE*, 73—75, 1946—1948, p. 79—132 (despre concepția lui Pârvan: p. 87—88), rezumat și la A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 79—82.

³ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926, p. 2—40, 220—289, 289—459, probleme reluate și în *Concluzii*, p. 647—724; idem, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene* (traducere, note și îngrijire științifică de Radu Vulpe)⁴, București, 1967, p. 31—56, 57—58. Pentru a simplifica trimiterile la lucrările lui Pârvan, acestea vor fi făcute în text, între paranteze, indicînd *Getica* și *Dacia* prin inițialele G și, respectiv, D, urmate de cifra reprezentînd pagina la care se face referirea.

⁴ Cf. I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1932, p. 104—109; R. Vulpe, *Studii*, 10, 1957, 3, p. 28—29; S. Morintz, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 269—301 (în special, 270—277).

⁵ H. Schmidt, *Zeitschrift für Ethnologie*, 36, 1904, p. 630; M. Ebert, *Südrußland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, p. 75 și urm., 350, 386 și urm.; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in south Russia*, Oxford, 1922, p. 39—41; M. Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, I, *Die Iranier in Südrußland*, Leipzig, 1923, p. 4—7 (cu rezerve).

I.2. *Originea și caracterul etnic.* În această privință Pârvan își însușește ideea tracismului cimerienilor, susținută de H. Schmidt încă în 1904, iar apoi de M. Ebert și M. Rostovtzeff, pe baza presupusei înruderii sau chiar unități a civilizației epocii bronzului și primei epoci a fierului din Carpați și pînă în regiunea nord-pontică (G 2—3; 282, nota 1)⁶. Este semnificativ că autorul mereu îi distinge pe cimerieni de „iranieni” (= sciți), cu toate că, la un moment dat, recunoaște că „în toată ofensiva cimeriene spre miazăzi, vedem la acest popor regi cu nume iranene: Sandakšatru, Teušpa, ori chiar Dygdamis” (G 3 și nota 7). Pârvan se exprimă mai nuanțat în prima sa prelegere ținută la Cambridge, afirmînd, despre cimerieni, că „După ultimele păreri, acest popor pare de asemenea să fi aparținut familiei trace; dar locul rămîne deschis și pentru alte ipoteze” (D 59). În alt context (cf. *infra*), el menționează pe cimerieni, alături de traci, ca oameni ai bronzului, iar cu cîteva fraze mai jos făcîndu-i, alături de geți și alte neamuri, reprezentanți ai „rasei alpine” care va supune, în epoca fierului, semințiile mediteraneene, inclusiv pe traci (G 39—40, nota 1)⁷.

I. 3. *Istoria. Cronologia.* Adoptînd teoria lui Ebert, Pârvan consideră că cimerienii sînt prezenți în regiunea nord-pontică încă din secolul XVI î.e.n. (G 3 și nota 2; D 59)⁸. Pe de altă parte, admițînd, mai ales pe baza datelor lui Ed. Meyer, că pe la 1600 începe migrația „arienilor iranieni” din Asia Centrală spre vest, mai întîi spre Mesopotamia, Siria și Asia Mică, iar apoi spre Rusia meridională, ajunge la concluzia că sciții încep să-și exercite presiunea asupra cimerienilor, punîndu-i în mișcare, încă în cursul secolului al XI-lea î.e.n. (G 3, 39 nota 1, 237, 648—649; D 59). El respinge, prin urmare, părerea dominantă în vremea sa, susținută de Ed. Meyer, M. Ebert, M. Rostovtzeff și M. Vasmer (cf. G 3, nota 8), după care cimerienii ajung în contact cu sciții abia în secolul al VIII-lea î.e.n. Migrațiile cimeriene sînt integrate la Pârvan într-o concepție mai largă, potrivit căreia „cele trei mari epoce culturale ale preistoriei corespund la trei serii de deplasări de popoare și de catastrofe politice. Am avea întîi înfrîngerea neoliticilor [...] de oamenii bronzului, și dispariția catastrofală a culturii neolitice pictate. Așezați în Ardeal, noii stăpînitori robesc totul în jurul lor pînă în sudul «thracic» și în estul «cimmerian». Ei dezvoltă o cultură remarcabilă în aceste părți timp de aproape o mie de ani. Dar pe la 1076 a. Chr. [...] oamenii fierului năvălesc deoparte din Alpi spre Sud-Est, de alta din Estul asiatic spre Rusia sudică, și Minoico-Mycenienii — oamenii bronzului — sunt sfărmași de «eroii homerici» purtători ai armelor de fier, ai scuturilor rotunde și ai civilizației de la Hallstatt și Gerasinatz, cari coboară de la Dunărea mijlocie pînă la gurile ei și pînă în Creta și Asia Mică. «Celto-Umbro-Geto-Cimmero-Acheii» ar fi astfel reprezentanții de «rasă alpină», pe cari istoria îi înfilnește stăpînind în Europa centrală și sudică odată cu începutul epocii fierului: «Illyro-Liguro-Illyro-Thracio-Pelasgii» ar fi cei biruiți” (G 39—41, nota 1)⁹. Revenind, în concluziile *Geticelor*, asupra sfîrșitului civilizației carpato-danubiene a bronzului din mileniul II î.e.n., acesta este pus în legătură, din nou, cu „marile migrații de popoare începute și la noi, ca și în Grecia și Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo și de o durată mult mai lungă” (G 648). Am insistat asupra acestor pasaje deoarece putem descoperi în ele o expresie primară, încă confuză, amestecînd diferite „straturi” ale protoistoriei europene, a fenomenului socotit mai tîrziu drept preliminarii continentale ale marii migrații egeice¹⁰. Data de 1076 pentru începutul năvălirilor cimeriene

⁶ H. Schmidt, *op. cit.*; M. Ebert, *op. cit.*, p. 75—77; M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 90 și urm.

⁷ Pasajul este interesant nu numai pentru opiniile, uncori contradictorii, ale lui Pârvan cu privire la raporturile dintre cimerieni și traci, respectiv geți, dar și pentru concepția sa privind raportul dintre traci și geți. Cei din urmă, chiar dacă sînt identificați, în general, cu tracii de nord, sînt mereu deosebiți de tracii propriu-ziși, de sud. În acest pasaj Pârvan face o distincție, poate, și mai netă. După ce afirmă că noii cuceritori din epoca fierului „se vor topi și ei, ca și predecesorii lor indogermani ai bronzului, în rasa mediteraneană, rămînînd în puritatea lor primitivă de obiceiuri, credințe și organizație a omului pădurii, numai la nord-vest și pe valea Dunării”, adaugă: „Geții vor fi astfel bine diferențiați de thraci ca oameni ai fierului, chiar dacă originar vor fi fost — cum desigur este cazul — de aceeași rasă cu supușii lor illyro thraci, oameni ai bronzului”. Privitor la aceeași problemă în *Concluziile Geticii* scrie: „asupra culturii geților s-a făcut încă de la Roesler și Tomaschek greșeala fundamentală de a se serie cu idei preconcepționale: «geții fiind thraci, tot ce nu este atestat de izvoare pentru geți, dar este pentru thracii sudici trebuie atribuit — pe cale reconstructivă — și geților». Dar acest lucru este inadmisibil. Geții au rămas un popor indoeuropean de mentalitate nordică, în vreme ce thracii s-au amestecat, ca și grecii și italicei, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi ames-

tecate în care multe elemente, în special religioase și sociale sînt sudice, iar nu nordice” (G 657).

⁸ M. Ebert, *op. cit.*, p. 77. Autorul, bazat pe izvoarele antice, consideră că prezența cimerienilor între Carpați și Don la începutul mileniului I î.e.n. nu poate fi pusă la îndoială. Mai mult, susținînd că evoluția civilizației epocii bronzului în sudul Rusiei nu prezintă nici o cezură, care ar putea indica apariția vreunui element etnic nou, Ebert admite că „împériul” cimerian a dominat Rusia meridională în întreg mileniul II î.e.n. Un raționament asemănător întîlnim și la Pârvan în legătura cu vechimea tracilor în spațiul carpato-danubian: dacă pe la 700, cînd vin sciții, erau aici tracii nordici, tot aceiași traci locuiau în Dacia încă de la începutul (în altă parte: de la mijlocul) mileniului al II-lea î.e.n. (cf. G 2—3, 293, 295, 676 etc.).

⁹ Această concepție i-a fost sugerată lui Pârvan de cartea lui W. Ridgeway, *The early age of Greece*, Cambridge, 1901. În legătură cu valoarea acestei lucrări vezi M. Vasilescu, *Tracii și eposul homeric în opera lui Vasile Pârvan*, nota 16 (în prezentul volum).

¹⁰ Din vasta literatură referitoare la acest fenomen vezi, mai recent, A. Mozsolics, *Acta Arch. Budapesta*, 8, 1957, p. 119—156; W. Kimmig, în *Studien aus Alteuropa*, 1, 1964, p. 220—283; I. Nestor, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest, 1970, p. 69—75; N. K. Sandars, în *The European Community in Later Prehistory*,

(„care nu puteau fi decît o urmare a presiunii exercitate de Iranieni, dinspre Caspica”) este stabilită în funcție de mult discutata cronologie eusebiană (G 3 și nota 9 cu trimitere la lucrările lui C. F. Lehmann-Haupt, W. Ridgeway și J. B. Bury). Un alt argument, la fel de discutabil, invocat de Pârvan pentru contactele timpurii dintre cimerieni și sciți în sudul Rusiei este acela că cei din urmă ar fi fost (după Rostovtzeff) prezoroastriici, iar Zoroastru ar fi trăit (după Ed. Meyer) nu în secolele VII sau VI î.e.n., ci cel mai târziu pe la 1 000, dacă nu chiar mai înainte (G 3 și notele 5—6; D 59 și nota 37)¹¹. Faptul că în timpul invaziilor lor spre sud, regii cimerieni poartă nume iranene (cf. *supra*), pare a constitui pentru Pârvan o altă dovadă a contactelor timpurii dintre cimerienii „traci” și sciții iranieni¹². Concluzia autorului este aceea că „migrațiile ariene spre Apus, începute încă de pe la 1 600 a. Chr., transplantează pe Iranieni definitiv atît în Sud-estul cît și în Nordul Mării Negre cu mult înainte de anul 800” (G 3), respectiv că „ciocnirea dintre Iranieni și Cimerieni a trebuit să aibă loc în stepa de la Vestul Mării Caspice încă înainte de anul 1 000” (G 237). Însuși Pârvan recunoaște că o asemenea concluzie nu este susținută de datele arheologiei: „resturile arheologice scythice — databile — nu încep în sudul Rusiei decît în sec. VII. Iar întinderea Scythilor în Europa estică și centrală e completă pînă la Oder, la Adriatică, ori în Thracia, abia în sec. VI a. Chr. Prezența Scythilor în Ardeal se verifică tot în sec. VII” (G 4 și notele 1—2, cu trimitere la lucrările lui Rostovtzeff, Reinecke și Ebert). Autorul conchide, totuși: „Este clar, deci, că mult înainte de sec. VII trebuia să înceapă această evoluție culturală, pe care în sec. VII noi o găsim pretutindeni gata” (G 4)¹³. Sînt mai apropiate de realitate referirile lui Pârvan (bazate pe textul lui Strabo) la invaziile în Asia Mică a cimerienilor, împreună cu tracii treri, care ar fi avut loc în secolul al VIII-lea î.e.n. (G 4—5, 236—237)¹⁴. Invocarea (după H. Schmidt și A. Brückner) în legătură cu aceste evenimente a „barbariei” constatate la Troia VII, față de Troia VI, considerată cea homerică (G 4—5; 5, nota 1; 405—406) este însă — din motive cronologice — lipsită de temei¹⁵.

Proiectînd mult înapoi în timp tradiția istorică referitoare la realitățile secolelor VIII—VI î.e.n. și punînd-o în legătură cu datele, nu odată confuze, vehiculate în literatura arheologică și preistorică a vremii, Pârvan formulează, deci, o ipoteză în multe privințe originală, dar și vulnerabilă, cu privire la vechimea mare a cimerienilor în nordul Mării Negre și la începutul foarte timpuriu al migrației cimeriene spre vest, ca urmare a presiunii sciților exercitate asupra lor. Această ipoteză îi e necesară lui Pârvan pentru a susține, în continuare, concepția sa cu privire la evoluția istorică din spațiul carpato-dunărean în primele secole ale mileniului I î.e.n.

II. Cimerienii și protoistoria spațiului carpato-ponto-dunărean. 1. Generalități. Rolul istoric al cimerienilor. Problema cimeriană este discutată în contextul Bronzului IV getic (datat de Pârvan între 1 000 și 700, față de 1 150—850, preconizat de Reinecke), etapă precedată, în concepția autorului *Geticelor*, de Bronzul III (1 400—1 000) și urmată de prima epocă a fierului getic (700—300 î.e.n.), începutul acestei din urmă perioade fiind marcat de instalarea în regiunile noastre a sciților care „aduceau cu ei fierul” (G 5). Observăm, deci, că, adoptînd cronologia lui P. Reinecke, elaborată în 1899 pentru bronzul „ungar”¹⁶, Pârvan operează, pe de o parte, cu date absolute mai coborîte față de cele folosite pentru bronzul târziu și începutul epocii fierului din Europa Centrală, date care sînt racordate, pe de altă parte, la o cronologie mult ridicată a „fenomenului” cimerian și scitic (de care depind în mare măsură). Decalajul cronologic față de Europa Centrală este atenuat, totuși, prin sublinierea repetată a faptului că, spre deosebire de bronzul III, „pur”, în Bronzul IV se manifestă deja și puternice influențe italo-hallstattiene, ceea ce îl fac comparabil cu Hallstattul I central-european (G 297),

London, 1971, p. 3—29; idem, *The Sea Peoples*, London, 1978; referatele colocviului *Geschichte des 13. und 12. Jahrhunderts v. Chr.*, în *Jahresbericht des Inst. für Vorgeschichte der Univ. Frankfurt a.M.*, 1976, p. 7—149; J. Bouzek, în *Mitteleuropäische Bronzezeit*, Berlin, 1981, p. 47—56; K.—H. Otto, *ibidem*, p. 57—69; B. Hänsel, în *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, I, Berlin W, 1981, p. 207—223; V. Leahu, în *Cercetări Arheologice*, 6, 1983, p. 175—204.

¹¹ În legătură cu mult discutata cronologie a lui Zoroastru (Zarathustra), cu bibliografia, vezi O. Klima, *Archiv Orientalný*, 27, 1959, p. 556—564 și, mai recent, M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1981, p. 318—350 (în special 320). Autorul pare a admite tradiția mazdeeană, conform căreia Zarathustra ar fi trăit între 628 și 551 î.e.n.

¹² Originea iraniană a numelor de regi, ca și a resturilor lingvistice, în general, moștenite de cimerieni (etnonimul kimmerioi/gimir, toponimia) poate fi socotită mai degrabă ca un argument pentru caracterul iranian al limbii cimerienilor. Datele lingvistice îndreptățesc, de asemenea, să se considere că, în ceea ce privește limba, între cimerienii și

sciții deosebirea nu putea să fie prea mare. Cf. J. Harmatta, *AntTAn*, 13, 1966, I, p. 112. În legătură cu valoarea etnică a denumirii de „cimerian” vezi și J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 222—224.

¹³ Pentru problema scitică vezi, recent, V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj, 1980 (în special p. 10—18, 26—31, 125—140), cu bibliografie, și recenzia lui A. Vulpe, *Dacia*, NS, 25, 1981, p. 396—406.

¹⁴ Cf. nota 1 și A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet (PBF, XX, 5, 1981)*, p. 88—89. În legătură cu pasajele în cauză (Strabo, I, 1, 10; I, 2, 9; III, 2, 12) vezi și notele 66 și 188 de Felicia Vanț Ștef în Strabo, *Geografia*, vol. I, București, f.a., p. 465, 576—577.

¹⁵ Pentru legăturile dintre Troia VII (b2) și regiunea balcano-dunăreană vezi B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, I, Pönn, 1976, p. 229—236, cu bibliografie.

¹⁶ P. Reinecke, *AE*, 1899, p. 225—251; 317—340.

mai mult chiar, Bronzul IV dacic putînd fi considerat, ca aspect cultural, „un Hallstatt I sui generis” (G 455). Și mai clar: „Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi abia pe la 700; spiritual, adică istoric-cultural, ea începe totuși încă de la a. 1000” (G 297). Este semnificativ pentru evoluția concepției lui Pârvan că Bronzul IV este tratat, în *Getica*, în capitolul intitulat *Vîrsta fierului în Dacia*.

Bronzul IV getic este caracterizat ca o vreme „de prefacere și amestec de civilizații (de o parte cu V illyro-celtic, de alta cu E cimmeric)” (G 292), avînd „formele sale caracteristice, influențate fie de V hallstattian, fie de E cimmerico-caucasic” (G 684). În alt loc, importanța diferitelor elemente componente care definesc civilizația aceleiași epoci este nuanțată în felul următor: „mai întîi de toate vechea și bogata cultură indigenă din vîrsta bronzului, apoi, și în mult mai mică măsură, elementele villanoviene și în sfîrșit — în mod excepțional — motivele asiato-caucasice sînt acelea care au determinat aspectele culturii carpato-danubiene din prima epocă a fierului” (D 74). Dacă această caracterizare generală este, în fond, justă și bine proporționată, interpretarea concretă a datelor arheologice ca și imaginea istorică rezultată sînt, uneori, mai puțin echilibrate și convingătoare, nu o dată chiar contradictorii. Astfel, din perspectiva problemei cimeriene, stau față în față două aspecte în viziunea lui Pârvan asupra perioadei discutate. El consideră, pe de o parte, că în evoluția civilizației traco-getice din spațiul carpato-danubian între Bronzul III și IV există o perfectă continuitate care nu îngăduie să se presupună, în acest interval, vreo schimbare mai însemnată, politică ori etnografică: „între 1400 și 700 a. Chr. nu a fost nici o turburare mai mare în Dacia și viața locală a înflorit nesupărată, ducînd la o bunăstare generală și la o mare creștere a populației” (G 454), sau: „locuitorii Daciei intră în mileniul I a. Chr. în bună pace și cu deplină înflorire a vieții lor economice” (G 296. Cf. și G 293, 676; D 34, 52, 54—55, 77—78 etc.). În întreaga perioadă a Bronzului IV (Hallstatt I), prin strînsurile sale legături cu Italia și zona alpină, Dacia este atașată de Occident și nu de Orient sau Sud, autorul vorbind despre „unitatea de viață italo-danubiană din Liguria și Apulia pînă în Carpații Nordici, în Moldova și chiar în Ucraina” (G 323. Cf. și G 5, 305, 307, 319, 677—678; D 36, 51 etc.). „Catastrofa”, încheierea acestei perioade prospere, se va produce abia după anul 700 î.e.n., odată cu penetrația scitică, cînd „legătura cu cultura vestică se rupe și nu mai găsim la răsăritul Dunării Pannonică decît slabe urme vestice, iar în locul culturii de fier apusene trece cultura de fier scito-siberiană. Din Silezia și pînă la Lacul Baical, o cultură unitară, deosebită de cea a Europei Centrale” (G 5. Cf. și G 296, 454, 676; D 55 etc.).

În contrast cu această imagine a unei evoluții pașnice, liniștite, între 1400 și 700, întîlnim, uneori în aceleași pagini, repetate referiri la „adînci turburări”, cuprinzînd întreaga Europă răsăriteană, inclusiv spațiul carpato-dunărean, cauzate de „deplasările violente” ale cimerienilor. De „groaza năvălirilor” au fost ascunse, pe la 1000 (în alt loc: între 1000 și 900; 1000 și 700), depozitele caracteristice Bronzului IV dacic, sub presiunea cimerienilor pornind, „cel mai tîrziu prin a. 900” și „migrațiile geților”, care s-au sfîrșit abia pe la 600 î.e.n., „odată cu ultimele mișcări cimmerico-scythice” (cf. G 4, 237, 291, 648—649, 675; D 33—34, 54—55)¹⁷. În concluziile *Geticii* Pârvan vorbește chiar despre „chestiunea dărîmării civilizației carpato-danubiene din mileniul al II-lea înainte de Hristos — frumoasa și bogata cultură originală a bronzului — de marile migrații de popoare începute și la noi, ca și în Grecia și Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo și de o durată mult mai lungă” (G 648).

II.2. *Moștenirea arheologică a cimerienilor.* Contradicția dintre imaginea evoluției istorice pașnice și cea a rolului distrugător al cimerienilor este oarecum împăcată în paginile privitoare la arta aurului din Dacia¹⁸. Cînd cimerienii au pornit din nordul Mării Negre și al Caucazului — scrie Pârvan — „s-au produs de sigur turburări și în Dacia”, totuși, „în general, bunăstarea localnicilor a continuat”. O puternică dovadă, stilistică, constituie, în acest sens, „alcătuirea tocmai în vremea aceasta dintre 900 și 600 a unui stil getic al podoabelor de aur, găsite în mare număr în Ardeal și fiind evident pre-scythice” (G 296. Cf. și 342). În alt loc, referindu-se la același fenomen, vorbește despre formarea „unui stil propriu, carpatic, de podoabe de aur, găsite între Dunărea mijlocie și Nistru” (D 55). În acest context este tratat și grupul de tezaure Mihalkovo-Fokoru-Dalj, discutat în repetate rînduri în literatura de specialitate încă de la sfîrșitul secolului trecut, tezaure care au trezit interesul pentru problema cimeriană în arheologia central-europeană¹⁹. Analizînd elementele componente ale artei aurului, inclusiv

¹⁷ În legătură cu problema depozitelor de bronzuri vezi studiul lui M. Petrescu-Dîmbovița, în prezentul volum. Critica teoriei expansiunii getice: C. Daicoviciu, *Studii și referate privind istoria României*, I, 1954, p. 167.

¹⁸ Cu privire la arta aurului vezi, pe larg, studiul lui A. Vulpe, în prezentul volum.

¹⁹ Fokoru (Ungaria NE): F. Pulszky, *AE*, 13, 1879, p. 180—183; cele două tezaure de la Mihalkovo (Mihalkovo, Michalków, astăzi: Michalkiv, RSS Ucraineană): K. Hadaczek,

Złote skarby Mikhalkowskie, Kraków, 1904 (lucrare precedată de rapoartele preliminare ale lui W. Demetrykiewicz și L.v. Przybyslawski); Dalj (Croatia, Iugoslavia): M. Ebert, *Jahreshefte des Ost. Arch. Inst. in Wien*, 11, 1908, p. 259—276. Asupra legăturilor dintre tezaurele de la Fokoru și Mihalkovo, precum și alte cîteva descoperiri de obiecte de aur a atras atenția Reinecke încă în 1899 (*Zeitschrift für Ethnologie*, 31, 1899, p. 510—527). Ideea unei posibile legături cu cimerienii a fost exprimată pentru prima dată de Hadaczek, în lucrarea

tezaurele de la Mihalkovo, Fokoru și Dalj, în capitolul VI al *Geticelor* Pârvan scoate în evidență mai ales importanța tradițiilor locale, carpato-danubio-balcanice precum și influențele vestice, venetolire și în deosebi hallstattiene, acestea din urmă manifestate cel mai vizibil în tehnica de prelucrare. El vorbește aici despre un „stil getic” (G 296), tezaure „vechi thracice” (G 336), „getice”, „excentric getice” (G 341), respectiv fabricate „hallstatio-getice” (G 328), „geto-hallstattiene” (G 392), „sinteză carpato-alpină” (G 331) etc. Autorul nu trece cu vederea nici prezența unor elemente răsăritene, reprezentări zoomorfe, mai ales (G 331—332). Însușind observațiile anterioare cu privire la compoziția complexă a descoperirilor discutate, Pârvan le caracterizează în felul următor: „... elemente barbare și central-europene sunt amestecate cu cele din Asia Anterioară, Caucaz, și — peste Mykene, cu arta aplicelor de aur — Ionia arhaică, într-un fel de sinteză cu totul ciudată, oarecum în afară de timp și spațiu, ceea ce a și făcut marcă de dificultate a explicării și datării acestui tezaur” (G 332). Referindu-se la cercetările lui Hadaczek, Ebert, Hoernes, Márton, Pulszky și Rostovtzeff care, ocupându-se cu tezaurele de la Mihalkovo, Fokoru și Dalj, „le-au căutat analogii în afara teritoriului pan-getic, în Italia, în Grecia, în Asia Mică și Caucaz”, face următoarea observație: „Nu negăm utilitatea acestor analogii; dar de fapt ele sunt, în parte, simple potriviri stilistice. Deoarece toate cele trei tezaure își au o inspirație bine definită, deoparte estică, de alta carpato-balcanică și anume dinspre Rusia și Caucaz, respectiv Thracia (coarnele de la Ananino, fiarele din Caucaz și Thracia) și o tehnică locală, dar de origine hallstattiană. Teritoriul etnic-artistic pe care se dezvoltă acest curent nou, de forme încă necunoscute, e cel getic...” (G 333—335). Încercînd să explice prezența elementelor răsăritene, Pârvan își pune întrebarea, care este acel „eveniment excepțional în viața getică provocând noile forme: c venirea Cimmerienilor? E cea a Scythilor? Sau sunt numai raporturi normale de influențe reciproce între Estul cimero-scythic și Vestul thraco-getic:” (G 335). Răspunzînd singur la aceste întrebări, ceva mai jos scrie: „Credem dară că aceste reprezentări theriomorfe sunt prescythice, vechi thracice, în legătură cu reprezentările analoage cimmeriene din Caucaz și în general cu prototipurile artistice mai vechi din Asia Anterioară” (G 337 și nota 3). Acceptînd influența cimeriană, în ceea ce privește atribuirea culturală și etnică a acestor produse, Pârvan își exprimă opinia că ele au fost fabricate în teritoriul getic, că ele sînt getice, mergînd pînă la formulări, potrivit cărora tezaurele respective „aparțin lumii noastre” (G 333, 336, 341 etc.).

Ultima categorie de descoperiri, pusă de Pârvan în legătură cu cimerienii, o constituie topoarele cu gaura de înmănușare transversală (avînd, uneori, ceafa prelungită), originare din Orientul Apropiat și răspîndite apoi atît spre Caucaz cît și spre Europa sud-estică și centrală. În cuprinsul lor pot fi deosebite mai multe tipuri, atribuite de cercetarea actuală bronzului mijlociu și tîrziu, pînă la începutul Hallstattului. Tipul reprezentat de cele nouă exemplare de aur, aparținînd tezaurului de la Țufalău, la care se referă Pârvan, este datat, acum, în bronzul mijlociu²⁰. Pornind de la observațiile lui G. Nagy, în capitolul VI al *Geticelor* se subliniază „legătura tipologică spre R[ăsărit] pînă în stepa caspică” a acestui tip, dar respingîndu-se opinia autorului citat care l-a atribuit agatirșilor. Avînd în vedere că această populație nu este încă prezentă în Ardeal între 1000 și 700, perioada preconizată pentru tipul în discuție, Pârvan îl atribuie geților: „E vorba deci de Thracii din Carpați, de Geți adică, a căror bunăstare în aur este încă odată documentată cu totul convingător prin tezaurul de la Țufalău” (G 387). El mai face următoarea observație: „Securile tip Țufalău nu se găsesc la cîmp ci în munte, deci inversă de antichitățile scythice, găsite în văile largi și în stepă. Prin urmare, aceste securi nu pot fi ale invada-

mai sus menționată. M. Hoernes (*Jahrbuch der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 4, 1906, p. 71 și urm.) include descoperirile de tip Mihalkovo-Fokoru în cercul est-hallstattian, atribuind, în același timp, piesele zoomorfe unei influențe răsăritene, neprecizabile la ora aceea. Pentru partea superioară a diademei de la Mihalkovo el apelează, totuși, la o analogie de la Ananino, iar pentru fibulele teriomorfe la unele descoperiri provenite din regiunea Kobanului. Problemele ridicate de grupul de descoperiri Mihalkovo-Fokoru-Dalj au fost supuse unei noi analize de P. Reinecke într-o lucrare scurtă, dar de mare răsărit (Germania, 9, 1925, p. 50—54). Sintetizînd, într-o manieră originală, cercetările anterioare, el conturează un cerc cultural nord-traco-cimerian — concept care a exercitat (și mai exercită încă) o mare influență asupra arheologiei est-central-europene. În acest cerc au fost incluse de Reinecke o serie de tezaure de metale prețioase (Mihalkovo, Fokoru, Dalj, Borodino, Vilci Trin, Angyalöld, ca și cele de la Biia, Firiteaz, Otlaca — azi Grăniceri —, Săcueni, Șmig, Țufalău etc.), monumente funerare (Batina, kurganul XLI de la Guljaj Gorod etc.), depozite și alte descoperiri (Seima, Sosnovaja Maza, Turbino etc.), ieșite la iveală între Dunărea mijlocie și regiunea caucaziană. Reinecke fixează

acest cerc cultural nord-traco-cimerian în perioada hallstattiană mai recentă (Ha C și poate D), remarcînd că unele descoperiri funerare din Caucaz pot fi ceva mai tîrzii (supraviețuiri în epoca scitică). Ascunderea obiectelor de metale prețioase ale acestui cerc este explicată prin penetrația sciților, care au nimicit „imperiul” cimerian din sudul Rusiei, obligînd populația să-și părăsească patria. Făcînd o legătură între tezaurele discutate și relatările lui Herodot cu privire la bogăția în aur a agatirșilor, Reinecke admite că, poate, ar fi mai potrivit ca acest cerc cultural să fie numit „kimmerisch-frühagathyrstisch”. În concepția arheologului german acest cerc constituie un fenomen independent, influențat de stilul local, tradițional, din epoca bronzului, de cel hallstattian, precum și de anumite forme răsăritene. El considera, de asemenea, că multe elemente de origine străină, întîlnite în cultura hallstattiană, pot proveni din cercul traco-cimerian. Mai trebuie menționat că Reinecke nu s-a pronunțat asupra valorii etnice a denumirii de tip „traco-cimerian” sau „cimero-agatirs”. Din nefericire, autorul și-a expus ideile într-o formă laconică, teoria sa fiind lipsită de argumentația necesară.

²⁰ Cf. A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, 1 (PBF, IX, 2), München, 1970, p. 6—13, 42—56.

torilor, nu numai Scythi, dar nici chiar Cimmerieni" (G 406)²¹. În ceea ce privește proveniența securilor, el nu exclude, totuși, posibilitatea ca ele să fi fost „produse cimmeriene”, ajunse în Dacia din est sau sud-est, pe calea contactelor (G 405—406).

Revenind asupra problemelor discutate mai sus, în concluziile (și în rezumatul) *Geticii*, ca și în cea de a doua prelegere a sa, ținută la Cambridge în 1926, Pârvan pare a accentua mai pregnant rolul factorului cimerian. El distinge acum, mai clar, în orfevrăria din Dacia, două curente, tendințe sau stiluri, unul „autentic carpatic”, „autentic thracic”, „conservativ”, de caracter geometric, și altul „nu numai geometric ci și de adânci infiltrații zoomorfe de tip clar oriental”; o „tendință inovatoare, teriomorfă, a influențelor cimmeriene și în general orientale” (G 679—680 ; D 55). Pentru desemnarea celui de al doilea curent sau stil, Pârvan folosește termenul de „geto-cimmeric” (G 680—681, 703—706, 714, 719 ; D 74—75)²². Se pare însă că, în concepția autorului, această denumire nu are o valoare etnică ; el consideră, în continuare, că tezaurele de tip Mihalkovo-Dalj-Fokoru, ca și topoarele de tip Țufalău, „sunt tot getice, dar de tip oriental” (G 686), ori reprezentând „stilul geto-hallstattian, cu influențe orientale” (G 692). Este de menționat că în alt loc el vorbește, totuși, despre „tezaurul teriomorf cimmerian de la Mihalkovo” (D 74). „Este deci o sinteză — conchide Pârvan — care n-a putut avea loc în chip pacific decât într-o singură epocă : cea în care vedem apărind și securea de tip oriental, de aur, la Țufalău, de bronz în Ung și Bereg, ca și în Alpii transilvani până la Draja : e vremea presiunii cimmeriene dinspre E, dar înainte de catastrofa scythică. Avem între 1000 și 700 a. Chr. o intensificare a raporturilor geto-cimmeriene deoparte prin penetrația villanoviană până la Nistru și Nipru, de alta prin circulația fabricatelor caucasice până dincolo de Carpați. Atribuim acestei penetrații orientale în Dacia cel de al doilea curent al artei getice a aurului” (G 680). Geneza acestui curent este explicat, ceva mai jos, în felul următor : „Dacia fiind la răscrucea drumurilor dintre arta naturalistă din E și cea geometrică din V (genuină și în Carpați) a fost un moment împinsă de contactul mai viu cu E prin migrațiile cimmeriene întâiu, scythice pe urmă, să iasă din tradiția ei geometrică și să adopte formele naiv-naturaliste ale Răsăritenilor : tezaurele de la Mihalkovo și Dalj ne stau mărturie despre începuturile stilului geto-cimmeric” (G 719).

Concepția lui Pârvan cu privire la acel stil, curent sau chiar sinteză culturală geto-cimeriană, schițată în concluziile *Geticii*, este și mai clar exprimată în deja amintita prelegere a sa, care a devenit ulterior cel de al II-lea capitol al cărții sale postume, *Dacia* : „Există, firește, un întreg cerc de inspirație culturală și artistică, de origine mai întâi «cimmeriană» și apoi iraniană, care dă o nuanță cu totul specială epocii de fier carpato-danubiane în totalitatea sa. [...] Nu se datorește unei simple întâmplări faptul că tezaurul de la Mihalkovo în Galiția își găsește completări, pe de o parte la Dalj în Slavonia iugoslavă, sau chiar la Pașachioi în Bulgaria de sud, pe de alta la Fokoru în Ungaria de nord și chiar în tot cercul hallstattian al artei aplicelor de aur și, în sfârșit, într-o a treia direcție, absolut contrarie, la Ananino în Rusia centrală, sau în Caucaz. Geto-cimmerienii constituiau pe la 1000 a. Chr. o lume unitară, cu drumuri de circulație regulată, economică și culturală, între Alpi și Caucaz. Forme de civilizație născute în Asia Anterioară puteau să ajungă ușor până în inima teritoriului getic din Carpații de nord sau din valea Dunării : de unde fibulele cu plăci teriomorfe de stil caucazian atât la Mihalkovo, cât și la Dalj, de unde și vasul de la Pașachioi. Iar în sens contrariu, formele și tehnica hallstattiană a metalului pătrundeau până în Polonia și până în Rusia, ceea ce, firește, a dat o înrudită așă de strânsă tezaurelor de la Fokoru și de la Mihalkovo. Teriomorfismul de la Mihalkovo, de la Dalj și de la Pașachioi se arată mult mai apropiat de reprezentările caucaziene din prima epocă a fierului sau mai cu seamă de formele getice ca aceea a steagului cu bot de lup prelungit în chip de balaur, decât de formele greco-scitice, fie în aspectul lor stilizat ionic, fie în formele naive și atât de pline de simpatie pentru viața animală, ale nomazilor iranieni. Trebuie deci să reținem un prim aspect oriental al civilizației carpato-danubiene, cu mult anterior influenței iraniene și continuând a fi activ chiar după sosirea sciților. Tezaurul de la Mihalkovo ar putea fi scitic ca epocă, dar nu este ca stil. Originea acestor influențe cimmero-asiatice pare să urce înapoi până la o epocă anterioară chiar anului 1000...” (D 74—75).

Este lesne de observat că cercul cultural „geto-cimeric”, conturat de Pârvan, are un conținut asemănător cu cel definit de Reinecke în 1925 și numit de el nord traco-cimerian²³. Nu este de mirare

²¹ Observația nu este tocmai justă : Țufalău se află în Depresiunea Tîrgu-Secuiesc, în valea largă a Riului Negru.

²² Termenul de geto-cimerian apare încă în capitolul VI al *Geticilor*. În două cazuri este folosit, după cât se pare, în sens etnic, în legătură cu topoarele duble și simple (de tip Țufalău), considerate drept scitice, respectiv agatirsice de G. Nagy : „Dacă vrem cu orice preț un ethnikon pentru cele două tipuri de unelte [...], astfel încât să se poată da o explicație și pentru legătura tipologică spre Răsărit” până în steпа caspică, ni se pare că numele geto-cimerienilor se

impune” (G 364—365) ; „ambele tipuri se regăsesc și în Troia VII, cele din urmă și în Hallstattul caucasian. La Troia le-au adus geto-cimmerienii. În Caucaz le-au avut, poate, tot Cimmerienii. Dar în Dacia ? Nu vor fi cumva și aici tot produse cimmeriene ? Căci Cimmerienii au trecut pe la noi tocmai în Hallstattul I” (G 405). Într-un al treilea loc, în legătură cu sabia de la Dobolii de Jos scrie : „ea reprezintă, ca d.p. tezaurul de la Mihalkovo, o sinteză mai degrabă geto-cimmerică decât geto-scythică...” (G 395).

²³ Cf. nota 19.

că în literatura de specialitate s-a pus problema, în ce măsură concepția lui Pârvan a putut fi influențată de ideile lui Reinecke²⁴. După I. Nestor, faptul că Pârvan a denumit tezaurul de la Țufalău și descoperirile similare drept „geto-cimmerice” pare a dovedi că el a cunoscut și admis opinia lui Reinecke²⁵. Mai recent s-a afirmat, în schimb, că autorul Geticelor nu a cunoscut, în timpul redactării lucrării sale, studiul lui Reinecke, el ajungând să contureze în mod independent cercul cultural amintit²⁶. Din lectura atentă a operei lui Pârvan reiese că el a cunoscut, într-adevăr, lucrarea lui Reinecke, pe care o citează, e drept, numai în legătură cu tezaurul de la Vilci-Trîn: „Spre deosebire de Andrieșescu, care datează acest tezaur pe la 1600 și de mine care îl datez între 1200 și 1000 a. Chr. [...] Paul Reinecke îl datează în *Germania* pe 1925, în „die jüngere Hälfte der Hallstattzeit”. Deși nu împărtășesc argumentarea lui Reinecke, reproduc totuși la urmă, în pl. XI și acest tezaur, pe care Wilke pare a-l data ca și mine, în bronzul târziu” (G 294, nota 2). Este interesant că dintre celebrele tezaure, atribuite de Reinecke cercului său nord traco-cimerian, tocmai cel de la Vilci-Trîn este exclus de Pârvan din al său cerc geto-cimerian. În orice caz, în ciuda conținutului quasi-identic al celor două cercuri culturale, între concepția lui Reinecke și cea a lui Pârvan există și deosebiri importante. Avem în vedere desigur, mai ales datarea: în timp ce Pârvan încadrează descoperirile în discuție în Bronzul IV (Hallstatt I), corespunzător fazelor Ha A—B din periodizarea elaborată în 1924 de Reinecke²⁷, autorul din urmă atribuie — mai realist — cercul nord traco-cimerian fazei Ha C (și poate D). De asemenea, spre deosebire de Reinecke, care a considerat cercul cultural amintit drept un fenomen independent, Pârvan îl leagă de civilizația bronzului carpato-danubio-balcanic, pe de o parte, și de influențele vestice (hallstattiene) și răsăritene (cimeriene), pe de altă parte.

În ciuda progreselor indiscutabile, realizate în știința preistorică în cursul celor șase decenii care au trecut de la apariția Geticelor, probleme cimeriană a rămas, în fond, o problemă deschisă pînă astăzi, chiar dacă cele mai multe aspecte ale ei pot fi discutate acum de pe baze incomparabil mai temeinice ca în vremea lui Vasile Pârvan²⁸. Astfel, localizarea și vechimea cimerienilor în sudul părții europene a Uniunii Sovietice este tratată și astăzi în chip diferit, în funcție de identificarea cimerienilor cu purtătorii diferitelor culturi sau grupe de monumente arheologice din nordul Mării Negre și al Caucazului. O opinie apropiată de cea susținută de Pârvan este îmbrățișată în zilele noastre de A. I. Terenožkin, care identifică pe cimerieni cu populația culturii Sruby în ansamblu, atestată în regiunea nord-pontică de la mijlocul mileniului II î.e.n.²⁹ Nu este însă mai puțin adevărat că în monografia citată autorul discută doar cultura „cimeriană” din perioada prescitică târzie, respectiv fazele Černogorovka și Novočerkassk (900—750 și 750—650 î.e.n.)³⁰. A. M. Leskov atribuie însă cimerienilor numai monumentele vestice ale fazei Belozerka târzie, adică grupa Černogorovka-Kamyševach, pe care o datează între prima jumătate sau mijlocul sec. VIII și începutul sec. VII î.e.n.³¹, deci mult mai târziu ca Terenožkin. Dar există în arheologia sovietică și alte păreri (exprimate în ultima vreme de V. S. Bočkarev, I. L. Členova și I. V. Kuklina), potrivit cărora cimerienii apar la o dată relativ recentă, venind dinspre est — din nordul Caucazului, din regiunea Volgăi și chiar din vestul Siberiei, ca și nomazii de stepă de mai târziu³². Apartenența etnică a cimerienilor de asemenea mai suscită discuții și astăzi. Ideea tracismului lor, însușită de Pârvan, nu a fost abandonată³³, dar există și argumente, mai ales lingvistice, demne de luat în seamă, pentru originea iraniană a cimerienilor, sau cel puțin a păturii conducătoare a uniunii de triburi „cimeriene”³⁴. În legătură cu contactele dintre sciți și cimerieni, respectiv începutul migrației celor din urmă, există astăzi păreri mai mult sau mai puțin deosebite, dar data timpurie (sec. XI î.e.n.), propusă de Pârvan, nu mai este susținută. Considerînd, pe baza izvoarelor asiriene, că între apariția cimerienilor și sciților în Transcaucasia există un interval de circa o jumătate de secol, s-a

²⁴ J. Harmatta, *AE*, 73—75, 1946—1948, p. 87—88.

²⁵ I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1932, p. 108, nota 437.

²⁶ A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 79—80.

²⁷ P. Reinecke, *Germania*, 8, 1924, p. 43—44.

²⁸ Revenind, pe scurt, în cele ce urmează, asupra ideilor principale ale lui Pârvan, discutate mai sus, nu ne propunem să înfățișăm stadiul actual al cercetărilor cu privire la problema cimeriană. Se poate apela, în acest sens, la recente lucrări, ale lui A. I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, Kiev, 1976 și J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, cu o bogată bibliografie. În ceea ce privește problema cimeriană în spațiul carpato-dunărean, vezi, mai nou, A. Vulpe, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 161—163; A. László, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 537—546; A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77—90, cu bibliografie. Pentru implicațiile central-europene ale problemei vezi, mai recent, G. Kossack, *Situla*, 20—21, 1980, p. 109—143; A. I. Terenožkin, în *Die Hallstattkultur. Ausstellungskatalog*, Linz, 1980, p. 20—29; S. Gabrovec, *ibidem*, p. 30—53. Pentru documentarea în problema dis-

cutată poate fi utilă și J. Banner-I. Jakabffy, *Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens*, Budapest, 1, 1954, nr. 5874—5922; 2, 1961, nr. 1479—1487; 3, 1968, nr. 2136—2158; 4, 1981, nr. 2965—2987.

²⁹ A. I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, p. 19—20.

³⁰ *Ibidem*, Datarea: p. 186.

³¹ A. M. Leskov, *Zaključitelnyj etap bronzovogo veka na jube Ukrainy*, Moskva, 1975 (apud J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 184, nota 47). Cf. și A. M. Leskov, *PBF*, XX, 5, 1981, p. 75—76, 95.

³² V. S. Bočkarev, *Archeologija Kiev*, 1972, 5, p. 63—68; I. L. Členova, *Studia Thracica*, 1, 1975, p. 69—90; I. V. Kuklina, *VDI*, 1981, 2, p. 162—163.

³³ Cf. A. Vulpe, în *Dicționar de istorie veche a României*, p. 161—162.

³⁴ Cf. nota 12. În legătură cu caracterul iranian al limbii cimerienilor, susținut în arheologia sovietică, cf. și A. I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, p. 20.

formulat chiar concluzia că pătrunderea cimerienilor în Asia Anterioară nu are nici o legătură cu presiunea sciților asupra lor, cele relatate, în acest sens, de izvoarele grecești, datorindu-se unei confuzii³⁵. Dacă în scrisoarea lui Senacherib către Sargon II, în care viitorul rege îl informează pe tatăl său despre situația din nordul imperiului asirian, alături de cimerieni sînt menționați cu siguranță și sciții, ca fiind prezenți în regiunea Urartu, probabil încă înainte de 713 î.e.n.³⁶, ar fi plauzibilă, totuși, explicația tradițională cu privire la cauzele pătrunderii cimerienilor dincolo de Caucaz. Dacă această pătrundere are loc însă într-adevăr ceva mai devreme decît indică izvoarele asiriene, și anume nu la sfîrșitul ci la începutul secolului al VIII-lea î.e.n., după cum presupune A. M. Leskov pe baza unor considerente arheologice³⁷, ipoteza lui Harmatta ar putea fi avută, totuși, în vedere.

Deplasarea spre vest — spre spațiul carpato-danubian și Europa Centrală — a cimerienilor, împreună cu toate implicațiile istorice și arheologice ale problemei, rămîne, în lipsa unor informații antice și criterii arheologice indubitabile, de domeniul ipotezelor. În orice caz, descoperirile de origine răsăriteană, nord-pontică și caucaziană, care pot fi puse, într-un fel sau altul, în legătură cu cimerienii, inclusiv obiectele „traco-cimerice”, sînt date acum în intervalul secolelor IX—VII (și nu VIII—VII î.e.n., ca mai înainte)³⁸. Dar nici această cronologie mai ridicată nu justifică datarea timpurie a fenomenului cimerian, preconizată de Pârvan, după cum nici noile descoperiri nu asigură acestui fenomen amploarea și importanța presupusă de autorul *Geticelor*³⁹. Chiar dacă infiltrarea spre vest în Hallstattul timpuriu și mijlociu a unor grupuri de populații răsăritene nu poate fi cu totul exclusă⁴⁰, nimic nu sprijină ideea unei invazii distrugătoare, nici pe la 1000, nici mai tîrziu. De asemenea, nici ipoteza expansiunii getice, care ar fi început sub presiunea cimerienilor, nu și-a putut găsi, practic, adepți în istoriografia românească⁴¹. Nu poate fi exclusă, în schimb, ideea că anumite tipuri de depozite, respectiv ascunderea lor, ar fi în legătură cu prezența elementului răsăritean⁴², fără să se explice, desigur, îngroparea depozitelor din „Bronzul IV”, în ansamblu, prin pericolul cimerian. În ceea ce privește moștenirea arheologică a cimerienilor în spațiul carpato-dunărean, Pârvan a pus în discuție orfevrăria Bronzului IV (Hallstatt I), în special tezaurele de tip Mihalkovo-Fokoru-Dalj, care sînt considerate, în general, prescitică⁴³, precum și securile de tip Țufalău, care sînt atribuite astăzi Bronzului mijlociu. Cercul „geto-cimeric”, conturat de Pârvan, este atribuit însă — din punct de vedere etnic — getilor. Prin urmare, în concepția lui Pârvan — chiar dacă autorul nu formulează ca atare această idee — cimerienii sînt prezenți în spațiul carpato-danubian mai ales prin *faptele* lor, el încercînd să surprindă *efectele* incursiunilor lor (distrugerea civilizației Bronzului III, îngropări de tezaure, expansiunea getică), *influențele* exercitate de ei asupra civilizației getice (formarea stilului de inspirație zoomorfă), fără să reușească să surprindă un grup de monumente arheologice care ar fi putut fi atribuit, într-adevăr, cimerienilor — dificultate nedepășită nici în stadiul actual al cercetărilor.

Pârvan are meritul, în orice caz, să fi atras atenția, printre primii în arheologia românească, alături de influențele vestice, socotite primordiale, și asupra importanței factorului răsăritean, nord-pontic, în evoluția civilizației carpato-danubiene a epocii bronzului și primei vîrste a fierului. Stadiul incipient al cercetărilor în anii 20 ai secolului, ca și experiența insuficientă a autroului în domeniul arheologiei preistorice explică, în bună parte, inconsecvențele înțilnite în interpretarea — mai ales cronologică — a descoperirilor discutate în legătură cu problema cimeriană. Monumentele incluse de Pârvan în Bronzul IV, datat între 1000 și 700 î.e.n. pot fi înșirate astăzi într-un interval de timp

³⁵ J. Harmatta, *AntTan*, 13, 1966, 1, p. 112—114. Autorul socotește că cimerienii apar în Transcaucazia pe la 730, iar sciții abia pe la 675 î.e.n. G. Kossack, *Situla*, 20—21, 1980, p. 109, menționează aceeași dată pentru sciți, primele relatări sigure despre cimerieni fiind însă puse în legătură cu evenimentele din 714.

³⁶ J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 220—222. În legătură cu anii de domnie a lui Sargon II vezi nota 1.

³⁷ A. M. Leskov, *PBF*, XX, 5, 1981, p. 75—76.

³⁸ V. Podborsky, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno, 1970, p. 191—193; A.I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, p. 205—207; A. László, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 539—544; G. Kossack, *Situla*, 20—21, 1980, p. 109—141; A. M. Leskov, *PBF*, XX, 5, 1981, p. 76, 88; T. Kemenczei, *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1981, p. 29—41; idem, *Die Hallstatt-Kultur. Symposium Steyr 1980*, Linz, 1981, p. 79—92; J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 182—183, 208—212, 223.

³⁹ Cf. A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77—90; S. Morintz, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 287—288, 292—294.

⁴⁰ Vezi *infra*. În ceea ce privește aspectul arheologic al problemei, merită atenția observația lui T. Sulimirski, potrivit căreia, cu posibila excepție a unor virfuri de săgeată, nu posedăm urme arheologice ale cimerienilor în Asia

Mică, regiune unde ei sînt bine atestați de izvoarele antice (*University of London. Institute of Archaeology, Bull.* 2, 1959, p. 54. *Apud* J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 222. Cf. și concluziile autorului din urmă, p. 224—228).

⁴¹ S. Morintz, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 296.

⁴² M. Rusu, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 199 consideră că principala cauză a ascunderii depozitelor de tip Șomartin-Vetiș (Ha B3) au constituit-o luptele dintre triburile locale și „traco cimerienii”, pătrunși dinspre est. Unii cercetători susțin, de asemenea, că îngroparea depozitelor de tip Hajduböszörmény din Ungaria răsăriteană (corespund seriei Moigrad-Tăuteu din Transilvania, datată în Ha B1) a fost determinată de stabilirea în regiunea menționată a grupului prescitic de tip Mezöcsát, Cf. P. Patay, *Acta ArchBudapest*, 21, 1969, p. 210; T. Kemenczei, *AE*, 101, 1974, 1, p. 14 și idem, lucrările citate în nota 38.

⁴³ O trecere în revistă a problemelor legate de grupul de tezaure Mihalkovo-Fokoru-Dalj, formulînd și noi puncte de vedere: G. Vékony, *Dissertationes Archaeologicae*, Ser. II, No. 1, Budapestini, 1972, p. 16—36. Autorul subliniază legăturile pieselor componente ale acestor tezaure cu orfevrăria microasiatică și iraniană, pe de o parte, și cu cercul de descoperiri scitizante din Europa Centrală, pe de altă parte, optînd pentru o datare tîrzie, la limita secolelor VI și V î.e.n.

mai îndelungat, începînd cu Bronzul mijlociu și mai ales tîrziu (secolele XVI—XIII) și terminînd cu Hallstattul mijlociu și chiar tîrziu (secolele VIII—VII—VI), adică aproximativ timp de un mileniu, în cursul căruia dinamica raporturilor est-vest, între spațiul nord-pontic și cel carpato-danubian a suferit, periodic, importante schimbări, atît în ceea ce privește intensitatea cît și direcțiile principale. După cum este bine știut, în perioada tîrzie a bronzului (secolul XIII sau, mai degrabă, parțial, XIV—XII) observăm o puternică manifestare a elementelor răsăritene în formarea complexului Noua-Sabatinovka, răspîndit spre vest pînă în Podișul Transilvaniei. Dimpotrivă, în Hallstattul timpuriu (secolele XII—VIII) asistăm la o „contraofensivă a blocului carpatic“ (folosind o expresie a prof. I. Nestor⁴⁴), în urma căreia elemente carpato-danubiene și balcano-dunărene ajung pînă în regiunea malului drept al Niprului, influențînd evoluția civilizației din zonele de stepă și mai ales silvo-stepă, nord-pontice. Subliniem însă că elementele răsăritene pot fi surprinse, e drept mai rar și cu o mai mică intensitate, și în această perioadă, cel puțin în estul spațiului carpato-dunărean. Avem în vedere unele descoperiri de tip Belogradovka, Belozerka și Černoles, ieșite la iveală pe teritoriul Moldovei în contextul unor așezări sau necropole, aparținînd grupelor Corlăteni, Tămăoani și Cozia⁴⁵. La sfîrșitul Hallstattului timpuriu și în Hallstattul mijlociu (secolele VIII—VII, sau chiar IX—VII) elementele carpato-danubiene vor fi active în continuare — este suficient să ne referim la răspîndirea spre est a descoperirilor de tip Basarabi —, dar observăm acum o penetrație mai puternică a unor elemente răsăritene spre vest, pînă în Europa Centrală: este vorba mai ales de anumite tipuri de arme (vîrfuri de săgeți romboidale ori folioforme cu două tășuri, pumnale cu lama de fier și mînerul cruciform, de bronz), de anumite piese de harnașament, de podoabe și semne distinctive (sceptre în formă de cap de cal), la care mai pot fi adăugate și elementele răsăritene ale tezaurilor de tip Mihalkovo-Fokoru-Dalj⁴⁶. Datele problemei au fost simțitor lărgite prin descoperirea în Cîmpia Tisei, începînd cu anii '60, a cca. 20 de necropole și morminte izolate, pentru care începe să se încetățenească denumirea de grup Mezöcsát⁴⁷. Evoluția acestui grup cuprinde, probabil, mai multe faze, databile în secolele VIII—VII î.e.n., începuturile lui putînd fi „urcate“, după cît se pare, chiar pînă către mijlocul sec. IX î.e.n. Ceramica acestui grup este, în esență, locală, de tradiție Gáva și Kyjatice. Modul de viață și structura economică, ritul și ritualul funerar, precum și o parte a inventarului arheologic al grupului a fost pus, în schimb, în legătură cu apariția unui neam de origine răsăriteană, nord-pontică sau caucaziană. Trăsăturile schițate mai sus reflectă probabil componența eterogenă a noii culturi, respectiv existența unui substrat local la care s-a adăugat, după cît se pare, doar o pătură suprapusă de neam răsăritean. Ni se pare demn de subliniat faptul că acest grup nu apare cu totul izolat, după cum s-a crezut la un moment dat, ci prezintă anumite legături cu cultura Basarabi (mai ales cu aria răsăriteană a acesteia), precum și cu grupul Stoicani din sudul Moldovei⁴⁸.

Firește, cu tot caracterul evident răsăritean al unor elemente componente ale acestui grup, atribuirea lui cimerienilor nu ar putea fi decît pur ipotetică. Oricum, poate fi admis că incursiunile cimeriene în Transcaucazia și Asia Mică, începute către sfîrșitul secolului VIII î.e.n. și consemnate de izvoarele asiriene contemporane, au fost precedate de pătrunderea unui grup de populație de origine răsăriteană (cimeriană ?) spre vest, cel puțin pînă la Cîmpia Tisei, urmînd probabil linia Dunării Inferioare.

LES CIMMÉRIENS DANS L'OEUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Le problème du rôle historique et de l'héritage archéologique des Cimmériens originaires de la région nord-pontique, vivement discuté dans la littérature de spécialité européenne dès la fin du siècle dernier, a trouvé sans doute place dans la première protohistoire de la Dacie aussi. Mais il faut mentionner, dès le commencement, que Vasile Pârvan n'expose pas une conception cohérente concernant les Cimmériens et leur identification archéologique: cette conception doit être plutôt reconstituée à partir des différents passages de ses oeuvres *Getica* et *Dacia* (cf. note 3).

En projetant beaucoup en arrière la tradition historique (transmise par Herodote, Ptolémée et Strabon) se référant aux VIII—VIe siècles av. n. è. et en mettant en connexion avec les idées mises en circulation par certains auteurs modernes

⁴⁴ I. Nestor, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest, 1970, p. 74.

⁴⁵ Cf. A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei* (Rezumatul tezei de doctorat), Iași, 1985, p. 9 — 15.

⁴⁶ Cf. notele 28 și 38.

⁴⁷ E. Patek, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 337—362; idem, *Situla*, 20—21, 1980, p. 153—163; T. Kemenczei, în *Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980*, Linz, 1981, p. 79—92, cu bibliografie.

⁴⁸ Cf. nota anterioară și A. László, *op. cit.* (în nota 45), p. 16.

(H. Schmidt, M. Ebert, M. Rostovtzeff etc). Pârvan soutient que les Cimmériens étaient d'origine thrace, en habitant toute la Russie méridionale, du Dniester jusqu'au Don et à la région du Cuban. En adoptant la théorie d'Ebert, l'historien roumain considérait que les Cimmériens avaient été présents dans la région nord-pontique dès le XVIe siècle av. n. è. En même temps, en admettant, sur tout grâce aux données d'Ed. Meyer, que vers 1 600 commence la migration des „Aryens-Iraniens“ d'Asie Centrale vers l'ouest, Pârvan formule l'hypothèse conformément à laquelle les Cimmériens nord-pontiques, sous la pression des Scythes, auraient commencé leurs incursions vers l'ouest et le sud encore durant le XIe siècle av. n. è. Cette hypothèse constitue pour l'auteur une prémisse de l'explication du passage du Bronze III au Bronze IV gète. Dans la conception de Pârvan, cette dernière période (datée entre 1 000 et 700, vis-à-vis de 1 150–850 av. n. è., indiquée par P. Reinecke), est inaugurée justement par les migrations cimmériennes et achevée par l'installation dans l'espace karpatho-danubien des Scythes, qui „amenaient avec eux le fer“. On peut observer que, en adoptant la chronologie de Reinecke, élaborée en 1899 pour le bronze „hongrois“, Pârvan opère, d'une part, avec des données absolues plus basses vis-à-vis de celles utilisées à l'époque pour le bronze tardif et le commencement de l'époque du fer de l'Europe Centrale, données qui sont raccordées, d'autre part, à une chronologie plus élevée du „phénomène“ cimmérien et scythe (dont elles dépendent en grande mesure). Dans la vision de Pârvan, entre le Bronze III et IV il y a une parfaite continuité qui ne permet pas qu'on suppose, dans cet intervalle, quelque changement plus important, politique ou ethnographique. En même temps, il fait plusieurs références à de „profonds troubles“, causés par „les déplacements violents“ des Cimmériens, par „effroi des invasions“ étant cachés, vers 1 000 (en d'autres lieux : entre 1 000 et 900, 1 000 et 700), les dépôts caractéristiques au Bronze IV dace ; sous la pression des Cimmériens seraient parties „au plus tard vers 900“ aussi les migrations de Gètes, qui auraient fini à peine vers 600 av. n. è., „avec les derniers mouvements cimméro-scythes“ ; enfin, dans les conclusions de la *Getica* Pârvan parle même de „la question de la destruction de la civilisation karpatho-danubienne du IIe millénaire“. La contradiction entre l'image de l'évolution historique pacifique et celle du rôle destructeur des Cimmériens est en quelque sorte mise d'accord dans les pages concernant l'orfèvrerie du Bronze IV (équivalu à „un Hallstatt I sui generis“). Dans ce contexte sont discutés surtout les trésors de type Mihalkovo-Dalj-Fokoru (considérés, en général, aujourd'hui aussi comme prescythiques), ainsi que les haches du type Țufalău (attribuées maintenant au Bronze moyen). En connaissant le travail de P. Reinecke, publié en *Germania*, 1925, dans les conclusions de *Getica*, comme aussi dans son livre posthume *Dacia*, en rapport avec les découvertes mentionnées Pârvan parle d'un style, courant ou même cercle culturel géto-cimmérien, formé sous influence orientale durant la pression cimmérienne, mais attribué du point de vue ethnique, aux Gètes. Même si ce cercle, mis en évidence par Pârvan, a un contenu semblable à celui défini par Reinecke et que celui-ci appelait comme nord thraco-cimmérien, entre la conception des deux auteurs il y a aussi de différences importantes, surtout en ce qui concerne la datation (Bronze IV/ Hallstatt I = Ha A–B chez Pârvan ; Ha C, peut-être D aussi, chez Reinecke).

Par conséquent, dans la conception de Pârvan – même si l'auteur ne formule pas comme telle cette idée –, les Cimmériens sont présents dans l'espace karpatho-danubien surtout par leurs *faits*, l'auteur essayant de surprendre les *effets* de leurs incursions (la destruction de la civilisation du Bronze III, enterrements de trésors, expansion gète), les *influences* qu'ils exerçaient sur la civilisation gète (formation du style d'inspiration zoomorphe), sans réussir à surprendre un groupe de monuments archéologiques qui aurait pu être attribué certainement aux Cimmériens – difficulté insurmontable, en définitive, même dans le stade actuel des recherches.

En ce qui concerne ce dernier problème, dans la partie finale du travail, en revenant aux idées principales de Pârvan, on discute, brièvement, les hypothèses actuelles quant à l'origine et l'identification archéologique des Cimmériens pontiques, à leurs rapports avec les Scythes. Lié avec le problème des incursions vers l'ouest des Cimmériens, on montre que les découvertes d'origine orientale, nord-pontique et caucasienne qui peuvent être, d'une manière ou d'une autre, mises en rapport avec les Cimmériens, inclusivement les objets „thraco-cimmériens“, peuvent être datés maintenant dans l'intervalle des IXe–VIIe siècles av. n. è., (et non VIIIe–VIIe, comme avant). Mais ni cette chronologie plus élevée ne justifie la datation ancienne du phénomène cimmérien, préconisée par Pârvan, ni les nouvelles découvertes n'assurent à ce phénomène l'ampleur et l'importance supposées par l'auteur des *Gétiques*. Même si l'infiltration vers l'ouest de certains groupes de populations orientales – avec toutes les implications historiques et archéologiques du problème – ne peut être exclue (la composition du groupe „prescythique“ de la Plaine de Tisa plaide en ce sens), rien n'appuie l'idée d'une invasion destructrice, ni vers 1 000, ni plus tard. De même, ni l'hypothèse de l'expansion gète, qui aurait commencé sous la pression des Cimmériens, n'a pu trouver, pratiquement, des adeptes dans l'historiographie roumaine.

Pârvan a le mérite, en tout cas, d'avoir attiré l'attention parmi les premiers dans l'archéologie roumaine sur l'importance du facteur oriental, nord-pontique, dans l'évolution de la civilisation karpatho-danubienne de l'époque du bronze et du premier âge du fer. Le stade de début des recherches dans les années 20 du siècle, comme aussi l'expérience insuffisante de l'auteur dans le domaine de l'archéologie préhistorique explique, en bonne partie, les inconséquences rencontrées dans l'interprétation – surtout chronologique – des découvertes discutées en rapport avec le problème cimmérien. Les monuments inclus par Pârvan dans le Bronze IV, daté entre 1 000 et 700 av. n. è., peuvent être étendus aujourd'hui dans un intervalle de temps plus long, en commençant avec le Bronze moyen et en terminant avec le Hallstatt moyen et même tardif, donc approximativement un millénaire (XVIe–VIIe/VIe siècles av. n. è.), durant lequel la dynamique des rapports est-ouest, entre l'espace nord-pontique et karpatho-danubien a subi, périodiquement, d'importants changements, tant en ce qui concerne l'intensité qu'aussi les directions principales. Le travail s'achève avec un court regard sur ces derniers problèmes.

L'ARRIVÉE DES INDO-EUROPÉENS EN GRÈCE ET EN ASIE ANTÉRIEURE

DE
GUY RACHET

Lorsqu'il est question d'Indo-Européen, il convient tout d'abord de préciser qu'il s'agit avant tout d'un concept linguistique. En partant de la constatation de l'existence de liens entre la plupart des langues de l'Europe et quelques-unes de l'Asie, on devait naturellement en arriver à chercher à reconstituer la langue originelle, le Proto-Indo-Européen (PIE) et à tenter de retrouver les traits de la civilisation qu'elle supportait. Diverses tentatives ont été faites dans ce sens, soit dans le dessein d'embrasser l'ensemble de la culture proto-indo-européenne¹ soit en n'envisageant qu'un aspect du problème, comme la religion des anciens Aryens, c'est-à-dire le groupe hypothétique d'où seraient issus les porteurs des civilisations de l'Inde et de l'Iran².

Il est vrai que certains auteurs ont pu mettre en doute la réalité d'une civilisation³ proto-indo-européenne : il semblerait que les travaux de Georges Dumézil aient démontré qu'il y a bien une civilisation originale, dans le domaine social et religieux. Mais que pouvons-nous connaître de la culture matérielle des anciens Indo-Européens ? Seule l'archéologie semble être en mesure d'apporter une réponse à cette question. Et c'est là que les difficultés commencent, avec les polémiques.

En effet, sur quel critère peut-on relier telle ou telle culture connue par l'archéologie, à un peuple parlant une langue indo-européenne s'il n'existe pas de textes rattachés à la culture concernée ? J'essaierai de répondre plus loin à cette question, après que nous aurons essayé de déterminer ce qu'on peut appeler le fossile directeur qui pourra se rattacher aux Indo-Européens et nous permettra de suivre les traces. Auparavant, je crois indispensable de dire quelques mots sur le berceau des Indo-Européens. Précisons tout de suite que, comme le déclarait l'abbé Breuil à propos de l'origine de l'homme, ce berceau est à roulettes : il s'est promené depuis les régions situées entre le Danube et le Danemark, thèse brillamment soutenue par Gustaf Kossinna⁴, jusqu'au Turkestan, théorie qui était à la mode à l'époque où Henri Hubert professait à l'école du Louvre dans les années 20, et qu'a prise l'archéologue soviétique Vadim Masson à la suite des fouilles d'Asie Centrale et plus particulièrement de Namazga, au Sud de la mer d'Aral⁵. S'il faut désigner une patrie originelle des Indo-Européens, il semble qu'on doive décidément la situer entre le Danube et la Volga. Cette localisation, qui correspond à ce que les Allemands appellent l'Urheimat tel qu'il semble pouvoir se définir à la suite de la reconstitution du PIE, reste encore celle qui justifie de la manière la plus satisfaisante la dispersion des Indo-Européens à travers l'Europe d'une part et vers l'Asie Méridionale d'autre part.

Ceci étant posé nous pouvons maintenant nous tourner vers le monde Egéo-Anatolien. Celui-ci nous intéresse au plus haut point car c'est dans ces régions qu'apparaissent pour la première fois des peuples parlant des langues indo-européennes. Examinons tout d'abord l'Anatolie qui offre le plus ancien témoignage. On trouve au IIe millénaire trois langues qui se sont révélées appartenir au groupe « Kentum » c'est-à-dire à la branche occidentale de l'Indo-Européen. La mieux connue est celle à laquelle nous donnons le nom de Hittite et qui s'appelait Nesien, c'est-à-dire le dialecte de la ville de Nesa. Il semble qu'on puisse identifier cette cité avec la Kaneš des textes paleo-assyriens, l'actuelle Kültepe,

¹ A. Carnoy, *Les Indo-Européens*, Bruxelles-Paris, 1921.

² H. Lommel, *Les Anciens Aryens*, trad. Beauchamps, 4e ed., Paris, 1943.

³ V. Milošević, *Grosser historischer Weltatlas I, Erläuterungen*, 1954, München ; G. Devoto, *Il problema indo-europeo come problema storico*, Romana, X, no. 6, Firenze, 1941.

⁴ G. Kossinna, *Die indogermanische Frage* archaeologisch

beantwortet, *ZfE*, 34, 1902, pp. 161–162 ; idem, *Die Herkunft der Germanen zur Methode der Siedlungsarchäologie*, Würzburg, 1911 ; idem, *Die Indogermanen. Ein Abriss. Das indogermanische Urvolk*, Leipzig, 1921.

⁵ V. M. Masson, *Srednjaja Azija i Drevnej Vostok (L'Asie Centrale et l'Ancien Orient)*, Moscou et Leningrad, 1964' pp. 447 sq.

près de Kayseri⁶, où l'on a retrouvé un comptoir Assyrien remontant au XIXe s. av. J.-C. Cette langue était parlée dans la boucle de l'Halys, l'actuel Kizil Irmak, mais l'extension de l'empire Hittite a prolongé vers l'Est et le Sud son aire. Les textes nous sont connus par des tablettes rédigées en écriture cunéiforme. On distingue un vieux-hittite dont les documents sont datés entre le XVIIe et le XVe s. et qui correspond à l'Ancien Empire Hittite, et le Hittite impérial, langue du Nouvel Empire aux XIVe et XIIIe siècles. Au Nord-Ouest, vers ce qui deviendra la Paphlagonie, était parlé le Pala ou Palaïte, attesté par de maigres documents relatifs au culte d'une divinité, Ziparwa. Le troisième langage était le louvite ou luwili. Cette langue qu'on peut opposer comme dialecte du Sud aux deux précédentes représentant des dialectes septentrionaux n'apparaît qu'au XIIIe s. dans des tablettes hittites. Fait curieux, alors qu'au début du XIIe s. disparaît l'empire hittite et sa langue, le louvite réapparaît au IXe s. dans les cités dites néo-hittites de la Syrie du Nord, dans des inscriptions hiéroglyphiques. Mieux encore, le professeur Laroche a démontré que la langue des inscriptions lyciennes qui remontent au IVe s. av. J.-C. est à rattacher au Louvite⁷ ; ce dernier phénomène s'explique par le fait que le Louvite était parlé à l'époque hittite dans l'Arzawa des tablettes hittites qui est à situer au nord de la Lycie, entre Ephèse et Konya.

Si les textes hittites permettent d'assurer que vers 1 700 av. J.-C. un peuple de langue Indo-Européenne occupait le centre de l'Asie Mineure, nous pouvons avoir autant de certitude pour situer aux environs de 2 000 la présence de ces mêmes hittites dans cette région : ceci grâce aux tablettes dites cappadociennes, rédigées en assyrien ancien et recueillies à Kanesh ; la stratigraphie du site et le contenu des textes nous permet de dater des environs de 1 900 le comptoir commercial que les Assyriens avaient établi auprès de cette ville anatolienne. Or, dans ces tablettes, nous rencontrons des noms indo-européens et les noms des deux premiers souverains hittites, Pittânash et son fils Anittash, qui régnaient sur la ville de Kushshar qu'on est tenté d'identifier à l'actuelle Alaca Hüyük. Ainsi peut-on dater des environs de 2 000 l'établissement des Hittites dans cette région de l'Asie Mineure⁸. Cette date peut être considérée comme un *terminus ante quem*. En effet, nous possédons un texte hittite, qui se fait l'écho d'une tradition ancienne⁹ : il y est question d'une campagne que Naram-Sin conduisit en Anatolie. Naram-Sin est le quatrième successeur de Sargon d'Akkad et on peut situer son règne entre 2 290 et 2 250¹⁰. Lors de sa campagne il vainquit une coalition de 17 rois parmi lesquels figurent Zipani, roi du pays de la ville de Kanesh, Tisbinki, roi de la ville de Kursanza, Pamba, roi du pays de la ville de Hatti, Huwaruwas, roi d'Amurru. On retrouve dans les tablettes hittites hiéroglyphiques le nom d'Huwaruwas qui serait indo-européen selon Gurney¹¹ ; les autres noms et en particulier celui de Pamba, appartiennent à la couche pré-hittite ou hittite. Les noms préhittites sont d'ailleurs abondants dans les tablettes cappadociennes et dominent très nettement les noms indo-européens. Il semble qu'on soit en droit de conclure qu'à l'époque akkadienne, soit vers 2 250 av. J.-C. des Indo-Européens se trouvaient donc déjà en Cappadoce, mêlés aux populations préhittites qui parlaient une langue agglutinante du type de certaines langues subsistant encore dans le Caucase.

Quant aux Louvites, leur présence pose certains problèmes qui restent à résoudre. Conteneau¹² constatait que le louvite est un indo-européen plus modifié que le nésite, plus usé, donc plus ancien que lui dans la région et de son côté, Hrozny¹³, qui le premier a établi le caractère indo-européen du louvite, place l'arrivée du peuple porteur de cette langue vers 2 300 av. J.-C. A cette théorie d'un cheminement séparé des Hittites et des Louvites et à une plus grande ancienneté de la présence de ces derniers en Asie Mineure, M. Laroche¹⁴ oppose deux arguments : l'évidence linguistique selon laquelle la ramification des deux langues ne peut pas être ancienne ; le fait que les plus anciens textes louvites sont plus récents que ceux des Hittites. Ici, on peut proposer une explication : les premières inscriptions hittites apparaissent vers 1 700 et représentent un dialecte déjà différent du louvite, dialecte sans doute très proche de celui des premiers Hittites établis vers Kanesh deux siècles plus tôt. Il faut donc admettre que c'est au cours du IIIe millénaire que Nésites et Louvites se sont séparés : ainsi rien ne s'oppose à ce que la population indo-européenne parlant la langue mère des deux dialectes, soit passée en Asie Mineure vers 2 300, époque à laquelle elle s'est établie dans l'Ouest de la péninsule. Des groupes se sont alors formés dont l'un, les futurs Hittites, s'est infiltré lentement vers la Cappadoce où il a établi son empire dans la première moitié du IIe millénaire. Les Louvites, éloignés des influences mé-

⁶ H.G. Güterbock, *Eretz Israel*, 5, 1968, pp. 36 sq. ; Sedat Alp, *Belleten*, 27, 1963, p. 377 sq. ; H. Lewy, *JCS*, 17, 1963, p. 103 (objections) ; E. Laroche, *BiblOrient*, 23, 1966, p. 59 sq.

⁷ E. Laroche, *Linguistique Asiatique*, *Acta Mycenaea*, *Minos*, XI, 1972, pp. 117 sq. ; Ph. Houwink ten Cate, *Luwian Population Groups*, Leiden, 1961.

⁸ G. Rachet, *L'univers de l'Archéologie*, t. II, Verviers, 1970, pp. 39-40.

⁹ B. Hrozny, *Naram Sin et ses ennemis d'après un texte Hittite*, *ArchOrient*, I, 1929, pp. 65-76.

¹⁰ G. J. Gadd, *The dynasty of Agade and the Gutian invasion*, dans *CAH*, vol. I, 1966, chap. XIX (Chronol., p. 56) ; ed. définitive, I, 1971, part. 2, p. 440 sq., chronol., p. 999.

¹¹ O. R. Gurney, *The Hittites*, Harmondsworth (1re ed., 1952), 1969, p. 18.

¹² G. Conteneau, *La civilisation des Hittites et des Mitanniens*, Paris, 1934, p. 37.

¹³ B. Hrozny, *Histoire de l'Asie Antérieure, de l'Inde et de la Crète*, Paris, 1947, p. 161.

¹⁴ E. Laroche, *op. cit.*, p. 126.

sopotamiennes, sont restés des « provinciaux » — les Hittites du Nouvel Empire les considéraient comme des paysans jusqu'à ce que les Hittites soient rentrés en contact avec eux au cours de leur expansion vers l'Ouest : ainsi s'explique que leur langue n'apparaisse qu'au XIVe s. dans les textes écrits. Il semble d'ailleurs que les Louvites soient mentionnés dans les tablettes du niveau II du Karum de Kanesh, ce qui prouverait d'une part leur présence en Anatolie avant 1870, date de l'incendie de ce niveau. Enfin, cette époque du XXIIIe s. correspond à celle de Naram-Sin dont la campagne en Asie Mineure donnerait le *terminus ante quem* de l'arrivée des ancêtres des Hittites en Cappadoce.

Il semble ainsi acquis que c'est au IIIe millénaire qu'apparaissent en Asie Mineure les premiers peuples porteurs d'une langue indo-européenne car il est impossible de retenir l'hypothèse de C. Renfrew¹⁵ selon qui le berceau des Indo-Européens serait à situer en Asie Mineure même d'où, dès le Néolithique, une première invasion aura mis en place en Grèce les ancêtres des Grecs historiques. Des arguments de poids ont été opposés à cette théorie¹⁶ à commencer par l'existence certaine d'un substrat pré-Indo-Européen qui apparaît dans les textes cunéiformes de Boghazkale (Hattousa), arguments qu'on pourrait encore multiplier.

L'archéologie va maintenant nous permettre d'examiner l'état de l'Asie Mineure pendant le millénaire qui correspond à la période qu'on appelle le Bronze Ancien (B. A.). Notre enquête doit nous conduire, par ailleurs, dans le Monde Egéen qui se trouve à cette époque étroitement lié aux cultures des régions occidentales de l'Anatolie.

Pendant ce millénaire, la métallurgie du bronze se développe en Anatolie qui se couvre de petites cités, souvent opulentes et qu'on entoure de fortifications. L'origine de ces cultures du B. A. reste encore difficile à établir. Cependant, pour ce qui concerne l'Anatolie Orientale, il semble probable que ce soit vers les hauteurs de l'Arménie qu'il faille en chercher la source¹⁷, l'Anatolie Occidentale n'a pas manqué de profiter de ce développement économique et de subir l'influence des bronziers caucasiens. Troie reste exemple le plus connu sinon le plus représentatif. C'est vers le début du millénaire que les métallurgistes anatoliens vont se répandre vers les îles de la Mer Egée, la Crète et la Grèce à la recherche de nouvelles sources de minerais ; ils y trouvèrent une civilisation de caractère néolithique qui, sous leur impulsion va adopter la métallurgie du bronze. De ces contacts naîtront les cultures du B. A. égéen, connues sous les noms de Helladique, Cycladique et Minoen Ancien (H. A., C. A., et M. A.). Ces civilisations du B. A. sont divisées chacune en trois périodes établies d'après les modifications que l'archéologie a permis de constater dans le matériel mis au jour¹⁸.

Les relations entre les aires gréco-égéenne et anatolienne sont marquées à plusieurs niveaux au B. A. II qui est une période d'opulence. Parmi ces similitudes, il en est de marquantes : ainsi en Anatolie les sépultures consistent généralement en inhumations dans de grands vases en terre cuite (pithos réunis dans des cimetières *extra muros*). Ce type de sépulture fréquente dans les sites de l'Anatolie Occidentale (Karataş, Eski Balikhane, Yortan, Babaköy), se retrouve jusqu'au Liban à Byblos. Selon Tamara S. Wheeler¹⁹, ce type de sépultures en pithos pourrait être originaire des Cyclades où l'on a mis au jour dans le cimetière de Kephala à Kea des inhumations de ce genre remontant au Néolithique. Dans le niveau III de Karataş-Semayük, en Lycie, daté du B. A. II, ont été recueillies des boules servant de sceaux, comparables à des objets similaires recueillis à Lerne en Argolide dans le niveau de l'H. A. II à Tarse, à l'autre extrémité de l'Anatolie, où ils sont datés du B. A. III²⁰.

Pendant le B. A. II, la Grèce et les Cyclades se couvrent de petites cités, souvent fortifiées, comme Lerne III sur le golfe d'Argos²¹, Perachora, phase y²², Raphina²³ et Askitarion²⁴ en Attique, Chalandriani²⁵ à Syros, Poliochni²⁶ à Lemnos, Thermi²⁷, à l'Emporio²⁸ à Chios. Les demeures sont rectangulaires et l'on juxtapose souvent des pièces quadrangulaires pour les agrandir ; on élève de petits palais, comme la « Maison des Tuiles » de Lerne²⁹. Les poteries caractéristiques sont la « saucière », l'« askos », petite

¹⁵ C. Renfrew, *Archaeological and linguistic Strata : correlation in prehistoric Greece*, dans *BAMA*, 1973, pp. 264–276.

¹⁶ *Ibidem*. Objections de R. A. Crossland, pp. 276 sq.

¹⁷ M. Kelly-Buccellati, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968–70. Preliminary report. Part V ; The early Bronze Age Pottery and its affinities*, dans *JNES*, 33, 1974, pp. 48–49.

¹⁸ G. Rachet, *Archéologie de la Grèce Préhistorique*, Verviers, 1969, p. 107 ; *idem*, *L'univers de l'Archéologie*, *op. cit.*, p. 37.

¹⁹ T. S. Wheeler, *Early Bronze Age Burial customs in Western Anatolia*, dans *AJA*, 78, 1974, p. 415.

²⁰ M. J. Mellink, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmali, Lycia 1971*, dans *AJA*, 76, 1972, p. 259.

²¹ J. Caskey, *Excavations at Lerna*, dans *Hesperia*, 23, 1954, pp. 3–30 ; 24, 1955, pp. 25–49 ; 25, 1956, pp. 147–173 ; 26, 1957, pp. 142–162 ; 27, 1958, pp. 125–144 ; 28, 1959, pp. 202–207 ; 29, 1960, p. 162.

²² J. M. Fossey, *The prehistoric settlement by Lake Vouliagmeni, Perachora*, dans *ABSA*, 64, 1969, p. 53.

²³ D. Teocharis, dans *PAAH*, 1953, pp. 105–118.

²⁴ *Idem*, dans *AE*, III, 1953–1954 (1961), pp. 59–73 ; *idem*, dans *Ergon*, 1954, p. 12 ; *idem*, dans *Ergon*, 1955, pp. 30–31.

²⁵ Chr. Tsountas, *Kykladika*, dans *AE*, 1899, pp. 115–130 ; E. M. Bossert, *Kastri auf Syros*, dans *AD*, 22, 1967, pp. 53–76.

²⁶ L. Bernabò Brea, *Poliochni, Città Preistorica nell'Isola di Lemnos*, II, 1964, pp. 117–150.

²⁷ W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge, 1936, pp. 43–46.

²⁸ J. Boardman, *Excavations in Chios 1952–1955*, dans *ABSA, Supplementary vol. 6*, London, 1967.

²⁹ E. Vermeule, *Greece in the Bronze Age*, Chicago, 1964, p. 31 sq. ; J. Caskey, *The House of the Tiles at Lerna*, dans *Archaeology*, 8, 1955, p. 116.

cruche à anse et à col décentré, le «coquetier». Cette céramique se présente souvent avec une teinte sombre à glaçure à laquelle on donne le nom allemand d'«Urfirnis»³⁰. Les outils de bronze semblent témoigner de relations avec certaines régions du Proche-Orient et du Caucase. Au Nord de ces dernières montagnes, dans le site de Maïkop ont été recueillis des couteaux à deux tranchants dont on connaît des exemples analogues dans la Crète et les Cyclades du B. A. II. À la même période appartiennent des haches à oeillet trouvées dans l'île de Kythnos, en Crète, et à Maïkop ; l'origine iranienne ou mésopotamienne de ces outils a été soutenue par J. Deshayes³¹ et il semble que ce soit l'explication la plus satisfaisante parmi celles qu'on a pu proposer. Cependant une commune origine pour certaines formes d'outils ne s'oppose pas à une influence directe des métallurgistes de la région de Maïkop sur les artisans du monde Egéen, comme le suggère Philip Betancourt³².

La prospère période du B. A. II se termine brutalement aussi bien en Anatolie et dans le Proche-Orient, qu'en Grèce et dans les Cyclades, alors qu'en Crète le passage du M. A. II au M. A. III ou directement au M. M. I se fait sans discontinuité³³ dans la plus grande partie de l'île, cependant qu'on trouve des niveaux de destruction par incendie dans deux sites de la Crète Orientale, Vasiliki et Myrtos³⁴. Des niveaux de destruction par incendie ont été observés en Asie Mineure, à Troie II, Tarse III_a, Alaca Hüyük III_a, Alishar Hüyük IA³⁵, Korucutepe en Turquie Orientale vers le Keban³⁶, Beycesultan XIII a³⁷ et en Grèce, à Lerne III³⁸, Asiné³⁹ et Tirynth⁴⁰ en Argolide, Corinthe⁴¹ et Zygouries⁴² en Corinthie, Hagios Kosmas⁴³ en Attique. En revanche, on ne constate pas de trace d'une telle catastrophe dans des sites à l'intérieur des terres comme Eutrésis et Orchomène en Béotie.

L'étude comparative du matériel archéologique a conduit à dater des environs de 2 300 av. J.-C. les niveaux de destruction des sites d'Asie Mineure, à la suite de quoi débute le B. A. III⁴⁴. D'autre part il semble que les niveaux de destruction des sites de la Grèce doivent être postérieurs d'un siècle, les datations retenues se plaçant en général entre 2 380 et 2 200, encore que les auteurs évitent de prendre une position ferme⁴⁵. Cependant, les datations par l'analyse du radiocarbone⁴⁶ appliquées à Lerne, ainsi que les comparaisons avec les matériaux de sites plus précédemment datés, conduisent à adopter une date située après 2200 pour la fin de l'H.A. II⁴⁷.

L'H.A. III présente des éléments si nouveaux qu'on est conduit à les attribuer à l'arrivée d'une population nouvelle. Quelques-uns des caractères essentiels consistent en demeures à absides dans le sol desquelles sont creusés de petits puits circulaires auxquels on a donné le nom de bothroi, de nouvelles formes de céramiques, de petits objets en terre cuite en forme d'ancres⁴⁸. Les bothrois sont particulièrement difficiles à discerner au cours des fouilles archéologiques ; c'est une des raisons pour lesquelles ils ne semblent pas connaître une large distribution. Cependant on les a particulièrement mis en valeur dans deux sites : Lerne et Orchomène de Béotie⁴⁹. D'autres éléments caractéristiques sont à noter, bien que leur datation reste discutée : c'est d'abord un calice de forme allongée et cylindrique, aux lèvres évasées et au fond arrondi, prévu de deux grandes anses rattachées aux bords

³⁰ G. Rachet, *Archéologie de la Grèce Préhistorique*, op. cit., p. 142.

³¹ J. Deshayes, *Les outils de bronze, de l'Indus au Danube (IVe au IIe millénaire)*, I, Paris, 1960, pp. 191-2 et 280 sq.

³² Ph. Betancourt, *The Maïkop Copper tools and their Relationship to Cretan Metallurgy*, dans *AJA*, 74, 1970, p. 357.

³³ A. Evans, *The Palace of Minos*, vol. I, London, 1921, pp. 71-150 ; R. W. Hutchinson, *Prehistoric Crete*, Harmondsworth, 1968, p. 161 ; P. Warren, *Minoan Stone Vases*, Cambridge, 1969, pp. 182-185.

³⁴ Idem, *Myrtos, an Early Bronze Age Settlement in Crete*, London, 1972, pp. 4-9, 269 ; idem, *Crete 3,000-1,400 B.C. Immigration and the archaeological evidence*, dans *BAMA*, 1973, p. 44.

³⁵ C.F.A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, Oxford-Londres, 1948, tableau VI.

³⁶ M. van Loon, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-70: Preliminary report, part I. Architecture and General Finds*, dans *JNES*, 32, 1973, pp. 363-4.

³⁷ S. Lloyd et J. Mellaart, *Beycesultan*, vol. I, London, 1962, p. 139 sq.

³⁸ J. Caskey, op. cit., dans *Hesperia*, 23-29, 1954-1960.

³⁹ O. Frödin et A. W. Persson, *Asiné. Results of the Swedish Excavations, 1922-1930*, Stockholm, 1938.

⁴⁰ H. B. Siedentopf, *Tiryns*, V, Mayence, 1971, pp. 77-85 ; H. B. Siedentopf, W. Rudolph, H. Döhl, V. Willerdig, W. Voigtländer, *Tiryns, Forschungen und Berichte*, Band VI, Mayence, 1973.

⁴¹ C. Blegen, *Corinth in Prehistoric Times*, dans *AJA*,

24, 1920, pp. 1-274 ; S. Weinberg, *Remains from Prehistoric Corinth*, dans *Hesperia*, 6, 1937, pp. 515 sq. ; idem, dans *Hesperia*, 29, 1960, pp. 240 sq. ; F. Waage, dans *Hesperia*, Supplement 8, 1949 ; L. V. Kosmopoulos, *The Prehistoric Habitation of Corinth*, Princeton, 1948.

⁴² C. Blegen, *Zygouries, a prehistoric settlement in the Valley of Cleonae*, Cambridge, Mass., 1928.

⁴³ G. Mylonas, *Hagios Kosmas, an Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica*, Princeton, 1959.

⁴⁴ H. L. Thomas, *Near Eastern, Mediterranean and European Chronology*, 2 vols., Lund, 1967, p. 77 ; S. Lloyd et J. Mellaart, op. cit., pp. 112-3 ; C.F.A. Schaeffer, op. cit., tableau VI.

⁴⁵ V. Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, pp. 40-43 ; J. Caskey, *Greece, Crete and the Aegean Islands in the Early Bronze Age*, dans *CAH*, vol. I, 2, chap. XXVI (a) (éd. définitive, 1971, pp. 777 sq.), 1964, pp. 16-17 ; S. Weinberg, *The relative chronology of Aegean in the Stone and Early Bronze ages*, dans *COWA*, 1967, p. 305.

⁴⁶ Ek. Ralph et R. Jr. Stuckenrath, *University of Pennsylvania. Radiocarbon Dates*, dans *Radiocarbon*, 4, 1962, pp. 149-150.

⁴⁷ E. Vermeule, op. cit. p. 59 ; G. Rachet, op. cit., p. 139.

⁴⁸ J. Caskey, *The early Helladic Period in the Argolid*, dans *Hesperia*, 29, 1960, pp. 293-303.

⁴⁹ H. Bulle, *Orchomenos I die älteren Ansiedlungsschichten*, dans *ABAW*, 1907-1908, pp. 1-128 ; G. Rachet, *Istoria tou Boiotikou Orkhomenou* (Histoire d'Orchomène de Béotie), Athènes, 1968 (texte dactylographié déposé à l'Académie d'Athènes), p. 144.

supérieurs et à la base ; on lui donne, à la suite de Schliemann, le nom de *depas amphikipellon*. On le rencontre à Orchomène⁵⁰, à Syros dans les Cyclades⁵¹ et à Ayia Irini, dans l'île de Keos⁵². Ce type de poterie semble pouvoir être attribué à l'H. A. III pour ce qui concerne les fragments recueillis à Syros et à Keos, et à l'horizon d'Orchomène II dont la situation dans la stratigraphie de l'Helladique sera discutée plus loin. Notons ensuite un objet qui doit nous servir de véritable «fossile directeur». Il s'agit d'une épingle dont la tête est composée d'une double spirale semblable à deux yeux de chouette. Dans le monde égéen, ce type d'épingle a été recueilli à Zygyouries⁵³, à Syros⁵⁴, à Naxos⁵⁵ et à Poliochni⁵⁶. Leur datation reste difficile à préciser : nous y reviendrons lorsqu'il s'agira d'établir leur origine.

Cette nouvelle culture révèle une aire d'extension différente de celle de l'Helladique Ancien II (H.A.). Elle recouvre les sites de l'Argolide, de l'Attique, de la Béotie et, avec des modalités différentes on en retrouve des éléments dans les Cyclades, en Grèce Occidentale, vers l'Épire, dans le Nord, en Thessalie et en Macédoine ; vers Péloponnèse, la bordure côtière du golfe d'Argos constitue la limite d'extension de l'H.A. III. Il ne semble pas avoir touché Phlious au sud de Sicyone, fondée à l'H.A. I⁵⁷. On ne le rencontre guère en Arcadie excepté quelques fragments de poterie et une «ancre» en terre cuite recueillies à Asea, entre Tripolis et Megalopolis et un tesson douteux provenant de Levidhion-Panayia⁵⁸. En Laconie il est tout aussi absent et il est remarquable qu'un site soigneusement fouillé comme Pavlopetri, au sud de la Laconie, ait rendu des matériaux de l'H.A. II et de l'H. M. mais rien de l'H.A. III⁵⁹. Pareillement à Ayios Stephanos, au-dessus du niveau de l'H.A. II se situe immédiatement l'H.M.⁶⁰. Plus au Sud, dans l'île de Cythère, un établissement fondé à Kastraki à l'H.A. I se double à l'H.A. II d'un comptoir du Minoen Ancien (M.A.) II à Kastri. Le village de l'H.A. II disparaît au profit des Crétois devenus maîtres de l'île⁶¹.

En revanche, un nouvel établissement est fondé dans l'île d'Eubée, à Lefkandi⁶². Dans les Cyclades, le Cycladique Ancien III (C.A.) est moins caractéristique mais il se distingue par le déclin de l'empire maritime de Syros avec l'abandon de Chalandriani et la fondation de villes nouvelles comme Phylacopi à Melos⁶³. Quoique représentant une culture originale et bien qu'on n'y retrouve pas, par exemple à Ayia Irini, les vases typiques de l'H.A. III⁶⁴, les affinités du mobilier du C.A. III avec celui de l'H.A. III sont particulièrement sensibles⁶⁵.

Les destructions qui marquent le monde Egéo-Anatolien à cette époque, ont été attribuées par plusieurs auteurs aux premières vagues d'envahisseurs Indo-Européens. Parmi ces hypothèses, nous en examinerons deux qui seules peuvent retenir l'attention, les autres n'ayant été proposées qu'à partir d'éléments superficiels ou avancées simplement sans que les auteurs cherchent à les étayer en quelque manière.

La première est due à l'archéologue britannique James Mellaart. Selon sa théorie la destruction des cités de l'Asie Mineure est le fait des premières bandes d'Indo-Européens qu'il identifie avec les Luwites connus par les textes du IIe millénaire⁶⁶, ces envahisseurs venant de la Thrace ; leurs premiers bords auraient détruit Troie I et Troie IIa, provoquant des mouvements de populations se réfugiant vers le Sud et en particulier Beycesultan à l'époque du B.A. III⁶⁷. Cette thèse est aussi défendue, par le philologue britannique Leonard Palmer qui s'intéresse à ses conséquences «grecques». Ainsi reprend-t'il la thèse de Mellaart sur l'origine anatolienne du style Minyen mais ce seraient les Luwites eux-mêmes (thèse adoptée ensuite par Mellaart) qui l'auraient introduit en Grèce au début du IIe millénaire⁶⁸ avant d'envahir la Crète vers 1700 av. J.-C. au Minoen Moyen (M.M.)

⁵⁰ E. Kunze, *Orchomenos III, die Keramik der Frühen Bronzezeit*, dans *ABAW*, n.f., 8, 1934, München, p. 56, pl. XXIII/1.

⁵¹ D. Fimmen, *Die Kretisch-Mykenische Kultur*, 2 Aufl., Leipzig-Berlin, 1924, p. 137 ; H. Frankfort, *Studies in Early Pottery of the Near East. II Asia, Europe and the Aegean and their Earliest Interrelations*, London, 1927, p. 109 ; E. M. Bossert, *Kastri auf Syros*, op. cit., pp. 53-76.

⁵² J. Caskey, *Investigations in Keos*, dans *Hesperia*, 41, 1972, pp. 373-5.

⁵³ C. Blegen, op. cit., pl. XX/9.

⁵⁴ Chr. Tsountas, op. cit., pl. 10.

⁵⁵ C. Renfrew, *Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age*, dans *AJA*, 71, 1967, p. 1 sq., pl. I.

⁵⁶ L. Bernabò Brea, op. cit., pp. 591-592, pl. LXXXVI c.

⁵⁷ W. R. Biers, *Excavations at Phlius 1924. The Prehistoric Deposits*, dans *Hesperia*, 38, 1969, p. 457.

⁵⁸ R. J. Howell, *A Survey of Eastern Arcadia in Prehistory*, dans *ABSA*, 65, 1970, p. 110.

⁵⁹ A. Harding, G. Cadogan, R. Howell, *Pavlopetri, an*

underwater Bronze Age Town in Laconia, dans *ABSA*, 64, 1969, p. 133.

⁶⁰ H. W. Catling, *Archaeology in Greece 1973-1974*, dans *AR*, no. 20, 1974, p. 15.

⁶¹ J. N. Coldstream, *Kythera ; the change from Early Helladic to Early Minoan*, dans *BAMA*, 1973, pp. 33-36 ; J. N. Coldstream et G. L. Huxley, *Kythera. Excavations and Studies conducted by the University of Pennsylvania Museum and the British School at Athens*, New Jersey, 1973.

⁶² M. R. Popham, *Excavations at Lefkandi, Euboea 1964-66*, London, 1968.

⁶³ G. Rachet, *Archéologie de la Grèce Préhistorique*, op. cit., pp. 133-141.

⁶⁴ J. Caskey, *Ayia Irini in Keos : the chronology*, 73e Congrès de l'Archaeological Institute of America, dans *AJA*, 76, 1972, p. 207.

⁶⁵ Idem, *The Early Bronze Age at Ayia Irini in Keos, preliminary notes*, dans *BAMA*, 1973, p. 20-30.

⁶⁶ S. Lloyd et J. Mellaart, op. cit., pp. 199 et 241.

⁶⁷ Ibidem, p. 245.

⁶⁸ L. R. Palmer, *Luvian and Linear A*, dans *TPhS*, 1958, pp. 93-97.

IIIb, apportant l'écriture linéaire A de la Crète, laquelle transcrirait simplement le Luwite⁶⁹. Il établit sa théorie plus particulièrement sur la présence en Grèce et en Anatolie de nombreux toponymes en -ss- tels Parnassos (nom qu'on rencontre en Grèce et en Asie Mineure dans un site de l'Halys, l'actuel Kizil Irmak), Cnossos, Tylissos⁷⁰; or, le suffixe -assa- serait caractéristique du Luwite oriental avec le sens de «relatif à», «appartenant à»⁷¹. Cependant, la tentative de traduction du linéaire A à partir du Luwite s'avère finalement infructueuse. Par ailleurs, l'arrivée de Luwites en Grèce vers 1900 et en Crète vers 1700 est difficilement conciliable avec les faits archéologiques qui démontrent d'une part la continuité de culture tout au long du M.M.⁷², d'autre part que, malgré les éléments nouveaux qui apparaissent en Grèce à l'H.M.⁷³, il existe une continuité, en particulier dans la céramique minyenne dont l'origine serait à chercher dans la Grèce de l'H.A. III⁷⁴ alors que le prétendu minyen d'Asie Mineure disparaît précisément au début du B.M.⁷⁵.

Selon la seconde théorie due à Madame Gimbutas, professeur à l'Université de Californie, les envahisseurs ne seraient autres que les peuples des Kourganés dans lesquels la savante archéologue voit les premiers Indo-Européens. Ce nom de Kourgane qui désigne en russe les tumuli funéraires qui couvrent les steppes au Nord et à l'Est de la Mer Noire, a été donné par Mme Gimbutas elle-même⁷⁶ à la culture des pasteurs qui ont construit ces tombes constituées par une salle souterraine recouverte d'un tas de pierraille et de terre. Ce nom commence à être adopté par de nombreux archéologues de préférence à l'appellation de «yamna» (jamnaja kul'tura), que lui donnent les Russes, ou de culture «des tombes à puits» (Pit-grave), «des tombes à ocres», «de la hache de combats» ou «de la poterie cordée» qui désignent chacune l'un des faciès de cette civilisation des Kourganés qui est loin de présenter un ensemble homogène dans l'espace et dans le temps⁷⁷ mais qui offre des caractères constants d'une peuple de pasteurs⁷⁸. Mme Gimbutas a défendu sa thèse de l'identification des Proto-Indo-Européens avec les porteurs de la culture des Kourganés dans de nombreuses publications⁷⁹. Cette hypothèse est rejetée par de nombreux archéologues⁸⁰ ou encore seulement en partie retenue par certains auteurs qui acceptent de voir dans les peuples des Kourganés non pas les P.I.E., mais un sous-groupe de ceux-ci⁸¹. Il n'est pas question ici de discuter les théories relatives aux P.I.E. et à leur berceau⁸², mais nous avons posé pour hypothèse que la formation de l'agrégat des peuples qui se trouvera à l'origine des Indo-Européens, se situe dans les régions qui s'étendent entre le Danube et le Volga, sans cependant chercher à circonscrire dans cette vaste étendue un territoire plus restreint qui se présenterait comme un berceau (les théories «nordiques» défendues en particulier par le groupe du «Nordischer Ring» avec Günther, Schulze et Reche et dans lesquelles sont confondues les notions d'une langue et d'une race «indo-européenne» ne trouvent aucun fondement sérieux, ni dans l'anthropologie, ni dans l'archéologie, ni dans la linguistique). Ainsi, acceptons-nous de voir des peuples parlant des dialectes indo-européens dans les porteurs de la civilisation des Kourganés.

Les archéologues s'accordent pour diviser en IV phases le développement de cette civilisation qui à chaque phase nouvelle se diversifie et déborde ses frontières primitives. En 1961, deux des meilleurs spécialistes de cette culture, le soviétique Nikolaï Merpert⁸³ et Marija Gimbutas⁸⁴ situaient l'évolution des Kourganés sur tout le IIIe millénaire (Merpert proposait les dates suivantes : Phase I : 3000—2750 ; II : 2750—2500 ; III : 2500—2250 ; IV : 2250—2000 ; et Gimbutas : Phase I : fin IVe millénaire — 2400/2300 ; II : 2300—2200 ; III : 2200—2100/2000 ; IV : après 2000). Mme Gimbutas rehaussa légè-

⁶⁹ L.R. Palmer, *Mycenaeans and Minoan*, 2e ed., New York, 1965, pp. 327 sq., 348, 349 et table chronologique in fine.

⁷⁰ G. Rachet, *op. cit.*, pp. 148—149.

⁷¹ L. R. Palmer, *op. cit.*, p. 343.

⁷² P. Warren, *op. cit.*, dans BAMA, 1973 ; G. Rachet, *op. cit.*, pp. 165—166.

⁷³ G. Rachet, *op. cit.*, pp. 198 sq.

⁷⁴ J. Caskey, *The early Helladic Period in the Argolid*, dans *Hesperia*, 29, 1960, pp. 283—303 ; R. J. Howell, *The origins of the Middle Helladic Culture*, dans BAMA, 1973, pp. 73—102 ; D. H. French, *Migrations and «Minyan» pottery in Western Anatolia and the Aegea*, dans BAMA, 1973, pp. 51—3.

⁷⁵ S. Lloyd et J. Mellaart, *Beycesultan*, vol. II, London, 1965, p. 76.

⁷⁶ M. Gimbutas, *The prehistory of Eastern Europe. Part I. Mesolithic, Neolithic and Copper Age cultures in Russia and the Baltic Area*, Cambridge, Mass. (Bull. n° 20, 1956, Peabody Museum, Harvard University), p. 12.

⁷⁷ Idem, *Notes on the Chronology and Expansion of the Pit Grave culture*, dans EFAP, 1961, pp. 193—200.

⁷⁸ G. Rachet, *L'univers de l'Archéologie*, *op. cit.*, pp. 214 sq.

⁷⁹ R. Schmitt, *Proto-Indo-European Culture and Archaeo-*

logy : some critical remarks, dans JIES, 2, 1974, pp. 279—287 (donne une bibliographie et fait une critique de la thèse ; a sa bibliographie ajouter M. Gimbutas : *Old Europe c. 7,000—3,500 B.C. The earliest European Civilization before the Infiltration of the Indo-European Peoples*, dans JIES, 1, 1973, pp. 1, 20 ; *The beginning of the Bronze Age in Europe and the Indo-Europeans* ; 3,500—2,500 B.C., dans JIES, 1, 1973, pp. 163—214 ; *The destruction of Aegean and East Mediterranean urban civilization around 2,300 B.C.*, dans BAMA, 1973, pp. 129—138 ; *An Archaeologists's view of PIE in 1975*, dans JIES, 2, 1974, pp. 289—307.

⁸⁰ J. D. Muhly, *Critique de Cardona 1970*, dans AJA, 75, 1971, pp. 437—439.

⁸¹ W. H. Goodenough, *The Evolution of Pastoralism and Indo-European Origins*, Cardona 1970, 1970, p. 261.

⁸² On lira sur ce sujet l'excellent ouvrage de Bosch-Gimpera (Cf. *Les Indo-Européens. Problèmes archéologiques*, Paris, 1961) et un résumé de la question dans J. Mallory, *A short History of the Indo-European Problem*, dans JIES, 1, 1973, pp. 21—65.

⁸³ N. I. Merpert, *Enéolith stepnoi polosyevropejskoï tchasti SSSR (L'Enéolithique de la zone stéppique de la partie européenne de l'URSS)*, dans EFAP, 1961, pp. 161—192.

⁸⁴ M. Gimbutas, *Notes on the Chronology and Expansion of the Pit Grave culture*, *op. cit.*

rement cette chronologie en 1965⁸⁵ pour finalement accepter la chronologie très longue fondée sur l'analyse du radiocarbone modifiée par la dendrochronologie⁸⁶ qui distend le développement de ces cultures entre 5000 et 2000 av. J.-C. et oblige à situer sur tout le IIIe millénaire la phase IV⁸⁷. Cette chronologie longue est loin d'être acceptée par les archéologues⁸⁸ et nous ne la retiendrons pas non plus. L'hypothèse situant le berceau des Indo-Européens dans les régions frontalières n'est pas nouvelle ; elle a été soutenue dès 1890 par Otto Schrader⁸⁹, puis par Gordon Childe⁹⁰ avec des arguments nouveaux et ensuite par T. Sulimirski qui a identifié les P.I.E. avec le peuple des poteries cordées⁹¹ et G. Poisson⁹² qui apporte des arguments personnels en faveur des vues de Sulimirski.

Pour ce qui concerne notre propos, la nouveauté de la thèse de M. Gimbutas réside dans le fait qu'elle voit dans les destructeurs des cités Egéo-Anatoliennes du B. A. II des peuples des Kourganes qui seraient en partie arrivés par la voie maritime⁹³ : l'expansion des Normands dans l'Atlantique jusqu'en Méditerranée où ils fondèrent des royaumes au Moyen-Age pourrait donner un terme de comparaison. Les éléments sur lesquels est construite son hypothèse semblent des plus fragiles. Ils consistent en quelques tessons de poterie et en tombes du type Kourgane IV. Les tessons proviennent d'Eutresis en Béotie⁹⁴ et d'Ayia Marina près de Chéronée⁹⁵. Leur attribution à la IVe phase des Kourganes est vraisemblable, mais si l'on retient la chronologie courte il faudrait, comme le suggère Sinclair Hood qui situe au début du IIe millénaire la phase IV, attribuer ces tessons aux destructeurs de l'Eutresis de l'H. A. III⁹⁶. Les tombes du type Kourgane plaideraient en faveur de cette dernière hypothèse. Il s'agit de quatre sépultures circulaires sous tumulus exhumées à Marathon en Attique, par S. Marinatos et que la poterie a permis de dater de la fin de l'H.M. soit des environs de 1600 av. J.-C.⁹⁷. On rencontre des éléments assimilables à ceux qui caractérisent les Kourganes en Grèce septentrionale et occidentale : poterie cordée en Macédoine et en Thessalie⁹⁸ tombes du type Kourgane en Albanie-Epire et à Leucade qui sont datées en général de l'H. M.,⁹⁹ excepté les tombes circulaires de Leucade dans lesquelles on a recueilli des saucières de l'H. A. II¹⁰⁰ ; or, comme nous l'avons souligné, l'H. A. II se poursuit dans les régions méridionales et occidentales de la Grèce, alors que s'est imposé l'H. A. III vers les rives de la Mer Egée. Ainsi les poteries de l'H. A. II de Leucade trouvées dans des monuments partout ailleurs datés de l'H. M. ne peuvent pas être retenues comme un moyen de datation de ces tombes mais bien plutôt comme le témoignage de la continuité de l'H. A. II jusqu'au début du IIe millénaire dans ces parties de la Grèce. D'autre part, la céramique cordée de Macédoine et de Thessalie est datée du B. A. de ces régions qui correspond à l'H. A. III, voire selon certains auteurs à l'H. M.¹⁰¹.

Ainsi, si l'on tient compte de la chronologie, plus basse que semble l'admettre Mme Gimbutas et surtout du fait que les poteries autant que les tombes d'influence Kourgane ne se rencontrent nulle part en Grèce Orientale, dans les régions où s'est développé l'H. A. III, on ne peut retenir l'hypothèse selon laquelle les peuples des Kourganes seraient les porteurs de l'H. A. III. Les constructeurs des tombes circulaires ne semblent même pas pouvoir être assimilés aux destructeurs des cités de l'H. A. III au début du IIe millénaire, car c'est un type de sépultures très différent qui apparaît alors en Grèce centrale et dans le Péloponnèse.

Le peuple des Kourganes qu'on a assimilé aux porteurs de l'arme très particulière en forme de vaisseau, appelée « hache de combat » se répand à travers l'Europe centrale vers le milieu du IIIe millénaire¹⁰² : ce sont des pasteurs qui submergent par vagues successives la grande plaine européenne ; la plupart des auteurs voient en eux des Indo-Européens, ce qui n'implique pas que les peuples parmi

⁸⁵ M. Gimbutas, *The Relative Chronology of Neolithic and Chalcolithic Cultures in Eastern Europe, North of Balkan Peninsula and the Black Sea*, dans *COWA*, 1965, pp. 492—494.

⁸⁶ I. Olsson, *Radiocarbon variation and Absolute chronology*, dans *Proceedings of the Twelfth Nobel Symposium held at the Institute of Physics at Uppsala University*, ed. by Ingrid O. Olsson, Stockholm, 1970.

⁸⁷ M. Gimbutas, *op. cit.*, dans *JIES*, 2, 1974, pp. 291—294.

⁸⁸ E. Neustupný, *The accuracy of radiocarbon dating*, dans *Proceedings of the Twelfth Nobel Symposium*, *op. cit.*, pp. 23—24.

⁸⁹ O. Schrader, *Prehistoric Antiquities of the Aryan Peoples* (ed. angl. F. Jevons), New York, 1890.

⁹⁰ V. G. Childe, *The Aryans*, New York, 1926.

⁹¹ J. Sulimirski, *Die Schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Problem*, dans *La Pologne au VIIe Congrès International des sciences historiques*, Varsovie, 1933, pp. 287—308.

⁹² G. Poisson, *Les Aryens*, Paris, 1934.

⁹³ M. Gimbutas, *op. cit.*, dans *BAMA*, 1973, pp. 129—138.

⁹⁴ H. Goldinan, *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge, Mass., 1931, fig. 169/1—3.

⁹⁵ V. Milošević, *Zur Frage der Schnurkeramik in Griechenland*, dans *Germania*, 33, 1955, p. 151, fig. 1.

⁹⁶ M.S.F. Hood, *Northern penetration of Greece at the end of E. H. and Balkan Chronology*, dans *BAMA*, 1973, pp. 59—71.

⁹⁷ S. Marinatos, *From the silent Earth*, dans *AAA*, 3, 1970, pp. 61—68 ; idem, *Further discoveries at Marathon*, dans *AAA*, 3, 1970, pp. 349—366 ; idem, *The first « Mycenaean » in Greece*, dans *BAMA*, 1973, pp. 107—113.

⁹⁸ W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 83 ; V. Milošević, *Bericht über Ausgrabungen auf der Gremnos-Magula*, dans *AA*, 71, 1956, p. 157, fig. 13 ; idem, *Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953—1958*, dans *JahrgZM*, 6, 1959, p. 27, fig. 21, 1—2.

⁹⁹ M. S. F. Hood, *op. cit.*, p. 63 ; N. G. L. Hammond, *Grave circles in Albania and Macedonia*, dans *BAMA*, 1973, p. 191.

¹⁰⁰ W. Dörpfeld, *Alt Ithaka*, München, 1927.

¹⁰¹ N. G. L. Hammond, *op. cit.*, p. 190—1 ; R. J. Howell, *op. cit.*, dans *BAMA*, 1973, p. 88 ; M.S.F. Hood, *op. cit.*, pp. 62—63, 71.

¹⁰² G. Rachtel, *op. cit.*, pp. 141—2.

lesquels ils s'intègrent ne soient pas déjà indo-européanisés¹⁰³. Cette hache possédait un caractère religieux rattaché à un culte céleste¹⁰⁴: cet aspect marque son importance dans la culture du peuple des Kourganes qui, s'il avait occupé la Grèce au IIIe millénaire, y aurait aussi apporté cet objet qu'on n'y retrouve guère. En revanche, Schliemann recueillit à Troie, dans le trésor I, plusieurs de ces haches et il en trouva de nombreux fragments¹⁰⁵, elles sont à situer dans le niveau II final ou au plus bas du niveau III¹⁰⁶ et datées des environs de 2 300. Comme dans ces niveaux on ne trouve d'autres éléments qui puissent se rapporter à la culture des Kourganes, il ne semble pas qu'elles y aient été apportées à la suite d'une invasion massive du peuple des Kourganes.

L'étude des éléments caractéristiques que nous avons définis plus haut va maintenant nous permettre de mieux situer l'origine des destructeurs des cités grecques de l'H. A. II. Nous avons vu qu'il s'agissait de bothroi, de la poterie appelée «depas» et d'épingles à têtes en spirales, à quoi il convient d'ajouter les demeures à abside, typiques de cette époque.

Des demeures à abside se rencontrent dans plusieurs sites des Balkans: à Vučedol, près de Belgrade¹⁰⁷ et surtout en Bulgarie, à Karanovo, Razkapanitza, Ezero¹⁰⁸ et Tell Dipsès¹⁰⁹. Enfin le hasard des fouilles a aussi permis la mise au jour d'une demeure à abside du Nord-Est de la Macédoine grecque à Sitagroi-Photolivos¹¹⁰. Tous ces sites remontent au Bronze Ancien, mais la chronologie reste fluctuante. Ce niveau Vučedol est daté entre 2 200 et 2 000 par Milojević¹¹¹ et entre 2 600 et 2 400 par H. Thomas.¹¹² Pour les sites de Bulgarie, on trouve des variations semblables et à Sitagroi, Renfrew¹¹³, d'après l'analyse du C 14 qui donne 2 400 pour la phase IV où est située la demeure, accepte la date modifiée de 3 100 qui allonge d'une manière invraisemblable la chronologie. Une date moyenne entre 2 500 et 2 200 doit paraître la plus plausible pour l'ensemble de ces demeures dans lesquelles on peut voir les ancêtres de celles de la Grèce.

La recherche de l'origine des bothroi va encore nous conduire vers les mêmes régions. Ils ont été localisés en nombre à Vučedol¹¹⁴ en Yougoslavie, en Bulgarie en particulier à Ezero¹¹⁵ et surtout en Roumanie. La fosse circulaire dont la destination est sûre ou dans certains cas contestée (foyer, réceptacle de détrituts ou de sacrifices rituels, voire silo à céréales), aménagée soit dans le plancher des demeures, soit à l'extérieur, à proximité de habitations, s'impose comme une constante sur les territoires de l'actuelle Roumanie. On la rencontre dans des sites de l'aire de la culture du Néolithique Récent de Cucuteni, par exemple à Izvoare¹¹⁶, Ghelăiești¹¹⁷, Tîrgu Ocna-Podei¹¹⁸, Traian¹¹⁹, Valea Lupului¹²⁰; on les retrouve dans les périodes qui suivent immédiatement celles de Cucuteni: pour la culture de Horodiștea-Foltești dans les sites de Sărăturilor, de Mănăstirea et d'Horodiștea¹²¹ pour celle de Cernavoda, dans le site éponyme lui-même¹²², pour celle de Stoicani-Aldeni, dans les sites de Lișcoteanca, Băneasa et Suceveni¹²³, pour celle de Monteoru dans ses premières phases en Moldovie, dans les établissements

¹⁰³ M. Garašanin, *Pontski i stepski uticaji u Donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu is neolitskoj i metalno doba* (en Serbe), dans GZM, N.S., 15/16, 1961, pp. 5–26; idem, *Der Übergang von Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf den Balkan und auf der unteren Donau*, dans EFAP, 1961, pp. 15–41; idem, *Nomades des steppes et autochtones dans le sud-est européen à l'époque de transition du Néolithique à l'Age du Bronze*, dans EPB, 1971, pp. 9–14; idem, *Ethnographic problems of the Bronze Age in the Central Balkan peninsula and neighbouring regions*, dans BAMA, 1973, pp. 115–128; R. W. Ehrich, *Geographical and chronological Patterns in East-Central Europa*, dans COWA, 1965, pp. 436 sq.

¹⁰⁴ J. P. Maher, *Hashmon: «(Stone) axe» and «sky» in I.E. Battle axe culture*, dans JIES, 1, 1973, pp. 441–462.

¹⁰⁵ H. Schliemann, *Ilios, ville et pays des Troyens*, Paris, 1885, pp. 551–552, fig. 671; H. Schmidt, *Heinrich Schliemann Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902, p. 243; photographies dans C. Blegen, *op. cit.*, p. 76, pl. 2.

¹⁰⁶ C.F.A. Schaeffer, *op. cit.*, p. 224 sq.

¹⁰⁷ R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945, pp. 15–30, pl. 7.

¹⁰⁸ V. Mikov, *The prehistoric mound of Karanovo*, dans *Archaeology*, 12, 1959, pp. 88–97; G. I. Georgiev, *Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrakien (Südbulgarien)*, dans EFAP, 1961, pp. 87–89.

¹⁰⁹ Idem, *Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Südbulgarien*, dans *ArchAustri*, 42, 1967, fig. 26.

¹¹⁰ C. Renfrew, *Résumé des fouilles*, dans *AR*, 16, 1969–1970, p. 22.

¹¹¹ V. Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-*

und Südosteuropas, Berlin, 1949, pp. 84, 88 sq.

¹¹² H. L. Thomas, *op. cit.*, p. 109, pl. II, 12b.

¹¹³ C. Renfrew, *op. cit.*, p. 132.

¹¹⁴ R. Schmidt, *op. cit.*, pp. 31–46.

¹¹⁵ G. I. Georgiev et N. J. Mervert, *The Ezero Mound in South-East Bulgaria*, dans *Antiquity*, 40, 1966, p. 34.

¹¹⁶ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948* (Izvoare. Fouilles de 1936–1948), Bucarest, 1957, pp. 14–37 et 376.

¹¹⁷ A. Nițu et collab., *Ghelăiești (Piatra Neamț) I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană «Nedeia»* (Ghelăiești (Piatra Neamț) I. Fouilles de 1969 dans l'établissement cucutenien de «Nedeia»), dans *MemAntiq*, III, 1971, pp. 13–15.

¹¹⁸ C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei* (L'établissement énéolithique Cucuteni B de Tîrgu Ocna-Podei), dans *ArchMold*, II – III, 1964, pp. 13–19 et 64.

¹¹⁹ H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian* (Chantier archéologique de Traian), dans *Materiale*, III, 1957, pp. 123, 127.

¹²⁰ M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, dans *Materiale*, V, 1959, pp. 248.

¹²¹ M. Dinu, *La civilisation Horodiștea-Foltești à la lumière des nouvelles recherches*, dans *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Nitra-Malé Vozokany*, 8–11 Dezember 1969, 1969, pp. 4, 8.

¹²² D. Berciu et S. Morintz, *Șantierul arheologic Cernavoda*, dans *Materiale*, III, 1957, p. 84.

¹²³ I. T. Dragomir, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni în lumina săpăturilor de la Lișcoteanca, Băneasa și Suceveni* (Aspects de la culture Stoicani-Aldeni mis en évidence par les fouilles de L.B.S.), dans *MemAntiq*, II, 1970, pp. 29, 37.

de Bogdănești et de Podu Morii¹²⁴ et pour ses phases finales à Pufesti.¹²⁵ Des fosses interprétées comme des foyers se rencontrent aussi en Transylvanie dans des ensembles rattachés à la culture Thrace de Razkapanitza que nous avons citée plus haut¹²⁶.

L'ensemble de ces cultures s'étend sur tout le IIIe millénaire. On a obtenu par le Carbone 14 pour les phases initiales des civilisations de Cucuteni les dates de 3 540¹²⁷ et de 3 400 dans le site d'Hăbășești¹²⁸ : ces dates semblent hautes et les phases classiques de cette civilisation se situent entre 3 000 et 2 400, celles de Cernavoda et Foltești s'étendant entre 2 500 et 1 900¹²⁹.

Si maintenant nous examinons le depas, nous constatons que l'on trouve quelques poteries qui peuvent s'y rattacher dans le sud des Balkans ; c'est là un objet d'importation qui est originaire d'Asie Mineure. Il a été recueilli pour la première fois par Schliemann¹³⁰ dans le tell d'Hissarlik qui semble bien devoir être identifié avec la Troie Homérique. Schliemann a attribué ces poteries à Troie II et aux niveaux supérieurs : il semble en effet que le depas apparaît dans les dernières phases de Troie II et se développe dans les périodes de Troie III et Troie IV : ainsi on peut le dater de 2400/2300 et sa fabrication se poursuit jusqu'à la fin du B. A., vers 2000. Ce type de poterie a été recueilli à travers toute l'Anatolie, depuis la région d'Antioche et de Zindjirli jusqu'à Beycesultan. Il semble qu'il soit originaire du sud-est de l'Asie Mineure, comme tendent à le prouver les fouilles de la région d'Islâbriyé, vers le golfe d'Alexandre-tte¹³¹.

L'étude des aiguilles à double spirales va aussi se révéler particulièrement féconde. Il convient de noter tout d'abord que ces objets en général en cuivre (certains sont en argent ou en or), sont particulièrement fragiles et se corrodent très rapidement ; en fait leur conservation doit être considérée comme un phénomène exceptionnel. A ma connaissance, il existe vingt-six sites où ont été recueillies de telles épingles : onze sont situés en Roumanie et en Bulgarie, d'une part et d'autre du bas Danube, à savoir : au nord du fleuve, Vădastra, Gumelnița, Boian, Vidra, Sărulești, Jilava, Tei ; au sud du fleuve, Russe, Nevski, Gabarevo, Zavet ; deux sont situés dans le nord de la Mer Egée, à Troie et à Poliochni dans l'île de Lemnos et trois dans le sud de cette mer, à Naxos, Syros et à Zygouries en Corinthie ; trois autres en Anatolie centrale : Kusura, Ahlatlibel, Alaca Hüyük ; trois autres sur la bordure septentrionale du plateau iranien : Tepe Hissar, Rhagae et Anau ; une au sud-ouest du Turkménistan, à Kizil Arvat ; une en Iran central à Tepe Sialk ; enfin deux sur le bas Indus : Mohenjo-Daro et Chanhudaro¹³².

La chronologie de ces épingles pose de difficiles problèmes. Leurs similitudes nous les font apparaître comme un fossile directeur qui doit servir de point de repère chronologique, car ces divers objets ne peuvent être séparés par une grande marge de temps : ils peuvent avoir été utilisés pendant un siècle ou deux guère, plus. Il ne faut effectivement pas perdre de vue que ce sont des objets utilitaires qui sont rattachés à une mode et que les modes, dans ce domaine, ne jouissent que d'une durée limitée. On est en droit de poser comme axiome qu'ils ont été propres à une population déterminée et, s'ils se rencontrent en des lieux éloignés, ils n'ont pu y être apportés par échanges commerciaux ; en effet si, par exemple, des poteries ou des armes, voire des bijoux, peuvent faire l'objet de tractation commerciales, il ne peut en être de même pour des épingles servant à maintenir des vêtements drapés. C'est la raison pour laquelle les épingles à habits qui se répandent dans le Proche-Orient vers 2 300, c'est-à-dire à la fin du B. A. II ou plutôt au début du B. A. III, ne se rencontrent ni en Crète où l'on continuera de porter des vêtements cousus jusqu'à la fin de l'époque Minoenne, ni en Sumer où le pagne en longs poils «kaunakes» ne fut pas abandonné, ni en Egypte. Diverses épingles trouvées en Sumer, par exemple à Ur ou à Kish étaient des épingles à cheveux, non à vêtements¹³³. Or, il est remarquable qu'à la fin du IIe millénaire et surtout au millénaire suivant, lorsque la fibule remplace l'épingle dans la même fonction, ces vêtements drapés maintenus par la fibule sont propres aux peuples Indo-Européens venus

¹²⁴ M. Florescu, *Etapela timpurii ale culturii Monteoru în Moldova* (Contribution à la connaissance des étapes anciennes de la civilisation de Monteoru en Moldavie), dans *ArhMold*, IV, 1966, pp. 53 sq. et 114.

¹²⁵ M. Florescu, M. Nicu, G. Rădulescu, *Cîteva date referitoare la fazele tirzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufesti* (Quelques données concernant les étapes tardives de la civilisation de Monteoru à la lumière des recherches de Pufesti), dans *Mem.Antiq*, III, 1971, pp. 177—182.

¹²⁶ P. Detev, *Traces de la civilisation de Razkapanitza en Transylvanie*, dans *Apulum*, VII/1, 1968, pp. 64—5.

¹²⁷ H. L. Thomas, *op. cit.*, p. 37, pl. I, 11.

¹²⁸ Vi. Dumitrescu, *Hăbășești. Satul neolitic de pe Holm*, Bucarest, 1957, p. 41.

¹²⁹ S. Morintz et P. Roman, *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Aneolithikum zu Bronzezeit in Rumänien*, dans *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 68.

¹³⁰ G. Rachet, *Istoria tou Boiotikou Orkhomenou...*, *op. cit.*, p. 24.

¹³¹ V. Bahadır Alkım, *Anatolia I, des origines à la fin du IIe millénaire av.J.* — C., *Archaeologia Mundi*, Genève, Paris, 1968, p. 115.

¹³² V. G. Childe, *The axes from Maikop and Caucasian Metallurgy*, dans *AAAL*, 23, 1936, pp. 113 sq., pl. IIIc ; R. Ghirshman, *Fouilles de Sialk, près de Kashan, 1933, 1934, 1937*, Paris, 1938—1939, I, pl. XCV S 1602 ; A. Ganiyalin, *Archeologicheskie pamjatniki severo-zapadnogo Kopetdara*, I, dans *IAN—TSSR*, 5, 1953 ; E. Comşa, *Quelques données sur les aiguilles de cuivre découvertes dans l'aire de la civilisation de Gumelnița*, dans *Dacia*, N.S., IX, 1965, pp. 361 sq. ; sir M. Wheeler, *Civilizations of the Indus Valley*, London, 1966, fig. 73.

¹³³ S. Langdon, *Excavations at Kish*, I, Paris, 1924, pl. XIX, 2, 3 ; V. G. Childe, *L'Orient Préhistorique*, Paris, 1935, p. 177 sq.

d'Europe Centrale ou Orientale: Celtes, Italiens, Hellènes, Phrygiens, Indo-Aryens. Cette conception du vêtement qui se perpétuera jusqu'à notre époque en Inde, semble propre aux peuples Indo-Européens anciens et il semble que l'on puisse lier l'extension des épingles depuis les régions pontiques vers l'Asie Antérieure et moyenne, à l'expansion des Indo-Européens, chaque groupe de ces populations ayant dû avoir ses formes propres d'épingles. Ainsi, l'épingle à double spirale peut être rattachée à coup sûr aux populations établies vers le bas-Danube, puisque c'est dans cette région qu'on rencontre la plus grande densité de témoignages. Or, ces épingles, dans le domaine roumaino-bulgare, ont été recueillies dans l'aire des cultures de Gumelnița et de Sălcuța plus précisément dans les phases A₂ et B de Gumelnița¹³⁴; ces deux cultures, contemporaines de celle de Cucuteni, semblent en réalité n'être que des variantes régionales de la brillante civilisation des agriculteurs sub-néolithiques et chalcolithiques de la basse vallée du Danube et des Carpathes qui trouve son origine dans la Moldavie, entre le Siret et le Riul Negru (Culture Pré-Cucuteni du IVe millénaire¹³⁵) et s'étend sur la steppe entre Dniestr¹³⁶ et Dniepr avec la civilisation de Tripolye¹³⁷.

Nous avons déjà vu que la chronologie de ces cultures est très discutée. Celle de Hood¹³⁸ qui fait le Cucuteni A contemporain de H. A. III et place Cucuteni B au début du IIe millénaire, semble décidément trop basse, d'autant que la stratigraphie comparée oblige alors à situer les IV phases des Kourganes entre 2 400 et 1 800 av. J.-C., c'est-à-dire plus de deux millénaires plus récents que dans la chronologie longue de Mme Gimbutas qui pêche par excès contraire. Nous adoptons un moyen terme entre la chronologie basse de Milojević¹³⁹ à peine plus haute que celle de Hood mais mieux étayée, et la chronologie moyenne de Morintz et Roman¹⁴⁰ et nous repoussons délibérément les chronologies hautes fondées sur l'analyse du C 14 qui donne jusqu'à 3 936 pour Gumelnița A₂¹⁴¹. Ainsi retenons-nous pour Gumelnița A₂ et B des dates s'étendant entre 2 600 et 2 200.

L'aiguille trouvée à Vădastra est contemporaine des autres puisqu'elle a été recueillie dans le niveau recouvrant les strates de la culture de Vădastra I et que le fouilleur définit comme appartenant à la culture de Sălcuța¹⁴². Ainsi pouvons-nous admettre pour les régions Balkaniques la date moyenne de 2 500 av. J. -C. avancée déjà par Gordon Childe¹⁴³. Les épingles bulgares trouvées en général dans les niveaux supérieurs de cultures contemporaines de Gumelnița, sont à situer dans la même couche de temps. La datation proposée par Mme Gimbutas¹⁴⁴ de l'épingle trouvée à Russe dans une demeure, à la fin du Ve millénaire est inadmissible: les datations des épingles d'Asie Mineure et de Grèce étant situées avec certitude aux alentours de 2 400—2 300 comme nous allons le voir, il est impossible que des objets parfaitement similaires soient séparés par un laps de temps de près de deux millénaires. Ces épingles paraissent un argument nouveau en faveur de l'hypothèse selon laquelle les sédentaires des cultures de Gumelnița-Cucuteni-Tripolye auraient parlé des dialectes indo-européens.

Dans le monde Egéen, les strates dans lesquels ont été trouvées ces aiguilles sont parfaitement définis: à Zygouries c'est dans les niveaux de l'H. A. II¹⁴⁵, à Syros dans le C. A. II¹⁴⁶ et la trouvaille de Naxos a été datée du C. A. II par Colin Renfrew¹⁴⁷. Quant à l'épingle de Poliochni, elle a été recueillie dans les niveaux supérieurs de ce que le fouilleur appelle la période «bleue»¹⁴⁸ et qui, selon lui, serait antérieure à Troie I, et même à la culture qui précède Troie, celle définie sur le site voisin de Kum Tépé¹⁴⁹. Bien que le savant fouilleur n'accepte pas la chronologie longue, il semble que sa stratigraphie comparée remonte trop haut cette période «bleue», d'autant que dans la phase suivante, dite période «verte», a été recueillie une impression d'un sceau égyptien de la VIe dynastie. Celle-ci se termine dans les environs de 2 280¹⁵⁰ voire vers 2 100¹⁵¹: cela nous conduit à une date moyenne de 2 300 et nous pouvons donc retenir la période de 2 400—2 300 pour la phase finale de la période «bleue»; cette

¹³⁴ Vl. Dumitrescu, *The Chronological Relations between the cultures of the Eneolithic Lower Danube and Anatolia and the Near East*, dans *AJA*, 47, 1970, pp. 44—45.

¹³⁵ S. Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucarest, 1974, pp. 17 sq., 25 sq.

¹³⁶ La plus ancienne culture de Tripolye (Aa) qui correspond au Précucuteni II (M. Gimbutas, *The Relative Chronology of Neolithic and Chalcolithic Cultures in Eastern Europe, North of Balkan Peninsula and the Black Sea*, dans *COWA*, 1965, p. 463) ne dépasse pas le Bug à l'Est (Cf. M. Gimbutas, *The prehistory of Eastern Europe...*, op. cit., p. 100; T. Passek, *Stratigraphie des habitats Tripolyens* (en russe), Moscou, 1949). Ce n'est qu'avec la Tripolye B que cette culture parvient jusqu'au Dniepr. Son origine se situe à l'Ouest, vers le Siret et se confond sans doute avec le Précucuteni.

¹³⁷ G. Rachet, *L'Univers de l'Archéologie*, op. cit., p. 212.

¹³⁸ M. S. F. Hood, op. cit., p. 71.

¹³⁹ V. Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit...*, op. cit., p. 36 et tableau final.

¹⁴⁰ S. Morintz et P. Roman, op. cit., p. 68.

¹⁴¹ R. W. Ehrich, op. cit., p. 440.

¹⁴² C. Matescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, dans *Materiale*, V, 1959, pp. 70—71.

¹⁴³ V. G. Childe, op. cit., dans *AAAL*, 23, 1936, p. 119.

¹⁴⁴ M. Gimbutas, op. cit., dans *JIES*, I, 1973, p. 169.

¹⁴⁵ C. Blegen, *Zygouries, a prehistoric settlement...*, op. cit., pl. XX/9.

¹⁴⁶ Chr. Tsountas, op. cit., p. 74 sq., pl. 10.

¹⁴⁷ C. Renfrew, *Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age*, dans *AJA*, 71, 1967, pp. 1 sq., pl. I.

¹⁴⁸ L. Bernabò Brea, op. cit., pp. 591—592, pl. I.XXXVI e.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 595.

¹⁵⁰ G. Rachet et M. F. Rachet, *Dictionnaire de la Civilisation Égyptienne*, Paris, 1968, pp. 14, 99.

¹⁵¹ H. J. Kantor, *The relative chronology of Egypt and its foreign correlation before the Late Bronze Age*, dans *COWA*, 1965, pp. 18—19, fig. 3.

chronologie s'accorde avec la vue de E. Neustupný¹⁵² qui propose un synchronisme entre la période „bleue“ et la culture d'Europe Centrale dite de Baden qui se développe entre 2 700 et 2 200¹⁵³.

Les dates des épingles d'Asie Mineure sont plus précises quoique discutées. Celle d'Ahlalibél¹⁵⁴ est attribuée au niveau correspondant à la culture de Troie II, ainsi que celle d'Alaca Hüyük trouvée dans une des célèbres tombes royales¹⁵⁵. Celles de Troie ont été recueillies par Schliemann dans le dépôt R que Schmidt¹⁵⁶ situe à la limite de Troie II—III et par la fouille de contrôle américaine¹⁵⁷ où elles auraient appartenu au niveau IIg, c'est-à-dire au dernier horizon de Troie II. Le professeur Schaeffer a tenté de démontrer que les Trésors de Troie ainsi que les tombes royales d'Alaca Hüyük doivent être attribués au niveau III de Troie et au niveau II, 4 d'Alaca Hüyük, c'est-à-dire au B. A. III, soit entre 2 300 et 2 000¹⁵⁸ : l'une ou l'autre hypothèse nous conduit cependant aux environs de 2 300 pour la datation des épingles. Dans le monde iranien, elles sont situées à Sialk IV¹⁵⁹, à Hissar II b¹⁶⁰ et à Anau III¹⁶¹. Ces niveaux sont à peu près contemporains d'après la stratigraphie comparée établie par Donald Mac Cown¹⁶² qui les situe à l'orée du IIIe millénaire en les faisant contemporains des cultures mésopotamiennes de Jamdat Nasr et du Dynastique Ancien, ce qui est beaucoup trop haut. Il semble que l'épingle d'Hissar soit contemporaine de la destruction du niveau II B, destruction datée entre 2 400 et 2 300 par C. Schaeffer¹⁶³; le cas de Sialk est plus complexe car l'établissement de Sialk IV est abandonné et il s'en suit un long hiatus avant sa réoccupation, la chronologie restant très floue; Dyson¹⁶⁴ qui fait débiter Sialk IV vers 2 900, ne marque pas de limite pour sa fin. La date de 2 300, par ailleurs, correspond avec celle généralement admise pour Anau III mis d'autre part en parallèle avec Hissar III c¹⁶⁵. Le niveau de l'épingle de Kizil Arvat est situé dans une période contemporaine d'Anau III par Sarianidi¹⁶⁶. Enfin, les épingles de la vallée de l'Indus remontent au tout début de l'Harappéen, c'est-à-dire de la civilisation de Mohenjo-Daro et d'Harappa qui débute entre 2 300 — 2 200¹⁶⁷ après une période de maturation dite Préharappéenne¹⁶⁸.

Ayant ainsi examiné les éléments caractéristiques et les ayant situés chronologiquement, on peut maintenant décrire le schéma des invasions vers l'Asie Mineure et la Grèce des populations venues des régions Danubiennes. L'expansion des peuples des Kourganes porteurs de la hache de combat qui pourrait leur appartenir en propre et des tombes à ocre, en plusieurs vagues entre 2 500 et 2 300 a entraîné des migrations de groupes d'agriculteurs indo-européens établis dans la région du bas-Danube. Pour ce qui est de la céramique cordée, elle semble être un emprunt qu'ils ont fait des populations de l'Allemagne centrale comme le pensait Pedro Bosch Gimpera qui note que Jazdzewski, en Pologne, Häusler, en Allemagne, n'admettent pas la théorie de Mme Gimbutas qui attribue les amphores globulaires et la poterie cordée aux peuples des steppes (lettres personnelles de Bosch Gimpera en date du 4 Octobre 1972 et du 5 Juin 1973). D'autre part, une étude sur le mobilier des cultures des céramiques cordées de l'Ukraine et de la Biélorussie a montré que la hache de combat y est exceptionnelle¹⁶⁹, tandis que dans le groupe nordique de Tripolye dans les phases C II₂ et C II₃ vers le milieu du IIIe millénaire, on assiste à la pénétration de la céramique cordée depuis les Carpathes¹⁷⁰.

Les fouilles de Brăiila, site qui appartient au complexe Gumelnița-Cucuteni ont mis au jour une superposition de 5 tombes à ocre qui prouve l'étalement dans le temps de ces invasions des peuples des steppes qui seraient venus en trois vagues successives, entre la fin du Néolithique et l'âge du

¹⁵² E. Neustupný, *Absolute chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South Eastern Europe*, dans *SlovArch*, 16, 1, 1968, pp. 19 sq.

¹⁵³ H. L. Thomas, *op. cit.*, pp. 114—117, pl. II/13 a, b, II/14, II/15.

¹⁵⁴ H. Zübeyr Kosay, *Ahlalibél Hafriyatı*, dans *TT*, 2, 1934, pp. 3 sq., fig. 93, 95; S. Lloyd, *Early Anatolia*, Harmondsworth, 1956, p. 57.

¹⁵⁵ H. Zübeyr Kosay, *Alaca Hüyük Hafriyatı* 1936, Ankara, 1938 (trad. Allemande, *Ausgrabungen von Alaca Hüyük. Ein Vorbericht der in Sommer 1936 durchgeführten Forschungen und Entdeckungen*, 1944); S. Lloyd, *Early Anatolia*, Harmondsworth, 1956, p. 56; C.F.A. Schaeffer, *op. cit.*, pl. XLII E.

¹⁵⁶ H. Schmidt, *op. cit.*, n^o, 6399—6402.

¹⁵⁷ C. Blegen, J. L. Caskey, M. Rawson, J. Sperling, *Troy: Excavations conducted by the University of Cincinnati 1932—1938*, I, Princeton, 1950, n^o, 37—709, fig. 356—357; C. Blegen, *Troy and the Trojans*, London, 1963, p. 73 sq., fig. 18.

¹⁵⁸ C.F.A. Schaeffer, *op. cit.*, pp. 218 sq. et 286 sq.

¹⁵⁹ R. Ghirshman, *op. cit.*, pl. XCV S 1602 a, 1602 e.

¹⁶⁰ E. F. Schmidt, *Excavations at Tepe Hissar, Damghan*, Philadelphie, 1938, pl. XXIX H 4856.

¹⁶¹ R. Pumpelly (ed.), *Explorations in Turkestan, expedition of 1904. Prehistoric Civilization of Anau*, 2 vols., Washington D. C., 1908, fig. 251+19—21.

¹⁶² D.E. Mac Cown, *The comparative stratigraphy of early Iran*, 3^e ed., Chicago, 1942, p. 61, table II.

¹⁶³ C.F.A. Schaeffer, *op. cit.*, p. 451.

¹⁶⁴ R. H. Dyson Jr., *Problems in the Relative Chronology of Iran 6,000—2,000 B.C.*, dans *COWA*, 1967, p. 249.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 247; H. L. Thomas, *op. cit.*, p. 74, pl. II/5 b.

¹⁶⁶ V. I. Sarianidi, *Drevnie sovazi južnogo Turkménistana i severnogo Irana* (Anciens rapports entre la Turkménie du Sud et l'Iran du Nord), dans *SA*, 4, 1970, p. 28.

¹⁶⁷ W. A. Faiservis, *The roots of Ancient India. The archaeology of Early Indian Civilization*, London, 1971, pp. 219 sq.

¹⁶⁸ G. Rachet, *L'Univers de l'Archéologie*, *op. cit.*, p. 193.

¹⁶⁹ S. S. Berezanskaja, *O tak nazyvaemom obščteievropéiskom horizonte kultur chnuurovoi keramiki Ukrainii i Bielorusii* (À propos de l'horizon commun européen des cultures de la céramiques cordée en Ukraine et en Biélorussie), dans *SA*, 4, 1971, p. 49.

¹⁷⁰ T. G. Movcha, *O severnoi gruppe pozdnetripolskikh pamiatnikov* (À propos du problème du groupe Septentrional des monuments de Tripolye tardif), dans *SA*, 1, 1971, p. 53.

Bronze¹⁷¹. Ce sont les dernières d'entre elles qui sont causé la destruction des cultures de Cucuteni et de Gumelnița¹⁷² et peut-être à ce moment, peut-être avant, un groupe de porteurs de ces dernières cultures, se sont établis à Troie, certainement d'une manière pacifique, en tout cas sans causer de destructions sensibles. Il semblerait qu'on puisse dater de 2 400 cet exode. Les nouveaux venus ont apporté avec eux certains éléments qui leur appartiennent en propre : le bothros et l'épingle à tête à spirale. Ainsi s'explique le niveau des demeures à bothros situé par les fouilleurs dans les horizons supérieures de Troie II. Par ailleurs il est aisé de comprendre pu'ils aient abandonné leurs poteries, objets difficilement conservables, pour adopter celles que continuaient de fabriquer les potiers troyens, et en particulier le „depas“ qui commençait à être diffusé vers la Bulgarie. C'est aussi eux qui sans doute apportèrent la hache de combat empruntée aux peuples des Kourganés, qu'on a trouvée à Troie et exceptionnellement en Grèce à partir de l'H. A. III¹⁷³.

Ainsi, tandis qu'un groupe de ces immigrants s'établissait à Troie, un autre groupe descendait vers la Grèce, sans doute par la Thessalie pour parvenir en Béotie. Demetrias en Thessalie où les fouilles Allemandes des Milojević ont révélé des demeures de l'H. A. II et de l'H. A. III à abside et des depas de type troyen¹⁷⁴ pourrait marquer une étape de cette progression. Leur premier établissement en Grèce centrale a été Orchomène où ils se sont imposés à la population locale, substituant aux demeures circulaires leurs maisons à absides et à bothros, aux poteries indigènes les nouvelles céramiques où domine le *depas* emprunté aux peuples d'Anatolie au cours de leur séjour vers les rives de la mer de Marmara. En effet, il est remarquable que les fouilleurs d'Orchomène n'y aient trouvé ni de l'H. A. I ni de l'H. A. II. Le plus ancien niveau constitué par des demeures circulaires est rattaché arbitrairement à l'H. A.¹⁷⁵ ; il semble que les gens d'Orchomène vivaient encore sur une tradition néolithique comme l'atteste la poterie qui y a été recueillie¹⁷⁶. Au-dessus se situent les maisons à abside et à bothroi d'Orchomène II¹⁷⁷. Selon le fouilleur ces *bothroi* auraient eu une destination religieuse (*sakrale*), opinion partagée par les archéologues suédois qui ont exhumé les bothroi d'Asiné en Argolide et selon lesquels le « fait qu'on a exhumé des objets de culte dans le bothros où était conservé le feu doit certainement être interprété comme une preuve du caractère sacré du feu et du foyer, ce qui n'est pas pour nous étonner »¹⁷⁸. Ainsi trouverait-on là l'ancêtre indo-européen du culte du foyer si particulier aux Grecs et aux Romains, tel que l'a si remarquablement mis en relief Fustel de Coulange¹⁷⁹. On comprend alors mieux que les exilés venus s'établir en Grèce aient soigneusement conservé un élément architectural qui revêtait un caractère cultuel. Il semble que ce passage de l'Orchomène néolithique à l'Orchomène II du B. A. III se soit fait d'une manière pacifique.

La cité voisine d'Eutrésis est aussi passée sans violence de l'H. A. II à l'H. A. III et cette mutation est sans doute due aux nouveaux maîtres d'Orchomène. C'est aussi de cette époque que doit dater la fondation de Xéropolis-Lefkandi en Eubée par le même groupe qui s'est établi à Orchomène. Les nouveaux venus eurent des relations pacifiques avec les cités du C. A. II, Chalandriani à Syros et Ayia Irini à Ceos. Ainsi s'explique que Ayia Irini passe sans rupture à un C. A. III où sont introduites les poteries du type Lefkandi I et le *depas*¹⁸⁰ et qu'à Chalandriani soit introduit le *depas* dans un horizon du C. A. II tandis qu'à Orchomène a été recueilli un tesson sur lequel est gravé un bateau de type cycladique¹⁸¹ bien connu par les gravures des poteries appelées « poêle à frire » de Syros¹⁸², un fragment de celles-ci ayant été aussi recueilli à Lefkandi.

L'épaisseur de la couche des bothroi à Orchomène prouve une longue occupation, sans doute trois ou quatre siècles. Les envahisseurs d'Orchomène ont dû attendre un siècle ou deux avant de déborder leurs frontières et de s'attaquer aux villes de l'Attique et de l'Argolide qui vivaient encore sur la culture déclinante de l'H. A. et les détruire pour imposer leur propre culture de l'H. A. III sans qu'ils puissent étendre leur domination vers le Péloponnèse occidental et méridional trop éloigné de leur centre de gravité. Une expansion depuis Orchomène et Eutrésis explique aussi que l'ornement en forme d'ancre, caractéristique de l'H. A. III comme nous l'avons noté, apparaisse cependant à Eutrésis à l'H. A. I—

¹⁷¹ N. Harțuchi et I. T. Dragomir, *Săpăturile de la Brădilița*, dans *Materiale*, III, 1957, pp. 144, 146 ; N. Harțuchi, *Săpăturile arheologice de la Brădilița*, dans *Materiale*, V, 1959, pp. 228, 230.

¹⁷² D. Berciu, *Chronologie relative du Néolithique du Bas Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie*, dans *EFAP*, 1961, p. 119 sq. L'auteur adopte une chronologie basse voisine de celle que nous avons admise (Tableau 7).

¹⁷³ S. Fuchs, *Die griechischen Fundgruppen der Frühen Bronzezeit und ihre auswärtigen Beziehungen*, Berlin, 1937, pp. 95—144.

¹⁷⁴ H. W. Catling, *op. cit.*, dans *AR*, n° 19, 1973, p. 20.

¹⁷⁵ J. Caskey, *Greece, Crete and the Aegean Islands in the Early Bronze Age*, dans *CAH*, vol. I, 2, 1964, p. 780.

¹⁷⁶ E. Kunze, *Orchomenos II. Die neolithische Keramik*,

dans *ABAW*, n. f., 5, München, 1931.

¹⁷⁷ H. Bulle, *Orchomenos I, die älteren Ansiedlungsschichten*, dans *ABAW*, 1907—1908, pp. 25 sq. et 33 sq.

¹⁷⁸ O. Frödin et A. W. Persson, *op. cit.*, dans *BSLL*, 1922—1924.

¹⁷⁹ Fustel de Coulange, *La cité Antique*, Paris, 3e éd., 1870, pp. 20 sq.

¹⁸⁰ J. Caskey, *op. cit.*, dans *AJA*, 76, 1972 ; idem, dans *Hesperia*, 41, p. 372.

¹⁸¹ E. Kunze, *Orchomenos III, die Keramik der frühen Bronzezeit*, dans *ABAW*, n.f., 8, München, 1934, p. 87, pl. XXIX/3.

¹⁸² G. Rachet, *L'Archéologie de la Grèce Préhistorique* *op. cit.*, p. 131 sq. ; Chr. Tsountas, *op. cit.*, p. 90, fig. 22.

II¹⁸³ ainsi que dans le site voisin de Galaxidhi¹⁸⁴. Les raisons de cette conquête restent inconnues, mais on peut simplement invoquer l'impérialisme propre à tous les peuples dès qu'ils se sentent forts. Cette civilisation indo-européenne de l'H. A. III se poursuivra jusqu'à l'orée du IIe millénaire, époque à laquelle lui sera substituée, parfois d'une manière violente, la culture de l'H. M., dite Minyenne, supportée par une nouvelle vague d'envahisseurs, venue elle aussi des Balkans et dans laquelle on peut voir les proto-grecs. Il n'est pas dans notre propos d'étudier ici l'expansion du peuple porteur de l'H. M. mais il convient de souligner que la poterie dite Minyenne propre à cette période représente une évolution de la céramique de l'H. A. III et que celle-ci trouve sans doute son origine dans l'aire Roumaino-Bulgare : ainsi à Cernavoda, parallèlement à la céramique cordée, on rencontre une poterie d'aspect proto-minyen¹⁸⁵.

En Asie Mineure, Troie II est détruite violemment par l'arrivée d'une nouvelle vague d'envahisseurs, vers 2 300, alors que continue en Grèce de fleurir la civilisation de l'H. A. II dans le Péloponnèse et l'Attique et de l'H. A. III en Béotie. Ces nouveaux venus, les ancêtres des Luwites et des Hittites, ne semblent pas pouvoir être rattachés à quelque culture balkanique : sans doute sont-ils des pasteurs encore barbares venus des steppes pontiques qui, après avoir détruit les civilisations de B.A. II d'Anatolie occidentale, adoptent les cultures des indigènes avec lesquels ils se fondent, tandis qu'un autre peuple, ancêtre direct des Hittites, s'infiltre vers l'Anatolie orientale.

Il est difficile de dire si c'est à ce moment là ou un siècle plus tôt, au moment de leur arrivée, à Troie qu'un groupe de porteurs de l'épingle à double spirale se met en marche vers l'Orient. Car c'est sans doute un groupe homogène qui va laisser des témoignages de son passage, voire de l'établissement à demeure d'une partie de ses membres, à Ahlatlibel, Alaca Hüyük, dans les cités de la bordure septentrionale du plateau Iranien, jusque dans la vallée de l'Indus. Les relations étroites entre la vallée de l'Indus et l'Iran ancien mis en évidence par F. A. Khan¹⁸⁶ expliquent que parvenus en Iran, des bandes de conquérants aient poursuivi leur route jusque dans l'actuel Pakistan. On peut voir là la migration d'un premier ban d'Indo-Européens qui vont peut-être constituer dans ces villes des aristocraties militaires qui, dans la vallée de l'Indus, pourraient être en partie les promoteurs de l'épanouissement de la civilisation harappéenne : cette possibilité a déjà été entrevue par le professeur et Madame Allchin¹⁸⁷ et par Bédrih Hrozny¹⁸⁸ qui a tenté de décrypter, à l'aide du Hittite et du Sanskrit, l'écriture des sceaux indusiens. Par ailleurs il convient de noter que la répartition des épingles à double spirale marque la route que suivront moins d'un millénaire plus tard les Indo-Aryens qui, venus du Caucase, vont déferler sur l'Iran et la vallée de l'Indus¹⁸⁹.

¹⁸³ H. Goldman, *op. cit.*, p. 166, fig. 269/1-3.

¹⁸⁴ C. Vatin, *Un site helladique ancien à Galaxidi*, dans *BCH*, 1964, p. 1566.

¹⁸⁵ S. J. De Laet, *Leçons d'un Symposium*, dans *EFAP*, 1961, p. 623.

¹⁸⁶ F.A. Khan, *The Indus Valley and Early Iran*, dans *Mem. no. 4 of the Department of Archaeology and Museum, Pakistan-Karachi*, 1964.

¹⁸⁷ B. et R. Allchin, *The Birth of Indian Civilization*, Harmondsworth, 1968, p. 144.

¹⁸⁸ B. Hrozny, *Histoire de l'Asie Antérieure...*, *op. cit.*, pp. 237 sq.

¹⁸⁹ P. Bosch Gimpera, *The migration route of the Indo Aryans*, dans *JIES*, I, 4, 1973, pp. 513-517 ; G. Rachet, *L'univers de l'Archéologie*, *op. cit.*, pp. 2 sq., 183 sq., 196 sq.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CIUREA, JUDEȚUL IAȘI

DE

SILVIA TEODOR

Pentru istoria societății geto-dacice din regiunile de la est de Carpați, perioada secolelor III—II î.e.n. prezintă fără îndoială o importanță aparte, evidențiată îndeosebi de stadiul de dezvoltare social-economică al comunităților autohtone, al evoluției culturii lor materiale și al raporturilor ei cu diverse elemente culturale alogene. În acest sens, este cunoscut faptul că pe teritoriile răsăritene ale Daciei, începînd cu sfîrșitul secolului al III-lea, se vor petrece o serie de transformări social-economice, culturale și politice, care vor avea drept consecință, în primul rînd, delimitarea a două aspecte distincte din punct de vedere etnodemografic și cultural.

În sudul acestui spațiu geografic societatea geto-dacică va continua să se dezvolte ascendent, construindu-se sau refolosindu-se, alături de numeroasele și vechile așezări deschise, cetăți de tip *dava* ca cele de la Poiana¹, Brad², Răcătău³, Cîndești⁴ sau Fitionești⁵, care mențineau tradiția centrelor fortificate mai vechi de tip Stîncești⁶, Cotnari⁷, Bunești-Averești⁸ și altele.

În zonele centrale și nordice dintre Carpați și Prut ale Moldovei, ca urmare a infiltrărilor elementelor etnoculturale germanice se produc numeroase mutații de ordin etnic și cultural care, pe fondul unei dominații politice alogene și ca urmare a contactelor directe și durabile între geto-daci și noii veniți, va avea ca rezultat apariția unei culturi mixte, specifică numai acestor zone.

Originea și conținutul noii culturi materiale a atras atenția multor specialiști care, în ultimele decenii, au cercetat numeroase așezări și cimitire aparținînd secolelor III—II î.e.n. reușind să aducă noi și valoroase date, pe baza cărora a putut fi posibilă definirea componentelor de bază ale acestei culturi, aria ei de răspîndire și limitele cronologice în care s-a constituit și a evoluat.

Primele vestigii aparținînd aspectului de cultură materială specifică zonelor centrale și de nord a spațiului de la est de Carpați au fost scoase la iveală de Radu Vulpe la Poienești, jud. Vaslui în 1949, unde a fost identificat și cercetat un cimitir de incinerare în urne, atribuit, de cercetătorul amintit, triburilor bastarne⁹. La puțină vreme după descoperirile de la Poienești, în anul 1954 a fost descoperită așezarea de la Lunca Ciurei, jud. Iași, unde au fost identificate, alături de vestigiile geto-dacice și numeroase elemente bastarnice și grecești¹⁰. Dată fiind importanța pe care o prezentau descoperirile din această așezare, în literatura română de specialitate s-a folosit o vreme, pentru vestigiile din secolele III—II î.e.n. din această zonă, noțiunea de cultură de tip *Lunca Ciurei*¹¹. Desco-

¹ Radu și Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 277—296; R. Vulpe și colab., *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, 1950, în *SCIV*, I, 1950, p. 177—216; idem, *Șantierul arheologic Poiana-Tecuci*, în *SCIV*, III, 1952, p. 191—220.

² V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de muzeul de istorie din Roman*, în *Carפica*, I, 1968, p. 171—186.

³ V. Căpitanu și V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe malul Siretului în Carפica*, II, 1969, p. 93—130; V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău)*, în *Carפica*, VIII, 1976, p. 48—120.

⁴ Marilena Florescu și Adrian Florescu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice în zona de curbură a Carpaților răsăriteni*, în *Studia Antiqua et archaeologica*, I, 1983, p. 72—93.

⁵ *Ibidem*.

⁶ A. Florescu și S. Rață, *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stîncești—Botoșani*, în *Studii și*

Materiale, Suceava, I, 1969, p. 9—18.

⁷ A. C. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în *Cercetări*, Iași, II, 1971, p. 116—117.

⁸ V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești—Dealul Bobului, jud. Vaslui*, în *Materiale*. A XVI-a sesiunea anuală de rapoarte, Tulcea, 1980, p. 164—177; idem, *Cetatea geto-dacică de la Bunești (Vaslui)*, în *ActaMM*, 2, 1980, p. 61—80, idem, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești, j. Vaslui*, în *SCIVA*, 32, 1981, I, p. 563—570.

⁹ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale* I, 1953, p. 486—506.

¹⁰ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Trusești*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 183—187, fig. 13—14.

¹¹ S. Teodor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III—II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1967 I, p. 25; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în sec. XVIII*, 1970, p. 177—178.

petrea însă la Lucașovca în R.S.S. Moldovenească¹² a unei importante așezări și necropole apartinând aceluiași aspect cultural, a impus ulterior folosirea denumirii de cultură de tip *Potenești-Lucașovca*, care definește mai corect spațial, aria de răspândire a vestigiilor geto-dacice și bastarnice din regiunile răsăritene ale Daciei.

Cultura de tip Potenești-Lucașovca a fost în ultimii ani bine cercetată prin săpături de mare amploare sau sondeaje dintre care amintim pe acelea de la Șorogari¹³, Băiceni-Mlada¹⁴, Moșna¹⁵ și Borosești¹⁶, jud. Iași, Botoșana¹⁷, Budeni¹⁸, jud. Suceava, Cucorani¹⁹ și Lozna-Hilibicoc²⁰, jud. Botoșani, Chelăiești²¹ și Bormiș²², jud. Neamț, în regiunea dintre Carpați și Prut precum și Bovsiv, regiunea Ivan Franko²³, Brănești, raionul Orhei²⁴, Gorosova, regiunea Ternopol²⁵, Kruglik, regiunea Cernaui²⁶, Ulmi, raionul Kotovsk²⁷ și altele în zona dintre Prut și Nistru. La acestea se adaugă și descoperirea, prin cercetările de suprafață întreprinse, a încă circa 150 de obiective de tip Potenești-Lucașovca²⁸.

În ultimii ani, prin săpăturile întreprinse, îndeosebi la Borosești²⁹ și ca urmare a reluării cercetărilor arheologice la Potenești³⁰ și Ciurea³¹, s-a reușit să se deosebească mai clar componentele de bază ale acestei culturi, aducându-se totodată noi precizări privitoare la limita cronologică a începutului evoluției ei, fixată inițial între anii 220/210—180/175 î.e.n. după ștampilele de pe amforele grecești descoperite în unele complexe de locuire³².

După cum s-a amintit, prima așezare datând din perioada secolelor III—II î.e.n., cercetată la est de Carpați a fost aceea de la Lunca Ciurei, jud. Iași, unde s-au descoperit pentru prima dată, în aceleași complexe, ceramică geto-dacică, bastarnică și grecească în proporții diferite de la o locuință la alta.

Stăruirea se află pe panta nord-estică a „dealului lui Voda”, pe locul denumit „Chihan”, aliat în imediata apropiere a fostului cămin al Lunca Ciurei, înglobat actualmente în satul Ciurea. Ca urmare a unor repetate cercetări de suprafață, între anii 1952—1953, N. Zaharia, E. Zaharia și D. Tudor au recoltat de pe acest loc o însemnată cantitate de ceramică. Dar materialele descoperite prin aceste cercetări, ca și prin sondajul efectuat în anul 1954 au fost doar parțial amintite în diferite studii³³, cea mai mare parte a vestigiilor rămânând până în momentul de față inedite.

Ulterior, pe baza analizei resturilor ceramice descoperite și a comparații lor cu vestigiile aflate în alte obiective cercetate prin săpături, s-a formulat părerea că în stăruirea de la Lunca Ciurei, ar exista în realitate două niveluri culturale distincte³⁴. Pentru verificarea acestei ipoteze în anul 1981 și 1982 au fost reluate săpăturile arheologice, efectuându-se pe același loc numeroase secțiuni, care au investigat o suprafață relativ mare din așezarea respectivă³⁵.

Prin sondaj efectuat în anul 1954 a constat din patru secțiuni de 20 × 1 m săpate pe panta nord-estică a dealului amintit, în două sectoare (A și B), reușindu-se să se dezvelească trei locuințe cu adiacenți variind între 0,35 și 1 m, de la solul actual de călcare (fig. 1), constatăndu-se că ele apar-

- ¹² G. B. Fedorov, *Naselenie prusho-dnestrovskogo mezodurelja v vyssjaletij n.e.*, în *MLA*, Moscova, 89, 1960 p. 15—16.
- ¹³ S. Teodor, *Așezarea din sec. III—II î.e.n. de la Șorogari*, în *Arh. Mold.* VI, 1969, p. 322—328.
- ¹⁴ A. Lăzăr, *Așezarea geto-dacică de la Băiceni* (sec. IV—II î.e.n.), în *Arh. Mold.* VI, 1969, p. 66—90.
- ¹⁵ A. Florescu și Gh. Melinte, *Cetatea traco-getică din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. de la Moșna* (jud. Iași) în *SCIIV*, 19, 1968, I, p. 129—134.
- ¹⁶ M. Babes, V. Mihailescu-Birliba, *Germanische latènezeitliche „Feuerböcke“ aus der Moldau*, în 51—52 Ber. RDK 1970—1971, p. 176—181, fig. 1—2; M. Babes, *Dacia și bastarnii*, în *MemAmig*, 2, 1970, p. 225, fig. 1—2.
- ¹⁷ S. Teodor, *Așezarea de epocă latine de la Botoșana* (jud. Suceava), în *SCIIV*, 31, 1980, 2, p. 181—227.
- ¹⁸ S. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Budeni*, com. Dolhasca (Suceava), în Suceava. *Anuarul muzeului județean* V, 1978, p. 143—145.
- ¹⁹ S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorani* (jud. Botoșani), în *Arh. Mold.* VIII, 1975, p. 124—139.
- ²⁰ S. Teodor, P. Șadurschi, *Așezarea din cea de a doua epocă a fierului de la Lozna, j. Botoșani*, în *Material. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, p. 225—235.
- ²¹ M. Babes, *op. cit.* în *SCIIV*, 20, 1969, 2, p. 196.
- ²² S. Teodor, *Descoperiri din epocă latine în zona Neamțului*, în *Thracico-Dacica*, 4, 1984, 1—2, p. 123—137.
- ²³ L. I. Kruselnickaja, *Keliskij pamiatnik v verhnem Podnestrovi, în KS*, Moscova, 105, 1965, p. 119—122.
- ²⁴ M. A. Romanovskaja, *Raskopki v Braneștah v 1962 g.* în *KS*, Moscova, 102, 1964, p. 37—42.

- ²⁵ S. P. Pakkova, *Arheologičeskie issledovaniia mnogo-sloinovo poselenija n s. Gorosova, Ternopol'skoj oblasti*, în *Arheologičeskie pamiatniki srednego podnestroviia*, Kiev, 1983, p. 4—54.
- ²⁶ S. P. Pakkova, *Poselenija pobizu s. Kruglik na Bukovini*, în *Arh. Mold.*, prezentul volum.
- ²⁷ M. A. Romanovskaja, *Săpăturile de la Ulmi, r. Kotovsk*, în *Arheologija*, Kiev, 1977, 23, p. 24—35.
- ²⁸ S. P. Pakkova, *Prezentul volum*.
- ²⁹ S. Teodor, *Reperiturul descoperirilor din sec. IV—II î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în manuscris.
- ³⁰ M. Babes, *op. cit.*, în *MemAmig*, II, 1970, p. 225.
- ³¹ M. Babes, N. Mitițoiu, M. Istrati, G. Coman, *Rapoarte preliminare privind reținutarea săpăturilor de la Potenești*—1979, în *Arh. Mold.*, 2, 1980, p. 35—44.
- ³² S. Teodor, *Săpăturile din anii 1981 și 1982 de la Lunca Ciurei, j. Iași*, Raport la a XVII-a sesiune de rapoarte de la Alba Iulia, 1984.
- ³³ V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Delos*, în *BCH*, 1952, 76, p. 514—540.
- ³⁴ D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite pe teritoriul RPR*, în *Studii și Referate*, I, 1954, p. 81—84; idem, *Amfore grecești stampilate în Muntenia, Moldova și Oltenia*, în *Arh. Mold.* V, 1967, p. 38—39; 52—53; S. Teodor, *op. cit.* în *SCIIV*, 18, 1967, I, p. 25—45, fig. 2/1,5; 3/1,5; 4/1—21; 5/8,9; 7/6,8; 8/4,5; 9/1—6).
- ³⁵ M. Babes, *op. cit.*, în *MemAmig*, 2, 1970, p. 227, nota 37.
- ³⁶ Amplasarea secțiunilor s-a făcut în funcție de existența unor spații care nu erau acoperite cu diferite culturi agricole. La săpături a participat Tania Maria, studentă la Facultatea de Istorie și Filozofie din Iași.

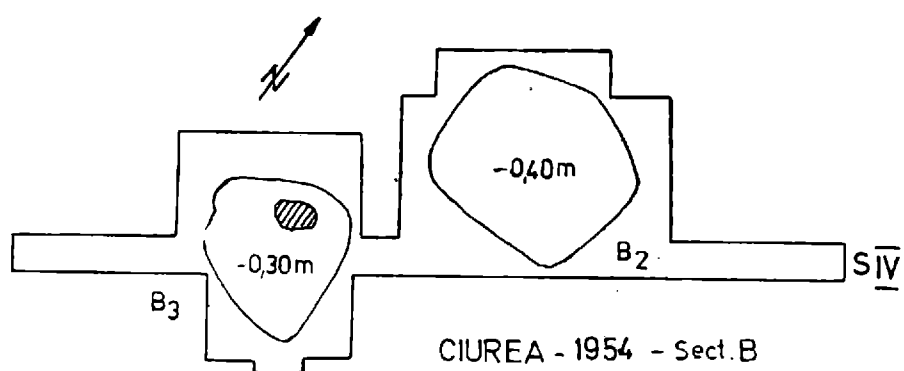
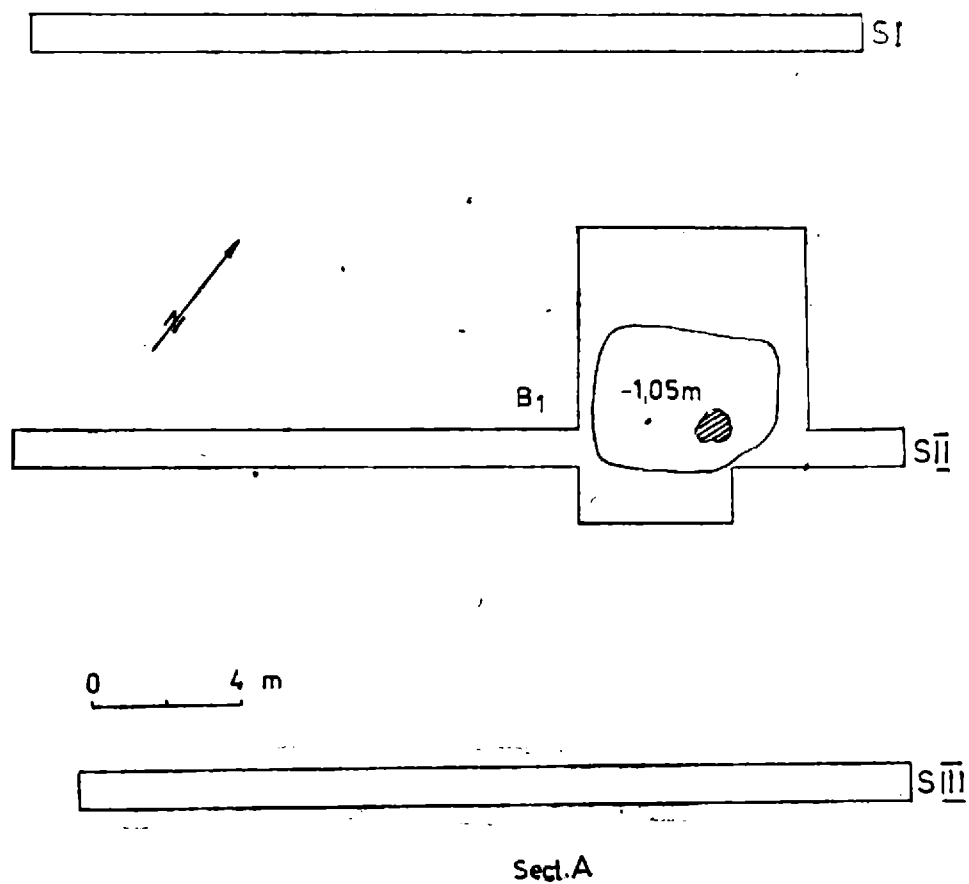

Fig. 1. Planul săpăturilor din anul 1954.

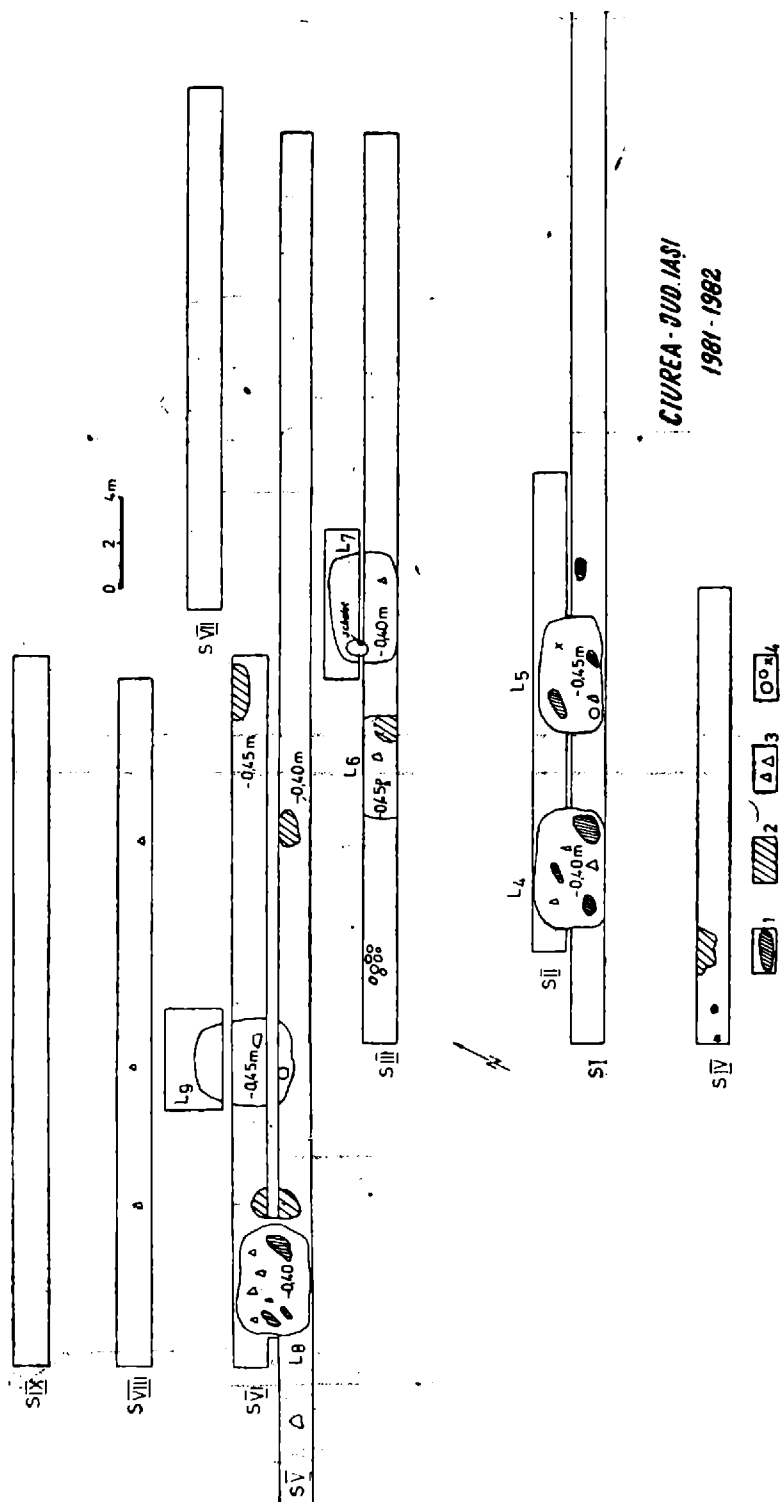

Fig. 2. Planul săpăturilor din anii 1981 și 1982; 1, resturi de vatră și lipituri de pereți; 2, resturi de vetre; 3, fragmente ceramice; 4, pietre și diferite obiecte.

țin unui singur nivel²⁶. Noile sondeaje din 1981 și 1982 s-au concentrat aproximativ în zona centrală a așezării, la circa 50 m vest de sectorul B din 1954 (fig. 2). Au fost săpate 9 secțiuni cu lungimi variind între 100—20 m trasate de-a lungul pantei nord-estice a dealului Chihan însumând o suprafață efectiv investigată de 3 200 m².

Din punct de vedere stratigrafic s-a putut delimita clar solul arabil, cu grosimea variind între 0,20 și 0,30 m, sub care se afla un strat de culoare cenușie închisă amestecat cu resturi arheologice, având grosimea de 0,15—0,20 m, în unele secțiuni fiind mult mai subțire sau lipsind cu totul. La baza acestui strat s-au conturat locuințele, parțial adâncite în solul virgin constituit din argilă brun-gălbui cu numeroase concrețiuni calcaroase.

Complexele de locuire. Pe lângă cele trei locuințe descoperite în anul 1954, prin sondeajele întreprinse în anii 1981 și 1982 s-au dezvelit încă șase locuințe, având formă și structură asemănătoare. Săpăturile au precizat că locuințele au fost grupate de-a lungul pantei, îndeosebi la mijlocul ei, cu excepția locuinței nr. 1 din 1954, care se afla în partea de jos a terenului unde depunerea vegetală era îngroșată de alunecări. Întrucât publicarea celor trei locuințe descoperite anterior prin sondajul din 1954, nu s-a făcut decât sumar, am considerat necesară prezentarea lor alături de cele descoperite în 1981 și 1982, cu atât mai mult cu cât ele aparțin aceluiași nivel, au aceeași structură și un inventar asemănător.

Locuința 1 a fost descoperită în 1954 în secțiunea II din sectorul A. Ea are o formă dreptunghiulară cu laturile de 5 × 3,75 m, adâncimea maximă de 1,05 m de la solul actual de călcare și este orientată de la nord-est spre sud-vest. Este singura locuință situată, deocamdată la poalele pantei, în zona unde atât solul arabil cât și stratul de cultură sînt mai groase decât în restul terenului. Vatra, în cea mai mare parte distrusă, constituită din pietre arse, cenușă și cărbuni se afla în jumătatea estică, resturile ei fiind risipite pe fundul locuinței. În restul spațiului delimitat al locuinței se mai aflau resturi de lipitură de la pereți, cărbune, oase de animale și fragmente de vase (fig. 3/1). Ceramica, prezentă în cantitate relativ mare, constă din fragmente geto-dacice lucrate din pastă poroasă, decorate cu alveole, apucători și briie alveolate (fig. 9/8, 9; 10/2, 6—7, 9; 11/2, 9), ceramică bastarnică de calitate fină sau grosieră cu suprafața acoperită cu barbotină, ambele categorii avînd buzele fațetate (fig. 19/9) și fragmente de amfore grecești, între care se află funduri, margini și torți cu ștampile; S-au mai găsit: o mărgică din pastă sticloasă de culoare alb-gălbui, cu smalț verzui, un fragment dintr-o lance din fier, două fusaiole (fig. 26/1; 27/1) și două fragmente de „căței de vatră” (fig. 29/4,7).

Locuința 2 a fost descoperită în anul 1954 în secțiunea IV din sectorul B, aflat în zona de mijloc a pantei, la circa 50 m sud față de sectorul A. Locuința are o formă aproximativ pătrată, cu laturile de 5 × 5 m, cea estică fiind curbată în exterior și orientarea de la est-vest spre nord-sud. Adâncimea maximă față de solul antic de călcare este de numai 0,35 m (fig. 3/2). În interior se aflau resturi de vatră, multe lipituri de pereți, arsură, cărbuni, pietre arse și nearse, precum și oase de animale. Ceramica, aflată îndeosebi în stare fragmentară, constă dintr-un număr mare de vase geto-dacice, care se pot grupa în două categorii. Prima din ele este lucrată din pastă fină cu suprafața lustruită din care s-au modelat străchini, castroane și fructiere, cu buza înclinată în interior, teșită sau evazată (fig. 14/2; 18/1). Un fragment de fructieră cu marginea evazată are un decor incizat în interior (fig. 14/1; 18/5). Cealaltă categorie ceramică este dintr-o pastă poroasă, care s-a folosit la modelarea unor oale de dimensiuni mari, ornamentate cu briuri, alveole și proeminențe, căni cu o toartă, supraînălțată, tipsii cu marginea dreaptă sau ușor înălțată și vase miniaturale (fig. 9/4; 10/8; 13/1—2, 9, 15—16). O strachină ce se afla aproape întreagă are corpul tronconic, marginea evazată și o proeminență conică pe umăr (fig. 8/4). Ceramica bastarnică apare în cantitate redusă în raport cu aceea geto-dacică, ca și ceramica grecească. Alături de fragmentele ceramice s-au mai descoperit: o fusaiolă întreagă și alte trei fragmente, trei de culoare neagră sau brună, de formă bitronconică și una plată (fig. 27/3, 6; 28/6), o cute din gresie (fig. 25/10) și cuțite din fier.

Locuința 3 a fost descoperită în anul 1954 tot în secțiunea IV din sectorul B. Limitele ei sînt destul de imprecis conturate. Avea o formă aproape rotundă cu diametrul de 5 m, orientarea aproximativ nord-sud și adâncimea medie de 0,30 m. În jumătatea ei vestică se aflau resturile vetrei nederanjate constituită din lipitură arsă, pietre, cenușă și cărbuni (fig. 4/3). În interiorul locuinței s-au descoperit resturi ceramice geto-dacice, bastarnice și grecești, oase de animale, zgură de fier, resturi de pereți și cenușă. Ceramica getică este reprezentată prin fragmente provenite de la oale-borcan cu pereții drepti din pastă grosieră, decorate cu briuri, alveole și proeminențe (fig. 9/3, 6, 8; 10/1; 11/8; 14/7, 9), castroane mari cu torți orizontale sau mici cu marginea dreaptă și tipsii (fig. 13/5, 7, 11—12, 14). Alături de această categorie este destul de frecventă și ceramica bastarnică în cadrul căreia se pot deosebi circa 15 fragmente de buze de la vase diferite, lucrate din pastă fină de culoare neagră, cu torți în formă de X (fig. 21/14—15, 17), precum și mai multe fragmente de vase poroase

²⁶ M. Petrescu-Dimbovița și colab., *op. cit.*, p. 189.

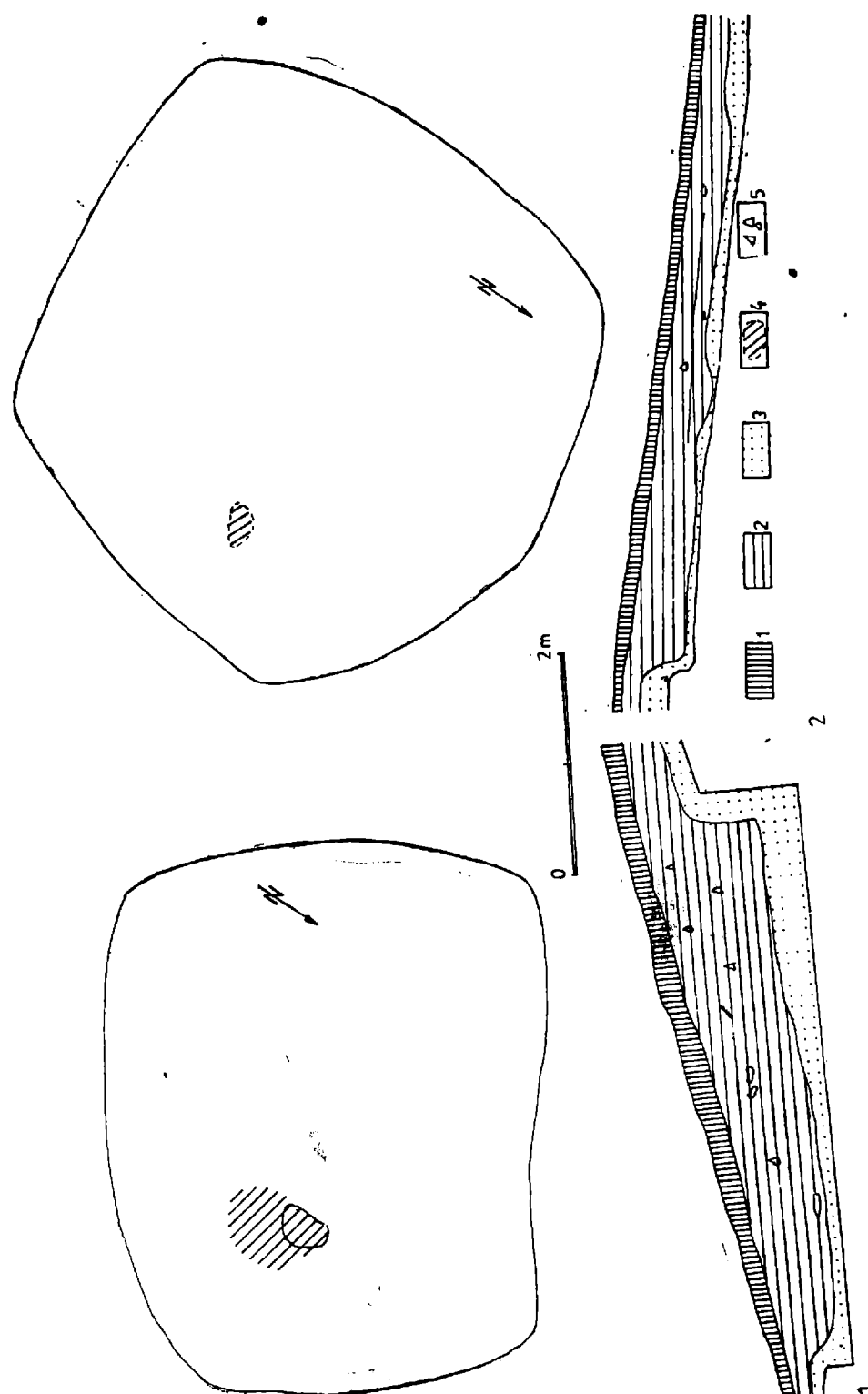

Fig. 3. Planul și profilul locuințelor 1 și 2 : 1, sol arabil ; 2, strat de cultură și locuințe ; 3, sol virgin ; 4, resturi de vetre ; 5, fragmente ceramice.

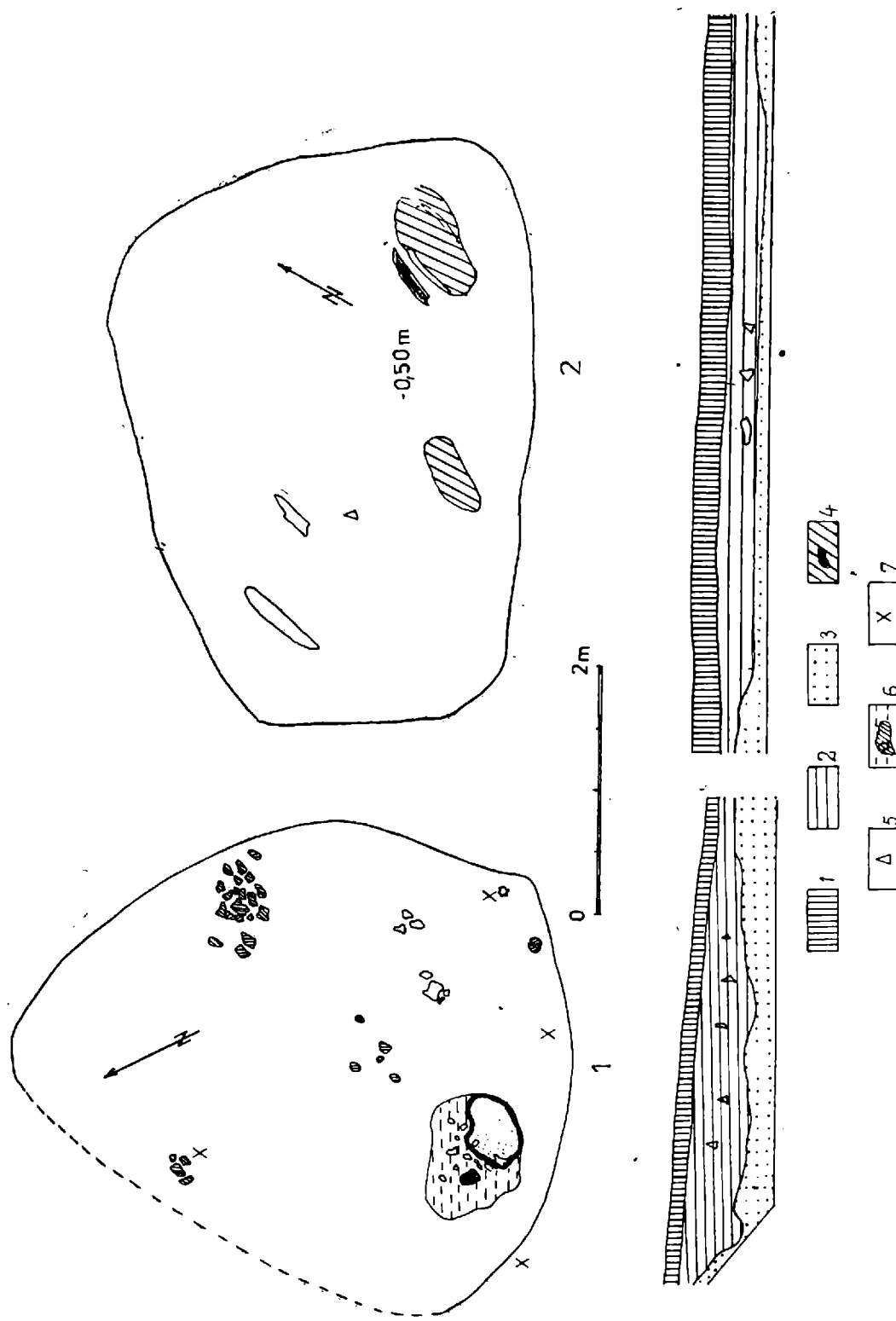

Fig. 4. Planul și profilul locuințelor 3 și 4; 1, sol arabil; 2, străt de cultură și locuințe; 3, sol virgin; 4, 6, resturi de vetre; 5, fragmente ceramice; 7, fusaiole și cuțite.

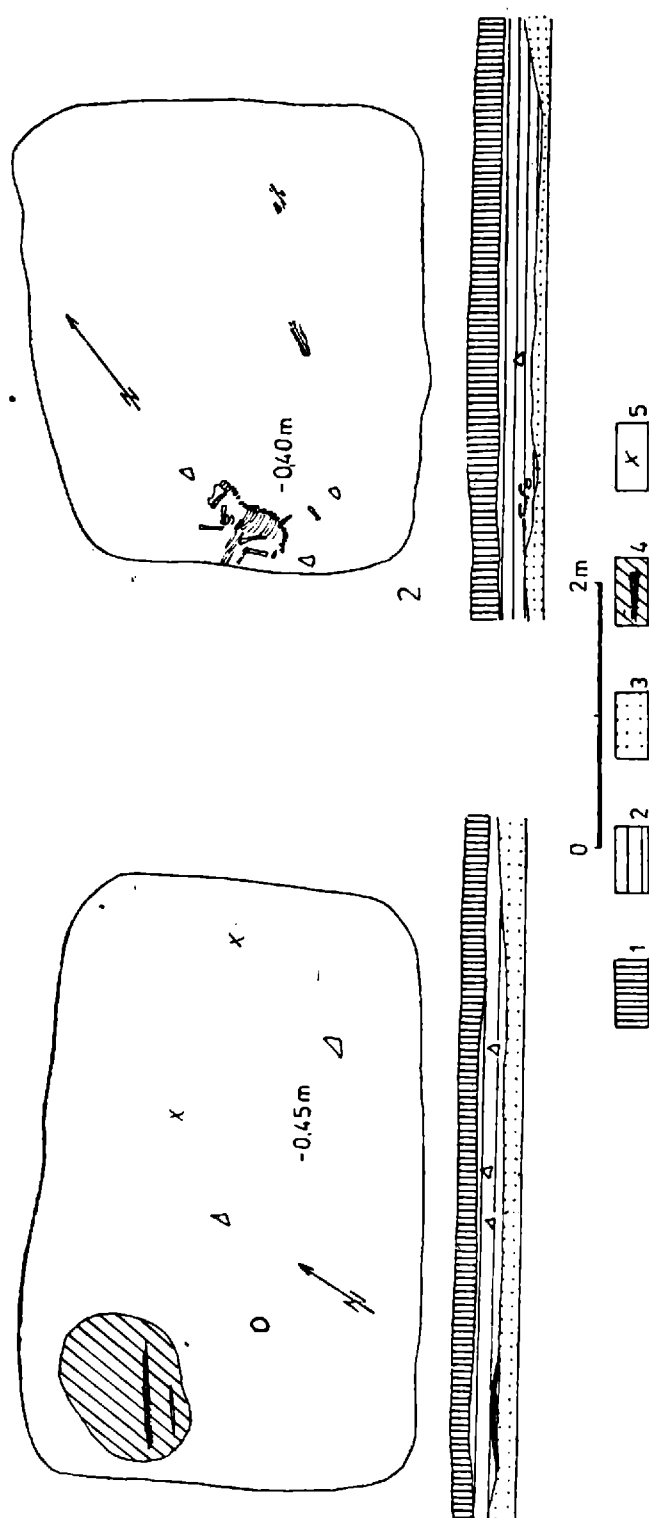

Fig. 5. Planul și profilul locuințelor 5 și 7 ; 1, sol arabil ; 2, strat de cultură și locuințe ; 3, sol virgin ; 4, resturi de vetre ; 5, fragmente ceramice.

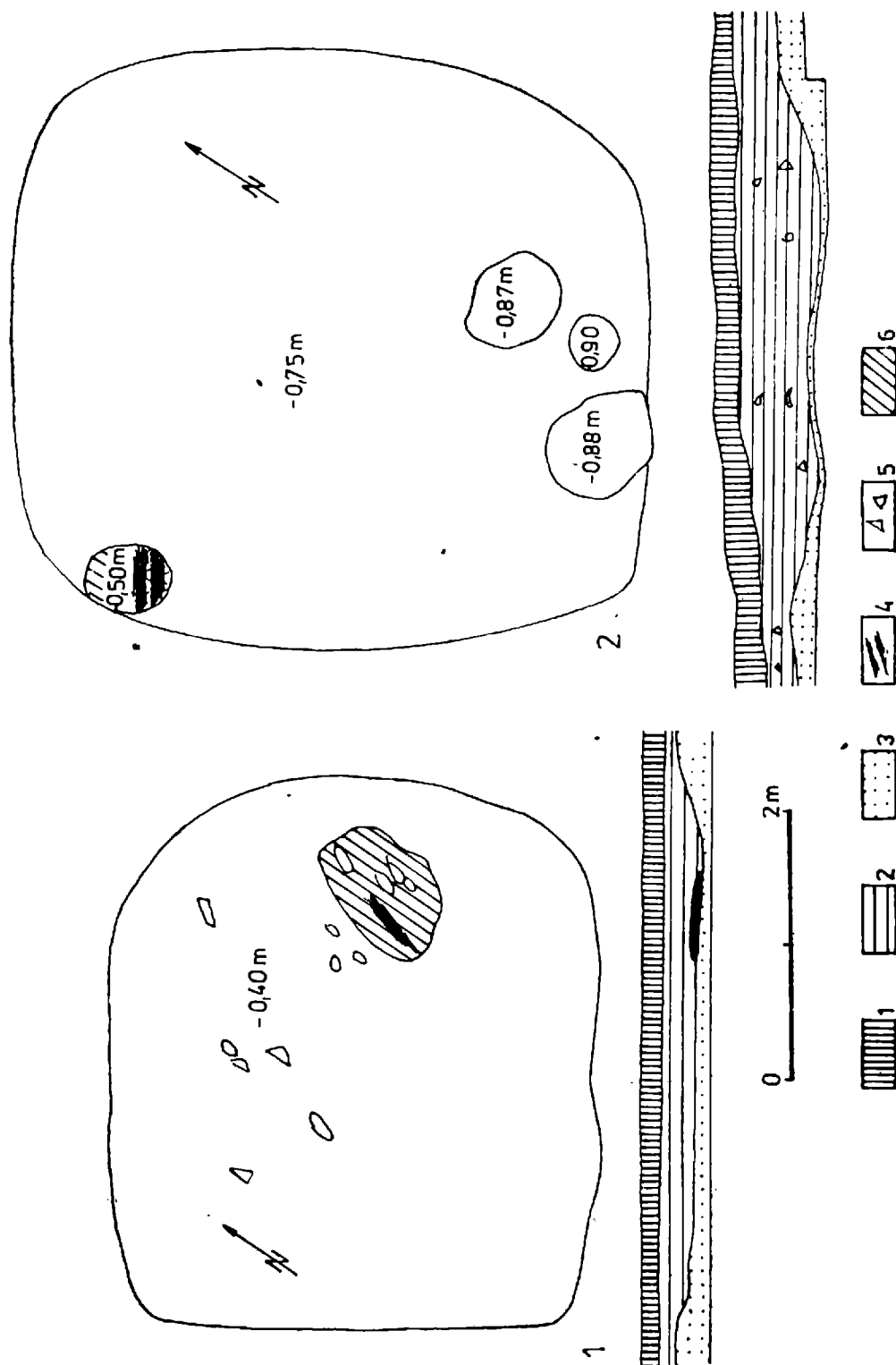

Fig. 6. Planul și profilul locuințelor 8 și 9 ; 1, sol arabil ; 2, strat de cultură și locuințe ; 3, sol virgin , 4, resturi de vatră ; 5, fragmente ceramice.

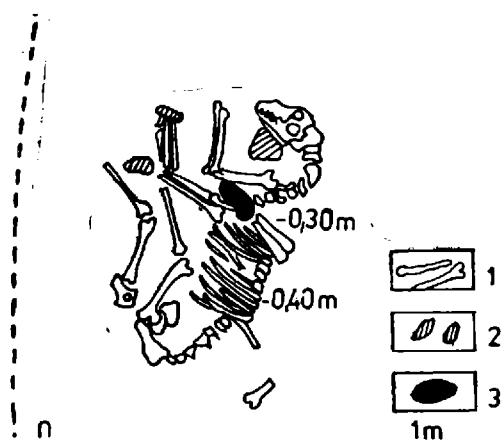

Fig. 7. Schelet de ciine din locuința 7; 1, oase;
2, ceramică geto-dacică; 3, ceramică bastarnică.

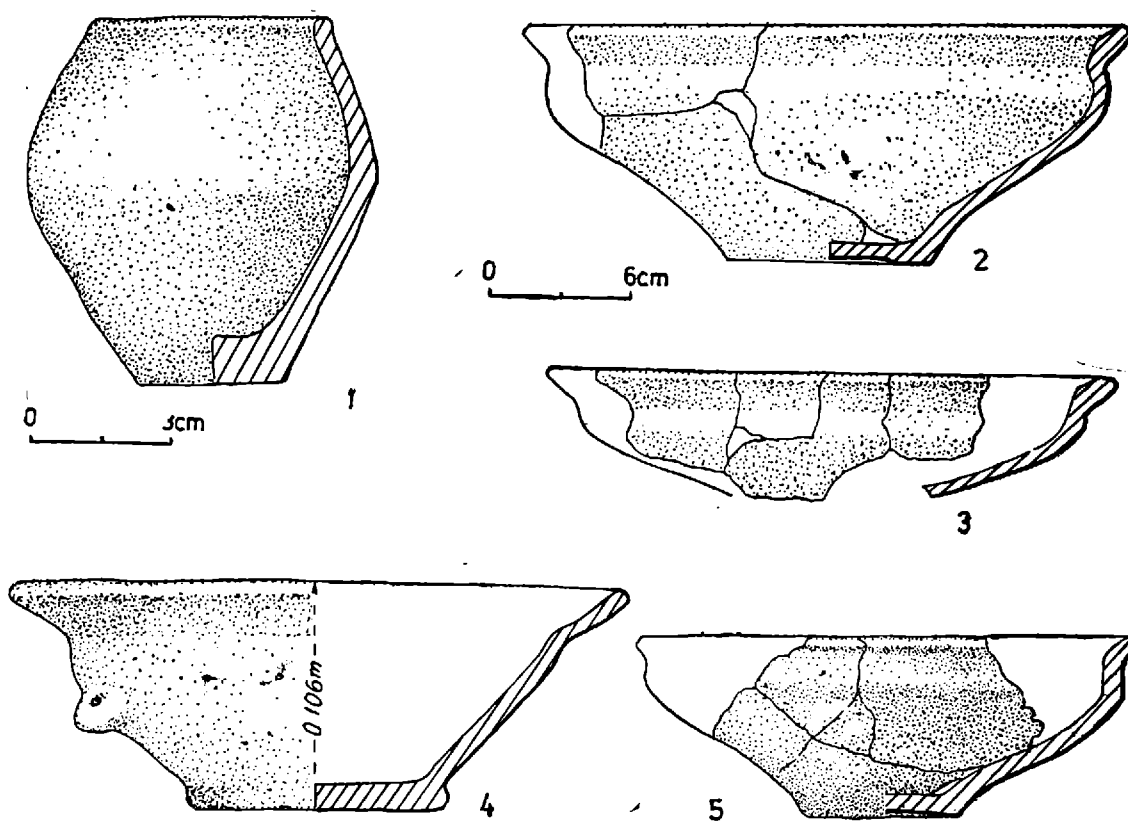
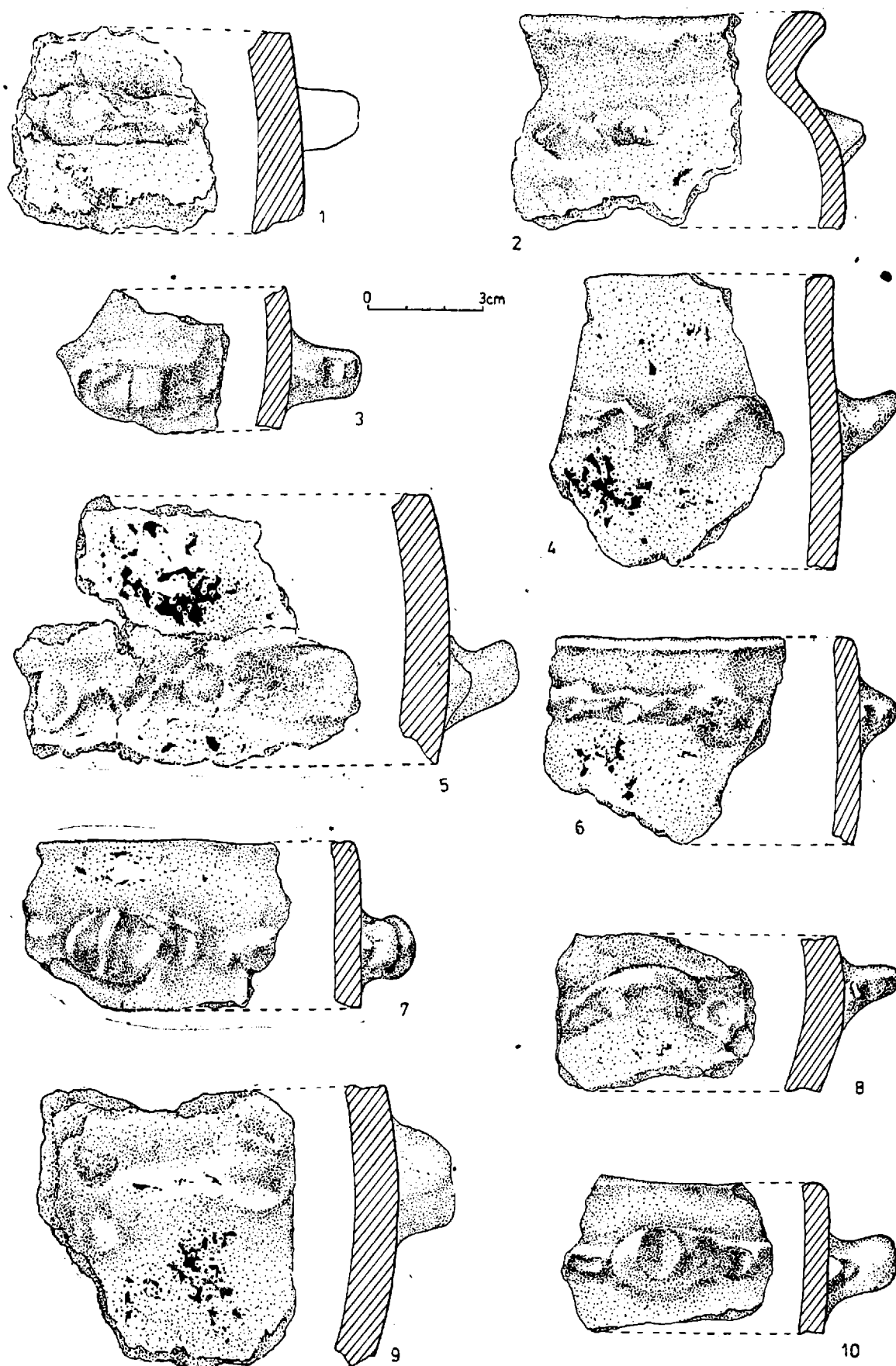

Fig. 8. Ceramică geto-dacică (1, 4) și bastarnică (2—3, 5) din locuința 2 (4); locuința 4 (5); locuința 7 (3)
locuința 8 (2) și din stratul de cultură (1).

[Fig. 9. Fragmente ceramice din locuința 1 (8, 9); locuința 2 (4); locuința 3 (3, 6, 10); locuința 6 (1, 2) și locuința 7 (5).]

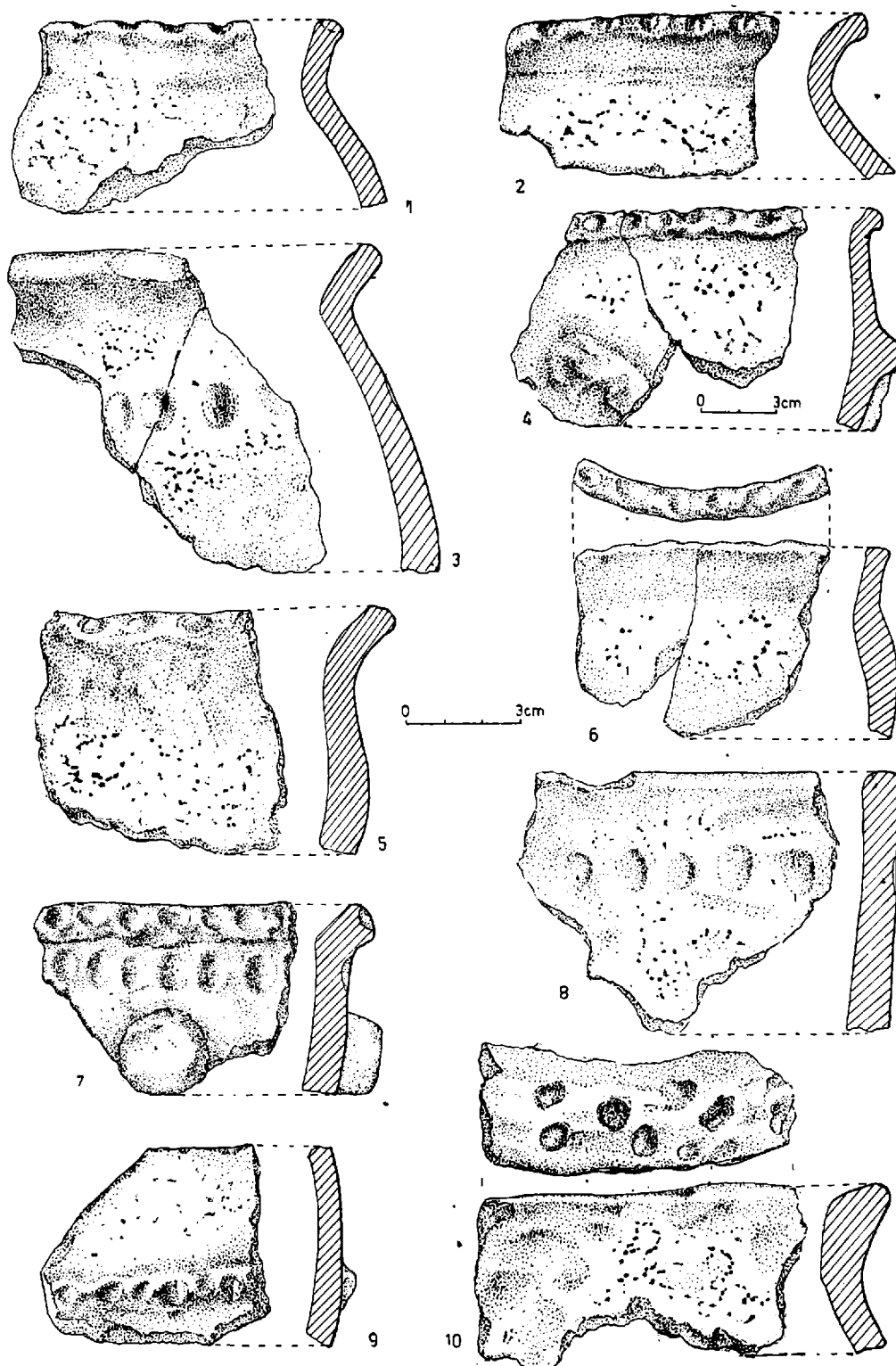

Fig. 10. Fragmente ceramice din locuința 1 (2, 6, 7, 9); locuința 2 (8); locuința 3 (1); locuința 4 (4, 5), locuința 8 (10) și locuința 9 (3).

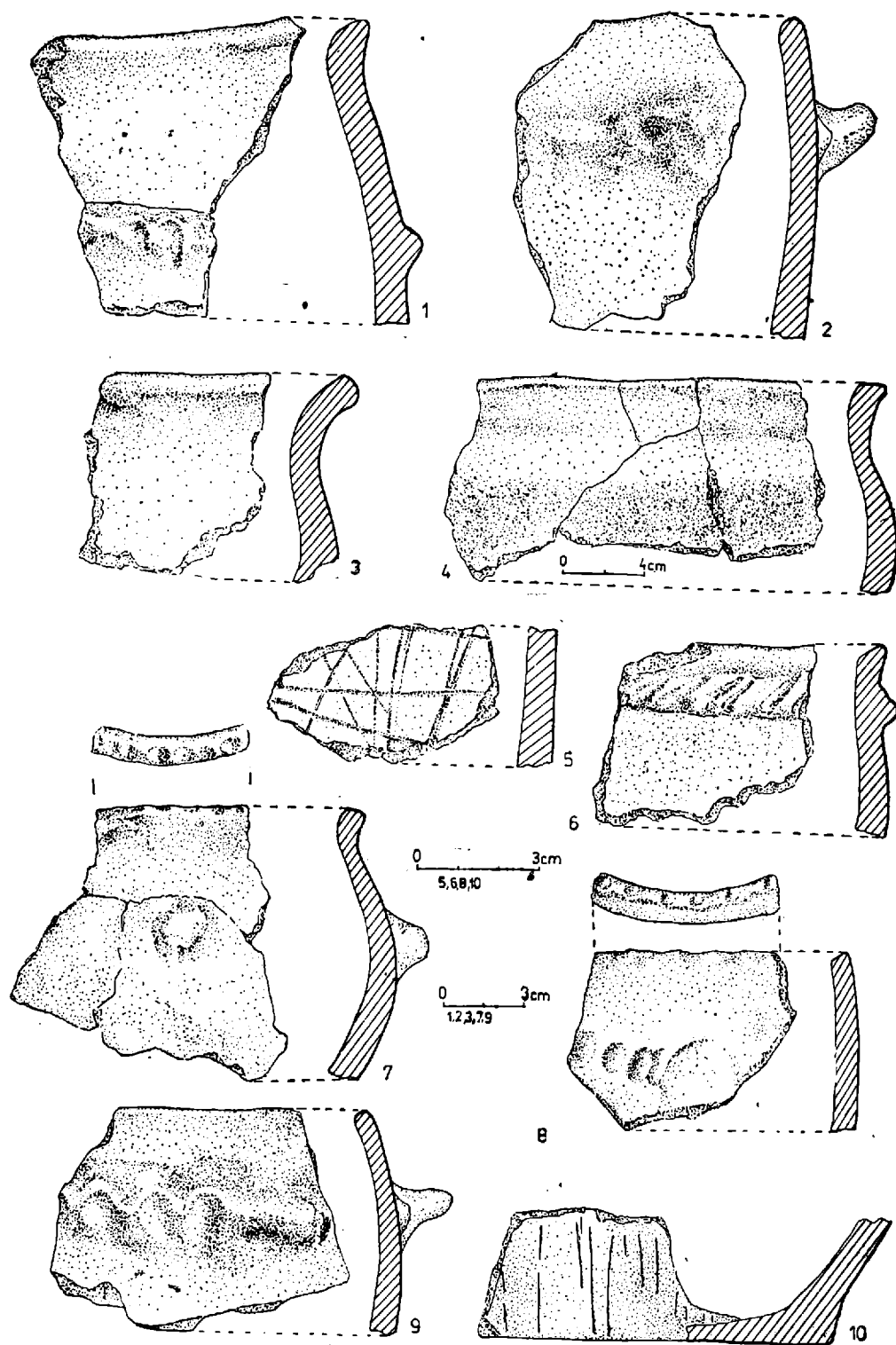

Fig. 11. Ceramică din locuința 1 (2, 9); locuința 3 (8); locuința 4 (7); locuința 6 (3); locuința 7 (1); locuința 9 (4, 6) și din stratul de cultură (5, 10).

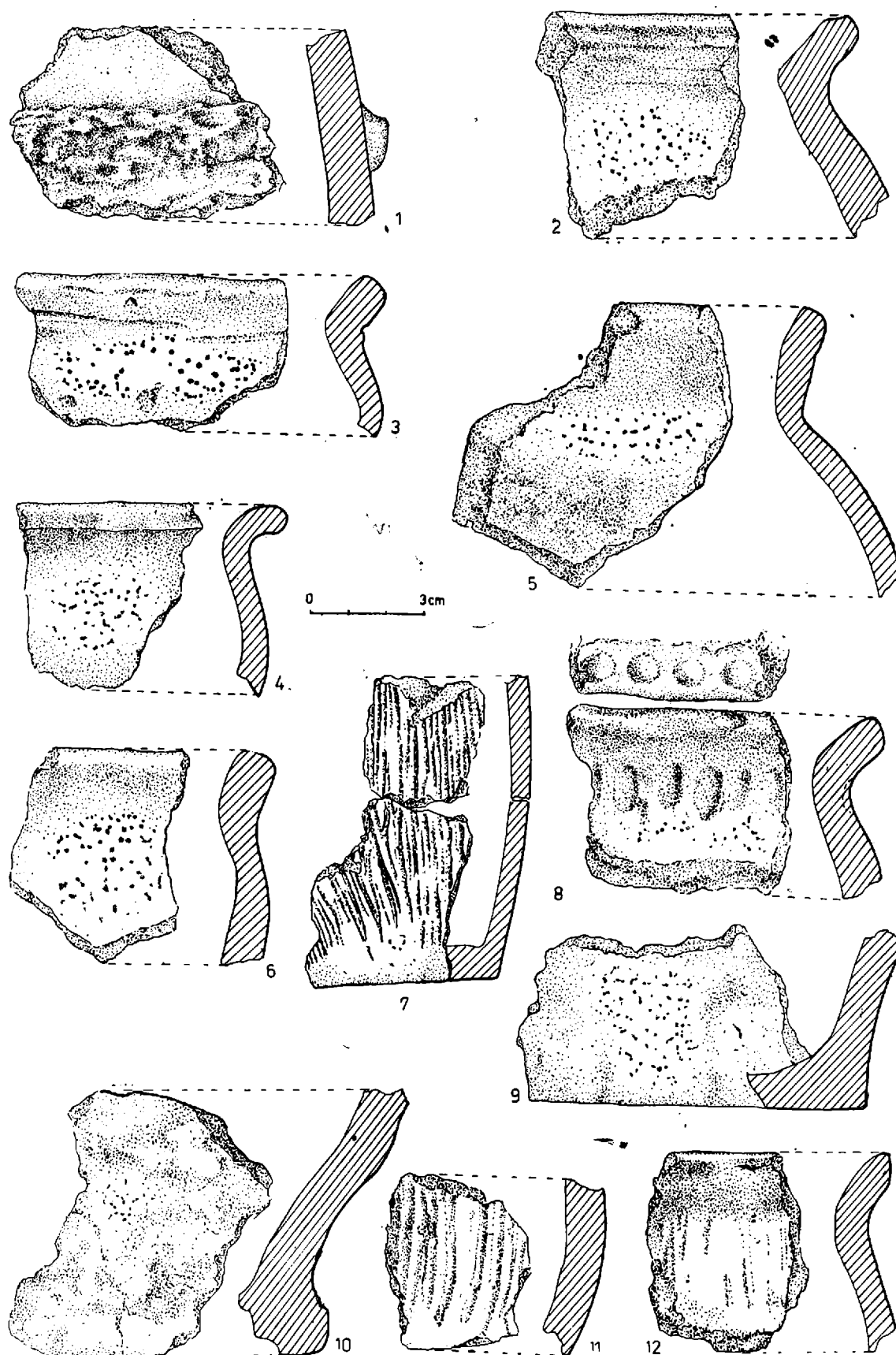

Fig. 12. Ceramică din locuința 4 (2, 11); locuința 5 (1, 7); locuința 6 (6, 10); locuința 7 (9); locuința 8 (3, 4, 8); locuința 9 (5) și strat (12).

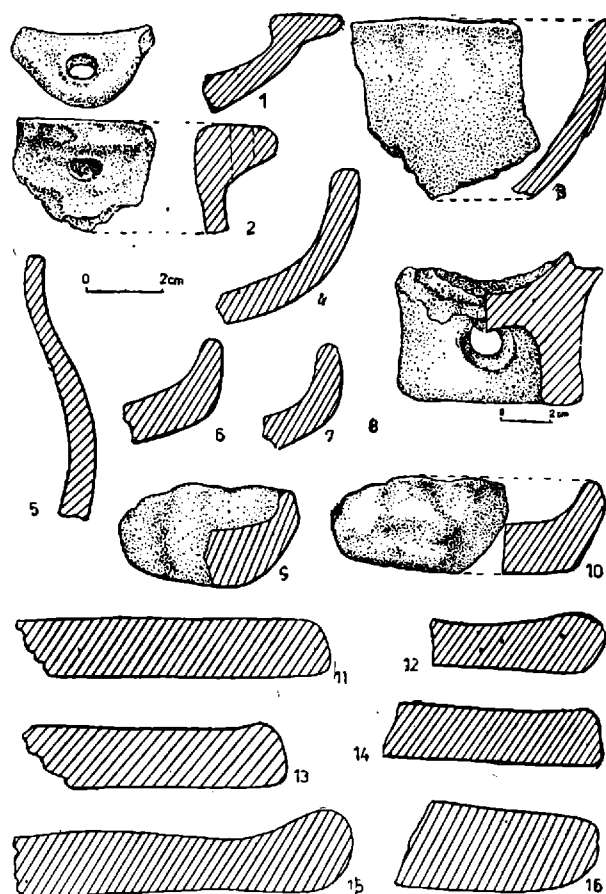

Fig. 13. Ceramică din locuința 2 (1, 2, 9, 15, 16); locuința 3 (5, 7, 11—12, 14); locuința 5 (3); locuința 9 (8) și din stratul de cultură (4, 6, 10, 13),

cu barbotină la suprafață. Pe lângă acestea s-a descoperit și un fragment de vas celtic lucrat din pastă cu grafit (fig. 22/2), precum și funduri, torți și buze de amfore grecești, printre care și o toartă bifidă. Din inventarul locuinței mai fac parte: o mărgică din sticlă, un cuțit din fier, trei fusaiole de lut cu forme diferite dintre care una este lucrată din pastă neagră lustruită (fig. 26/7) și o cute plată din piatră (fig. 25/12).

Locuința 4 a fost descoperită în anul 1981, în secțiunile I și II. Ea are o formă rectangulară, neregulată, cu laturile de $4,75 \times 2,50$ și $3,50$ m și adâncimea de $0,45$ și $0,50$ m. În interiorul ei se aflau fragmente de lipitură de pereți cu fețuială de culoare albicioasă și amprente de nuiile și birne, bucăți de lipitură de vatră, chirpici, pietre arse. Nu s-au putut delimita cu precizie locul vetrei și cel al intrării (fig. 4/2).

Materialul ceramic recoltat constă din fragmente ceramice provenite de la oale, străchini și căni (circa 150 de fragmente) lucrate din pastă poroasă cu suprafața netedă, de culoare brun-cenușie (fig. 8/2; 10/4—5; 11/7; 12/2,11; 14/11; 17/9), fragmente de vase bastarnice cu suprafața zgrunțuroasă de culoare cenușie negricioasă (81 de fragmente) (fig. 15/11; 16/10; 17/4), precum și circa 70 de fragmente din oale și străchini din pastă fină de culoare neagră sau brun-gălbuie (fig. 19/4; 21/7—10, 13). Din pastă fină de culoare roșcată s-a întregit o strachină de dimensiuni mici, cu umărul prelins și margine slab fațetată (fig. 8/5). În același context se mai aflau circa 75 de fragmente de amfore grecești, din care șase torți cilindrice, cu resturi de ștampile ilizibile, funduri de formă cilindrică, ca și bucăți din partea superioară cu un diametru de 10 cm și buza îngroșată. În afară de ceramică în această locuință s-a mai descoperit o pensetă și un pinten cu spin conic mic, ambele din fier (fig. 25/5, 6), două fusaiole, una bitronconică și alta lucrată dintr-un fragment de amforă (fig. 26/2, 8), bucăți de zgură și două fragmente de „căței de vatră” (fig. 29/3, 5).

Locuința 5 a fost descoperită în anul 1981 tot în secțiunile I și II, la o distanță de 5 m de locuința 4. Ea are o formă dreptunghiulară cu laturile de $4,50 \times 3$ m, adâncimea de aproximativ $0,50$ m și orientarea de la nord-est spre sud-vest. Resturile de vatră și pereți sînt rare (fig. 5/1). În pămîntul din umplutura locuinței și în imediata ei apropiere se afla multă ceramică fragmentară

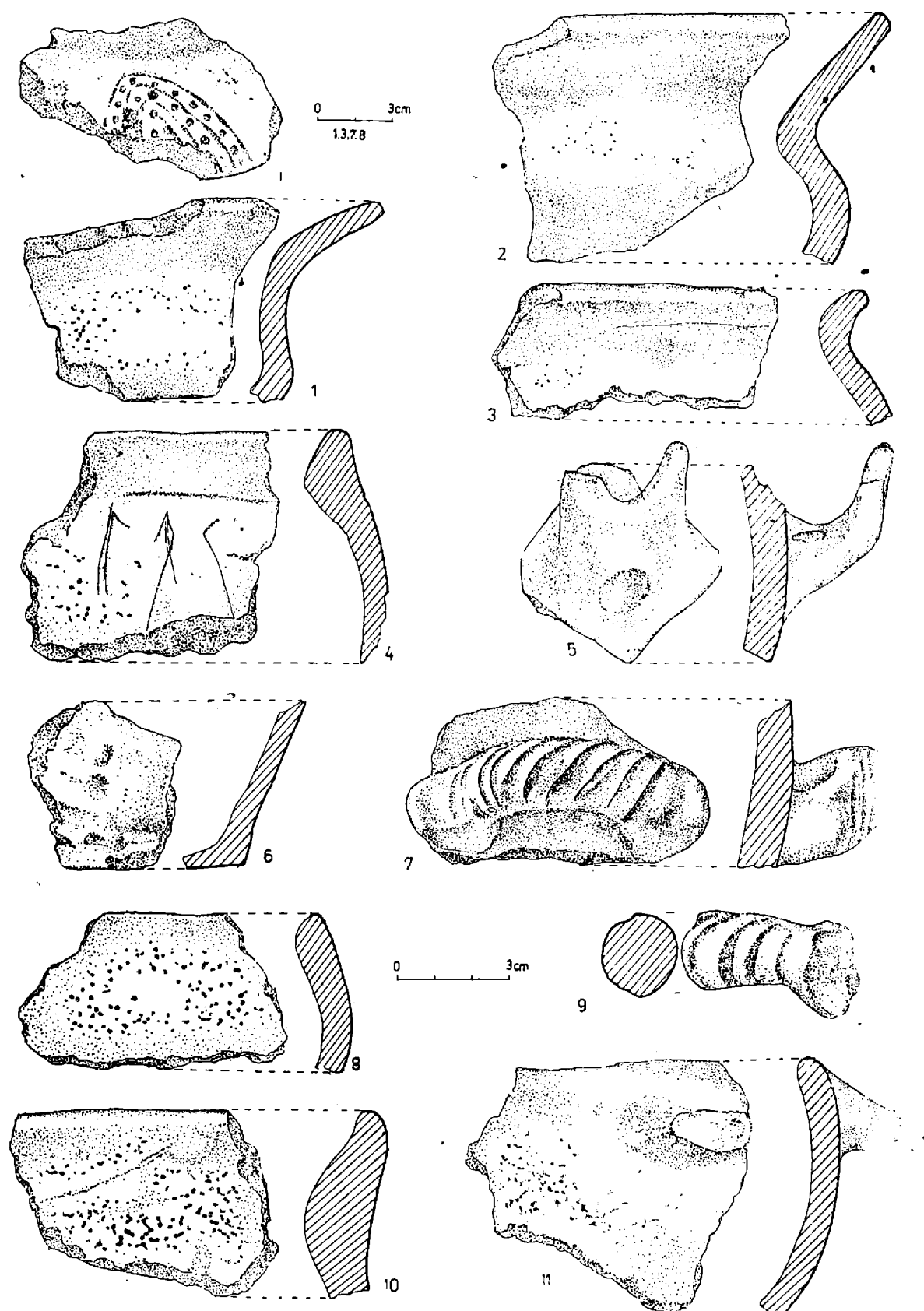

Fig. 14. Ceramică din locuința 2 (1, 2); locuința 3, (7, 9); locuința 4 (11); locuința 5 (3); locuința 6, (4, 8, 10); locuința 9 (5) și strat (6).

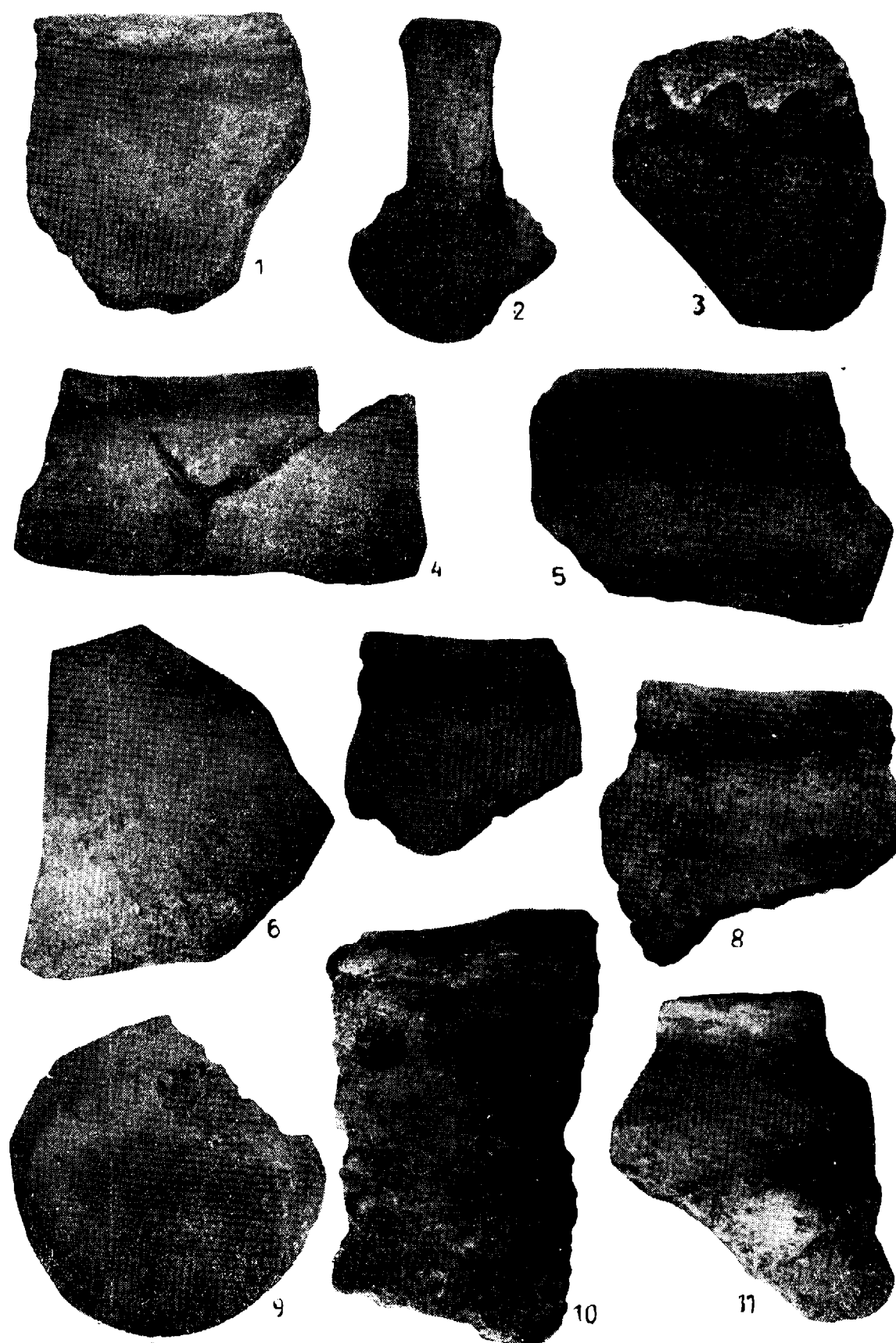

Fig. 15. Fragmente de vase lucrate cu mina din pastă poroasă din locuința 4 (11); locuința 6 (2); locuința 8 (6, 8); locuința 9 (3) și stratul de cultură (1, 4-5, 7, 9-10).

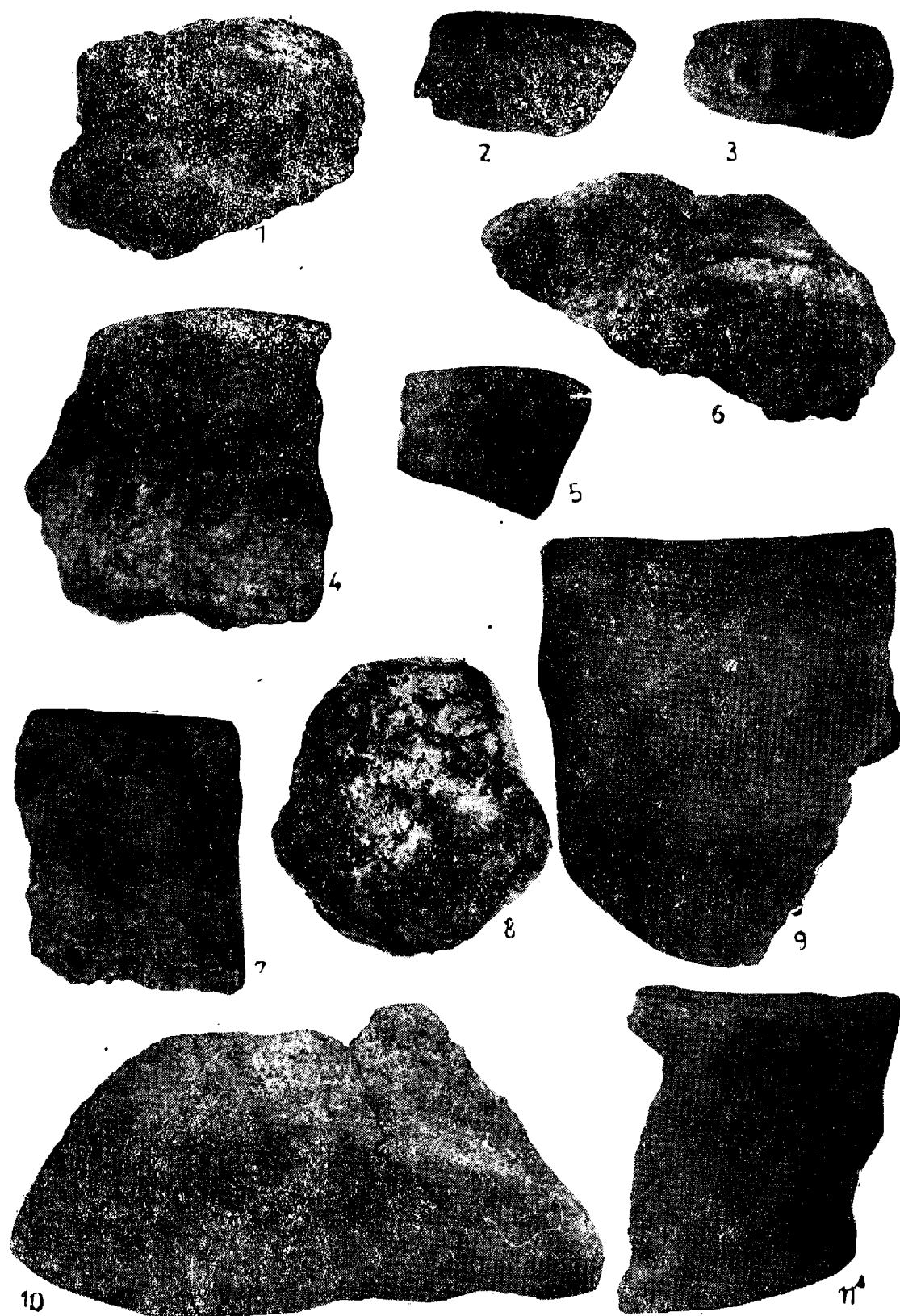

Fig. 16. Fragmente de vase din pastă fină (2, 5) și poroasă din locuința 4 (10); locuința 5 (7); locuința 8 (9); locuința 9 (11) și din stratul de cultură (1-6, 8).

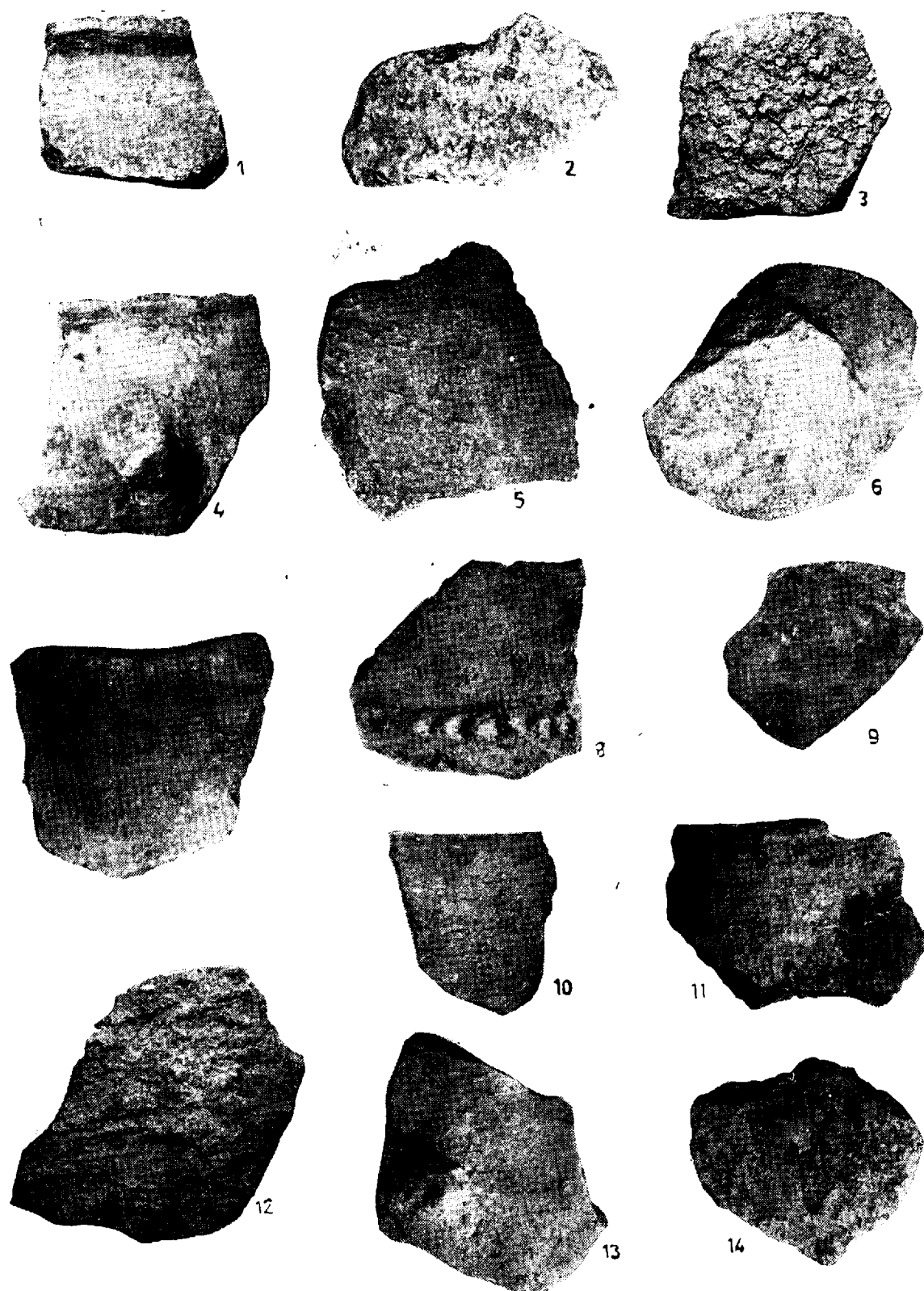

Fig. 17. Fragmente de vase din pastă fină (8) și poroasă acoperită cu barbotină din locuința 4 (4, 9); locuința 5 (2, 14); locuința 8 (11); locuința 9 (1, 9) și stratul de cultură (3, 5-8, 10, 13).

în care predomină specia grosieră lucrată cu mâna de culoare brun-roșcată și cenușie, cu suprafața netedă. Ele provin de la oale de dimensiuni mijlocii cu marginea îngroșată și evazată, uneori decorate (118 fragmente din care 26 de buze diferite, 4 funduri și resturi de pereți) (fig. 21/1 ; 13/3), borcane de dimensiuni mijlocii de culoare roșcată cu pereții drepecți și marginea tăiată orizontal și fragmente de oală de culoare albicioasă (fig. 12/7). O altă categorie ceramică o formează fragmentele de vase de dimensiuni mari, poroase, cu suprafața aspră de culoare roșcată sau cenușie din care s-au adunat circa 60 de fragmente (fig. 16/7 ; 17/2, 14). Alte circa 28 de buze diferite, 5 fragmente din funduri și 80 din corpul unor străchini și oale sînt lucrate din pastă fină de culoare neagră cu lustru la exterior (fig. 21/6, 11 ; 19/3,5, 8). De asemenea s-au găsit 20 de fragmente de amfore grecești. Un fragment de toartă pare să fi fost folosit ca formă de turnat (fig. 25/11). În afară de ceramică în locuința s-au mai descoperit resturi de lemn pietrificat, zgură de fier, fragmente de rîșniță, două cuțite fragmentare de fier (25/1, 2) precum și două fragmente de „căței de vatră” (fig. 29/8, 11).

Locuința 6, săpată parțial, a fost descoperită în 1981 în secțiunea a III-a. Ea avea laturile lungi de aproximativ 4,25 m și adîncimea de 0,45. În interiorul ei s-a descoperit numai ceramică din care se remarcă aceea lucrată din pastă grosieră cu suprafața netedă. Din această specie s-au modelat castroane, căni, oale simple sau decorate (circa 62 de fragmente) sau cu barbotină (37 de fragmente) (fig. 9/1, 2 ; 11/3 ; 12/6, 10 ; 14/4, 8, 10 ; 15/2). Un număr de 18 buze diferite fațetate și alte fragmente provin din vase lucrate din pastă neagră sau brun-gălbuie lustruită (fig. 21/1, 3, 5, 12, 16). Au fost găsite și fragmente de amfore grecești cu gîtul larg, torți cu ștampile (ilizibile) (fig. 23/8) și funduri cilindrice. Un fragment de toartă prezintă un început de găurire pentru a fi transformată în fusaiolă (fig. 28/14).

Locuința 7 a fost descoperită în 1981, în secțiunea a III-a. Ea are o formă aproximativ trapezoidală cu laturile de circa $3,50 \times 2,50$ m, adîncimea de 0,45—0,50 m și orientarea de la nord-vest spre sud-est (fig. 5/2). În interiorul ei nu au fost găsite resturi de vatră sau de pereți. În apropierea peretelui sudic se afla, depus pe podea, un schelet de cîine în poziție adunată, culcat pe dreapta. Deasupra capului și a picioarelor se aflau fragmente de vase grosiere decorate cu briu alveolat și două fragmente de vase negre lustruite (fig. 7). În amestec cu pămîntul din umplutura locuinței se aflau cărbuni și zgură. În cadrul ceramicii predomină specia grosieră cu buza fațetată și fundul gros, de diferite dimensiuni, unele netede, altele cu suprafața aspră (40 de fragmente). Din ambele specii sînt și exemplare decorate (fig. 9/5 ; 11/2 ; 12/9 ; 18/7). De asemenea s-au descoperit și fragmente de vase lucrate din pastă neagră lustruită avînd marginea fațetată (fig. 19/7), din care s-a întregit o strachină de dimensiuni mijlocii (fig. 8/3). Alături de aceste resturi au fost descoperite și fragmente ceramice grecești din care multe torți de la amfore au fost folosite probabil ca lustruitoare. Pe una din torțile de amforă se păstrează o ștampilă rotundă cu floare de trîndafir și inscripție (ilizibilă) și cu monograma literei A (fig. 23/7 ; 24/6).

Locuința 8 a fost descoperită în 1982 în secțiunile V—VI. Ea are o formă dreptunghiulară cu latura dinspre vest ușor curbată. Dimensiunile laturilor sînt de $3,50 \times 3$ m iar adîncimea maximă de 0,50 m. În interior, în jumătatea vestică, se aflau resturi de arsură, chirpici și pietre arse, oarecum grupate, indicînd probabil locul vetrei (fig. 6/1). În umplutura locuinței se aflau fragmente de oale grosiere, poroase, cu suprafața netedă, îngroșată și prevăzută cu alveole. Unele fragmente aveau două șiruri de alveole pe fața interioară a buzei (fig. 12/3, 4) sau alveole pe gît (fig. 12/8). Cîteva funduri și fragmente din vase mari lucrate din pastă grosieră (circa 30 de fragmente) au suprafața aspră (fig. 12/3, 4 ; 15/6, 8 ; 16/9 ; 17/11). Mai multe buze fațetate provin de la circa 5 vase (străchini și oale) lucrate din pastă fină de culoare neagră (fig. 19/2 ; 21/2, 18) din care s-a putut întregi doar o strachină (fig. 8/2). În afară de aceste resturi, în locuința s-au mai găsit fragmente de amfore din care se remarcă cîteva torți de secțiune circulară, resturi de margini cu buza îngroșată în exterior și alte bucăți din corpul vaselor, unele cu încercări de găurire sau cu diferite semne. Din inventar mai fac parte: un cuțit din fier, lung de 6 cm (fig. 25/4), o mărgică din sticlă mată de culoare alb-gălbuie, de formă rotundă (fig. 29/1), două fusaiole (fig. 26/6, 9) și un fragment de „cățel de vatră”, în formă de plăcuță cu marginile rotunjite (fig. 29/1).

Locuința 9 a fost descoperită în 1981 în secțiunea VI. Ea are o formă aproximativ pătrată cu laturile de circa 3,50 m și adîncimea medie de 0,75. Pe podea s-au conturat trei gropi cu diametre mici și adîncimi de 0,20—0,25 m în care se aflau fragmente ceramice, oase, pietre și o toartă de amforă. Resturi de lipitură de vatră, arsură, cenușă, cărbuni și pietre se aflau grupate în colțul nord-vestic al locuinței, indicînd locul inițial al vetrei (fig. 6/2). Inventarul, ca și la alte complexe este constituit îndeosebi din ceramică. Cantitatea cea mai mare este formată din fragmente de oale lucrate din pastă grosieră de culoare cenușie și roșcată, cu marginile groase și evazate, uneori decorate (10/3 ; 11/4, 6 ; 14/5). Din această categorie s-au adunat 170 de fragmente, remarcîndu-se prezența oalelor borcan, a cănilor și a unui fragment de vas cu suport înalt, inelar, prevăzut cu două găuri (fig. 13/8). De asemenea s-au adunat 140 de fragmente grosiere cu barbotină la exterior (fig. 12/5 ; 16/11 ; 15/3 ; 17/1). Alte 50 de fragmente de buze fațetate, funduri sau din corpul vaselor provin din vase negre de tip bastarnic (fig. 17/9). De asemenea s-au mai descoperit fragmente de amfore grecești cu torți

șampilate și fund cilindric (fig. 25/8). Una din torți are o șampilă rotundă cu floare de trandafir și inscripție (fig. 23/1). În locuință se mai aflau discuri confecționate din fragmente ceramice bastarnice și grecești, fusaiole bitronconice (fig. 26/3 ; 27/8, 10 ; 28/5, 7), un vîrf de os cu urme de folosire (fig. 25/7), un pond din plumb pe care se observă litera Y (fig. 29/10), o mărgică din sticlă (fig. 28/10) și un fragment de „cățel de vatră” în formă de suport, gol în interior, de secțiune pătrată (fig. 25/9 : 29/9).

În afara complexelor de locuire, pe traseul secțiunilor și la suprafața solului s-au adunat mai multe obiecte și ceramică provenite de la locuințele distruse. Se pare că cea mai mare parte a inventarului unor locuințe, prin distrugerea părții lor superioare a fost scos la suprafață și rulat de lucrările agricole pe toată întinderea așezării. Din categoria acestor vestigii, aflate în stratul arabil, amintim : trei cuțite fragmentare din fier, o cute din gresie, o lingură din lut ars (fig. 28/4), trei fusaiole confecționate din cioburi grecești, discuri (fig. 26/4, 5 ; 27/2, 6, 6, 7 ; 28/1—4, 8—9, 12), fragmente de rișniță, fragmente de „cățel de vatră” (fig. 25/13) ; 29/6, mărgile din pastă sticloasă, policrome, cu striuri sau ochi, zgură de sticlă și alte obiecte confecționate din fragmente de amfore, ca dopuri, lustruitoare etc. S-au mai recuperat circa 260 de fragmente din buzele, fundul sau corpul unor amfore, dar îndeosebi mai multe torți cu șampile dreptunghiulare sau rotunde, unele lizibile (fig. 23/2—7, 9). De asemenea, au fost găsite funduri și margini de vase lucrate din pastă poroasă cu suprafața netedă și decorate (fig. 13/4, 5, 10, 13 ; 15/1, 4—5, 7, 10) sau cu barbotină (fig. 16/1—6, 8 ; 17/3, 5—8, 10, 13), precum și 7 fragmente de la vase de dimensiuni mari, celtice, din grafit, cu suprafața striată vertical (fig. 22/1, 3), fragmente ceramice geto-dacice cu suprafața striată (fig. 11/5, 10), ca și resturi de ceramică fină bastarnică (fig. 8/1 ; 15/9 ; 19/1, 6 ; 21/4). Destul de frecvent s-au observat resturi de vetre constînd din lipituri și pietre arse, răspindite pe suprafețe de circa $1,50 \times 1$ m, fără să se poată delimita sub aceste resturi urmele unei eventuale locuințe.

Menționăm că, atît în cadrul locuințelor delimitate, cît și în stratul de cultură, se aflau în cantitate mare oase de animale, în special de bovine, ovicaprine, porci, cîini și păsări.

Cele nouă complexe de locuire dezvelite prin cercetările din așezarea de la Lunca Ciurei conțin un inventar arheologic asemănător aceluia recoltat din stratul de cultură din jurul lor. Atît în locuințele mai adîncite, cum este de exemplu locuința nr. 1 de la piciorul pantei, cît și acelea cu adîncimi mici, din zona cea mai locuită a așezării, au aproximativ aceeași formă, rectangulară, uneori cu laturile arcuite și colțurile rotunjite, fără să se observe urme de la parii de susținere a pereților sau acoperișului. De asemenea, la nici una din locuințe nu s-a putut preciza intrarea care, probabil, se afla pe latura de nord-est, în pantă. După resturile de chirpici și lipituri, cu amprente de pari și nuiete, unele fețuite și ușor colorate în brun deschis, se poate presupune că pereții erau destul de groși și chiar înalți, după cum o indică în unele locuințe cantitatea mai mare de lipituri.

În cele mai multe dintre locuințe se aflau resturi de vetre. Ele constau din plăci de lipitură arsă, pietre arse, cenușă și cărbuni, grupate pe o porțiune restrînsă a podelei, și ea arsă și înnegrită. În locuința nr. 3 vatra s-a păstrat mai bine, în jurul ei gardina din lut fiind puternic arsă iar cantitatea de cenușă și cărbuni mai mare. După cum am amintit, vetre distruse s-au descoperit și în alte locuri de pe cuprinsul așezării, la circa 0,30 m adîncime, constînd din plăci de lut ars, cărbuni și pietre arse amestecate cu fragmente ceramice, fără să se poată observa în jur conturul vreunei locuințe. Aceste vetre pot indica, împreună cu cantitatea mare de ceramică și unele obiecte descoperite în jurul lor, locul unde au existat locuințe de suprafață care au fost distruse de lucrările agricole.

Locuințe contemporane, care se caracterizează prin același sistem de construcție sînt atestate atît pe teritoriul est-carpatic³⁷, cît și în zonele învecinate³⁸. Ele sînt caracteristice, în secolele III — II î.e.n., atît pentru așezările din aria culturii Poienesti-Lucașovca, cît și pentru așezările geto-dacice din restul teritoriului Daciei.

În ceea ce privește inventarul complexelor de locuire, precum și al stratului de cultură, o pondere însemnată o are ceramica care, după cum s-a amintit, constă, îndeosebi, din fragmente de vase geto-dacice, bastarnice, grecești și celtice.

I. Ceramica geto-dacică

Cea mai mare parte a ceramicii locale este lucrată cu mîna, făcînd excepție cîteva fragmente lucrate la roată, din pastă fină de culoare cenușie, care provin de la vase de dimensiuni mici cu fundul inelar.

În ceea ce privește tehnica de preparare a lutului, ceramica lucrată cu mîna prezintă două categorii distincte :

³⁷ S. Teodor, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 190—197.

³⁸ S. P. Pačkova, *op. cit.*, în *Arheologičeskie pamiatniki srednego podnestroviia*, fig. 15.

a) Ceramică poroasă modelată din pastă cu cioburi pisate și nisip în compoziție, de culoare brun-roșcată și brun-cenușie cu suprafața mată și neglijent netezită;

b) Ceramică fină, densă, tot cu cioburi pisate în compoziție, având culoare cenușie deschisă, cu suprafața netedă, ușor lustruită. Ea se deosebește de prima categorie printr-o execuție mai îngrijită. Din ambele categorii au fost produse mai multe tipuri de vase:

a) Din pastă poroasă s-au modelat: vase-borcan de dimensiuni mari cu pereții drepecți și groși, cu marginea rotunjită sau tăiată orizontal sau cu pereții ușor arcuiți și marginea foarte puțin evazată (fig. 9/1, 3—10; 10/4, 7, 8; 11/1—2, 7—9; 17/4); vas-borcan de dimensiuni ceva mai mici decât cele amintite mai sus, având marginea mai mult sau mai puțin evazată și rotunjită, umărul bombat și fundul îngust (fig. 9/2; 10/1—3,5; 11/3; 12/5). În multe complexe s-au descoperit funduri de vase, lucrate din aceeași pastă, de dimensiuni mici (fig. 11/10; 12/9; 17/6). Tot din pastă poroasă a fost modelat un vas de dimensiuni mijlocii cu partea inferioară prevăzută cu suport înalt, scobit și perforat (fig. 13/8). Întrucât partea superioară lipsește, nu se poate aprecia dacă fragmentul provine de la un castron sau de la un capac. Destul de frecvente, dar în stare fragmentară, în locuințe se aflau tipsii plate sau cu marginile ușor ridicate, modelate tot din pastă grosieră, de culoare cenușie-albicioasă (fig. 13/11—16). De asemenea s-au descoperit și câteva vase miniaturale (fig. 13/9, 10).

Vasele din pastă poroasă sînt adeseori decorate. Foarte frecvent este întilnit briul cu alveole plasat pe umerii vaselor la circa 3—4 cm mai jos de margine, întrerupt în unele cazuri de proeminențe. Alte vase sînt ornamentate numai cu proeminențe, acestea avînd forme variate ca, cilindrice, conice, simple sau perechi, alungite cu una sau mai multe alveole (fig. 9/1—10; 10/9; 11/1—2, 7; 12/1). Unele vase cu corpul bombat și marginea evazată sînt decorate cu alveole pe buză sau gît, uneori și pe partea interioară a buzei. Cîteva fragmente provin de la oale decorate cu două șiruri de alveole atît pe gît, cît și în partea interioară a buzei (fig. 10/1—8, 10; 11/8; 12/8).

b) Cealaltă categorie ceramică caracteristică civilizației geto-dacice în ultimele secole ale erei vechi, destul de bine reprezentată în așezarea de la Lunca Ciurei, este aceea fină, de culoare cenușie-albicioasă, care are în compoziție cioburi pisate fin, fiind mai îngrijit modelată și arsă. Din astfel de pastă s-au lucrat castroane și străchini cu marginea dreaptă sau ușor curbată în interior și cu marginea evazată, uneori decorată și umărul profilat (fig. 13/1,3—4, 6—7; 14/1—3, 7—9, 11; 18/1—2, 5). Sînt mult mai puține fragmentele de căni și cești cu corpul curbat, prevăzute cu o toartă (fig. 15/2) sau fără torți (fig. 8/1), ca și cești tronconice — cățui — cu o toartă³⁹.

Pe teritoriul Moldovei această formă de vas mai apare și în așezările datate în secolul al II-lea î.e.n. de la Botoșana⁴⁰, Lozna-Hlibicioc⁴¹, Cucorăni⁴² și Ghelăiești⁴³, din aria culturii Poienesti-Lucașovca. În cele mai multe din așezările dacice, cățuia este considerată un vas caracteristic în special în așezările din secolele I î.e.n. — I e.n., așa cum s-a precizat în stațiunile de la Poiana⁴⁴, Răcătău⁴⁵ și altele.

În afară de formele amintite, din pastă de calitate mai bună s-au descoperit cîteva fragmente de vase cu pereții curbați și fundul îngust, unele cu decor geometric incizat sau cu butoni cilindrici situați mai jos de margine, altele cu tot corpul acoperit cu striuri verticale (fig. 12/7, 11). Unele fragmente de castroane sau oale cu pereții subțiri prezintă desene zgîriate după ardere. Pe un perete de strachină, cu suprafața albicioasă, ușor lustruită, se aflau o serie de semne indicînd probabil o scriere (fig. 14/4), iar pe un alt fragment erau incizate linii drepte întretăiate (fig. 11/5).

Cele două categorii ale ceramicii geto-dacice descoperite la Lunca Ciurei au multiple analogii în cadrul olăriei din toate așezările geto-dacice contemporane de la est de Carpați, atît în aria culturii Poienesti-Lucașovca⁴⁶, cît și în cele din sud, precum și din teritoriul Transilvaniei⁴⁷. Se poate remarca, în ceea ce privește forma și decorul, menținerea unor elemente tradiționale din perioada anterioară, bine documentate atît în așezările fortificate, cît și în cele deschise⁴⁸.

Într-o primă analiză făcută ceramicii geto-dacice din Moldova din secolele III—II î.e.n.⁴⁹, în care s-a inclus parțial și aceea provenită din săpăturile din anul 1954 de la Lunca Ciurei s-a remarcat că, atît tehnica de pregătire a lutului, întreg procesul de modelare și ardere, precum și cele mai multe dintre forme își au prototipul în ceramica hallstattiană tîrzie. Cu începere din secolul al V-lea ceramica prezintă unele forme noi, la care s-au adăugat, pe parcursul secolelor IV—III î.e.n., sub influența contactului cu alte civilizații, o serie de caracteristici proprii, transmise și olăriei din secolul al II-lea

³⁹ Descoperită în săpăturile din anul 1954 de E. Zaharia și A. Nițu. Vasele nu se mai află la Institutul „A. D. Xenopol” din Iași.

⁴⁰ S. Teodor, *op. cit.*, fig. 23/6.

⁴¹ Săpături efectuate în anii 1980—1981. Material inedit.

⁴² S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, VIII, fig. 33/10.

⁴³ M. Babeș, *op. cit.*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 211, fig. 8/2.

⁴⁴ În afară de exemplarele publicate, (vezi nota 1) cele mai multe vase sînt inedite în Muzeul de istorie din Tecuci.

⁴⁵ V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, VIII, fig. 23/1—7.

⁴⁶ M. Babeș, *Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole înainte de erei noastre* în *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 192—193.

⁴⁷ I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică*, 1969, p. 100—150.

⁴⁸ S. Teodor, *Așezarea geto-dacică de la Huși-Corni*, în *Thraco-Dacica* 2, 1981, p. 169—195.

⁴⁹ S. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 25—45.

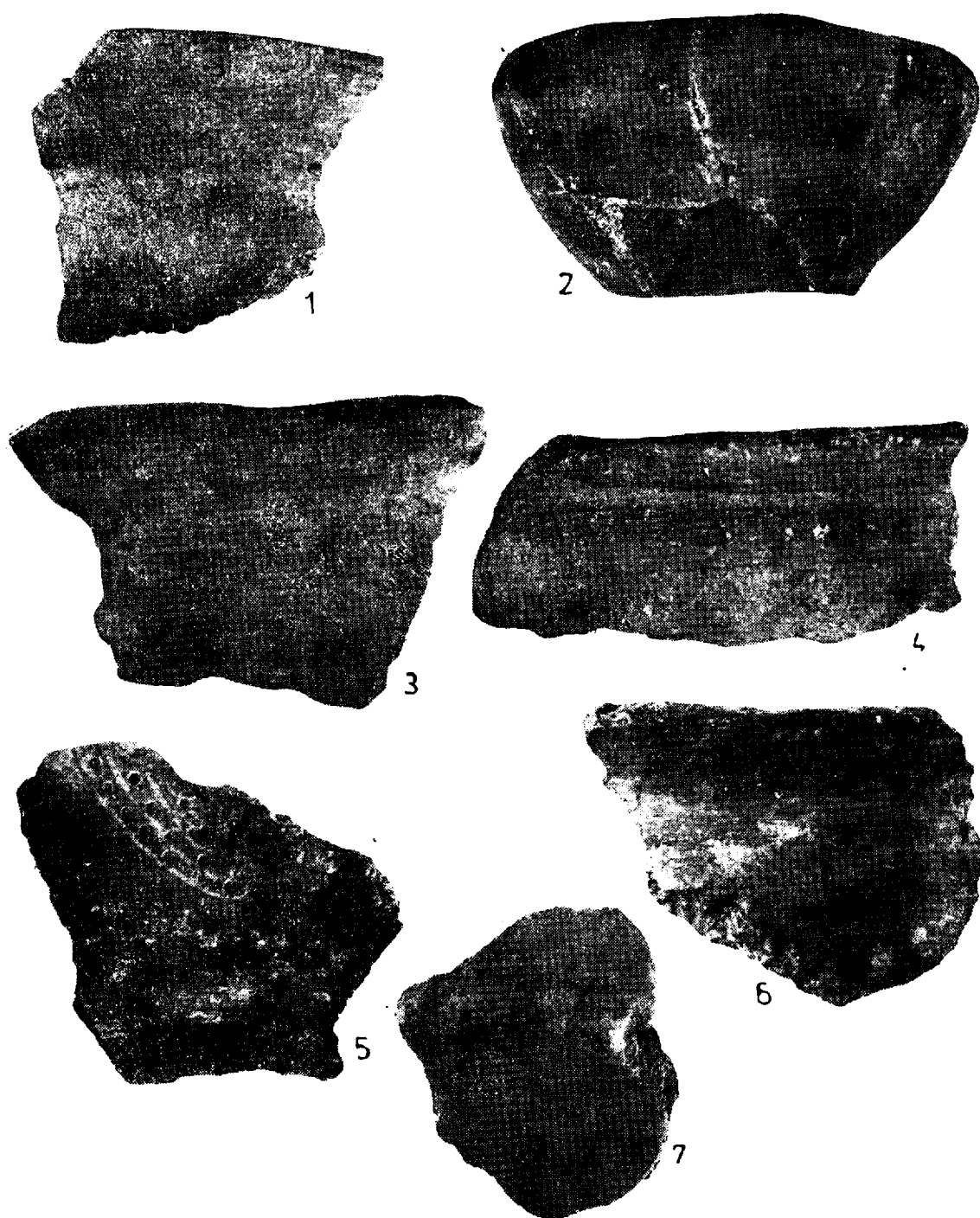

Fig. 18. Fragmente din pastă fină (1, 2) și poroasă din locuința 2 (1, 5); locuința 7 (7) și stratul de cultură (2, 4, 6).

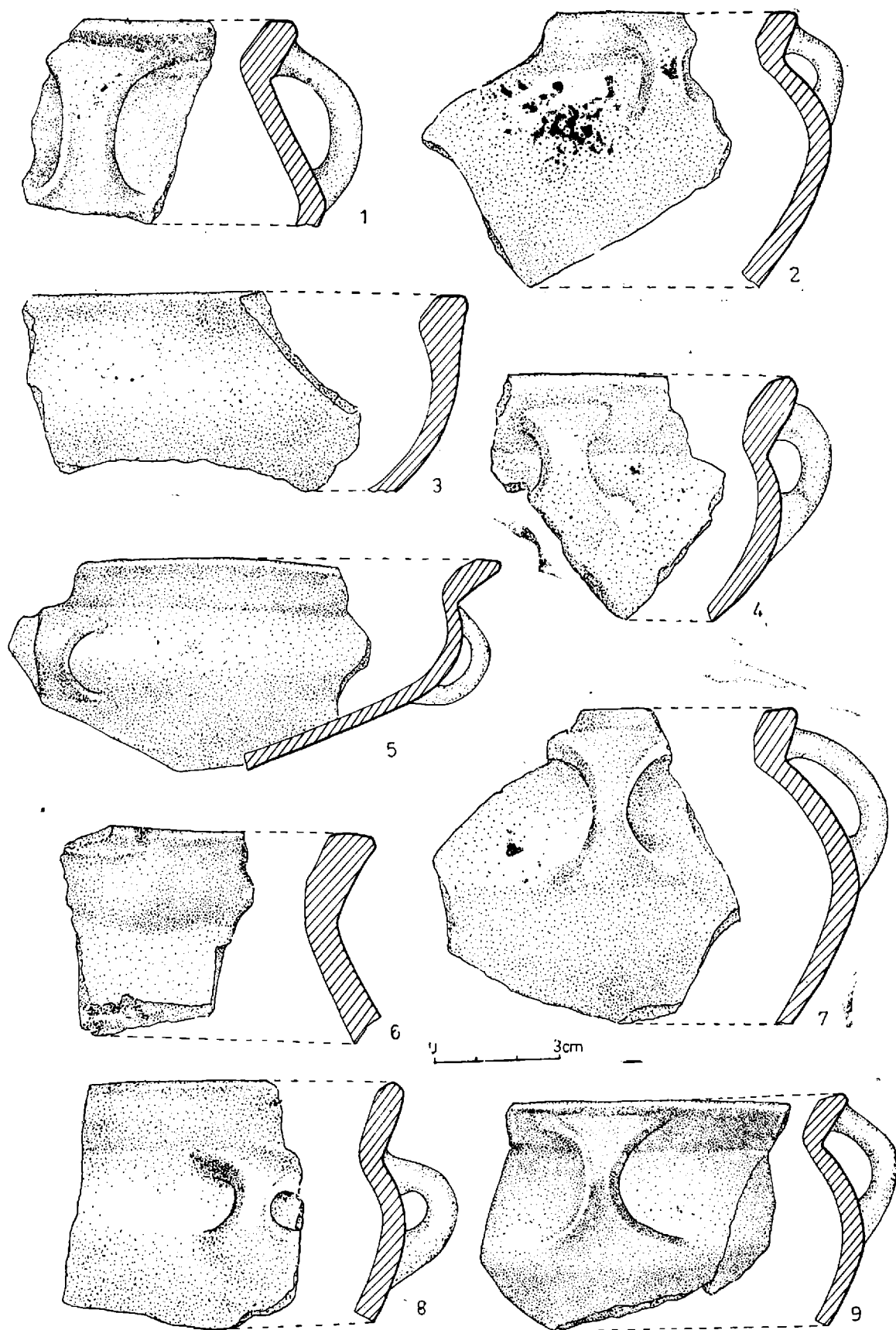

Fig. 19. Ceramică bastarnică din locuința 1 (9); locuința 4 (4); locuința 5 (3, 5, 8); locuința 7 (7); locuința 8 (2) și strat (1, 6).

î.e.n. și care vor continua și în perioada clasică, când cele mai multe dintre tipurile principale au fost produse în mod curent la roata olarului⁵⁰.

II. Ceramica bastarnică

În așezarea de la Lunca Ciurei există două specii de ceramică bastarnică, ambele lucrate cu mîna : a) Prima specie o constituie ceramica fină de culoare neagră și mai rar brun-rozie, cu suprafața lustruită. Această categorie este reprezentată prin numeroase fragmente provenite de la castroane, străchini și oale cu buzele fațetate, umărul proeminent și torți în formă de x⁵¹. Se poate remarca numărul mai mare al fragmentelor de străchini cu profilul în formă de S din care s-au întregit două exemplare la două exemplare fundul fiind îngust și inelar (fig. 8/2—3 ; 19/1—5, 6—9 ; 20/1—4, 6—8 ; 21/1—9, 11—16). Strachina menționată din locuința nr. 4, lucrată din pastă roșie, relativ poroasă, are aceeași formă ca și cele de culoare neagră dar marginea nu este fațetată (fig. 8/5). Tot din pastă fină, neagră și lustruită au fost lucrate și câteva fragmente de la mici cupe cu margine dreaptă ușor rotunjită și curbată în interior, cu corpul tronconic, foarte asemănătoare ca formă cu străchinile geto-dacice descoperite în aceleași complexe (fig. 21/17).

b) A doua specie ceramică bastarnică o constituie vasele lucrate din pastă poroasă amestecată cu cioburi pisate, cu suprafața de culoare cenușie sau brun-roșcată acoperită cu barbotină, de la umăr la fund, uneori inegal distribuită. Din această categorie de pastă s-au realizat oale de dimensiuni mari cu marginea îngroșată și fațetată, umărul bombat și fundul îngust. Pe unele vase se află și un decor format din briuri alveolate, șiruri de alveole și proeminențe alungite delimitind partea superioară a suprafeței acoperită cu barbotină. Mult mai puține fragmente provin de la castroane din pastă poroasă, dar cu suprafața netedă de culoare albicioasă, avînd marginea verticală îngroșată în interior și fațetată.

Cele două specii ceramice bastarnice, care apar în așezările din secolele III—II î.e.n. la est de Carpați, au fost bine analizate în diferite studii, remarcîndu-se cantitatea lor relativ redusă în cadrul așezărilor în raport cu aceea din necropole⁵². După cum se știe, ceramica bastarnică din aria culturii Poienești-Lucașovca are analogii atît în cultura Przeworsk⁵³ și Zarubineț⁵⁴, cît și în alte aspecte culturale din Europa de nord⁵⁵.

III. Ceramica grecească

După cum s-a menționat în fiecare locuință precum și în stratul de cultură se afla o mare cantitate de fragmente de amfore grecești, provenite de la cel puțin 50 de amfore. După forma lor și în special datorită ștampilelor care se mai pot descifra, cele mai multe exemplare provin din insula Rhodos dar nu lipsesc nici cele din Thasos și Cos, centre care în această perioadă au cunoscut o mare prosperitate economică. Pînă în prezent prin săpăturile întreprinse la Lunca Ciurei au putut fi identificați următorii eponimi și fabricanți : Aristarhoi, Aristodamoi, Damokrateus, Dioy, Xenophon, Xarapionos, Theaiditos, Damofiloi, Nikasagoras (în ștampilă rotundă cu floare de trandafir), Marsia, Euphranoros sau Phantias, Xenophaneus Agemahoi și lunile Iakintioi, Artamitioi, Agrianios și Panamoi. În alte ștampile numele nu s-a putut reconstitui, doar la cele rotunde se mai cunoaște floarea. Un singur exemplar are și monograma A.

Astfel de amfore grecești fragmentare s-au descoperit în mai multe așezări de pe teritoriul est-carpatic, dar în cantitate mult mai mică, exemplare sigur rhodiene, identificate după ștampilele de pe torți fiind cunoscute în afară de Lunca Ciurei numai la Borosești⁵⁶ și Borniș⁵⁷. Cantitatea mai mare de amfore descoperite în așezarea de la Lunca Ciurei dovedește existența aici a unor relații comerciale deosebit de active cu negustorii greci, care aduceau pînă într-o regiune atît de îndepărtată, cantități însemnate de ulci, vin sau coloranți. Nu este exclus ca în această așezare să se fi organizat chiar un centru de desfacere a acestor mărfuri grecești pentru o zonă mai mare din centrul Moldovei, care putea asigura procurarea produselor locale, de care negustorii greci aveau nevoie.

Tot pe această cale trebuie să fi ajuns la Lunca Ciurei și fragmentele de vase grecești lucrate din pastă cenușie închisă și neagră provenite probabil de la farfurii sau cupe din care se remarcă un fragment din partea inferioară a unei farfurii acoperită cu firnis negru, descoperit prin sondajul din 1954 (fig. 24/5), ca și pondul de plumb, avînd semnul Y incizat pe el și o greutate de 8,58 gr.

⁵⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 166—189.

⁵¹ M. Babeș, *op. cit.*, p. 190—192, fig. 4.

⁵² R. Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, I, p. 428—433 ; idem, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, NÉH, 1955, I, p. 107.

⁵³ T. Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie laténskim i wczesnym okresie rzymskim*, în *Materiały Starożytne*, 11, 1973, p. 165—169.

⁵⁴ E. V. Maximov, *Srednee Podneprovie na rubeže našei ery*, Kiev, 1972.

⁵⁵ R. Hachmann, *Jastorf — Funde außerhalb der Jastorf — Kultur*, în *Die Kunde*, N. F., 8, 1957, 1—2, p. 77—92.

⁵⁶ M. Babeș, V. Mihăilescu — Birliba, *op. cit.*, în 51—52. *Ber RGK*, p. 179, fig. 12/17.

⁵⁷ Rodica Popovici, *Descoperiri din secolele III—II î.e.n. la Borniș-Neamț*, în *Cercet Ist.* XII — XIII, 1981—1982, p. 155, fig. 2.

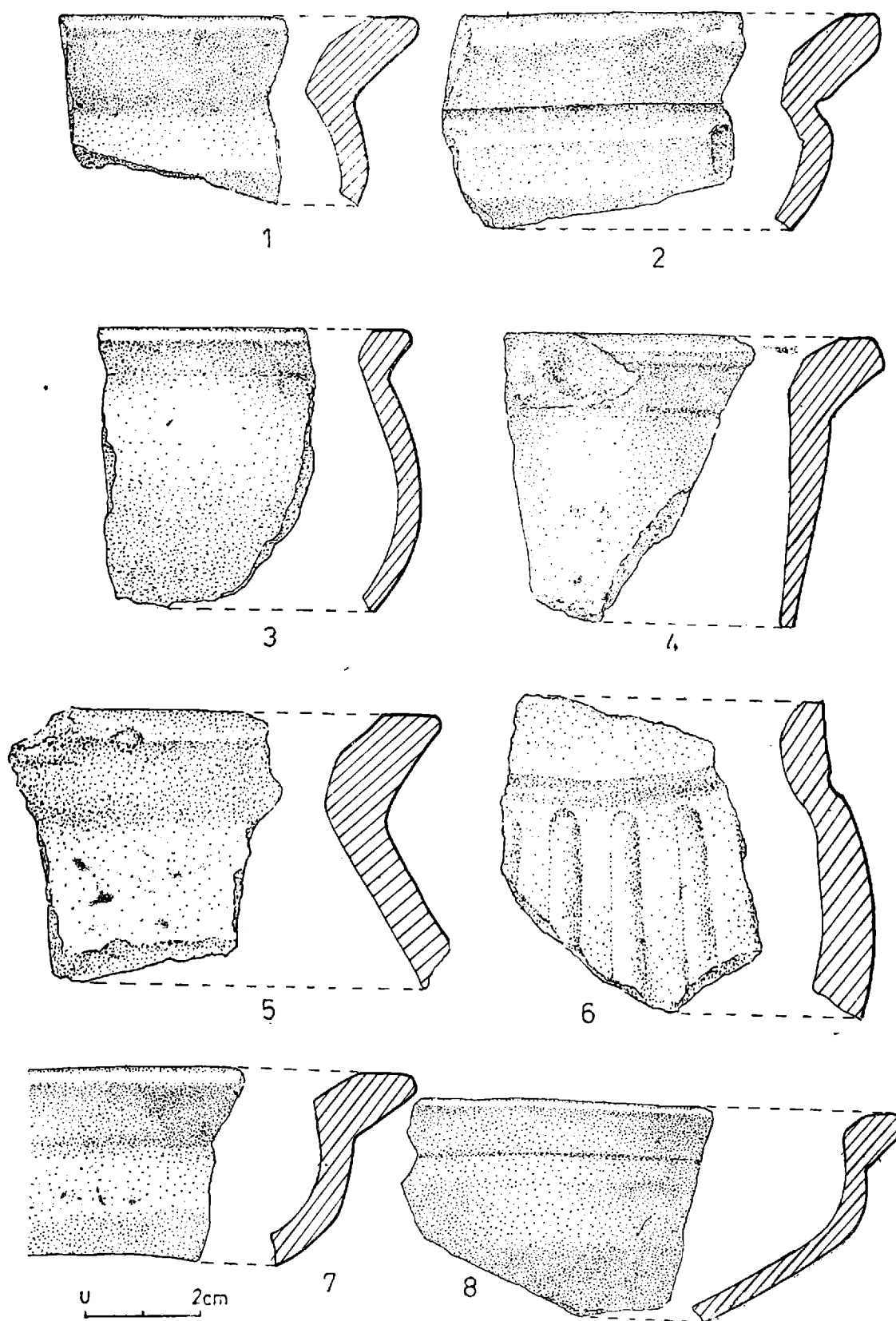

Fig. 20. Ceramică bastarnică din stratul de cultură.

IV. Ceramica celtică

Această categorie ceramică în aşezarea de la Lunca Ciurei este reprezentată printr-un număr mic de fragmente de vase lucrate din pastă cu mult grafit. Vasele au avut buza îngroşată, gîtul scurt şi corpul acoperit cu striuri verticale (fig. 22/1—3). În afară de un singur fragment aflat în umplutura unei locuinţe, toate celelalte s-au găsit în stratul de cultură, răspândite aproximativ pe toată suprafaţa aşezării. Tot în număr mic şi tot astfel răspândite au fost descoperite fragmente de factură celtică în aşezările de la Botoşana⁵⁸, Lozna-Hlibicioc⁵⁹ şi altele din aria culturii Poieneşti-Lucaşovca⁶⁰. Pe teritoriul de la est de Carpaţi ceramică celtică este atestată atît în aşezări datînd dintr-o perioadă anterioară culturii Poieneşti-Lucaşovca, cum sînt cea de la Cucorăni, faza I⁶¹ şi Glăvăneşti, jud. Iaşi⁶², cît şi în altele, ulterioare, aparţinînd secolelor II—I î.e.n. ca de exemplu la Poiana⁶³ sau Brad⁶⁴. Astfel de descoperiri ceramice, alături de multe alte elemente de factură celtică de la est de Carpaţi dovedesc neîndoielnic, legături directe şi de mai lungă durată între geto-daci şi această populaţie, prezentă de altfel pe teritoriul Transilvaniei şi în unele zone din nord-vestul Daciei⁶⁵.

Unelte şi alte obiecte

a) Unelte şi obiecte din fier. În raport cu materialul ceramic, uneltele descoperite în aşezarea de la Lunca Ciurei sînt în număr mai mic, în special lucrate din fier. Mai frecvente sînt cuţitele de dimensiuni mici cu tăiş rectiliniu şi muchia uşor curbată, forme şi dimensiuni asemănătoare celor descoperite în numeroase alte aşezări din această vreme de la est de Carpaţi⁶⁶.

Tot din fier a fost lucrată şi penseta descoperită în locuinţa 4, unul din puţinele exemplare de acest fel descoperite în aşezări (fig. 25/6). Doar în aşezarea de la Lozna-Hlibicioc mai există o pensetă din fier, dar de formă puţin deosebită şi de dimensiuni mai mari⁶⁷. În schimb, pensete din fier s-au descoperit frecvent în necropole împreună cu alte obiecte vestimentare şi de podoabă, fiind depuse în urnă odată cu oasele călinate⁶⁸.

O altă piesă din fier este pîntenul aflat în locuinţa 4. El are corpul semicircular lucrat dintr-o bară, cu secţiune de asemenea semicirculară, fiind prevăzut cu un spin de formă conică (fig. 25/5). Pîteni din fier sînt în general rar atestaţi în aşezările culturii Poieneşti-Lucaşovca. Doar în aşezarea de la Borniş, jud. Neamţ s-a descoperit un exemplar, lucrat din fier, însă de formă şi mărime diferită⁶⁹.

b) Unelte şi obiecte din lut ars. Din lut au fost lucrate numeroase fusaiole, majoritatea de formă bitronconică (fig. 27/1—10) cu analogii în mai toate obiectivele datînd din această vreme⁷⁰. Foarte multe fusaiole au fost confecţionate din pereţi sau funduri de vase bastarnice sau amfore greceşti. Ele sînt îndeosebi de formă plată sau cilindrică, unele aflîndu-se încă în stare de prelucrare (fig. 26/3), 5; 28/2—3; 14). Tot din lut a fost lucrată şi o lingură cu cavitatea ovală şi coada scurtă (fig. 28/13) de tipul celor destul de des întîlnite în alte obiective.

Pe lângă uneltele din lut, aşa cum s-a amintit, în aşezarea de la Lunca Ciurei au fost descoperite şi fragmente provenite din „căţei de vatră”. Unele dintre acestea, lucrate din pastă în amestec cu cioburi pisate şi pleavă, avînd culoare brun-cenuşie sau galben-roşcată, par să provină din părţile laterale ale unor piese, în general neornamentate de tip Boroseşti⁷¹, iar altele, din partea inferioară a unor „căţei” cu corpul masiv, bine netezit în exterior (fig. 29/1, 7). Fragmentele descoperite în locuinţa 5, lucrate însă din pastă de lut de bună calitate şi de culoare galben-rozie, fac parte dintr-un suport de dimensiuni mici în formă de trunchi de piramidă, gol în interior, prevăzut cu găuri pe laturile opuse (fig. 29/8, 11). Un alt fragment descoperit izolat, de formă alungită, prevăzut cu un început de perforaţie, pare să provină din partea superioară a unei piese de formă paralelipipedică de dimensiuni relativ mici (fig. 25/13; 29/2). Nici unul din fragmentele descoperite nu prezintă decor, ci doar suprafeţe bine netezite, unele aproape lustruite. Fragmentele de „căţei de vatră” de la Lunca Ciurei sînt deosebite de cele din aşezările de la Botoşana⁷² şi Lozna-Hlibicioc⁷³, care provin de la piese mai mari, decorate cu motive geometrice incizate. Ele prezintă unele asemănări cu exemplarele descoperite la Boroseşti⁷⁴

⁵⁸ S. Teodor, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 229, fig. 27/8.

⁵⁹ Săpături efectuate în anii 1980—1981. Material inedit.

⁶⁰ L. I. Krušelnickaja, *op. cit.*, în *KS*, 102, p. 119—122.

⁶¹ S. Teodor, *op. cit.*, în *ArchMold*, VIII, p. 132.

⁶² I. Nestor şi colab., în *SCIV*, 2, 1951, p. 66—67, fig. 13; V. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen in Rumänien*, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 230.

⁶³ Material inedit din săpăturile arheologice din 1985.

⁶⁴ Material inedit. Informaţii de la V. Ursache.

⁶⁵ V. Zirra, *op. cit.*, p. 177—222. J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, p. 146—147, 488—489; B. Benadik, *Latenské nálezy z Ponitria na Slovensku*, în *Arch Rozh*, 1955, 7, p. 774; J. Bren, *Cerné (švartnové) náramky v českém latěnu*, în *Sborník národního musea*, Praga, 1955, p.

39—42; Z. Wozniak, *Chronologia celtických cmentarzysk v Polsce*, în *Wiad Arch*, XXVI, 1959—1960, 3—4, p. 136.

⁶⁶ S. Teodor, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 198, fig. 10/1—3, 5—6, 8—10.

⁶⁷ S. Teodor, P. Şadurschi, *op. cit.*, p. 229, fig. 10/2.

⁶⁸ M. Babeş, *op. cit.*, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 195.

⁶⁹ Material inedit.

⁷⁰ S. Teodor, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 199, fig. 13/1—9; 14/1—3,8.

⁷¹ M. Babeş, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 176—177, fig. 1.

⁷² S. Teodor, *op. cit.*, p. 200, fig. 17/3.

⁷³ Săpături efectuate în anii 1980—1981. Material inedit.

⁷⁴ M. Babeş, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*

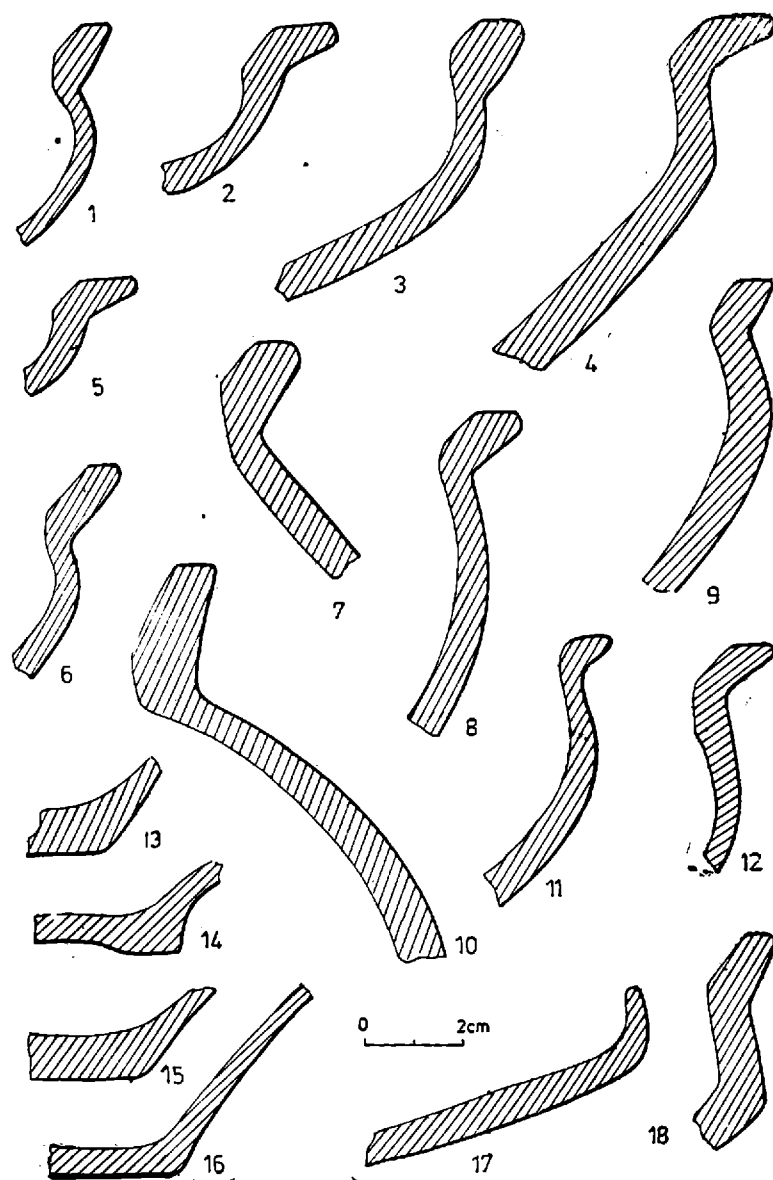

Fig. 21. Ceramică bastarnică fină (10) și grosieră din locuința 3 (14, 15, 17); locuința 4 (7–10, 13); locuința 5 (6, 11); locuința 6 (1, 3, 5, 12, 16); locuința 8 (2, 18) și stratul de cultură (4).

și parțial, numai în ce privește forma, cu cele de la Ghelăiești⁷⁶. După cum s-a menționat în diferite studii unele forme de „căței” își au originea în mediul german și au fost destul de răspândite și în aria culturii Poienești-Lucașovca⁷⁸. „Căței de vatră” de forme și mărimi diferite au apărut însă și în așezările geto-dacice din restul teritoriului Daciei, atât în cele contemporane cu așezarea de la Lunca Ciurei, cât mai ales în acelea datînd din perioada clasică a culturii geto-dacice⁷⁷.

c) Unelte și obiecte din os și piatră. Alături de obiectele menționate mai sus, la Lunca Ciurei au mai fost descoperite un împungător din os (fig. 25/7), două cute pentru ascuțit, lucrate din piatră, avînd formă alungită și perforate la unul din capete (fig. 25/10, 12), precum și cîteva fragmente provenite din rîșnițe lucrate din rocă vulcanică. La acestea mai putem adăuga resturile de zgură și lupe de fier, care atestă neîndoiește prelucrarea acestui metal chiar în cadrul așezării.

Obiecte de podoabă. În așezarea de la Lunca Ciurei obiectele de podoabă sînt foarte rare. Au fost descoperite doar cîteva mărgelile de forme și mărimi diferite lucrate din pastă de sticlă albă sau colo-

⁷⁶ Idem, p. 183, fig. 5.

⁷⁸ S. P. Pačkova, *op. cit.*, 1983, p. 30, fig. 12/7–10;
M. Babeș, *op. cit.*, p. 193, fig. 6.

⁷⁷ Piese fragmentare descoperite la Poiana, Brad etc.
Material inedit.

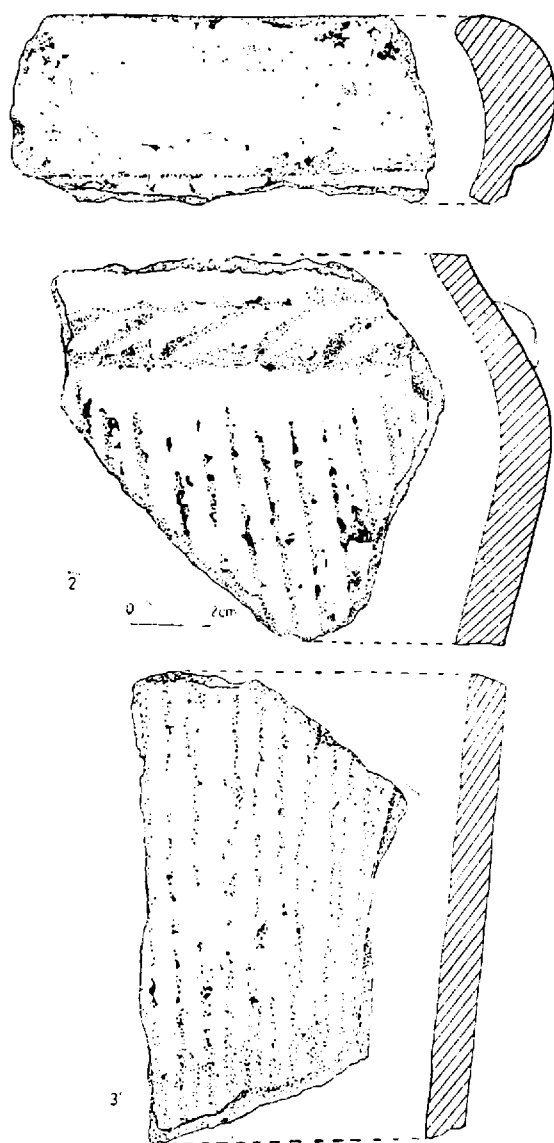

Fig. 22. Ceramică celtică din pastă cu grafit.

rată, unele din ele fiind ornamentate cu striuri sau ochiuri. Pe lângă acestea au mai fost găsite și două pendentive lucrate din lut, dintr-o pastă fină, de culoare brun-albicioasă, având suprafețele lustruite. Unul dintre acestea, păstrat în întregime, este cruciform și are o perforație în mijloc, iar altul fragmentar, de formă hexagonală, este de asemenea prevăzut în mijloc cu o perforație (fig. 28/1, 8).

După cum s-a putut constata în așezarea de la Lunca Ciurei inventarul este destul de sărăcăcios, exceptând materialul ceramic care, deși în stare fragmentară a apărut într-o cantitate relativ mare. Situația înregistrată pare să sugereze faptul că așezarea a fost abandonată probabil în mod organizat toate uneltele și obiectele, chiar și cele mai puțin prețioase fiind luate de locuitorii ei. De asemenea, nu s-au găsit obiecte îngropate special. De altfel, pe suprafața cercetată nu s-a descoperit nici o groapă,

Resturi faunistice. În complexele cercetate și în stratul de cultură se afla o mare cantitate de oase de animale domestice și sălbatice. Dintre cele domestice predomină îndeosebi acelea de cornute mari și mici. Nu lipsesc nici ovicaprinele, porcii, cîinii și păsările⁷⁸. După cum s-a amintit pe podeaua locuinței 7 se afla un schelet de cîine, care în mod sigur, nu a fost introdus ulterior aici întrucît pămîntul de umplutură al locuinței nu a fost deranjat. Nu se poate aprecia dacă acest cîine a fost depus ritual în locuință în momentul părăsirii ei. Amintim că și la Cucorăni, sub vatra locuinței 14, aparținînd așezării din secolele III—II î.e.n. se afla un schelet de cîine, iar alți doi erau depuși într-o groapă din

⁷⁸ S. Haimovici, în *Thraco-Dacica*, VII, 1986, 1—2, p. 134—139.

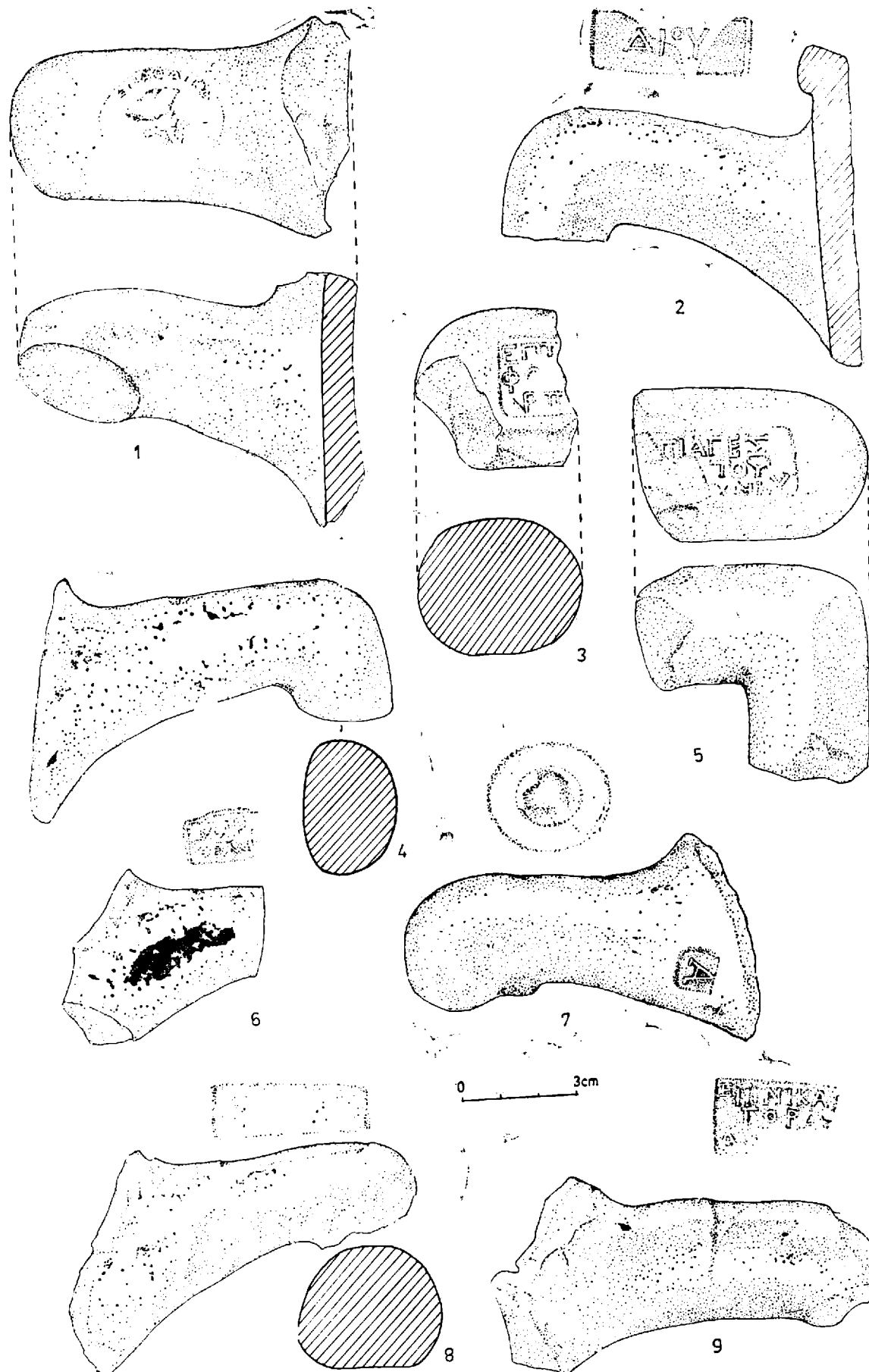

Fig. 23. Fragmente de torți de amforă cu ștampile din locuința 6 (8); locuința 7 (7); locuința 9 (1) și din strat (2-6, 9).

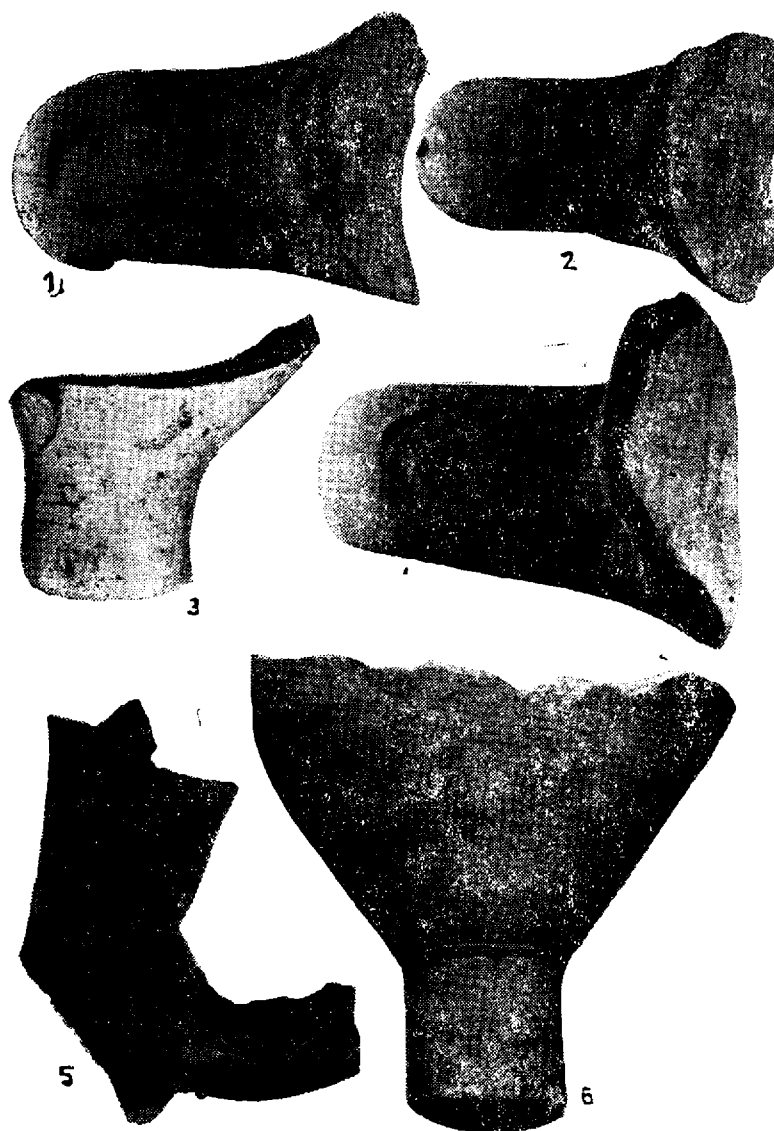

Fig. 24. Ceramică grecească cu firnis negru (5) și amfore rhodiene.

afara ei, în apropiere⁷⁹. La Ghelăiești⁸⁰, Lozna-Hlibicioc⁸¹ și Ulmi⁸² s-au descoperit de asemenea resturi de cîini înhumați sau incinerați depuși ritual în gropi simple, singuri sau împreună cu alte obiecte. În afară de scheletul de cîine din locuința de la Cucorăni, care aparține fazei I a așezării, fără elemente bastarnice, celelalte provin exclusiv din stațiuni ale culturii Poienesti-Lucașovca.

Cronologia așezării

După cum s-a amintit așezarea de la Lunca Ciurii a fost, încă de la descoperirea ei, bine încadrată din punct de vedere cronologic cu ajutorul ștampilelor de pe amforele grecești descoperite în cantitate destul de mare atît în complexe de locuire, cît și în stratul de cultură. Cele mai vechi sînt ștampilele purtînd numele fie a preotului eponim al zeului Helios din Rhodos, Xenophon sau Xenophantes, fie a fabricanților Antimachos și Kerkeion, care au funcționat între anii 220—180 î.e.n.⁸³. Ceramică grecească descoperită, așa cum s-a arătat, împreună cu aceea bastarnică, care prezintă tipuri asemănătoare celor din necropola de la Poienesti faza I⁸⁴, date pe baza fibulelor Latene mijlociu și a altor obiecte

⁷⁹ S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, VIII, p. 133, fig. 9/a ; 11/b.

⁸⁰ M. Babeș, V. Mihăilescu-Birliba, *op. cit.*, p. 186.

⁸¹ Săpături efectuate în 1981. Material inedit.

⁸² M. Romanovskaja, *op. cit.*, în prezentul volum.

⁸³ D. Tudor, *op. cit.*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 39, 52—53, 52—53, fig. 1/1—9 ; M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 187, fig. 14.

⁸⁴ M. Babeș, *op. cit.*, p. 202.

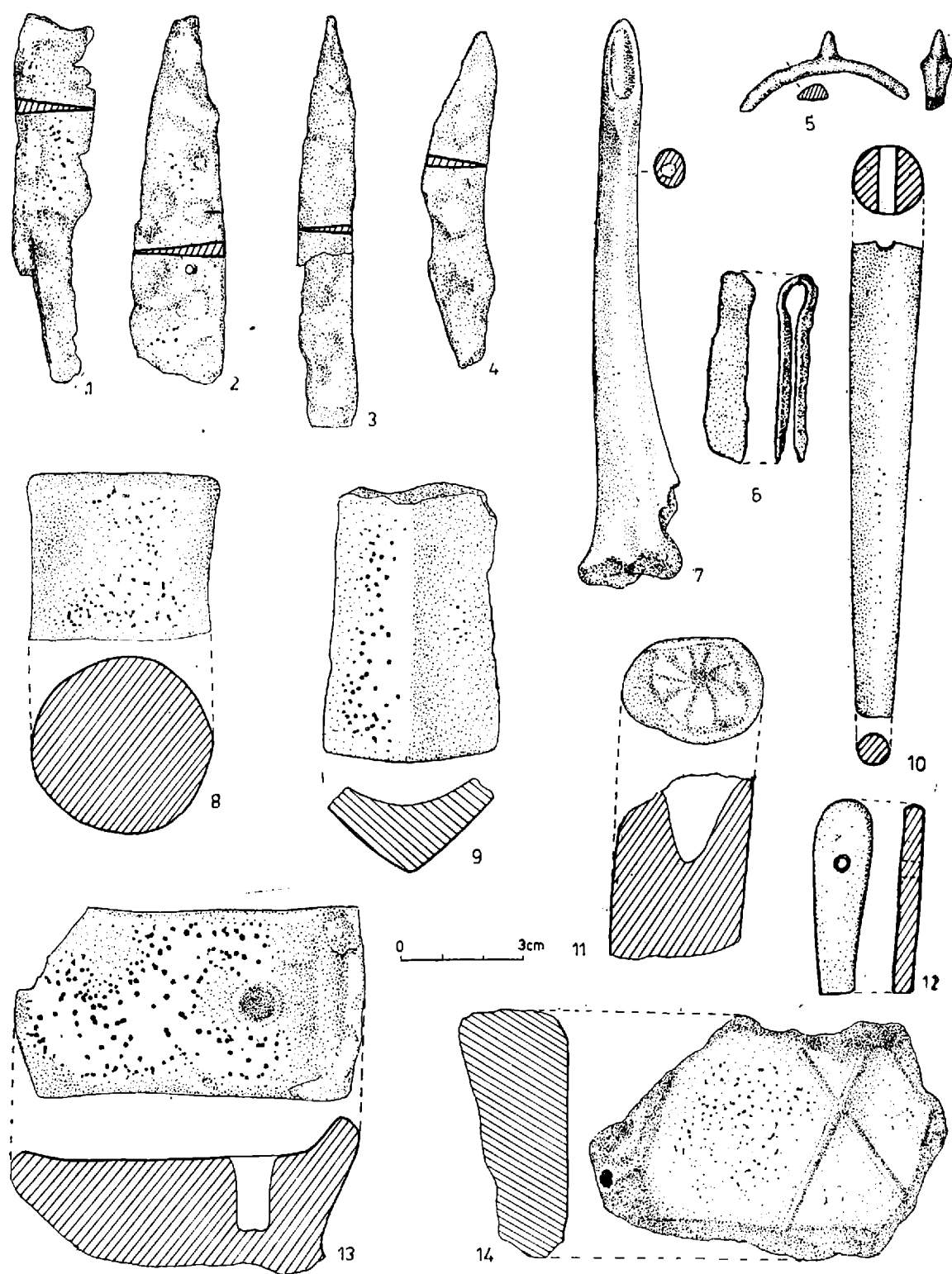

Fig. 25. Obiecte din fier (1-6), os (7), piatră (10, 12, 14) și ceramică (8-9, 11, 13) din locuința 2 (10); locuința 3 (12); locuința 4 (5, 6); locuința 5 (11); locuința 8 (4); locuința 9 (7-9) și din stratul de cultură (3, 13-14).

în prima jumătate a secolului II-lea î.e.n., pot fi considerate cele mai vechi elemente din cadrul culturii Poienești-Lucașovca, corespunzând perioadei primelor pătrunderi ale grupurilor germanice la est de Carpați. Cele câteva fragmente ceramice celtice de la Lunca Ciurei susțin, de asemenea, această încadrare cronologică, tipuri asemănătoare fiind frecvent întâlnite în așezări și necropole, alături de fibule cu piciorul terminat în bile sau brățări de sapropelit, în tot secolul al II-lea î.e.n. În ceea ce privește ceramica geto-dacică documentată la Lunca Ciurei în proporție diferită de la un complex la altul, s-a constatat că specia de aspect Latène timpuriu cu analogii în așezările din secolul al III-lea î.e.n. este aici prezentă într-o cantitate mai mare decât în alte obiective ale culturii Poienești-Lucașovca. Ea este prezentă în toată perioada secolului al II-lea î.e.n., tipurile, formele și tehnica ei de lucru transmițându-se și olăriei geto-dacice lucrate cu mâna din secolele I î.e.n. — I e.n.

Concluzii

Cercetarea așezării de la Lunca Ciurei ne-a oferit posibilitatea să aducem din nou în discuție una din perioadele importante ale istoriei și evoluției civilizației geto-dacice de la est de Carpați.

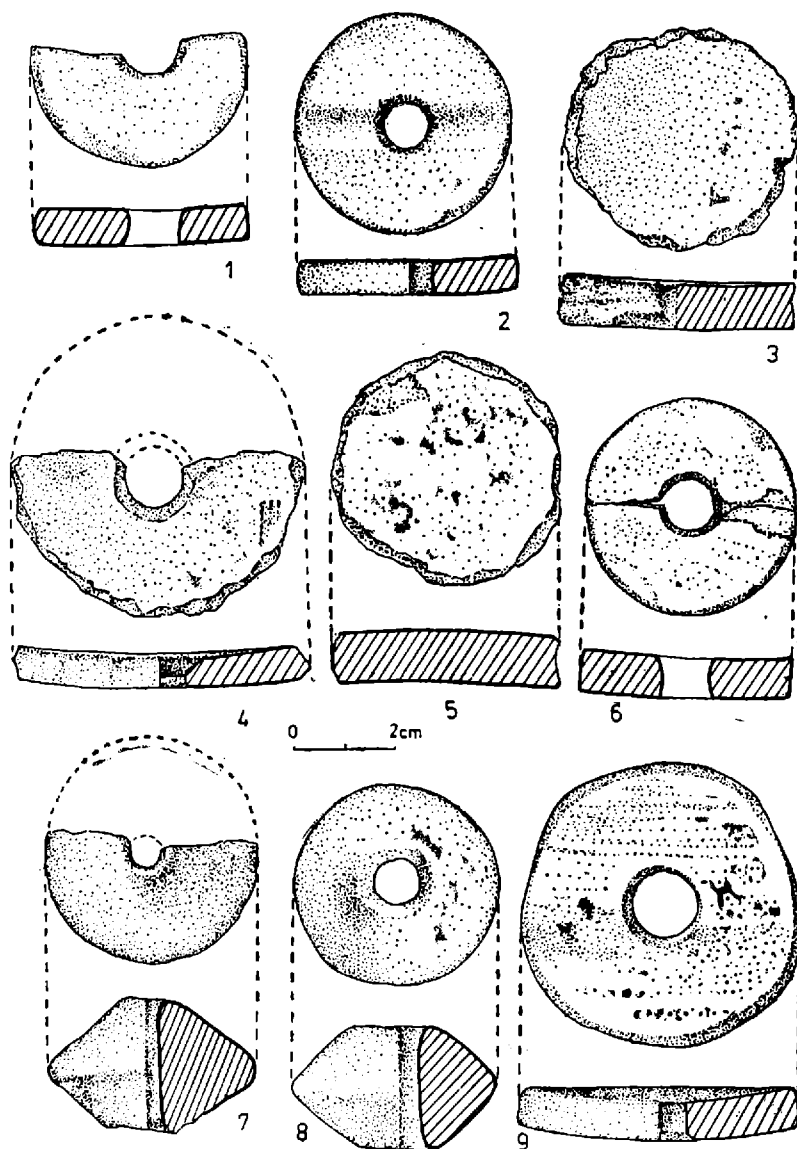

Fig. 26. Fusaiole și discuri din lut ars și fragmente ceramice din locuința 1 (1); locuința 3 (7); locuința 4 (2, 8); locuința 8 (6, 9), locuința 9 (3) și din stratul de cultură (4, 5).

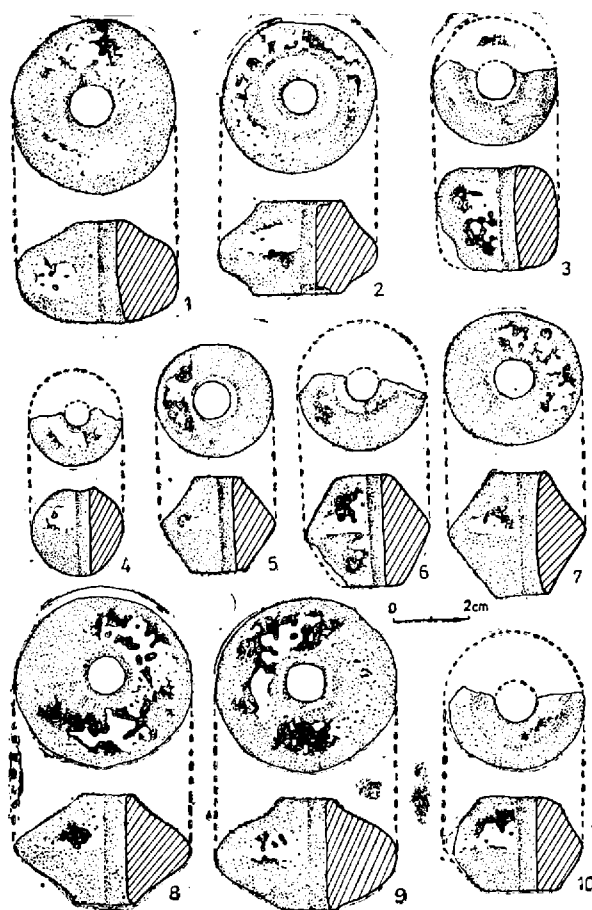

Fig. 27. Fusaiole bitronconice din locuința 1 (1); locuința 2 (3–6); locuința 9 (8, 10) și din stratul de cultură (2, 6–7).

După cum se știe, în secolele III—II î.e.n. în unele din așezările geto-dacice din nord-estul Daciei, s-au identificat elemente alogene de origine germanică, pe care izvoarele scrise ale vremii le menționează în aceste locuri sub numele de bastarni sau skiri⁸⁵.

De la descoperirea primelor vestigii aparținând acestei epoci și pînă în ultimul deceniu, cercetările arheologice în obiectivele culturii Poienesti-Lucașovca nu au fost prea numeroase, astfel că ele nu au putut contribui prea mult la precizarea ponderii elementelor etno-culturale geto-dacice și bastarnice, îndeosebi din cuprinsul așezărilor. Intensificarea cercetărilor, mai ales în ultimii ani, în astfel de obiective și publicarea integrală sau parțială a rezultatelor obținute prin săpăturile întreprinse în așezările de la Botoșana, Lozna-Hlibicioc și Lunca Ciurei, precum și în unele din regiunile dintre Prut și Nistru, a putut oferi date mai numeroase și mai concludente care au permis noi precizări cronologice și îndeosebi de ordin etno-cultural. În acest sens, s-a putut constata în așezările culturii Poienesti-Lucașovca că ponderea elementelor geto-dacice este dacă nu superioară cel puțin egală cu a celor alogene, spre deosebire de necropolele contemporane, cunoscute pînă în prezent, unde vestigiile bastarnice sînt net majoritare.

Întrucît în locuințele de la Lunca Ciurei, ca și în cazul altor așezări, se constată lipsa sau raritatea unor elemente cum sînt fibulele sau alte obiecte vestimentare sau de podoabă, numai ceramica poate fi luată în considerare în ceea ce privește precizarea ponderii componentelor etno-culturale.

Ca și în alte părți, analiza atentă a ceramicii geto-dacice de la Lunca Ciurei a arătat că atît specia grosieră cît și cea fină prezintă o serie de elemente tradiționale mai vechi, caracteristice olăriei din perioada anterioară, ceea ce ar pleda pentru o încadrare mai timpurie, susținută în parte și de asocierea lor cu amforele grecești produse posterior anului 220 î.e.n.

Faptul că ceramica geto-dacică apare constant în aceleași complexe împreună cu speciile de factură bastarnică dovedește neîndoielnic contemporaneitatea lor, precizare evidențiată în plus și de constatarea certă că ele aparțin unui singur nivel de locuire, cu o durată nu prea îndelungată. În sta-

⁸⁵ Strabon, *Geografia*, VII, 3, 17; Ptolemeu, III, 5, 7.

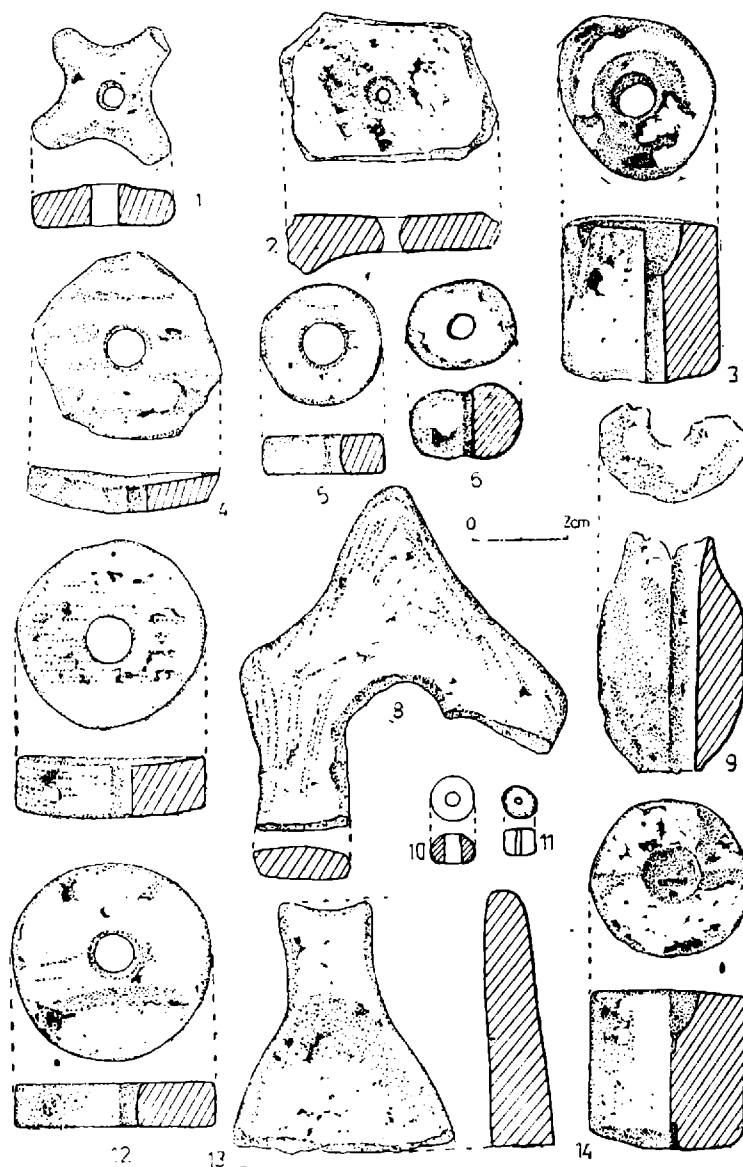

Fig. 28. Obiecte din lut ars și din fragmente de amforă din locuința 2 (6); locuința 6 (14); locuința 9 (5, 7, 10) și din stratul de cultură (1-4, 8-9, 11-13).

diul actual al cercetărilor nici la Lunca Ciurei și nici în alte părți nu au putut fi precizate locuințe grupate sau izolate aparținând în exclusivitate bastarnilor sau geto-dacilor, întrucât toate au aceeași formă și mod de construcție a vetrelor. Dacă este posibil să fi existat, inițial astfel de situații ele nu au mai putut fi surprinse, întrucât după distrugerea lor materialele ceramice s-au răspândit și amestecat pe suprafața așezării, porțiunile adâncite ale complexelor de locuire fiind umplute cu materiale aparținând ambelor etnii.

Așa cum s-a menționat, descoperirea unui număr foarte mare de amfore grecești la Lunca Ciurei pare să indice aici existența unui adevărat centru de schimb cu o susținută activitate. Dominația triburilor bastarnice asupra populației geto-dacice din aceste părți ale Moldovei nu a împiedicat, și probabil nici nu avea interesul să o facă, desfășurarea pe scară relativ largă a relațiilor comerciale dintre autohtoni și greci. De altfel, aceste legături existaseră și înainte de stabilirea bastarnilor aici și s-a desfășurat cu aceeași intensitate și în epoca prezenței lor nu numai în teritoriile dominate temporar de aceștia, ci și în cele din sudul Moldovei, după cum o dovedesc numeroasele descoperiri arheologice. Aceasta arată că producătorii principali ai mărfurilor pe care negustorii greci le solicitau la est de Carpați nu puteau fi decât geto-dacii, populație sedentară cu un stadiu destul de avansat de dezvoltare social-economică, agricultori și meșteșugari cu vechi tradiții și cu statornice și multiple legături cu lumea greacă de la sudul Dunării.

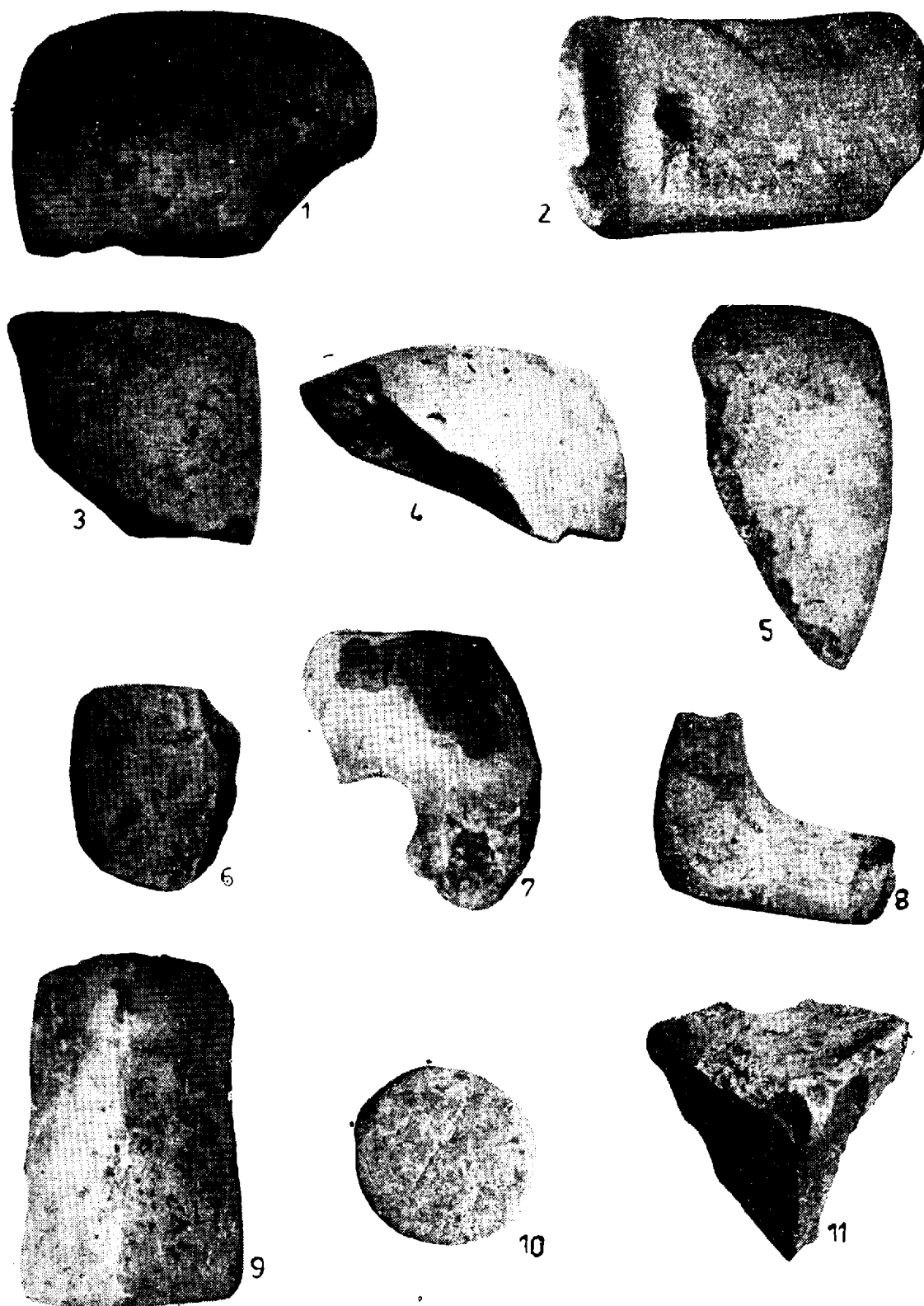

Fig. 29. Fragmente de „căței de vatră” din lut ars și pond din plumb (10) din locuința 1 (4, 7); locuința 4 (3, 5); locuința 5 (8, 11); locuința 8 (1); locuința 9 (9, 10) și din strat (2, 6).

Așezarea și dominația temporară a bastarnilor în anumite regiuni de la est de Carpați, chiar dacă a frînat pentru un timp dezvoltarea ascendentă a societății locale geto-dacice nu a putut determina dizlocarea în masă a populației autohtone din teritoriile ei de obîrșie și nici influența cultura ei materială. Dimpotrivă, așa cum au dovedit-o și descoperirile de la Lunca Ciurei geto-dacii au constituit în condiții politice deosebite una din componentele de bază ale culturii Poienești-Lucașovca, fiind totodată și factorul etno-cultural esențial care a decis în cele din urmă asimilarea elementelor alogene bastarnice. Intensificarea cercetărilor privind această importantă perioadă va putea aduce desigur noi și revelatoare dovezi, subliniind și cu mai multă certitudine continuitatea neîntreruptă a populației geto-dacice și rolul ei hotărîtor în prefacerile etno-culturale din perioada premergătoare apariției statului geto-dac.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE CIUREA, DISTRICT IAȘI

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques de l'établissement de Lunca Ciurei, commune Ciurea, lieu Chihan, ont été effectuées en 1954, 1981 et 1982, en étudiant une surface relativement étendue (fig. 1-2) dont on a identifié neuf complexes d'habitation (fig. 3-6). Les habitations avaient approximativement la même forme, rectangulaire, parfois avec les côtés arqués et les coins arrondis, sans traces de pieux de soutènement des murs et du toit et des profondeurs variant entre 0,135-1 m. Dans certaines habitations il y avait des restes d'âtres qui consistaient en plaques de torchis, pierres brûlées, cendre et charbons, groupés sur une portion restreinte du plancher.

L'inventaire des complexes d'habitation et de la couche de culture était formé de céramique et de différents outils et objets en fer, terre cuite, os, et pierre.

La céramique géto-dace est dans sa majorité travaillée à la main et elle présente deux aspects en fonction de la technique du travail de l'argile : a) Céramique poreuse modelée en pâte mélangée de tessons pilés et sable, de couleur brun-rougeâtre et brun-gris, avec la surface mate et négligemment nivelée ; b) Céramique fine, dense toujours avec des tessons pilés dans sa composition, couleur gris-clair, avec la surface nivelée légèrement polie.

De la première catégorie on a modelé des vases-pots de dimensions plus grandes ou plus petites, avec le bord droit ou évasé, les parois droites ou arquées et le fond étroit, certains d'entre eux décorés d'alvéoles, de cordons en relief et des proéminences (fig. 9/1-10 ; 10/1-5, 7-9 ; 11/1-3, 7-10 ; 12/5-9 ; 13/8-16 ; 17/4-6).

De la seconde catégorie de la céramique géto-dace font partie des fragments d'éuelles à bord droit ou évasé, des brocs à une anse et des pots décorés avec alvéoles et des boutons (fig. 8/1 ; 11/5 ; 12/7, 11 ; 13/1, 3-4, 6-7, 14/1-4, 7-9, 11 ; 15/2 ; 18/1-2, 5).

La céramique bastarnique est représentée aussi par deux catégories : a) Céramique fine noire et plus rarement brun-rose (fig. 8/2-3, 5 ; 19/1-9 ; 20/1-4, 6-8 ; 21/1-9, 11-17) et céramique poreuse dont la surface des vases est couverte de „barbotine”. Pour les deux catégories céramiques les vases ont les bords à facettes.

La céramique grecque, représentée par des fragments d'amphores et quelques fragments d'assiettes couvertes de „firnis” noir a été découverte en grande quantité par rapport à d'autres établissements contemporains avec celle de Lunca Ciurei. La plupart des amphores viennent de l'île Rhodos, étant identifiées, d'après les estampilles des anses, avec le nom de certains éponymes et fabricants qui ont travaillé dans cette ville entre 220-180 av. n. (fig. 23 ; 24).

La céramique celte dans l'établissement de Lunca Ciurei se trouve en très petite quantité, étant illustrée par des fragments de *snula* en graphite à la surface striée (fig. 22/1-3).

L'inventaire des complexes d'habitation comprend encore des outils et d'autres objets. Parmi les outils notons quatre couteaux en fer (fig. 25/1-4), plusieurs fusaïoles en terre cuite, bitronconique et plats (fig. 27/1-10 ; 26/1-9 ; 28/2-7, 9, 12, 14), une cuiller en argile (fig. 28/13), un poinçon en os (fig. 25/7) et deux pierres pour aiguiser les outils (fig. 25/10, 12). On y a découvert aussi 10 fragments de chenets, de formes différentes, sans décor (fig. 25/9, 13 ; 29), des perles en pâte de verre (fig. 23/10, 11) et deux pendentifs en céramique (fig. 28/1, 8).

Dans des habitations et dans la couche de culture on a encore découvert des os d'animaux domestiques dominant les bêtes à cornes grandes ou petites. Il y a aussi des os d'ovidés et capridés, cochons, chiens et de la volaille. Sur le plancher de l'habitation numéro sept il y avait un squelette entier de chien déposé probablement d'une manière rituelle.

Du point de vue chronologique, l'établissement de Lunca Ciurei date des dernières décennies du IIIe siècle et du IIe siècle av. n. e. conformément aux estampilles des amphores de Rhodos. Toutes les catégories céramiques, ainsi que les autres pièces de l'inventaire par leurs caractéristiques et par analogie avec d'autres établissements de la culture Poienești-Lucașovca datent du IIe siècle av. n. e.

Par l'étude de l'établissement de Lunca Ciurei on a apporté des contributions importantes à la connaissance de la civilisation autochtone des IIIe-IIe siècles av. n. e. des régions centrales et de nord de l'espace est-carpathique de la Dacie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Lunca Ciurei. Plan des fouilles de l'année 1954.

Fig. 2. Plan des fouilles du 1981 et 1982 ; 1, restes de foyer et torchis, charbons, brûlure ; 2, restes d'âtre ; 3, fragments céramiques ; 4, pierres et divers objets.

Fig. 3. Plan et profil des habitations 1 et 2 ; 1, sol arable ; 2, couche de culture ; 3, sol vierge ; 3, restes d'âtre ; 5, fragments céramiques.

- Fig. 4. Plan et profil des habitations 3 et 4 ; 1, sol arable ; 2, couche de culture ; 3, sol vierge ; 4, 6, restes d'âtres ; 5, fragments céramiques ; 7, fusaïoles et couteaux.
- Fig. 5. Plan et profil des habitations 5 et 7 ; 1, sol arable ; 2, couche de culture ; 3, sol vierge ; 4, restes d'âtre ; 5, fragments céramiques.
- Fig. 6. Plan et profil des habitations 8 et 9 ; 1, sol arable ; 2, couche de culture ; 3, sol vierge ; 4, restes d'âtre ; 5, fragments céramiques.
- Fig. 7. Squelette de chien de l'habitation 7 ; 1, l'ossement ; 2, céramiques geto-dace ; 3, céramique bastarnique.
- Fig. 8. Céramique geto-dacique (1, 4) et bastarnique (2-3, 5) de l'habitation 2 (4) ; habitation 4 (5) ; habitation 7 (3) ; habitation 8 (2) ; et de la couche de culture (1).
- Fig. 9. Céramique de l'habitation 1 (8, 9) ; habitation 2 (4) ; habitation 3 (3, 6, 10) ; habitation 6 (1, 2) et habitation 7 (5).
- Fig. 10. Céramique de l'habitation 1 (2, 6-7, 9) ; habitation 2 (8) ; habitation 3 (1) ; habitation 4 (4, 5) ; habitation 8 (10) et habitation 9 (3).
- Fig. 11. Céramique de l'habitation 1 (2, 9) ; habitation 3 (8) ; habitation 4 (7) ; habitation 6 (3) ; habitation 7 (1) ; habitation 9 (4, 6) et couche de culture (5, 10).
- Fig. 12. Céramique de l'habitation 4 (2, 11) ; habitation 5 (1, 7) ; habitation 6 (6, 10) ; habitation 7 (9) ; habitation 8 (3-4, 8) ; habitation 9 (5) et couche de culture (12).
- Fig. 13. Céramique de l'habitation 2 (1, 2, 9, 15) ; habitation 3 (5, 7, 11-12, 14) ; habitation 5 (3) ; habitation 9 (8) et couche de culture (4, 6, 10, 13).
- Fig. 14. Céramique de l'habitation 2 (1, 2) ; habitation 3 (7, 9) ; habitation 4 (11) ; habitation 5 (3) ; habitation 6 (4, 8, 10) ; habitation 9 (5) et couche de culture (6).
- Fig. 15. Céramique travaillée à la main de pâte poreuse de l'habitation 4 (11) ; habitation 6 (2) ; habitation 8 (6, 8) ; habitation 9 (3) et couche de culture (1, 4-5, 7, 9-10).
- Fig. 16. Céramique fine (2, 5) et poreuse de l'habitation 4 (10) ; habitation 5 (7) ; habitation 8 (9) ; habitation 9 (11) et couche de culture (1-6, 8).
- Fig. 17. Céramique fine (8) et poreuse avec „barbotine“ de l'habitation 4 (4, 9) ; habitation 5 (2, 14) ; habitation 8 (11) ; habitation 9 (1, 9) et couche de culture (3, 5-8, 10, 13).
- Fig. 18. Céramique fine (1, 2) et poreuse de l'habitation 2 (1, 5) ; l'habitation 7 (7) et couche de culture (2-4, 6).
- Fig. 19. Céramique bastarnique de l'habitation 1 (9) ; l'habitation 4 (4) ; habitation 5 (3, 5, 8) ; habitation 7 (7) ; habitation 8 (2) et couche de culture (1, 6).
- Fig. 20. Céramique de la couche de culture.
- Fig. 21. Céramique fine (10) et grossière de l'habitation 3 (14, 15, 17) ; habitation 4 (7-10, 13) ; habitation 6 (6, 11) ; habitation 8 (1, 3, 5, 12, 16) ; habitation 8 (2, 18) et couche de culture (4).
- Fig. 22. Céramique celtique de pâte graphitée.
- Fig. 23. Fragments d'anse d'amphore estampillée de l'habitation 6 (8) ; habitation 7 (7) ; habitation 9 (1) et couche de culture (2-6, 9).
- Fig. 24. Céramique grecque avec firnis noire (5) et des amphores rhodiennes.
- Fig. 25. Objets en fer (1-6), os (7), pierre (10, 12, 14) et céramique (8-9, 11, 13) habitation 2 (10) ; habitation 3 (12) ; habitation 4 (5, 6) ; habitation 5 (11) ; habitation 8 (4) ; habitation 9 (7-9) et couche de culture (3, 13-14).
- Fig. 26. Fusaïoles et disque en terre cuite et du fragments céramiques de l'habitation 1 (1) ; habitation 3 (7) ; habitation 4 (2, 8) ; habitation 8 (6, 9) ; habitation 9 (3) et couche de culture (4, 5).
- Fig. 27. Fusaïoles de l'habitation 1 (1) ; habitation 2 (3, 6) ; habitation 9 (8, 10) et couche de culture (2, 6-7).
- Fig. 28. Objets en terre cuite et de fragments de l'amphore de l'habitation 2 (6) ; habitation 6 (14) ; habitation 9 (5, 7, 10) et couche de culture (1-4, 8-9, 11-13).
- Fig. 29. Fragments de chenet en terre cuite et pond (10) de l'habitation 1 (4, 7) ; habitation 4 (3, 5) ; habitation 5 (8, 11) ; habitation 8 (1) ; habitation 9 (9, 10) et couche de culture (2, 6).

CETĂȚUIA GETO-DACICĂ DE LA BARBOȘI (I)

DE

SILVIU SANIE

Introducere. 1. Schiță geografică 2. Istoricul cercetărilor

Încercările de reconstituire a civilizației dacice din epoca ei clasică (secolele I î. e. n.—I e. n.) în spațiul est-carpatic aveau la dispoziție în urmă cu trei decenii doar cercetările sistematice dintr-o singură mare și bogată așezare fortificată — Poiana (jud. Galați). În prezent un număr însemnat de cetăți și așezări : Barboși-Galați, Cîndești (com. Dumbrăveni, jud. Vrancea) și Fitionești (jud. Vrancea), Brad (com. Negri, jud. Bacău) și Răcătău (com. Horgești jud. Bacău), Titelca-Tisești — Tg. Ocna, grupul de cetăți de pe teritoriul orașului Piatra Neamț (Bîtea Doamnei, Cozla, Bolovoiaia?), parțial Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași), stațiuni aflate în stadii diferite de explorare, oferă date interesante asupra diverselor aspecte ale istoriei dacilor în secolele II î. e. n. — II e. n.

Fiecare nouă stațiune fără a completa doar un punct pe harta de răspîndire a geto-dacilor, cu toate că și acest lucru nu este lipsit de importanță, a relevat complexe și materiale necunoscute sau foarte rare. Cetatea de la Răcătău poate etala deja bogății comparabile cu cele de la Poiana ; complexele de cult și sistemul de fortificații de la Bîtea Doamnei apropie această cetate de cele cunoscute în interiorul arcului carpatic ; sanctuarul și apoi necropola de la Brad cu morminte de înhumatie datînd din secolul I e. n. atît de rar atestate ; Dumbrava a pus în circulația științifică o interesantă plastică antropomorfă și mai ales zoomorfă din secolele I—II e. n.

1. La extremitatea sudică a teritoriului dintre Carpați și Prut, unde se întîlnesc două mari zone geografice Podișul Moldovei și Cîmpia Română iar unele aspecte ale reliefului anunță și peisajul dobrogean, densitatea, varietatea și însemnătatea vestigiilor arheologice depășesc media întregii provincii. Această zonă, din apropierea întîlnirii cu Dunărea a două din principalele riuri care străbat Moldova, a avut totdeauna un rol deosebit în relațiile dintre triburile geto-dacice și în legăturile lor cu popoarele vecine. În preajma locului de vărsare a Siretului în Dunăre se află și așezarea geto-dacică de la Barboși.

Apartenența geografică a Cîmpiei Siretului Inferior la una din cele două mari unități geografice Podișul Moldovei și Cîmpia Română continuă să fie disputată în literatura geografică¹. Atașarea zonei amintite la Podișul Moldovei este susținută îndeosebi de numeroși cercetători ai școlii geografice ieșene², enunțată ca posibilitate și de alți cunoscuți geografi. Această opțiune este motivată și prin sublinierea trecerii line aproape insesizabile a Podișului Moldovei spre Cîmpia Siretului Inferior și Dunării. Autorii ultimei mari contribuții cu referiri la această temă, toți geografilor care au adus argumente la teza alăturării Moldovei de Sud la Podișul Moldovei, de la G. Vâlsan la V. Sficlea, au scos în evidență „unitatea întregului teritoriu dintre Subcarpați și Prut, bazată pe aspectele genetico-evolutive principale exprimate de peisaj, pe specificul economiei, al legăturilor din trecut și de astăzi etc.”³. Poziția geografică a așezării dacice de la Barboși-Galați a determinat în măsură însemnată caracteristicile și funcțiile ei.

2. Despre așezarea getică de la Barboși, considerată prin poziția ei — în apropierea Dunării și Siretului — , un antrepozit ideal pentru mărfurile grecești și apoi romane, se știau și s-au scris foarte puține lucruri.

¹ V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 303 ; idem, *Geografia fizică a României*, București 1969, p. 134—135, pentru limitele Cîmpiei Române și p. 142 pentru Cîmpia Siretului inferior ; P. Coteș, *Geomorfologia României*, București, 1973, p. 321—322, 332—333 și 362 ; idem, *Cîmpia Română. Studiu de geomorfologie integrată*,

București, 1976 ; pentru Barboși, cf. p. 63, fig. 25.

² V. Băcăuanu, N. Barbu, M. Pantazică, Al. Ungureanu, D. Chiriac, *Podișul Moldovei. Natură, om, economie*, București, 1980, p. 9—10.

³ *Ibidem*, p. 323.

Dacă locuirea romană în această localitate cunoscută în epoca feudală și modernă mai ales sub numele de Gherghina sau Ghertina a fost amintită de cronicari⁴ și de Dimitrie Cantemir⁵, prezentată într-o micromonografie de paharnicul G. Săulescu în anul 1837⁶, descoperirea și menționarea locuirii dacice a urmat un drum destul de lent. Interesul pentru cercetarea vestigiilor geto-dacice a început în epoca pașoptistă având primele rezultate însemnate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Vasile Pârvan considera că la Barboși era „o străveche factorie geto-greacă” în care romanii vor pune „capetele de pod pentru drumul direct spre Ardeal, pe Valea Siretului și Trotușului”⁷. Cu alt prilej afirma că : „factoria... de la confluența Siretului cu Dunărea, la Barboși, la vest de Galați... este o fondare exclusiv istriană”⁸. Colecția de *lecythi* amintită de C. Schuchhardt⁹ era determinantă în aceste atribuiri. Atît locuirea getică cît și funcția de *emporion* nu erau postulate pe baza unor materiale găsite de marele nostru savant în sondajele pe care le-a efectuat la Barboși în anul 1913¹⁰.

Profesorul Gh. Ștefan care a întreprins săpături arheologice pe colina Tirighina în anii 1935 — 1936, reamintește funcția de centru comercial geto-grec a așezării de la Barboși pe care o plasează însă la sud de Tirighina pe locul ocupat în prezent de gară și locuințele de la Barboși¹¹. Stațiunea getică ar fi fost ocupată de greci și transformată într-un *emporion*¹², Gh. Ștefan menționînd existența unei populații greco-gete. Același autor enumeră între materialele descoperite ceramică lucrată cu mîna, ornată cu butoni sau briu, precum și vase de ceramică neagră sau cenușie ornamentate cu linii orizontale oblice, în zig-zag făcute cu grafit în interiorul și exteriorul vaselor și în special pe margini etc., tip de ceramică care se regăsește în toate stațiunile epocii La Tène¹³. Gh. Ștefan remarcă frecvența sporită a acestui tip de ceramică în nordul stațiunii, ca și faptul că este totdeauna printre cioburile romane fără a forma însă un nivel aparte (subl. n.). Această ultimă observație oglindește stadiul de la care a pornit cercetarea postbelică. Unele aprecieri ale aceluiași autor sînt reluate în studiul asupra posibilei denumiri romane a așezării de la Barboși.¹⁴

Cercetările lui I. Vendelin din anul 1938 trebuie amintite pentru cele cîteva descoperiri numismatice¹⁵. Se poate constata așadar că, fără a fi total omisă, locuirea getică apare, pînă la reluarea săpăturilor de la Barboși din anul 1959, ca alăturată locuirii grecești, cu funcție unică, și uneori cu o plasare topografică diferită, doar ca o mențiune laterală pe lîngă cele care privesc ruinele romane.

Meritul săpăturilor efectuate de colectivul condus de regretatul profesor Nicolae Gostar este cel de a fi stabilit sau preconizat următoarele : prezența cetății geto-dacice pe înălțimea Tirighina ; existența a două niveluri de locuire ; semnalarea unor elemente de fortificație și a altor complexe dezvelite parțial sau total.

În anii 1962¹⁶ și 1964¹⁷ elementele definitorii pentru cetățuia dacică de la Barboși cu delimitarea cronologică I î. e. n. — I e. n. intrau în circulația științifică. În paginile consacrate cetății de la Barboși din mica monografie despre cetățile dacice din Moldova sînt menționate sumar unele complexe (sanctuar, gropi etc.), caracteristicile generale ale unor materiale arheologice descoperite inclusiv ceramica, precum și aspecte privind cronologia¹⁸. Între ilustrațiile ultimei lucrări nu apar materiale sau complexe de la Barboși.

Discuțiile asupra locuirii dacice au fost semnalate indirect sau explicit în încercările de localizare a centrelor dacice menționate în diferite izvoare antice¹⁹. Analiza continuității locuirii dacice la Barboși în epoca romană a fost și un prilej de revenire asupra materialelor din cetățuia dacică²⁰.

În campania arheologică desfășurată sub conducerea noastră, în anul 1980, la sud de *castellum*, sub un însemnat edificiu, la adîncimea de 4,20 m au fost descoperite două niveluri de locuire din așezarea

⁴ Miron Costin, *Opere alese* (Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar Liviu Onu), București, 1967, p. 55.

⁵ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (ed. Gr. G. Tocilescu), București, 1901, p. 161.

⁶ G. Seulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a cărui ruine sînt aflate în apropierea Galațului*, Iași, 1837.

⁷ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 119.

⁸ Idem, *La pénétrations hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, in *Bulletin de la Section Historique*, X, București, 1923, p. 26.

⁹ C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien* in *AEM*, IX, 1885, p. 227 și urm.

¹⁰ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, in *ARMSI*, XXXVI, p. 106—111.

¹¹ Gh. Ștefan, *Nouvelles découvertes dans le „Castellum” romain de Barboși (Près de Galați)*, *Dacia*, V—VI, 1935—1936, București, 1938, p. 341.

¹² *Ibidem*, p. 347.

¹³ Este vorba de fapt de ceramica ornamentată prin tehnica lustrării.

¹⁴ Gh. Ștefan, *Dinogetia. A Problem of Ancient Topography, Dacia*, N.S. II, 1958, p. 317—329.

¹⁵ I. Vendelin, in *CNA*, 14, 1939, p. 141.

¹⁶ N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși (r. Galați)*, in *Materiale*, 8, 1962, p. 508.

¹⁷ N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, *Castellum și castrul roman de la Barboși*, in *Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie*, decembrie 1964, I, București, 1971, p. 418 și urm.

¹⁸ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 29—32.

¹⁹ *Claudii Ptolemaei Geographia*, E codicibus recognovit, prolegomenis annotatione, indicibus, tabulis instruxit, Carolus Mullerus, Paris, 1883, III, cap. 8,2 (p. 143); III, 10,5 (p. 467 in notă); N. Gostar și colab., *op. cit.*, p. 421—422; Gh. Ștefan, *Dinogetia*, in *Dacia*, II, 1958, p. 317—329.

²⁰ S. Sanie, I. T. Dragomir, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Tirighina-Barboși*, in *Danubius*, IV, 1970, p. 135—142; idem, *Aspect de la cohabitation des Daces et de Romains dans le Midi romain de la Moldavie*, in *Actes du 11e Congrès International de Thracologie* (Bucarest 4—10 septembre 1976), București, 1980, p. 339—351.

dacică cu materiale din secolele II î. c. n.—I e. n., numai în parte explorabilă datorită infiltrațiilor apelor Siretului.

În campaniile din anii 1980—1985 au fost reluate cercetările pe cetățuic, în zona ei nord-estică. Rezultatele obținute sînt deosebit de utile pentru stabilirea stratigrafiei, cunoașterea fortificației și a unor complexe de locuire, prin materialul arheologic recoltat, important, numeros și cu identitate clară.

Au fost găsite de asemenea fragmente de vase caracteristice culturii Monteoru, fazele I c₂ și Ic₃, care atestă o locuire din epoca bronzului pe Tirighina, iar un vîrf de săgeată de bronz fără peduncul, dar mai ales o fibulă Glasinaț de tipul cu placă triunghiulară sînt mărturii pentru o locuire în secolele VI—V î.e. n. contemporană cu mormintele cu vase atice cu figuri roșii și figuri negre și cu acea factorie istriană preconizată de Vasile Pârvan. De presupus că în viitor, pe vreo porțiune explorabilă a Tirighinei, vor fi găsite și nivelurile corespunzătoare descoperirilor.

Stratigrafia Stațiunii. 1. Tehnica de explorare. 2. Descrierea nivelurilor arheologice

Săpăturile arheologice sistematice desfășurate pe înălțimea Tirighina de la Barboși, care-și propuseseră ca principal obiectiv delimitarea complexelor de locuire romană și apoi a celor dacice, au avut de întâmpinat dificultățile provocate de numeroase deranjamente: o sporadică locuire în secolele XVII—XVIII; amenajări militare din timpul primului război mondial; explorări anterioare datorate căutătorilor de comori și celor care au demolat zidurile antice pentru a folosi piatra la diverse edificii; construcțiile noi și traversarea perimetrului arheologic de apeeducte, cabluri și linii electrice.

După primii ani de săpătură sistematică din perioada postbelică 1959—1960 stratigrafia stațiunii în ansamblu și a unor complexe ale ei deveneau tot mai sigure. Au fost descoperite trei niveluri de locuire romane și un nivel și apoi două niveluri geto-dacice. Aceste niveluri nu pot fi regăsite din diverse cauze pe întreaga suprafață a înălțimii Tirighina. Ultimele săpături au scos la iveală și existența celui de al treilea nivel de locuire geto-dacică.

Nivelul cel mai nou (VI=R₃) cu locuirea romană tîrzie, datat și pe baza monedelor din epoca împăratului Constantin cel Mare și a urmașilor săi, este în mare parte distrus. Cu excepția unei construcții poligonale din centrul înălțimii, avariata și ea mai ales către laturile sud-estice, descoperirile din acest nivel sînt sporadice pe înălțimea Tirighina, dar cu posibilitatea de a fi mai consistente în alte zone de la Barboși.

Gropile moderne pentru demolarea zidurilor în vederea obținerii pietrei de construcții, cele mai multe în formă de pilnie, coboară în unele suprafețe și la adîncimea de peste 2.00 m. Sînt relativ puține zidurile păstrate pe lungimi și înălțimi mai mari, așa cum au fost descoperite în anul 1968 — situate la poalele înălțimii Tirighina sau cele aflate la sud-est de *castellum* în anii 1978 și 1979—1980.

În această situație, s-ar putea presupune că, avantajate de adîncimea la care se află nivelurile de locuire romană (V=R₂—IV=R₁) și mai ales cele dacice (III—I—D₃, D₂, D₁), s-au păstrat mai bine. În realitate, *cetățuia dacică* care face obiectul cercetării de față a avut foarte mult de suferit în mai multe etape: a) incendierea în timpul cuceririi ei de către romani; b) nivelarea înălțimii, în vederea construirii *castellum*-ului roman de pămînt și apoi de piatră. Cu prilejul acestei nivelări, pe unele suprafețe, au fost distruse total locuințele dacice; c) deranjamentele provocate în nivelul dacic de gropile de fundație a numeroase ziduri și gropi din nivelurile de locuire romană.

La deranjamentele cu vechime milenară se adaugă și intervențiile moderne. Cercetările sistematice ale colectivului condus de profesorul Nicolae Gostar, care au adus precizări stratigrafice prețioase, au început prin două secțiuni orientate aproximativ pe direcțiile nord—sud (S₁) est-vest (S₂) cu intenția de a cunoaște stratigrafia pe axele așezării. Rezultatele au fost deosebite mai ales pentru nivelurile romane. Lărgirile în casete pentru dezvelirea unor complexe au fost mai rare, cele mai utile, îndelungate și fructuoase în zona sud-estică (Cas. III), unde a fost descoperit și cercetat turnul din colțul sud-estic al *castellum*-ului. Cu acel prilej cercetările au relevat cu claritate existența unei faze de pămînt a *castellum*-ului precum și succesiunea nivelurilor romane amintite și cu alt prilej; a) din anii 102—106 e. n. pînă la Gordianus III — Philippus Arabs; b) Philippus Arabs — Claudius II Gothicus și c) mai puțin clocvent pe toată suprafața așezării, nivelul din secolul al IV-lea e. n. Durata și chiar existența unui hiatus pe întreaga perioadă după Claudius II Gothicus urmează a fi mai bine precizate. Ele au fost prezentate în general ²¹ și vor fi detaliate cu prilejul publicării monografiei *castellum*-ului roman de la Barboși²².

Rezultatele dobîndite prin explorarea *Casetei I* și a *Secțiunii a V-a* au servit la întocmirea celor mai multe dintre datele referitoare la Cetățuia de la Barboși cuprinse în raportul colectiv²³ și în lucrarea despre unele cetăți dacice din Moldova, datorată lui Nicolae Gostar²⁴. Secțiunile și primele casete

²¹ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, I, Iași, 1981.

²² *Ibidem*, II, ms.

²³ N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 418 și urm.

²⁴ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*.

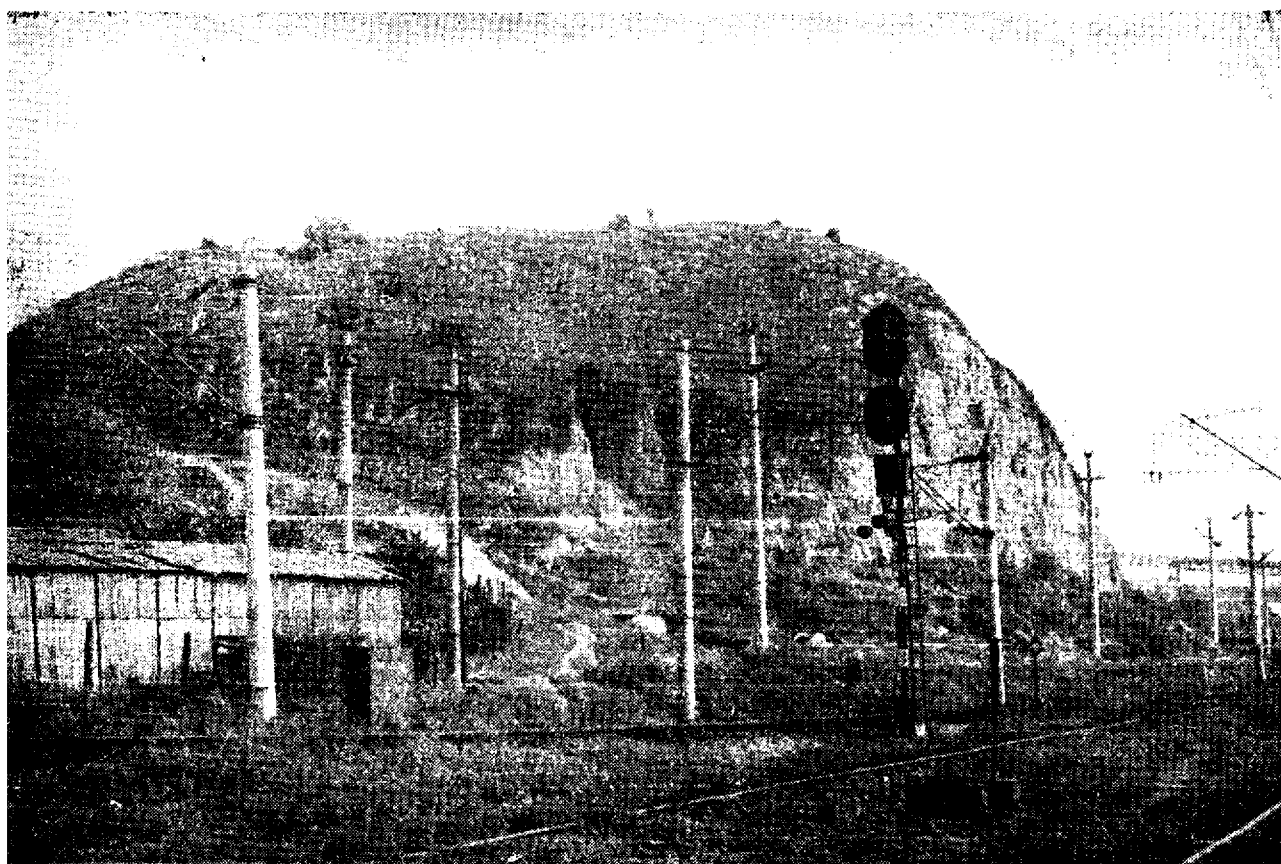

Fig. 1. Promontoriul Tirighina-Barboși văzut dinspre sud-est (1) și aspect din timpul cercetării jumătății sud-vestice a casei IV (2).

Fig. 2. Interiorul turnului din colțul sud—estic al *castellum*-ului înălțat peste palisada dacică (1); palisada din zona nord—estică a cetății geto-dacice (2).

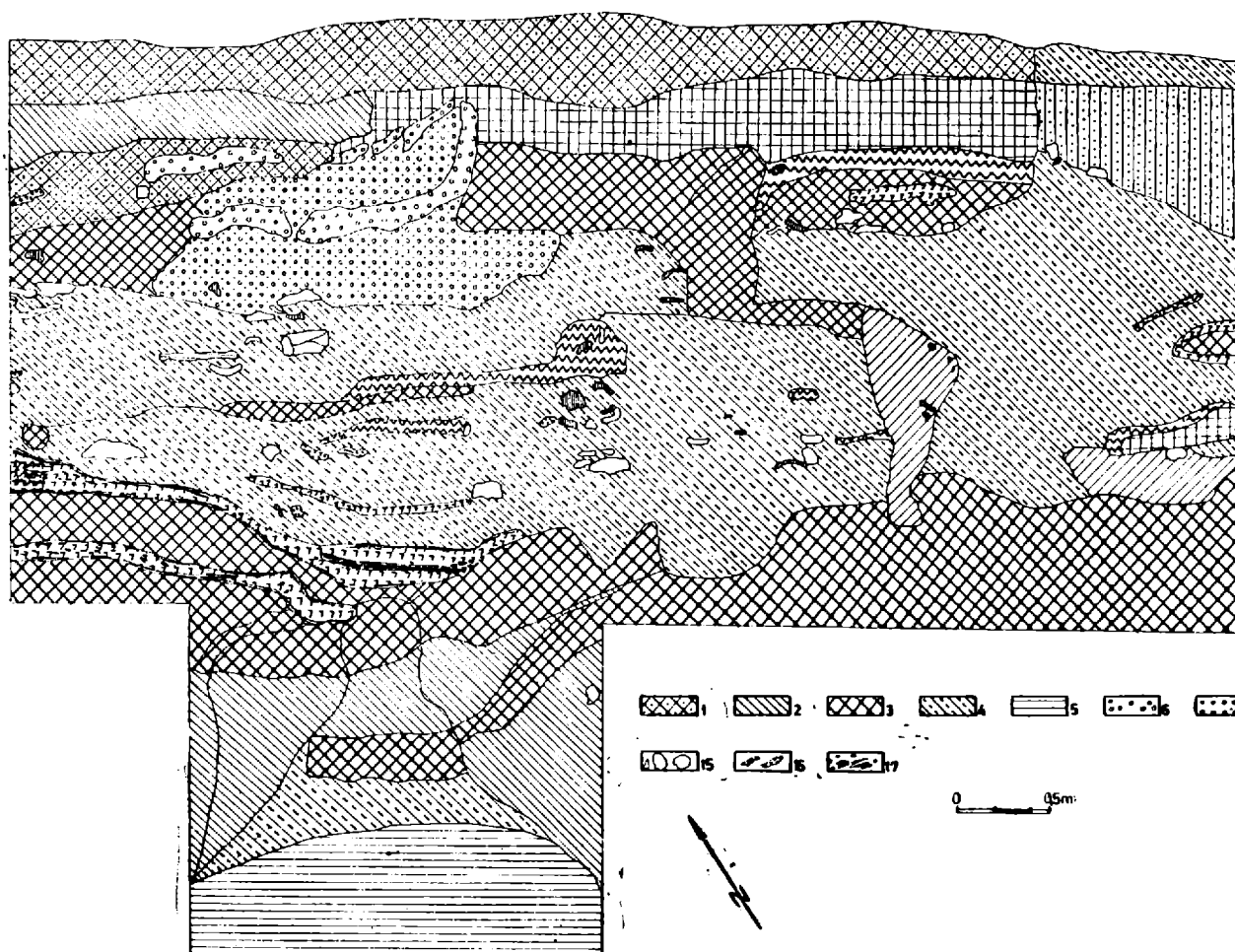
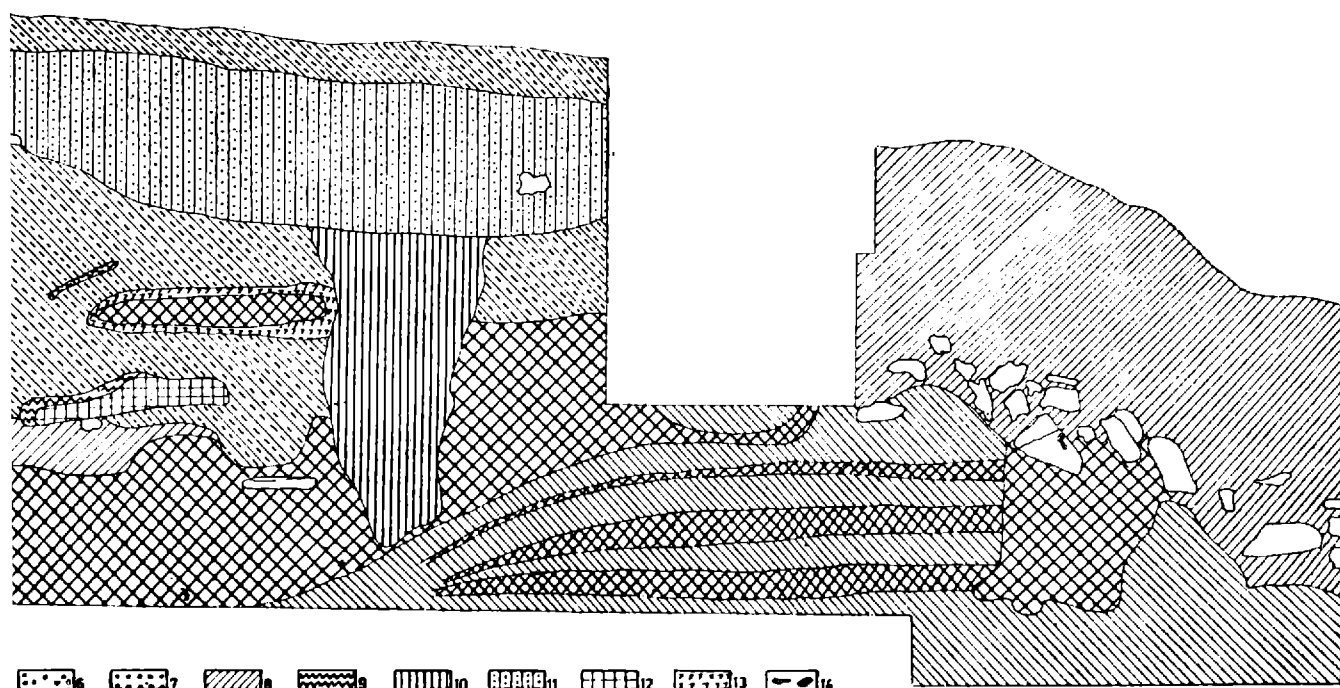

Fig. 3. Profilul nord—estic al promontoriului Tirighina-Barboși. Caseta IV, 1983: 1, sol vegetal; 2, pământ negru; 3, pământ mătăros; 4, chirpic; 5, pământ cenușiu amestecat cu sol galben; 6, sol cenușiu și galben în de

2, pământ negru ; 3, arsură deranjată ; 4, sol cenușiu ; 5, arsură—cărbune ; 6, mortar ; 7, sol galben cu urme de mortar
i galben în deranjament ; 12, so galben ; 13, cenușă ; 14, ceramică ; 15. piatră 16, cărbune ; 17, chirpic și cărbune.

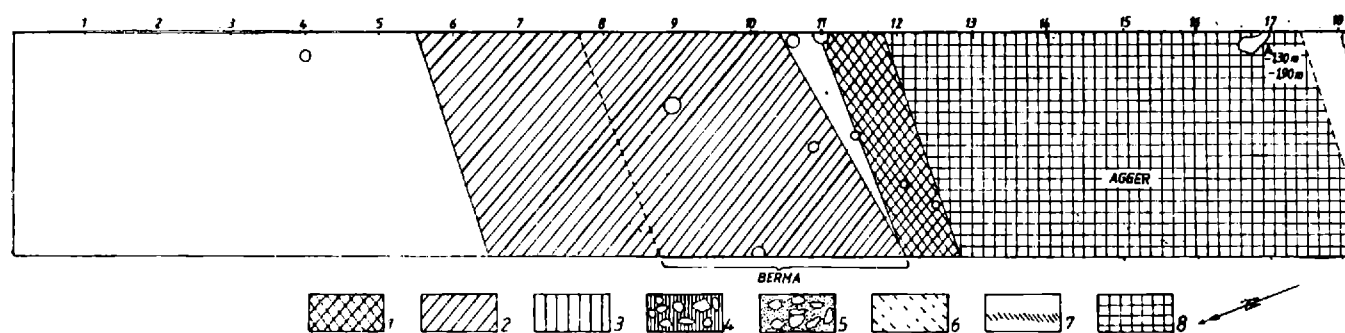
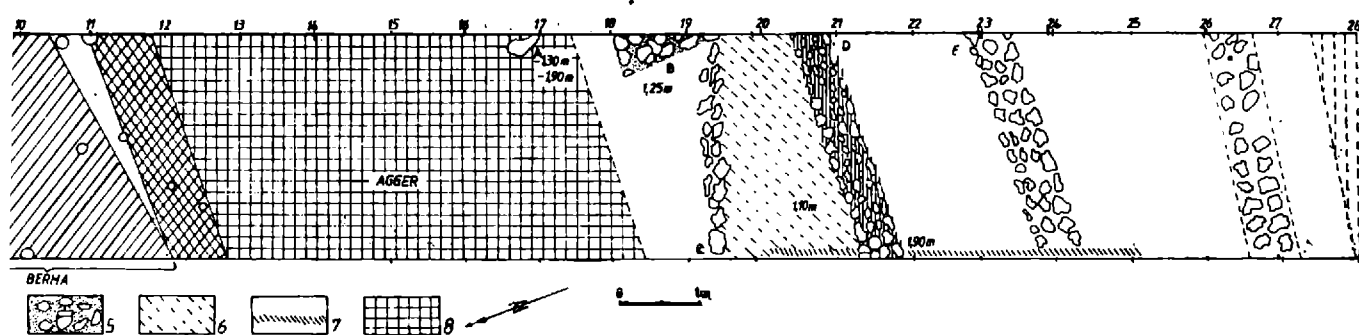

Fig. 4. Planul secțiunii I (1964) : 1, urmele zidului roman ; 2, palisada dacică (pământ brun) ; 3, mortar ; 4, zid cu mortar ; 5, zid

la dacică (pământ brun); 3, mortar; 4, zid cu mortar; 5, zid cu liant de lut; 6, arsură; 7, strat compact de mortar; 8, agger.

au indicat că singura cale pentru aflarea unor date complete asupra cetății dacice este *cercetarea în suprafață*. În acea fază a cercetării au fost cunoscute unele complexe, dar știrile despre locuințe, dimensiunile și inventarul lor erau puțin numeroase. În spațiile dintre zidurile romane, cu sau fără mortar, au putut fi întreprinse unele explorări, de dimensiuni variabile, ale locuirii dacice. Starea complexelor dacice diferă în aproape fiecare zonă a înălțimii. Materialele recoltate se înmulțesc, se diversifică dar cercetarea integrală a complexelor continuă să fie imposibilă datorită acelor ziduri romane care trebuie conservate și după înregistrarea lor grafică și fotografică.

Densitatea locuirii dacice pe suprafața înălțimii Tirighina nu este egală. În general, cel mai recent nivel dacic ($III=D_3$) începe de la adâncimea de 1,80 m față de nivelul actual de călcare dar trebuie avute în vedere denivelările care în unele zone măresc sau micșorează această adâncime cu 0,20—0,50 m.

Secțiunile începute în anul 1959, care au prilejuit primele observații asupra stratigrafiei, au relevat unele complexe dacice și romane, iar explorarea *casetelor* a făcut posibilă dezvelirea *turnului din colțul sud-estic* (Cas. III) și a *sanctuarului dacic* cu tamburi de lemn (Cas. I). Ultimele cercetări întreprinse în anii 1980—1983 au completat *zonal* partea nord-estică și centrală. Săpăturile au adus precizări asupra stratigrafiei, noi informații asupra locuințelor — palisadei, au mărit considerabil numărul și însemnătatea materialelor arheologice descoperite.

Din anul 1980 explorarea s-a desfășurat în spațiul cuprins între Secțiunea a V—a și marginea nord-estică a înălțimii Tirighina pe o suprafață care prezenta urmele unor deranjamente, a căror profunzime nu putea fi cunoscută. Frecvența zidurilor și șanțurilor de demolare au determinat prioritățile și direcțiile de cercetare, posibilitățile de explorare fără deranjarea nivelurilor romane.

2. Între principalele rezultate ale săpăturilor din anii 1980—1983 desfășurate în zona nord-estică a înălțimii Tirighinei se cuvin a fi menționate: elementele utile clarificării stratigrafiei stațiunii; posibilitatea unei cercetări mai ample a fortificației și unor complexe de locuire; materialele arheologice recoltate.

În colțul sud-vestic al Casetei IV a fost surprins la adâncimea de numai 0,18 m un segment dintr-o construcție din ultimul nivel de locuire romană ($VI=R_3$). Pe profilul peretelui nord-vestic al casetei poate fi urmărită succesiunea celorlalte cinci niveluri romane și valul și palisada.

Profilul peretelui nord-estic al Casetei IV. În colțul nord-vestic solul vegetal și pământul galben provenit din alte săpături suprapune un pământ negru purtat, fără urme arheologice, o secțiune cu lățimea cuprinsă în casetă de 1,90 m, o săpătură nu prea îndepărtată în timp, care s-a oprit la adâncimea de 0,70 m, adâncime la care, pe cea mai mare parte a stațiunii, poate fi descoperit cel de al II-lea nivel roman ($V=R_2$). Acest colț nord-vestic are în nivelurile superioare un alt mare deranjament modern, șanțul de demolare al unei construcții din piatră și mortar cu urme pe direcția M 0,70—M 2,90' de la adâncimea de 0,30 la 1,50 m. Pe profilul șanțului de demolare pot fi observate pietre de dimensiuni mai mici, bucăți compacte de mortar, fragmente de mortar mici risipite, culoarea alb-gălbui de var predominând, iar pe fundul gropii câteva pietre ceva mai mari fără urme de mortar, temelia celui mai vechi nivel roman (Fig. 3).

Întreaga înălțime are numeroase denivelări datorate unor cauze multiple. Astfel în colțul nord-vestic cel mai recent nivel dacic începe la numai 1,55 m de la nivelul actual de călcare. Construcțiile romane, în parte și șanțurile de demolare au distrus partea estică a unor locuințe din ultimul nivel dacic (D_3).

Dacă spre vest pe direcția M 2,4—M 3,8 stratul de arsură și deranjamentul suprapune un strat de lut galben, foarte probabil nivelarea romană, între M 4 și M 5,5 el acoperă partea estică a unui complex din cel de al II-lea nivel roman ($V=R_2$) cum s-a constatat prin materialele recoltate, stratul de chirpici de aproximativ 0,20 m și groapa din extremitatea vestică.

Acest nivel roman suprapune un strat gros de lut galben compact sau cu rare urme de cărbune. Sub rîndul de pietre care pe direcția M 0—M 3,5 coboară neuniform în stratul cenușiu cu urme arheologice a fost surprinsă în profil, la adâncimea 1,70—2,20 m o parte dintr-o locuință din cel mai recent nivel dacic ($III=D_3$). O lentilă ceva mai întinsă de lut galben (1,40 m lg. și 0,10—0,18 m gr.) și urmele unei grinzi dispuse orizontal, vizibile pe direcția M 0,20, pietre izolate, ceramică, oase, urme de arsură și cenușă aparțin celui de al II-lea nivel dacic ($II=D_2$) care coboară către 3,00 m. În aceeași zonă, despărțite de un strat de lut galben cu o grosime variabilă de la 0,10 la 0,30 m apare cel mai vechi nivel dacic ($I=D_1$), complexul de 1,90 lățime cu o mare diversitate de materiale (ceramică dacică lucrată cu mîna și la roată, creuzete cu urme de argint, unelte, amfore etc.) are pe direcția profilului un strat de arsură, cu grosimea maximă de 0,70 m de trestie și lemn de esență moale, nivel care coboară adâncimea complexelor explorate la Barboși pînă la 5,00 m.

Stratigrafia stațiunii ar fi așadar următoarea:

I = D_1	de la	—	5,00 m	la	—	3,00 m
II = D_2	de la	—	3,00 m	la	—	2,20 m
III = D_3	de la	—	2,20 m	la	—	1,80 m
IV = R_1	de la	—	1,70 m	la	—	0,70 m
V = R_2	de la	—	0,70 m	la	—	0,30 m
VI = R_3	de la	—	0,20 m			

Ultimul nivel s-a amintit, este vizibil doar în extremitatea sudică a casetei și nu pe profilul nord-vestic. Extinderea spre vest cu întreaga adâncime va putea reconfirma existența celui de al treilea nivel dacic surprins și în campania anului 1981 în extremitatea sudică a casetei în L₂S, la adâncimea de 4,00 m cu o zonă explorabilă restrinsă. Pe direcția M 5,4 la M 9,10 este vizibilă o groapă care a demolat unele construcții din nivelurile romane III (R₃) și II (R₂). Pe direcția M 7,5, o groapă coboară din nivelul V (R₅) până în preajma nivelului II (D₂) și a valului. Pe direcția M 9 poate fi observată o altă groapă săpată probabil în același nivel sau în R₁, adâncită până în apropierea valului.

De la aceeași distanță, dar mai ales de la M 10,4, sub pământul mazăros apare o parte din zidul de incintă, pietre puțin fasonate și mortar (*opus incertum*) care suprapune valul reamenajat pentru noua destinație. Pământul negru din luncă, urmele palisadei, vizibile în plan, reamenajările cu straturile de argilă constituie elemente deosebite pentru cunoașterea fortificației dacice și apoi a *castellum*-ului.

Complexele arheologice ale cetății.

a. Fortificații ; b. Locuințe ; c. Gropi ; d. Sanctuarul.

e. Locuirea geto-dacică în afara cetății

a. Promontoriul Tirighina, una din denumirile înălțimii cu o densitate și grosime a depunerilor arheologice, a straturilor comparabile cu a tellurilor, cu cei 44 m peste nivelul Luncii Siretului, domină împrejurimile. Laturile estică și sudică sînt foarte greu accesibile. Pe latura vestică panta este ceva mai domoală. Terasa de la jumătatea pantei este o amenajare relativ recentă, o amenajare efectuată pentru amplasarea conductelor pentru alimentarea cu apă de la Siret a Combinatului Siderurgic Galați. În sfîrșit, latura nordică este singura legată de cîmpia înaltă, nedispunînd astfel de o protecție naturală.

Cetăți și așezări ușor accesibile pe o singură latură de forma unor peninsule, pentru care cîmpia este marea, pot fi reîntîlnite în Cîmpia Română și în alte zone ale Moldovei și ținuturilor dacice. Poziția promontoriului de pe Tirighina-Barboși a determinat de altfel sistemul de fortificare adoptat. Pe latura nordică, cea mai vulnerabilă în cazul unui atac, înălțimea este separată de Podiș printr-un șanț larg și adînc, săpat în epoca preromană, cel mai probabil în epoca dacică (Cf. *Planul general*). Pe parcursul săpăturilor arheologice au fost găsite și materiale izolate anterioare epocii geto-dacice clasice. Întregul sistem de fortificație roman în *castellum* și apoi castru exclude, logic, săparea șanțului în epoca romană.

În afara consemnării în plan a afirmației că șanțul este amenajat și nu constituie o denivelare naturală, nu pot fi adăugate deocamdată alte elemente. Construcțiile din ultimele cinci decenii au modificat mult aspectul terenului pe latura nordică (restaurantul, campingul, magazinele, șoseaua Galați-Brăila) și au creat însemnate dificultăți în calea intenției de cercetare a șanțului într-o mică porțiune în care este ceva mai bine păstrat.

Palisada. Lucrările de fortificație a așezării geto-dacice au fost semnalate și cercetate mai ales în cursul săpăturilor din anii 1964, 1981, 1982 și 1983. Astfel, atît în secțiunile I și V, cît și în casetele III și IV au existat suprafețe situate către marginile înălțimii, în care au fost posibile explorări mai adînci, pînă la stratul steril. În caseta a III-a din colțul sud-estic pe suprafața *agger*-ului au fost observate mai multe urme de stîlpi cu diametre variabile, de la 0,15 la 0,45 m, care indicau că zidul de piatră a fost precedat de o *palisadă*, situație regăsită și în alte zone ale înălțimii. Sub stratul de pămînt, cu urmele parilor și nuielilor care-l traversau, urma un altul din pămînt negru cu nuanțe spre brun și cafeniu, foarte tare, bine bătut, *palisada* cetății dacice cu o lățime a bazei de aproximativ 5,5—6,00 m (Cf. Fig. 4). Se constată reînălțări succesive ale *agger*-ului în care sînt găsite și materiale din nivelurile dacice.

În secțiunea I au fost surprinse mai multe ziduri romane din perioade și cu stări de conservare diferite, amintite în acest cadru și pentru a ilustra limitele posibilității de cercetare pentru unele niveluri. Zidul A, zid cu liant de mortar, apare spre capătul *agger*-ului în peretele estic al secțiunii la adâncimea de 1,30 m, aproximativ la același nivel cu zidurile B și D fiind resturile unei construcții din cel de al II-lea nivel al *castellum*-ului (V=R₂). A fost în parte deteriorat pentru a fi amenajată o *via sagularis*. Zidul B este lucrat din piatră de stîncă și are ca liant lutul galben. Zidul stă pe un strat de mortar care acoperă o suprafață mai mare decît baza propriu-zisă a zidului. Deasupra zidului pot fi observate succedîndu-se straturi subțiri de cenușă și straturi mai groase de lut galben. Direcția și marea asemănare a pietrei și mortarului zidurilor B și D fac posibilă apartenența la aceeași construcție din *castellum*.

Zidul C are temelia la adâncimea de 1,00 m, este mai subțire ca precedentele, stă pe un strat de pămînt de umplutură cu arsură și cărbune de lemn și este suprapus de un strat de pămînt galben și pămînt de umplutură. Zidul D, lucrat din piatră de stîncă cu liant de lut galben, are temelia sub stratul de arsură și lut galben și aparține primului nivel roman (IV=R₁). Zidul I suprapune un strat de lut și o vatră dacică. Această succesiune, structura și dimensiunile nu le amintim în continuare — rezultînd și din observarea planurilor —, este elocventă și pentru dificultățile sondării nivelului dacic, a prezentării lui separate de complexele romane, mai ales a sistemului de fortificații roman.

Pe baza cercetărilor din această zonă este mai dificil de precizat care a fost înălțimea palisadei căci nivelarea romană a tăiat partea ei superioară. Peretele de vest al turnului din colțul sud-estic al

castellum-ului are temelia aşezată pe fosta palisadă dacică (Cf. Fig. 2/1. În această zonă palisada nivelată are o înălţime de 0,60 m, fiind ridicată pe pământul galben steril.

Între zidul vestic şi cel estic al turnului urmele arheologice (pământ de umplutură, bucăţi de vetre, fragmente ceramice şi de amfore, oase de animale) coboară sub nivelul palisadei. Se constată în general că suprafaţa cetăţii este mai restrînsă decît cea a *castellum*-ului roman, că rămînea un spaţiu între marginea înălţimii Tirighina şi latura exterioară a palisadei. Prin aceasta suprafaţa interioară a cetăţii înconjurată de palisadă pare să fi fost doar de aproximativ 4 000 mp.

Conform situaţiei stratigrafice rezultate şi în urma cercetărilor din anii 1982 şi 1983, care necesită totuşi o reconfirmare prin dezvelirea unei suprafeţe mai mari din zona nord-vestică, palisada a fost înălţată încă în primul nivel de locuire dacică (I—D₁) şi consolidată apoi în cea de a doua fază a cetăţii (II—D₂).

Cu prilejul ultimelor campanii (1981—1982) cînd a fost posibilă cercetarea unei suprafeţe mai mari din fortificaţie pe latura nord-estică s-a constatat, din nou, că pământul necesar înălţării palisadei a fost adus din Lunca Siretului. Pământul negru maroniu a fost bine bătut şi a căpătat o duritate superioară argilei de pe Tirighina. La refacerile palisadei, atît în epoca dacică cît şi după reamenajarea *aggerului* de către romani a fost folosit şi pământ galben argilos. Pe suprafaţa palisadei şi la marginea ei au fost plantaţi stîlpi cu diametrele de 0,30—0,45 m care pornesc de la adîncimi de 3,80—3,45 m. Pe unele suprafeţe a fost delimitat şi pământul bătut în jurul stîlpilor, iar unele gropi păstrează amprente trunchiurilor de copaci. Aceşti stîlpi formau structura de rezistenţă a palisadei.

Înălţimea valului, aşa cum poate fi stabilită în prezent în zona nord-estică a Casetei IV, ţinînd seama de amenajarea în faza de pământ a *castellum*-ului precum şi de reutilizare ca *agger*, era de aproximativ 2,50 m, iar lăţimea după cum s-a amintit, în jur de 6,00 m. Săpăturile arheologice au fost extinse pînă la marginile cetăţii prin Caseta IV B. La terminarea campaniei din anul 1983 fusese excavată aproximativ doar pînă la adîncimea de 1,40 m. În porţiunea cercetată a fost descoperită o locuire dacică pe direcţia palisadei. În cazul în care nu a fost un turn, ceea ce pare puţin probabil, ar rezulta că ea nu mai funcţiona în ultima perioadă a existenţei cetăţii. Segmentul de val pe care a fost surprins colţul de locuire dacică se află în zona cea mai vulnerabilă a cetăţii astfel că reconfirmările, deşi necesare, nu pot anula o constatare puţin previzibilă dar nu lipsită de analogii.

Dacă sistemul de fortificaţie este cel care defineşte tipul aşezării, locuirea dacică analizată de pe înălţimea Tirighina de la Barboşi cu şanţ, şi palisadă se încadrează în grupul *ăşezărilor întărite* (fortificate), fiind caracterizată printr-o locuire permanentă a unei părţi din populaţia aşezării care se extinde însă şi în afara spaţiului fortificat. Este tipul de aşezare reînălţat pe firul Siretului şi în cele mai multe *davae* din zona montană şi mai rar în Cîmpia Munteniei²⁵.

Pe profilul malului nordic al Casetei IV aşa cum s-a amintit pe o porţiune din extremitatea nord-vestică pot fi observate 5 din cele 6 niveluri de locuire şi palisada.

Lipsa din zonă a pietrei²⁶ de construcţie necesară pentru înălţarea zidurilor a redus sistemul de fortificare a cetăţii la şanţul de pe latura nordică şi la palisadă. Prin aceasta cetăţuia de la Barboşi are unele elemente comune cu alte cetăţi de pe firul Siretului sau din Cîmpia Română²⁷. În acelaşi timp cetăţi cu şanţ, valuri şi palisade pot fi regăsite la Bîtea Doamnei şi la unele cetăţi dacice transilvane dar ca unul din elementele de fortificaţie care preced zidurile²⁸. Posibil în viitor să fie descoperite elemente de fortificaţii dacice şi în preajma Siretului şi Dunării ca o primă linie de apărare înainte de retragerea în spaţiul relativ restrîns care-l oferea cetăţuia cu funcţie de acropolă de pe înălţimea Tirighina²⁹.

LA CITADELLE GÉTO DACE DE BARBOŞI (I)

RÉSUMÉ

Dans l'*Introduction* l'auteur révèle le fait que pendant les trois dernières décennies s'est accru considérablement le nombre des cités géto-daces découvertes et leur stade d'exploration permet déjà une vision plus complète sur les IIe av. n. e.—IIe n. e., siècles dans la zone est-carpaticque.

²⁵ Cf. H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea română*, Cluj, 1972, p. 128 şi 150; M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 81; I. Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac şi întinderea provinciei Dacia*, *ActaMN*, XIX, 1982, p. 23—24.

²⁶ Pietre de riu, diverse pietre de ascuţit şi mai ales concreţiuni calcaroase au fost găsite din abundenţă pe înălţimea Tirighina.

²⁷ R. Vulpe, *Şantierul arheologic Poiana, jud. Tecuci*, *SCIV*, I (1950) p. 47—52; II (1951), 1, p. 177—216; III (1952), 1, 2, p. 191—230; M. Turcu, *op. cit.*, p. 75 şi urm.; V. Căpitanu şi V. Ursachi, *O nouă cetăţuie dacică pe valea Siretului, Carpica*, II, 1969, p. 93—130; idem,

Descoperiri geto-dacice în judeţul Bacău, Crisia, II, 1972, p. 97—114.

²⁸ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 128 şi urm. De asemeni cetatea de la Buridava are pe marginea de nord un val peste care s-a construit o palisadă — D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 58.

²⁹ Lucrarea „Cetăţuia geto-dacică de la Barboşi” a constituit una din cele două teme de contact ale autorului cu A.S.S.P. pe anii 1981—1983. Pentru unele complexe arheologice, care urmează a fi publicate şi unde contribuţia cercetărilor anterioare este deosebită, vor fi menţionaţi ca autori şi prof. N. Gostar, conducătorul săpăturilor efectuate pînă în anul 1967, I. T. Dragomir şi Ş. Sanie, membri ai colectivului.

1. L'établissement géto-dace de Barboși est situé à l'extrémité sud du territoire entre les Carpates et Pruth près de l'endroit de l'embouchure du Siret, là où sont jointes deux grandes zones géographiques, le Plateau de la Moldavie et la Plaine Roumaine et certains aspects du relief annoncent aussi le paysage de la Dobroudja. La position géographique de l'établissement a déterminé en grande mesure ses caractéristiques et ses fonctions.

2. L'habitation romaine, remarquée dès les XVIIe et XVIIIe siècles par les chroniqueurs et D. Cantemir, bénéficiant d'une première monographie en 1837, due à Gh. Săulescu, a attiré l'attention à beaucoup d'archéologues et historiens. Vasile Pârvan appréciait qu'antérieurement à la conquête romaine il y avait eu à Barboși „une ancienne factorie géto-grecque”. Gheorghe Ștefan mentionnait le rôle de centre commercial géto-dace de l'établissement de Barboși et énumérait parmi les matériaux qui s'y trouvaient de la céramique typique pour les stations La Tène.

C'est ainsi qu'on peut constater que, sans être totalement omise, l'habitation gète apparaît, jusqu'à la reprise des fouilles de Barboși de 1959 proche de l'habitation grecque, à fonction unique et parfois avec un placement topographique différent, uniquement comme une mention latérale à côté de celles qui concernent les ruines romaines.

Le mérite des fouilles effectuées par un collectif dirigé par le professeur Nicolae Gostar est celui d'avoir établi ou préconisé les constatations suivantes : présence de la citadelle dace sur la hauteur Tirighina ; existence de deux niveaux d'habitation ; signalement de certains éléments de fortification et d'autres complexes découverts partiellement ou totalement.

Dans les années 1962 et 1964 les éléments caractéristiques pour la citadelle géto-dace de Barboși avec la délimitation chronologique I^e siècle av. n. è. — I^e siècle n. è. entraient dans la circulation scientifique.

Dans la campagne archéologique poursuivie sous notre direction, en 1980 au sud de *castellum*, sous un important édifice, à la profondeur de 4,20 m. ont été découverts deux niveaux d'habitation de l'établissement dace avec des matériaux des IIe siècle av. n. è. — I^e siècle n. è. partiellement explorables à cause des infiltrations des eaux du Siret.

Dans les campagnes des années 1980 — 1985 ont été reprises les recherches sur la citadelle, dans sa zone de nord-est. Les résultats obtenus sont particulièrement utiles pour l'établissement de la stratigraphie, la connaissance de la fortification et de complexes d'habitation, par le matériel archéologique récolté, important, nombreux et d'identité claire.

On a trouvé de même des fragments de vases caractéristiques pour la culture Monteoru, les phases Ic₂ et Ic₃, qui attestent une habitation de l'âge du bronze sur la hauteur de Tirighina, et une pointe de lance en bronze sans peduncul, et surtout une fibule Glasinaț du type à plaque triangulaire sont des témoignages pour une habitation dans les siècles VIe — V^e av. n. è. contemporaine avec les tombes à vases attiques avec des figures rouges et des figures noires et avec la factorie histrienne préconisée par Vasile Pârvan.

Parmi les principaux résultats des fouilles de 1980 — 1983 entreprises dans la zone de nord-est de la hauteur Tirighina on doit mentionner : les éléments utiles à l'éclaircissement de la stratigraphie de la station ; la possibilité d'une recherche plus ample de la fortification et de complexes d'habitation ; les matériaux archéologiques récoltés.

Conformément aux recherches effectuées récemment la stratigraphie de la station se présente ainsi :

- I = D₁ de -5,00 m à -3,00 m
- II = D₂ de -3,00 m à -2,20 m
- III = D₃ de -2,20 m à -1,80 m
- IV = R₁ de -1,70 m à -0,70 m
- V = R₂ de -0,70 m à -0,30 m
- VI = R₃ de -0,20 m

Le dernier niveau comme on l'a rappelé est visible uniquement à l'extrémité sud de la cassette et non sur le profil de nord-ouest.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Le promontoire de Tirighina-Barboși vu du sud-est (1) et l'aspect pendant la recherche de la moitié sud-ouest de la cassette IV (2).

Fig. 2. L'intérieur de la tour du coin sud-est du *castellum* élevée sur la palissade dace (1) ; la palissade de la zone nord-est de la citadelle géto-dace (2).

Fig. 3. Le profil nord-est du promontoire Tirighina-Barboși. La cassette IV, 1983 : 1, sol végétal ; 2, terre noire ; 3, brûlure dérangée ; 4, sol grisâtre ; 5, brûlure — charbon ; 6, mortier ; 7, sol jaune avec des restes de mortier ; 8, terre granuleuse ; 9, brique en torchis ; 10, terre grisâtre mêlée avec du sol jaune ; 11, sol grisâtre et jaune dérangé ; 12, sol jaune ; 13, cendre ; 14, céramique ; 15, pierre ; 16, charbon ; 17, brique en torchis et charbon.

Fig. 4. Le plan de la section I (1964) : 1, restes de la muraille romaine ; 2, la palissade dace (terre brune) ; 3, mortier ; 4, mur avec le mortier ; 5, mur en pierre et argile ; 6, brûlure ; 7, couche compacte de mortier ; 8, agger.

MONEDELE ROMANE POSTAURELIENE ÎN TERITORIILE CARPATO-DUNĂREANO-PONTICE (ANII 275–491)

I. Perioada 275–324

DE

VIOREL M. BUTNARIU

Alături de izvoarele arheologice și literare monedele romane reprezintă o sursă de informație directă de primă importanță în reconstituirea trecutului. Abundența sau raritatea materialului numismatic din unele regiuni sau pentru unele perioade istorice, metalul utilizat la emiterea lor, gradul de uzură și împrejurările descoperirii constituie doar câteva criterii în estimarea intensității legăturilor economice, natura relațiilor politice și gradul de control exercitat de imperiul roman asupra regiunilor carpato-dunărene.

Comparativ cu izvoarele numismatice ce provin din alte epoci istorice, emisiunile postaureliene s-au bucurat de un interes sporit din partea istoriografiei românești, fapt explicabil prin necesitatea argumentării științifice a tezei continuității populației daco-romane pe aceleași teritorii după anul 275.

De la fundamentarea cercetărilor de numismatică romană, odată cu alcătuirea și studierea colecțiilor numismatice particulare și pînă la alcătuirea primei sinteze asupra circulației monedelor romane postaureline în regiunile carpato-dunărene, se poate vorbi de conturarea în istoriografia numismatică românească a două etape în care acumulările de material arheologic și monetar au permis posibilități noi în judecarea acestor izvoare istorice.

Activitatea prodigioasă desfășurată de C. Moisil¹, după întemeierea Societății Numismatice Române și apariția publicațiilor de specialitate *BSNR* și *CNA*, a fost completată de contribuțiile lui Em. Condurachi² la cunoașterea problemelor economice și monetare din secolele IV–V și de cercetările întreprinse de D. Tudor în fortificația romano-bizantină de la Sucidava³, ce au permis publicarea descoperirilor izolate și a primelor tezaure provenite din zona și incinta ei, iar M. Macrea⁴ realiza prima sinteză numismatică pentru această categorie de izvoare provenite din Transilvania.

După 1950 cercetarea numismatică din România a înregistrat progrese remarcabile, un merit deosebit revenind cronicilor anuale ale descoperirilor monetare, întocmite și publicate de B. Mitrea în revistele *SCIV(A)*, *Dacia*, N.S. și *BSNR*. Dar aportul calitativ înregistrat în noua etapă l-a constituit extinderea studiului arheologic și numismatic de sinteză asupra altor regiuni ale țării, prilej cu care a fost stabilită cronologia etapelor de pătrundere și circulație a monedelor romane postaureliene la nordul Dunării.

Periodizarea propusă de K. Horedt⁵, care pe baza unui material numismatic mai numeros provenit din Transilvania aprofunda cercetările întreprinse anterior de M. Macrea, încadra fenomenul circulației monetare pentru această regiune în limitele a trei perioade, datate 275–305, 306–383 și 383–454.

¹ C. Moisil, *CNA*, 11, 1935, p. 103–107; idem, ziarul „Universul”, nr. 256/17 septembrie 1940, p. 2.

² Em. Condurachi, *CNA*, 15, 1940, 117–118, p. 295; idem, *RSH*, 22, 1941, p. 85–143; idem, *RHSEE*, 19, 1942, p. 419–422; idem, *CNA*, 16, 1942, 123–124, p. 78; idem, *CNA*, 17, 1943, p. 125–126, p. 128; idem, *Tezaure monetare din regiunea carpato-dunăreană și însemnătatea lor pentru trecutul românesc*, edit. Școala de arhivistică, București, 1943, 12p.

³ D. Tudor, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 395–400; idem, *AO*, 20–21, 1941; idem, *CNA*, 16, 1942, 121–122, p. 29; idem, *CNA*, 19, 1945, 135–136, p. 60.

⁴ M. Macrea, *AISC*, 3, 1936–1940, p. 271–305; idem, în volumul *Omagiu profesorului Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 912–921.

⁵ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București, 1958, p. 11–40.

Disponind de o bază documentară numismatică mult mai bogată și coroborată cu izvoarele arheologice D. Protase⁶ a extins cercetarea monedelor post-aureliene pentru Banat și Oltenia și a prelungit limita cronologică a celei de a doua perioade la sfârșitul domniei împăratului Valentinian II, anul 392.

Prin adunarea sistematică a descoperirilor monetare de pe întreg teritoriul nistro-carpato-dunărean și supunerea lui unei minuțioase cercetări, C. Preda⁷ realiza prima interpretare unitară a fenomenului numismatic petrecut la nordul Dunării de Jos între retragerea romană și domnia împăratului Anastasius, în limitele cronologice propuse de D. Protase. Izvorită din imperativul unei istorii totale lucrarea actualiza și completa contribuțiile aduse de M. Macrea, K. Horedt și D. Protase la sublinierea legăturilor dintre izvoarele numismatice și continuitatea autohtonilor în Dacia post-aureliană.

Reluarea studiului circulației monedelor post-aureliene în Dacia și extinderea observațiilor asupra regiunilor nistro-niprovienne a plecat de la necesitatea cunoașterii nuanțate a fenomenelor economice și politico-militare petrecute după anul 275 în teritoriile carpato-dunăreano-pontice. Cum regiunile extracarpatiche pînă la Olt, rămase în afara fostei provincii, interferează arii culturale Sintana de Mureș-Černjachov, a fost necesară tratarea comparativă a pătrunderii și circulației monetare din cele două arii, fost provincial romană și Sintana de Mureș-Černjachov, în cadrul căreia se conturează, prin răspîndirea geografică a izvoarelor arheologice⁸, componenta romană delimitată între Carpați, Olt, Dunăre și Nistru și restul teritoriului situat între Nistru, litoralul nord-pontic, Nipru și Podișul Voliniei.

Citeva observații asupra răspîndirii descoperirilor monetare provenite din regiunile pontice, organizate din perioada tetrarhiei în provincia Scythia Minor, delimitează în studiul nostru a treia regiune, iar unele aspecte evidențiate în circulația monedelor post-aureliene într-un teritoriu asupra căruia statul își exercita nemijlocit controlul vor fi raportate separat la situația statistică cunoscută pentru Sucidava și Dierna, capete de pod romane la Dunărea de Jos pentru Tracia Ripensis și respectiv Moesia Prima.

Reluarea studiului monedelor post-aureliene s-a făcut firește și din alte motive. Alături de necesitatea extinderii investigațiilor pe o arie geografică mai largă, din care a decurs greutatea inerentă oricărui început, se adaugă, ca obiectiv imediat, „aducerea la zi” a repertoriului numismatic pe baza căruia au fost stabilite perioadele de maximă și minimă intensitate a pătrunderii monedelor romane în teritoriile carpato-dunăreano-pontice și regiunile limitrofe lor. Astfel, lucrarea valorifică și izvoarele numismatice provenite din regiunile Ucrainei subcarpatice pînă în bazinul superior al Vistulei și interfluviul Tisa-Dunăre atribuite triburilor germane și sarmate.

Prin urmare, extinderea studiului asupra răspîndirii monedelor romane post-aureliene din regiunile limitrofe permite evidențierea unor trăsături ce definesc viața economică a populației daco-romane din teritoriile carpato-dunăreano-pontice, locul și rolul jucat de aceste regiuni în strategia imperială cît și evoluția raporturilor politico-militare între statul roman și triburile migratoare.

În stadiul actual al cercetării dispunem de un bogat material numismatic publicat în pagini de istorie locală a unor regiuni⁹ sau în cataloagele unor fonduri numismatice muzeale¹⁰. De asemenea cercetărilor arheologice continuate în ruinele orașului Orșova¹¹ și a fortificației și împrejurimile Sucidavei¹² au contribuit la cunoașterea istoriei acestor așezări antice și a circulației monetare din Dacia romană, apoi post-aureliană — din Dacia Ripensis. Monedele provenite din săpăturile efectuate în ruinele orașului antic Dierna alcătuiesc un impresionant repertoriu numismatic ce a permis lui M. Chițescu și Gh. Poenaru Bordea să aducă contribuții esențiale pentru istoria așezării¹³, iar pentru circulația monetară din zona Sucidavei, alături de cercetările întreprinse de D. Tudor, se adaugă noi precizări și corecturi necesare ce au permis lui Gh. Poenaru Bordea să stabilească perioada de vîrf a materialului numismatic din acest punct după anul 324¹⁴.

⁶ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966.

⁷ C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 441–485.

⁸ M. Tichanova, *SA*, 1957, 4, p. 168–194; V. D. Baran, *Černjachivs'ka kul'tura*, Kiev, 1981, pl. LXXXII.

⁹ K. Horedt, *op. cit.*; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätromischer Zeit*, București, 1980; V. Mihăilescu-Bîrliaba, *La monnaie romaine chez les daces orientaux*, București, 1980; Al. Sășianu, *Moneda antică din vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.

¹⁰ V. Lucăcel, Eug. Chirilă, *Muzeul Zalău. Catalogul colecției de monede antice*, Zalău, 1968; G. Crăciun, El. Petrișor, *Catalogul numismatic*, Muzeul de istorie a Moldovei — Iași, 1970; M. Chițescu, M. Marcu, Gh. Poenaru Bordea, *Monede antice de aur și argint din colecția Muzeului județean Brașov, Cumidava*, XI-3, 1978.

¹¹ Din bogata literatură de specialitate pentru cercetările efectuate la Dierna menționăm M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 129–130, 1981–1982, p. 169–208, în care pot fi găsite și ample referiri bibliografice.

¹² D. Tudor, *Dacia*, 5–6, 1935–1936, p. 387–422; idem, *Dacia*, 7–8, 1937–1940 (1941), p. 359–400; idem, *Dacia*, 11–12, 1945–1947 (1948), p. 145–208; idem, *Materiale*, 1, 1954, p. 693–742; D. Tudor, *Expectatus Bujor*, Ana Matrosenco, *Materiale*, 7, 1961, p. 473–491; D. Tudor, *Expectatus Bujor*, *Latomus*, 80, Bruxelles-Berchem, 1965; D. Tudor, *OR*³, București, 1968, p. 202–211, 311–314, 425–449, 461–474, 506–526; idem, *Materiale*, 9, 1970, p. 281–295; Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 6, 1975, p. 69–106.

¹³ M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 169–208.

¹⁴ Gh. Poenaru Bordea, V. Barbu, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 251–295; Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 6, 1975, p. 69–106; idem, *Materiale*, 10, 1978, p. 141–146.

Întocmirea cronicilor descoperirilor monetare și publicarea lor în revistele muzeale din Constanța și Tulcea, la care se adaugă editarea monografiei izvoarelor numismatice provenite de la Histria¹⁶, completate recent de repertoriul descoperirilor monetare din zona termelor¹⁷, au oferit studiului nostru baza documentară necesară pentru a încerca să aducem o modestă contribuție la cunoașterea sumară a circulației monetare din această provincie a imperiului, organic legată de regiunile carpato-dunărene.

Descoperirile monetare provenite din regiunile situate în vecinătatea spațiului carpato-dunărean, în care s-au aflat temporar triburi sarmate și germane, au constituit o altă sursă utilă cercetării noastre. Intensificarea cercetărilor arheologice și numismatice au permis publicarea descoperirilor monetare provenite din regiunea Dunării de mijloc¹⁸, bazinul superior al Vistulei¹⁹ și teritoriile de azi ale Ucrainei²⁰, fapt ce explică interesul sporit al specialiștilor pentru această categorie de izvoare.

Alături de emisiunile descoperite izolat, cele intrate în alcătuirea a peste 60 de tezaure cunoscute pentru secolele IV—V în regiunile carpato-dunărene-pontice constituie un izvor numismatic extrem de important utilizat în lucrarea noastră. Din păcate, cele mai multe recuperate parțial sau rămase necercetate, nu pot oferi decât o imagine parțială asupra fenomenelor circulației și teaurizării monetare la nordul Dunării în această perioadă.

Subliniem, cu acest prilej, dificultăților întâmpinate prin imposibilitatea verificării unor publicații, achiziționarea, consemnarea și publicarea incompletă a unor descoperiri, de cele mai multe ori fără date și alte amănunte de interes științific, limite serioase ce împiedică utilizarea integrală a materialului monetar, ce rămâne astfel un document istoric pur cantitativ și a cărui valoare științifică este serios știrbită.

Monedele romane postaureliene descoperite în regiunile situate între Dunărea de mijloc și Nipru sînt emisiuni ce au aparținut împăraților illiri, sistemului politic fundamentat de Diocletian, tetrarhia, diarhiei constantino-liciniene, epocilor constantiniană, valentiniană și theodosiană. Majoritatea sînt din bronz, cu nominaluri diferite, provenind din aproape toate atelierile imperiului, pe un loc secund sînt situate numeric emisiunile de argint, din care peste 80% provin din tezaure, urmate de emisiunile de aur, mai puțin numeroase în raport cu cele de argint.

Aceste trei categorii de emisiuni monetare se găsesc fie răspîndite uniform, fie concentrate pe microregiuni. Difuziunea și numărul lor apreciabil, diversitatea tipurilor și atelierelor de emisie au ridicat serioase dificultăți în găsirea unei metode de cercetare a lor.

În acest scop am procedat la alcătuirea repertoriului descoperirilor monetare izolate și în tezaure, studierea și clasificarea materialului numismatic fiind posibilă pe măsură ce datele disponibile și cele obținute prin bunăvoința specialiștilor²¹ au permis datarea emisiunilor în vederea cartografierii lor.

Prin urmare s-a putut constata că numeroase descoperiri provin din așezări și morminte, dar mai ales din locuri fără material arheologic. Această departajare este destul de relativă deoarece ea decurge din cercetarea incompletă a locului descoperirii sau pierderea monedelor în epocă, fapt constatat în cuprinsul sau apropierea unor așezări și necropole. De asemenea, alături de monedele postaureliene, din aria culturii Sîntana de Mureș-Cernjachov provin numeroase emisiuni din secolele I—III. În încercarea noastră de a formula unele concluzii de ordin istoric trebuie subliniat că circulația vechilor emisiuni a avut loc alături de cele din secolul al IV-lea. Unele observații făcute separat asupra celor două categorii de izvoare numismatice vor urmări răspîndirea, proveniența și raportul numeric, fără a încerca disocierea lor.

Cartografierea descoperirilor monetare a permis desprinderea următoarelor observații, ce ne-au sugerat metoda prelucrării materialului numismatic. Prima se referă la volumul descoperirilor din aria culturii Sîntana de Mureș-Cernjachov, mai redus în comparație cu cel al monedelor provenite fosta provincie și Scythia Minor, a doua are în vedere frecvența apropiată a emisiunilor postaureliene în cele trei arii în cadrul acelorași etape.

În prima parte a lucrării am expus criteriile utilizate la stabilirea perioadelor de pătrundere a monedelor. În continuare, pentru fiecare perioadă am prezentat răspîndirea descoperirilor monetare, atît în fosta provincie Dacia, apoi în aria culturii Sîntana de Mureș-Cernjachov și separat pentru Do-

¹⁶ C. Preda, H. Nubar, *Histria*, III, 1973.

¹⁷ Gh. Poenaru Bordea, *Histria*, VI, 1982, p. 151—153.

¹⁸ L. Huszár, *Acta Arch. Hung.*, 5, 1955, p. 61—109.

¹⁹ A. Kunisz, *Znaleziska monet rzymskich z Malopolski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1985, 289 p.

²⁰ V. V. Kropotkin, *VDI*, 1951, 4, p. 243—281; idem, *VDI*, 1954, 3, p. 152—180; M. Yu. Brajčevs'kij, *Rims'ka moneta na teritorii Ukraini*, Kiev, 1959; G. B. Fedorov, în volumul *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 179—191; A. A. Nudelman, *AKM*, 8, Chișinău, 1976, p. 50—80.

²¹ Aducem mulțumirile cuvenite următorilor cercetători

pentru sugestiile privitoare la direcțiile și metodele de cercetare: B. Mitrea, C. Preda, Gh. Poenaru Bordea, C. Știrbu, Gh. Diaconu (București), V. Mihăilescu Birliba și I. Ioniță (Iași). De asemenea ne exprimăm toată gratitudinea pentru permisiunea de a verifica materialul numismatic aflat în colecțiile Institutului de arheologie București lui Gh. Poenaru Bordea și Eug. Nicolae, în colecțiile muzeale lui C. Iconomu (Iași), V. Palade (Birlad), V. Bobi (Focșani), cit și pentru informațiile puse la dispoziție de către Oct. Toropu (Craiova), Z. Szekely (Sf. Gheorghe), R. Ardevan (Cluj-Napoca), D. Bălănescu (Reșița), O. Palamariu (Deva).

brogea. Urmează câteva aprecieri de ordin istoric și numismatic, expuse după aceleași criterii, iar în încheiere repertoriul descoperirilor monetare, însoțit de hărți, cuprinde materialul numismatic provenit din regiunile carpato-dunăreano-pontice și regiunile limitrofe lor.

În judecarea materialului numismatic apreciem că pătrunderea și receptarea de către populația autohtonă a emisiunilor de bronz s-a datorat atât practicii mai vechi de utilizare a monedelor de către populația daco-romană cât mai ales forței economice de care a dispus imperiul, de interesele avute în aceste regiuni și de noii factori politico-militari ce și-au făcut simțită prezența temporară în ținuturile carpato-dunărene. De aceea trebuie acordată atenția cuvenită contextului arheologic din care provin monedele și se va urmări coroborarea acestor date cu informațiile transmise și de alte izvoare despre populațiile ce prezentau interes pentru imperiu. În acest fel delimitarea perioadelor nu mai concordă cu vechea cronologie dinastică : 306—383—455. O nouă periodizare pentru aflulul de monede romane post-aureliene în teritoriile carpato-dunărene trebuie să reflecte principalele evenimente politice petrecute în aceste regiuni, păstrate în sfera de influență și importanță strategică a imperiului, pentru care nu populația romană a prezentat un interes major ci triburile germanice și asiatică, care stabilite temporar în aceste regiuni îi amenințau frontierele dunărene.

Trebuie de asemenea de amintit că aproape permanent în imperiu au fost emise concomitent monede de mai mulți împărați : în perioada tetrarhiei și diarhiei (285—324), în epoca constantiniană, în urma asocierii la domnie (317—337 și 355—361) sau împărțirii imperiului între frați (337—350), fapt petrecut și în epoca valentiniană (364—375) și apoi theodosiană (între Arcadius și Honorius, 395—408), după asocierea la domnie a lui Arcadius (383—395), interval în care datează și domnia lui Valentinian II (383—392) și exemplele pot continua pentru prima jumătate a secolului al V-lea.

Acest fapt dovedește, odată în plus, necesitatea de a avea în vedere în primul rând etapele de emisiune și apoi emitenții, dacă admitem că circulația acestor monede în teritoriile situate în vecinătatea imperiului nu mai era reglementată de către statul roman.

După retragerea aureliană principalul eveniment politic petrecut la Dunărea de jos a avut loc în primele decenii ale secolului al IV-lea prin reluarea ofensivei imperiului la nord de fluviu în urma căreia a fost creată o zonă romană ce a cuprins o parte din teritoriile abandonate.

Fără a fi adepții unei cronologii absolute în judecarea unor fenomene, cu atât mai puțin a celor de natură economică, amintim că între 306, data de început a epocii constantiniene, și pînă la 324, emisiunile provenite de la nordul Dunării de jos aparțin mai multor emitenți, din a doua și a treia tetrarhie cât și ai diarhiei, ele încadrându-se în categoria emisiunilor vechiului regim politic, fundamentat de Diocetian. În stadiul actual al cercetărilor este greu de stabilit în totalitate numărul emisiunilor lui Constantinus I pînă la 324 și cele ulterioare datei, dar publicarea pentru prima oară a repertoriului acestor emisiuni, a căror datare a fost stabilită, sugerează că cele mai multe monede au pătruns la nordul Dunării de jos după restaurarea monarhiei imperiale²¹.

Reforme monetare succesive ale lui Constantinus I au impus un sistem monetar unitar în toate monetăriile statului abia după 324, cînd seriile orientale IOVI CONSERVATORI XII¹ au fost suprimate de împărat. Faptul explică lipsa sau raritatea acestor emisiuni din tezaurile de la Nebek, Antinoe, Bikič-Dola, Nagytetény și Măcin, încheiate la scurt timp după victoria lui Constantinus I asupra lui Licinius²².

Pînă la această dată informațiile arheologice, numismatice și epigrafice atestă o întărire a garnizoanelor romane la Dunărea de jos în regiunea Porților de Fier dar mai ales în Scythia Minor²³. Fortificația romană de la Sucidava, ridicată de împăratul Galienus, a rămas doar un cap de pod aparținînd Daciei Ripensis²⁴. Abia refacerea castrului de la Drobeta²⁵, construirea cetății și a podului de la Sucidava²⁶ au inaugurat politica de recucerire a teritoriilor nord-dunărene ce fac pendant cu Dobrogea și în care strategia romană va plasa federații goți²⁷. Astfel anul 324 constituie un moment de geneză în materializarea ideii de revenire în fosta provincie, care odată înfăptuită avea să fie însoțită de ofensiva economică a imperiului la nordul Dunării, fapt ce evidențiază legătura dintre fenomenele economice generate de pătrunderea, circulația și teaurizarea monedelor romane și evenimentele militare desfășurate în aceste regiuni.

²¹ I. Barnea, Oct. Ilescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 154—158. Din păcate repertoriul cronologic și pe ateliere a emisiunilor constantiniene nu face distincția cuvenită între descoperirile provenite din provincia Scythia Minor și cele din regiunile carpato-dunărene.

²² Jean-Pierre Callu, *Actes du 8me Congrès International de Numismatique, New-York-Washington. Septembre 1973 — Proceedings of the 8th International Congress of Numismatics, New-York-Washington, September 1973*, Paris-Bâle, 1976, p. 229, 236 și nota 40.

²³ R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II, Romanii*

la Dunărea de jos, București, 1968, p. 384—387.

²⁴ V. Barbu, apreciază că Sucidava a fost fortificată de Gallienus în 257 (*SCIV*, 24, 1973, 1, p. 27—55); Gh. Poenaru Bordea opinează pentru organizarea acestui cap de pod roman între anii 260—268 (*SCN*, 6, 1975, p. 95—101); Oct. Toropu o atribuie lui Aurelian (*Romanitatea tirzie*, p. 14), la fel D. Tudor (*OR*⁴, p. 415).

²⁵ M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 179—182.

²⁶ D. Tudor, *OR*⁴, p. 416—448.

²⁷ M. Comșa, *Pontica*, 10, 1972, p. 220.

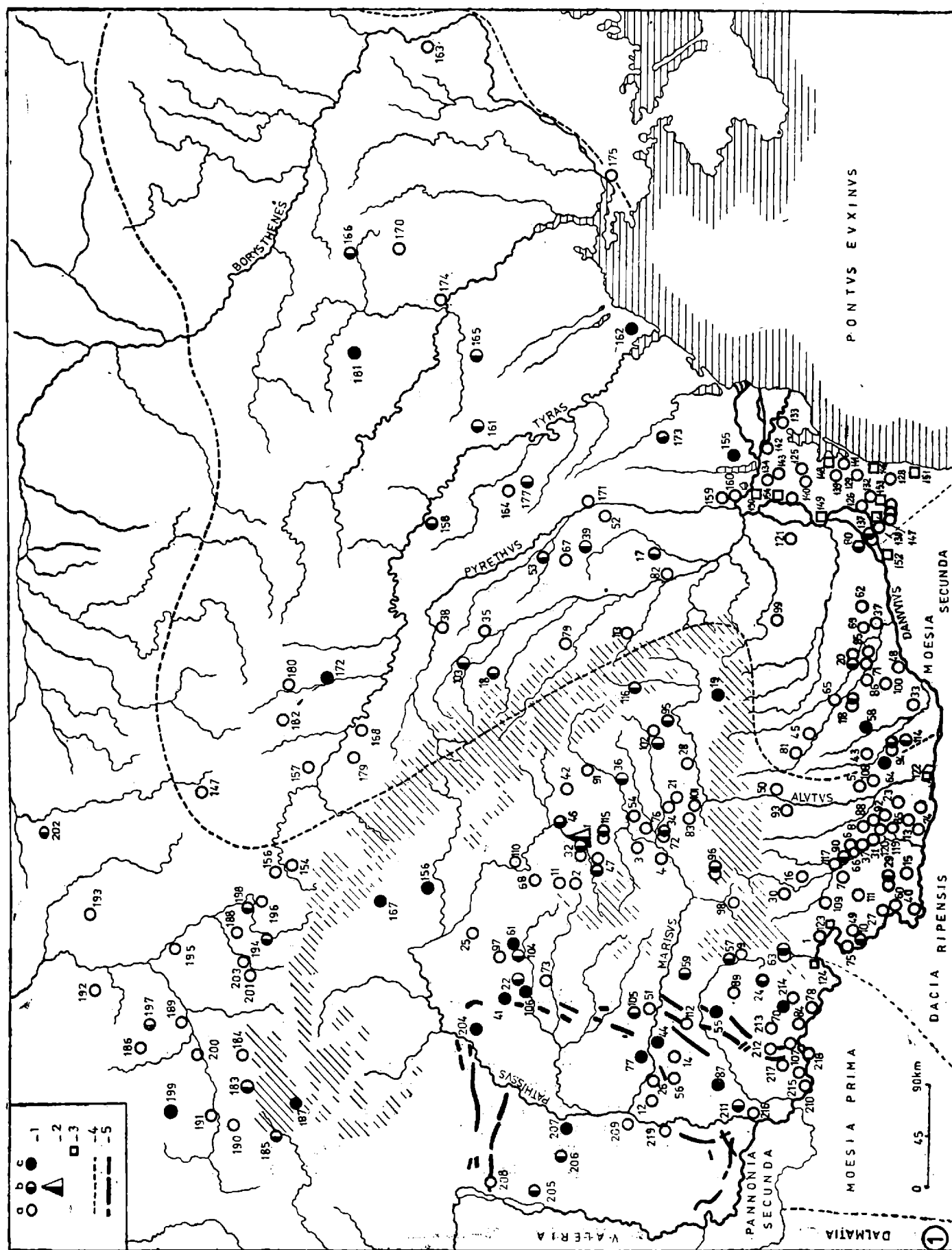

Fig. 1. Răspândirea monedelor romane postaureliene în perioada 275—324. a: aur. 1-descoperiri izolate; 2-tezaure; 3-cetăți, orașe; 4-aria culturii Sintana de Mureș-Cernașchov; 5-valuri de pământ (după R. Vulpe, în *Dacia*, N. S., V).

Repertoriul descoperirilor monetare izolate emise între anii 275—324 însumează peste 646 exemplare provenite din 219 localități, din care un număr de 278 monede (44%) provin din centrele urbane ale Scythiei Minor, 68 (10,5%) de la Sucidava, 44 (7%) de la Drobeta și 41 (6,3%) de la Dierna.

Dintre emisiunile provenite din spațiul cuprins între Dunărea mijlocie și de jos, izvoarele Vistulei și Nipru, un număr de 176 exemplare au fost datate și alcătuiesc un lot reprezentativ pentru circulația monetară din intervalul de jumătate de secol ce a urmat retragerii aureliene. Acestea au fost incluse în următorul tabel în care numerele de ordine corespund celor din repertoriu.

275—276 = 43, 47, 82, 187.	305—307 = 207.
276 = 185.	307 = 103.
276—282 = 2, 10, 17—19, 22, 24, 26, 29, 31, 32, 36, 41, 46,	307—308 = 1.
47, 49, 53, 57, 55, 59, 63, 70, 72, 74, 77, 93—95,	308—309 = 32.
102, 167, 104, 105, 108, 109, 112—114, 165,	308—310 = 54, 191.
173, 179, 197, 198, 206, 210—212, 215.	305—311 = 83.
282—283 = 29, 57, 60.	310—311 = 25, 45.
283—285 = 15, 29, 181.	312 = 76.
285—286 = 90.	312—313 = 33.
286 = 172.	313 = 86.
287—288 = 20, 158, 166.	313—314 = 30, 100.
288—289 = 202.	313—315 = 50, 102, 106.
290 = 199.	315—316 = 69.
291 = 183.	316—317 = 28, 67.
291—292 = 80, 96, 116, 205, 206.	317—318 = 37.
293 = 118.	318 = 63, 71, 101.
285—294 = 194.	319 = 11.
293—294 = 44.	318—320 = 71.
294 = 110, 115.	320 = 63.
297—298 = 56, 159, 160.	320—321 = 23.
298 = 97.	321—323 = 38.
300 = 62, 75.	321—324 = 52, 99.
302 = 118, 121.	317—326 = 3, 4, 7, 29, 32, 34, 35, 39, 40, 47, 48, 51, 54,
302—303 = 97.	63, 68, 73, 81, 84, 85, 92, 107, 115, 157, 169,
303 = 78.	178, 180, 184, 186, 194, 195, 214, 218.

Reiese că pînă la Diocletian circulația monetară a fost intensă, cele mai numeroase emisiuni aparținînd împăratului Probus. După 285 se înregistrează o restrîngere considerabilă a circulației monetare, bine exprimată și de coeficienții monedă/an, 6,8 pentru etapa 275—284 și numai 1,8 în următorul deceniu. Pentru anii 295—297 monedele lipsesc, deși era de așteptat un reviriment în urma reformei din 294, la fel și pentru intervalul 303—306. Perioadele 297—303 și 306—324 sînt acoperite cu excepția anilor 298—300, 300—302, 303—305, 311—312, deci cu hiatusuri de 6 ani ce fac ca între 297—306 moneda să fie slab reprezentată iar reforma monetară înfăptuită de Constantin I să se facă simțită cu întîrziere la nordul Dunării. A doua concentrare de monedă se creează după 317 cînd coeficientul monedă/an crește simțitor dar rămîne sub valoarea înregistrată pentru etapa 275—284.

În judecarea acestei situații fluctuante trebuie de avut în vedere fenomenele politice desfășurate în regiunile nord-dunărene ce au putut stînjiți temporar pătrunderea și circulația monedelor impulsionate de reformele monetare din imperiu. De aceea cartografierea descoperirilor monetare pentru fiecare etapă marcată de anii reformelor din 294 și 309 a permis evidențierea unor particularități zonale în legătură cu metalul descoperirilor monetare și concentrarea sau lipsa emisiunilor pentru cele trei regiuni, fost provincial romană, aria culturii Sîntana de Mureș-Cernjachov și provincia Scythia Minor.

I. *Etapă 275—294* cuprinde domnia împăraților illiri pînă la reforma monetară a lui Diocletian²⁰. Monedele datate între 275—284 alcătuiesc gruparea principală pentru intervalul 275—294, 68 emisiuni comparativ cu numai 18 datate între 285—294.

Între 275—284 materialul numismatic provenit din fosta provincie este bine reprezentat și variat, fiind alcătuit din emisiuni de bronz, argint și aur prin a căror răspîndire și raporturi cantitative delimitează cîteva regiuni.

Prima situație între Dunăre și Olt concentrează un număr relativ restrîns de emisiuni de bronz (10 +), alături de care sînt prezenți doar 2 antoninieni de la Probus și Florianus, în calculele noastre neincluzînd descoperirile provenite de la Sucidava și Dierna.

A doua circumscrie sectorul Dunăre-cursul inferior al Mureșului din care provin 20 emisiuni (6 AE +, 9 AR +, 5 AV) din 17 localități, fără Drobeta. Se poate observa că monedele de argint sînt mai numeroase iar cele cîteva descoperiri de aur provin din mediu sarmatic bine reprezentat arheologic. La aceasta se poate adăuga regiunea de dealuri situată la nord de cursul Crișului Repede,

²⁰ J. Lafaurie, *Revue Numismatique*, t. XVII, 1975, p. 73—133.

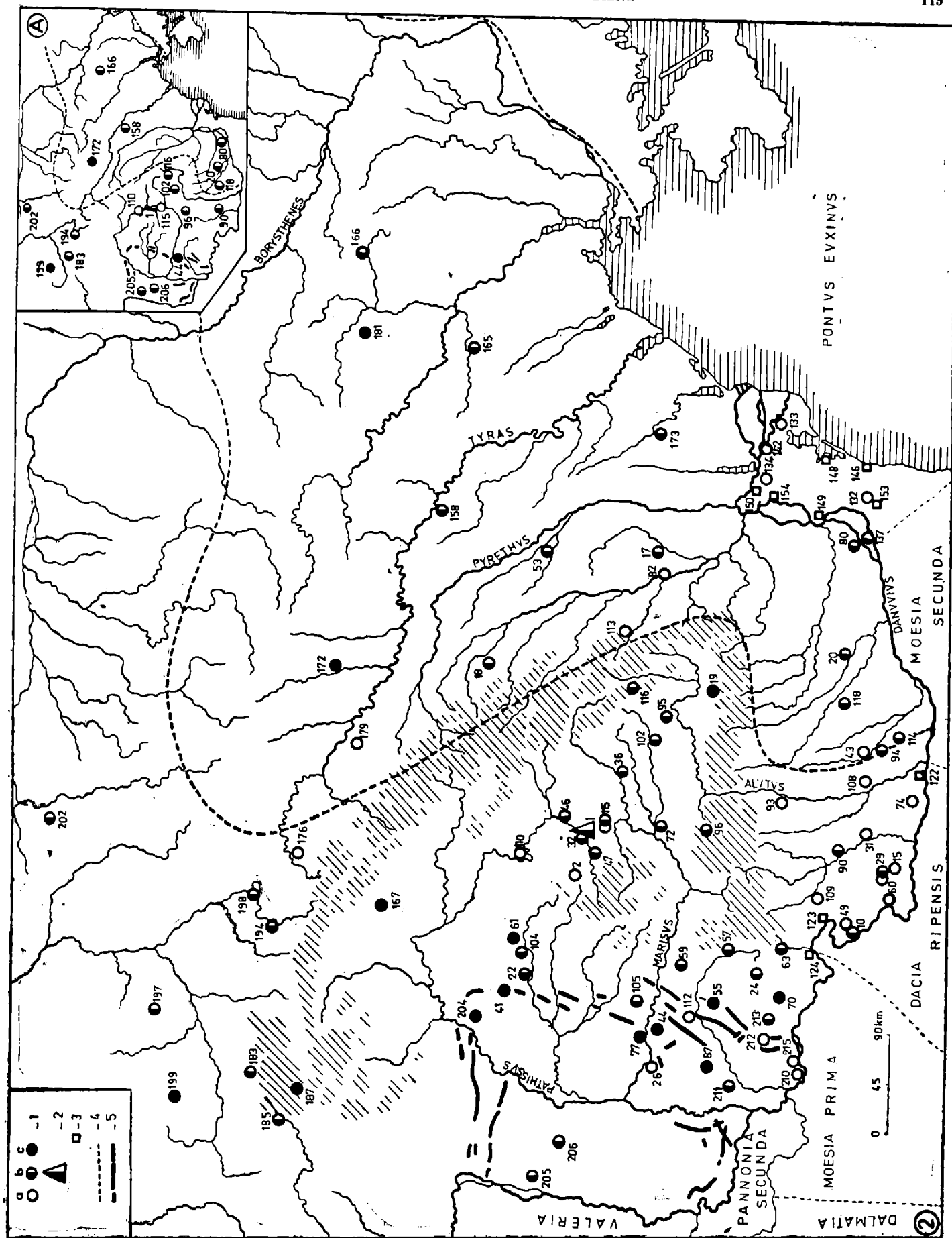

Fig. 2. Răspîndirea monedelor romane postaureliene în etapa 275-294. a : aur, 1-descoperiri izolate ; 1-tezaure ; c : argint ; b : bronz ; 2-3-cetăți, orașe ; 4-aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov ; 5-valuri de pămînt. A. Răspîndirea monedelor postaureliene între 275-284.

rămasă în afara granițelor fostei provincii, din care provin numai emisiuni de argint și aur ce o apropie mai mult de ținuturile Ucrainei subcarpatice și bazinul inferior al Vistulei.

Emisiunile de argint descoperite în arcul intracarpatic sînt concentrate de-a lungul culoarelor Someșelor, cel al Mureșului, fără a intra în Cîmpia Transilvaniei și sporadic în extremitatea estică a Podișului Hirtibaciului, pe Tîrnava Mare și cursul superior al Oltului.

Între anii 285—294 pentru teritoriul fostei provincii se cunosc doar 4 emisiuni.

În aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov se cunosc aproximativ 15 emisiuni datate 275—284 din care 8 AE, 6 AR și 1 IV, provenite din 15 localități. Difuziunea lor pe spații largi în număr redus constituie o deosebire notabilă față de răspîndirea emisiunilor postareluiene provenite din fosta provincie. Descoperirile sînt plasate în apropierea sau pe cursurile afluenților Dunării și Bugului, mai numeroase în regiunile est-carpate, prezintă o ușoară concentrare în bazinul hidrografic al râului Vedea și lipsesc din Cîmpia Ialomiței, Bărăganului și stepele nord-pontice.

Emisiunile posterioare anului 285 sînt rare (6 exemplare) și apar în Cîmpia Dunării (3 AR), cursul mijlociu al Nistrului (1 AR, 1 AV) și interfluviul Nipru-Bug (1 AR).

Materialul numismatic provenit din provincia Scythia Minor este ilustrat în proporție de peste 98% de emisiunile descoperite în zona cetăților, ce oferă o prețioasă sursă de comparație cu aceeași categorie de izvoare rezultate în urma cercetărilor de la Sucidava și Dierna.

Distribuirea numeralului provenit de la Sucidava și Dierna pînă la reforma din 294 își găsește bune analogii la Histria prin abundența emisiunilor pentru intervalul 275—284 iar apoi o slabă reprezentare între 285—294. Pentru restul centrelor urbane aparținînd provinciei, mai puțin Tropaeum Traiani (1 ant Diocetian, 288—289; ROMA)²⁹ și descoperirile de la Mircea Vodă³⁰ și Niculițel³¹, anii 285—294 nu sînt acoperiți de nici o monedă, ceea ce face ca după concentrarea înregistrată în primul interval, cel anterior reformei lui Diocetian să ne ofere o provincie de graniță cu o circulație monetară aproape inexistentă.

II. *Etapă 295—309/311* însumează emisiunile postareluiene atribuite împăraților din prima tetrarhie. Limitele ei cronologice coincid cu promulgarea edictului lui Diocetian și crearea noului solidus cu o normă ponderală de 1/72 dintr-o libră³².

În alcătuirea repertoriului descoperirilor monetare ce aparțin etapei au fost întîmpinate unele greutăți ce au decurs din imposibilitatea verificării unor publicații iar o parte din materialul monetar, pentru care lipsesc amănunte de interes științific, ne-a rămas inaccesibil. De aceea, din cele aproape 100 emisiuni descoperite în aria fostei provincii și a culturii Sîntana de Mureș-Černjachov, aproximativ 20% alcătuiesc un lot ce ar putea reflecta teoretic circulația monetară din aceste teritorii pentru un interval de timp acoperit doar pe jumătate.

Pentru emisiunile provenite de pe teritoriul fostei provincii se remarcă dispariția aurului și argintului însoțită de regruparea monedelor de bronz.

Între Olt și Dunăre notabilă este înmulțirea vizibilă a locurilor de descoperire dar mai ales dublarea numărului de emisiuni comparativ cu etapa anterioară.

Între Dunăre și cursul inferior al Mureșului se remarcă dispariția emisiunilor de aur și argint, iar monedele de bronz, reduse la cîteva exemplare, provin din cîteva puncte situate de-a lungul Dunării, Tisei și numai pe malul stîng al Mureșului.

În spațiul intracarpatic lipsesc descoperirile din bazinul Tîrnavelor și Podișul Hirtibaciului, puținele emisiuni găsindu-se răspîndite în Podișul Secașelor, culoarul Aiudului și Cîmpia Fizeșului.

În regiunile limitrofe, bazinul superior al Vistulei și interfluviului Tisa-Dunăre, înregistrăm apariția emisiunilor de bronz în locul celor de aur și argint, singura monedă de aur care provine dintr-un mormînt sarmat fiind o imitație.

Pentru aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov consemnăm o ușoară concentrare a descoperirilor între Vedea și Dîmbovița, aceeași raritate în regiunile est-carpate și lipsa lor din regiunile nord-pontice.

În comparație cu etapa anterioară emisiunile de aur și argint sînt puține (2 AV și 3 AR, din care 1 AR imitație).

Monedele provenite din Scythia Minor grupează două categorii de emisiuni. Prima este alcătuită din descoperiri fortuite din mediul rural, care se concentrează în jumătatea meridională a provinciei. A doua cuprinde descoperirile monetare din cetățile Tomis, Histria, Noviodunum, parțial Troesmis și înregistrează un spor cantitativ pentru intervalul 295—298, iar la Sucidava și Dierna momentul de vîrf este atins în anii 298—299. Intervalul 299—305, cu o prelungire în primii ani ai

²⁹ Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 335.

³⁰ Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 4, 1968, p. 339.

³¹ E. Oberländer Târnoaveanu, *Pontica*, 8, p. 506.

³² Data la care Constantin I a luat această măsură

este controversată: Jean-Pierre Callu admite anul 311 (*La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 314*, BEFAR 214, (1969), p. 446, 482); Oct. Iliescu, opinează pentru anul 309 (*Constantin cel Mare*, p. 127).

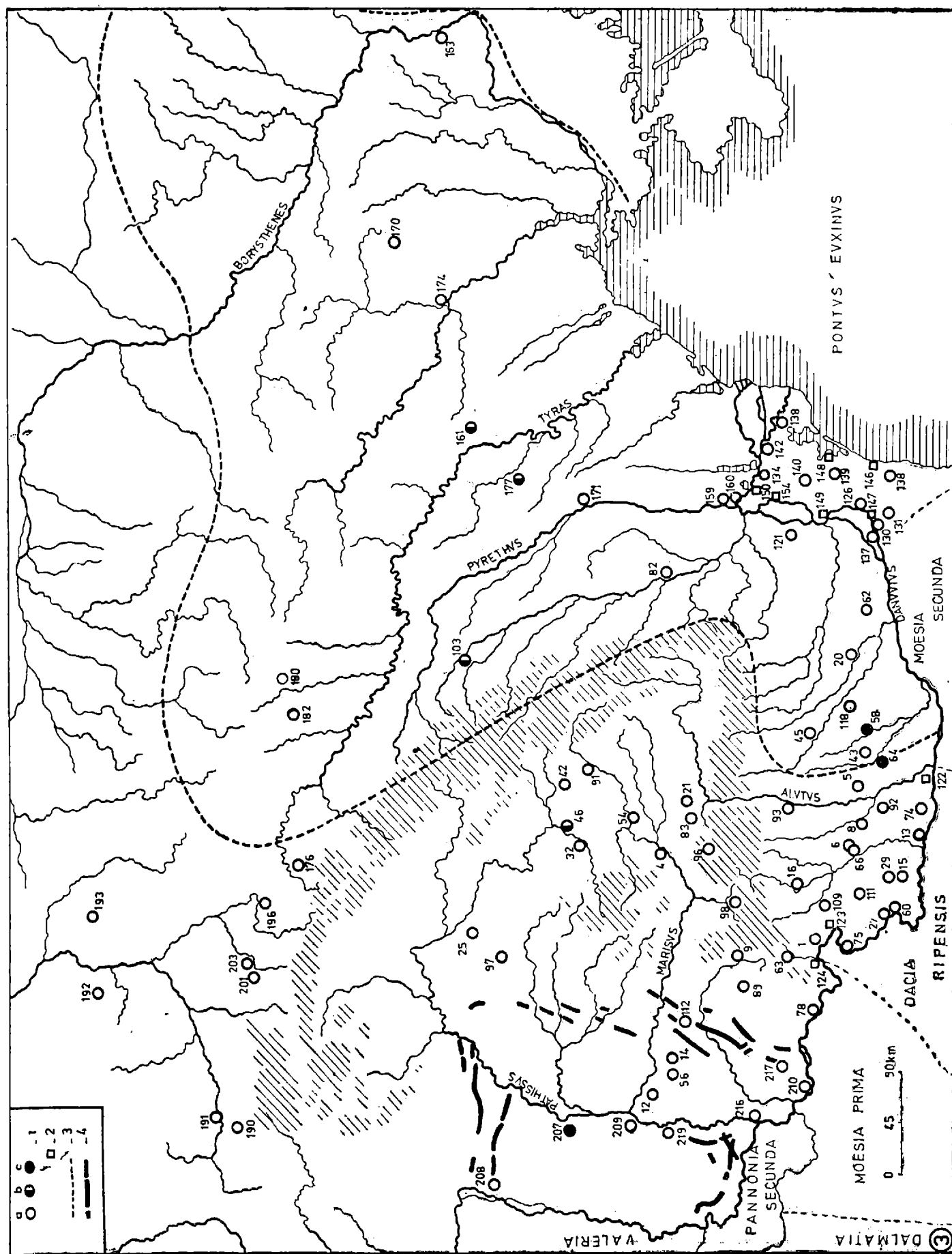

Fig. 3. Răspîndirea monedelor romane postaureliene în etapa 295 – 309/311. a : bronz ; b : argint ; c : aur. 1-descoperiri izolate ; 2-cetăți orașe ; 3-aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov ; 4-valuri de pământ.

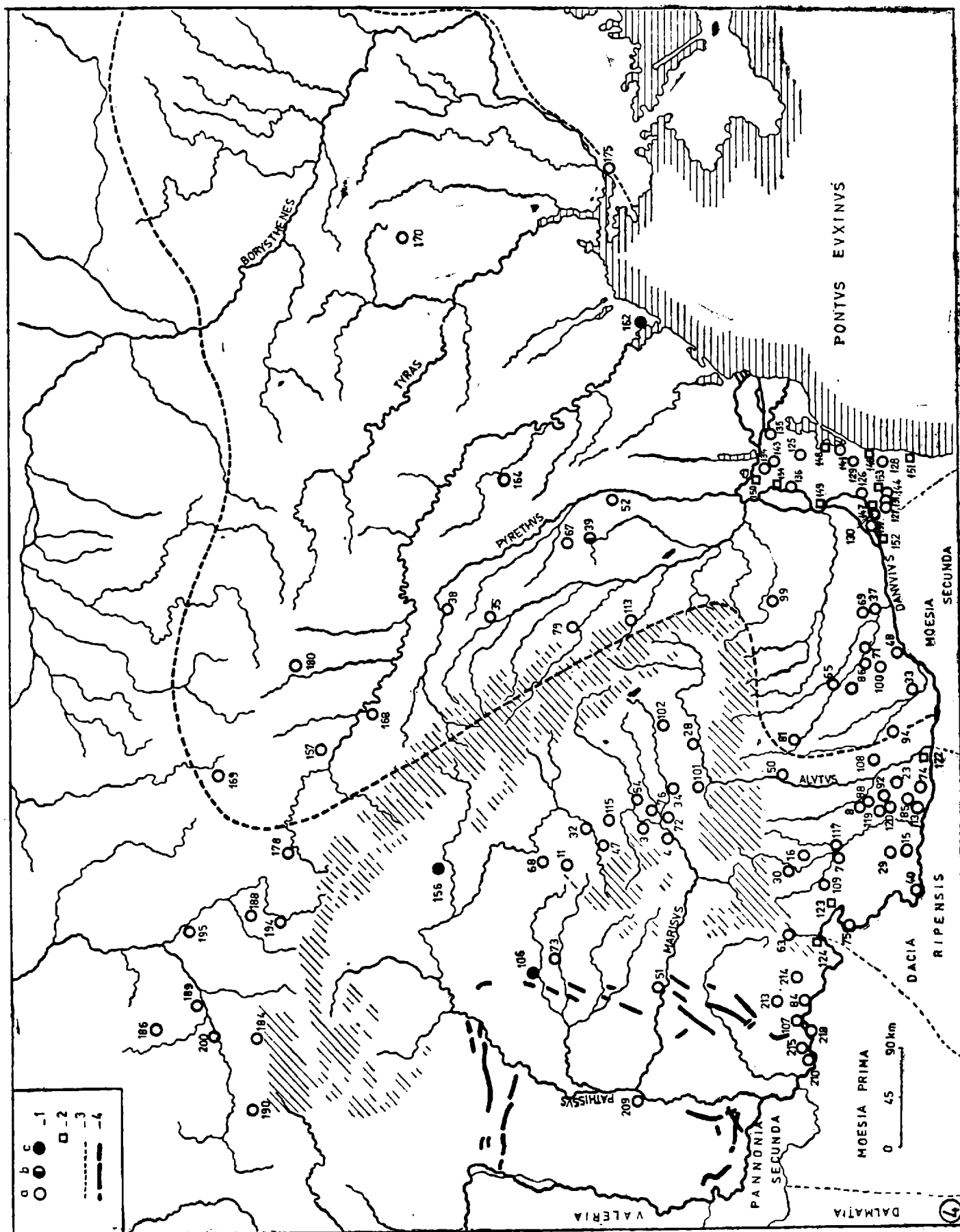

Fig. 4. Răspândirea monedelor romane posttraianice în etapa 311—324. a: aur; b: argint; c: bronz; d: cupru. 1—descoperiri izolate; 2—cetăți, orașe; 3—aria culturii Sântana de Mureș-Cernăuș; 4—valuri de pământ.

epocii constantiniene, aproximativ 309, este slab reprezentată totalizînd 23 exemplare, din care Sucidava-4, Dierna-5, Scythia Minor-14, din care 9 de la Histria.

III. *Etapa 311—324* cuprinde domniile împăraților din ultimele două tetrahii și ai diarhiei constantino-liciniene. Descoperirile monetare denotă caracteristici noi ce individualizează etapa: dispariția aproape totală a monedelor de argint și aur, sporirea apreciabilă a numărului monedelor de bronz și concentrarea acestora pe microregiuni.

Pe teritoriul fostei provincii o primă grupare a materialului monetar provine din interfluviul Olt-Jiu, 17 exemplare din 10 localități. A doua zonă se conturează între Bîrzava și Dunăre, 12 exemplare din 7 localități, spre deosebire de cursul inferior al Mureșului unde sînt semnalate doar două descoperiri. A treia microregiune cuprinde Podișul Secașelor și Lopadei, Dealurile Feleacului și Podișul Someșean și lipsesc din Cîmpia Transilvaniei și Podișul Tîrnavelor.

Între Dunărea mijlocie și Tisa descoperirile monetare lipsesc iar bazinul superior al Vistulei alcătuiește o zonă bine individualizată prin creșterea numerică a emisiunilor provenite din aceleași regiuni.

În aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov materialul monetar alcătuiește o ușoară concentrare în Cîmpia Teleormanului. A doua zonă este situată între Carpați, Prut și Trotuș. Chiar dacă observațiile actuale nu sînt definitive și urmează să fie completate de noi descoperiri, consemnăm raritatea descoperirilor monetare din Cîmpia Bărăganului, ținuturile nord-pontice și întreg spațiul cuprins între Prut și Nipru. De asemenea descoperirile de aur și argint sînt rare, 2 AR Licinius din așezarea de la Dănești, jud. Vaslui³³ și 1 quinăr aparținînd aceluiași emitent, provenit de la Gribovka, reg. Odessa³⁴.

În provincia Scythia Minor în intervalul 309—317 are loc o intensificare a circulației monetare numai în jumătatea meridională. Paralel cu concentrarea punctelor de descoperire de-a lungul malului drept al Dunării și proveniența doar a 18 exemplare de la Histria asistăm la un flux constant de monedă la Sucidava și Dierna.

Pentru anii 318—324, ce urmează atacului goților din 315, se înregistrează o creștere a numărului monedelor descoperite în cetăți și așezări rurale. Asistăm astfel la înmulțirea locurilor de descoperire pe tot cuprinsul provinciei cît mai ales la numărul mare de emisiuni pentru intervalul 321—324. O ultimă observație consemnează lipsa emisiunilor de aur și argint și pentru această etapă.

Odată stabilite etapele pătrunderii monedelor postaureliene în ținuturile carpato-dunăreano-pontice și regiunile învecinate, nistro-niproviene, bazinul superior al Vistulei și interfluviul Dunăre-Tisa, pînă la revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării de jos, credem că nu este lipsit de interes să facem cîteva precizări asupra locului de descoperire a majorității monedelor încadrate perioadei 275—324.

În regiunile părăsite de armata și administrația romană numeroase emisiuni provin din *ruinele castrelor romane*: Cîncșor³⁵ (Constantinus I), Desa³⁶ (Licinius), Gherla³⁷ (Probus, Carinus, Diocletian), Mehadia³⁸ (Probus, Diocletian, Licinius, Constantinus I, Crispus), Răcari³⁹ (Diocletian); din *fostele centre urbane*: APULUM — Alba-Iulia⁴⁰ (Diocletian, Constantius Chlorus, Maximian II Galerius, Licinius, Crispus), NAPOCA — Cluj-Napoca⁴¹ (Probus, Maximian II Galerius, Constantius Chlorus), POROLISUM — Moigrad⁴² (Crispus), ROMULA—Reșca⁴³ (Diocletian, Licinius, Crispus), POTAISSA—

³³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 320, pl. CCLVIII/5—6; B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 127 (63); idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 407 (63); C. Radu, N. Matei, *Dănești*, monografie, 1970, p. 15—16; C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 465; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 262 (78).

³⁴ A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy i kočevniki v nizov'jach Dunaja I—IV vv. n.e.*, Kiev, 1984, p. 106.

³⁵ K. Horedt, *Contribuții*, p. 31 (9); D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (12); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 463.

³⁶ D. Protase, *op. cit.*, p. 181 (138); C. Preda, *op. cit.*, p. 466; Oct. Toropu, *op. cit.*, p. 209.

³⁷ Eug. Chirilă, I. Chifor, *StComSibiu*, 19, 1975, p. 48 (66); idem, *Acta MP*, 3, 1979, p. 142 (26); idem, *Acta MP*, 4, 1980, p. 246.

³⁸ C. I. Burlacu, *Muzeul general N. Cerna în Băile Herculane și cronica Mehadii*, Turnu-Severin, 1924, p. 14; D. Protase, *op. cit.*, p. 175 (98); C. Preda, *op. cit.*, p. 472; B. Mitrea, *BSNR*, 121—123, 1973—1975, p. 332 (71).

³⁹ D. Protase, *op. cit.*, p. 181 (144); D. Tudor, *Apulum*, 5, 1964, p. 233; C. Preda, *op. cit.*, p. 477.

⁴⁰ *Arch. Köz.*, 10, 1867, 1, p. 132; K. Horedt, *op. cit.*, p. 27—29 (3); D. Protase, *op. cit.*, p. 104—105, 160—162, 164; C. Preda, *op. cit.*, p. 457; S. Dumitrașcu, *Crisia*, 5, 1976, p. 44.

⁴¹ K. Horedt, *op. cit.*, p. 39 (2); I. Winkler, *SCN*, 3, 1960, p. 442; D. Protase, *op. cit.*, p. 163 (14); D. Radu, *Acta MN*, 4, 1967, p. 497; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 386 (47); C. Preda, *op. cit.*, p. 464; Eug. Chirilă, I. Chifor, *Acta MP*, 2, 1972, p. 54; Eug. Chirilă, *StComSibiu*, 18, 1974, p. 136 (12).

⁴² D. Protase, *op. cit.*, p. 166; V. Lucăcel, Eug. Chirilă, *Muzeul Zalău. Catalogul colecției de monede antice, Zalău*, 1968; C. Preda, *op. cit.*, p. 473; Al. V. Matei, *Acta MP*, 3, 1979, p. 479; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 386 (147).

⁴³ Al. Odobescu, *AnSocAcadRom.*, 10, p. 262; C. Schuchard, *AEM*, 9, 1885, p. 230; B. Mitrea, *SCIV*, 1963, 2, p. 171; D. Protase, *op. cit.*, p. 182 (140); C. Preda, *op. cit.*, p. 478.

Turda⁴⁴ (Diocletian, Licinius) și din numeroase centre rurale: Aghireșu⁴⁵ (Probus), Aiud⁴⁶ (Crispus), Cenad⁴⁷ (Probus), Cioroiu Nou⁴⁸ (Probus, Carinus, Numerian, Diocletian, Maximian Herculis, Florian, Licinius și Constantinus I?), Cristești⁴⁹ (Probus), Iernut⁵⁰ (Maximian Herculis, Maxentius, Licinius), Lăpușnic⁵¹ (Probus), Maglavit⁵² (Carinus), Obreja⁵³ (Probus, Crispus), Sighișoara⁵⁴ (Probus, Diocletian, Licinius).

Din scurta enunțare a răspîndirii materialului monetar se constată că spre deosebire de fostele castre și centre urbane, de pe teritoriul cărora au fost descoperite îndeosebi emisiuni din a doua și a treia etapă, majoritatea emisiunilor descoperite în așezările rurale aparțin primei etape, ceea ce sugerează că după retragerea aureliană populația daco-romană a rămas pe aceleași locuri, „repopularea” castrelor și fostelor centre urbane constituind un fenomen petrecut ulterior.

Un număr apreciabil de monede postaureliene emise între anii 275—294, descoperite pe teritoriul fostei provincii Dacia, este alcătuit din antoninieni, din care peste 70% aparțin lui Probus. Proveniența lor din regiunile nord-dunărene demonstrează că după retragerea aureliană pătrunderea emisiunilor ce au aparținut vechiului regim monetar nu a încetat, iar numărul ridicat de emisiuni reflectă fenomenul petrecut în imperiu, mai cu seamă între anii 280—282, cînd s-a înregistrat o sporire a numerarului aflat în circulație⁵⁵.

Un serios impediment îl constituie însă identificarea și publicarea corectă a acestor emisiuni, devenite monedă curentă de argint în timpul lui Gordian III, depreciate pînă la 20% sub Gallienus pentru ca în perioada Tetricus — Diocletian să devină în realitate o monedă de bronz⁵⁶. Nădăjduim ca publicarea în viitor a noilor descoperiri să aducă precizările necesare asupra tipului monetar așa cum este de dorit republicarea materialului numismatic pentru care determinările nu au fost argumentate de utilizarea literaturii de specialitate⁵⁷.

Monedele de aur descoperite izolat lipsesc din regiunile intracarpătice⁵⁸. Ele sînt răspîndite în regiunea situată la nord de Crișul Repede și între cursul inferior al Mureșului și Dunăre, acolo unde triburile sarmate au pătruns după retragerea trupelor romane⁵⁹. Nu este lipsit de interes să remarcăm că aceste emisiuni nu depășesc prin aria de răspîndire, cu mult spre est valurile de pămînt ce străbat regiunea Banatului de la sud spre nord pînă pe Crișuri și de aici spre vest traversează cursul Tisei și ajung la Dunăre. Cronologic aceste emisiuni nu depășesc anul 292, dată ce trebuie pusă în legătură cu războaiele întreprinse de Diocletian împotriva sarmaților.

Raritatea materialului monetar între 285—294 corespunde unei perioade tulburi, de disoluție a forțelor politice din imperiu și de slăbire a activității atelierelor monetare. Deși numărul emisiunilor descoperite la nordul Dunării este scăzut el atestă păstrarea acelorași legături economice a populației daco-romane cu lumea sud-dunăreană.

Alături de răspîndirea și locul de descoperire a monedelor postaureliene provenite din fosta provincie problema teaurizării lor constituie un subiect destul de frecvent abordat în literatura de specialitate. În general s-a apreciat că pentru 275—305 „nu se cunoaște nici un tezaur început, alcătuit integral sau îngropat în acest răstimp”⁶⁰.

⁴⁴ I. Téglás, *Arch. Ért.*, 28, 1908, p. 272; M. Macrea, *AISC*, 3, 1936—1940, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 38; I. Țigăra, *SCN*, 3, 1960, p. 550; D. Protase, *op. cit.*, p. 170 (62); C. Preda, *op. cit.*, p. 482.

⁴⁵ M. Macrea, *op. cit.*, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 27 (1); D. Protase, *op. cit.*, p. 160 (1); C. Preda, *op. cit.*, p. 457.

⁴⁶ C. Daicoviciu, *AISC*, 3, 1936—1940, p. 252 (1); K. Horedt, *op. cit.*, p. 27 (2); D. Protase, *op. cit.*, p. 160 (3); C. Preda, *op. cit.*, p. 457.

⁴⁷ I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, p. 13; D. Protase, *op. cit.*, p. 174 (84); C. Preda, *op. cit.*, p. 462.

⁴⁸ D. Tudor, *Materialie*, 8, 1962, p. 552; D. Protase, *op. cit.*, p. 183 (153); C. Preda, *op. cit.*, p. 463; Oct. Toropu, *op. cit.*, p. 208; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 583 (157).

⁴⁹ K. Horedt, *SCIV*, 4, 1953, 1—2, p. 298; idem, *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 676; Z. Székely, *SCN*, 2, 1958, p. 471; D. Protase, *op. cit.*, p. 164 (20); C. Preda, *op. cit.*, p. 465; A. Zrinyi, *Marisia*, 6, 1976, p. 135.

⁵⁰ N. Vlăsa, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 154—155; B. Mitrea, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221; D. Protase, *op. cit.*, p. 165—166; C. Preda, *op. cit.*, p. 469.

⁵¹ V. Mihály, *Cerculariu către ven. cleru diecesănu*, Lugoj, 1888, p. 131; D. Protase, *op. cit.*, p. 175 (96); C. Preda, *op. cit.*, p. 471.

⁵² D. Protase, *op. cit.*, p. 181 (142); C. Preda, *op. cit.*, p. 471; Oct. Toropu, *op. cit.*, p. 213; B. Mitrea, *op. cit.*,

p. 587 (197).

⁵³ B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 614 (52); idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 407 (52); D. Protase, *op. cit.*, p. 167 (41); C. Preda, *op. cit.*, p. 474; D. Protase, *ActaMN*, 8, 1971, p. 146.

⁵⁴ M. Babeș, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 387; Eug. Chirilă și colab., *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972, p. 17; A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 145.

⁵⁵ Jean-Pierre Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 314*, BEFAR 214, (1969), p. 336.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 197—287.

⁵⁷ Avem în vedere descoperirile trecute în repertoriu la numerele 2, 15, 26, 29, 31, 43, 49, 60, 82, 93, 108, 113, 179, 210, 212 și 215 pentru care numai simpla mențiune „bronz” poate genera confuzii.

⁵⁸ Emisiunea de la Probus descoperită în împrejurimile Brașovului și publicată de bronz s-a dovedit a fi o monedă de aur (RIC, 143). Precizările ce însoțesc publicarea ei, „perforată pe margine și transformată în medalion” fac îndoielnică circulația ei în epocă ca semn monetar.

⁵⁹ K. Horedt, *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 725—730; E. Dörner, *Apulum*, 9, p. 687—688; Gh. Bichir, *Pontica*, 5, 1972, p. 170 și pl. I; vezi și D. Gabler, *Römer und Germanen in Mitteleuropa*, Berlin, 1975, p. 87—121, cu referiri la prezența monedelor romane în mediul sarmatic.

⁶⁰ D. Protase, *Problema continuității*, p. 184.

Acumularea unui bogat material numismatic, în mare parte provenit din tezaure, permite rediscutarea acestui punct de vedere corespunzător cercetărilor numismatice de acum două decenii.

Examinarea atentă a majorității tezaurelor descoperite în fosta provincie a permis constatarea că un grup de câteva depozite monetare ce provin din Podișul Tîrnavelor (Laslea⁶¹, Reghin⁶²) sau din zonele depresionare Bistra-Timiș-Cerna și Hațeg-Petroșani (Orșova I și II⁶³, Jupa⁶⁴, Pasul Vilcan⁶⁵) continuă după 275 acumularea începută anterior, fiecare din tezaurele menționate avînd în structură sa emisiuni date *ante quem* în secolul I e.n. Un alt grup de tezaure, răspindite în Podișul Transilvaniei, își încep acumularea după anul 275 (Anieș⁶⁶, Cipău⁶⁷, Rupea-Hoghiz⁶⁸ și Cluj-Napoca⁶⁹), ultimul alcătuit din 7 antoninieni a căror acumulare în epocă nu poate fi îndoielnică.

Emisiunile postaureliene descoperite în aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov provin în majoritate din locuri insuficient cercetate arheologic, ele fiind astfel considerate ca pierdute în epocă. Puține monede bine determinate provin din așezările de la Dănești⁷⁰ (2 AE Crispus), Seliște⁷¹ (1 AR Maximian Herculis), Udeni⁷² (1 AE + 1 AR Maximian II Galerius) și din morminte de înhumăție de la Troianu⁷³ (1 AR Probus) și Uman⁷⁴ (1 AV Carinus).

Sumara enumerare a emisiunilor postaureliene descoperite în nivel arheologic de tip Sîntana de Mureș-Černjachov probează preferința triburilor ce aparțin acestei culturi pentru metalul prețios în care au fost emise monedele, exemplul moneda de aur descoperită în mormîntul de înhumăție de la Uman ce a fost utilizată drept pandantiv.

Raritatea emisiunilor postaureliene din complexe Sîntana-Černjachov se poate datora și rămîinerii în circulație a numeroase emisiuni din secolele I—II, cele mai numeroase date în epoca antoninilor și severilor, ce au un titlu ridicat de argint⁷⁵.

Spre deosebire de regiunile fostei provincii, unde acumulările în tezaure sînt frecvent întîlnite în acest interval, în aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov fenomenul de teaurizare a monedelor postaureliene este întîlnit doar în tezaurele de la Sniatin⁷⁶ și Krilos⁷⁷, provenite din extremitatea vestică a arealului culturii. Lipsa monedelor din perioada 275—324 în tezaure a putut fi cauzată de insuficiența de numerar, dar trebuie de avut în vedere și perturbările provocate de mișcările de populații desfășurate pe largi spații din răsăritul Europei și care vor stînjiți pătrunderea lejeră a monedelor în aceste regiuni.

A treia regiune în care am urmărit circulația monetară între 275—324 a fost Dobrogea. Prin reforma administrativă a lui Diocletian acest teritoriu a fost despărțit de provincia Moesia Inferior și organizat în provincia Scythia Minor⁷⁸. Fortificația de la Sucidava va rămîne un cap de pod al Daciei Ripensis, iar Dierna aparține de Moesia Prima.

Volumul redus de monedă între 285—294, provenit, așa cum s-a arătat, doar din trei puncte, trebuie pus pe seama crizei prin care trece imperiul în primii ani ai tetrarhiei și a războaielor contra neamurilor de bastarni, goți și sarmați care amenință limesul scythic și cel dunărean.

Intensificarea circulației monetare din 295 trebuie pusă pe seama pacificării limesului scythia de către Diocletian și Maximian II Galerius și refacerii fortificațiilor. Importanța de care se bucură regiunea în planurile defensive este dovedită de repetatele călătorii întreprinse de Diocletian la Dunărea de Jos între 294 și 303.

După 298 materialul monetar devine sporadic, pentru ca abia după 310 să asistăm la o întărirea circulației monetare, dar cum constatăm, monedele nu pătrund și în jumătatea septentrională a provinciei pînă în 318, cu excepția descoperirilor de la Troesmis. Acest hiatus se poate datora presiunii

⁶¹ B. Mitrea, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 342; idem, *Dacia*, N.S., 14, 1970 p. 478 (64); C. Preda, *op. cit.*, p. 471.

⁶² K. Horedt, *Contribuții*, 1958, p. 34—35 (32); D. Protase, *op. cit.*, p. 167 (46); C. Preda, *op. cit.*, p. 478.

⁶³ Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974, p. 17—47; C. Preda, *op. cit.*, p. 475.

⁶⁴ D. Protase, *op. cit.*, p. 175 (94) menționează 1616 AE, din care 1188 se află la Muzeul de istorie din Lugoj; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 5—15, 47 sq; C. Preda, *op. cit.*, p. 470—471.

⁶⁵ C. Gooss, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 3, Sibiu—Brașov, 1876, p. 338; M. Macrea, *op. cit.*, p. 303; K. Horedt, *op. cit.*, p. 39 (48); D. Protase, *op. cit.*, p. 171 (68); C. Preda, *op. cit.*, p. 475.

⁶⁶ B. Bașotă, *Arhiva Someșeană*, 26, Năsăud, 1939, p. 79—80; K. Horedt, *op. cit.*, p. 29 (4); C. Preda, *op. cit.*, p. 458.

⁶⁷ B. Mitrea, *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 150 (31); N. Vlăssă, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 510—512; D. Protase, *op. cit.*, p. 162—163 (11), nota 413 cu precizarea că este vorba de un singur tezaur și nu două; C. Preda, *op. cit.*, p. 463 men-

ționează două tezaure!

⁶⁸ K. Horedt, *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 124; idem, *Contribuții*, p. 32—33 (21); D. Protase, *op. cit.*, p. 165 (28); C. Preda, *op. cit.*, p. 469.

⁶⁹ K. Horedt, *op. cit.*, p. 34—35 (32); D. Protase, *op. cit.*, p. 167 (46) C. Preda, *op. cit.*, p. 478.

⁷⁰ Vezi nota 33.

⁷¹ A. A. Nudelman, *AKM*, 8, Chișinău, 1976, p. 63 (53)

⁷² B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 424; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 411 (44); C. Preda, *op. cit.*, p. 483; Gh. Bichir, *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 180; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca română*, București, 1984, p. 77 (101).

⁷³ B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 612 (36); idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 495 (36); C. Preda, *op. cit.*, p. 482.

⁷⁴ G. E. Hraban, *MIA*, 116, 1964, p. 268 (100).

⁷⁵ Al. Häusler, *Zeitschrift für Archäologie*, 13, 1979, p. 52—56; M. Tichanova, *KSIA*, 159, 1979, p. 37—43.

⁷⁶ M. Yu. Brajčevs'kij, *Rims'ka moneta na teritorij Ukraini*, p. 169 (614).

⁷⁷ *Ibidem*, p. 167—168 (592).

⁷⁸ R. Vulpe, I. Barnea, *op. cit.*, p. 369—370.

goșilor, a căror prezență la nordul fluviului amenința liniștea și siguranța din aceste regiuni. Atacul din 315, atestat arheologic în majoritatea cetăților Scythiei Minor, este bine precizat numismatic prin întreruperea șirului descoperirilor monetare, mai puțin la Histria și Tropaeum Traiani, ce nu exclude afectarea lor, iar de la Păcuilui Soare provine o singură emisiune. Intensificarea circulației monetare după 317 s-a datorat măsurilor suplimentare de întărire a sistemului defensiv dobrogean prin ridicarea de noi fortificații alături de întărirea celor existente⁷⁹.

Prezentarea comparativă a răspândirii monedelor postaureliene din cele trei regiuni, fost provincial romană, aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov și provincia Scythia Minor, aduce o modestă contribuție la cunoașterea sumară a pătrunderii și circulației lor în aceste teritorii pînă la revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării de jos.

O importantă concluzie ce se desprinde din răspîndirea descoperirilor monetare are în vedere continuarea pătrunderii și tezaurizării monedelor în teritoriile fostei provincii, fapt ce dovedește că retragerea armatei și administrației romane a constituit doar o măsură dictată de împrejurări, care nu a stînjinit desfășurarea în continuare a fenomenului economic dezvoltat anterior. Faptul că repelierea frontierei s-a făcut temporar, existînd permanent intenția de revenire, cel puțin parțială în teritoriile abandonate, este dovedit de abundența monedelor descoperite în fortificațiile romane de pe linia Dunării și mai ales de întărirea romanității în zona limitrofă nord-dunăreană și Scythia Minor prin sporirea emisiunilor provenite din zonă. Observația poate conduce și la concluzia că după 275 strategia imperială a păstrat în centrul atenției sale sectorul dunărean cuprins între podul de la Drobeta și gurile fluviului.

Toate aceste observații își găsesc un justificat temei prin raportarea lor la situația înregistrată în aria culturii Sîntana de Mureș-Černjachov, în care raritatea emisiunilor de bronz și preferința constant sesizată de utilizare a monedelor de aur și mai ales de argint constituie caracteristicile esențiale ce deosebesc sub raportul circulației monetare cele două regiuni.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE

I. R. S. România

ADA – KALEH (jud. Mehedinți); 1967.

- 1) 1 AE Constantinus I, 306–307; SIS.
Oct. Iliescu, *Repertoriul cronologic al descoperirilor monetare din România (anii 275–1375)*, manuscris, 1973; cf. I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 154 (1).

AGHIREȘU (jud. Cluj); „în așezarea romană”.

- 2) 1 AE Probus.
M. Macrea, *AISC*, 3, 1936–1940, p. 300; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București, 1958 p. 27 (1) (în continuare *Contribuții*); D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 160 (1) (în continuare *Problema continuității*); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 457.

AIUD (jud. Alba); împrejurimi.

- 3) 1 AE Crispus, donată Muzeului de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca în 1902; inv. vol. II, p. 47 (29).
C. Daicoviciu, *AISC*, 3, 1936–1940, p. 252 (1); K. Horedt, *Contribuții*, p. 27(2); D. Protase, *Problema continuității*, p. 160 (3); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 457.

ALBA IULIA – „APULUM” (jud. Alba); pe teritoriul și în cimitirul orașului; 1898–1915.

- 4) Emisiuni de bronz: Diocletian (1); Constantius Chlorus (1) Maximian II Galerius (1); Licinius (2); Crispus (2); Constantinus I (?).
ArchKözl., 10, 1867, 1, p. 132; K. Horedt, *SCIV*, 5, 1954, 3–4, p. 490; idem, *Contribuții*, p. 27–29 (3); I. Winkler, *ActaMN* 2, 1965, p. 217–218 (9); D. Protase, *Problema continuității*, p. 160–162, 164; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 457; S. Dumitrașcu, *Crissia*, 5, 1976, p. 44.

ALIMĂNEȘTI (com. Izvoarele, jud. Olt).

- 5) 1 AE Maximian Herculis; HER; 6,73 g; 26 mm; Coh², 136 var = RIC, 48a; într-o colecție particulară.
B. Mitrea, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 176; idem, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 452 (41); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 457.

ALMĂJ (com. Almăj, jud. Dolj).

- 6) 1 AE Constantius Chlorus, 293–305; CYZ; în colecția prof. Șt. Mușatescu, Craiova.
Oct. Toropu, *Romanitatea lîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 205 (în continuare *Romanitatea lîrzie*); B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 579 (126).

ARGETOAIA (jud. Dolj); „în cătunul Țințăreni”

- 7) 1 AE Licinius.
Gr. Tocilescu, mss. BARSR, vol. 5141, f. 14; D. Tudor, *OR*², p. 182; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458; D. Tudor, *OR*⁴, p. 222.

BALȘ (jud. Olt); pe fosta moșie Racovița, lângă gară.

- 8) Emisiuni de bronz de la Maximian Herculis și Licinius.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458; D. Tudor, *OR*⁴, p. 228.

BALTA SĂRATĂ – oraș Caransebeș (jud. Carăș-Severin); la „Carbonifera Veche”; 1977.

- 9) 1 AE Maximinus II Daza; Muz. Caransebeș, inv. 9561.
D. Bălănescu, *SCN*, 8, 1984, p. 130 (5).

BALTA VERDE (com. Gogoșu, jud. Mehedinți); „la morminți”; 1938–1940

- 10) 1 ant Probus; SIS; 3,5 g; 25 mm; RIC, V/2, p. 101 (776).
A. Smaranda, *BSNR*, 129–130, 1980–1982, p. 458 (III/1)

⁷⁹ Ibidem, p. 384.

BĂBIU (com. Almașu, jud. Sălaj).

- 11) 1 AE Constantinus I, 319; SIS; RIC, VII, p. 433; Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, inv. 42/1909.

K. Horedt, *Contribuții*, p. 39 (49); I. Winkler, *SCN*, 2, 1958, p. 410 (24); D. Protase, *Problema continuității*, p. 162 (5); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458.

BEBA VECHIE (jud. Timiș).

- 12) 1 AE Maximian Herculis.

NumKözl., 11, 1912, p. 10; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (75); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458.

BECHET (jud. Dolj).

- 13) Emisiuni de bronz: Diocletian (1), HER; Constantius Chlorus (1); Licinius I (1), HER; Licinius II (1); în col. P. Ștefănescu și C. Lupescu, Craiova.

B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 581 (135).

BECICHERECU MIC (jud. Timiș).

- 14) 1 AE Diocletian; Muz. Timișoara, inv. 892.

D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (76); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.

BISTREȚ (jud. Dolj); în ruinele romane.

- 15) Emisiuni de bronz: Carus; Diocletian (1); Licinius (1); Constantinus I (?).
D. Protase, *Problema continuității*, p. 180 (135); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.

BÎLTENI (jud. Gorj).

- 16) Emisiuni de bronz: Diocletian (1); Licinius (1).
Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 205.

BÎRLAD (jud. Vaslui); înainte de 1914.

- 17) 1 ant Probus; SIS; RIC, V/2, p. 95 (731) = Coh², 509.

BOTOȘANA (jud. Suceava)

- 18) 1 ant Probus; SIS; Coh², = 676 = RIC, V/2, 777; în colecția profesor V. Boca, azi pierdută; informație D. Gh. Teodor.
M. Ignat, *Anuarul Muzeului județean Suceava*, 4, 1977, p. 85 (3a); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 373 (30).

BRAȘOV (jud. Brașov); împrejurimi.

- 19) 1 AV Probus; ROMA; Coh², 794 = RIC, V/2, 143; perforată pe margine și transformată în medalion; Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, inv. 41/1914.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 40, D. Protase, *Problema continuității*, p. 162 (8); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460.

BUCUREȘTI (S.A. Ilfov).

- 20) 1 AE Maximian Herculis
1 ant Diocletian, 287–288; LUG; Coh², 184 = RIC, V/2, 35.
1 AE Maximian II Galerius; AQU; Coh², 188.
C. Moisil, *BSNR*, 10, 1913, p. 63; B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 613; idem, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 420; idem, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 146; C. Petolescu, *Apulum*, 10, 1972; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460.

BUIA (jud. Sibiu).

- 21) 1 AE Diocletian; Coh², 114, 116 sau 119; 5,40 g; 27 mm.
I. Winkler, A. Hopirtean, M. Milea, *ActaMN*, 9, 1972, p. 383; B. Mitrea, *BSNR*, 121–123, 1973–1975, p. 321 (58).

CADEA (com. Săcuiești, jud. Bihor).

- 22) 1 ant Probus; „Foarte uzat”.
Eug. Chirilă și colab., *ActaMN*, 8, 1971, p. 569; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 385 (105).

CARACAL (jud. Olt); „împrejurimi”.

- 23) 1 AE Constantinus II Caesar, 320–321; THE; RIC, VII, p. 512 (121–122).
B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 575 (42); idem, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 379 (42); D. Protase, *Problema continuității*, p. 183–184 (158); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, 461; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 206.

CARAȘOVA (jud. Caraș-Severin); între Carașova și Gornea, în albia riului Caraș.

- 24) 1 ant Carus; ROMA; Coh², 10 = RIC, V/2, p. 139 (36).

NumKözl., 11, 1912, p. 15; C. Moisil, *BSNR*, 15, p. 81 (84); D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (83); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461.

CAREI (jud. Satu Mare); la punctul „Bobald”.

- 25) 1 AE Maximian II Daza, 310–311; SIS; RIC, VI, 208.
Gh. Lăzin, *StComSatuMare*, 1, 1969, p. 111; Eug. Chirilă și colab., *ActaMN*, 7, 1970, p. 509; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 477 (52); Eug. Chirilă, *StComSibiu*, 18, 1974, p. 136 (7); B. Mitrea, *BSNR*, 121–123, 1973–1975, p. 321 (61); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461; Al. Sășianu, *Moneda antică din vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 25 (100), pl. XXVIII/11 (în continuare *Moneda antică*).

CENAD (jud. Timiș).

- 26) ? AE Probus; Muz. Timișoara, inv. 563.
I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, p. 13 (în continuare *Délm. éremle.*); D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (84); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, 462.

CETATE (jud. Dolj); 1967.

- 27) 1 AE Maximian II Galerius ?, 293–305.
B. Mitrea, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 127; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 208.

CINCȘOR (com. Voila, jud. Brașov).

- 28) 1 AE Constantinus I, 316–317; AQU; RIC, VII, p. 392 (1–2); în vechea colecție M. J. Ackner.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 31 (9); D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (12); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463.

CIOROIU NOU (com. Cioroiași, jud. Dolj); „în ruinele vechii cetăți”.

- 29) Emisiuni de bronz: Probus (2); Carinus (1); Numerian (1); Diocletian (1); Maximian Herculis (1); Licinius (1) și 1 AR Florianus; Moneda de la Licinius se află în colecția C. Lupescu, Craiova.
D. Tudor, *Materiale*, 8, 1962, p. 552; D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (153); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 208; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 583 (157).

CÎMPOFENI (com. Arcani, jud. Gorj); înainte de 1960.

- 30) 1 AE Licinius, 313–314; HER; RIC, VII, p. 541.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 375 (88).

CÎRCEA (com. Coșoveni, jud. Dolj).

- 31) 1 AE Probus; în colecția profesor C. Stroe, Craiova.
Informație Gh. Popilian.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 208–209.

CLUJ-NAPOCA – „NAPOCA” (jud. Cluj).

- 32) 1 ant Probus; în colecție particulară.
Eug. Chirilă, I. Chifor, *ActaMP*, 2, 1972, p. 54 (36).
1 AE Maximian II Galerius, 308–309; THE; 4, 92 g; 26 mm; RIC, VI, 32a.
Eug. Chirilă, *StComSibiu*, 18, 1974, p. 136 (12).
2 AE Crispus; 2,25g; 16–18mm; Coh², VII, 342/44 și 35.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 39 (2); I. Winkler, *SCN*, 3, 1960, p. 442; D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (14); D. Radu, *ActaMN*, 4, 1967, p. 497; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 386, (47); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.

CONȚEȘTI (jud. Teleorman); „La roată”; 1966.

- 33) 1 AE Constantinus I, 312–313; THE; 4,98g; 23mm; RIC, VI, p. 519.
C. Beda, *Cercetări numismatice*, 3, 1980, p. 139 (8/37).

COPȘA MICĂ (jud. Sibiu); între Copșa Mică și Mediaș; 1944.

- 34) 1 AE Crispus.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 31 (13); D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (17); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.

CORNI (jud. Botoșani).

- 35) 1 AE Licinius; în colecția școlii.
B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 143 (64); idem, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 369 (64); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les daces orientaux*, București, 1980, p. 260 (67) (în continuare *La monnaie*).

CRISTEȘTI (jud. Mureș); „în așezarea romană“.

- 36) 1 ant Probus; SIS; RIC, V/2, p. 748.
Z. Székely, SCN, 2, 1958, p. 471; K. Horedt, SCIV, 4, 1953, 1–2, p. 298; idem, SCIV, 6, 1955, 3–4, p. 676; idem, Contribuții, p. 32; D. Protase, Problema continuității, p. 164 (20); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 465; A. Zrinyi, Marisia, 6, 1976, p. 135.

CURCANI (jud. Călărași).

- 37) 1 AE Licinius; 317–318; NIC, Coh², 116 var.
B. Mitrea, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 379–380 (47); B. Mitrea, C. Deculescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 547; M. Comșa, C. Deculescu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 469–472.

DARABANI (jud. Botoșani).

- 38) 1 AE Licinius, 321–323; ANT; RIC, VII, p. 681–682(34).
Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, 1976, p. 105; B. Mitrea, BSNR, 124–128, 1976–1980, p. 584 (169).

DĂNEȘTI (jud. Vaslui); în așezare.

- 39) 2 AR Crispus, 317–326; NIC (1); ? (1).
N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea, București, 1970, p. 320, pl. CCLVIII/5–6 (în continuare Așezări); B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 127 (63); idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 407 (63); C. Radu, N. Matei, Dănești, monografie, 1970, p. 15–16; C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 465; V. Mihăilescu-Birlița, La monnaie, p. 262 (78).

DESA (jud. Dolj); din zona castrului și așezării civile.

- 40) 1 AE Licinius.
D. Protase, Problema continuității, p. 181 (138); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 466; Oct. Toropu, Romanitatea țirzie, p. 209.

DIOSIG (jud. Bihor); la „Insula femeilor“; 1977.

- 41) 1 AV Probus, cu toartă tubulară; ANT; 6,30 g; 20 mm; RIC, 918; Muz. Țării Crișurilor, inv. 839.
Al. Sășianu, Crisia, 8, 1978, p. 521–524; idem, Moneda antică, p. 122 (47/II), pl. XXVI/8.

DIPȘA (com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud).

- 42) 1 AE Diocletian.
K. Horedt, Contribuții, p. 40 (4); D. Protase, Problema continuității, p. 164 (21); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 466.

DRĂCȘANI (com. Drăcșenei, jud. Teleorman).

- 43) 1 AE Tacitus.
1 AE Constantius Chlorus; 20 mm; crăpată și ruptă; în colecția învățător A. Popescu; Muz. Teleorman păstrează estampajele.
B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 143–144; idem, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 369 (68); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 466; C. Beda, Cercetări numismatice, 3, 1980, p. 139 (38/5).

FELNAC (jud. Arad); 1965.

- 44) 1 AV Maximian Herculius; 293–294; TIC; Coh², 254; în colecție particulară.
B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, p. 422; C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 467.

GĂEȘTI (jud. Dimbovița).

- 45) 1 AE Maximinus II Daza, 310–311; ANT; 5,83 g; 21 mm; Coh², 47 = RIC, VI, p. 638 (147 a).
B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 613 (43); idem, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 496 (43); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 467.

GHERLA (jud. Cluj).

- 46) 1 ant Probus.
Eug. Chirilă, I. Chifor, StComSibiu, 19, 1975, p. 48 (66); B. Mitrea, BSNR, 124–128, 1976–1980, p. 586–587 (182).
„Sub coastă“. 1 ant Carinus, 283–284; RIC, V/2, p. 195 (409); 1 ant Diocletian, 297–298; HER; 2,80 g; RIC, VI, p. 532 (21).
Eug. Chirilă, I. Chifor, ActaMP, 4, 1980, p. 246 (51); idem, ActaMP, 3, 1979, p. 142 (23).

GILĂU (jud. Cluj); pe teritoriul comunei.

- 47) 1 ant Tacitus; SIS; RIC, V/1, p. 358 (97).
1 ant Probus; SIS; RIC, V/2, p. 87 (650).
D. Isac, ActaMN, 15, 1978, p. 251–254; B. Mitrea, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 375 (109).

1 AE Constantinus I, 317–318; THE; RIC, VII, p. 501 (19).

Eug. Chirilă, StComSibiu, 18, 1974, p. 136 (15); D. Isac, op. cit., p. 253.

GIURGIU (jud. Giurgiu); pe strada Fintinilor 50; 1961.

- 48) 1 AE Licinius; CYZ; Coh², 21.
B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 220; idem, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 537 (29); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 467; M. Ionescu, BSNR, 121–123, 1973–1975, p. 331 (8).

GOGOȘU (jud. Mehedinți); în stratul de arsură al locuinței.

- 49) 1 AE Probus.
C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 468; Oct. Toropu, Romanitatea țirzie, p. 211; B. Mitrea, BSNR, 124–128, 1976–1980, p. 586 (185); I. Stingă, Drobeta, 4, 1980, p. 122.

GORANU (jud. Vâlcea); la punctul „Răbăcești“.

- 50) 1 AE Licinius, 313–315; SIS; RIC, VII, p. 422–423.
B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 342; idem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 478 (62); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 468.

HORIA (jud. Arad); în perimetrul unei așezări de sec. IV.

- 51) 1 AE Licinius; Muz. de istorie Lipova.
B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 567; Gh. Lazin, Alula, 1, 1970, p. 111 (18); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 469; Al. Sășianu, Moneda antică, p. 186 (151).

HUȘI (jud. Vaslui).

- 52) 1 AE Constantinus I, 321–324; LONDINIUM; informație I. Bauman; Muz. de istorie Vaslui.
C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 469.

IAȘI (jud. Iași); la „Cetățuie“; 1905.

- 53) 1 ant Probus; SIS; Coh², VI, 936 = RIC, V/2, 821; Muz. de istorie a Moldovei, Iași, inv. 311.
D. Tudor, SCȘ–Iași, 2, 1951, 3–4, p. 588; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, SCȘ–Iași, 7, 1956, 2, p. 8; V. Mihăilescu-Birlița, MemAntiq, 2, 1970, p. 322 (58); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 469; V. Mihăilescu-Birlița, La monnaie, p. 268 (129).

IERNUT (com. Iernut, jud. Mureș); la „Cinepiști“; 1961.

- 54) 1 AE Maximian Herculius; Coh², 133; 294–305
1 AE Maxentius; Coh², 21 = RIC, VI, p. 378 (210); ROMA; 308–310.
4 AE Licinius I; Coh², 66, 83, 123, 163.
1 AE Licinius II; Coh², 21.

N. Vlăssă, SCIV, 13, 1962, 1, p. 154–155; B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 221; D. Protase, Problema continuității, p. 165–166 (31); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 469.

IZGAR (com. Vermeș, jud. Caraș-Severin); 1870.

- 55) 1 AV Probus.
I. Berkeszi, Délm. érem., p. 22; D. Protase, Problema continuității, p. 174 (92); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 470.

JIMBOLIA (jud. Timiș); 1962.

- 56) 1 AE Diocletian; Coh², 541 = RIC, VI, p. 359 (76 a); ROMA; 297–298.
I. Berkeszi, Délm. érem., p. 49; B. Mitrea, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 410 (33); D. Protase, Problema continuității, p. 174 (93); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 470.

JUPA – „TIBISCUM“ (oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin); în zona așezării civile din apropierea castrului; 1964–1965.

- 57) 1 ant Probus; ROMA; 21×24 mm; 3,5 g; RIC, V/2, 170.
1 ant Carinus; ROMA; 21 mm; 3 g; RIC, V/2, 239.
N. Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140–152; B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 148; idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 412 (63); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 471.

LĂCENI (com. Orbeasca, jud. Teleorman).

- 58) 1 AV Constantius Chlorus?
C. Bolliac, Căldorie arheologică în România, București, 1861, p. 12 și 13; B. Mitrea, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 373 (57).

LĂPUȘNIC (com. Bara, jud. Timiș).

- 59) 1 ant Probus.
V. Mihaly, Cerculăru cu clere diocesane, Lugoj, 1888, p. 131; D. Protase, Problema continuității, p. 175 (96); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 471.

MAGLAVIT (jud. Dolj).

- 60) 1 AE Carinus; 1 AE Maximian Herculis; în colecția V. Cioacă.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (142); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 213; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 587 (197).

MARGHITA (jud. Bihor); 1911 ?

- 61) 1 AV sfârșitul sec. III; imitație.
Ö. Gohl, *NumKözl.*, 10, 1911, p. 14; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 133 (74).

MĂGURENI – a fost Pirlita (com. Sărelești, jud. Călărași); 1927.

- 62) 1 AE Diocletian, 300; AQU; Coh², 435 = RIC, VI, p. 315 (29 a); 8,58 g; 27 mm; Inst. arh. București, inv. 332.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.

MEHADIA (jud. Caraș-Severin).

- 63) 2 ant Probus; RIC, V/2, 509 (TIC) și 644 (SIS).
3 AE Diocletian.
1 AE Constantinus I, 318; ARL; RIC, V, 164.
1 AE Constantinus I, 320; SIS; RIC, VI, 148.
1 AE Crispus, 317–326; NIC.
C. I. Burlacu, *Muzeul general N. Cerna în Băile Herculanene și Cronica Mehadiei*, Turnu-Severin, 1924, p. 14;
D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (98); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472; B. Mitrea, *BSNR*, 121–123, 1973–1975, p. 322 (71).

MIHĂIEȘTI (jud. Vâlcea) ?

- 64) 1 AV Diocletian; 294–305; ANT; 18–19 mm; 5,46 g.
B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 144; idem, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 370–371 (75); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.

MIRCEA VODĂ (com. Sălcioara, jud. Dîmbovița).

- 65) 1 AE Licinius, tip IOVI CONSERVATORI XIII
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 386 (146).

MOFLENI – mun. Craiova (jud. Dolj).

- 66) 1 AE Diocletian.
O. Stoica, *Mitropolia Olteniei*, 24, 1972, 9–10, p. 710 (6);
Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 209; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 588 (205).

MOGOȘEȘTI (jud. Iași).

- 67) 1 AE Constantinus I, 316–317; THE; RIC, VII, p. 499 (5); informație C. Leontie, Iași; în colecție. Inedită.

MOIGRAD – „POROLISSUM” (com. Mirșid, jud. Sălaj).

- 68) 1 AE Crispus.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (38); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473; Al. V. Matei, *ActaMP*, 3, 1979, p. 478; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 386 (147).

NANA (jud. Călărași).

- 69) 1 AE Licinius, 315–316; HER ?; RIC, VII, p. 543 (12); perforată; în necropolă ?; informație Al. Păunescu și B. Mitrea.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 28, 1984, 1–2, p. 188 (111).

NICOLINȚ (com. Ciuchici, jud. Caraș-Severin); 1898.

- 70) 1 AV Probus; SIS.
B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, 3, Timișoara, 1906, p. 234 (în continuare *Délm. rég.*); D. Protase, *Problema continuității*, p. 176 (102); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473.

NOVACI (jud. Giurgiu).

- 71) 1 AE Licinius I; Coh², VII, p. 204 (161).
1 AE Constantinus I, 318; SIS; Coh², VII, p. 304 (639) = RIC, VII, p. 431 (47).
1 AE Constantinus I, 318; SIS; Coh², VII, p. 313–314 (716).
1 AE Constantinus I, 318–320; SIS; Coh², VII, p. 303 (636).
1 AE Crispus, 318–320; NIC; Coh², VII, p. 351 (115) = RIC, VII, p. 547 (40).
Inst. arch. București, inv. 935/1959.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 1960, p. 588; C. Preda, *SCN*, 3, 1960, p. 473 (20); idem, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.

OBREJA (jud. Alba).

- 72) La „Stăuină”; 1962. 1 ant Probus; CYZ; Coh², VI, p. 270 (172) = RIC, V/2, 906 sau 908.
La aproximativ 500 m de așezare. 1 AE Crispus; Coh², 172.
B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 614 (52); idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 497 (52); D. Protase, *Problema continuității*, p. 167 (41); idem, *ActaMN*, 8, 1971, p. 146; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.

ORADEA (jud. Bihor); împrejurimi.

- 73) 1 AE Crispus; Muz. istorie Oradea, 1914 și inv. 39/1A/1908.
B. Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 199; idem, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 387 (60); Gh. Lăzin, *Aluta*, 2, 1970, p. 111; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.

ORLEA (jud. Olt).

- 74) Emisiuni de bronz: Probus (1); Diocletian (2); Constantinus Chlorus (2); Maxentius (1); Licinius I (2); Licinius II (2); Constantinus I (?); Muz. comunal Orlea.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; I. Winkler, C. Băloi, *ActaMN*, 8, 1971, p. 165; I. Winkler, *ActaMN*, 10, 1973, p. 181–212; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.

OSTROVU MARE (jud. Mehedinți); în cimitirul antic.

- 75) 1 AE Constantinus Chlorus, 300; 25 mm; Coh², 264 (SIS ?) = RIC, 133a.

- 1 AE Licinius.
Al. Bărcăcilă, *SCN*, 1, 1957, p. 420 (6); D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (156); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 214.
„In mormântul tumular de incinerare”: Probus (1); Diocletian 1). (M. Davidescu, *Drobeta în secolele I–VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 206).

PĂNADE (com. Sincel, jud. Alba).

- 76) 1 AE Maximinus II Daza, 312; SIS; 3,50 g; RIC, VI, p. 483 (225 b); Muz. de istorie Tirnăveni.
Eug. Chirilă și colab., *StComSibiu*, 18, 1974, p. 137 (18); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.

PECICA (jud. Arad); 1901.

- 77) 1 AV Probus.
B. Mitrea, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 179; Gh. Lăzin, *Aluta*, 2, 1970, p. 111 (25); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 13 (92, VIII).

PESCARI (jud. Caraș-Severin).

- 78) 1 AE Diocletian, 303; SIS; 8,20 g; 27 mm; RIC, VI, 140 a.
Eug. Chirilă, N. Gudea, *Apulum*, 10, 1972, p. 716; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.

PIATRA-NEAMȚ (jud. Neamț); 1935.

- 79) 1 AE Licinius; Coh², 123; Muz. de istorie Piatra-Neamț.
C. Matasă, *BCMI*, 97, 1938 (1940), p. 17; C. Matasă, B. Mitrea, *SCN*, 1, 1957, p. 476; V. Mihăilescu-Birliba, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 320; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476; V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 275 (176).

PIETROIU (jud. Ialomița); 1968.

- 80) 1 ant Diocletian, 291–292; HER; 2,9 g; 20 mm; Coh², 34 = RIC, V/2, 284; Muz. de istorie Călărași.
A. Atanasiu, *SCN*, 5, 1971, p. 390; B. Mitrea, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 343–344; idem, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 480 (73); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.

PITEȘTI (jud. Argeș).

- 81) 1 AE Licinius I, 317–318; CYZ; RIC, VII, p. 644 (9); Inst. arh. București.
P. Dicu, *Argeș*, 14, 4 (119), 1979, p. 6; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 286–287 (152).

POIANA (com. Nicorești, jud. Galați).

- 82) 1939. 1 AE Tacitus.
1961. 1 AE Maximian II Galerius.
C. Solomon, *BCMI*, 20, 1927, p. 105–106; M. Dimetriu, *CNA*, 14, 1939, p. 135–136; B. Mitrea, *SCIV*, 8, 1957, 1–2, p. 168–169; N. Lupu, *StComSibiu*, 14, 1969, p. 228; V. Mihăilescu-Birliba, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 326; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476; V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 277 (193).

POIANA SIBIULUI (jud. Sibiu); 1967 ?

- 83) 1 AE Maximianus II Daza, 305—311; Coh², 48; uzată. N. Lupu, *StComSibiu*, 14, 1969, p. 228.

POJEJENA (jud. Caraș-Severin).

- 84) 1 AE Crispus; Muz. de istorie Reșița. I. Berkeszi, *Délm. éreml.*, p. 35; N. Gudea, *Banatica*, 1, 1971, p. 142; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177; B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 145; idem, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 371 (80); Eug. Chirilă, N. Gudea, *Apulum*, 10, 1972, p. 716; B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 150; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.

POTELU (com. Ianca, jud. Olt).

- 85) 1 AE Licinius; HER. 2 AE Crispus; THE, SIS. C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 215; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 590 (224).

POPEȘTI (com. Mihăilești, jud. Giurgiu); 1950.

- 86) 1 AE Constantinus I, 313; 2,58 g; 18 mm; Coh², p. 292 (546); Inst. arh. București, inv. 354; informație Gh. Poenaru Bordea. C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.

PUȘTINIȘ (com. Uivar, jud. Timiș); 1870.

- 87) 1 AE Diocletian. I. Berkeszi, *Délm. éreml.*, p. 31; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (113); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.

RACOVÎJA (com. Mărgăritești, jud. Olt).

- 88) 1 AE Licinius; la CNARSR din 1963. I. Dimian, *SCN*, 1, 1957, p. 200; B. Mitrea, *SCN*, 2, 1958, p. 493; idem, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 578; idem, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382 (63); Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 215.

RAMNA (jud. Caraș-Severin).

- 89) ? Diocletian. I. Berkeszi, *Délm. éreml.*, p. 11; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.

RĂCARI DE JOS — „SALDAE” (com. Brădești, jud. Dolj); din zona castrului roman.

- 90) 1 ant Diocletian, 285—286; ROMA; Coh², 237 = RIC, V/2, 162. D. Tudor, *Apulum*, 5, 1964, p. 252; D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (144); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.

REGHIN (jud. Mureș); 1859.

- 91) 3 AE Maximianus Herculis; 1 AE Constantius Chlorus (SIS); Constantinus I (?). K. Horedt, *Contribuții*, p. 34; D. Protase, *Problema continuității*, p. 167 (46); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

REȘCA — „ROMULA” (jud. Olt).

- 92) Emisiuni de bronz de la Licinius I (1); Crispus (2); Coh², 5 și 115. Al. Odobescu, *AnSocAcadRom*, 10, p. 262; C. Schuchard, *AEM*, 9, 1885, p. 230; B. Mitrea, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 171; idem, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 596 (37); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

RÎURENI (jud. Vâlcea).

- 93) 1 AE Probus; 1 AE Maximian II Galerius ? Oct. Iliescu, *SCN*, 2, 1958, p. 450 (8); B. Mitrea, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221 (38); idem, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 538 (38); D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (152); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

ROȘIORI DE VEDE (jud. Teleorman).

- 94) „Pe deal în vii”. 1 ant Probus; Coh², 656 ? = RIC, V/2, 768. 1 AE Licinius I; HER; Coh², 39. „La cetate”. 1 AE Probus; Coh², 674. B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 615 (58); idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 498 (58); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

RUPEA (jud. Brașov).

- 95) 1 ant Probus; RIC, V/2, 42 = Coh², 365. B. Mitrea, *BSNR*, 121—123, 1973—1975, p. 323 (80).

SARMIZEGETUSA — „ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA” (jud. Hunedoara).

- 96) 1 AE Diocletian; ROMA; Coh², VI, p. 426 (98). 1 ant Diocletian, 291—292; HER; Coh², VI, p. 419 (34) = RIC, VI, 284.

2 AE Maximian II Galerius, 293; CYZ; Coh², 22 = RIC, 717.

Muz. de istorie Alba-Iulia, inv. 2905 din 1899 și 3645—3647 din 1901.

B. Jánó, *A szélsővidéki ref. Kán-Kollegium éremtára*, Orăștie-Szászváros, 1910, p. 86—87 (449), 89 (478); K. Horedt, *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, 1956, p. 104; I. Winkler, *SCN*, 2, 1958, p. 408; D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 (48); I. Winkler, *Sârgetia*, 11—12, 1974—1975, p. 29; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.

SĂCUIENI (jud. Bihor); 1964.

- 97) 1 AE Constantius Chlorus, 298; LUGD; 9,95 g; 25 mm; RIC, 31. 1 AE Diocletian, 302—303; AQU; 6,82 g; 25 mm; RIC, 35 a. Muz. Săcuieni. Eug. Chirilă și colab., *ActaMN*, 8, 1971, p. 569 (24); Eug. Chirilă, *StComSibiu*, 18, 1974, p. 138; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 157 (16, 17).

SĂLAȘU DE SUS (jud. Hunedoara).

- 98) 1 AE Diocletian. *NumKözl*, 42, 1943, p. 53; K. Horedt, *Contribuții*, p. 36; D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 (49); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.

SĂRATA-MONTEORU (jud. Buzău).

- 99) 1 AE Licinius, 321—324; HER; RIC, VII, p. 548 (52). B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 150; idem, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 414 (83). C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.

SCHITU — fost Pingălești (jud. Giurgiu).

- 100) 1 AE Constantinus I, 313—314; HER; RIC, VII, p. 542 (5). B. Mitrea, *BSNR*, 121—123, 1973—1975, p. 323 (76).

SIBIU (jud. Sibiu).

- 101) „În Dumbravă”. 1 AE Constantinus I, 318; SIS; *Catalogul colecției numismatice a lic. Sighișoara*, p. 132(507); K. Horedt, *Contribuții*, p. 37 (39); D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 (58); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480. Sibiu-Turnișor. 1 AE Constantius Chlorus. D. Protase, *Problema continuității*, p. 170 (63); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.

SIGHIȘOARA (jud. Mureș).

- 102) „Pirul hotarului”; 1969—1970. M 37, 1 ant Probus; TIC; RIC, V/2, 500. M 31, 1 AE Licinius, 313—315; SIS; RIC, VII, 8. A. Zrinyi, *Marisia*, 6, 1976, p. 146. La „Podmoale” în așezarea de epocă romană. 1 ant Diocletian, 291—292; HER; Coh², 419 (34) = RIC, VI, 284. K. Horedt, *Germania*, 25, 1941, p. 123; idem, *Contribuții*, p. 38 (41); D. Protase, *Problema continuității*, p. 169 (54); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.

SIRET (jud. Suceava); pe „Horodiștea”.

- 103) 1 AR Licinius, 307. S. Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*, Cernăuți, 1927, p. 18; M. Ignat, *AnMuz Jud Suceava*, 4, 1977, p. 87.

SÎNIOB (jud. Bihor).

- 104) 1 ant Probus (imitație); 3,43 g; 21 mm; RIC, 169, var 2; Muz. de istorie Săcuieni. Eug. Chirilă și colab., *StComSibiu*, 18, 1974, p. 138; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 158—159 (112/II).

SÎNTANA (jud. Arad).

- 105) 1 AR Carus; ROMA; RIC, 51 = Coh², 80. B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 579; idem, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382 (68); idem, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 411 (41);

- Gh. Lăzin, *Aluta*, 2, 1970, p. 112; C. Preda, *SCIVA* 26, 1975, 4, p. 480; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 160 (115).
- SÎNTIMREU** (jud. Bihor); 1913 ?
- 106) 1 AV Constantinus I, 313–315; TREV; RIC, 38/1b; Muz. Debreczen, inv. 202/1913.
Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 160 (117/III).
- SOCOL** – fost Socolovăț (com. Socol, jud. Caraș-Severin).
- 107) 1 AE Crispus; în colecția col. Sig. Ormós.
B. Milleker, *Délm. rég.*, p. 131–132; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (122); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481.
- ȘTOICĂNEȘTI** (com. Slivilești, jud. Olt).
- 108) 3 AE Probus; Muz. de istorie Drobeta-Turnu Severin.
1 AE Licinius II; CNARSR, inv. 1148/1955.
Gh. Vidu, *RevMuz.*, 7, 1970, 4, p. 304; B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 145; C. Preda, *SCIVA*, e6, 1975, 4, p. 481; Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, 2p. 216; D. Tudor, *OR*, p. 231.
- SURA** (com. Slivilești, jud. Gorj).
- 109) Emisiuni de bronz: Probus (3); Diocletian (1); Maximian Herculis (2); Licinius (1); Muz. de istorie Drobeta-Turnu Severin.
Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, p. 216; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 592–593 (247).
- ȘOIMUȘENI** (com. Letca, jud. Sălaj).
- 110) 1 AE Diocletian; 294; ALE; Coh², 101 = RIC, 14 a.
B. Mitrea, *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 152; idem, *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 591; N. Vlăsa, *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 118; D. Protase, *Problema continuității* p. 169 (57); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 187–188 (156).
- TERPEZIȚA** (jud. Dolj).
- 111) 1 AE Maximian Herculis; NIC; în colecția C. Lupescu, Craiova.
Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, p. 216.
- TIMIȘOARA** (jud. Timiș).
- 112) Emisiuni de bronz: Probus (1); Diocletian (1).
I. G. Seidl, *AKöG*, 15, 1855, p. 317; B. Milleker, *Délm. rég.*, p. 67; C. Moisil, *BSNR*, 15, 1920, p. 80; B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 616 (65); D. Protase, *Problema continuității*, p. 178 (124); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TÎRGU OCNA** (jud. Bacău).
- 113) Emisiuni de bronz: Probus (2); Licinius (2); informație C. Nalboc; în colecția Iacobovici, Tg. Ocna.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TROIANUL** (jud. Teleorman); din mormint; 1960.
- 114) 1 ant Probus; Coh², 51 = RIC, V/2, 626; SIS.
B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 612 (36); Idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 495 (36); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TURDA** – „POTAISSA” (jud. Cluj).
- 115) Pe „Cetate”; 1906. 1 AR Diocletian, pandantiv; 1 AE Diocletian, 294; ALE; Coh², = RIC, VI, 14a; 1 AE Licinius; THE; Coh², VII, p. 201 (123).
La „Tîrgul vitelor”. 1 AE Crispus; în fosta colecție I. Téglás. K. Horedt, *Contribuții*, p. 40, nr. 7 anexă și 38 (44); D. Protase, *Problema continuității*, p. 170 (62); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TUȘNAD** (jud. Harghita); 1956.
- 116) 1 ant Diocletian, 291–292; HER sau ANT; Coh², 34 = RIC, 284; informație R. Dionisie, Cluj-Napoca; Cab. numismatic al Muz. de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 170 (64); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.
- ȚÎNȚĂRENI** (jud. Gorj).
- 117) 1 AE Licinius I.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 424; Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, p. 216.
- UDENI** (com. Sirbeni, jud. Teleorman).
- 118) 1928. 1 ant Maximian II Galerius, 293; CYZ; Coh², 22 = RIC, 717.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 424; idem, *Dacia*, N.S., 1966, p. 411 (44); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.
În așezare. 1 AE Maximian II Galerius, 302; THE;
- RIC, VI, p. 511, nr. 15b = Coh², 78.
Gh. Bichir, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 180; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, 1984, p. 77 (101) (în continuare *Geto-dacii din Muntenia*).
- VIIȘOARA** (com. Drăgotești, jud. Dolj).
- 119) 1 AE Licinius.
Oct. Toropu, O. Stoica, *Materiale*, 9, 1970, p. 494–498; Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, p. 216.
- VIIȘOARA – MOȘNENI** (jud. Dolj).
- 120) 1 AE Licinius I.
Oct. Toropu, O. Stoica, *Materiale*, 9, 1970, p. 492; Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, p. 216.
- VIZIRU** (jud. Brăila); 1929.
- 121) 1 AE Maximian II Galerius, 302; THE; 9, 64 g; 26×27 mm; Coh², 78 = RIC, 15b.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 424; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 411 (45); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484; N. Harțușche, *Istros*, 1, 1980, p. 337.
- BANAT** (regiune).
Emisiuni de bronz: Diocletian (1); Maximian Herculis (1).
TRÉT, III, 1887, p. 102–103, 120; TRÉT, IV, 1888, p. 145–146; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (70); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484.
- BIHOR** (județ).
? Maxentius; Muz. de istorie Oradea.
B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 613; Gh. Lăzin, *Aluta*, 2, 1970, p. 110; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484.
- MEHEDINȚI** (județ).
1 AE Licinius.
Oct. Toropu, *Romanitatea târzie*, p. 213; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 587–588 (203).
- MOLDOVA** (regiune); înainte de 1851.
? Diocletian; din colecția I. Ghica.
J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Steinenbürgen*, Brașov, 1851, p. 296; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 288 (276).
- MUREȘ** (județ).
1 ant Tacitus; SERDICA; RIC, V/1, 185.
1 ant Probus.
1 ant Diocletian.
1 AE Diocletian.
1 AE Maximian Herculis, 300–301; ROMA; RIC, VI, p. 261.
1 AE Maximian Herculis, 309; TREV; RIC, VI, 845.
1 AE Maximian Herculis, 311; RIC, VI, 222b.
2 AE Maximian Herculis, 313; RIC, VII, 73.
1 AE Maxentius, 312–313; ROMA; RIC, VII, 162.
1 AE Licinius, 312–313; ROMA; RIC, VII, 323.
1 AE Licinius, 313–314; ANT; RIC, VII, 7.
1 AE Licinius, 315–316; SIS; RIC, VII, 17.
1 AE Constantinus I, 316; TREV; RIC, VII, 96.
1 AE Constantinus I, 316–317; TEE; RIC, VII, 4.
1 AE Constantinus I, 320–321; SIS; RIC, VII, 159.
Eug. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș*, Tg. Mureș, 1980, p. 29.
- OLTENIA** (regiune).
1 AE Probus.
1 AE Diocletian; ALE; CNARSR.
1 AV Diocletian; în colecție particulară.
1 AE Licinius; Muz. de istorie, Drobeta-Turnu Severin.
1 AE Crispus.
B. Mitrea, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 323; idem, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 479; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 485; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 588 (210).
- SATU MARE** (județ).
1 AE Maximian Herculis, 309–310; SIS; 6,80 g; 22,6×25,5 mm; RIC, VI, 198a.
Gh. Lăzin, *StComSatuMare*, 4, 1980, p. 128 (6); Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 154 (107/IV).
- SECUIME** (regiune).
Emisiuni: Florianus (1); Probus (1); Maximian Herculis (1); Constantius Chlorus (1); Maximinus II Daza (1); Maxentius (1); Licinius (1); Diocletian (1); în

colecția numismatică donată în 1868 Colegiului reformat din Odorhei.

BUZĂU (județ) — ADDENDA.

1 AE, 315; AQU; RIC, p. 99 (34); 4,11 g; 23 mm.
B. Mitrea, D. Ionescu, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 620 (52).

CORABIA, cartier Celei — „SUCIDAVA” (jud. Olt).

- 122) 1 ant Probus, 276—282; ROMA; RIC, V/2, p. 36 (175).
1 ant Probus, 276—282; SIS; RIC, V/2, p. 86 (644).
1 ant Probus, 276—282; SIS; RIC, V/2, p. 88 (664).
1 ant Probus, 276—282; SIS; RIC, V/2, p. 102 (783).
1 ant Probus, 276—282; SIS; RIC, V/2, p. 106 (821).
1970. 1 ant Probus, 276—282; SERDICA; 3,10 g; 23 mm; RIC, V/2, p. 110 (845).
1970. 1 ant Probus.
1970. 1 ant Probus, 276—282; SERDICA; RIC, V/2, p. 112 (861—868).
1 ant Carus; SIS; 2,73 g; 22,5 mm; RIC, V/2, p. 477 (106).
1 ant Carinus; TIC; RIC, V/2, p. 160 (182).
1 ant Numerian; ROMA; RIC, V/2, p. 188 (326).
1 ant Carinus?; ROMA?; RIC, V/2, p. 171 (264).
1970. 1 ant Carinus, 284; CYZ; 2,78 g; 21 mm; RIC, V/2, p. 164 (208).
1968. 1 AE Diocletian; 2,92 g; 21,5 mm.
1967. 1 AE Diocletian; 3,23 g; 22 mm.
1 ant Diocletian, 289—290; SIS; RIC, V/2, p. 247 (263).
2 ant Diocletian, 293—295; SIS; RIC, V/2, p. 246 (256).
1 AE Diocletian; 20 mm; Coh², 30 var.
1 AE Diocletian; Coh², 252.
1 AE Diocletian; Coh², 436—444.
1 ant Maximian Herculis; Coh², 54 = RIC, V/2, 595
1 AE Helena; Coh², 4.
2 AE Diocletian, 295—296; RIC, VI, p. 354 (13) sau 297—298; RIC, VI, p. 532 (21).
1 AE Maximian Herculis, 295—296; RIC, VI, p. 531 (14) sau 297—298; RIC, VI, p. 532 (22).
1 AE Maximian Herculis, 295—299; 2,51 g; 22 mm; RIC, VI, p. 581 (15b).
2 AE Diocletian, 298—299; RIC, VI, p. 512 (19a).
1 AE Constantius Chlorus, 298—299; 7,80 g; 27,5 mm; RIC, VI, p. 512 (20a).
1 AE Constantius Chlorus, 302—302; RIC, VI, p. 512 (24a).
1 AE Diocletian, 298—305; Coh², 85—113.
1 AE Severus, 305—306; RIC, VI, p. 533 (26a).
1 AE Maximian Herculis, 307—308; RIC, AI, p. 500 (38).
1 AE Maximian Herculis, 310—311; RIC, VI, p. 564 (66a).
1 AE Valeria, 308—311; Coh², 2.
1 AE Maximian II Galerius.
1 AE Tetrarhia?; 2,12 g; 24 mm.
1 AE Licinius, 313—315; 2,99 g; 21 mm; RIC, VII, p. 642 (4).
1 AE Constantinus I, 314—315; 3,22 g; 20 mm; RIC, VII, p. 299 (27).
1 AE Constantinus I, 313—317; 2,78 g; 22,5 mm; RIC, VII, p. 601 (22).
1 AE Constantinus I, 315—316; 3,19 g; 22,5 mm; RIC, VII, p. 424 (15).
1 AE Licinius, 315—316; RIC, VII, p. 543 (12).
1970. 1 AE Constantinus I, 319; SIS; 2,75 g; 18 mm; RIC, VII, p. 433 (59).
1 AE Licinius, 317—320; 3,02 g; 19 mm; RIC, VII, p. 604 (24).
1 AE Licinius, 317—320; RIC, VII, p. 604 (32) sau 605 (34).
3 ant Licinius, 317—320; RIC, VII, p. 664 (8).
1 ant Licinius, 318—320; 3,21 g; 19 mm; RIC, VII, p. 546 (31).
1 AE Constantinus I, 318—320; 3,12 g; 18 mm.
1 AE Constantinus I, 312—320; 2,51 g; 18 mm.
1 AE Licinius, 318—319; RIC, VII, p. 315 (154).
1 AE Constantinus II, 320; 2,60 g; 20 mm; RIC, VII, p. 400 (56?).
1 AE Crispus, 320—321; 2,97 g; 20 mm; RIC, VII, p. 258 (230).

1 AE Constantinus II, 320—321; 2,02 g; 20 mm; RIC, VII, p. 402 (76).
1 AE Crispus, 320—321; 2,86 g; 20 mm; RIC, VII, p. 444 (161).

1967. 1 AE Crispus, 321; TREV; 2,70 g; 19 mm; RIC, VII, p. 191 (320).

1 AE Constantinus II, 321; 3,87 g; 20 mm; RIC, VII, p. 321 (236).

2 AE Licinius, 321—324; RIC, VII, p. 548 (52).

1 AE Licinius, 321—324; RIC, VII, p. 608 (49).

1 AE Licinius; Coh², 64.

1 AE Licinius, 313—324; Coh², 71.

1967. 1 AE Licinius; 2,32 g; 18 mm.

1 AE Constantinus II, 322—324; 3,25 g; 19 mm; RIC, VII, p. 381 (172).

1 AE Constantinus I, 324; 2,90 g; 20 mm; RIC, VII, p. 549 (64).

1 AE Imitație barbară; SIS; 318—320; 1,71 g; 17 mm.

Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 6, 1975, p. 73 (78—89) și 89—92 (21—77).

DROBETA — TURNU SEVERIN — „DROBETA” (jud. Mehedinți).

- 123) 1 AE Florian.
9 AE Probus.
1 AE Carus.
2 AE Carinus.
4 AE Diocletian.
4 AE Maximian Herculis.
9 AE Maximian II Galerius.
1 AE Galeria Valeria.
4 AE Maximian II Daza.
1 AE Maxentius.
7 AE Licinius.
1 AE Helena.
? AE Constantinus I.
Din registrul inventar al Muz. din Drobeta-Turnu Severin.
V. Părvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului; daco-roman*, București, 1911, p. 191; Al. Bărcăcilă, *Materiale*, 5, 1954, p. 772; D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (149); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 210; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 585 (179).

ORȘOVA — „DIERNA” (jud. Mehedinți); 1967.

- 124) 1 ant Probus, 278—279; SIS; 2,74 g; 23 mm; RIC, 1 ant Probus; SIS; 3,50 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 95 (712).
1 ant Probus; SIS; 2,74 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 105 (812).
1 ant Probus, 276—279; CYZ; 3,44 g; 25 mm; RIC, V/2, p. 118 (911).
1 ant Probus; 3,28 g; 24 mm.
1 ant Probus.
1 ant Carinus, 283—284; TIC; 3,50; 21 mm; RIC, V/2, p. 175 (302).
1 AE Maximian Herculis, 294; SIS; 7,15 g; 26 mm; RIC, VI, p. 464 (76b).
1 AE Diocletian, 296—297; TR; 6,21 g; 22×25 mm; RIC, VI, p. 182. (181a).
1 AE Maximian II Galerius, 295—299; 2,32 g; 20 mm; RIC, VI, p. 531 (18a).
1 AE Maximian Herculis, 295; SIS; 9,90 g; RIC, VI, p. 464 (90a).
1 AE Maximian II Galerius, 297—299; HER; 8,87 g; 28 mm; RIC, VI, p. 531 (20b).
1 AE Diocletian, 298—299; THE; RIC, VI, p. 512 (190).
2 AE Maximian II Galerius, 298—299; THE; 9,77 și 10,30 g; 28 mm; RIC, VI, p. 512 (20b).
1 AE Maximian II Galerius, 301; AQU; 8,60 g; 28 mm; RIC, VI, p. 315 (32b).
1 AE Maximian II Galerius, 302—303; THE; 8,67 g; 28 mm; RIC, VI, p. 512 (24b).
1 AE Maximian Herculis, 306—307; SIS; 9,18 g; 27 mm; RIC, VI, —.
1 AE Maximian II Galerius, 308—309; HER; RIC, VI, p. 535 (37a).

- 1 AE Licinius, 308–309; HER; 6,18 g; 25 mm; RIC, VI, p. 535 (37b).
 1 AE Maximian II Galerius, 310; HER; 6,43 g; 25 mm; RIC, VI, p. 537 (49a).
 1 AE Maximinus II Daza, 310–311; SIS; 7,12; 25 mm; RIC, VI, p. 480 (207c).
 1 AE Maximinus II Daza, 312; THE; 4,40 g; 23×25 mm; RIC, VI, p. 518 (50a).
 1 AE Licinius I, 312–313; 2,32 g; 20 mm.
 1 AE Licinius I, 313; HER; 3,44 g; 24 mm; RIC, VI, p. 541 (73).
 1 AE Constantinus I, 313–315; SIS; 1,65 g; 21 mm; RIC, VII, p. 423 (7).
 1 AE Licinius I, 313–315; CYZ; 2,39 g; 27 mm; RIC, VII, p. 643 (4).
 1 AE Constantinus I, 313–317; NIC; 3,92 g; 26 mm; RIC, VII, p. 601 (12).
 1 AE Licinius, 315–316; SIS; 3,87 g; 22 mm; RIC, VII, p. 424 (17).
 1 AE Licinius I, 315–316; ALE; 2,68 g; 19 mm; RIC, VII, p. 705 (14).
 1 AE Constantinus I, 318–319; 2,90 g; 18 mm; RIC, —.
 1 AE Constantinus I, 318–319; TIC; 2,60 g; 17 mm; RIC, —.
 2 AE Constantinus I, 319; SIS; 2,36 g; 19 mm; RIC, VII, p. 433 (60).
 1 AE Constantinus I, 319–320; TIC; 2,88 g; 19 mm; RIC, VII, p. 376 (114).
 1 AE Crispus, 319–320; TIC; 2,84 g; 20 mm; RIC, VII, p. 377 (124).
 1 AE Constantinus II, 320–321; SIS; 1,66 g; 18 mm; RIC, VII, p. 444 (166).
 1 AE Constantinus II, 320–321; AQU; 2,55 g; 19 mm; RIC, VII, p. 402 (74).
 1 AE Crispus 321; LUGD; 1,54 g; 20 mm; RIC, VII, p. 131 (132).
 1 AE Constantinus I, 321; ARL; 3,10 g; 20 mm; RIC, VII, p. 260 (239).
 1 AE Constantinus I, 321–324; SIS; 2,37 g; 19 mm; RIC, VII, p. 446 (180).
 Eug. Chirilă, I. Stratan, *StComSibiu*, 19, 1975, p. 83–84 (39, 41, 42); M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 129–130, 1981–1982, p. 172 (42–47), 173 (62), 172 (48); 179 (173), 178 (144), 176 (112, 113), 173 (56), 176 (114), 173 (63), 178 (145, 146), 176 (115), 178 (147), 173 (64), 176 (116), 180 (182), 178 (148), 173 (65), 179 (174), 179 (169), 174 (66), 180 (181, 183), 173 (53), 174 (67, 68), 173 (54, 55), 174 (69), 173 (57, 50, 51), 174 (70).
- CAMENA (com. Slava Cercheză, jud. Tulcea).
 125) 1 AE Crispus; 321–324; HER; 2,24 g; 19 mm; RIC, VII, p. 548 (53); MINAC, inv. 9 500.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 440.
- CERNAVODA (jud. Constanța).
 126) 1 AE Maximian Herculis, 300–301; ANT; 6,87 g; 25 mm; RIC, VI, p. 620 (545); MINAC, inv. 3 525.
 1 AE Maximian II Galerius, 308–310; NIC; 7,38 g; 28 mm; RIC, VII, p. 562 (45a); din colecție; MINAC, inv. 3 524.
 1 AE Licinius, 311; NIC; 2,55 g; 21,7 mm; RIC, VI, p. 566 (69a); din colecție; MINAC, inv. 3 520.
 1 AE Maximinus II Daza, 311; CYZ; 4,43 g; 22,5 mm; RIC, VI, p. 591 (77a); din colecție; MINAC, inv. 7 547.
 1 AE Licinius, 312–313; THE; 2,55 g; 21 mm; RIC, VI, p. 519 (59); din colecție; MINAC, inv. 3 518.
 1 AE Licinius, 313; HER; 2,87 g; 21 mm; RIC, VI, p. 541 (73); din colecție; MINAC, inv. 3 519.
 1 AE Constantinus I, 313; TIC; 4,09 g; 21,5 mm; RIC, VII, p. 360 (3); din colecție; MINAC, inv. 3 474.
 1 AE Constantinus I, 314–315; ROMA; 2,85 g; 17,9 mm; RIC, VII, p. 299 (27); din colecție; MINAC, inv. 3 470.
 1 AE Constantinus II, 321–324; HER; 3,45 g; 20 mm; RIC, VII, p. 548 (55); din colecție; MINAC, inv. 3 467.
- 1 AE Licinius, 321–324; HER; 3,42 g; 20,8 mm; RIC, VII, p. 607 (44); din colecție; MINAC, inv. 3 517.
 1 AE Licinius, 321–324; HER; 2,90 g; 19 mm; RIC, VII, p. 548, (52); din colecție; MINAC, inv. 3 516.
 1 AE Licinius, 321–324; HER; 2,98 g; 20 mm; RIC, VII, p. 608 (49); din colecție; MINAC, inv. 3 515.
 1 AE Licinius, 321–324; HER; 2,48 g; 21 mm; RIC, VII, p. 548 (54); din colecție; MINAC, inv. 3 514.
 1 AE Constantinus I, 324; THE; 2,43 g; 17,9 mm; LRBC, I, 810a; din colecție; MINAC, inv. 3 478.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 440; A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 230–231; *ibidem*, 13, 1980, p. 349.
- CETATE (com. Dobromir, jud. Constanța).
 127) 1 AE Licinius, 313–317; NIC; 2,55 g; 21 mm; RIC, VII, p. 601 (13); ruptă.
 1 AE Licinius, 317; THE; 2,30 g; 19 mm; RIC, VII, p. 545 (17); ruptă.
 1 AE Licinius, 318–320; HER; 3,30 g; 18,5 mm; RIC, VII, p. 547 (7).
 1 AE Licinius, 321–324; NIC; 3,25 g; 19,4 mm; RIC, VII, p. 548 (52); perforată sus.
 1 AE Licinius, 321–324; NIC; 2,48 g; 18,5 mm; RIC, VII, p. 607 (44).
 1 AE Constantinus I, 324; HER; 2,59 g; 19 mm; RIC, VII, p. 549 (64).
 Al. Popeea, *SCN*, 7, 1980, p. 155–156 (5, 8, 9, 6, 7, 10).
- CUMPĂNA (jud. Constanța).
 128) 1 AE Constantinus I, 319–320; ST; 3,07 g; 18,5 mm; RIC, VII, p. 376 (114); MINAC, inv. 102.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 405.
- GRĂDINA (com. Tîrgușor, jud. Constanța).
 129) 1 AE Licinius II, 321–324; HER; 2,75 g; 18,6 mm; RIC, VII, p. 548 (52); MINAC, inv. 9 535.
 A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 235.
- IZVOARELE (jud. Constanța).
 130) 1 AE Diocletian, 295–299; CYZ; 9,45 g; 21 mm; RIC, VI, p. 581 (15a); MINAC, inv. 51 168.
 1 AE Licinius, 311; 5,53 g; 20 mm; RIC, VI, p. 568 (69); MINAC, inv. 51 169.
 1 AE Maximian II Galerius, 312; NIC; 24 g; 20 mm; RIC, VI, p. 566 (72a); MINAC, inv. 51 170.
 A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 277.
- LESPEZI (com. Dobromir, jud. Constanța).
 131) 1 AE Diocletian, 295–296; HER; 3,23 g; 21 mm; RIC, VI, p. 531 (13); MINAC, inv. 96.
 1 AE Diocletian, 302–303; THE; RIC, VI, 23a; din colecția I. Dancu; CNARSR, inv. 69a2.
 1 AE Licinius, 313–314; HER; 2,84 g; 21,5 mm; RIC, 6; MINAC, inv. 61a4.
 1 AE Constantinus I, 314; RXQ; 3,40 g; 19,5 mm; Ric., 19; MINAC, inv. 61a1.
 1 AE Licinius, 313–315; CYZ; 3,38 g; 22 mm; RIC, 4; MINAC, inv. 61a5.
 1 AE Constantinus I, 320–321; ST; 2,92 g; 18 mm; Ric., 140; MINAC, inv. 61a2.
 1 AE Licinius, 321–324; HER; 3,27 g; 19 mm; RIC, 52; MINAC, inv. 61a3.
 1 AE Crispus, 324; THE; 2,90 g; 18 mm; LRBC, I, 810b; MINAC, inv. 61a6.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 474 (57, 54, 58, 56, 59); *ibidem*, 6, 1973, p. 370; *ibidem*, 7, 1974, p. 408.
- MIRCEA VODĂ (jud. Constanța).
 132) 1 AE Diocletian; 2,63 g; 21 mm; Coh², 24 = RIC, VI, 290 (CYZ, 284–293); donată de N. Edviș, Constanța în 1965.
 Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 4, 1968, p. 399.

- MURIGHIOL (com. Murighiol, jud. Tulcea); 1967; „La Cetate”.
133) 1 AE Probus, 276–279; LUG; 2,38 g; 24 mm; RIC, V/2, p. 29 (101); MDDT, inv. 11009.
1 AE Maximian II Galerius, 296–297; HER; 8,74 g; 27 mm; RIC, VI, p. 531 (18b); MDDT, inv. 11012.
E. Oberländer Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 505, 506.
- NICULIȚEL (jud. Tulcea)
134) „Valea Iancului, lângă basilica cu martiri”; 1971.
1 AE Diocletian, 292–295; HER; 4,08 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 289 (595); MDDT, inv. 11014.
1 AE Diocletian, 295–296; HER; 1,78 g; 19 mm; RIC, VI, p. 531 (13); MDDT, inv. 11013.
1 AE Licinius, 321–324; CYZ; RIC, VII, p. 646 (18); MDDT, inv. 467.
La „Bădila”; 1973. 1 AE Licinius I, 317–320; CYZ; 3,32 g; 17,5 mm; RIC, VII, p. 644 (9); MDDT, inv. 10549.
Gh. Poenaru Bordea, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 150;
E. Oberländer Târnoveanu, *Pontica*, 8, 1980, p. 506.
- NUFĂRU (com. Nufăru, jud. Tulcea); 1976.
135) 1 AE Licinius I, 317–320; CYZ; 3,36 g; 19 mm; RIC, VII, p. 644; MDDT, inv. 10606.
E. Oberländer Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 506.
- OSTROV (com. Ostrov, jud. Tulcea)
136) 1 AE Constantin I, 319; SIS; 3,40 g; 19,5 mm; RIC, VII, p. 433 (59).
E. Oberländer Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 506.
- PĂCUIUL LUI SOARE (jud. Constanța)
137) 2 ant Probus; Coh², 206 și 669; MINAC, inv. 46 042 și 46 538.
1 ant Carinus; TIC; RIC, V/2, p. 175 (295); MINAC, inv. 45 948.
2 AE Maximian II Galerius, 308–310; RIC, VII, p. 562 (54a); MINAC, inv. 46 537 și 45 950.
1 AE Licinius, 315–316; SIS; RIC, VII, p. 424 (17); MINAC, inv. 45 951.
1 AE Licinius, 317–320; NIC; RIC, VII, p. 604 (24); MINAC, inv. 46 534.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 336.
- PECINEAGA (jud. Constanța); dintr-o colecție.
138) 1 AE Diocletian, 294–304; 6,22 g; 25,3 mm; RIC, VI, GENIO POPULI ROMANI; MINAC, inv. 1924
1 AE Licinius, 309–310; CYZ; 5,29 g; 23,5 mm; RIC, VI, p. 587 (54); MINAC, inv. 1931.
1 AE Maximian II Daza, 310; HER; 8,29 g; 24,5 mm; RIC, VI, p. 537 (49a); MINAC, inv. 1945.
1 AE Licinius, 311; NIC; 3,13 g; 21 mm; RIC, VI, p. 566 (69a); MINAC, inv. 1947.
1 AE Constantin I, 319; SIS; 1,94 g; 20,5 mm; RIC, VII, p. 433 (61); MINAC, inv. 1949.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 232, 233, 234.
- PIATRA (com. Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța)
139) 1 AE Diocletian, 296–297; HER; 8,80 g; 27 mm; RIC, VI, p. 531. (17a); MINAC, inv. 87.
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 410.
- RUNCU (jud. Constanța)
140) 1 AE Maximian II Galerius, 308–309; 5,97 g; 24 mm; RIC, VI, p. 587 (47).
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 411.
- SĂCELE (jud. Constanța)
141) 1 AE Constantin I, 323–324; TREV; 1,53 g; 18 mm; RIC, VII, p. 202 (435); MINAC, inv. 103.
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 412.
- TULCEA (jud. Tulcea)
142) 1 AE Numerian; 2 AE Diocletian; Inst. arh. București, inv. 1363.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 459 (95).
- VALEA TEILOR (jud. Tulcea)
143) 1 AE Constantin I, 320–321; SIS; RIC, VII, p. 444 (159); MDDT, inv. 470.
Gh. Poenaru Bordea, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 149.
- VĂLENI (com. Dobromir, jud. Constanța)
144) 1 AE Licinius, 313–315; CYZ; 3,77 g; 21 mm; RIC, VII, p. 643 (4).
1 AE Constantin I, 313–315; CYZ; 2,51 g; 22 mm; RIC, VII, p. 643 (3).
Al. Popea, *SCN*, 7, 1980, p. 155 (3, 4).

NORDUL DOBROGEI (regiune).

- 1 AE Probus; SIS; RIC, V/2, p. 93 (713).
1 AE Probus; SIS; RIC, V/2, p. 96 (737).
1 AE Constantin I; 312–313; THE; RIC, VI, p. 518 (52).
1 AE Licinius, 313–314; HER; RIC, VII, p. 526 (6); MDDT, inv. 466.
1 AE Constantin I, 313–315; CYZ; RIC, VII, p. 643 (3); MDDT, inv. 466.
1 AE Licinius, 314–315; ANT; RIC, VII, p. 677 (11); MDDT, inv. 466.
1 AE Crispus, 317; HER; RIC, VII, p. 545 (18); MDDT, inv. 466.
1 AE Licinius, 317–320; ANT; RIC, VII, p. 680 (29); MDDT, inv. 466.
1 AE Constantin I, 318–320; SIS; RIC, VII, p. 431 (54); MDDT, inv. 466.
1 AE Constantin I, 319–320; TIC; RIC, VII, p. 376 (114); MDDT, inv. 466.
1 AE Licinius, 317–320; MINAC, inv. 466.
1 AE Licinius, 320–321; LUG; RIC, VII, p. 380 (151); MDDT, inv. 466.
1 AE Licinius, 321–324; HER; RIC, VII, p. 548 (6); MDDT, inv. 466.
2 AE Licinius, 321–324; NUC; RIC, VII, p. 607 (44); MDDT, inv. 466.
1 AE Licinius, 321–324; NIC; RIC, VII, p. 645 (15); MDDT, inv. 466.
1 AE Licinius, 321–324; MINAC, inv. 466.
Gh. Poenaru Bordea, V. H. Bauman, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 135, 137, 138, 142, 144, 145, 146;
E. Oberländer Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 507.
- CAPUL DOLOJMAN – „ARGAMUN” (com. Jurilovca, jud. Tulcea); în ruinele așezării fortificate de pe malul lacului Razelm.
145) 1 AE Constantin I, 313–317.
M. Coja, *Peuce*, 2, 1971, p. 180.
- CONSTANȚA – „TOMIS” (jud. Constanța).
146) Portul nou.
1 ant Probus; SIS; 3,60 g; 22 mm; RIC, V/2, 661; MINAC, inv. 2 484.
1 ant Probus; SIS; 3,41 g; 21 mm; RIC, V/2, 704; MINAC, inv. 2 487.
1 ant Probus; SIS; 3,38 g; 20,5 mm; RIC, V/2, 706; MINAC, inv. 2 485.
1 ant Probus; SIS; 2,34 g; 21 mm; RIC, V/2, 706; MINAC, inv. 2 481.
1 ant Probus; SIS; 3,61 g; 20 mm; RIC, V/2, 713; MINAC, inv. 2 490.
1 AE Licinius, 317–320; NIC; 3,13 g; 16,5 mm; RIC, 24; MINAC, inv. 2 486.
1 AE Licinius, 317–320; CYZ; 2,50 g; 18 mm; RIC, VII, p. 644 (9); MINAC, inv. 98.
1 AE Licinius, 321–324; HER; 2,97 g; 19 mm; RIC, VII, p. 548 (54); MINAC, inv. 98.
1 AE Crispus, 321–324; SIS; 3,56 g; 19 mm RIC, 181; MINAC, inv. 2 480.
1 AE Licinius, 321–324; CYZ; 2,85 g; 20 mm; RIC, 59; MINAC, inv. 49.
- Edificiu roman cu mozaic.
1 AE Diocletian, 295–296; HER; 1,55 g; RIC, VI, p. 531 (13); MINAC, inv. 51 154.
1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; 1,63 g; RIC, VI, p. 531 (13); MINAC, inv. 51 156.
1 AE Diocletian, 296–299; CYZ; 2,34 g; RIC, VI, p. 532 (21); MINAC, inv. 51 155.
1 AE Licinius, 312–313; THE; 1,76 g; RIC, VI, p. 519 (57); MINAC, 51 157.
- Parcul catedralei.
1 AE Constantin I, 305–306; CYZ; 8,65 g; 26,5 mm; RIC, VI, p. 582 (21a); MINAC, inv. 9 567.
1 AE Licinius I, 311; NIC; 2,68 g; 20 mm; RIC, VI, p. 566 (69); MINAC, p. 9 566.
1 AE Licinius I, 312–313; CYZ; 2,38 g; 23 mm; RIC, VI, p. 594 (105a); MINAC, inv. 9 565.
2 AE Constantin I, 313; HER; 3,41 g; 22 mm; RIC, VI, p. 541 (75); MINAC, inv. 9 564, 9 574.
- Cartier Medeea.

- 1 AE Licinius II, 321–324; CYZ; 2,16 g; 18 mm; RIC, 18; MINAC, inv. 51.
- Passim.*
- 1 AE Constantius Chlorus, 294–305; AQU; 7,82 g; 27 mm; Coh², 125 var = RIC, 129a.
- B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 453 (53); R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 472, 473; *ibidem*, 7, 1974, p. 402, 403; *ibidem*, 9, 1976, p. 220, 221; A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 277.
- DUNĂRENI – „SACIDAVA” (com. Aliman, jud. Constanța).
- 147) 1 AE Diocletian, 295–296; HER; RIC, VI, 13.
- 1 AE Constantinus I, 313; RIC, VII, 75.
- 2 AE Licinius, 313–314; tip IOVI CONSERVATORI.
- 1 AE Licinius I, 313–316; THE; RIC, VII, p. 498 (2); MINAC, inv. 46 124.
- 1 AE Constantinus I, 317–318; NIC; RIC, VII, tip IOVI CONSERVATORI; MINAC, inv. 46 132.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 373; A. Vertran, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 339.
- HISTRIA – „HISTRIA” (com. Istria, jud. Constanța).
- 148) 1963. 1 ant Tacit, 275–276; 3,56 g; 23 mm; RIC, V/1, 63.
1974. 1 ant Probus, 276; SIS; 2,85 g; 21 mm; RIC, V/2, p. 85(644).
1974. 1 ant Probus, 277; SIS; 3,83 g; 24 mm; RIC, V/2, p. 101 (776).
1974. 1 ant Probus, 278; ROMA; 3,15 g; 25 mm; RIC, V/2, p. 38(199).
1974. 1 ant Probus, 279; TIC; 3,80 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 76(568).
1974. 1 ant Probus, 280; ROMA; 3,71 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 35 (157).
1974. 1 ant Probus, 280; ROMA; 3,14 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 37(183).
1974. 1 ant Probus, 280; SIS; 3,83 g; 23 mm; RIC, V/2, p. 87(651).
1974. 1 ant Probus, 280; SIS; 2,80 g; 22 mm; RIC, V/2, p. 86(644).
1950. 1 ant Probus, 281; ROMA; fragment; RIC, V/2, p. 37(183) ?
1953. 1 ant Probus; SIS; 2,53 g; 21 mm; RIC, V/2, 713.
1955. 1 ant Probus; SIS; 4,10 g; 24 mm; RIC, V/2, 644.
1963. 1 ant Probus; SIS; 2,98 g; 23 mm; RIC, V/2, 731.
1965. 1 ant Probus; SIS; 2,62 g; 21 mm; RIC, V/2, 266.
1966. 1 ant Probus; SIS; 2,96 g; 19 mm; RIC, V/2, 713.
1955. 1 ant Probus; SERD; 2,23 g; 23 mm; RIC, V/2, 877.
1965. 1 ant Probus; TIC; 3,72 g; 22 mm; RIC, V/2, 525.
1968. 1 ant Probus; TIC; 3,14 g; 25 mm; RIC, V/2, 430.
- 1 ant Probus; TIC; 2,23 g; 23 mm; RIC, V/2, 500 sau 501.
1958. 1 ant Probus; 3,11 g; 20,5 mm; Coh², 78.
1954. 1 ant Probus; 2,86 g; 22 mm; Coh², 187.
1953. 1 ant Probus; 3,96 g; 21 mm; Coh², 682.
1950. 1 ant Probus; Coh², 533.
1956. 1 ant Probus; 2,04 g; 27 mm.
1961. 1 ant Probus; 3,95 g; 21 mm.
1951. 1 ant Probus; 3,66 g; 23,5 mm.
- 1961–1964. 4 ant Probus; fragmente.
1954. 1 ant Carus; SIS; 2,39 g; 21 mm; RIC, V/2, 110.
1962. 1 ant Carus; fragment.
1974. 1 ant Carinus, 282; SIS; 3,20 g; 23 mm; RIC, V/2, —
1974. 1 ant Numerian, 282; ROMA; 3,62 g; 22 mm; RIC, V/2, 364.
1974. 1 ant Diocletian, 287; SIS; 3,30 g; 22 mm; RIC, V/2, 270.
1960. 1 ant Diocletian, 288–289; ROMA; 2,82 g; 23 mm; RIC, V/2, 163.
1974. 1 ant Diocletian, 290; TIC; 2,94 g; 25 mm; RIC, V/2, 217.
1974. 1 ant Diocletian, 292; HER; RIC, V/2, 284.
- 1961–1964. 1 ant Diocletian, 293; ANT; 2,86 g; 24 mm; RIC, V/2, 323.
1968. 1 ant Diocletian, 293; ANT; 3,78 g; 21 mm; RIC, V/2, 323.
1957. 1 ant Diocletian, 291–292; HER; 2,01 g; 20 mm; RIC, V/2, 284.
1974. 1 ant Maximian Herculis, 293; ANT; 3,07 g; 22 mm; RIC, V/2, 621.
1974. 1 ant Maximian Herculis, 293; ANT, 3,05 g; 21 mm; RIC, V/2, 621.
- înainte de 1944. 1 AE Maximian Herculis, 293–303; THE; 9,65 g; 28 mm; RIC, VI, 25 b.
- 1 AE Maximian II Galerius, 293–305; 2,82 g; 21 mm.
- 1914–1943. 1 AE Maximian II Galerius, 293–305; 8,10 g; 27 mm.
1961. 1 AE Maximian II Galerius, 293–305; fragment.
- 1919–1920. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; 1,84 g; 20 mm; RIC, V/2, 13.
1953. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; 2,51 g; 20 mm; RIC, V/2, —
1954. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; 2,19 g; 22,80 mm; RIC, V/2, 13.
1956. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; 2,40 g; 20 mm; RIC, V/2, 13.
- 1969–1970. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; 2,07 g; 20 mm; RIC, V/2, 13.
1974. 1 AE Diocletian, 295–296; CYZ; 3,19 g; 23 mm; RIC, VI, 6.
1974. 6 AE Diocletian, 295–295; HER; RIC, VI, 13.
1957. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; RIC, V/2, 13.
- 1914–1943. 1 ant Diocletian, 295–296 sau 296–297; HER; fragment; RIC, V/2, 13.
1924. 1 ant Diocletian, 285–286; ROMA; fragment; RIC, V/2, 162.
1961. 1 ant Diocletian, 295–296; HER; fragment; RIC, V/2, 13.
1951. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; CYZ; 1,97 g; 21 mm; RIC, VI, 13.
- 1 AE Maximian Herculis, 295–296; 2,20 g; 21 mm; Coh², 54.
- 1 AE Maximian Herculis, 295–296; 1,58 g; 18 mm.
1963. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; CYZ; 8,21 g; 27 mm; RIC, VI, 106.
- 1969–1970. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; 2,35 g; 22 mm; RIC, VI, 16.
- 1969–1970. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; 0,97 g; 19 mm.
- 1969–1970. 1 AE tetrarhia, 295–298; 1,35 g; 18 mm.
1974. 1 AE Maximian Herculis, 295–299; CYZ; 2,39 g; 23 mm; RIC, VI, 166.
1974. 1 AE Maximian Herculis, 295–299; CYZ; 2,41 g; 24 mm; RIC, VI, 15b.
- 1951–1952. 2 AE Maximian Herculis, 295–296; fragmente; Coh², 54 și 53.
1952. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; fragment; RIC, VI, 14.
1956. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; fragment; RIC, VI, 14.
1964. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; fragment; RIC, VI, 14.
1961. 1 AE Maximian Herculis, 286–305; fragment.
1961. 1 AE Maximian Herculis, 295–296; fragment.
1963. 1 AE Constantius Chlorus, 295–296; HER; 2,88 g; 21 mm; RIC, VI, 15.
1974. 1 AE Maximian II Galerius, 295–299; CYZ ?; 2,40 g; 25 mm; RIC, VI, 19b.
- 1961–1964. 1 AE Constantius Chlorus, 295–305; fragment
1924. 1 AE Maximian Herculis, 296; 7,87 g; 26 mm.
1961. 2 AE Maximian II Galerius, 296–297; HER; fragment; RIC, VI, 18b.
1974. 1 AE Diocletian, 301; SIS; 8,98 g; 28 mm; RIC, VI, 134.
- 1 ant Diocletian, 1,88 g; 20,75 mm; Coh², 33.
1959. 1 ant Diocletian; 2g; 20 mm; Coh², 34.
- 1914–1943. 1 ant Diocletian; Coh², 106.
1958. 1 ant Diocletian; 10,41 g; 27 mm; Coh², 106.
1963. 1 ant Diocletian; 3,27 g; 21 mm.
1974. 2 AE Diocletian; tip CONCORDIA MILITUM.

1956. 1 ant Diocletian; 2,55 g; 20 mm.
 1957. 1 ant Diocletian; HER; fragment.
 1963. ant Diocletian; HER; fragment.
 1957. 1 ant Diocletian; fragment; Coh², 257.
 1962. 1 ant Diocletian; fragment.
 1950–1961. 3 ant Diocletian; fragmente.
 1974. 1 AE Maximian Herculis?; 2,15 g; 22 mm; tip IOVI CONSERVATORI AVGG.
 1958. 1 AE Constantius Chlorus, 305–306; HER; 8,65 g; 28 mm; RIC, VI, 24a.
 1 AE Maximinus II Daza, 305–306; NIC; 4,63 g; 25,30 mm; RIC, VI, 40.
 1953–1954. 1 AE Maximian II Galerius, 305–311; 9,57 g; 29 mm; Coh², 81.
 1914–1943. 1 AE Maximian II Galerius, 305–311; fragment; Coh², 80 var.
 1914–1943. 1 AE Maximian II Galerius, 308–310; NIC; 5,36 g; 25 mm; RIC, VI, 54a.
 1915. 1 AE Maximian II Galerius, 308–310; NIC; 4,53 g; 23,5 mm; RIC, VI, 54a.
 1 AE Maximian II Galerius, 308–310; CYZ; 3,80 g; 24 mm; RIC, VI, 50.
 1950. 1 AE Maximian II Daza, 308–310; NIC; 3,74 g; 27 mm; RIC, VI, 55.
 1954. 1 AE Maximian II Daza, 308–310; NIC; 5,41 g; 28 mm; RIC, VI, 55.
 1 AE Maximian II Daza, 308–310; NIC; 6,48 g; 26,50 mm; RIC, VI, 55.
 1974. 1 AE Maximian Herculis, 310–311; HER; 5,95 g; 25 mm; RIC, VI, 53.
 1967. 1 AE Galeria, 308–311; CYZ; 4,75 g; 25 mm; RIC, VI, 71.
 1950–1951. 1 AE Galeria, 308–311; 5,89 g; 27 mm; Coh², 2.
 1950. 1 AE Maximinus II Daza, 310–311; NIC; 3,26 g; 23 mm; RIC, VI, 64.
 1950–1951. 1 AE Constantinus I, 310–312; LOND; 3,16 g; 23,75 mm; RIC, VII, 208.
 1952–1953. 1 AE Maximinus II Daza, 311; HER; 3,69 g; 25 mm; RIC, VI, 64.
 înainte de 1944. 1 AE Maximinus II Daza, 311–313; ANT; RIC, VI, 162b.
 1974. 1 AE Constantinus I, 313; HER; 1,62 g; 22 mm; RIC, VI, 75.
 1974. 1 AE Constantinus I, 313; ARL; 3,55 g; 22 mm; RIC, VII, 19.
 1961–1964. 1 AE Constantinus I, 313; HER; fragment; RIC, VII, 75.
 1914–1943. 1 AE Licinius I, 313–314; HER; 2,95 g; 24 mm; RIC, VII, 6.
 1949. 1 AE Licinius I, 313–314; HER; 3,87 g; 22 mm; RIC, VII, 6.
 1974. 1 AE Licinius, 313–314; PT; 2,42 g; 20 mm; RIC, VII, 13.
 1974. 1 AE Licinius, 313–314; HER; 3,55 g; 24 mm; RIC, VII, 6.
 1967. 1 AE Licinius I, 313–315?; SIS; 5,79 g; 26 mm; RIC, VII, —.
 1975. 1 AE Licinius, 313–315; SIS; 2,64 g; 21×23 mm; RIC, VII, 4.
 1951. 1 AE Constantinus I, 313–317; 3,93 g; 21 mm; Coh², 296.
 1964. 1 AE Constantinus I, 313–317; 2,20 g; 22 mm; NIC; RIC, VII, 12.
 1974. 1 AE Constantinus I, 315–316; RQ; 3,14 g; 20 mm; RIC, VII, 40.
 1958. 1 AE Licinius I, 315–316; HER; 2,64 g; 22 mm; RIC, VII, 13.
 1974. 1 AE Constantinus I, 316–317; PLN; 3,40 g; 22 mm; RIC, VII, 88.
 1952. 1 AE Licinius I, 317; HER; 2,31 g; 19,50 mm; RIC, VII, 17.
 1963. 1 AE Crispus, 317; SIS; 2,80 g; 19 mm; RIC, VII, 39.
 1953. 1 AE Licinius I, 317–320; ANT; 2,90 g; 19 mm; RIC, VII, 27.
 1976. 1 AE Constantinus I, 318–320; HER; 2,17 g; 19 mm; RIC, VII, 38.
 1952. 1 AE Licinius I, 319; ARL; 2,59 g; 17,80 mm; RIC, VII, —.
 1953. 1 AE Crispus, 319; SIS; 2,38 g; 18 mm; RIC, VII, 87.
 1953. 1 AE Constantinus I, 320; THE; 2,41 g; 17,50 mm; RIC, VII, 75.
 1956. 1 AE Constantinus I, 320; ROMA; 3,09 g; 18 mm; RIC, VII, 211.
 1966. 1 AE Constantinus I, 320; SIS; 2,11 g; 19 mm; RIC, VII, 148.
 1952. 1 AE Licinius I, 320; HER; 2,43 g; 18 mm; RIC, VII, 12.
 1974. 1 AE Licinius, 320; THE; 2,83 g; 18 g; RIC, VII, 76.
 1953. 1 AE Constantinus I, 321–324; SIS; fragment; RIC, VII, 180.
 1958. 1 AE Constantinus I, 321–324; SIS, 2,59 g; 17 g; RIC, VII, 174.
 1915. 1 AE Licinius I, 321–324; HER; 2,42 g; 20 mm; RIC, VII, 52.
 1950. 1 AE Licinius I, 321–324; HER; 2,30 g; 19 mm; RIC, VII, 52.
 1957. 1 AE Licinius I, 324–324; CYZ; 3,13 g; 19 mm; RIC, VII, 15.
 1958. 1 AE Licinius I, 321–324; CYZ; 2,25 g; 19 mm; RIC, VII, 15.
 1 AE Licinius I, 321–324; CYZ; 2,34 g; 19,5 mm; RIC, VII, 15.
 1 AE Licinius II, 321–324; NIC; 2,33 g; 19,5 mm; RIC, VII, 49.
 1953. 1 AE Licinius II, 321–324; 2,86 g; 18,45 mm; Coh², 21.
 1969–1970. 1 AE Licinius II, 321–324?; 1,61 g; 19,5 mm.
 1969–1970. 1 AE Licinius II, 321–324; 1,57 g; 18 mm.
 1969–1970. 1 AE Licinius II, 321–324; HER; 1,63 g; 20 mm; RIC, VII, 54.
 1974. 1 AE Licinius II, 321–324; HER; 2,90 g; 20 mm; RIC, VII, 54.
 1974. 1 AE Licinius, 321–324; NIC; 2,22 g; 20 mm; RIC, VII, 49.
 1950. 1 AE Crispus, 321–324; SIS; 2,70 g; 19 mm; RIC, VII, 181.
 1950. 1 AE Crispus, 321–324; SIS; 2,70 g; 19 mm; RIC, VII, 181.
 1974. 1 AE Crispus, 321–324; SIS; 2,70 g; 19 mm; RIC, VII, 175.
 1974. 1 AE Crispus, 321–324; HER; 2,72 g; 21 mm; RIC, VII, 52.
 1974. 1 AE Crispus, 321–324; HER; 3,65 g; 20 mm; RIC, VII, 52.
 1965. 1 AE Constantinus I, 324; HER; 3,13 g; 19 mm; RIC, VII, 56.
 1974. 1 AE Constantinus I, 324; TSBVI; 3,55 g; 18 mm; RIC, VII, 123.
 1953. 1 AE Constantinus I, 324; HER; 3,30 g; 19 mm; RIC, VII, 63.
 1974. 1 AE Licinius; NIC; 2,08 g; 20 mm; RIC, VII, 24.
 1974. 1 AE Licinius; CYZ; 3,13 g; 18 mm; RIC, VII, 9.
 1974. 1 AE, tip IOVI CONSERVATORI; 2,39 g; 22 mm.
 1914–1943. 1 AE Licinius I; 2,60 g; 17 mm; Coh², 94?
 1919–1920. 1 AE Licinius I; 1,75 g; 19,5 mm; Coh², 74.
 1919–1920. 1 AE Licinius I; 2,33 g; 20 mm; Coh², 145.
 1951. 1 AE Licinius I; 1,25 g; 18,50 mm; Coh², 74?
 1951. 1 AE Licinius I; 1,98 g; 19 mm; Coh², 74?
 1953. 1 AE Licinius I; 2,50 g; 20,50 mm; Coh², 74., 74?
 1953. 1 AE Licinius I; 2,54 g; 19,80 mm; Coh², 82?
 1953. 1 AE Licinius I; 2,96 g; 20,65 mm; Coh², 82?
 1953. 1 AE Licinius I; 2,16 g; 21 mm; Coh², 71.
 1954. 1 AE Licinius I; 1,83 g; 22,50 mm; Coh², 90?
 1957. 1 AE Licinius I; 2,31 g; 18 mm; Coh², 71.

- 1914–1942. 1 AE Licinius I; fragment.
 1914–1943. 1 AE Licinius I; fragment; Coh², 79.
 1951–1965. 4 AE Licinius I; fragmente.
 H. Nubar, *Histria*, III, 1973, p. 168–181; Gh. Poenaru
 Bordea, *Histria*, VI, 1982, p. 151–153.
- HÎRȘOVA – „CARSIUM” (jud. Constanța).
 149) 1 ant Probus; SIS; 2,85 g; 20 mm; RIC, V/2, 210;
 MINAC, inv. 15a.
 1 ant Probus, 281; 3,61 g; 23 mm; Coh², 674;
 MINAC, inv. 14853.
 1 AE Diocletian, 305; 2,48 g; 20 mm; Coh², 237;
 MINAC, inv. 14840.
 1 AE Constantin I, 313; HER; 4,26 g; 23,5 mm;
 RIC, VII, 73; MINAC, inv. 14831.
 1 AE Licinius, 317–320; NIC; 2,02 g; 16 mm; RIC,
 VI, 24; MINAC, inv. 15b.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 476;
 A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 280.
- ISACCEA – „NOVIODUNUM” (jud. Tulcea).
 150) 1 ant Probus, 282; LUG; 3,16 g; 20,5 mm; RIC,
 V/2, 115; MINAC, inv. 20 034.
 1 ant Probus, 281; ROMA; 2,61 g; 19 mm; RIC,
 V/2, 173; MINAC, inv. 20 035.
 1 ant Probus, 277; SERD; 3,40 g; 23 mm; RIC, V/2,
 888; MINAC, inv. 20 036.
 1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; 2,95 g;
 20 mm; RIC, VI, 14; MINAC, inv. 20 040.
 1 AE Diocletian, 295–296; HER; fragment; RIC,
 VI, 13; MINAC, inv. 20 039.
 1 AE Diocletian, 297–298; HER; fragment; RIC,
 VI, 19a; MINAC, inv. 20 037.
 1 AE Maximian II Galerius, 297–298; HER; 6,33 g;
 27 mm; RIC, VI, 20b; MINAC, inv. 20 038.
 1 AE Licinius II, 321–324; HER?; 1,79 g; 18,5 mm;
 RIC, VII, 54; MINAC, inv. 20 021.
 1 AE Licinius II, 321–324; HER?; 2,41 g; 19 mm;
 RIC, VII, 54; MINAC, inv. 20 022.
 1 AE Constantin I, 321–324; HER; 2,38 g;
 18,5 mm; RIC, VII, 51; MINAC, inv. 20 020.
 1 AE Constantin I, 324; TSEVI; 2,25 g; 18 mm;
 RIC, VII, 123; MINAC, inv. 20 023.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 9, 1976, p. 226–227.
- MANGALIA – „CALLATIS” (jud. Constanța); 1966.
 151) 1 AE Licinius II, 317–320; ANT; 2,42 g; 18,4 mm;
 RIC, VII, 29; MINAC, inv. 769.
 1 AE Licinius I, 319; ARL; 2,58 g; 18,5 mm; RIC,
 VII, 1996; MINAC, inv. 7 659.
 A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 232.
- OSTROV – „DÜROSTORUM” (jud. Constanța).
 152) 1 AE Licinius, 313; HER; 2,91 g; 22,5 mm; RIC, VI,
 74; MINAC, inv. 49 475.
- TROPÆUM TRAIANI – „TROPÆUM TRAIANI” (com.
 Adamclisi, jud. Constanța)
 153) 1 ant Diocletian, 288–289; ROMA; RIC, V/2, 163.
 1 AE Constantin I, 312–313; THE.
 1 AE Licinius, 313–314; HER; 1,19 g; 22 mm;
 RIC, VII, 6; MINAC, inv. 9 530.
 1 AE Licinius, 313–314; NIC; 2,75 g; 20 mm; RIC,
 VII, 13; MINAC, inv. 9 105.
 1 AE Licinius, 313–317; RIC, VII, tip IOVI CONSER-
 VATORI; MINAC, inv. 9 118.
 2 AE Constantin I, 314–315; ROMA.
 1 AE Constantin I, 315–316; ROMA.
 1 AE Licinius, 317–320; NIC; 3,93 g; 18,3 mm;
 RIC, VII, 24; MINAC, inv. 9 139.
 1 AE Constantin I, 317–320; NIC.
 1 AE Constantin I, 318–320; HER.
 1 AE Constantin I, 319; THE.
 1 AE Licinius, 321–324; 3,05 g; 19,5 mm; RIC,
 VII, IOVI CONSERVATORI; MINAC, inv. 9 151.
 1 AE Licinius, 321–324; HER; 2,63 g; 18,5 mm;
 RIC, VII, 54; MINAC, inv. 9 126.
 1 AE Licinius, 321–324; HER; 2,45 g; 19 mm;
 RIC, VII, 54; MINAC, inv. 9 138.
 Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 335; R. Ocheșeanu;
Tropaeum Traiani. Vol. II. Descoperiri monetare (ma-
 nuscris, 1976), cf. I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin
 cel Mare*, București, 1982, p. 154–158.
- TURCOAIA – „TROESMIS”, punctul Iglîța (com. Turcoia,
 jud. Tulcea).
 154) 1 ant Probus; 2,20 g; 22 mm; tip PAXAVG; în colecție
 particulară.
 1 ant Carinus; TIC; 3,68 g; 21,5 mm; RIC, V/2, 295.
 1 AE Diocletian, 295–295; HER; 2,08 g; 19 mm;
 RIC, VI, 13; MDDT, inv. 39 675.
 1 AE Maximian Herculis, 295–296; HER; 2,97 g;
 19 mm; RIC, VI, 14; în colecție particulară.
 1 AE Constantin I, 312–313; CYZ; 3,90 g; 20,5 mm;
 RIC, VI, 105 c; MDDT, inv. 39 671.
 1 AE Constantin I, 312–313; 1,94 g; 21 mm;
 RIC, VI, tip IOVI CONSERVATORI.
 1 AE Licinius I, 313; HER; 3,10 g; 20 mm; RIC,
 VII, 74; MDDT, inv. 39 676.
 1 AE Licinius II, 317; HER; 3,01 g; 19 mm; RIC,
 VII, 25; MDDT, inv. 39 649.
 1 AE Crispus, 317; SIS; 2,24 g; 19 mm; RIC, VII,
 39; MDDT, inv. 39 685.
 1 AE Constantin I, 317–320; NIC; 2,80 g; 18 mm;
 RIC, VII, 23.
 1 AE Constantin I, 318; ASIS; 3 g; 18 mm;
 RIC, VII, 54; MDDT, inv. 39 677.
 1 AE Constantin I, 318; ASIS; 1,60 g; 16,5 mm;
 RIC, VII, 54; MDDT, inv. 39 678.
 1 AE Constantin I, 318; SIS; 2,90 g; 19 mm; RIC,
 VII, 54; MDDT, inv. 39 679.
 1 AE Constantin I, 318; SIS; 2,30 g; 17 mm; RIC,
 VII, 54; MDDT, inv. 39 681.
 1 AE Constantin I, 320; TSEVI; 2,43 g; 18 mm;
 RIC, VII, 96; MDDT, inv. 10 657.
 1 AE Constantin I, 320; 1,13 g; 18 mm; RIC, VII,
 tip CONSTANTINVS MAX AVG/VOT/XX; MDDT,
 inv. 39 652.
 1 AE Constantin I, 320–321; PT; 2,90 g; 20 mm;
 RIC, VII, 140; MDDT, inv. 39 682.
 1 AE Constantin I, 320–321; 2,16 g; 19 mm;
 RIC, VII, tip DN CONSTANTINVS MAX AVG/VOT/
 XX; MDDT, inv. 39 760.
 1 AE Licinius II, 321–324; HER; 2,15 g; 18 mm;
 RIC, VII, 54; MDDT, inv. 39 650.
 1 AE Licinius I, 321–324; 0,58 g; 18 mm; RIC, VII,
 tip IOVI CONSERVATORI; MDDT, inv. 39 648.
 1 AE Licinius I, 321–324; HER; 2,04 g; 20 mm;
 RIC, VII, 52; MDDT, inv. 11 134;
 1 AE Licinius I, 321–324; HER; 1,96 g; 20 mm;
 RIC, VII, 52; MDDT, inv. 11 126.
 1 AE Licinius II, 321–324; HER; 2,45 g; 19 mm;
 RIC, VII, 54; MDDT, inv. 10 656.
 1 AE Licinius II, 321–324; 2,73 g; 20 mm; HER;
 RIC, VII, 54; în colecție particulară.
 1 AE Licinius I, 321–324; CYZ; 2,87 g; 20 mm;
 RIC, VII, 15; în colecție particulară.

II. U.R.S.R.

ANADOL (reg. Odessa); 1913.

155) 1 AV Diocletian.

G. B. Fedorov, *Omagiu*, 1960, p. 180.

BRESTOV (r. Mukačevo, reg. Zakarpatskaja).

156) 1 AV Licinius; ARL.

A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy i koševniki v nizov'jach' Dunaja I – IV vv. n.e.*, Kiev, 1984, p. 106.

BUKAČEVO (r. Bakačevo, reg. Ivano-Frankovsk).

157) 1 AE Crispus.

V. V. Kropotkin, *VDI*, 1951, 4; M. Yu. Brajčevskij, *Rim'ska moneta*, p. 166 (571).

CALARAȘOVCA (r. Ocnița, R.S.S. Moldovenească); 1972.

158) 1 ant Diocletian; Coh², 184 = RIC, V/2, 35, anii
287–288.A. A. Nudelman, *Arh. issledovania*, p. 206 (18);
C. Preda, *SCIYA*, 26, 1975, 4, p. 461.CHIȘLIȚA – PRUT (r. Vulcănești, R. S. S. Moldove-
nească); 1972.

159) 1 AE Diocletian; ROMA; RIC, VII, 76a, anii 297–298.

A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 206 (19); C. Preda, *op. cit.*,
p. 463.

- GIURGIULEȘTI (r. Vulcănești, R.S.S. Moldovenească).
160) 1 AE Diocletian, 297–298; ROMA; RIC, VI, 76a.
A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 190; C. Preda, *op. cit.*, p. 466.
- DOMNIȚA (r. Kotovsk, reg. Odessa).
161) 1 AR Constantius Chlorus, imitație.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 156 (461).
- GRIBOVKA (r. Ovidiopol, reg. Odessa); 1981.
162) 1 AV Licinius; 5,2 g; 20 mm; Coh², p. 201 (131).
A.V. Gudkova M. M. Fokeev, *op. cit.*, p. 106.
- HORTICA (r. Zaporožije, reg. Zaporožije).
163) 1 AE Diocletian.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 138 (193).
- INEȘTI (r. Telenesti, R. S. S. Moldovenească); 1971.
164) 1 AE Constantinus I; Coh., p. 233 (44).
A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 206 (22) pentru Constantius II; C. Preda, *op. cit.*, p. 470.
- JASUNOVA (r. Liubasevsk, reg. Odessa).
165) 1 ant Probus; ROMA; 4,19 g; 23–24 mm; RIC, V/2, 157.
P. O. Karyškovski, *KS Odessa*, 1961 (1963), p. 65 (16).
- JURAVKA (r. Novomirgorod, reg. Kirovograd); 1904.
166) 1 ant Maximian Herculis, 287–288; ALEX.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 149 (360).
- KOSINE (r. Svalijavsk, reg. Zakarpatskaja).
167) 1 AV Probus.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 136 (179).
- KRILOS (r. Galic, reg. Ivano-Frankovsk).
168) Emisiuni Constantinus I și Licinius.
V. V. Kropotkin, *VDI*, 1951, 4.; M. Yu. Brajčevs'kij, *KSI*, 3, 1954 idem, *Archeologija*, Kiev, 6, 1952; idem, *Rims'ka moneta*, p. 168 (582).
- KRISTINOPOL (r. Zabursk, reg. Lvov); 1875.
169) 1 AE Crispus; TREV; Coh², VII, 45.
M. Yu. Brajčevs'kij, *Rims'ka moneta*, p. 152 (401).
- MAXIMOVKA (r. Dobroveličkovsk, reg. Kirovograd).
170) Emisiuni de bronz: Maximianus II Daza, Licinius II.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 147 (345).
- MĂCĂREȘTI (r. Nisporeni, R.S.S. Moldovenească); 1951.
171) 1 AE Diocletian; perforată; 21,7 mm.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 204 (1078); G. B. Fedorov, *Omagiu*, 1960, p. 181 (15); V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4; 1961, p. 95 (1551); C. Preda, *op. cit.*, p. 472; A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 66.
- MLINISK (r. Budanivsk, reg. Tarnopol); 1929.
172) 1 AV Maximian Herculis, 286.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 175 (676).
- NADREČNOE (r. Tarutinsk, reg. Odessa).
173) 1 ant Probus; 18 x 19 mm; Coh², VI, p. 264 (87).
P. O. Karyškovski, *KS Odessa*, 1961 (1963), p. 63 (8).
- PERVOMAIISK (r. Pervomaisk, reg. Nikolaev).
174) 1 AE Maximianus II Daza.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 156 (451).
- RIBALČE (r. Golopristsansk, reg. Kerson).
175) 1 AE (?) Licinius I.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 183 (802).
- SAMBOR (r. Sambor, reg. Lvov).
176) ? AE Maximianus II Galerius; Coh², VII, p. 109 (75).
M. Yu. Brajčevs'kij, p. 130 (113).
- SELIȘTE (r. Orhei, R. S. S. Moldovenească); 1972.
177) În așezare Sintana-Cernjachov. 1 AR Maximian Herculis; 2,25 g; 17,50 mm.
A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 65 (53).
- SKELIVKA (r. Staryj Sambor, reg. Lvov).
178) 1 AE Crispus.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 130 (115).
- STANISLAV (în prezent Ivano-Frankovsk reg. Ivano-Frankovsk).
179) 1 AE Probus.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 170 (617).
- TARNOPOL (r. Tarnopol, reg. Tarnopol).
180) Bronzuri: Diocletian, Crispus.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 180 (763b).
- UMAN (r. Uman, reg. Čerkassy); 1809.
181) M inhumatie; 1 AV Carinus.
G. E. Hraban, *MIA*, 116, 1964, p. 268 (100).
- ZABORIV (r. Zaboriv, reg. Tarnopol).
182) 1 AE Maximian Herculis.
M. Yu. Brajčevs'kij, *op. cit.*, p. 177 (709).
- R. S. S. MOLDOVENEASCĂ (regiune).
1 AE Diocletian; Coh², VI, p. 148 (29).
1 AE Diocletian.
1 AE Maximian Herculis; Coh², VI, p. 498 (50).
1 AE Maxentius; Coh², p. 169 (34).
A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 76.
- III. R. P. POLONĂ
- BOCHNIA (m., woj. Tarnowskie); 1930.
183) 1 ant Diocletian, 291; HER; RIC, V/2, 284.
A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 30–31 (10/II).
- BRZESKO (m., woj. Tarnowskie); 1972.
184) 1 AE Crispus; LG; 2,3 g; Coh², 42.
A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 33 (17).
- CZARNY DUNAJEC (gm., woj. Nowosadeckie); 1908.
185) 1 ant Florianus, 276; SERD; RIC, 111.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 47 (34).
- GNOJNO (woj. Kieleckie); Mogilice; 1939–1944.
186) 1 AE Crispus; SIS; Coh², 45.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 62 (55/II).
- GOSTWICA (gm. Podęgródzie, woj. Nowosadeckie); 1959.
187) 1 AV Tacitus, 275–276; ROMA; RIC, V/2, 78; 4,7 g.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 64 (60).
- HUSÓW (gm. Mąrkowa, Woj. Rzeszowski); 1962.
188) 1 AE Licinius I; 3,02 g; Coh², 70 sau 103.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 71 (76).
- Cd. 355 s. 8T–4¹/₂ cw rol 12 f. 299–308 R.
- JASTRZEBIEC (gm. Stopnica, woj. Kieleckie); 1939–1944.
189) 1 AE Constantinus I.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 78 (91/LV).
- KORABNIKI (gm. Skawina, woj. m. Krakowia).
190) 1 AE Maximian Herculis, 294–305; LG; 8,85 g.
1 AE Maxentius; OSTIA; 312–313; 6,99 kg.
1 AE Licinius I; SIS; 3, 60 g; Coh², 67.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 87 (108).
- KRAKÓW (woj. Krakowia); Wawel.
191) 19p3. 1 AE Maxentius; Coh², 5, 7 sau 8.
1950. 1 AE Maximian II Galerius, 308–310; ALEX; RIC, VI, 101 a.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 97 (111/XI) și 111/XIX).
- KRZEMIŃSKI (gm. Boria, woj. Kieleckie); 1959.
192) 1 AE Maximian Herculis.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 106 (117).
- LUBLIN (woj. Lublin); 1952.
193) 1 AE Maximian II Galerius.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 130/II.
- MRZYGŁOD (gm. Sanok, woj. Krośnienskie); 1943.
194) 1 ant Maximian Herculis, 285–294.
1 AE Licinius I, 308–324.
1 AE Licinius II, 317–324.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 123–124 (153).
- NISKO (m., woj. Tarnobrzescie); 1886.
195) 1 AE Licinius II, 317–324; ANT; 2,8 g; Coh², 32.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 149 (161).
- TIKULICE (gm. Przemyśl, woj. Przemyskie); 1871.
196) 1 AE Maximian II Galerius, 294–312; CYZ; 6,5 g; Coh², 231.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 162 (190).
- RAKÓWKI (gm. Raków, woj. Kieleckie); 1966.
197) 1 ant Probus; SIS; RIC, V/2, 715 var...
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 184 (220).
- RZESKÓW (woj. Rzesów); 1930.
198) 1 ant Probus.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 195 (233/III).
- SKRONIÓW (woj. Kieleckie); înainte de 1935.
199) 1 AV Diocletian, 290; ANT; 5,40 g.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 204 (249/II).
- STREGOBORZYCE (gm. Igołomia–Warwreńzyce, woj. Krakowia).
200) 1 AE Licinius I; HER; Coh², 91.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 209 (264).
- TARNOWICE (woj. Krośnienskie); 1875.
201) 1 AE Diocletian, 294–305; THE; 9,75 g; Coh², 93.
1 AE Maximian Herculis, 294–308; 8,7 g; Coh², 123.
A. Kunisz, *op. cit.*, p. 217 (276).

- WŁODAWA (woj. Chelmskie); 1958.
 202) 1 AR Maximian Herculis, 288—289; ALEX.
 A. Kunisz, *op. cit.*, p. 246 (308).
 ZWIECZYCA (gm. Bugochwała, woj. Rzeszowski). 1948.
 203) 1 AE Maximian Herculis, 294—305; ANT; Coh², 180?
 A. Kunisz, *op. cit.*, p. 258 (333).
 III R. P. UNGARA
 BIVALYHALOM (kom. Szabolcs-Szatmár); in mormint sarmatic.
 204) 1 AV Diocletian.
 L. Huszár, *Acta Arch. Hung.*, 5, 1955, p. 67 (XII).
 DUNAHARASZTI (kom. Pest).
 205) 1 ant Diocletian, 291—292; HER; Coh², 34 = RIC, V/2, 284.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 74 (LXI, 132).
 KECSKEMÉT (kom. Bács-Kiskun).
 206) Nyirbaracsi tanya; 1 ant Probus; Coh², 401.
 1 ant Probus; SIS; Coh², 414 = RIC, V/2, 713.
 1 ant Probus; SIS; Coh², 161 = RIC, V/2, 2666.
 Felsőalpári pusztá; in mormint sarmatic. 1 ant Diocletian, 291—292; HER; Coh², 34 = RIC, V/2, 284.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 82 (XCIX, 237—239 și XCIV).
 KISKUNFÉLEGYHÁZA (kom. Bács-Kiskun). Borsihalom.
 207) Descoperire sarmată. 1 AV Severus II, 305—307; imitație.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 86 (CXII).
 PESTERSTÉBET (Budapest, kom. Pest).
 208) Morminte sarmate. ? Diocletian.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 92 (CLXIV).
 SZEGED (kom. Csongrád).
 209) Ótkalom; necropolă sarmată. 1 AE Maximian Herculis; Coh², 546 Mórahalom; mormint sarmat. 1 AE Licinius I.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 95 (CLXXXIX) și 94 (CLXXXIV).
 IV. R. S. F. IUGOSLAVIA
 BANATSKI BRESTOVAC (Brestovăț); 1881—1892.
 210) Emisiuni de bronz; Probus? Diocletian, Maximian II Galerius, Crispus, Constantinus I?
 I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, p. 12; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (71).
 BANATSKI DESPOLOVAC (reg. Torontal); in mormint sarmat.
 211) M 4. 1 AR Probus.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 75 (XVLI/III/139).
 BANATSKI KARLOVAC (Carlovăț).
 212) 1 AE Probus.
 Numkölz, 9, 1910, p. 140; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 23;
 D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (72).
 BANATSKA PALANSKA (Palanca).
 213) Emisiuni de argint și de bronz: Diocletian, Licinius I, Licinius II; in vechea colecție Sig. Ormós.
 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 32; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (73).
 BELA KRÍKVA (Biserica Albă); 1875.
 214) 3 AE Crispus; Muz. Budapesta.
 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 18—19; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (77).
 KOVIN (Cubin)
 215) Bronzuri: Probus (1); Licinius (3); in vechea colecție Sig. Ormós.
 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 25; D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (95).
 LEOPOLDOVA (Centa).
 216) 1 AE Diocletian.
 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 26; D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (97).
 MRAMORAC; între „șanțuri romane”.
 217) 1 AE Diocletian.
 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 29; D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (101).
 OSTROVO
 218) 1 AE Crispus.
 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 38; D. Protase, *Problema continuității*, p. 176 (107).
 SENTA; mormint sarmat.
 219) 1 AE Diocletian; SIS; Coh², 106.
 L. Huszár, *op. cit.*, p. 103 (CCLIV).

TEZAURE

- CLUJ-NAPOCA — „NAPOCA” (jud. Cluj); in piața muzeului lângă Institutul de istorie; 7 ant.
 1) 1 ant Tacit; ROMA; Coh², VI, 52 = ROMA;
 RIC, V/2, 89.
 1 ant Probus; CYZ; Coh², VI, 184 = Roma;
 RIC, V/2, 348.
 1 ant Probus; ROMA; Coh², VI, 252 = ROMA; RIC
 V/2, 170.
 1 ant Probus; Coh², VI, 616 = TIC;
 RIC, V/2, 253.
 1 ant Probus; SERD; av: Coh², VI, 681 = SERD;
 RIC, V/2, 861.
 rv: Coh², VI, 671 = SIS;
 RIC, V/2, 779
 1 ant Probus; ROMA; Coh², VI, 766 = ROMA;
 RIC, V/2, 223.
 1 ant Carinus. Coh², VI, 103 = ROMA;
 RIC, V/2, 158.
 I. Winkler, *SCN*, 3, 1960, p. 442; B. Mitrea, *SCIV*,
 12, 1961, 1, p. 150 (32); N. Vlassa, *SCIV*, 15, 1964,
 1, p. 139—141, „in pământul asvirlit din interiorul unei
 locuințe sectionate...”; D. Protase, *Problema continuității*,
 p. 163 (14); D. Radu, *ActaMN*, 1967, p. 497;
 C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.

LES MONNAIES ROMAINES POSTAURELIENNES DANS LES TERRITOIRES CARPATO-DANUBIANO-PONTIQUES (LES ANNÉES 275—491). I. LA PÉRIODE 275—324

RÉSUMÉ

Par la reprise de l'étude des monnaies romaines postauréliennes du nord du Bas-Danube l'auteur étend les recherches sur la province Scythia Minor et les régions orientales jusqu'au Dniepr. On fait certaines observations pour les régions limitrophes à l'ancienne province Dacia, l'Ukraine subcarpatique et l'interfleuve Danube-Tisa.

A cette occasion on a proposé une nouvelle périodisation concernant la première période de circulation des monnaies qui finit, d'après les nouveaux critères établis, en 324.

La formation du répertoire des découvertes de monnaies provenant de l'ancienne province Dacia, l'aire de la culture Sintana de Mureș-Černajachov, où se délimite la composante romaine carpato-danubienne, et la province Scythia Minor, ainsi que des régions limitrophes rappelées, ensuite leur cartographie a permis la découverte pour la période 275—324 de trois étapes qui se distinguent par les concentrations différentes des découvertes de monnaies et le métal utilisé à leur frappe.

Dans l'aire de l'ancienne province Dacia les découvertes de monnaies délimitent trois zones principales de groupement, entre le Danube et l'Olt, la Plaine du Banat et le Plateau de la Transylvanie. L'évolution de ces groupements n'est pas la même. Dans la première zone le nombre des découvertes est en accroissement, le groupement principal provenant de l'interfleuve Olt-Jiu. Dans la deuxième zone le nombre des émissions se réduit à quelques exemplaires répandus près du Danube. Dans le

Plateau de la Transylvanie le matériel de monnaies se retire de la Plaine de la Transylvanie et le Plateau des Tirnave pour se concentrer entre Someș et Mureș dans le Plateau de Lopada, la Plaine de Turda et le couloir de Someșul Mic.

Un nombre de 10 trésors découverts dans le Plateau des Tirnave et les zones Bistrița—Timiș—Crena et Hațeg—Petroșani constitue un lot représentatif pour la mise en évidence du phénomène de thésaurisation passé entre 275—324.

Les émissions postauréliennes découvertes dans l'aire de la culture Sintana de Mureș-Černjachov proviennent pour la plupart de lieux insuffisamment analysés du point de vue archéologique mais prouvent la préférence des possesseurs pour le métal précieux. Il est à noter l'aire plus restreinte de diffusion des monnaies en bronze dans les régions est-carpatiques, jusqu'au Dniester et celles situées entre le Danube et Olt. De même, dans l'aire de cette culture le phénomène de thésaurisation des monnaies postauréliennes est rencontré sporadiquement, seulement dans des trésors provenant de l'extrémité ouest de l'aire.

La troisième région dans laquelle nous avons poursuivi la circulation des monnaies entre 275—324 a été Scythia Minor créée par la réforme administrative de Dioclétien. Le matériel de monnaies de la zone des cités offre une précieuse source de comparaison avec la même catégorie de sources résultant à la suite des recherches de Sucidava et Dierna.

Parmi les conclusions qui ont accompagné notre fin nous pouvons rappeler que la retraite de l'armée et de l'administration romaine n'a pas dérangé le déroulement par la suite du phénomène économique développé antérieurement. Le fait que le repliement de la frontière s'est fait temporairement, existant en permanence l'intention de revenir, au moins partiellement, dans les territoires abandonnés, est prouvé par l'abondance des monnaies découvertes dans les fortifications romaines de la ligne du Danube et surtout par le renforcement de la romanité dans la zone limitrophe nord-danubienne et Scythia Minor par l'accroissement des émissions aussi à la conclusion que après 275 la stratégie impériale a gardé au centre de son attention le secteur danubien compris entre le pont de Drobeta et les bouches du Danube.

LÉGENDE DE FIGURES

Fig. 1. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes dans la période 275—324. a. : bronze ; b. : argent ; c. : or.
1. découvertes isolées ; 2. trésors ; 3. cités ; villes ; 4. l'aire de la culture Sintana de Mureș-Černjachov ; 5. vallum (en terre)
d'après R. Vulpe, dans *Dacia*, N. S., V.;

Fig. 2. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes dans l'étape 275—294. a. : bronze ; b. : argent ; c. : or.
1. découvertes isolées ; 2. trésors ; 3. cités, villes ; 4. l'aire de la culture Sintana de Mureș-Černjachov ; 5. vallum (en terre). A. La diffusion des monnaies postauréliennes entre 275—284.

Fig. 3. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes dans l'étape 295—309/131. a. : bronze ; b. : argent ; c. : or.
1. découvertes isolées ; 2. cités ; 3. villes ; 3. l'aire de la culture Sintana de Mureș-Černjachov ; 4. vallum (en terre).

Fig. 4. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes dans l'étape 311—324. a. : bronze ; b. : argent ; c. : or.
1. découvertes isolées ; 2. cités ; villes ; 3. l'aire de la culture Sintana de Mureș-Černjachov ; 4. vallum (en terre).

AȘEZAREA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA EPURENI-VASLUI

DE

DAN GH. TEODOR

Cu prilejul unor cercetări de suprafață întreprinse pe teritoriul comunei Epureni, județul Vaslui, pe locul denumit „Siliște”, aflat la sud-est de localitate, la confluența pârâielor Șoldeni și Florenta (Epureni), au fost descoperite resturi ceramice din diferite epoci istorice, o importanță aparte, prin numărul și varietatea lor, prezentându-le vestigiile din secolul al XI-lea e. n.¹

Cum asemenea urme feudale timpurii erau deosebit de bogate și prezentau, prin caracteristicile lor, o serie de elemente noi, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași a întreprins aici, între anii 1967—1969 săpături arheologice sistematice², prin intermediul cărora a fost posibilă obținerea unor importante date privind perioada de la cumpăna dintre milenii I și II ale erei noi precizându-se în felul acesta mai bine, atât conținutul aspectului de cultură materială specific zonelor Podișului Central Moldovenesc, cât și locul său în contextul civilizației vechi românești de la est de Carpați în perioada respectivă.

Așezarea feudală timpurie, probabil destul de restrânsă ca întindere, este situată pe prelungirea pantei de sud-vest a dealului Siliștei, în apropierea șesului pârâului Florenta, care o și delimitează pe porțiunile ei de sud și vest.

În funcție de resturile arheologice, grupate mai ales în jurul unei mici ravene, aflată la sud-est de pantele dealului amintit și pe o anumită porțiune de teren, liberă de culturi agricole și plantații de pomi, situată între calea ferată Birlad—Bodgănești, șesul pârâului Florenta și al pârâului Șoldeni, s-a conceput o rețea de secțiuni și casete, pe direcția aproximativ nord-est—sud-vest, urmînd înclinarea pantei către albia celor două pârâie.

Prin săpăturile întreprinse în perioada de timp menționată a putut fi cercetată astfel o suprafață de teren de aproximativ 1 300 m², din zona de sud-est a așezării (fig. 1).

Din punct de vedere stratigrafic, în această parte a așezării s-a constatat că, după stratul actual, variînd între 0,10—0,15 m grosime, urmează un nivel de cultură aparținînd secolelor XV—XVII, a cărui grosime cuprinsă între 0,15 și 0,25 m, variază în funcție de înclinarea pantei, în unele porțiuni de teren fiind absent (mai ales înspre albia pârâielor). Nivelul feudal suprapune direct orizontul cultural feudal timpuriu, care este cel mai bine reprezentat pe întreaga suprafață de teren cercetată. Grosimea acestui orizont feudal timpuriu variază între 0,20—0,30 m, fiind chiar mai mare în zonele complexelor de locuire sau ale unor cuptoare. Acest orizont suprapune, la rîndul său, un nivel foarte subțire căruia îi aparțin cîteva vetre simple, în unele porțiuni gros chiar de 0,10—0,15 m, dar în cea mai mare parte distrus de locuirea ulterioară. Acest nivel, după resturile ceramice pe care le conține, aparține epocii Hallstattului timpuriu, probabil aspectului de tip Cozia³. De asemenea, în zona săpăturilor arheologice întreprinse au mai fost descoperite și cîteva resturi ceramice, sporadice, datînd din perioada bronzului mijlociu, fără a putea fi observat și stratul de cultură corespunzător⁴. Nu este exclus ca aceste puține resturi ceramice din perioada bronzului mijlociu să fi fost antrenate aici de torenți sau lucrări agricole, dintr-o așezare aflată la cîteva sute de metri mai spre nord-est, pe panta dealului menționat, după cum o indică acolo numărul mai mare de resturi ceramice de acest fel, identificate cu prilejul unor cercetări de suprafață anterioare⁵.

¹ G. Coman, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 290; idem, în *Ark.Mold.*, VI, 1969, p. 292, 295, fig. 8/6; 10/7, 10, 12, 15; 11/3; 12/3—4; 13/5—6, 9, 11; 14/5; 17/4; 18/2, 4—5.

² La cele trei campanii de săpături a participat permanent, fiindu-ne de un real ajutor, regretatul prof. G. Coman, descoperitorul acestei așezări. De asemenea, în campania din anul 1967 din colectivul de cercetare au mai făcut parte și

cercetătorii V. Spinei și V. Chirica.

³ G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 127.

⁴ Determinările cronologice și culturale ale acestor fragmente se datorează cercetătorului principal M. Florescu căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁵ G. Coman, *op. cit.*, p. 127.

În ceea ce privește așezarea feudală timpurie, ca urmare a săpăturilor efectuate au fost dezvelite mai multe locuințe și cuptoare de ars ceramică, copt pîine sau prelucrarea metalelor, din care provine destul de puțin material arheologic. Raritatea materialelor arheologice ne determină să presupunem, așa cum de altfel o indică situația terenului, ca și concentrarea unui număr destul de mare de cuptoare în zona cercetată, că ne aflăm de fapt la marginea de sud-vest a așezării care, în mare parte, a fost distrusă de altfel cu prilejul construirii căii ferate amintite și a șoselei paralele cu aceasta, ce o traversează pe direcția aproximativ nord-sud.

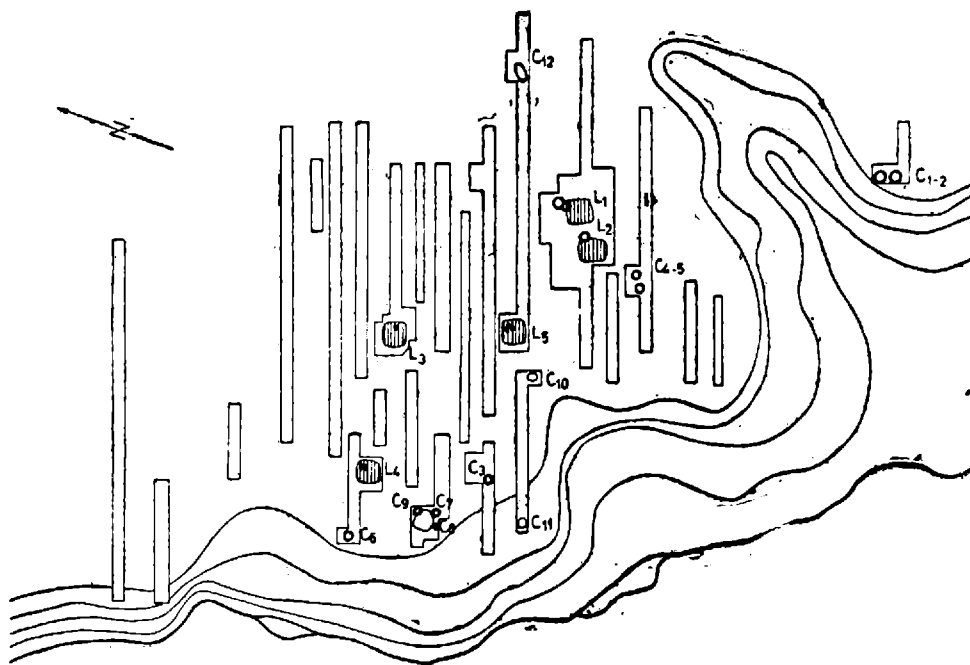

Fig. 1. Epureni-Vaslui. Planul general al săpăturilor arheologice din anii 1967-1969.

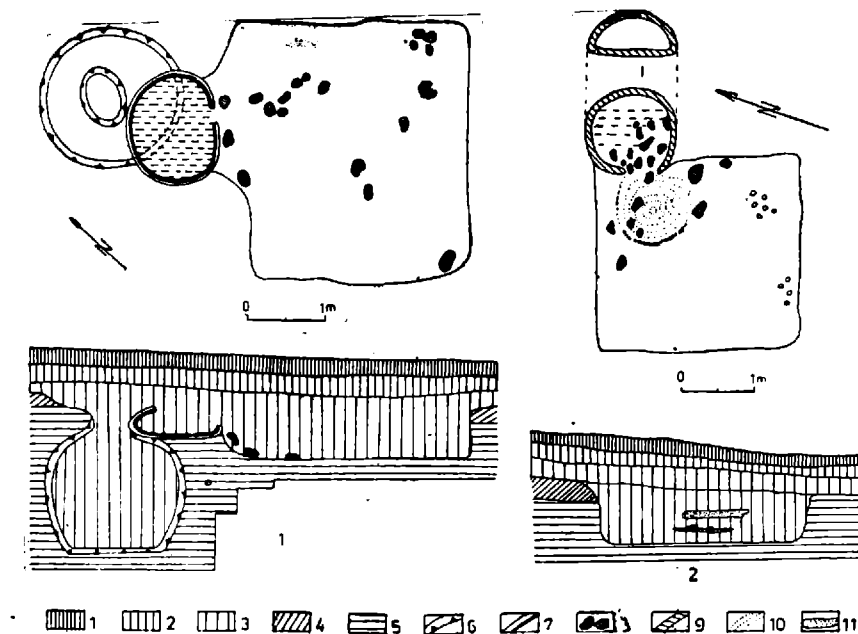

Fig. 2. Locuințele nr. 1 (1) și nr. 2 (2), plan și profil stratigrafic 1, sol vegetal; 2, nivel secolele XV-XVII; 3, nivel feudal timpuriu; 4, nivel preistoric; 5, sol galben steril; 6, groapă arsă; 7, lipitură de cuptor; 8, pietre; 9, cuptor; 10, cenușă; 11, arsură.

Locuințele. Prin săpăturile arheologice întreprinse în așezarea de la Epureni—Vaslui au fost scoase la iveală cinci locuințe, adâncite în pământ, de forme și dimensiuni asemănătoare, având aproximativ aceeași orientare, destul de apropiate între ele și situate în două șiruri paralele.

Locuința nr. 1 (fig. 2/1) a fost descoperită în anul 1967 în secțiunea I. Avea o formă patrulateră cu colțurile puțin rotunjite și laturile de $3,00 \times 3,50$ m, iar orientarea lor era aproximativ nord-vest—sud-est. Latura dinspre nord-vest se arcuia puțin în afară, ca un mic girlici, înglobând un cuptor de lut de formă oval-circulară, prevăzut cu boltă păstrată parțial, înalt de circa 0,35 m, cotlonit în peretele natural al locuinței. Vatra cuptorului, aflată cu 0,20 m mai sus față de podeaua locuinței, era bine lutuită și puternic arsă, lipitura bolții și a vetrei având o grosime de circa 3—4 cm. În apropierea cuptorului și pe podeaua locuinței au fost descoperite câteva pietre arse, folosite probabil la închiderea gurii cuptorului. Nu au fost găsite gropi de la pari de susținere ai pereților sau acoperișului, nici în interior și nici în afara perimetrului locuinței.

În afara limitei locuinței, imediat sub cuptorul cotlonit, a fost săpată, probabil anterior, o groapă de formă sferică cu fundul plat și gura îngustă. Adâncimea gropii era de circa 1,75 m, diametrul maxim de 1,65 m, cel al fundului de 1,10 m iar cel al gurii de 0,50 m. Groapa a fost inițial arsă în interior apoi ușor lutuită. Capacitatea sa de înmagazinare era de aproximativ 3,75 m³, fiind folosită fără îndoială pentru păstrarea cerealelor, putându-se conserva în ea circa 3 000 kg. Faptul că pe o anumită porțiune a acoperișului de cuptorul locuinței, îi asigura mai ales în timpul anotimpurilor reci, o temperatură capabilă să conserve în cele mai bune condiții conținutul de cereale.

În interiorul locuinței au fost descoperite mai multe fragmente ceramice provenite din vase lucrate la roată, ornamentate (fig. 11 ; 12 ; 17/2, 6, 8—10), câteva fragmente ceramice lucrate din pastă fină cenușie (fig. 23/2—3), precum și o fusaiolă de lut ornamentată (fig. 9/3), un străpungător de os (fig. 9/6), un capăt de mîner din os ornamentat (fig. 9/1) și o aplică pătrată, de asemenea din os, ornamentată (fig. 9/2).

În groapa amintită, aflată parțial sub cuptorul locuinței, au fost descoperite câteva fragmente din vase lucrate la roată, identice cu acelea găsite în locuință, resturi de cărbuni, puțină cenușă și o aplică de formă dreptunghiulară, simplă, lucrată dintr-o foaie de aramă (fig. 8/2).

Locuința nr. 2 (fig. 2/2) a fost descoperită tot în anul 1967, în secțiunea I la circa 2 m sud-vest de locuința nr. 1. Ea avea o formă aproape pătrată cu colțurile puțin rotunjite și cu dimensiunile laturilor de $2,50 \times 2,75$ m, fiind cea mai mică locuință descoperită la Epureni. Orientarea laturilor era aproximativ nord-nord-est—sud-sud-vest, iar adâncimea medie, măsurată de la nivelul inițial de construcție de circa 0,70 m. În colțul de nord-nord-vest, cotlonit în peretele natural al locuinței, se afla un cuptor din lut, cu vatra circulară, prevăzut cu boltă, înaltă de aproximativ 0,35 m. Vatra și pereții bolții erau lutuiți și puternic arși. Diametrul cuptorului măsura 0,90 m, iar gura de foc era largă de circa 0,35 m. În interiorul cuptorului ca și pe podeaua locuinței au fost descoperite pietre arse, folosite probabil la închiderea gurii de foc.

Nu au fost descoperite gropi de pari nici în interiorul locuinței, nici în afara perimetrului ei. De asemenea, nu a putut fi precizată intrarea, dar judecînd după poziția cuptorului și după faptul că locuința a fost săpată în contrapantă, ea se afla probabil pe latura dinspre sud-vest.

În interiorul locuinței au fost descoperite resturi ceramice lucrate cu roată și ornamentate (fig. 13 ; 17/1), câteva fragmente ceramice din pastă fină cenușie (fig. 23/4), precum și o săgeată din fier (fig. 8/7), o fusaiolă din lut (fig. 9/4) și un străpungător din os (fig. 9/7).

Locuința nr. 3 (fig. 3/1) a fost descoperită în anul 1968, în secțiunea IX. Ea avea o formă patrulateră cu colțurile dinspre nord și est bine rotunjite și dimensiunile laturilor de $3,40 \times 3,50$ m iar orientarea lor aproximativ nord—nord-est—sud-sud-vest. Adâncimea medie, măsurată de la nivelul inițial de construcție era de 0,85 m, fiind una din cele mai adînci locuințe de la Epureni, și, în același timp, una din cele mai bine păstrate. De-a lungul laturii de nord-vest, la distanțe aproape egale, s-au descoperit șase gropi de la stîlpii de susținere a pereților și a acoperișului, pe mijlocul laturii de nord-est o groapă de stîlp, iar pe latura de sud-est alte trei gropi de pari, la colțuri și pe mijlocul ei. De asemenea, în interior, pe podea, către latura de sud-vest au mai fost precizate încă două gropi de pari. De jur-împrejurul pereților se afla un pat de lut galben, gros de circa 0,30 m. Diametrul gropilor era în medie de 0,15—0,20 m, iar adâncimea lor de circa 0,10—0,30 m. Numărul mare al gropilor de pari (12) concentrarea celor mai multe dintre ele de-a lungul unei singuri laturi, ca și paramentul de lut galben de la baza pereților, arată clar că locuința a suferit o refacere, poate în urma unui incendiu, cum pare să indice și porțiunea de arsură cu cenușă, cărbuni și pietre arse din centrul ei.

În colțul de est era construită o vatră de lut, de formă ovală, formată din două rînduri de lipituri suprapuse, groase împreună de 5 cm și foarte puternic arse. De jur-împrejurul vetrei se aflau pietre arse și înnegrite de fum, provenite probabil de la un parament, desigur inițial mai înalt, după cum o arătau pietrele descoperite pe podeaua locuinței. Vatra cu dimensiunile de $0,75 \times 1,00$ m era situată direct pe podea, în direcția intrării. Intrarea se afla situată pe latura opusă vetrei, sub forma unui gang depășind perimetrul locuinței. În interior au fost descoperite mai multe resturi ceramice provenite din vase lucrate cu roata, din pastă nisipoasă, ornamentate pe corp sau avînd semne în relief pe fund (fig.

14 ; 17/3—4), din care s-a putut întregi un vas (fig. 10/3). Mai multe jumătăți din partea inferioară a unor vase erau grupate de-a lungul laturii de nord-vest și în colțul de nord. Pe lângă resturile ceramice au mai fost descoperite o fusaiolă de lut fragmentată (fig. 9/11) și un vîrf de străpungător din os (fig. 9/8).

Locuința nr. 4 (fig. 3/2) a fost descoperită în 1968 în secțiunea XI. Ea avea o formă patrulateră cu colțurile rotunjite, dimensiunile laturilor sale fiind de $3,25 \times 3,20$ m. Orientarea laturilor era aproximativ nord-est—sud-vest. Adîncimea medie, măsurată de la nivelul inițial de construcție era de 0,50 m, fiind una din cele mai puțin adîncite locuințe. În colțul de nord se afla vatra de formă ovală, cu dimensiunile de circa $0,60 \times 0,85$ m, constituită din două lipituri de lut, groase de 4 cm. Vatra a fost inițial înconjurată de un parament din pietre, dintre care s-au mai păstrat „in situ” doar un grup mai compact, în colțul de nord. Tot de la paramentul vetrei proveneau probabil și pietrele aflate în colțul dinspre est. În marea lor majoritate aceste pietre erau arse sau parțial înnegrite de fum. Nu au fost observate gropi de la stîlpii de susținere ai pereților sau ai acoperișului, structura de lemn a locuinței sprijinindu-se pe tîlpici de lemn, sistem folosit se pare atunci cînd adîncimea gropii locuinței nu era prea mare. Intrarea, de asemenea, nu a putut fi precizată, dar judecînd după situațiile întîlnite la celelalte locuințe, ea se afla mai mult ca sigur pe latura opusă vetrei.

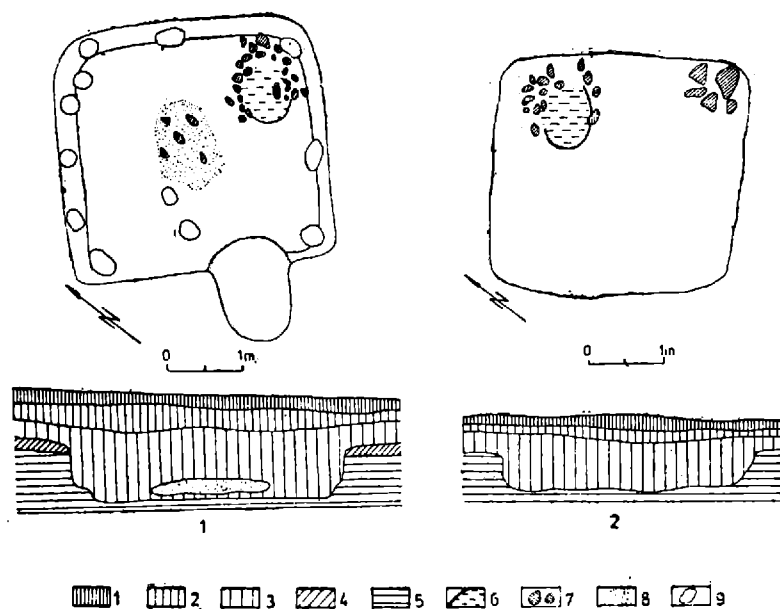

Fig. 3. Locuințele nr. 3 (1) și nr. 4 (2), plan și profil stratigrafic. 1, sol vegetal; 2, nivel feudal secolele XV — XVII; 3, nivel feudal timpuriu; 4, nivel preistoric; 5, sol galben steril; 6, lipitură de vatră; 7, pietre; 8, cenușă; 9, gropi de pari.

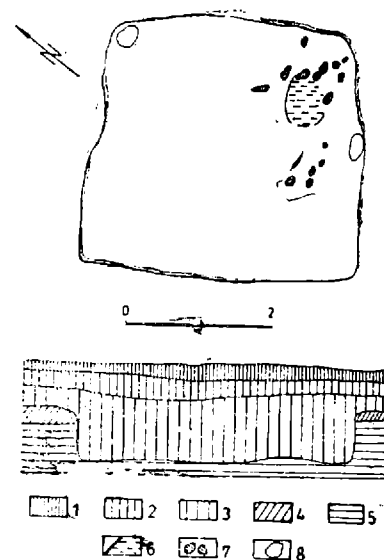

Fig. 4. Locuința nr. 5 plan și profil stratigrafic. 1, sol vegetal; 2, nivel feudal secolele XV—XVII; 3, nivel feudal timpuriu; 4, nivel preistoric; 5, sol galben steril; 6, vatră; 7, pietre; 8, gropi de pari.

În interiorul locuinței au fost descoperite destul de multe fragmente ceramice provenite din vase lucrate la roată din pastă nisipoasă; prezentînd ornamente pe corp sau semne în relief pe fund (fig. 15 ; 18) din care s-a putut întregi parțial un vas (fig. 10/6). De asemenea, au fost descoperite și două fragmente din marginea unei căldări de lut, lucrate dintr-o pastă mai moale, cu pleavă și scoici pisate în compoziție (fig. 15/5, 7), precum și câteva mici fragmente de vase lucrate din pastă fină cenușie cu suprafețele lustruite (fig. 23/1, 5—7). În colțul de est al locuinței au fost găsite, oarecum grupate, un fragment de scară de șea (fig. 8/8), o psalie (fig. 8/6) și un cîrlig (fig. 8/3), toate din fier. Către mijlocul podelei se aflau două vîrfuri de săgeți din fier (fig. 8/1, 4), o lamă de cuțit din fier, fragmentată (fig. 8/5), precum și o fusaiolă de lut, fragmentată (fig. 9/10).

Locuința nr. 5 (fig. 4) a fost descoperită parțial în 1967 în secțiunea VII și dezvelită integral în 1969, în prelungirea aceleiași secțiuni. Locuința avea o formă aproximativ patrulateră, cu colțurile dinspre nord și est rotunjite, dimensiunile laturilor fiind de circa $3,65 \times 3,50$ m, iar orientarea lor, nord-est—sud-vest. Adîncimea gropii locuinței, măsurată de la nivelul inițial de construcție, era în medie de 0,75 m. Latura dinspre nord-vest avea o ușoară arcuire către interior. În colțul de nord și pe mijlocul laturii de la sud-est a fost descoperită cîte o groapă de la stîlpul de susținere a pereților sau acoperișului. Gropile aveau diametrul de 0,20—0,25 m, erau de formă oval-circulară și adînci de 0,35 m. Asemenea gropi au existat probabil și în celelalte colțuri, dar nu s-au mai păstrat. În colțul dinspre est se

afla vatra de formă ovală, cu dimensiunile de $0,50 \times 0,75$ m, constituită din trei rânduri de lipituri, groase în total de 4 cm, fiind puternic arse, pînă la zgurificare. De jur-împrejurul vetrei, inițial fusese ridicat un parament din pietre de râu și gresie locale, din care s-au mai păstrat doar cîteva înspre colțul de est, în fața gurii de foc. Ca și la celelalte locuințe, pietrele erau înroșite și parțial innegrite de fum. Intrarea nu a putut fi bine precizată. Judecînd însă după arcuirea interioară pe care o prezintă latura de nord-vest, ca și după configurația terenului din această parte a așezării (aproape orizontal), intrarea a fost situată probabil lateral față de poziția vetrei, pe latură de vest a locuinței.

În interiorul locuinței, în jurul vetrei și către mijlocul podelei s-au găsit relativ puține fragmente ceramice, toate provenite din vase lucrate la roată din pastă nisipoasă și ornamentate (fig. 16 ; 17/5, 7). De asemenea, au fost descoperite, un străpungător de os (fig. 9/5) și o fusaiolă de lut (fig. 9/9).

Cuptoare. Pe lângă cele cinci locuințe menționate, relativ în imediata lor apropiere și în mare majoritate grupate către marginea de sud-vest a așezării, pe terasa pîrului Florenta, au fost dezvelite 12 cuptoare de lut, folosite pentru producerea ceramicii, prelucrarea metalelor sau coptul pîinii.

a) **Cuptoare de ars ceramică.** Din această categorie fac parte opt cuptoare (nr. 1—2, 4—5, 7—10) dintre care unul (nr. 7) era prevăzut cu grătar și camere speciale de ardere, celelalte fiind simple, cu boltă.

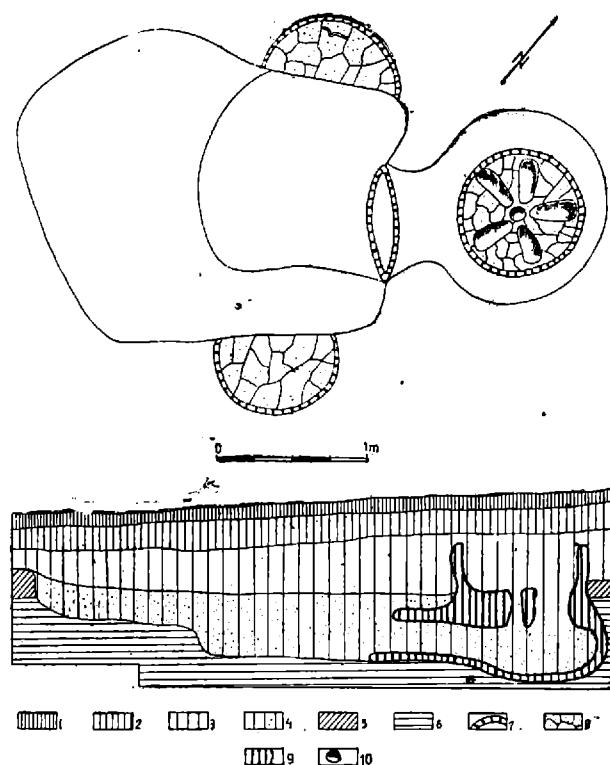

Fig. 5. Cuptorul de ars ceramică, nr. 7, plan și profil stratigrafic. 1, sol vegetal; 2, nivel feudal, secolele XV—XVII; 3, nivel feudal timpuriu; 4, umplutura gropii olarului; 5, nivel preistoric; 6, sol galben steril; 7, limita cuptoarelor; 8, lipitură de vatră; 9, pământ înroșit; 10, orificii de grătar.

Cuptorul nr. 7 (fig. 5) a fost descoperit în 1968, în secțiunea XII. Cuptorul era constituit dintr-o cameră de ardere a vaselor, de formă tronconică, cu diametrul la bază de 0,80 m, prevăzută cu un grătar perforat, care se sprijinea pe o cameră de foc. Pereții camerei de ardere s-au mai păstrat către bază, în unele porțiuni pe o înălțime de 0,30 m, fiind însă în cea mai mare parte distruși, bucăți din ei aflîndu-se prăbușiți pe grătar. Înălțimea camerei de ardere fusese inițial de 0,70—0,80 m. Grătarul bine lutuit, era prevăzut cu șase orificii, unul central și alte cinci dispuse radial în jurul acestuia. Orificiul central avea formă circulară în plan, cu diametrul de 0,15 m, iar cele radiale, formă alungită, de pară, cu dimensiunile de circa $0,25 \times 0,15$ m. Grosimea plăcii grătarului era în medie de 0,25 m, fiind mai mare către pereții camerei de ardere a vaselor. Camera de ardere a vaselor și grătarul se sprijinea direct (fără stîlp sau perete median de susținere) pe bolta camerei de foc. Camera de foc, de formă aproximativ ovală avea dimensiunile de circa $1,20 \times 1,10$ m fiind înaltă sub grătar de 0,30 m. Ea depășea ca mărime circumferința camerei de ardere a vaselor, avînd înălțimea spre gură de foc de 0,20 m. Gura de foc, de formă oval-alungită, avea lățimea de 0,57 m și înălțimea medie de 0,20 m și se prelungea sub forma unui mic

gang oval în secțiune, către groapa olarului (de acces). Această groapă, de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite și cu latura dinspre sud-vest aproape unghiulară, era săpată în trepte către gura de foc a cuptorului. Adâncimea ultimei trepte dinspre gura de foc, măsurată de la nivelul inițial de călcare și construcție a cuptorului era de 0,68 m. Camera de ardere a vaselor și camera de foc fuseseră săpate inițial în pământul galben-nisipos, apoi construit grătarul și gura de foc. Ca urmare a funcționării îndelungate, lipitura și pământul natural din jur pe o porțiune de circa 10—12 cm fuseseră puternic înroșite de foc, în unele părți chiar zgurificate. Nu s-au descoperit orificii pentru reglarea arderii, în pereții camerei de ardere a vaselor, dar avându-se în vedere că înspre partea de est pereții nu erau prea bine conservați nu este exclus ca astfel de orificii să se fi aflat aici. De asemenea, este posibil ca, inițial, camera de ardere să nu fi fost prevăzută cu astfel de orificii, reglarea arderii putându-se face și prin partea superioară a camerei, cu atât mai mult cu cât numărul și mărimea oii i ilor din grătar puteau asigura bine tirul aerului și difuzarea căldurii numai în raport cu deschiderea superioară a camerei de ardere a vaselor.

În umplutura gropii olarului, ca și în interiorul camerei de foc, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice, provenite din vase lucrate la roată, unele conservate aproape în întregime, dar în multe cazuri deformate de foc sau arse secundar. Fără îndoială, avem de a face cu rebuturi aruncate în groapă, după încetarea funcționării cuptorului, precum și cu fragmente arse secundar, fie în camera de foc, fie prin folosirea lor la astuparea părții superioare a camerei de ardere a vaselor. Fragmentele ceramice făceau parte din numeroase vase, diferite ca dimensiuni și ornamente, cu multe semne în relief pe funduri, provenite desigur din mai multe șarje (fig. 10/1—2, 4; 19; 20/1—8, 10, 12; 21; 22/3,5). Deși capacitatea cuptorului nu era prea mare, dimensiunile camerei de ardere erau totuși suficiente pentru a putea permite introducerea într-o singură șarjă a circa 20—30 de vase de dimensiuni mici și mijlocii, sau chiar a unor oale mai mari, de circa 0,35—0,40 m înălțime. În momentul când a fost săpată, groapa olarului a secționat două cuptoare circulare din lut, simple, prevăzute inițial cu boltă, construite anterior, dar la același nivel de călcare.

Cuptorul de ars ceramică prevăzut cu grătar perforat, descoperit la Epurenii, deși este singurul deocamdată de acest fel atestat într-o așezare feudală timpurie din Moldova⁶, are numeroase analogii, ca sistem de construcție, formă și dimensiuni în Dobrogea, la Păcuilui lui Soare⁷, Ostrov⁸ și Capidava⁹, în Muntenia și Oltenia, la Radovanu¹⁰, Mărăcinele¹¹ și Verbița¹², precum și în Banat în așezarea de la Remetea Mare¹³.

Construcția unor asemenea tipuri de cuptoare pentru ars ceramică, presupune existența unor centre de olărie, care produceau vase în serii succesive, nu numai pentru necesitățile comunităților sătești cărora le aparțineau, ci și pentru alte așezări din zonă. Un asemenea centru de olărie a existat desigur și la Epurenii, după cum o probează faptul că în groapa cuptorului amintit au fost găsite numeroase tipuri de vase cu o mare diversitate de ornamente și foarte multe exemplare de oale cu semne în relief pe fund, elemente care au fost atestate identic (formă, tehnică de lucru, ornamente etc.) nu numai în locuințele acestei așezări ci și în alte numeroase obiective din regiunea imediat învecinată localității Epurenii. Existența unui atare centru meșteșugăresc pentru produs ceramică este dovedit în plus la Epurenii și de descoperirea a încă șapte cuptoare de ars ceramică, simple sau duble, concentrate tocmai în zona cuptorului cu grătar. Este singura așezare din Moldova în care au fost descoperite un număr atât de mare de cuptoare pentru ars ceramică.

Cuptoarele nr. 1 și 2 (fig. 6/1—2) au fost descoperite în 1967 în secțiunea V, din marginea de sud a așezării. Cuptorul nr. 1 are o formă circulară, ușor neregulată, fiind prevăzut inițial cu boltă, care s-a mai păstrat doar pe o înălțime de circa 0,35 m. Vatra propriu-zisă și pereții interiori ai bolții au fost bine lustruiți și puternic arși. Diametrul vetrei era de 1,30 m, grosimea lipiturii de 2,5 cm, iar pământul ars în jur pe o grosime de aproape 7 cm. La partea superioară bolta avea probabil o deschizătură pentru introducerea vaselor. În interior au fost găsite fragmente ceramice provenite de la vase de dimensiuni mijlocii sau mai mari (fig. 10/4; 22/1, 7, 11—12, 15).

Cel de al doilea cuptor, aflat lângă primul la 0,45 m avea dimensiuni mai mari, diametrul vetrei fiind aproape de 1,40 m. Bolta nu s-a mai păstrat decât pe o înălțime de 0,30 m, bucăți din ea aflându-se pe vatra cuptorului. Lipitura vetrei și a interiorului bolții era groasă de 1,5 cm, iar pământul din jur era

⁶ La Țuțcani—Vaslui cu prilejul unei cercetări de suprafață a fost descoperit un grătar de cuptor prevăzut cu perforații atribuit secolelor X—XI e.n. Întrucât, pe același loc, există și urme din secolele IV și VI—VII e.n. apartenența acestui cuptor la așezarea din secolele X—XI e.n. este incertă. Cf. G. Coman, în *Danubius*, IV, 1970, p. 167, unde se indică descoperirea pe suprafața grătarului a unor fragmente ceramice cenușii (?).

⁷ S. Baraschi, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 461—471.

⁸ S. Baraschi, T. Papasima, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 591—595.

⁹ Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958, p. 247.

¹⁰ M. Comșa, în *ArchFolski*, 16, 1971, 1—2, p. 385—389.

¹¹ O. Toropu, *Romanitatea tirzie și străvănii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976, p. 153—154, pl. 20.

¹² D. Berciu, în *Materiale VI*, 1959, p. 89—93, fig. 8.

¹³ L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara 1985, p. 104—107, fig. 12.

ars pe o grosime de 10 cm. Spre vest, o mică prelungire și o deschizătură par a indica gura de foc, ca și în cazul cuptorului nr. 1. Ambele guri de foc comunicau probabil cu o groapă, dar aceasta nu a putut fi bine delimitată. Și în acest cuptor au fost descoperite resturi ceramice provenite din vase de diferite dimensiuni (fig. 22/2, 4, 16).

Cuptoarele nr. 4 și 5 (fig. 6/3—4) au fost descoperite în 1968 în secțiunea VI, în apropierea locuinței nr. 2, din marginea de sud-est a așezării. Cuptorul nr. 4 avea vatra ovală cu gura de foc situată spre nord. Inițial a fost prevăzut cu boltă, care ulterior s-a prăbușit, păstrându-se numai către bază pe o înălțime de circa 0,25 m. Vatra de foc ca și pereții ușor arcuiți ai bolții care s-au mai păstrat au fost bine lustruiți și puternic arși, în unele porțiuni pînă la zgurificare. Grosimea lipiturii este de aproape 1,5 cm, iar pămîntul din jur ars circa 10—12 cm. În interiorul cuptorului au fost găsite cîteva resturi de vase identice ca formă, tehnică de lucru și decor cu cele descoperite în cuptorul cu grătar (fig. 22/6, 8), precum și cîteva mici bucăți de gardină. Cel de al doilea cuptor, aflat în imediata apropiere la circa 0,30 m, avea vatra de formă circulară, fiind și el prevăzut cu boltă. Vatra și pereții bolții care s-au mai păstrat au fost bine lustruiți și puternic arși. În interior au fost descoperite cîteva fragmente ceramice la fel ca cele din cuptorul nr. 4 (fig. 22/10), precum și cîteva bucăți de cărbune și resturi de cenușă. Ambele cuptoare au fost săpate din nivelul feudal timpuriu, bolta lor aflîndu-se inițial în aer liber. Groapa de acces la gurile de foc nu a putut fi bine observată.

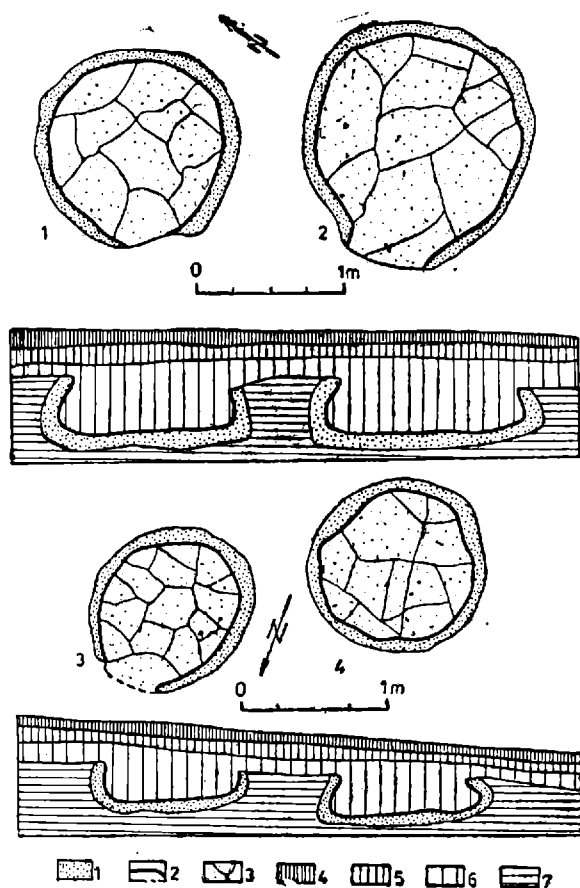

Fig. 6. Cuptoarele simple de ars ceramică, nr. 1—2 (1—2) și nr. 4—5 (3—4), plan și profil. 1, pământ înroșit; 2, lipitură; 3, vatră; 4, sol vegetal; 5, nivel feudal, secolele XV—XVII; 6, nivel feudal timpuriu; 7, sol galben steril.

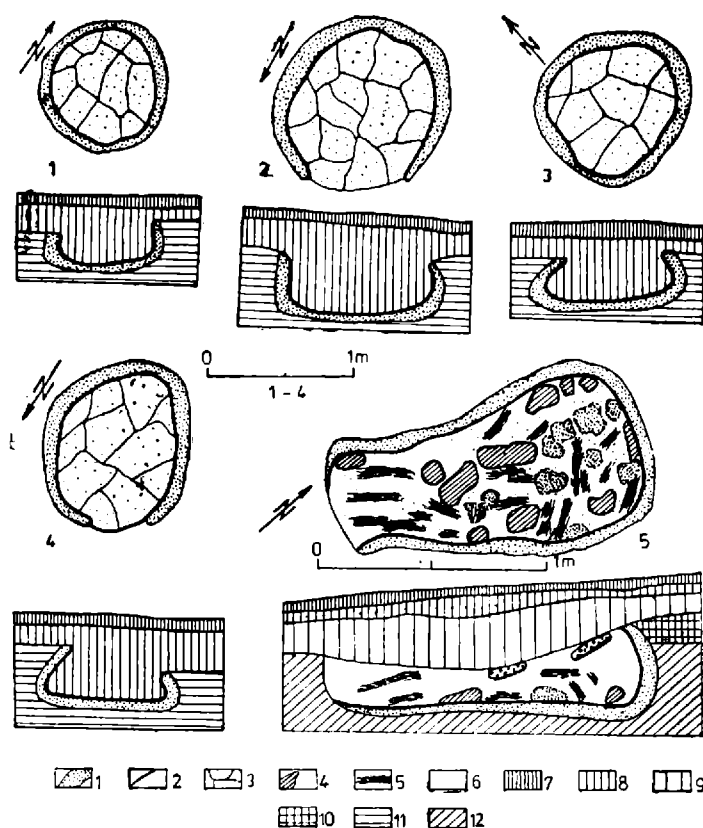

Fig. 7. Cuptoarele de copt piine nr. 3 (1), nr. 6 (2), nr. 11 (3) și nr. 9 (4) și cuptorul de prelucrat metale, nr. 12 (5), plan și profil. 1, pământ înroșit; 2, lipitură; 3, vetre; 4, pietre; 5, lemn carbonizat; 6, zgură de fier; 7, sol vegetal; 8, nivel feudal secolele XV—XVII; 9, nivel feudal timpuriu; 10, nivel preistoric; 11, sol galben steril; 12, sol calcaros.

Cuptoarele nr. 8 și 9. Așa cum s-a amintit, ambele cuptoare au fost descoperite în 1968 în secțiunea XII, fiind distruse în mare parte de groapa olarului aparținînd cuptorului de ars ceramică prevăzut cu grătar. După resturile păstrate, vetrele erau circulare, fiind probabil, ca și la celelalte cuptoare, prevăzute cu boltă. Lipitura vetrelor, păstrată doar parțial, groasă de circa 1,5 cm era puternic arsă. În interior, au fost găsite resturi de cenușă, cărbuni și cîteva mici fragmente ceramice, identice celor descoperite în celelalte cuptoare.

Cuptorul nr. 10 (fig. 7/4) a fost descoperit în anul 1969 în prelungirea secțiunii VII (VII-b). Cuptorul avea vatra de formă oval-patruateră, cu gura de foc situată la nord-vest. Pereții de la baza bolții s-au păstrat pe o înălțime de aproape 0,35 m înspre contrapanta terenului, către nord-est și doar pe o înălțime de 0,18 m spre sud-vest. Vatra și interiorul bolții au fost bine lutuite, grosimea lipiturii fiind de circa 1,5 cm iar arsura pământului din jur de aproximativ 7 cm. Vatra de foc, cu dimensiunile de 0,95 × 0,70 m nu s-a conservat prea bine. Marginile gurii de foc au fost de asemenea bine lipite și netezite. În interiorul cuptorului au fost găsite pe lângă resturi de cenușă și cărbuni și câteva pietre mici înroșite, precum și resturi ceramice similare celor din celelalte cuptoare (fig. 22/13—14).

În general, cuptoare pentru ars ceramică de formă simplă, fără grătar, ca cele prezentate mai sus sînt cunoscute în numeroase așezări din această vreme din Moldova¹⁴ sau din alte părți ale României¹⁵, ca și în teritoriile învecinate¹⁶ și au o veche tradiție întilnindu-se și în perioadele de timp anterioare secolelor X—XI¹⁷. Ele atestă marca dezvoltare a meșteșugului olăriei, din cele mai vechi timpuri, fiind o elocventă mărturie a stadiului cunoștințelor tehnice ale populației locale în acest domeniu.

b) *Cuptorul de prelucrat metale nr. 12* (fig. 7/5). În prelungirea secțiunii VII (VII-a) din anul 1969 a fost descoperit un cuptor, după toate caracteristicile sale, destinat prelucrării metalelor. Cuptorul, avînd formă patruater-alungită cu colțurile rotunjite și latura dinspre nord-est vizibil arcuită, a fost săpat în contrapantă fiind inițial prevăzut cu o boltă, ulterior prăbușită peste resturile de pe vatra de foc. Lipitura vetrei și a resturilor de pereți de la baza bolții s-a păstrat destul de bine, fiind groasă de 2 cm și puternic arsă uniform, pînă la zgurificare. În jurul ei pământul era înroșit pe o grosime de 8—10 cm. În contrapantă, arcuirea bolții, s-a păstrat pe o înălțime de circa 0,35 m. În interior, sub dărămăturile bolții, umplutura, groasă de 0,20—0,30 m era alcătuită dintr-un strat de cenușă, resturi de bucăți de lemn de stejar carbonizate, pietre arse și bucăți de zgură de fier. Gura de foc, destul de largă, de aproximativ 0,25 m, era bine finisată dar s-a păstrat numai parțial. Dimensiunile vetrei erau de circa 1,35 m lungime și în medie de 0,50 m lățime, fiind mai mare către fundul cuptorului (aproape 0,70 m). Nu a fost observată groapa de acces a cuptorului și nici eventuale orificii pentru introducerea curentului de aer necesar ridicării temperaturii de ardere. Este posibil ca aceste orificii să se fi aflat pe latura de nord-vest, care nu s-a păstrat prea bine. În interior, către gura cuptorului, printre resturile de cenușă și cărbuni s-a găsit un fragment de creuzet de lut de mici dimensiuni, lucrat cu mîna (fig. 20/9). Dimensiunile cuptorului, forma sa deosebită, sistemul său de construcție, ca și bucățile de zgură de fier găsite în interior, indică folosirea lui la prelucrarea fierului. Descoperirea izolată în această zonă a așezării a unor mici „lupe” de fier, confirmă și ea activitatea de prelucrare a fierului în astfel de cuptoare. Cuptoare destinate prelucrării fierului, datînd îndeosebi din a doua jumătate a mileniului I al e. n. și de la începutul celui următor sînt cunoscute atît pe teritoriul Moldovei¹⁸, cît și în alte părți ale țării¹⁹, atestînd dezvoltarea pe scară largă a acestui meșteșug cu o străveche tradiție în spațiul carpato-dunăreano-pontic²⁰.

c) *Cuptoare de copt pîine*. Din această categorie, în așezarea de la Epureni fac parte cuptoarele nr. 3, 6 și 11.

Cuptorul nr. 3 (fig. 7/1) a fost descoperit în secțiunea V săpată în 1967. Cuptorul avea vatra de formă circular-ovală, fără gură de foc. Vatra și interiorul bolții, păstrată numai către bază pe o înălțime de circa 0,25 m erau bine lustuite, grosimea lipiturii fiind de 1 cm, iar pământul din jurul ei ars aproximativ pe o grosime de 6 cm. Diametrul maxim al vetrei era de 0,58 m. Inițial cuptorul a avut boltă, prevăzută probabil cu o deschizătură prin care erau introduse turtele de pîine pentru copt. În interior nu s-au găsit decît puține urme de cenușă.

Cuptorul nr. 6 (fig. 7/2) a fost descoperit în capătul de vest al secțiunii XI săpată în 1968. Cuptorul avea o formă ovală, porțiunea dinspre nord fiind distrusă. Dimensiunile vetrei erau de 0,80 × 0,75 m. Vatra de foc și pereții de la bază ai bolții fuseseră bine lutuiți, grosimea lipiturii fiind de 1 cm iar

¹⁴ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 74, 105—106; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui*, Iași, 1984, p. 113, fig. 71/1 (putînd servi mai ales pentru ars ceramică).

¹⁵ I. Barnea, în *SCIV*, 6, 1955, 1—2, p. 106—108; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 56—76, fig. 31; 35 a; 37; 39; 41; 42; 43; 44; M. Comșa, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 123, 127, 129, fig. 71; 72; idem în *SlovArch*, XVIII, 1970, 1, p. 119—127; idem, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Plotiești)*, București, 1978, p. 55, fig. 36.

¹⁶ E.A. Rikman, I.A. Rafalovici, I. G. Hincu, *Očerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 141—146, fig. 38; 39; 40; G.F. Cebotarenco, *Kalfa gorodiște VIII—X*

vv na Dnestre, Chișinău, 1973, p. 83—86, fig. 64.

¹⁷ S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercelările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 106, fig. 115/1; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 17—18; L. Muscă, T. Muscă, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 427—428.

¹⁸ G. Coman, în *Danubius*, IV, 1970, p. 167 fig. 7; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 74; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Bolcșana—Succava*, București, 1984, p. 46—48; idem, *op. cit.*, Iași, 1984, p. 65, 67, fig. 26/d; 27; idem, în *Materiale Tulcea*, 1980, p. 456—460; I. Mitrea, în *Carpica*, XII, 1980, p. 71; idem, în *Mem.Antiq*, VII—VIII, 1981, p. 70.

¹⁹ M. Comșa, *op. cit.*, 1978, p. 47—52; Șt. Olteanu, N. Neagu, în *Materiale*, București, 1983, p. 385; S. Dolinescu-Ferche, în *Dacia*, N.S., XXVIII 1—2, 1984, p. 129.

²⁰ Șt. Olteanu, în *Studii*, 1964, 2, p. 869—873; idem, în *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 299—302.

a pământului ars din jur de circa 8 cm. Baza bolții s-a mai păstrat pe o înălțime de circa 0,30 m. Vatra era ușor albiată față de orizontala terenului. În interior nu au fost găsite decât puține urme de cenușă și cărbuni.

Cuptorul nr. 11 (fig. 7/3) a fost descoperit în capătul de est a secțiunii VII prelungită în 1969. Vatra avea o formă circulară fiind prevăzută inițial cu boltă. Ca și la celelalte cuptoare pentru copt piine, nici acesta nu avea gură de foc. Vatra și pereții de la baza bolții erau lutuiți și bine arși. Lipitura era groasă de 1 cm, iar pământul din jurul ei înroșit de foc circa 6 cm. Diametrul vetrei era de 0,68 m, pereții bolții păstrându-se pe o înălțime de circa 0,30 m. În interior au fost găsite resturi de cenușă și de cărbuni și o turtiță de lut, imitind o piine, păstrată fragmentar (fig. 20/11).

Asemenea cuptoare de lut pentru copt piine, prevăzute cu boltă, sînt cunoscute în toate așezările din mileniul I al e. n. și începutul celui următor, atît în Moldova²¹, cît și în alte părți ale țării²², fiind socotite un rezultat al tradițiilor romane. Prezența lor în așezări, uneori în număr destul de mare, atestă folosirea acestora pe scară largă, odată probabil și cu dezvoltarea deosebită a agriculturii la populația autohtonă din spațiul carpato-dunăreano-pontic, ca urmare a relațiilor ei strînse de-a lungul veacurilor cu civilizația romană și bizantină.

Inventarul complexelor de locuire și meșteșugărești. Așa cum s-a mai menționat, cu prilejul dezvelirii locuințelor și a cuptoarelor din preajma lor, au fost descoperite cîteva unelte, obiecte vestimentare, arme și piese de harnașament, precum și o însemnată cantitate de ceramică. Deși puțin numeros, acest inventar reflectă într-o anumită măsură ocupațiile de bază ale locuitorilor din această așezare și stadiul social-economic în care se aflau.

Unelte, obiecte vestimentare, arme și piese de harnașament.

Unelte și obiectele din fier sau alte metale sînt foarte rare. Dintre acestea, menționăm o lamă de cuțit (fig. 8/5) și un cîrlig mare (fig. 8/3), aflate în locuința nr. 4. În această locuință au mai fost descoperite o scară de șea fragmentară (fig. 8/8) și o psalie (fig. 8/6), precum și două vîrfuri de săgeți cu lama triunghiulară și tub de prindere (fig. 8/1, 4). O altă săgeată de același tip a fost descoperită în locuința nr. 2 (fig. 8/7). Toate sînt din fier. O aplică de formă patrulateră simplă, fără ornamente, fiind prevăzută cu orificii de prindere la capete, lucrată dintr-o foaie subțire de aramă, a fost descoperită în groapa de sub cuptorul locuinței nr. 1 (fig. 8/2).

Pe lângă obiectele amintite mai sus, în locuințele nr. 1—3 și 5 au fost descoperite patru străpungătoare de os întregi sau fragmentare (fig. 9/5—8) precum și cinci fusaiole de lut întregi sau fragmentare, una din ele ornamentată (fig. 9/3—4, 9—11), aflate în fiecare locuință cîte una. Pe lângă aceste unelte au mai fost descoperite și două obiecte de os, unice ca formă și destinație în așezările din această vreme din Moldova. Este vorba de un capăt de mîner, ornamentat cu linii vălurite și puncte (fig. 9/1) și de o aplică (nasture) decorat cu cercuri concentrice (fig. 9/2), ambele descoperite în locuința nr. 1. Mai putem adăuga un fragment de creuzet de lut, descoperit în cuptorul nr. 12 (fig. 20/9), precum și o turtiță de lut fragmentară, imitind o piine (fig. 20/11), descoperită în cuptorul de copt piine nr. 11.

Dacă unele obiecte și unelte din fier, os sau lut, cum sînt cuțitul, cîrligul, străpungătoarele sau fusaiolele, ca și vîrfurile de săgeți își găsesc numeroase analogii pe teritoriul țării noastre, în schimb fragmentul de scară de șea, psalia și cele două obiecte de os menționate mai sus nu sînt întîlnite în mod obișnuit în obiectivele aparținînd populației vechi românești din această vreme. Ele par mai curînd să aparțină unei populații nomade (în speță pecenegi), prezența lor la Epureni datorîndu-se contactelor acestora cu autohtonii de aici. Piese oarecum asemănătoare, considerate în general de factură nomadă, au fost descoperite și în alte obiective de pe teritoriul României, fiind puse de asemenea în legătură cu unele populații turanice²³.

Ceramica. Materialul cel mai numeros din așezarea de la Epureni îl constituie ceramica. În totalitatea ei, ceramica descoperită în locuințe și cuptoare este lucrată la roată cu turație lentă. Din punct de vedere al compoziției pastei și al tehnicii de lucru ea poate fi împărțită în două categorii distincte:

a) ceramică de uz comun; b) ceramică fină.

a) *Ceramica de uz comun* conține în pastă ca degresant nisip în amestec cu microprundișuri sau cuarțite de culoare albă și cenușie măcinată, în rare cazuri fiind prezent și un mic procentaj de cioburi pisate. Vasele au fost arse oxidant, suprafețele lor fiind în general de culoare roșie-portocalie sau brun-roșcată, uneori brun-cenușie iar miezul negricios sau cenușiu din cauza arderii incomplete și adesea neuniforme. Mai multe fragmente, îndeosebi din locuințe, prezintă o ardere secundară, iar cele aflate în groapa olarului de la cuptorul prevăzut cu grătar, deformări de la ardere (rebuturi de la șarje). Pereții oalelor sînt destul de subțiri, ca și fundurile, grosimea lor variînd în funcție și de mărimea vaselor. Suprafețele interioare și exterioare ale vaselor sînt bine netezite, neobservîndu-se în interior „coaste” de

²¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 17, 74, 105—106; idem, *op. cit.*, Iași, 1984, p. 73—75, 113; I. Mitrea, *op. cit.*, p. 69—71.

²² O. Toropu, O. Stoica, în *Historica*, 2, 1970, p. 74—75; O. Toropu, *op. cit.*, p. 153—154; D. Protase, în *Acta MN*,

VIII, 1971, p. 137, 140; idem, în *Banatica*, 1, 1971, p. 100—101; M. Comșa, în *Muzeul Național*, 5, 1981, p. 241—248, fig. 1.

²³ I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 86—94, fig. 45/17—18; 47/11,23; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, fig. 6/12; 8/1—2; 29.

la producerea lor pe roată. Fără nici o excepție toate oalele sînt ornamentate cu motive incizate înainte de ardere, întîlnindu-se frecvent liniile orizontale simple, distanțate între ele sau grupate în bandă, liniile vălurite simple sau grupate cîte trei-șase, alternînd pe pereții vasului, uneori combinate cu cele orizontale, dispuse în registre și acoperind aproape întreaga suprafață a oalelor pînă către fund sau pe 2/3 din corpul lor (fig. 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 19; 20).

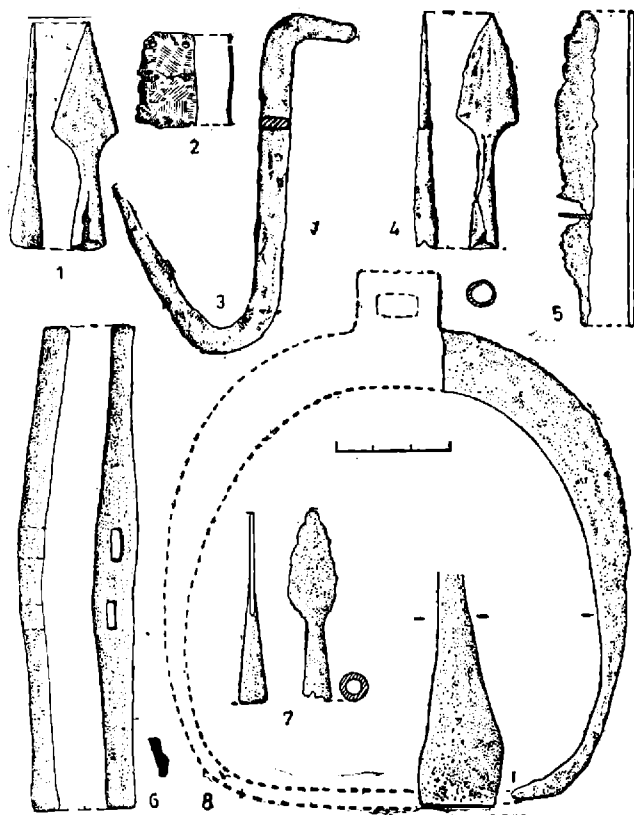

Fig. 8. Unelte, arme, piese de harnașament și obiect vestimentar din fier (1, 4-8) și aramă (2). 1, 3-6, 8, locuința nr. 4; 2, groapa de lingă locuința nr. 1; 7, locuința nr. 2.

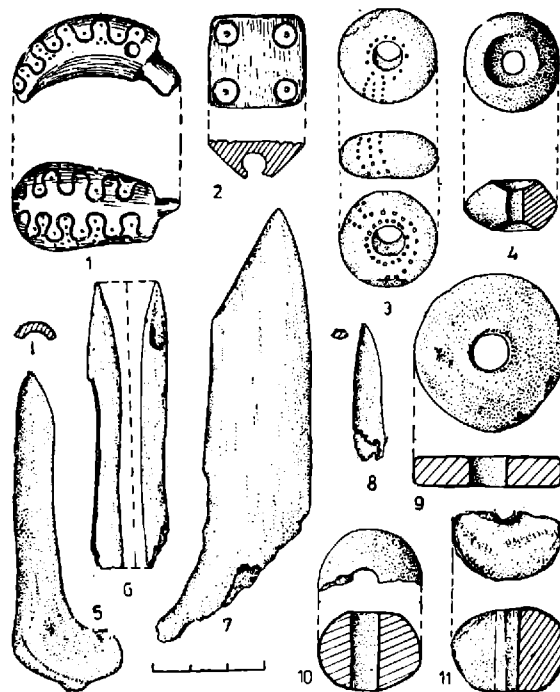

Fig. 9. Unelte din os (1-2, 5-8) și lut (3-4, 9-11). 1-3, 6 locuința nr. 1; 4, 7 locuința nr. 2; 5, 9, locuința nr. 5; 8, 11 locuința nr. 3; 10, locuința nr. 4.

De obicei, liniile vălurite, simple sau grupate în bandă, sînt situate pe gîtul și umerii vaselor, corpul lor fiind ornamentat în continuare cu linii orizontale dese, distanțate sau în benzi (fig. 10/1, 3, 5; 13/1-3, 6; 14/1, 3; 15/2, 6, 9, 14-15; 16/2, 7, 9; 19/3-5; 20/3, 5, 10). Multe vase sînt ornamentate numai cu linii orizontale (fig. 10/2, 4, 6; 11/2; 12/2, 7-8, 13; 13/5; 15/3; 16/1; 19/1-2, 6-8; 20/1-2; 4, 7, 12) sau numai cu linii vălurite simple sau în bandă situate pe întreaga lor suprafață (fig. 11/4-6; 12/12; 13/3; 14/4; 15/10, 15; 20/8). Pe unele fragmente se întîlnesc linii vălurite suprapuse peste liniile orizontale (fig. 13/2; 16/2, 7; 19/5; 20/5, 10). Mai rar apar benzile de linii incizate în formă de „ghirlandă”. (fig. 11/5-6), precum și fascicule oblice sau verticale trase peste liniile orizontale (fig. 12/10, 15; 15/13; 20/6). Pe suprafața unor oale, capetele superioare ale benzilor de valuri formează uneori un decor „în arcade” suprapus și el peste liniile orizontale (fig. 11/1; 12/1; 20/10). Cîteva fragmente sînt ornamentate cu linii scurte sau creștături trase peste cele orizontale (fig. 15/4, 8; 16/5), iar altele fie cu ovale incizate (fig. 12/4), fie cu alveole făcute cu unghia sau degetul (fig. 15/8; 16/4). Pînă în prezent, nici un fragment de vas nu are marginea interioară sau exterioară a buzei ornamentată.

Numeroase funduri de oale prezintă semne în relief, făcute înainte de arderea lor. Au fost descoperite 31 de funduri prezentînd 12 semne diferite, reprezentînd cam 35% din totalul vaselor de la Epureni. Astfel, cercul simplu este întîlnit pe trei exemplare (fig. 18/4, 9; 21/2), cercul simplu cu un punct în mijloc pe 11 exemplare (fig. 10/1; 17/4-5; 18/1-3; 21/1, 3-5, 10), cercul simplu tăiat de o cruce, a cărei brațe depășesc circumferința, pe un exemplar (fig. 21/6), cercul dublu (concentric) tăiat de o cruce, pe trei funduri (fig. 17/6; 21/8-9), cercul simplu cu opt raze în interior, pe șase exemplare (fig. 17/3, 7; 18/5-7; 21/7), cercuri duble cu raze între ele, pe un exemplar (fig. 17/1), pătratul tăiat cu o cruce este întîlnit pe cinci funduri (fig. 17/8-10; 18/8, 10) și, în sfîrșit, crucea gamată compusă, pe un exemplar (fig. 17/2).

Repartiția acestor funduri cu semne în relief în locuințele de la Epureni este inegală ca număr, dar nu lipsesc în nici una din ele. Cele mai multe au fost descoperite în locuința nr. 4, aflată în imediata apropiere a cuptorului de ars ceramică prevăzut cu grătar (fig. 18), fiind atestate zece funduri cu semne în relief, trei reprezentând cercul simplu cu punct, trei, cercul cu opt raze, două, pătratul cu o cruce și unul, cercul simplu. În locuința nr. 1 au fost descoperite cinci funduri stampilate dintre care trei au un pătrat tăiat cu o cruce, unul, crucea gamată compusă și altul, cercul dublu tăiat de o cruce. În celelalte locuințe au fost descoperite doar câte unul sau două exemplare de funduri stampilate. În groapa olarului, aparținând cuptorului de ars ceramică, prevăzut cu grătar, au fost descoperite 11 exemplare de funduri stampilate, având reprezentate cercul simplu cu punct în mijloc, cercul simplu, cercul simplu sau dublu tăiat cu o cruce precum și un exemplar cu un cerc având opt raze. Lipsesc ștampilele în formă de pătrat, cruce gamată etc. Derivația motivelor de pe fundurile cu semne în relief descoperite în groapa cuptorului menționat este evidentă, ea mergând de la cercul simplu până la cercul dublu tăiat de o cruce, ceea ce ar putea să sugereze eventual o anumită succesiune a șarjelor arse în cuptor (în cazul acesta, după numărul motivelor ornamentale, șase șarje). Este posibil ca, anterior, în cuptor să se fi ars și vase prevăzute cu alte semne (pătrate de exemplu), frecvența lor în locuințele de la Epureni fiind totuși destul de mare.

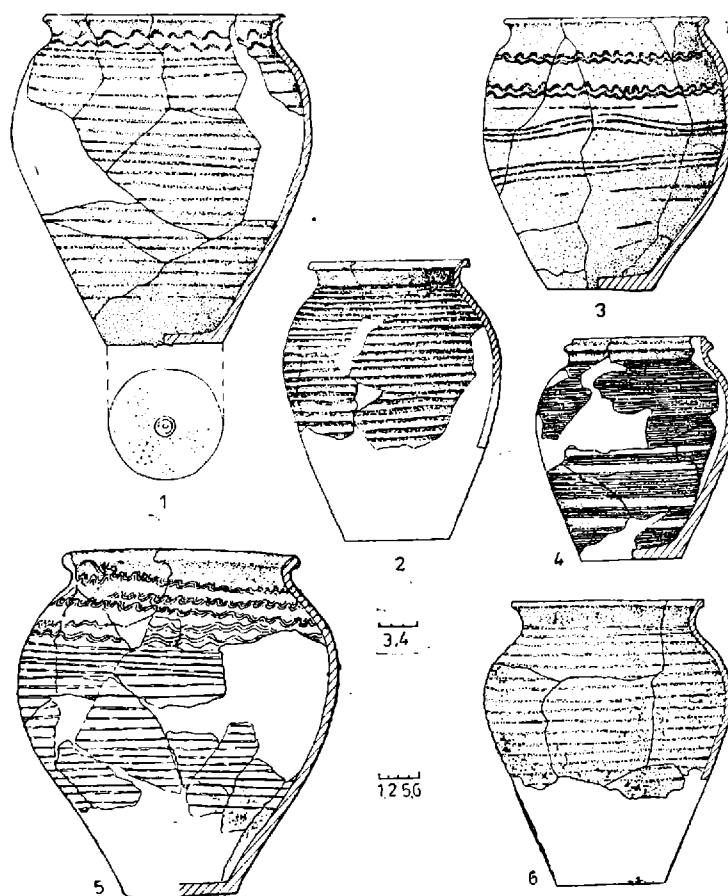

Fig. 10. Vase de uz comun. 1—2, 5, cuptorul nr. 7; 3, locuința nr. 3; 4, cuptorul nr. 1; 6, locuința nr. 4.

Semnificația acestor semne în relief a fost mult discutată în literatura noastră de specialitate²⁴. Deși apar pe unele vase încă din secolele IX—X e. n. în Moldova²⁵, ele sînt totuși destul de rar întîlnite chiar în așezările de la sfîrșitul secolului al X-lea²⁶. Fără a exclude ipoteza că ele ar reprezenta semne

²⁴ M. Comșa, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 454—461; idem, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 291—303; idem, în *Dinogetia*, I, p. 205—220; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, p. 131—136.

²⁵ G. Coman, *op. cit.*, București, 1980, p. 136, fig.

149/1—3; I. Mitrea, *op. cit.*, în *Carpathica*, XII, 1980, p. 85, pl. XLI/8.

²⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 11; I. Mitrea, în *StComVrancea*, I, 1978, p. 57, fig. 16/5; 17/5,7; 19; V. Spinei, *op. cit.*, p. 94, fig. 11/8; 12/6; M. Brudiu, în *Materiale*, București, 1983, p. 409—410, fig. 5/4—6; 6/10.

de olari, ni se pare totuși că derivația lor, ca în cazul exemplarelor din groapa olarului de la Epureni, ar putea indica mai curînd însemnul unei șarje și nu o descendență a unei generații de olari. Acest lucru ar putea fi posibil doar în cazul semnelor distincte, în raport unele cu altele (cerc cu variantele sale și pătrat cu variantele sale, de exemplu). Faptul că în unele locuințe de la Epureni, cum ar fi locuința nr. 4, se întîlesc funduri cu semne în relief reprezentînd derivații ale cercului, dar și pătrate, s-ar putea explica prin folosirea concomitentă a unor produse de olărie provenite de la mai mulți meșteri olari.

Întreaga gamă a motivelor semnelor în relief de pe vasele de la Epureni își are apropiate analogii în numeroase așezări de pe teritoriile României sau din regiunile imediat învecinate, dar îndeosebi, în obiectivele datate în prima jumătate a secolului al XI-lea, constituind astfel un bun criteriu de încadrare cronologică²⁷.

În ceea ce privește forma vaselor, în complexele descoperite la Epureni a fost atestată numai oala borcan, produsă în mai multe variante, în funcție de curbura buzii, înălțimea gîtului, proeminența umerilor, arcuirea corpului sau diametrul gurii în raport cu al fundului etc. Vasele au dimensiuni relativ variate, întîlnindu-se oala-borcan mai mică, de 0,15—0,20 m înălțime, cit și exemplare mai înalte, de aproape 0,40 m. Tipul cel mai frecvent este oala cu buză resfrîntă și rotunjită, gîtul destul de scurt umerii proeminenți, corpul bombat și fundul mult mai îngut decît gura. Sînt atestate și oale cu buza mai puțin arcuită, cu umerii aplatisați și fundul cu diametrul mai mare. Se întîlesc și buze tăiate drept, cu fațete sau o ușoară carenă.

Tipul de oală întîlnit, la Epureni, cu toate variantele sale este încă destul de rar atestat în regiunile de la est de Carpați. În această zonă a țării asemenea exemplare, provenite numai din descoperiri întîmplătoare sau mici sondaje, sînt cunoscute la Murgeni²⁸, Sărățeni²⁹, Grumezoaia³⁰, și Cîrja³¹ în județul Vaslui, Hlincea—Iasi³², Șendreni³³, jud. Galați etc. După tehnica de lucru, pastă, forme, ornamente și semnele în relief de pe funduri, vasele de la Epureni își găsesc, de asemenea, multiple analogii în regiunea Dunării de Jos, în orizonturile unor obiective bine cercetate și încadrate cronologic, cum sînt cele de la Dinogetia³⁴, Capidava³⁵, Păcuiul lui Soare³⁶, Dridu³⁷, Bucov³⁸ și altele, datînd de la sfîrșitul secolului al X-lea și în prima jumătate a secolului al XI-lea.

Pe lângă oale-borcan prezentate mai sus, la Epureni, așa cum s-a menționat, în locuința nr. 4 au fost descoperite și două fragmente provenite dintr-o căldare de lut, lucrată din pastă în amestec cu cioburi și scoici pisate (fig. 15/5, 7). După teșirea buzilor și arcuirea pereților, ele fac parte din tipul de căldare comună cunoscută în numeroase locuri din Moldova³⁹.

b) *Ceramica fină* (fig. 23) este reprezentată la Epureni doar prin cîteva fragmente, lucrate din pastă densă, bine arsă, de culoare cenușie-negricioasă. Suprafețele exterioare sînt lustruite, prezentînd ca decor linii paralele sau verticale obținute tot prin lustruire. Datorită numărului mic de fragmente și lipsei unor margini, funduri sau bucăți mai mari, formele vaselor sînt greu de reconstituit. După grosimea fragmentelor sau curbura profilelor, acestea par să provină din oale de dimensiuni mai mari, cu corpul globular, de felul celor întîlnite și în alte așezări din această vreme din Moldova⁴⁰ sau din alte părți⁴¹.

²⁷ K. Horedt, în *SCIV*, 2, 1951, 2, p. 210—211, pl. V/5—8; VI/1—13; IX/7,9; XII/7—8; P. Diaconu, în *Capidava*, I, p. 215—217, 220, fig. 114/5—6, 16; 115/3—4; pl. XXIX/1,6; idem, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 131—136, fig. 54; M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 205—220, fig. 132/1—3, 13—15, 21—22; 133/4—5, 11, 13; 134/3—4, 12—13, 15—16, 25—26; 135/9, 17, 44, 47; 138/1—3, 5, 11; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 90—93, pl. XXVIII; XXIX. Pentru teritoriile învecinate; O. Ratiči, *Drevnoruski pam'atki na territorii Zahidnik Oblasti URSR*, Kiev, 1957, p. 18, 28, pl. II/5,9; IV/3—4, 6, 8; E.A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hincu, *op. cit.*, p. 152, fig. 56/2—3, 5, 9, 11; I. G. Hincu, *Kăprăria pamjatnik kul'tury X—XII vv*, Chișinău, 1973, p. 43—44, fig. 44; 45.

²⁸ G. Coman, *Murgeni, Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, p. 60—65; idem, *op. cit.*, București, 1980, p. 186—188.

²⁹ idem, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 291, fig. 8/3; 9/6; 11/10; 12/5, 13; 13/7; idem, *op. cit.*, București, 1980, p. 190.

³⁰ Idem, p. 289.

³¹ Idem, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 292, fig. 8/8; 9/8; 12/11; 13/8; idem, *op. cit.*, București, 1980, p. 188—189, fig. 155/3; 166/11,

³² M. Petrescu-Dimbovița și colab., în *SCIV*, 4, 1953, 1—2, p. 313, fig. 5; idem, în *SCIV*, 5, 1954, 1—2, p. 239—240, fig. 4.

³³ D. Gh. Teodor, în *Danubius*, 1, 1967, p. 129—131, fig. 5.

³⁴ M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 134, 136—137, 151, 154, 167, 170—174, fig. 76/8, 10; 77/4—7; 80/2—3, 5—8; 81/10—15, 19—23; 82/83; 92; 94; 95; 97.

³⁵ R. Florescu, în *Capidava*, I, p. 152—171, fig. 82/2; pl. I/1—3; II/7; III; IV/3—5; VIII; XI/1,4—7; XII/1—4, 7—8; XIV; XV/1—6; XVI; XVIII; XXI.

³⁶ R. Harhoiu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 71—84, fig. 22/2—3, 6—9; 23/1—2, 5—10, 12; 24/1, 3; 25; 27/1—8.

³⁷ Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 79—88, pl. II/2,5—6; VII/1, 3; VIII/1, 3, 5; IX/5—10.

³⁸ M. Comșa, *op. cit.*, București, 1978, p. 66, 73—74, 80, fig. 70/1, 4, 9—11; 71/1, 4—8; 72/1, 5—8; 73.

³⁹ D. Gh. Teodor, în *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 197—203; V. Spinei, în *Cercet. Ist.*, S.N., XII—XIII, 1981—1982, p. 181—194.

⁴⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 115—116, fig. 59/3—5, 10; idem, *op. cit.*, Iași, 1984, p. 123, 127.

⁴¹ M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 222—224; idem, *op. cit.*, București, 1978, p. 80, 83—85, fig. 78; 79; 80; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 85—86, pl. III/11; VII/8; XVI/1,3; XXI/1, 3; fig. 40; R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 85.

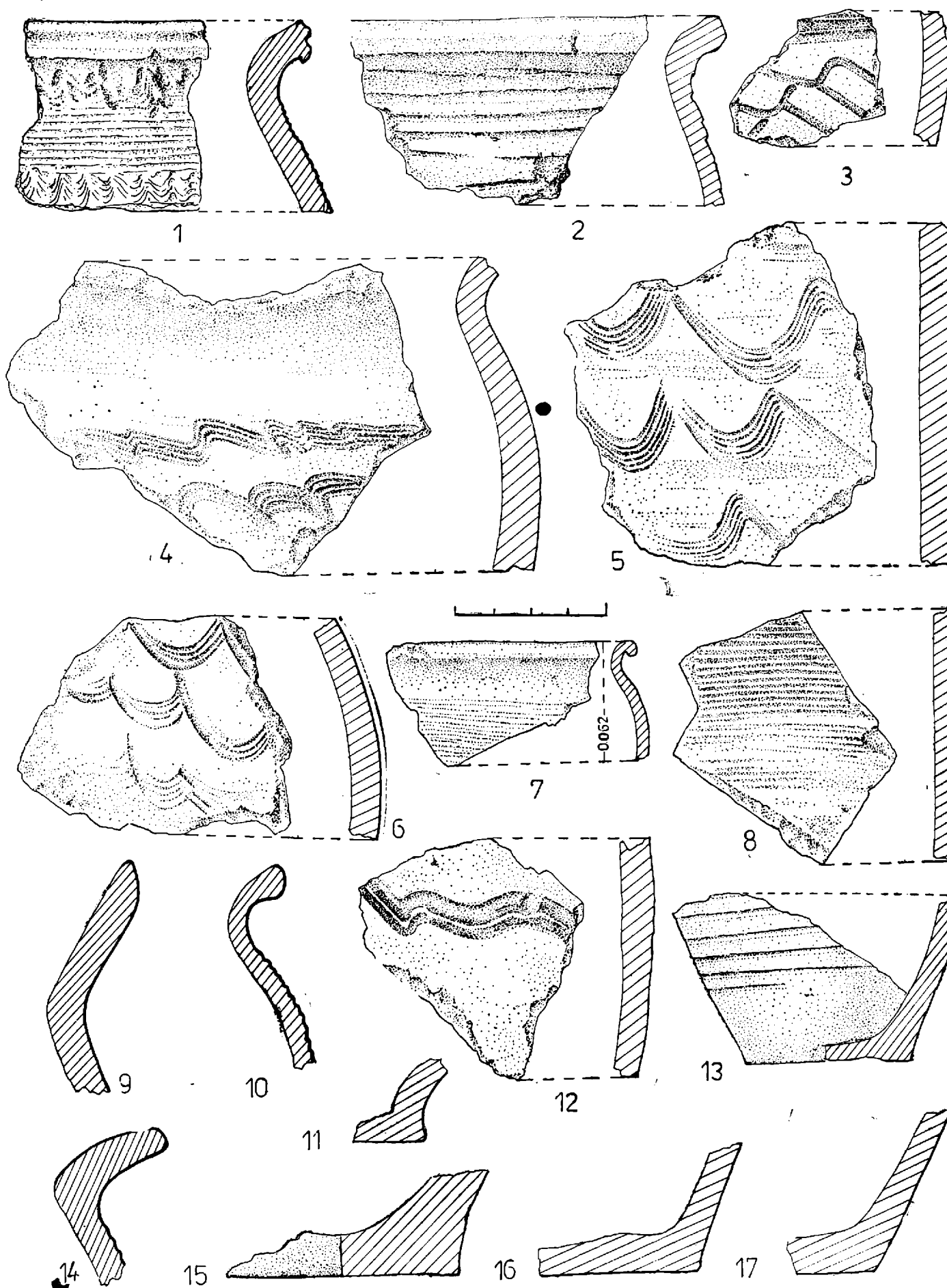

Fig. 11. Fragmente ceramice din locuința nr. 1.

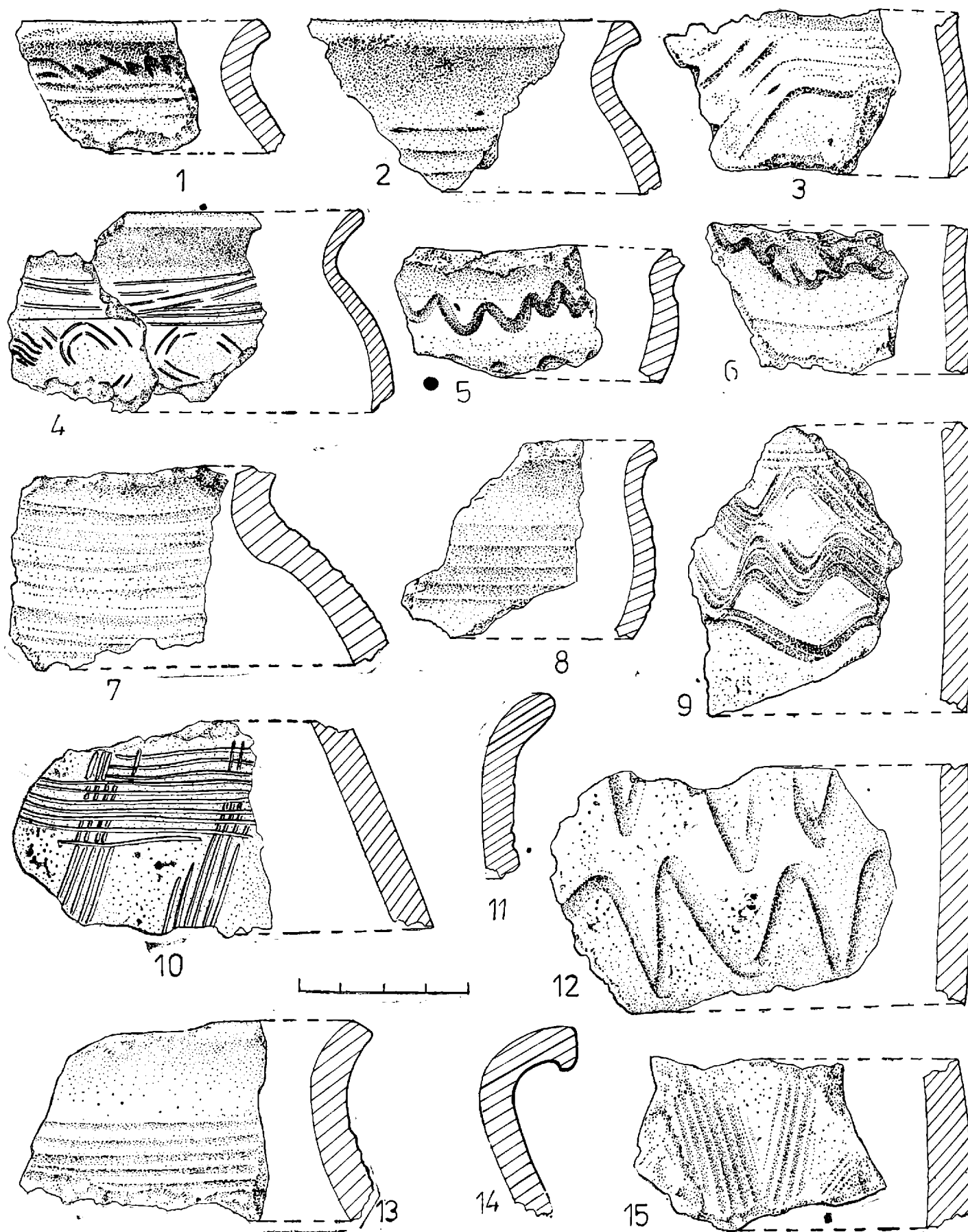

Fig. 12. Fragmente ceramice din locuința nr. 1.

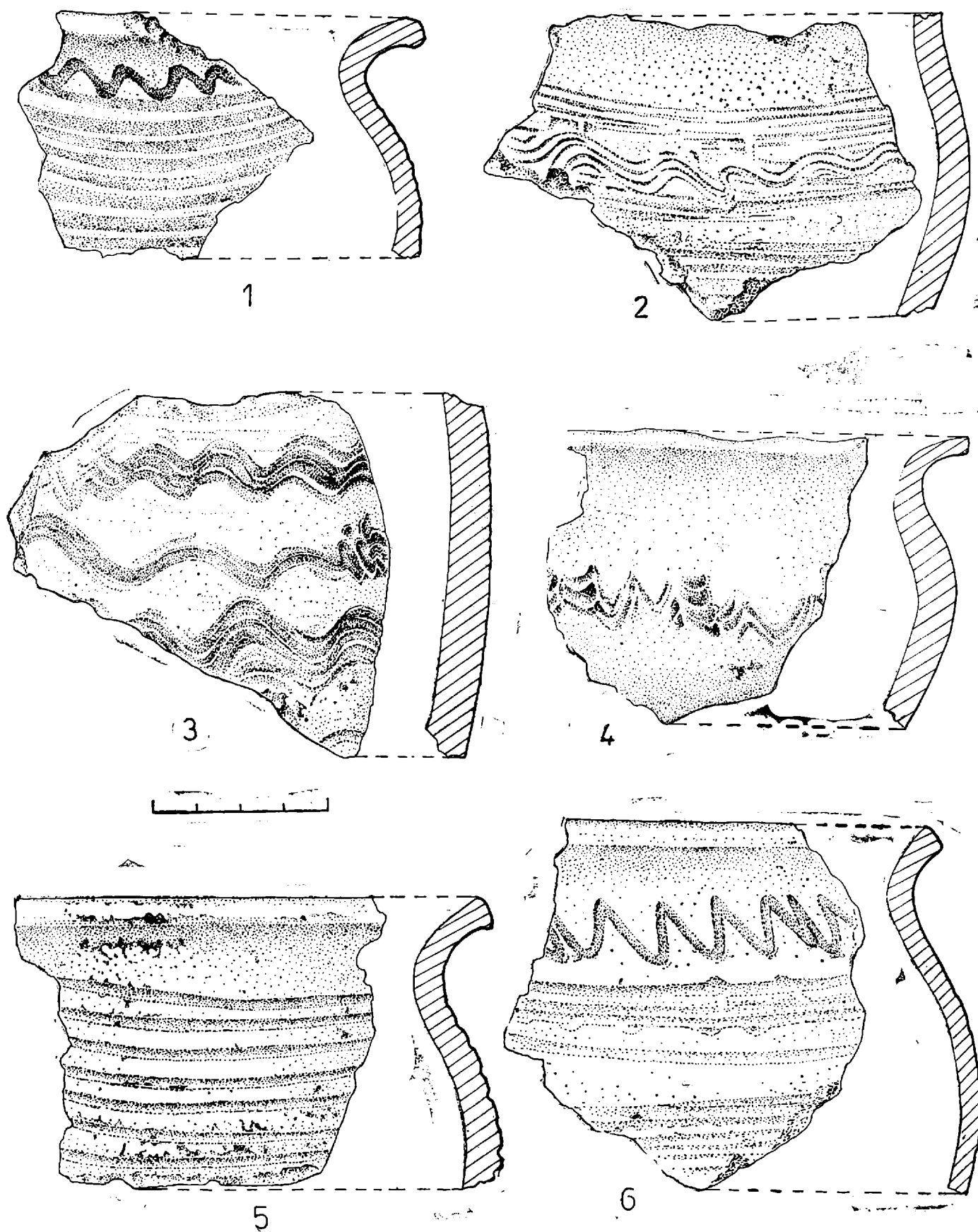

Fig. 13. Fragmente ceramice din locuința nr. 2.

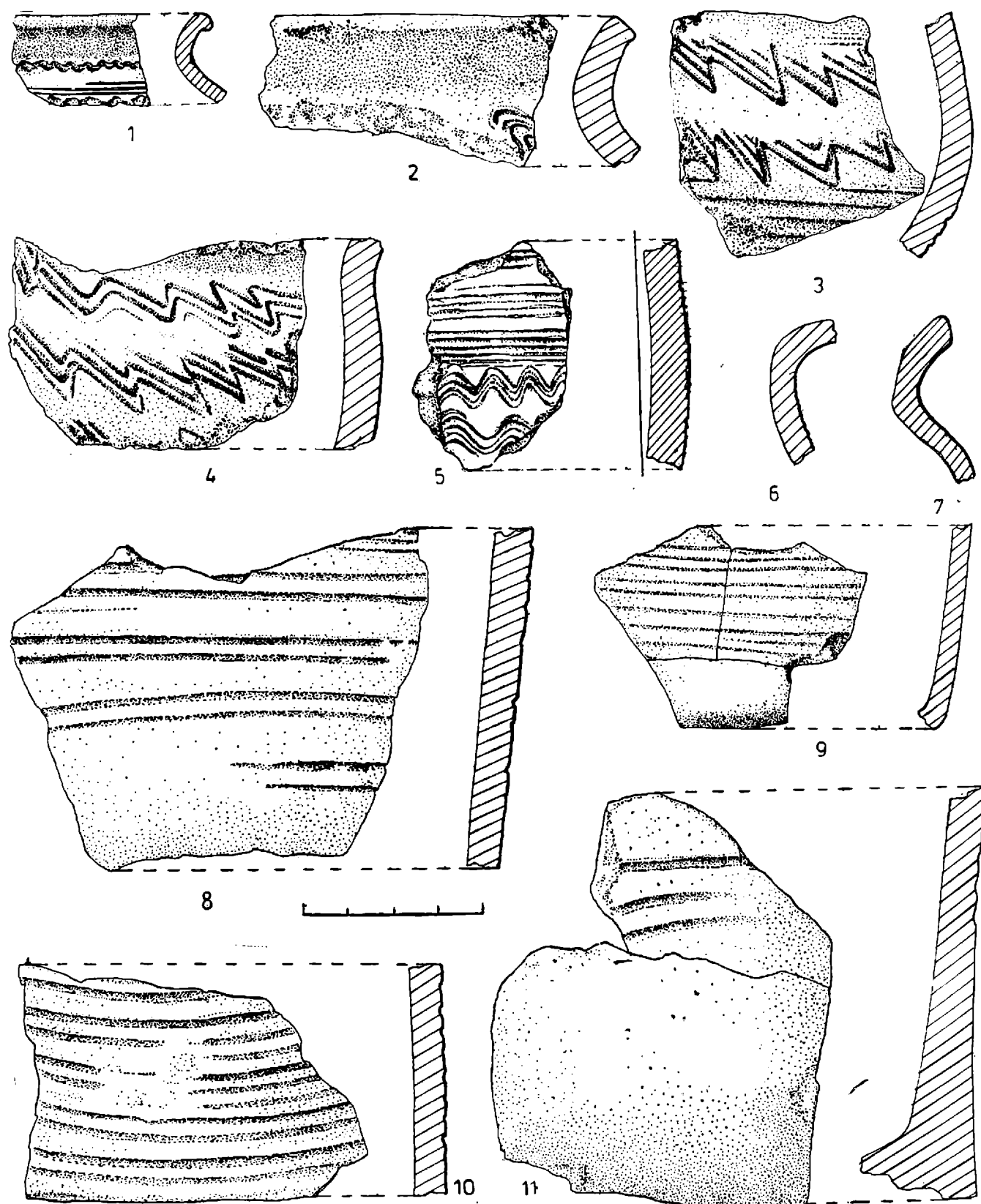

Fig. 14. Fragmente ceramice din locuința nr. 3.

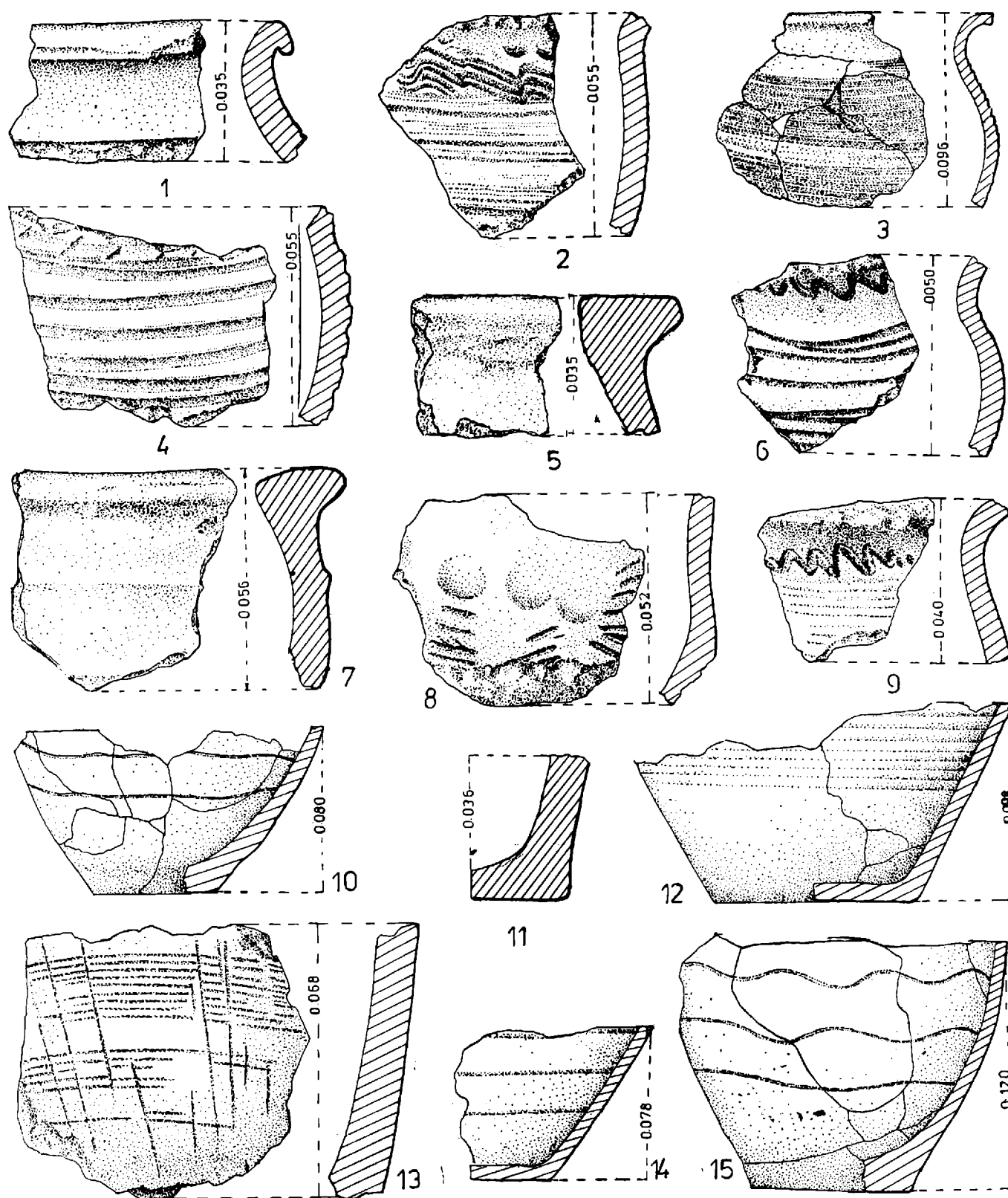

Fig. 15. Fragmente ceramice din locuința nr. 4.

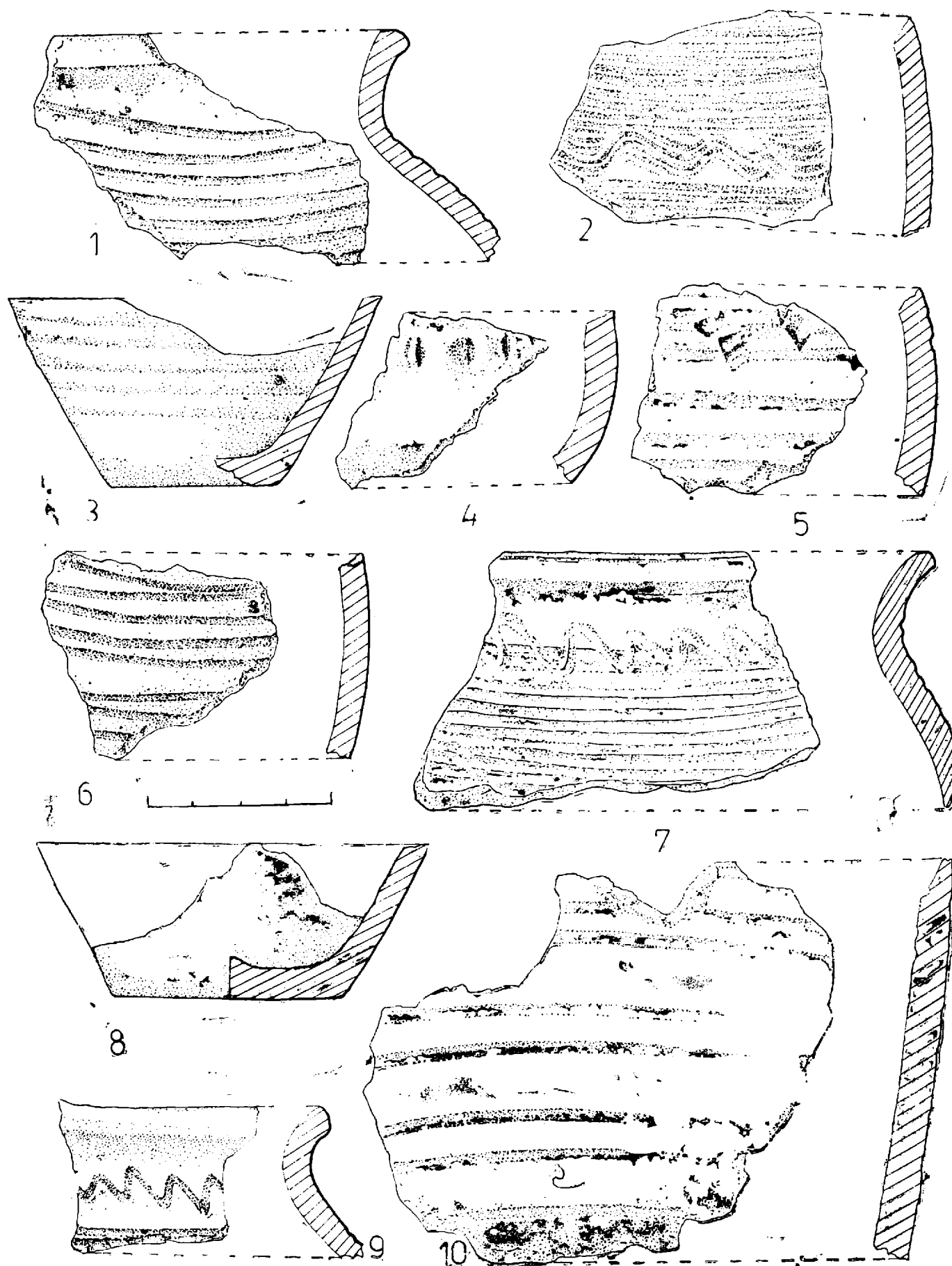

Fig. 16. Fragmente ceramice din locuința nr. 5.

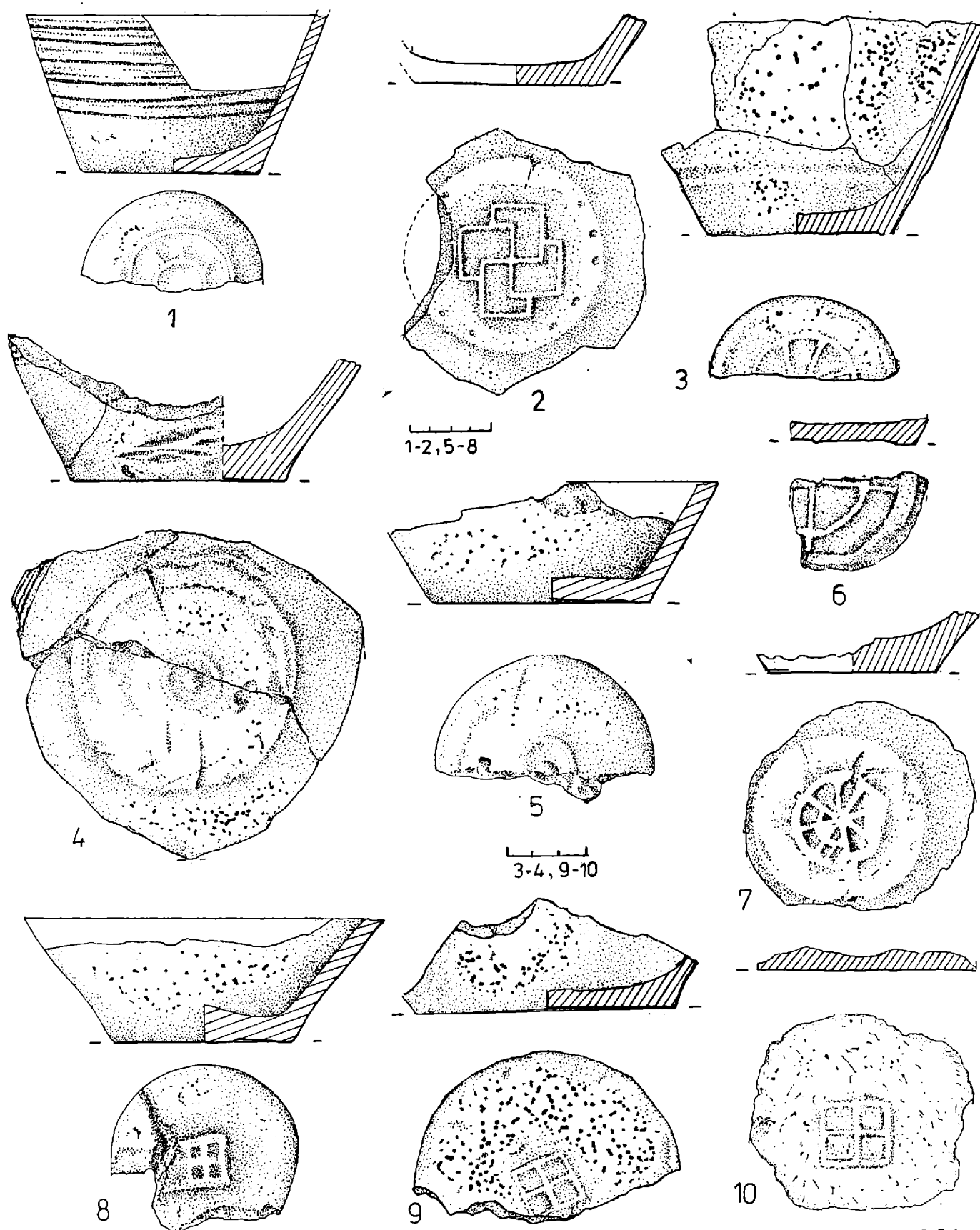

Fig. 17. Funduri de vase cu semne în relief. 1, locuința nr. 2; 2, 6, 8-10, locuința nr. 1; 3-4, locuința nr. 3; 5, 7, locuința nr. 5.

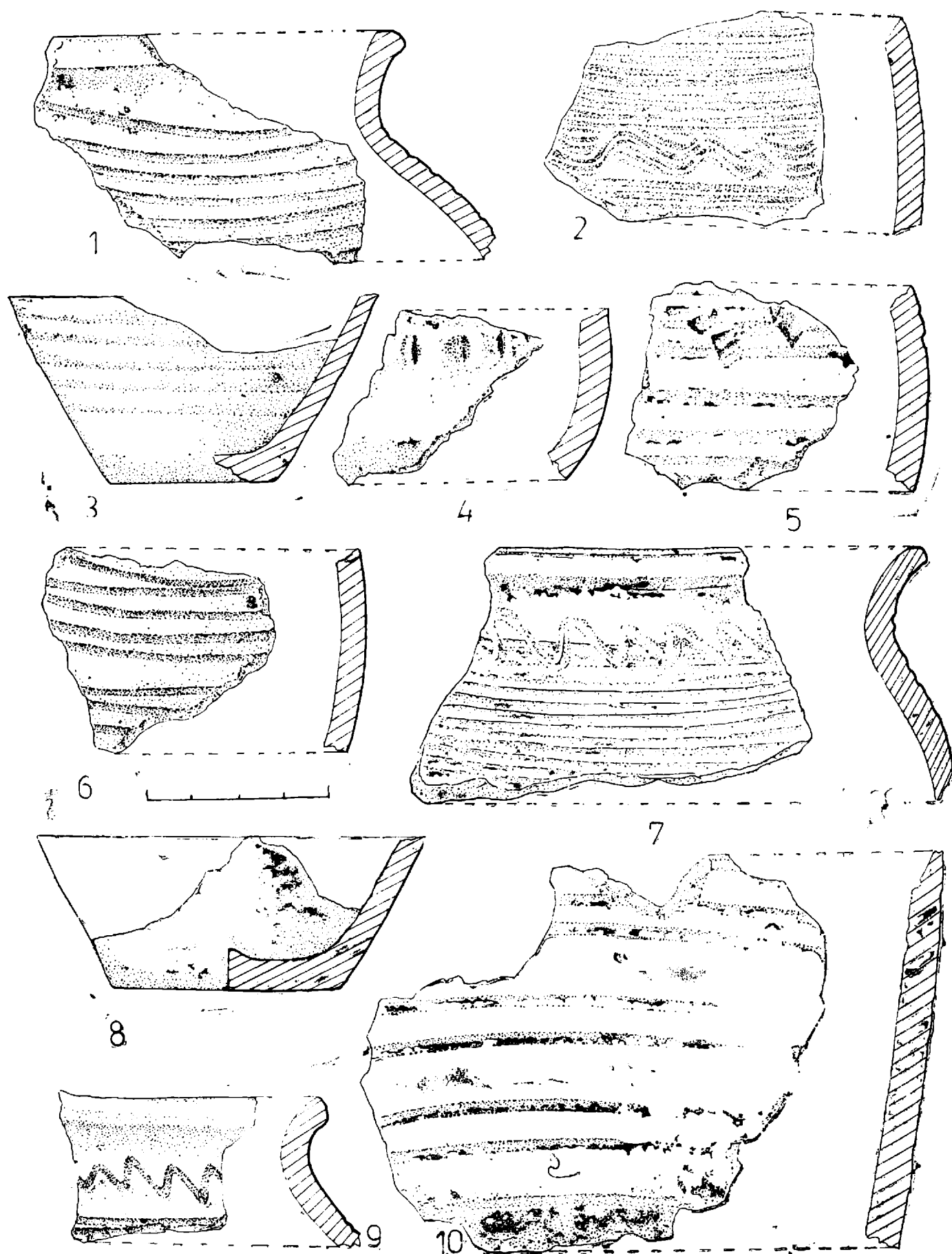

Fig. 16. Fragmente ceramice din locuința nr. 5.

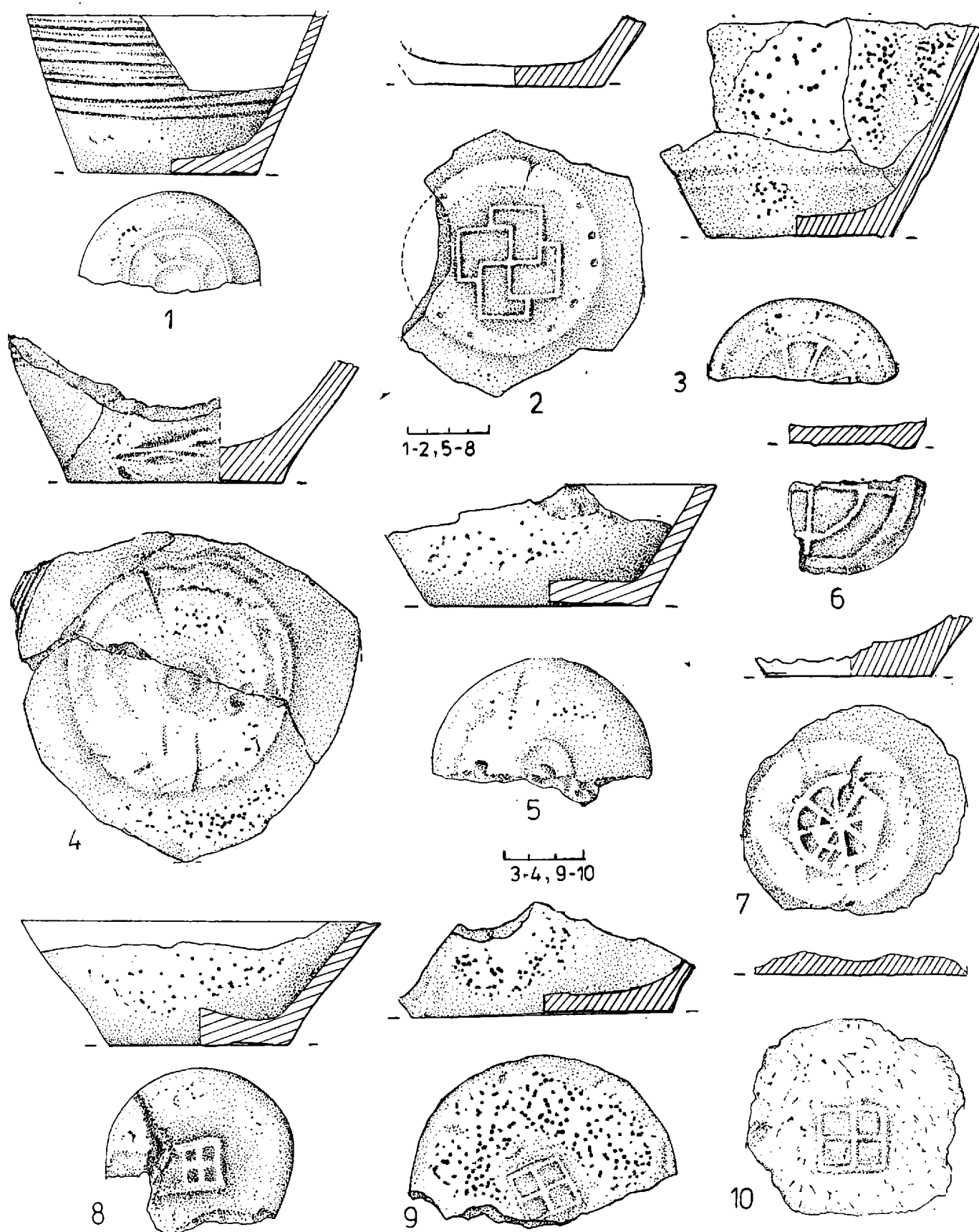

Fig. 17. Funduri de vase cu semne în relief. 1, locuința nr. 2; 2, 6, 8-10, locuința nr. 1; 3-4, locuința nr. 3; 5, 7, locuința nr. 5.

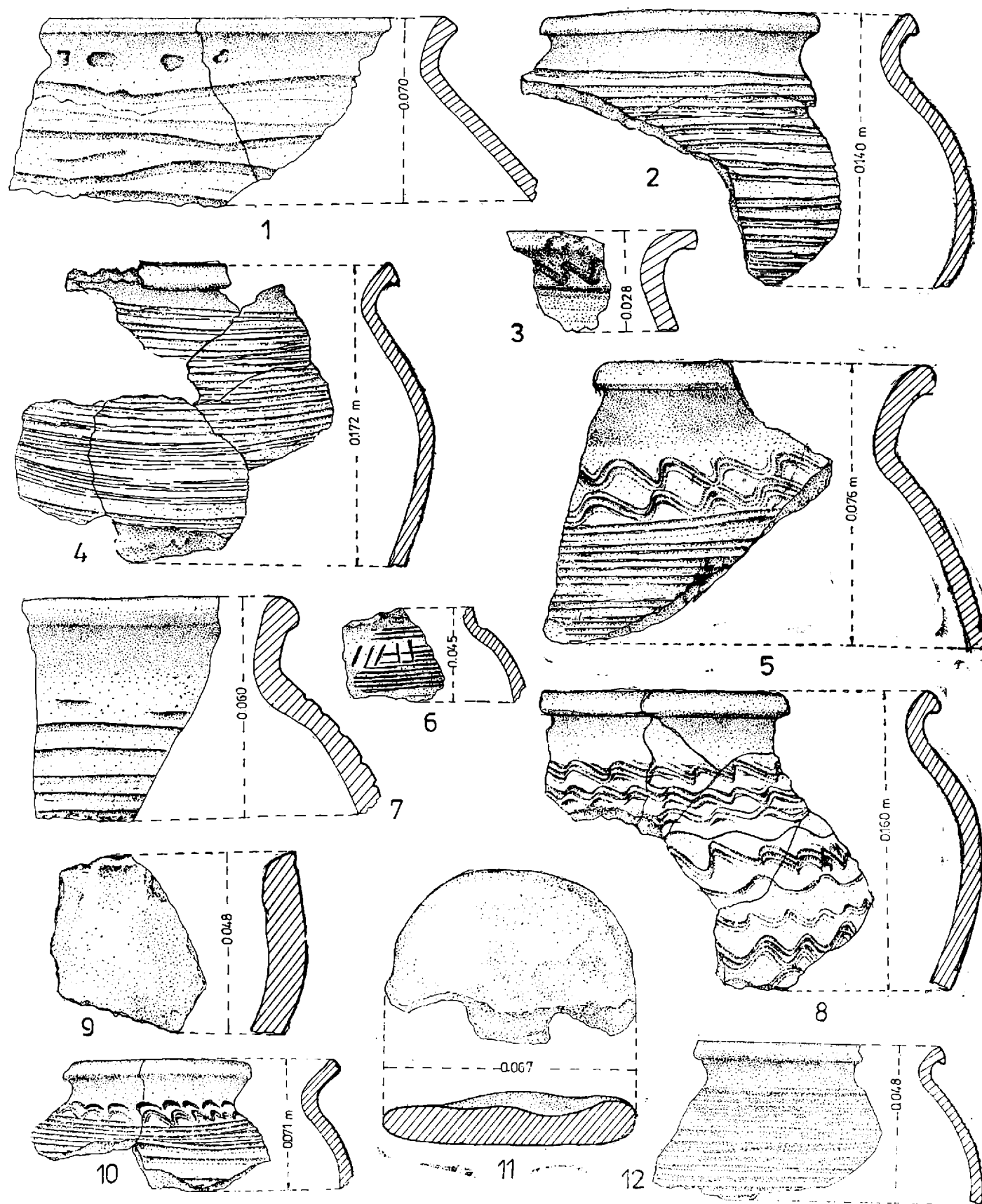

Fig. 20. Fragmente ceramice (1-8, 10, 12) din cuptorul nr. 7; fragmente de creuzet (9) din cuptorul nr. 12 și turtă de lat (11) din cuptorul nr. 11.

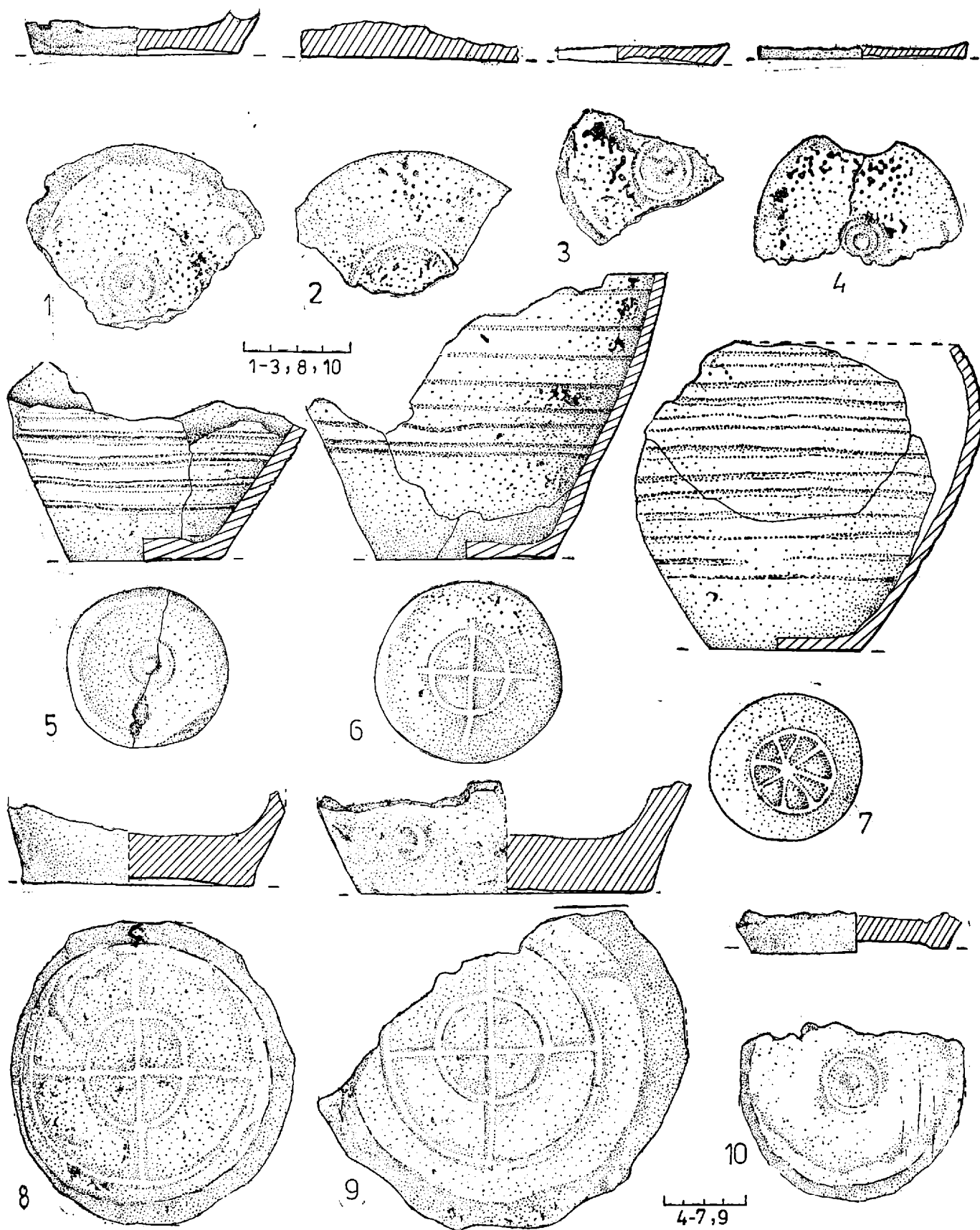

Fig. 21. Funduri de vase cu semne în relief din cuptorul nr. 7.

În general, este de reținut constatarea că, exceptînd cele șase vase întregite (fig. 10), materialul ceramic din complexele dezvelite la Epurenii este extrem de fragmentar și destul de puțin numeros. Cantitatea redusă de ceramică, ca și raritatea inventarului din locuințe, presupune o evacuare organizată a complexelor, situație de altfel întâlnită și în alte obiective din această perioadă din Moldova sau din alte părți, chiar în cazul unora mai bine cercetate decît așezarea de la Epurenii.

Concluzii. Analiza complexelor și materialelor descoperite prin săpăturile întreprinse în așezarea de la Epurenii—Vaslui, deși acestea nu sînt prea numeroase, oferă o serie de elemente interesante, pe baza cărora pot fi aduse în discuție o serie de probleme de ordin cronologic sau etno-cultural. Datele rezultate din aceste cercetări implică însă necesitatea de a fi coroborate cu cele cunoscute prin investigațiile efectuate în alte obiective din această vreme din Moldova.

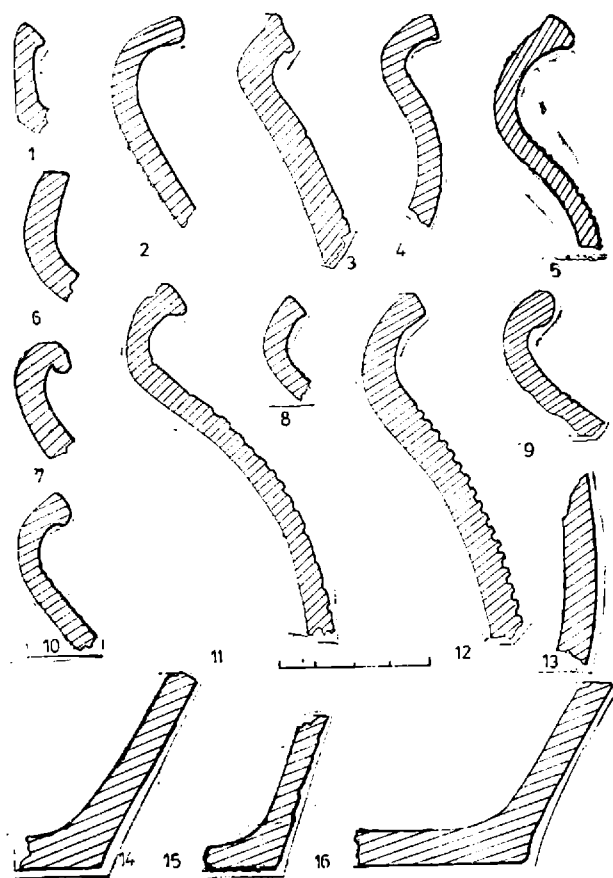

Fig. 22. Profile ceramic din cuptoarele de ars ceramică; 1—2, 4, 7, 11—12, 15—16, cuptoarele nr. 1 și 2; 3, 5, 9, cuptorul nr. 7; 6, 8, cuptorul nr. 4; 10, cuptorul nr. 5; 13—14, cuptorul nr. 10.

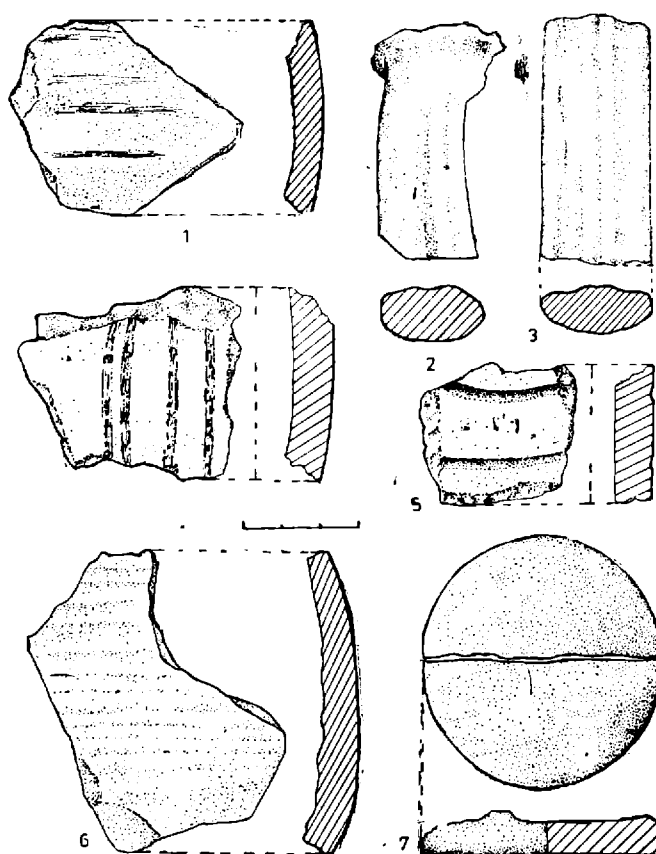

Fig. 23. Fragmente ceramice fine cenușii, 1, 5—7, locuința nr. 4; 2—3, locuința nr. 1; 4 locuința nr. 2.

După cum se știe, în ultimele decenii, cercetarea aspectului de civilizație datînd de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre și începutul celui următor în regiunile de la est de Carpați a fost deosebit de intensă, în stadiul actual al cercetărilor arheologia românească dispunînd de un număr foarte mare de informații, unele extrem de importante, pe temeiul cărora a fost posibilă cunoașterea stadiului de dezvoltare a societății vechi românești din aceste regiuni. În acest context, sînt de reținut, în primul rînd încercările de a preciza mai bine limitele cronologice ale evoluției culturii materiale de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre și începutul celui următor, în general pe baza analizei materialelor arheologice obținute prin numeroase și ample cercetări întreprinse în aproape toate subunitățile geografice ale acestei provincii românești. Cercetarea conținutului civilizației vechi românești din Moldova din perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al X-lea și pînă către mijlocul secolului al XI-lea a relevat cu claritate originea ei locală și unitatea sa evidentă cu restul teritoriului carpato-dunăreano-pontic. Prin aceste cercetări a putut fi limpede evidențiat caracterul străvechi și romanic al tipului de așezare, locuință și cuptor, al ocupațiilor principale, al forțelor de producție și al ritului și ritualului practicat

de populația veche românească, fiind astfel definit unitar orizontul de civilizație veche românească, denumită în mod frecvent de tip *Dridu*. În funcție de o serie de trăsături ale elementelor sale principale, în evoluția civilizației de tip *Dridu* din Moldova au putut fi precizate mai multe etape⁴², o pondere aparte avînd-o în delimitarea acestor etape caracteristicile ceramicii, precum și existența în unele obiective a unor elemente mai precise de datare, cum ar fi monedele de bronz bizantine sau unele obiecte de podoabă și vestimentare, cu o cronologie relativ îngustă.

În stadiul actual al cercetărilor, o dată cu înmulțirea în ultimii ani a unor noi și importante date, printre care trebuie reținute și cele de la Epureni—Vaslui, se impun însă unele reconsiderări de ordin cronologic, absolut necesare.

Astfel, este cunoscut faptul că, în evoluția civilizației vechi românești de la est de Carpați, din perioada secolelor X—XI e.n., au fost stabilite două etape, ultima dintre acestea determinată îndeosebi pe baza existenței în unele obiective a unor monede bizantine de bronz, emisiuni din perioada cuprinsă între domnia lui Ioan Tzimisce și Roman al III-lea Argyros. În această etapă au fost incluse, printre altele, așezările de la Șendreni—Galați⁴³, Sărățeni⁴⁴, Murgeni⁴⁵ și Cîrja⁴⁶ în județul Vaslui, ca și aceea de la Epureni. S-a precizat că în această etapă este predominantă ceramica în compoziția căreia există ca degresant cioburi pisate și nisip, cu anumite forme și profile ale buzei, de tip „Șendreni”, în asociație, în proporție de circa 10—15%, cu ceramică fină cenușie⁴⁷. Or analiza atentă a ceramicii descoperite la Epureni relevă faptul că, în marea ei majoritate, ea este lucrată numai din pastă care conține ca degresant nisip și cuarțite măcinate și prezintă forme evoluate și ornamente specifice, nefiind întilnită decît într-un singur caz buza carenată de tip „Șendreni”. După cum s-a arătat, la Epureni, oalele au forme mai zvelte, sînt uneori de dimensiuni mai mari, au buzele rotunjite, fundurile mult mai înguste decît diametrul gurii, iar pe funduri apar în proporție de circa 35—40% semne în relief. În ciuda identității tipului de așezare locuință și cuptor, aspectul general al olăriei de la Epureni se deosebește de cel caracteristic așezărilor de tip „Șendreni”, sugerînd clar diferențieri destul de vizibile, rezultate desigur dintr-o firească evoluție.

Ținînd cont de trăsăturile noi care caracterizează, în ansamblul ei, ceramica descoperită în complexele de la Epureni, considerăm că așezarea de aici ar putea fi datată numai în prima jumătate a secolului al XI-lea, ea reprezentînd un stadiu al evoluției tîrzii a aspectului cultural de tip „Șendreni”. O asemenea datare pare a fi sugerată și de existența la Epureni a celor două fragmente de cîldare de lut, a psalicii și a scării fragmentare de șea, ca și de descoperirea unor obiecte deosebite de os, piese care aparțin probabil unei populații nomade, a cărei prezență efectivă în zonele dintre Prut și Siret este de acceptat de abia din prima jumătate a secolului al XI-lea⁴⁸.

Pentru o datare a așezării de la Epureni numai în prima jumătate a secolului al XI-lea pledează în plus și similitudinea ceramicii de aici cu aceea de la Dinogetia, încadrată în grupele I—II și IV și datată în principal în prima jumătate a secolului al XI-lea⁴⁹. Tot în prima jumătate a secolului al XI-lea se datează și cuptoarele de ars ceramică, asemănătoare celor de la Epureni, aflate în diferite regiuni ale României⁵⁰.

În lumina acestor constatări, reanalizarea unor descoperiri mai vechi sau mai noi din Moldova, încadrate în general în secolele X—XI, confirmă după părerea noastră datarea vestigiilor de la Epureni. Astfel, în așezările amintite de la Sărățeni⁵¹, Giurcani⁵², Grumezoaia⁵³, Cîrja⁵⁴, Horga⁵⁵, Șuletea⁵⁶ și Negrești⁵⁷, din județul Vaslui sau de la Șendreni⁵⁸ au fost descoperite monede bizantine de bronz, emisiuni din vremea împăraților Vasile II, Constantin VIII și Roman III Argyros, eșalonate îndeosebi între anii 990—1040, în asociație cu ceramică datînd din secolele X—XI și în unele cazuri chiar din secolele XI—XII.

Întrucît, în afară de așezarea de la Șendreni, în celelalte obiective menționate nu au fost întreprinse săpături sistematice, care să ofere posibilitatea unor observații stratigrafice riguroase, iar la Șendreni moneda descoperită în locuința nr. 1 putînd proveni chiar dintr-un strat sporadic ulterior, neobservat, este posibil ca în aceste așezări să avem de a face în realitate cu mai multe niveluri, mone-
dele descoperite aparținînd numai unuia din ele. Analogiile dintre ceramica de la Epureni și unele frag-

⁴² D. Gh. Teodor, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 228—275; idem, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 112—122.

⁴³ D. Gh. Teodor, în *Danubius*, I, p. 129—135.

⁴⁴ G. Coman, *op. cit.*, București, 1980, p. 190.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 186—188.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 188—189.

⁴⁷ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 115.

⁴⁸ V. Spinei, *op. cit.*, p. 66—70.

⁴⁹ M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 196—205, fig. 131.

⁵⁰ S. Baraschi, *op. cit.*, p. 469—471; S. Baraschi, T. Papasima, *op. cit.*, p. 593—595.

⁵¹ G. Coman, *op. cit.*, p. 190, fig. 166/11; V. Spinei, în *SCN*, VIII, 1984, p. 80.

⁵² G. Coman, *op. cit.*, p. 143, fig. 166/13; V. Spinei, *op. cit.*, p. 80.

⁵³ G. Coman, *op. cit.*, p. 113, fig. 166/3; V. Spinei, *op. cit.*, p. 80.

⁵⁴ G. Coman, *op. cit.*, p. 188, fig. 166/6; V. Spinei, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁵ G. Coman, *op. cit.*, p. 131, fig. 166/9; V. Spinei, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁶ G. Coman, *op. cit.*, p. 233, fig. 166/14; V. Spinei, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁷ G. Coman, *op. cit.*, p. 195, fig. 166/16; V. Spinei, *op. cit.*, p. 80.

⁵⁸ D. Gh. Teodor, în *Danubius*, I, p. 134, fig. 4.

mente provenind din stațiunile amintite, fragmente care nu mai prezintă trăsăturile specifice ale tipurilor de vase *Dridu* de la sfârșitul secolului al X-lea, par să confirme și ele datarea mai târzie, propusă de noi, existența monedelor bizantine asigurând încadrarea lor în prima jumătate a secolului al XI-lea. Prin urmare, în acest caz, ar fi mai corect să se vorbească de o categorie ceramică de tip „Epureni”. Acestui aspect cultural îi aparțin probabil și anumite categorii ceramice atestate în așezările de la Murgeni⁵⁹ și de la Birlălești⁶⁰, la acestea putând fi raportat și cimitirul creștin de înmormântare de la Arsura⁶¹ în județul Vaslui.

O astfel de datare limitată doar la prima jumătate a secolului al XI-lea, propusă pentru așezarea de la Epureni sau pentru alte niveluri din obiectivele menționate mai sus, explică cu mai multă claritate legătura genetică firească dintre cultura veche românească de la sfârșitul secolului al X-lea din Moldova și aspectul cultural din a doua jumătate a secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea din această parte a țării, denumit, în general, de tip „Răducăneni”.

Analizate astfel, considerăm că descoperirile de la Epureni pot oferi noi posibilități de a înțelege mai corect nu numai stadiul de evoluție al societății vechi românești de la est de Carpați de la sfârșitul primului mileniu al erei noastre și începutul celui următor, ci și continuitatea neîntreruptă de locuire pe aceste meleaguri într-o epocă istorică, în care au avut loc numeroase și importante transformări etno-demografice și culturale.

L'ÉTABLISSEMENT DU HAUT FÉODALISME DE EPURENI—VASLUI

RÉSUMÉ

Entre 1967—1969 ont été entreprises des fouilles archéologiques à Epureni, district de Vaslui, sur le lieu appelé „Siliște”, en étudiant un établissement étendu de la période du haut féodalisme (fig. 1).

A l'occasion des fouilles archéologiques ont été découvertes cinq habitations de forme approximativement quadrilatère, partiellement enfoncées en terre, prévues dans l'un des coins avec des fours en argile ou des fours en pierre (fig. 2, 3, 4). Une osse à céréales, aux murs brûlés, ayant la capacité d'emmagasinage d'environ 3 000 kg a été découverte à côté du four de l'habitation no. 1.

De même, ont été découverts des fours pour brûler la céramique, dont l'un prévu avec une chambre spéciale pour la brûlure des vases, grille perforée et chambre de feu (fig. 5), ainsi que d'autres sept fours simples ou doubles, à âtre circulaire ou ovale, prévus d'une voûte (fig. 6 ; 7/4). Un four pour le travail des métaux (fig. 7/5) et trois autres pour cuire le pain (fig. 7/1—3) ont été découverts dans la même zone de sud-ouest de l'établissement.

Dans les habitations ont été découverts quelques outils, des objets vestimentaires, en fer, cuivre, argile et os (fig. 8/2—3, 5), des flèches en fer (fig. 8/1, 4, 7), un étrier fragmentaire (fig. 8/8) et une psalier en fer (fig. 8/6). De même, dans le four no. 12 on a trouvé un creuset en argile brûlée fragmentaire (fig. 20/9), et dans le four no. 11 un tourteau en argile imitant un pain (fig. 20/11).

A côté de ces objets, dans les habitations, mais surtout dans le four à brûler la céramique prévu de chambres spéciale de brûlure et grille, ont été découverts de nombreux restes céramiques. La céramique découverte tant dans les habitations que dans les fours à brûler les vases est dans sa totalité travaillée à la roue. La plus nombreuse catégorie est travaillée en pâte sablonneuse, brûlée, d'une manière oxydante, ayant des ornements incisés sur le corps des vases ou des signes en relief sur les fonds (fig. 10 ; 11 ; 12 ; 13 ; 14 ; 15/1—4, 6, 8—15 ; 16 ; 17 ; 18 ; 19 ; 20/1—8, 10, 12 ; 21 ; 22). On a découvert aussi deux fragments d'un chaudron en argile (fig. 15/5, 7) ainsi que d'autres restes céramiques travaillés à la pâte fine, grise (fig. 23).

A partir des analogies de la céramique, des objets d'inventaire et du type de fours, l'établissement a été daté dans la première moitié du XIe siècle n. è.

L'aspect de la culture matérielle identifié à Epureni—Vaslui se place chronologiquement entre l'étape tardive de l'ancienne culture roumaine de Moldavie (fin du Xe siècle) et la culture de type *Răducăneni* de la deuxième moitié du XIe siècle et le commencement du XIIe siècle, par ceci en s'accomplissant avec certitude la preuve d'une évidente continuité dans l'évolution de la civilisation ancienne roumaine et de l'est des Carpates.

Par l'intermédiaire des découvertes de Epureni—Vaslui on peut ainsi encadrer plus exactement d'autres objectifs aussi de la Moldavie, auparavant largement datés dans les Xe—XIe siècles, ayant une céramique semblable, d'autant plus que dans certaines de ces localités (Grumezoaia, Șuletea, Horga, Negrești, Sărățeni, Giurcani, etc) ont été découvertes aussi des monnaies byzantines en bronze de la première moitié du XIe siècle.

⁵⁹ Vezi nota 28.

⁶⁰ V. Spinci, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 131, fig. 17/1, 3 ; 18/1—8, 10—18 ; 19.

⁶¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 107—108.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Epureni—Vaslui. Plan général des fouilles archéologiques des années 1967—1969.
- Fig. 2. Les habitations no 1 (1) et no. 2 (2), plan et profil stratigraphique. 1, sol végétal; 2, niveau XVe—XVIIe siècles; 3, niveau de haute féodalité; 4, niveau préhistorique; 5, sol jaune stérile; 6, fosse brûlée; 7, torchis de four; 8, pierres; 9, four; 10, cendre; 11, brûlure.
- Fig. 3. Les habitations no. 3 (1) et no. 4 (2), plan et profil stratigraphique. 1, sol végétal; 2, niveau féodal, XVe—XVIIe siècles; 3, niveau haut féodal; 4, niveau préhistorique; 5, sol jaune stérile; 7, torchis d'âtre; 7, pierres; 8, cendre; 9, fosses de pieux.
- Fig. 4. L'habitation no 5, plan et profil stratigraphique. 1, sol, végétal; 2, niveau féodal; XVe—XVIIe siècles; 3, niveau haut féodal; 4, niveau préhistorique; 5, sol jaune stérile; 6, âtre; 7, pierres; 8, fosses de pieux.
- Fig. 5. Le four pour brûler la céramique, no. 7, plan et profil stratigraphique. 1, sol végétal; 2, niveau féodal, XVe—XVIIe siècles; 3, niveau haut féodal; 4, remplissage de la fosse du potier; 5, niveau préhistorique; 6, sol jaune stérile; 7, limite de fours; 8, torchis d'âtre; 9, terre rouge; 10, orifices de grille.
- Fig. 6. Les fours simples pour brûler la céramique, no. 1—2 (1—2) et no. 4—5 (3—4), plan et profil. 1, terre rouge; 2, torchis; 3, âtre; 4, sol végétal; 5, niveau féodal, XVe—XVIIe siècles; 6, niveau haut féodal; 7, sol jaune stérile.
- Fig. 7. Les fours pour cuire le pain no. 3 (1), no. 6 (2); no 11 (3) et no 9 (4) et le four pour travailler les métaux no 12 (5), plan et profil. 1, terre rouge; 2, torchis; 3, âtre; 4, pierres; 5, bois carbonisé; 6, scorie de fer; 7, sol végétal; 8, niveau féodal, XVe—XVIIe siècles; 9, niveau haut féodal; 10, niveau préhistorique; 11, sol jaune stérile; 12, sol calcaire.
- Fig. 8. Outils, armes, pièces de harnachement et objet vestimentaire en fer (1, 4—8) et cuivre (2), 1, 3—6, 8, habitation no 4; 2, fosse auprès de l'habitation no. 1; 7, habitation no 2.
- Fig. 9. Outils en os (1—2, 5—8) et argile (3—4, 9—11). 1—3, 6 habitation no 1; 4, 7 habitation no 2; 5, 9, habitation no 5; 8, 11, habitation no 3; 10, habitation no 4.
- Fig. 10. Vases d'usage commun 1—2, 5, le four no 7; 3, habitation no 3; 4, le four no 1; 6, habitation no 4.
- Fig. 11. Fragments céramiques de l'habitation no 1.
- Fig. 12. Fragments céramiques de l'habitation no 1.
- Fig. 13. Fragments céramiques de l'habitation no 2.
- Fig. 14. Fragments céramiques de l'habitation no. 3.
- Fig. 15. Fragments céramiques de l'habitation no 4.
- Fig. 16. Fragments céramiques de l'habitation no 5.
- Fig. 17. Fonds de vases à signes en relief. 1, habitation no. 2; 2, 6, 8—10, habitation no. 1; 3—4, habitation no. 3; 5, 7 habitation no. 5.
- Fig. 18. Fonds de vases à signe en relief de l'habitation no 4.
- Fig. 19. Fragments céramiques du four no 7.
- Fig. 20. Fragments céramiques (1—8, 10, 12) du four no. 7; fragment de creuset (9), du four no 12 et tourteau en argile (11) du four no. 11.
- Fig. 21. Fonds de vases à signe en relief du four no 7.
- Fig. 22. Profils céramiques des fours pour brûler la céramique. 1—1, 4, 7, 11—12, 15—16, fours no 1, et 2; 3—5, 9 le four no 7; 6, 8, four no 4; 10, fours 5; 13—14, four no 10.
- Fig. 23. Fragments céramiques fins, gr is 1, 5,—7, habitation no 4; 2—3, habitation no 1; 4, habitation no 2.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA RURALĂ MEDIEVALĂ MĂLEȘTI (SECOLELE XIV–XVII)

DE

RODICA POPOVICI

Zona subcarpatică a Moldovei, atât de bogată în vestigii arheologice, datînd din cele mai îndepărtate epoci, a beneficiat și în evul mediu, datorită condițiilor prielnice de viață, de un număr apreciabil de așezări rurale. Ea a constituit, așa cum s-a subliniat în repetate rînduri, rezervorul demografic al regiunilor învecinate¹.

Cu toate că interesul pentru cercetarea pe cale arheologică a așezărilor rurale medievale din zona menționată și din Moldova, în general, s-a manifestat relativ tîrziu, în ultima vreme au fost înregistrate progrese notabile în această direcție². De altfel, investigațiile recente, tot mai numeroase, au adus mereu noi date, de certă valoare, în legătură cu unele aspecte ale vieții propriu-zise a satului medieval, aspecte sesizabile numai prin cercetări arheologice. În acest context se înscriu și cercetările întreprinse în ultimii ani pe teritoriul satului Borniș din comuna Dragomirești, județul Neamț³.

Concentrate în mai multe sectoare, cercetările inițiate la Borniș au avut în vedere, în primul rînd, săpături de amploare în așezarea rurală medievală Negoești, binecunoscută din sursele documentare ale vremii și identificată arheologic pe locul numit „Siliște”⁴. Concomitent cu acestea, s-a trecut și la investigarea unei microzone din apropierea Negoeștilor, fiind întreprinse atît cercetări de teren, cît și sondaje în „Siliștea Ghigoeștilor”, la „Obîrșia” și la „Milești”.

În cele ce urmează vom întreprinde numai prezentarea principalelor rezultate obținute pînă acum prin săpăturile arheologice efectuate la „Milești”. Primele cercetări de suprafață, din anii 1976–1977, au evidențiat pe locul numit astăzi „Milești” existența unor bogate resturi de locuire, datînd din mai multe perioade istorice, dintre care unele aparțin secolelor XIV–XVII. În urma unor noi verificări de teren, în anul 1979 a fost efectuat primul sondaj, după care săpăturile au continuat în anii 1980 și 1984⁵.

Zona numită „Milești” este destul de întinsă și se plasează pe o distanță de circa 4 km lungime, de-a lungul Văii Mari, între actualele sate Borniș și Hlăpești din comuna Dragomirești⁶. Vatra vechii

¹ Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 41–43.

² M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI–XVII)*, București, 1982, 195 p.; M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV–XVII)*, în *Anuar Succava*, Supliment, I, 1982, [1983], 190 p.

³ Pentru cercetările întreprinse la Borniș, vezi R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezările rurale medievale de la Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț (secolele XV–XVII)*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 572–578; eadem, *Așezarea rurală Negoești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, în *MemAntiq*, IX – XI (1977–1979), 1985, p. 261–281.

⁴ Întreprinderea unor cercetări de amploare în așezarea de la „Siliște” s-a impus datorită importanței pe care o avea acest sat în secolul al XV-lea, cînd, potrivit unei mențiuni documentare din 13 martie 1466, negoeștenii, producători de mărfuri meșteșugărești, erau scutiți de plata vămii pentru produsele comercializate de ei pe piețele tirgurilor și orașelor din Moldova. Cf. *DRH*, A. Moldova, II (1449–1486), p. 190.

⁵ Săpăturile din anul 1980 au fost efectuate de către cercetător științific principal dr. Silvia Teodor și autoarea acestui studiu.

⁶ Șt. Cucos, în *Mărturii din „arhiva” milenară*, în vol. *Războieni – Valca Albă și împrejurimile. Monografie istorică, economică și social-culturală*, Bacău, 1977, p. 37 menționează în locul „Milești”, pe Valea Mare, așezări din secolele II–III e.n. și IV e.n. Locul acestor descoperiri nu este același cu al cercetărilor noastre, el situîndu-se pe malul vestic al pîrîului Valea Mare.

așezări rurale ocupă însă un teritoriu cu mult mai restrâns, aflat la circa 1,5 km NE de satul Borniș. După cum o dovedesc cercetările recente, ea este amplasată pe ambele maluri ale pârului numit și astăzi Mălești, păstrat în memoria locului ca amintire a vechiului nume de sat⁷. Săpăturile arheologice s-au desfășurat, pînă acum, numai pe malul drept al pârului, pe o terasă în ușoară pantă, mărginită la vest de firul apei.

În cele trei campanii de săpături, așezarea medievală a fost cercetată prin 14 secțiuni, cu lungimi cuprinse între 20 și 80 m, late de 1 și 1,50 m, la care s-au adăugat lărgirile necesare dezvelirii complexelor interceptate. Din punct de vedere stratigrafic, zona investigată prezintă mai multe niveluri de locuire, care au următoarea succesiune: solul vegetal actual, cu o grosime de 0,20–0,27 m, este urmat de un sol negru măzuros, de circa 0,25–0,30 m, cu resturi de locuire din secolele XIV–XVII. Următoarea depunere, de aproximativ aceeași culoare și grosime ca precedenta, este corespunzătoare nivelului de locuire din secolele VI–IX e.n. Sub aceasta se află un sol cenușiu, cu ceramică și alte resturi materiale din secolele II–III e.n. Ultimul nivel este reprezentat de un sol galben-castaniu, care aparține secolelor III–II î.e.n.⁸. Aceste depuneri nu sînt peste tot continue, unele din ele fiind deranjate parțial de locuirile care s-au succedat. Datorită umezelii excesive a solului, determinată de bogatele pînze de apă freatică, aflate la o mică adîncime în zona investigată, structura acestuia este, în parte, uniformizată, fapt ce a îngreunat, într-o mare măsură, stabilirea pe baze stratigrafice a nivelurilor de locuire menționate. Cu toate acestea, s-au obținut și informații stratigrafice clare, atunci cînd săpăturile au fost efectuate în perioade cu deficit pluvionar.

Prin săpăturile arheologice întreprinse pînă acum în vatra vechiului sat medieval Mălești au fost descoperite și cercetate în întregime patru locuințe, un cuptor și o groapă cu resturi menajere⁹.

Locuința nr. 1 era o construcție simplă. Groapa propriu-zisă în care a fost amenajată locuința avea dimensiuni destul de reduse, limitele ei păstrîndu-se în bune condiții (fig. 1). Ea a fost adîncită de la nivelul de călcare medieval cu circa 0,40 m, avea formă rectangulară, cu colțurile ușor rotunjite, și dimensiunile cuprinse între 2,10 × 2,80 m. Podeaua locuinței era numai bătătorită și nu prezenta urme de lutuire. În partea sa de sud-est se afla vatra, în formă de potcoavă alungită, avînd dimensiunile de 0,60 × 0,90 m. Vatra, orientată spre mijlocul locuinței, era construită direct pe podeaua bătătorită și avea marginile mai ridicate față de restul amenajării. În apropierea ei se aflau cîteva pietre plate, dispuse pe podeaua locuinței. Intrarea în locuință, deși nesesizată arheologic, se făcea, probabil, pe latura scurtă, opusă vetrei. În interiorul locuinței nu au fost găsite urme de la gropile parilor de susținere a acoperișului sau de la pereții construcției. Deoarece locuința avea inițial adîncimea de cel mult 0,40 m ne îndreptățeste să apreciem că ea avea înfățișarea unei construcții ușor adîncite în pămînt.

Cea mai mare parte a inventarului locuinței nr. 1 este reprezentată de materialul ceramic, relativ puțin numeros (fig. 8/3, 9;

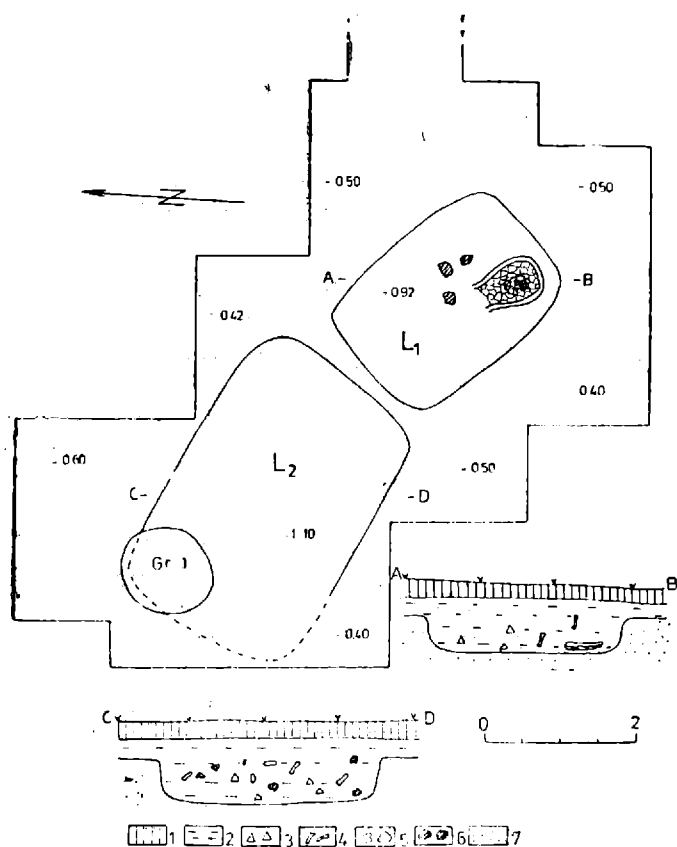

Fig. 1. Mălești. Locuințele nr. 1, nr. 2 și groapa nr. 1. 1, sol vegetal actual; 2, nivel din secolele XIV–XVII și umplutura locuințelor nr. 1 și nr. 2; 3, fragmente ceramice; 4, oase; 5, lipitură de vatră; 6, pietre; 7, sol galben steril; L1, L2 = locuințele nr. 1 și nr. 2; Gr. 1 = groapa nr. 1

⁷ Pentru a nu crea nedumeriri în legătură cu numele locului, al pârului și al așezării feudale, precizăm că pronunția locală actuală înregistrează numele râului și al teritoriului, rostindu-le *Mălești*, în timp ce, în documentele de cancelarie domnească numele satului este *Mălești*, *Malești* (Малеши, Малеши, vezi DRH, A. Moldova, I (1384–1448), p. 353–354).

⁸ Pentru descoperirile aparținînd perioadelor mai vechi

vezi R. Popovici, *Descoperiri din secolele III–II î.e.n. la Borniș–Neamț*, în *Cercet. Ist.*, S.N., XII–XIII, 1981–1982, p. 153–158; S. Teodor, *Descoperiri din epoca Latene în zona Neamțului*, în *Thraco-Dacica*, V, 1984, 1–2, p. 123, 137.

⁹ Numerotarea complexelor descoperite la „Mălești” s-a făcut în ordinea depistării lor în teren, indiferent de epocile cărora le aparțin. Locuința 3 aparține nivelului corespunzător secolelor III–II î.e.n.

9/13; 10/4), ceea ce ne-a determinat să considerăm că, înainte de părăsirea ei, acesta a fost parțial evacuat. Locuința nu a fost incendiată, în interiorul și nici în preajma acesteia negăsindu-se lipituri arse de la pereți, lemn carbonizat etc. În afară de ceramică, din inventarul locuinței mai fac parte un fragment de cuțit din fier (fig. 3/14, 16), un inel (fig. 6/1) și un cercel de tîmplă (fig. 6/8).

Pe baza materialelor descoperite, îndeosebi a ceramicii, dar și potrivit altor considerente, la care ne vom referi ulterior, locuința nr. 1 poate aparține ultimelor decenii ale secolului al XIV-lea.

Locuința nr. 2. În imediata apropiere a locuinței nr. 1, la o distanță ce oscila între 0,20—0,40 m, în funcție de dispoziția laturilor ambelor construcții, a fost interceptat al doilea complex de locuire medievală. Acesta este de același tip cu locuința descrisă anterior (fig. 1). Podeaua locuinței se găsea la circa 1,10 m adîncime față de nivelul actual de călcare. În momentul construcției locuinței, această adîncime, comparativ cu nivelul de călcare de atunci, era de maximum 0,50 m. De altfel, podeaua a fost cu greu identificată, mai ales în acele porțiuni situate în zona din marginea terasei, unde pînza de apă freatică se afla la un nivel destul de ridicat.

Locuința era de aceeași formă, dar avea dimensiuni cu mult mai mari decît complexul descris anterior. Una din laturi, aflată pe marginea terasei, nu a putut fi delimitată cu claritate din motivele obiective expuse mai sus. Totodată, această latură a fost deranjată parțial de o groapă cu resturi menajere din secolul al XVII-lea, ceea ce a îngreuiat și mai mult cercetările noastre. Cu toate acestea, putem aprecia, cu un anumit grad de probabilitate, că laturile locuinței erau de circa 3×6 m.

La nivelul podelei, și așa destul de greu de delimitat, nu s-a putut constata existența vreunei instalații de încălzit, deși în pămîntul de umplutură al gropii locuinței s-au găsit cîteva pietre arse și puține resturi de lipitură, care, după aspect, păreau să provină de la o vatră. Tot în pămîntul de umplutură a fost găsit și un mic fragment de cahla, de tipul acelora cu fața deschisă și olanul închis. Prezența acestui singur fragment credem că nu poate constitui însă o dovadă certă privind folosirea unei sobe în scopul încălzirii locuinței respective, deși materialul arheologic descoperit aici ne-ar sugera o asemenea ipoteză.

Dacă în legătură cu sistemul de construcție al locuinței, al amenajărilor sale interioare nu s-au putut face observații precise din cauza condițiilor neprielnice cercetării și stării precare de conservare a complexului descoperit, inventarul bogat al acestuia compensează, în parte, carența informațiilor la care ne-am referit. Astfel, din inventarul locuinței, pe lângă ceramica descoperită (fig. 9/1, 4—12, 14, 18; 10/5—7, 9—11, 14), care a permis reconstituirea parțială a unui număr de 13 vase (fig. 7/1—8; 8/1, 4—5, 7), provin piese de la locuință (fig. 3/6—8), numeroase obiecte de uz casnic (fig. 3/1—3, 5, 9—13, 15, 17; 4/2—6, 12), unelte (fig. 4/7—10; 13—20), arme (fig. 5/1—2, 4), piese de harnașament (fig. 5/6, 8; 6/10—12), accesorii de îmbrăcăminte (fig. 6/4), obiecte de podoabă (fig. 6/2, 5—7, 9), cîteva obiecte de utilizare incertă (fig. 3/4; 4/11), o monedă (fig. 6/3) etc.

Încadrarea cronologică a locuinței nu comportă dificultăți, datorită atât inventarului bogat, cît, mai ales, descoperirii unei monede moldovenești, emisă în anii 1432—1433. În timp, ea este posterioară locuinței nr. 1 și poate fi datată în primele decenii ale secolului al XV-lea. Deși din punct de vedere tipologic ceramica descoperită în cele două locuințe nu prezintă deosebiri esențiale, situarea acestora în teren la o distanță foarte mică una de cealaltă ne face să considerăm că între ele nu există un raport de contemporaneitate. Chiar dacă anterior ridicării celei de a doua construcții s-ar fi procedat la o nivelare a zonei, fapt neconstatat însă pe cale arheologică, pînă în momentul umplerii gropii locuinței nr. 1 ar fi fost desigur necesară trecerea unei anumite perioade de timp. Din analiza materialelor aflate în interiorul său, locuința nr. 2 pare să fi fost folosită încă de la începutul secolului al XV-lea, dacă nu chiar de la sfîrșitul veacului anterior, moneda descoperită marcînd un timp foarte apropiat de momentul distrugerii sale.

Locuința nr. 4. La circa 9 m nord-est de cele două locuințe a fost descoperită o alta, de aceeași formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, și avînd laturile lungi de 3,30 m, iar cele scurte de 2,65 m (fig. 2). În interiorul locuinței, perpendicular pe laturile scurte, la adîncimea de 0,80 m față de solul actual de călcare a fost găsită o bîrnă de lemn, carbonizată. Bîrna avea lungimea păstrată de 2,10 m, lățimea medie de 15—16 cm și era prăbușită pe o umplutură de pămînt ars, lemn carbonizat și numeroase bucăți de lipitură de la pereții construcției. Cele mai

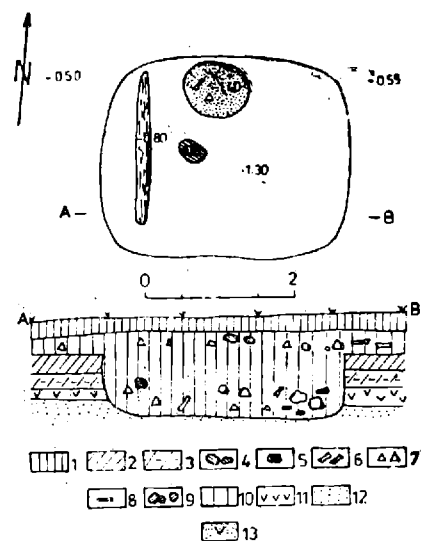

Fig. 2. Mălești. Planul și profilul locuinței nr. 4. 1, sol vegetal actual; 2, nivel din secolele VI—IX e.n.; 3, nivel din secolele II—III e.n.; 4, pietre; 5, bîrnă carbonizată; 6, oase; 7, fragmente ceramice; 8, cărbuni; 9, lipitură de la pereți; 10, nivel din secolele XIV—XV și umplutura locuinței nr. 4; 11, nivel din secolele III—II e.n.; 12, sol galben steril; 13, vatră

multe lipituri păstrau amprente de nuiile și numai câteva păreau să provină din dreptul unor pari de susținere ce au existat la colțurile locuinței.

În apropiere de latura nordică, aproximativ pe mijlocul ei, se afla vatra, de formă ovală, având dimensiunile de $0,70 \times 0,85$ m. Aceasta era adâncită cu numai 10 cm față de podeaua locuinței, era nelutuită și conținea cenușă, cărbuni, oase de animale și câteva fragmente ceramice. Podeaua locuinței se afla la o adâncime de circa 0,75 m față de nivelul medieval de călcare și nu prezenta urme de lustruire. În afară de fragmente ceramice (fig. 9/2 ; 10/3, 8), din care s-au reconstituit două vase (fig. 8/2, 6), în umplutura locuinței au mai fost găsite un cuțit, un pinten (fig. 5/5), un obiect de utilizare incertă, câteva cuie și scoabe. Ceramica găsită în interiorul locuinței este întrutotul asemănătoare cu cea descoperită în locuința nr. 2, fapt ce demonstrează contemporaneitatea lor.

Locuința nr. 5 a fost identificată la circa 7 m distanță de complexul de locuire nr. 1. Această construcție era foarte puțin adâncită, podeaua sa aflându-se la numai 0,25 m față de nivelul de călcare medieval. Groapa în care a fost amenajată construcția propriu-zisă avea laturile drepte, de $2 \times 2,50$ m, și colțurile nerotunjite. Ca și în cazul locuinței nr. 2, în interiorul acesteia nu a fost găsită nici o instalație de încălzit. Spre deosebire, însă, de locuința nr. 2, în umplutura acestui complex au fost descoperite foarte puține fragmente ceramice (fig. 9/3 ; 10/1—2), iar între obiecte doar un singur cuțit și o potcoavă pentru încălțăminte. Totuși, cele câteva fragmente ceramice descoperite fac posibilă datarea construcției în aceeași vreme cu locuința nr. 2, deci tot în primele decenii ale secolului al XV-lea. Este foarte posibil ca locuința să fi fost evacuată înainte de părăsire.

Cuptorul nr. 1 se afla la circa 20 m sud-est de locuința nr. 5. Acesta era format dintr-o singură cameră, de formă ovală, amenajată prin săparea unei gropi în pământul viu. După săparea gropii au fost înălțați pereții, lucrați din lut amestecat cu pleavă și paie. Aceștia erau ușor arcuiți spre interior, înroșiți puternic prin ardere, și aveau grosimea medie de 8—9 cm. În partea de nord-est a cuptorului, un horn asigura tirajul aerului. În umplutura cuptorului au fost găsite oase de animale, bucăți din bolta prăbușită și foarte puține fragmente ceramice, cele mai multe atipice, care datează totuși complexul în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Groapa nr. 1 era de formă circulară, cu diametrul de $1,15 \times 1,25$ m și avea pereții ușor oblici. Din cauza nivelului ridicat al pânzei freatice nu s-a putut stabili adâncimea pînă la care aceasta a fost săpată. În umplutura gropii au fost găsite oase de animale și fragmente ceramice din secolul al XVII-lea (fig. 9/15—17).

După cum s-a subliniat anterior, în complexele de locuire, în anexele gospodărești, cît și în stratul de cultură medieval au fost descoperite un număr apreciabil de obiecte și un material ceramic deosebit de bogat, comparativ cu ceea ce se întâlnește în mod frecvent în mediul rural, dacă avem în vedere, desigur, și suprafața restrînsă a cercetărilor. Diversitatea obiectelor descoperite ne-a determinat să considerăm necesară o clasificare a acestora în funcție de scopul lor utilitar. În consecință, pot fi semnalate următoarele categorii principale de obiecte: piese provenind de la locuințe, de la mobilierul interior, obiecte de uz curent, piese ce atestă îndeletniciri casnice, unelte, arme, piese de armură și de harnașament, accesorii de îmbrăcăminte și de încălțăminte, obiecte de podoabă și monede.

Piese provenind de la locuințe. Din această categorie, în locuințele cercetate și în stratul de cultură medieval au fost găsite destul de puține piese, între care menționăm cuiele, scoabele și cheile.

Cuiele au corpul cu secțiune dreptunghiulară, vîrfurile subțiate și ascuțite la exemplarele păstrate în întregime. Floarea este, de cele mai multe ori, de formă dreptunghiulară și, mai rar, circulară (fig. 3/6—8).

Scoabele sînt lucrate dintr-o tijă de fier, dreptunghiulară în secțiune, cu unul din capete ascuțit, iar celălalt îndoit în unghi drept. Un exemplar din locuința nr. 4 are unul din capete în formă de verigă.

Cheile. O singură cheie, fragmentară, a fost găsită în locuința nr. 2. Aceasta era formată dintr-o tijă de fier, cu secțiunea rectangulară, care se îngroșa la partea superioară, formînd un bulb muchiat. Minerul cheii era aplatizat și avea forma unei inimi (fig. 3/2). Chei de același tip au fost descoperite pe teritoriul țării noastre la Baia¹⁰ și în afara granițelor ei, în Ungaria¹¹.

Piese provenind de la mobilierul interior. De la o ladă ar putea proveni o plăcuță de fier, cu o perforație dreptunghiulară, flancată de două orificii circulare. Această piesă, parțial păstrată, reprezenta, probabil, o încuietore (fig. 3/1).

Obiecte de uz curent. În această categorie încadrăm cuțitele, vasele de aramă și unele piese care atestă diverse îndeletniciri casnice.

¹⁰ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările arheologice din anii 1967—1976*, I, Iași, 1980, p. 61, fig. 30/3, 5. Lucrarea se va cita în continuare *Baia*, I.

¹¹ F. Temesváry, *Kulcsipusok és zár-mechanizmusok fejlődése a XV. században*, în *FolArch*, XIII, 1961, p. 170, fig. 5.

Cuțitele. În total, s-au găsit 13 cuțite întregi și fragmentare, dintre care cîte unul în locuințele nr. 1, 5 și în stratul de cultură medieval; zece din ele aparțin locuinței nr. 2. După forma și modul de realizare, cuțitele pot fi împărțite în două tipuri principale:

Tipul I cuprinde cuțitele cu peduncul de prindere a mînerului. Acestui tip îi aparțin numai două exemplare, unul găsit în locuința nr. 2, iar celălalt în stratul medieval. Ambele cuțite au pedunculul rectangular în secțiune și lama tăișului mult lătită în comparație cu mînerul. Exemplarele diferă unul de celălalt prin dimensiuni și forma lamei. Cuțitul descoperit în locuința nr. 2 este de dimensiuni mici; avînd lungimea totală de 11,7 cm și lățimea maximă a lamei tăișului de 1,1 cm (fig. 3/11).

Tipul II. Aici încadrăm cuțitele care se caracterizează prin aceea că au lama continuată cu mînerul, acesta din urmă fiind prevăzut cu orificii pentru fixarea plăselelor. Cele 11 cuțite incluse în acest tip sînt, în mare parte, într-o stare precară de conservare. Din acest motiv, nu se pot face aprecieri asupra lungimii lor totale, din ele păstrîndu-se porțiuni mai mici sau mai mari din lama mînerului sau a tăișului (fig. 3/3, 5, 9—17). Nici un exemplar nu mai păstrează plăselele de pe mîner, acestea fiind, probabil, lucrate din lemn. Unele cuțite sînt prevăzute cu plăcuțe de aramă, dispuse ușor oblic sau drept la limita dintre mîner și lama tăișului. Prinse de mîner printr-un nit, plăcuțele au cîte o canelură pe mijloc, iar ca decor, două sau trei liniițe incizate oblic (fig. 3/15—17). Se remarcă, în mod deosebit, un cuțit de calitate mai bună, care păstrează două din niturile ce fixau plăselele pe mînerul piesei. Acesta are imprimat pe lama tăișului, în zona din apropierea mînerului, un însemn de meșter, constînd din inițialele CI, însoțite de o reprezentare asemănătoare unui clește (fig. 3/13).

Marea majoritate a cuțitelor incluse în ambele tipuri își găsesc analogii în numeroase descoperiri din așezări rurale și urbane, între acestea amintind doar cîteva din Moldova, de la Lunca Dorohoi¹², Băiceni¹³, Hlincea—Iasi¹⁴, Baia¹⁵ etc.

Vasele de aramă. Mai multe fragmente din foiță de aramă, descoperite în locuința nr. 2, provin de la unul sau două vase de dimensiuni mici. Aceste mici vase aveau marginea buzei îndoită la exterior, gîtul drept și umerii aproape plați; sub buză s-a constatat prezența unor nituri. De la un astfel de vas ar putea proveni o mică bară de fier, fragmentară, îndoită în cerc și prevăzută la capete cu cîte trei nituri de fixare. Vase realizate din același material și lucrate în aceeași tehnică au fost descoperite la Baia în complexe datînd din secolul al XV-lea¹⁶.

Piese care atestă îndeletniciri casnice sînt reprezentate prin ace, fusaiole și colți de darac.

Acele sînt lucrate din fier și s-au păstrat numai în stare fragmentară. Astfel de obiecte au fost descoperite în locuințele nr. 1 și 2 (fig. 4/2—5).

Fusaiolele. O singură fusaiolă, de culoare roșie-cărămizie, modelată din lut, a fost găsită în stratul de cultură medieval. De formă tronconică, plată la bază, ea are diametrul de 3,4 cm și înălțimea de 1,1 cm. Fusul de lemn trecea printr-un orificiu circular, bine centrat, cu diametrul de 0,7 cm (fig. 4/1). După caracteristicile pastei din care a fost lucrată, fusaiola datează din secolul al XV-lea.

Colți de darac din fier, cu secțiune rectangulară, și avînd lungimea păstrată de 3,4—7 cm au fost descoperiți numai în locuința nr. 2 (fig. 4/6, 12).

Unelte. Cele două categorii de unelte descoperite la „Milești” ilustrează activități legate de agricultură și de unele meserii practicate de membrii comunității rurale de aici.

Uneltele de agricultură sînt slab reprezentate, deși, fără îndoială, aceasta constituia una din ocupațiile de bază ale locuitorilor din satul Mălești.

Secerile. În locuința nr. 2 a fost găsit un singur fragment de seceră, care prezintă pe partea interioară o nervură aplatizată. Lățimea păstrată a lamei este de 1,7 cm, iar grosimea sa de 0,2 cm. Pe o mică porțiune a lamei se mai observă urmele dinților oblici, tociți de folosire (fig. 4/14).

Unelte pentru prelucrarea pieilor. În această categorie introducem cuțitele de pielărie, suvacele și răzuitoarele.

Cuțitele de pielărie, descoperite în număr de patru în locuința nr. 2, au lungimea cuprinsă între 18,4—20,3 cm, lama dreaptă sau curbată și îngustată spre vîrf. Lama se continuă cu un mîner torsionat, avînd capătul terminat într-un inel, format prin lățirea și îndoirea barei de fier din care au fost lucrate cuțitele (fig. 4/16—18, 20). Două exemplare mai păstrează cîte o mică verigă circulară, trecută prin inelul aflat la capătul mînerului (fig. 4/18, 20).

¹² D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu, V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 120, fig. 3/1, 3—4.

¹³ R. Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV—XV de la Băiceni (jud. Iași)*, în *ArhMold*, VII, 1975, p. 204, fig. 2/2, 8—10.

¹⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, A. Nițu, Em. Zaharia, M.

Dinu, *Șantierul arheologic Hlincea—Iasi (r. Iași, reg. Iași)*, în *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 700, fig. 11/1.

¹⁵ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 64—66, fig. 34/3, 5; idem, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările arheologice din anii 1977—1980*, II, Iași, 1984. Volumul se va cita în continuare *Baia*, II.

¹⁶ Idem, *Baia*, II, p. 112, fig. 41/11.

Cuțite de pielărie din aceeași vreme se cunosc atât din descoperiri aparținând lumii rurale, cum sînt acelea de la Netezi¹⁷, Giulești¹⁸, Fîntîna Mare¹⁹, Liteni²⁰, Băiceni²¹, cît și din mediul orășenesc, de la Baia²². În genere, cuțitul de pielărie păstrează aceeași formă și în perioada imediat următoare sau mai îndepărtată, descoperirile din teritoriul românesc și din zonele învecinate lui vădind cu prisosință acest lucru²³.

Suvacele, lucrate din bare de fier, rectangulare în secțiune, cu lungimea cuprinsă între 10,6—12,9 cm, au unul din capete lățit și aplatizat, iar celălalt, care constituie, de fapt, partea activă, subțiat și ascuțit (fig. 4/7—9, 19). Un alt obiect de fier, cu ambele capete ascuțite, a putut avea, probabil, aceeași utilizare (fig. 4/10). Întrucît cele șase exemplare au fost găsite în locuința nr. 2, încadrarea lor cronologică nu prezintă nici o dificultate.

Răzuitoarele. Tot în locuința nr. 2 a fost descoperită o altă unealtă, care considerăm că a fost folosită și la prelucrarea pieilor. Ea are lama triunghiulară și tăișul drept, acesta din urmă avînd lățimea maximă păstrată de 6,4 cm. Mînerul, torsionat, asemănător cu al cuțitelor de pielărie, prezintă o îngroșare în formă de bulb în locul de prindere cu lama; el se termina cu un inel, de care era prinsă o verigă circulară. Lungimea păstrată a acestei piese este de 15 cm (fig. 4/15).

Unelte asemănătoare ca formă, dar avînd, de cele mai multe ori, tăișul curbat se cunosc în descoperiri din sudul țării, la Străulești²⁴, Coconi²⁵, Păcuiul lui Soare²⁶, Cernica²⁷, și din Moldova, la Baia²⁸ precum și la Mălăești Vechi²⁹. În legătură cu scopul utilitar al acestora au fost emise puncte de vedere diferite, uneltele fiind considerate fie gripci pentru înlăturarea aluatului de pe covețile în care se frămînta piinea³⁰, fie custuri folosite în prisăcărît³¹. În cazul răzuitoarei descoperite la „Milești” nu excludem posibilitatea ca ea să fi fost folosită și în albinărit, dar faptul că a fost găsită împreună cu suvace, cuțite de pielărie, ace etc. ne determină să admitem utilizarea sa și în scopul prelucrării pieilor.

Arme, piese de echipament și de harnășament.

Armele sînt reprezentate numai prin săgeți. În total, s-au găsit patru vîrfuri de săgeți, dintre care unul în stratul de cultură medievală, iar celelalte în locuința nr. 2. După modul de prindere pe vergeaua de lemn, săgețile pot fi clasificate în două tipuri principale: I — săgeți cu peduncul și II — săgeți cu tub de înmănușare.

I. *Săgeți cu peduncul*. Un singur exemplar de acest tip a fost descoperit în locuința nr. 2. El are lama de formă romboidală, plată, lungimea păstrată de 4,7 cm și lățimea de 1,2 cm (fig. 5/2).

II. *Săgeți cu tub de înmănușare*. În funcție de forma vîrfului, tipul II prezintă două variante: 1) săgeți cu aripioare și 2) săgeți romboidale.

1) *Săgeți cu aripioare*. Exemplarul descoperit în locuința nr. 2 are lungimea de 6,7 cm, lama cu o nervură mediană abia vizibilă și aripioarele alungite spre gura tubului de înmănușare; aripioara păstrată are lungimea de 2,6 cm, iar tubul de înmănușare diametrul de 1,1 cm (fig. 5/4). Cel de al doilea exemplar are aripioarele mai scurte, cea păstrată fiind de 1,2 cm, și nervura de pe mijlocul lamei mai bine reliefată. Lungimea sa totală este de 6,4 cm, iar diametrul tubului de înmănușare de 0,9 cm (fig. 5/3). Deși găsită în stratul de cultură medievală, această săgeată poate data din secolul al XV-lea.

2) *Săgeți romboidale*. Acestei variante îi aparține un singur vîrf de săgeată din locuința nr. 2. Aflat într-o stare precară de conservare, el are lungimea de 4,7 cm, lățimea lamei de 1,1 cm și diametrul tubului de înmănușare de 0,6 cm. Pe lamă se constată prezența unei nervuri aplatizate (fig. 5/1).

¹⁷ L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț*, în C.A., V, 1982, p. 88, fig. 3/15.

¹⁸ L. Bătrina, Oct. Monoranu, A. Bătrina, *Cercetările arheologice din cuprinsul reședinței feudale de la Giulești com. Boroaia, jud. Suceava*, în C.A., VII, 1984, p. 159, 161, fig. 3/3.

¹⁹ Idem, *Cercetările arheologice de la Fîntîna Mare, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava*, în C.A., VII, 1984, p. 172, fig. 5/2.

²⁰ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, fig. 43/3.

²¹ R. Popovici-Baltă, *op. cit.*, p. 294, fig. 2/5, 11.

²² Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 67, 91, fig. 52/3.

²³ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1938*, București, 1957, p. 327, fig. 341/1; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, pl. CLXXV/5; M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Sondajul de la Dănești (r. Vaslui)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 58, fig. 15/1; P. P. Birnea, *Sel'skie poselenija Moldavii XV—XVII vv. Chișinău*, 1969, p. 205, pl. 1/15—20; idem, *Moldavskij srednovekovij gorod v Dnestrovsko-Prutskom mezhdureč'e, (XVnačalo XVI v.)*, Chișinău, 1984, p. 155, fig. 31/6—8.

²⁴ Panait I. Panait, *Săpăturile de la Străulești—Măicănești*, în C.A.B., II, 1965, p. 203—204, fig. 103/1—2.

²⁵ N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn. Studii arheologice și istorice*, București, 1972, p. 92—93, pl. VI/1—4.

²⁶ P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, II, București, 1977, p. 41—42, fig. 28/1; P. Diaconu, C. Custurea, Th. Papasima, P. Vlădila, *Rezultatele săpăturilor arheologice din insula Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 495, fig. 2/4.

²⁷ Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind așezările medievale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica*, în SCIV, 14, 1963, 2, p. 371, fig. 8/5.

²⁸ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 40—41, fig. 15/1—2.

²⁹ P. P. Birnea, *Sel'skie poselenija...*, p. 189, fig. 39.

³⁰ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 92—93; P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 41.

³¹ Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 204; N. Constantinescu

op. cit., p. 93; P. P. Birnea, *Sel'skie poselenija...*, p. 189;

Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 40—41.

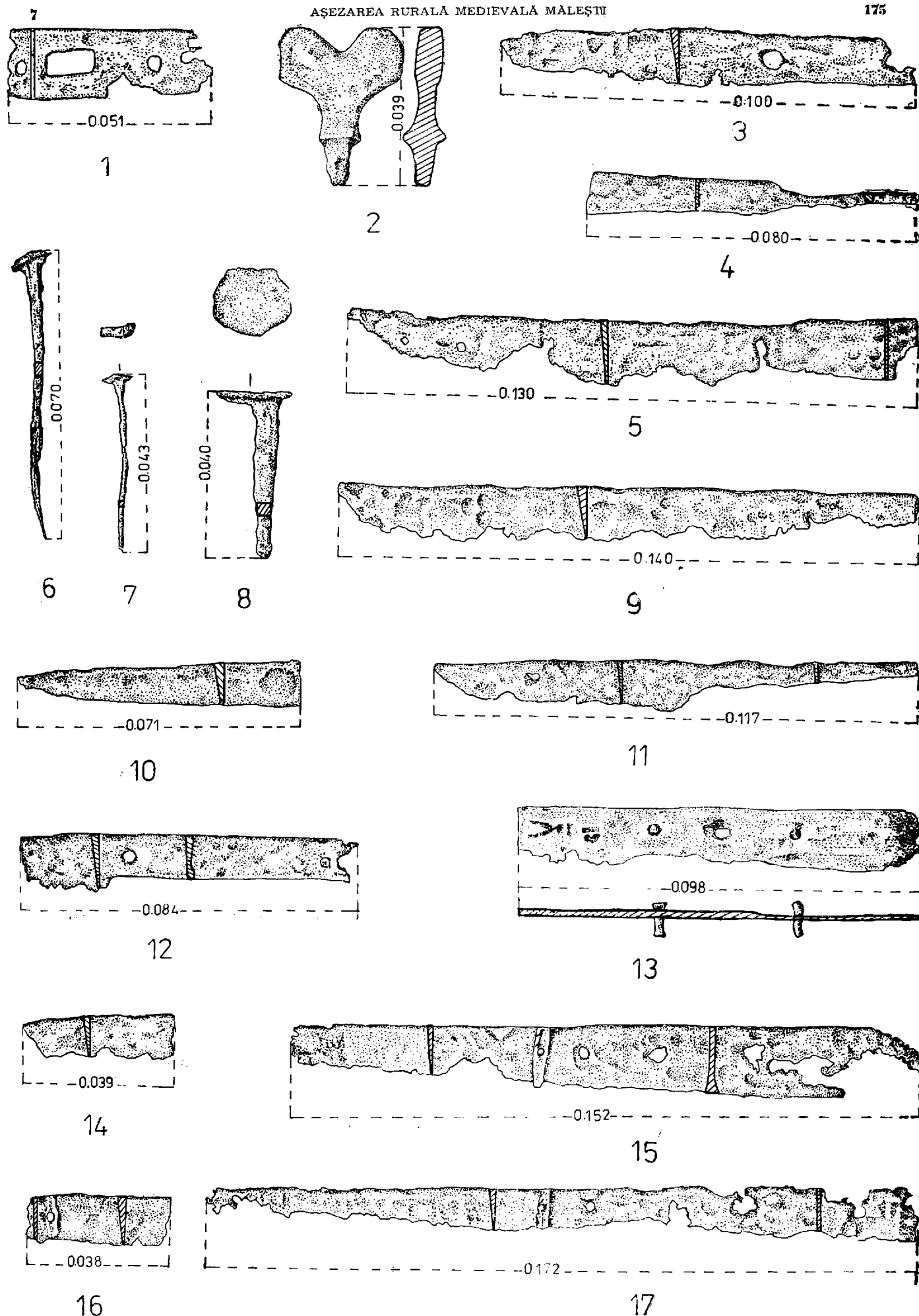

Fig. 3. Mălești. Obiecte descoperite în locuințele nr. 1 (14, 16) și nr. 2 (1-13, 15, 17)

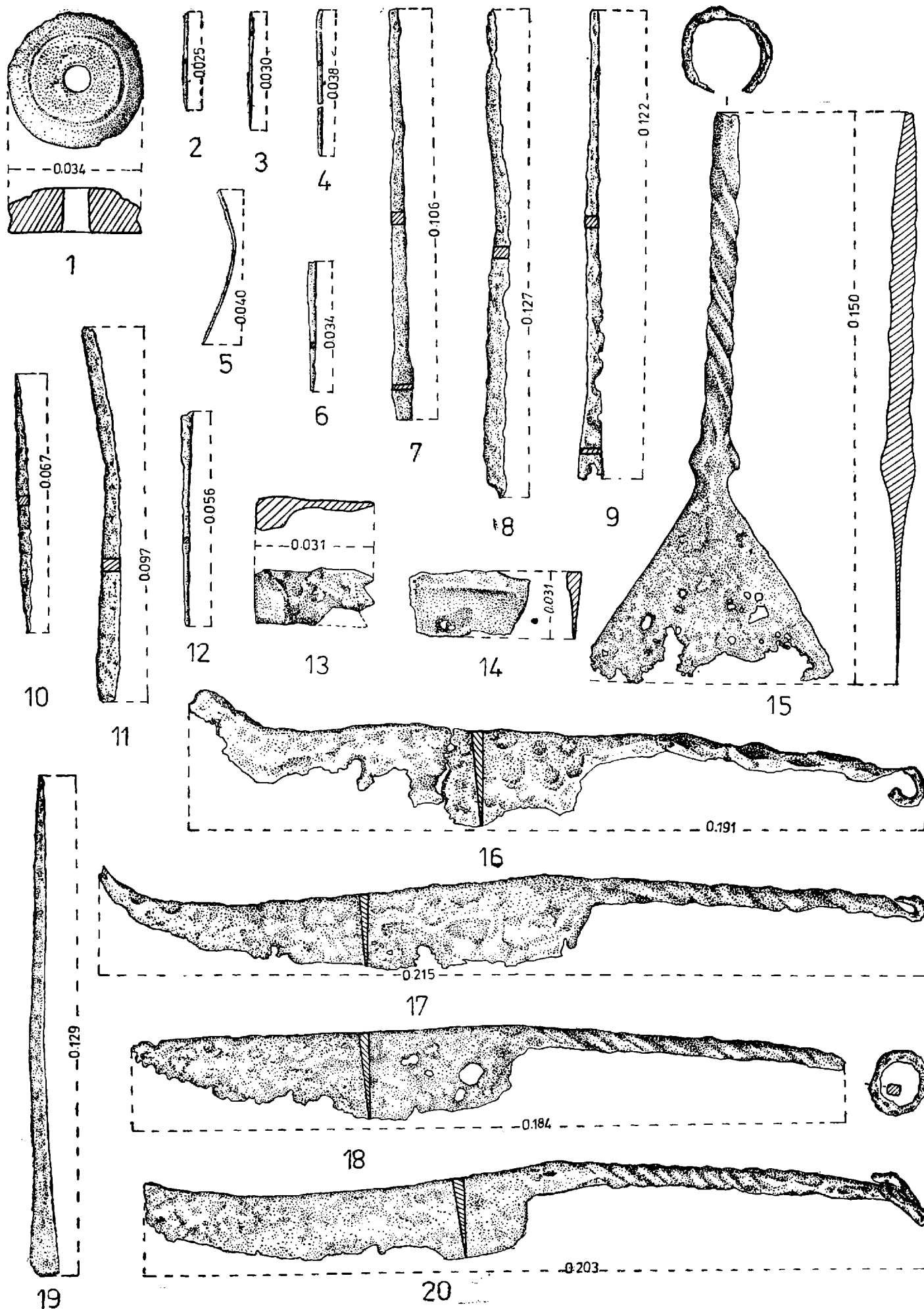

Fig. 4. Mălești. Obiecte datînd din primele decenii ale secolului al XV-lea descoperite în locuința nr. 2 (2–20) și în stratul de cultură medieval (1)

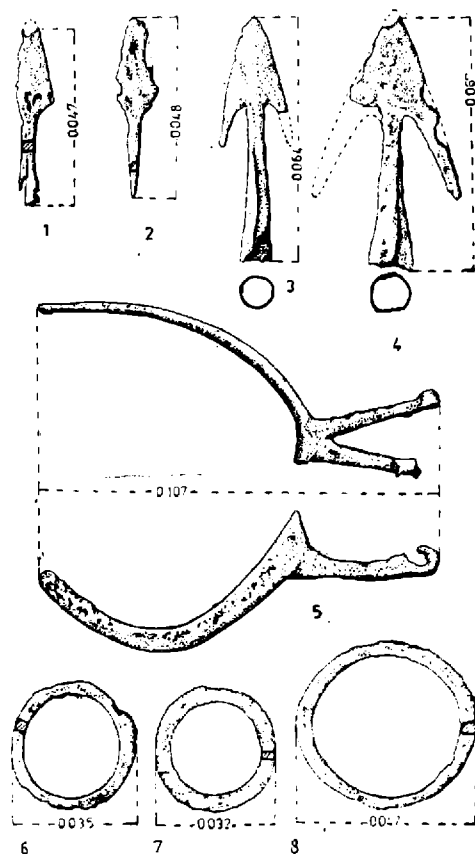

Fig. 5. Mălești. Arme, piese de echipament și de harnașament găsite în locuințele nr. 2 (1-2, 4, 6, 8), nr. 4 (5) și în stratul medieval (3, 7)

Ambele tipuri de săgeți, cât și variantele lor sînt frecvent semnalate în numeroasele descoperiri de acest fel din așezări urbane și rurale din spațiul românesc³².

Piese de echipament. Din această categorie face parte un singur pînten descoperit în locuința nr. 4. Pîntenul este în stare fragmentară, din el păstrîndu-se parțial numai un braț, puternic curbat, cu secțiunea semiovală. Tija de prindere a rozetei este bifurcată, ușor arcuită, și are lungimea de 3,5 cm; unul din capetele brațelor, care formează tija, este îngroșat în formă de bulb și perforat, prin el trecîndu-se axul de fixare a rozetei. Celelalte părți componente ale pîntenului lipsesc, acesta fiind deteriorat din vechime (fig. 5/5).

Pîntenii sînt întîlniți îndeosebi în așezări urbane, care produc, de altfel, asemenea piese de armură. Apariția lor în mediul rural este destul de rar semnalată și are aproape întotdeauna o semnificație de natură social-economică. Tipul de pînten cu tija scurtă și brațele puternic curbate, încadrat potrivit principalelor elemente tipologice în secolele XIV-XV și XV, apare în așezările rurale de la Giulești³³, Berchișești³⁴, Coconi³⁵, Sopor — Iacobi³⁶. Același tip de pînten este însă cu mult mai bine cunoscut în numeroasele descoperiri din mediul orășenesc, de la Iași³⁷, Baia³⁸ și Roman³⁹ sau din afara granițelor teritoriului românesc⁴⁰.

Piese de harnașament. În categoria pieselor de harnașament includem cataramele și verigile. *Cataramele* sînt reprezentate prin patru piese, dintre care trei găsite în locuința nr. 2 (fig. 6/10-12) și una în stratul de cultură medieval. Deși, în general, cataramele sînt piese care pot proveni atît de la îmbrăcăminte, cât și de la armură sau harnașament considerăm adecvată prezentarea lor aici. Toate cataramele descoperite pînă acum sînt lucrate din fier, dar diferă ca formă și mărime, iar după modul

de fixare al limbii pe curea pot fi împărțite în două tipuri distincte.

Tipul I cuprinde catarama cu ax lateral. Trei din cataramele descoperite pot fi incluse în acest tip. Catarama de dimensiuni mai mari este asemănătoare unei lire, are secțiunea rectangulară în zona axului și ovală în partea care ia forma unui arc ce depășește un semicerc (fig. 6/12). Un exemplar de dimensiuni mai mici, dar întru totul asemănător ca tip și formă, a fost descoperit într-o locuință din aceeași vreme din așezarea de la „Siliște”, aflată tot pe teritoriul satului Borniș⁴¹. Catarama are, de asemenea, analogii cu unele piese încadrate într-o perioadă imediat anterioară sau contemporană

³² B. Mitrea, I. Nestor și colab., *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 384, fig. 53/4; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 326, fig. 342/2-3; Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Celtea Șcheia, Monografie arheologică*, București, 1960, p. 87, fig. 46/4; M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Musat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 309, fig. 12/2-4, 6-8, 12; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 97-99, pl. XI/8-10, 13-14; P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 141-142, fig. 105/11-12; Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 69-70, fig. 35/2, 4; 36/2, 11-12; idem, *Baia*, II, p. 109-111, fig. 40/16-17, 19; M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 37-38, 74, fig. 41/4-5, 9; 46/10, 13; L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, Șt. Scorțanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava*, în *C.A.*, VI, 1983, p. 88, fig. 4/2-3.

³³ L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, Șt. Scorțanu, *op. cit.*, p. 88, fig. 5/4-5.

³⁴ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 40, fig. 42/6.

³⁵ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 97, pl. IX/11; X/3-4.

³⁶ V. Pintea, *Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobi*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 537, fig. 9/1, 3-6.

³⁷ Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *La résidence princière de Jassy*, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 353, fig. 11/2.

³⁸ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 71, fig. 35/13; 38/6-7; 39/1, 3; idem, *Baia*, II, p. 103, fig. 37/1, 5; 38/5, 9, 11.

³⁹ M. D. Matei, L. Chițescu, *op. cit.*, p. 307, fig. 12/13-14.

⁴⁰ G. Nagy, *A Szabolcsmegyei Múzeum Középkori sarkantyúi*, în *AE*, XVIII, 1898, 1, p. 63, fig. 12-13, 17; J. Kamińska, *Siedlatkow, obronna siedziba rycerska z XIV wieku*, în *Pracelodzi*, 15, 1968, pl. XIII/1, 2; V. V. Sedov, *Sel'skie poselenija central'nykh rajonov Smolenskoj zemli (VIII-XV vv.)*, în *MLA*, 92, 1960, p. 113, fig. 57/9; B. D. Beleckij, *Archeologičeskie raboty v Gosudarstvennom zapovednike imeni A. S. Puškina*, în *Archeologičeskij Sbornik*, 18, 1977, p. 115, fig. 7/11.

⁴¹ Piesă descoperită prin săpăturile efectuate în anul 1975.

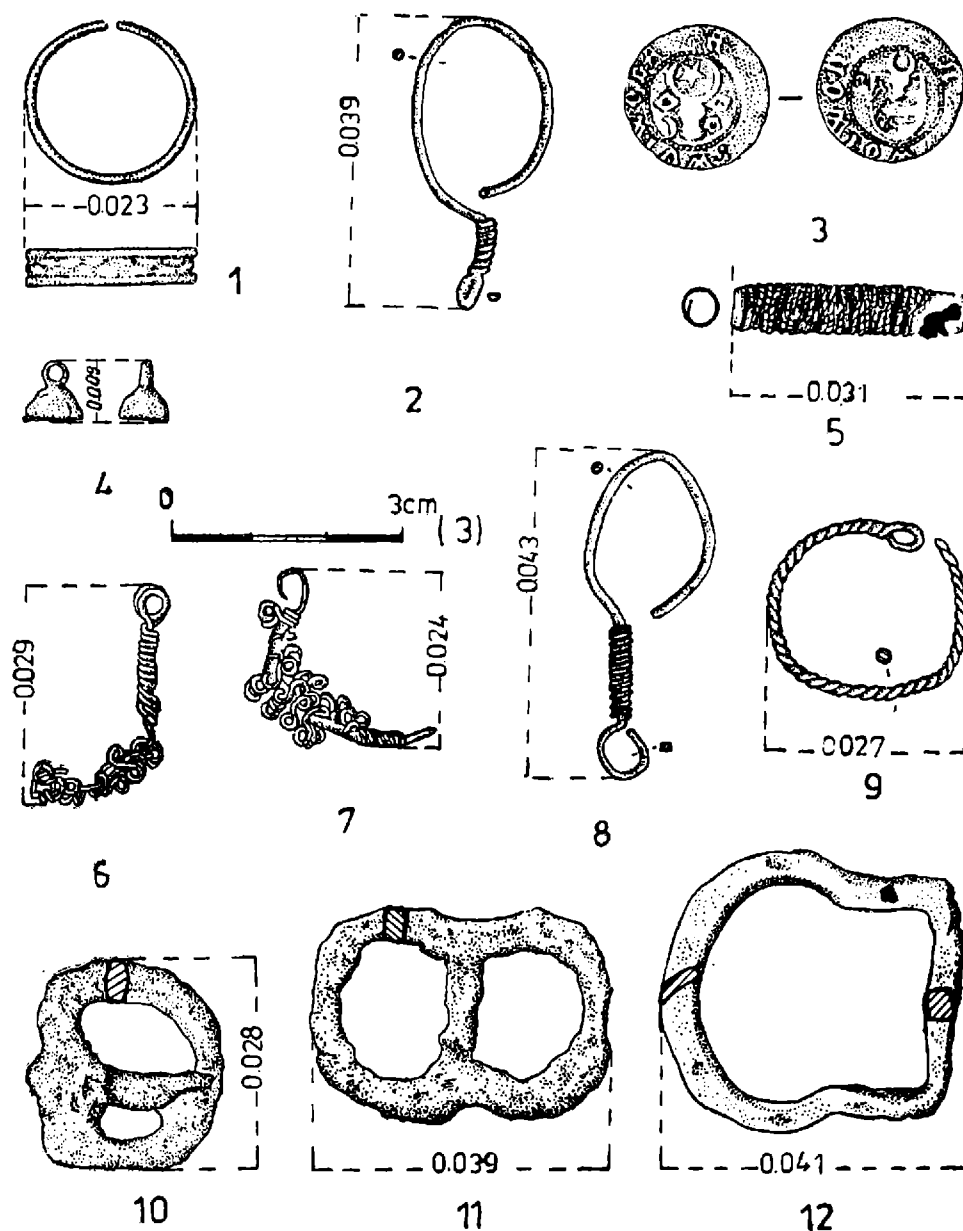

Fig. 6. Mănești. Obiecte de podoabă, accesorii de îmbrăcăminte, catarama și monedă descoperite în locuințele nr. 1 (1, 8) și nr. 2 (2-7, 9-12)

acesteia, cum sînt acelea descoperite la Giulești⁴², Liteni⁴³, Baia⁴⁴, Coconi⁴⁵, Mănești—Buftea⁴⁶ sau la Siedlatkov⁴⁷, în Polonia. De altfel, acest tip cunoaște o largă răspîndire nu numai în spațiu, dar și în timp, el întîlnindu-se și în secolele XVI—XVII⁴⁸. Aceluiași tip îi aparține și catarama găsită în stratul de cultură medieval, care are una din laturi arcuite, iar celelalte aproape drepte. Ultima cataramă cu ax lateral este de dimensiuni mai mici, are veriga arcuită și păstrează limba de prindere pe cureaua (fig. 6/10).

Tipul II cuprinde catarama cu axul central. Acestui tip îi aparține o singură piesă, împărțită în două jumătăți egale de un ax longitudinal, care face corp comun cu catarama și este fixat la mijlocul

⁴² L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, Șt. Scorțanu, *op. cit.*, p. 88, fig. 5/8.

⁴³ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 74, fig. 43/9.

⁴⁴ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, II, p. 99—100, fig. 35/25—26.

⁴⁵ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 96, pl. IX/6, 8.

⁴⁶ A. Ștefănescu, *Cercetările arheologice de la Mănești—Buftea*, în *Materiale*, București, 1983, p. 536, fig. 7/2.

⁴⁷ J. Kamińska, *op. cit.*, p. 64, pl. III/5, 9.

⁴⁸ Al. Artimon, *Cercetările arheologice din așezarea medievală de la Tg. Trotuș, jud. Bacău*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 616, fig. 13/7, 11.

laturilor arcuite (fig. 6/11). Același tip de cataramă, dar cu o formă ușor modificată, apare la Baia într-o locuință datată în secolele XIV—XV și XV⁶⁰.

Verigile. Cele trei verigi descoperite în locuința nr. 2 și în stratul de cultură medieval provin, probabil, de la zăbale. De formă rotundă, ele sînt rectangulare în secțiune și au diametrul cuprins între 3,5—4,7 cm (fig. 5/6—8).

Accesorii de îmbrăcăminte și încălțăminte. Obiecte de podoabă.

Accesoriile de îmbrăcăminte și de încălțăminte, puțin numeroase, se reduc la categoria nasturilor și a potcoavelor de încălțăminte. *Nasturii.* Un singur exemplar a fost găsit în locuința nr. 2. Lucrat din cupru argintat, de foarte mici dimensiuni, acesta este de formă semisferoidală, cu fundul plat și terminat la partea superioară cu o urechiușă de prins pe îmbrăcăminte⁶¹. Urechiușa este formată dintr-o sîrmă îndoită, ale cărei capete au fost introduse în interiorul nasturelui (fig. 6/4). Exemplare similare ca formă, de aceeași dimensiune sau mai mari, unele decorate pe fundul plat, au fost semnalate în cimitirele de la Suceava⁶², Enisala⁶³ și Piua Petrii⁶⁴, unde sînt datate în secolele XV și XVI. *Potcoavele de încălțăminte.* Două potcoave sau „călcîie” de încălțăminte au fost descoperite în locuința nr. 5 și în stratul de cultură medieval. Ambele au formă semicirculară, sînt prevăzute cu crampoane și ghiare, dispuse la fiecare capăt și pe mijlocul piesei.

Obiecte de podoabă. Această categorie este ilustrată prin cercei, inele și pandantive. *Cerceii* aparțin mai multor tipuri. Tipul I. Aici încadrăm doi cercei de tîmplă, lucrați din cupru argintat, care au fost descoperiți în locuințele nr. 1 și 2. Ambii sînt realizați dintr-un fir de cupru, cu secțiune circulară, care formează la capăt o buclă mare, deschisă, iar la celălalt una mai mică, între ele fiind înfășurată o sîrmă subțire, torsionată, din același material. Unul din exemplare are la capătul inferior bucla deschisă (fig. 6/8), la celălalt ea fiind formată din răsucirea firului de cupru în formă de urechiușă (fig. 6/2).

Cele mai apropiate analogii cu exemplarele prezentate le întîlnim în descoperirile din necropola de la Piatra Neamț-Dărmănești, datată în ultimul sfert al secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului următor⁶⁵. Piese asemănătoare au fost descoperite și în teritoriile învecinate, la Orheiul Vechi, încadrate acolo în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în veacul următor⁶⁶. În cazul descoperirilor de la „Milești”, cel mai vechi exemplar datează din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, iar celălalt din primele decenii ale secolului următor. Tipul II. Acestui tip îi aparține un singur exemplar. El este realizat tot dintr-un fir de cupru argintat și răsucit, avînd unul din capete liber, iar celălalt în formă de buclă (fig. 6/9). Un exemplar asemănător ca tip și dimensiuni, datînd însă din secolele XIII—XIV, a fost descoperit recent în cimitirul de la Trifești⁶⁷. Tipul III. În acest tip includem doi cercei descoperiți în locuința nr. 2. Primul exemplar este constituit dintr-o verigă, terminată la partea superioară cu o buclă, formată din răsucirea firului de cupru argintat din care a fost realizat cercelul. Firul se continuă înfășurat pe verigă, apoi formează cerculețe în ochiuri dese (fig. 6/6). Cel de al doilea exemplar are bucla deschisă, același fir de cupru înfășurat în „ochiuri” și apoi răsucit pe verigă; celălalt capăt al verigii este distrus din vechime (fig. 6/7). Ca și tipul I, acesta cunoaște o largă răspîndire în timp și în spațiu. El este documentat prin numeroase descoperiri încă din secolul al XII-lea și se continuă în timp pînă în secolul al XVII-lea. Pe teritoriul țării noastre, asemenea exemplare au fost descoperite în Moldova, la Cetatea Neamțului⁶⁸, Borniș⁶⁹, Trifești⁷⁰, Hudum — Botoșani⁷¹,

⁶⁰ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, II, p. 100, fig. 33/22.

⁶¹ Determinarea metalelor folosite la prelucrarea obiectelor de podoabă și a monedei a fost efectuată în cadrul Laboratorului zonal Iași de Maria Geba, căreia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

⁶² B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolescu, Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 766, fig. 12/2.

⁶³ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 621, fig. 3/3; 5/1.

⁶⁴ L. Chișescu, T. Papasima, P. Vlădila, V. Rădulescu, A. Păunescu, *Cercetările arheologice de la Piua Petrii (Orașul de Floci), jud. Ialomița*, în *CA*, V, 1982, fig. 5/10.

⁶⁵ V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamț—Dărmănești*, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 219, fig. 2/1—2, 5;

idem, *Cercetările arheologice de la Piatra Neamț—Dărmănești*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 23, fig. 6/2, 5—7.

⁶⁶ E. N. Abyzova, P. P. Birnea, *Archeologičeskie raboty v Starom Orhee v 1974—1976 gg.*, *Archeologičeskie issledovaniia v Moldavii (1974—1976 g.)*, Chișinău, 1981, fig. 2/1—3.

⁶⁷ Informație V. Spinei. Exemplar descoperit prin cercetările efectuate în anul 1981.

⁶⁸ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101, nota 117.

⁶⁹ Exemplar descoperit într-o locuință, datînd din secolul al XVII-lea, din așezarea de la „Siliște”.

⁷⁰ Informație V. Spinei. Două exemplare asemănătoare descoperite în anul 1981.

⁷¹ V. Spinei, R. Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum—Botoșani din anii 1970—1972*, în vol. *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 126, 128; idem, *Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 81, fig. 5/7.

Suceava⁶¹, în sudul țării, la Coconi⁶², Cetățeni — Muscel⁶³, Păcuiul lui Soare⁶⁴ și în zonele învecinate granițelor ei⁶⁵.

Inelele. În locuința nr. 1 a fost descoperit un inel, alcătuit dintr-o bandă de bronz argintat, cu diametrul de 0,23 cm; două șanțuri evidențiază trei nervuri, între care cea din mijloc, mai mare, este decorată cu un motiv romboidal, slab imprimat și parțial șters (fig. 6/1). Exemplare de același tip, dar fără decorul imprimat, s-au descoperit la Baia⁶⁶, Suceava⁶⁷ și Volovăț⁶⁸ în contexte datate în secolele XIV și XV.

Pandantivele. Singurul exemplar de acest fel, descoperit în locuința nr. 2, este din cupru argintat. El are forma unui tub, cu secțiunea circulară, pe care s-a înfășurat un fir de sîrmă împletit. Pe extremitățile tubului au fost practicate incizii circulare (fig. 6/5). Un pandantiv în parte asemănător cu acesta a fost descoperit în necropola de la Piatra Neamț — Dărmănești⁶⁹.

Obiecte de utilizare incertă. Cîteva obiecte descoperite în locuințele nr. 2 și 4 nu ne oferă indicii cu privire la scopul lor utilitar. Între acestea, menționăm o piesă de forma unui cuțit cu peduncul, dar fără tăiș (fig. 3/4), și o bară de fier, îndoită (fig. 4/11). O altă piesă lucrată dintr-o tablă de fier, formînd un manșon la un capăt și terminată cu trei dinți, a fost, probabil, o uncaltă al cărui rost nu îl putem preciza (fig. 4/13).

Moneda descoperită în locuința nr. 2 este de tipul groșilor, lucrată dintr-o foiță de bronz și acoperită cu un strat subțire de argint. Ea are diametrul de 19 mm și greutatea de 0,80 gr⁷⁰. Pe avers este reprezentat capul de bour, cu steaua cu cinci raze între coarne, însoțit în dreapta de semilună și în stînga de rozeta cu cinci petale. Pe revers apare scutul despîcat, avînd în stînga trei fascii inegale, iar în dreapta, probabil, cinci flori de crin; deasupra scutului este un cap de bour și în dreapta sa o siglă A. Legenda, între două cercuri perlate, are pe avers: [+ELIAS] WOIWODA și pe revers: [E]LI[AS] WOIWOD[A] (fig. 6/3). Exemplarul este, probabil o variantă a tipului II de monede emise în timpul domniei lui Iliaș I, încadrat potrivit clasificării propuse de Octavian Iliescu în anii 1432—1433⁷¹.

Ceramica. Materialul ceramic cel mai bogat provine din locuința nr. 2 și, într-o măsură mai mică, din celelalte complexe de locuire, anexe gospodărești sau din stratul de cultură medieval. Ceramica din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea și din prima jumătate a secolului al XV-lea este lucrată aproape în întregime la roata cu turație rapidă. După modul în care s-a realizat arderea, ea cunoaște cele două categorii principale, caracteristice acestei vremi: A. Ceramica roșie și B. Ceramica cenușie.

A. *Ceramica roșie.* Potrivit caracteristicilor pastei, ceramica roșie se împarte, la rîndul ei, în două subgrupe: a. ceramica roșie de aspect zgrunțuros și b. ceramica roșie fină. a. *Ceramica roșie de aspect zgrunțuros.* Această subgrupă este cel mai bine reprezentată în cadrul ceramicii descoperite la „Milești”. Vasele incluse aici sînt lucrate dintr-o pastă ce conține ca degresant nisip cu bobul mare sau mijlociu, la care se adaugă, uneori, și pietricele. La unele vase, în compoziția pastei se constată și prezența unor granule de calcar, care, în timpul arderii, „au pușcat” pereții acestora. În general, pasta fiind bine frămîntată, degresantul este uniform repartizat, fapt ce conferă vaselor un aspect zgrunțuros, deși, înainte de ardere, acestea au fost netezite cu o zeamă de lut. Toate vasele modelate din această pastă au fost lucrate la roata cu turație rapidă.

În afară de această categorie de pastă se mai întîlnește și o altă, în cantitate extrem de redusă, cu aspect lutos, nu îndeajuns de bine frămîntată și lucrată la o roată cu turație mai lentă. Cu excepția celor cîteva fragmente ceramice cu aspect lutos, arderea vaselor incluse în această subgrupă este completă și uniformă, pereții acestora avînd nuanțe ce diferă de la roșu-gălbui la cărămiziu și roșu-brun. Ca forme, se remarcă oala-borcan, oala cu toartă, capacul, cana și bolul.

Oala-borcan este forma predominantă, căreia îi aparțin vase de dimensiuni variate, cu înălțimea cuprinsă între 18,00—33,3 cm, diametrul gurii de 11,5—19,5 cm și al fundului de 8,1—12,9 cm. În genere, ele sînt bine proporționate și prezintă forme simetrice. Pereții borcanelor sînt îngroșați la partea

⁶¹ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, pl. XI, stînga.

⁶² N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101, pl. XIII/8.

⁶³ *Ibidem*, p. 101, nota 117.

⁶⁴ P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 124, fig. 97/25.

⁶⁵ St. Stančeva, Iv. Načeva, *Srednevekovni bălgarski nekropol do Lukovit*, în *Izvestija Sofia*, XXIII, 1960, p. 83, fig. 8/6; 9/15, 17; G. Török, *Halimba-Cseves, X—XII Sz. temetője*, în *FolArch*, VI, 1954, p. 100, fig. XXVII/9.

⁶⁶ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 88, fig. 45/4; *idem*, *Baia*, II, p. 121, fig. 42/14.

⁶⁷ B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolescu, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 768, fig. 12/11.

⁶⁸ Al. Artimon, *Cîteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 395, fig. 10/2.

⁶⁹ V. Spinei, *op. cit.*, în *MemAntiq*, p. 218, fig. 2/8.

⁷⁰ Moneda, aflată într-o stare precară de conservare, a fost identificată anterior ca fiind emisă în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Cf. R. Popovici, *op. cit.*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 577, nota 15. După restaurare, s-a reușit determinarea corectă a acesteia, fapt pentru care am procedat la rectificarea cuvenită.

⁷¹ Oct. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 29; vezi și C. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Opreșcu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 67.

inferioară, au grosimi de la 0,5 cm la 0,8 cm, în funcție de mărimea și partea vasului de unde provin. Tipologic, se pot distinge mai multe tipuri. *Tipul I*, cel mai slab reprezentat, cuprinde borcane cu buza înaltă și evazată, fără alveolare interioară. Marginea buzei este, de cele mai multe ori, rotunjită și mai rar tăiată oblic sau ușor subțiată. Gîtul este bine marcat, uneori înalt (fig. 8/9) sau mai scurt,

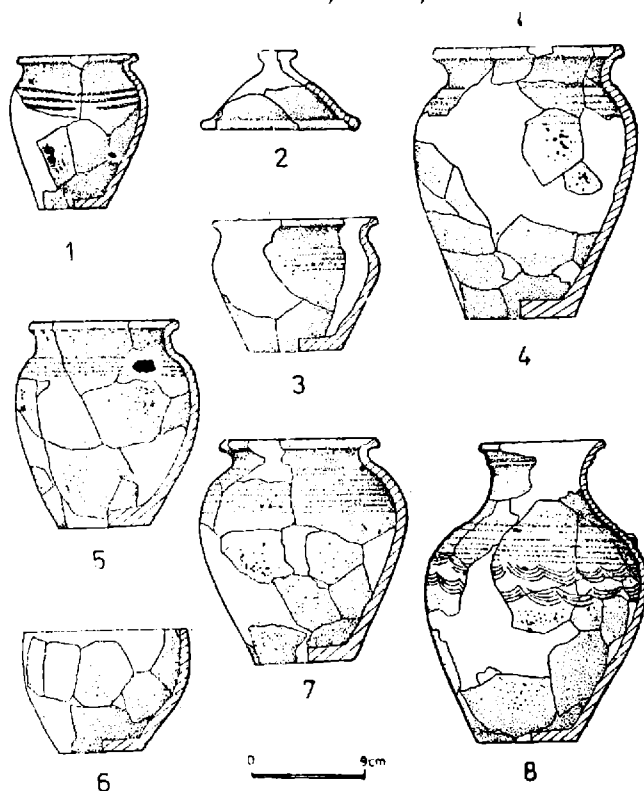

Fig. 7. Mălești. Vase din pastă cenușie zgrunțuroasă (1, 3, 5), fină (8) și roșie zgrunțuroasă (2, 4, 6-7) descoperite în locuința nr. 2.

continuat cu umerii bombați (fig. 8/3). În mare parte, vasele incluse în acest tip sînt lucrate din pastă cu aspect lutos. Partea inferioară a acestora și fundul sînt mult îngroșate în comparație cu pereții și modelate cu mai puțină îndemînare. *Tipul II*, preponderent, se remarcă prin vase cu buza scundă, mai mult sau mai puțin îngroșată, cu o alveolare pentru capac pe fața interioară. Albierea interioară diferă de la un vas la altul, este mai mult sau mai puțin pronunțată, la fel ca și îngroșarea buzei (fig. 7/4, 7; 8/2, 6, 8). *Tipul III* este relativ bine reprezentat și se caracterizează prin vase cu buza înaltă, prevăzută la exterior cu o nervură, care marchează limita inferioară a acesteia. Buza este ușor rotunjită sau subțiată la margine, are albieri interioare și se continuă cu gîtul scurt, din care se dezvoltă, treptat, corpul vasului (fig. 8/5, 7).

Ornamentația vaselor-borcan este deosebit de bogată, comparativ cu descoperirile ceramice de pînă acum din mediul rural. Vasele modelate din pasta cu aspect lutos au ca decor linii drepte incizate și distanțate sau benzi formate din linii „în val”, cu meandre strînse sau largi, care se întretaie (fig. 10/1, 3-4). Liniile vălurite sînt despărțite uneori de cîte o incizie orizontală (fig. 10/2).

Pe borcanele lucrate din pastă zgrunțuroasă se întîlnesc, de asemenea, numeroase

motive decorative. Astfel, bine ilustrat este motivul format din mai multe benzi de linii oblice, paralele, întretaite pe mijloc de una orizontală (fig. 10/8, 11). Acest decor este dispus la baza gîtului și pe umărul unor vase găsite în locuințele nr. 2 și nr. 5. Pe alte vase apare un registru de linii oblice sau drepte incizate (fig. 10/14). Uneori, un motiv avînd forma \times este plasat între aceste linii oblice incizate (fig. 10/6, 9). Tot cu roțița dințată este realizat și un decor constînd din linii oblice care se unesc în triunghiuri sau un altul format din așa-numitele „paranteze” unghiulare (fig. 10/7, 10). Mai rar întîlnit este decorul din șiruri de alveole neregulate, plasate pe nervura exterioară a buzei și la baza gîtului unor borcane (fig. 10/13). Majoritatea vaselor sînt însă decorate cu caneluri orizontale (fig. 7/4, 7; 8/2-3, 5-7).

Oala cu toartă este prezentă doar prin cîteva exemplare, păstrate fragmentar în locuințele nr. 2 și nr. 4. Acestea au buza înaltă, rotunjită, sau tăiată oblic spre interior, formînd o muchie, căreia îi corespunde o alveolare interioară. Buza este de aceeași grosime cu pereții sau ușor îngroșată, gîtul scurt și marcat, uneori, de o nervură (fig. 9/2-3).

Cana. Din aceeași pastă zgrunțuroasă, dar de o calitate mai bună, s-a păstrat și o margine de la o cană cu gura trilobată (fig. 9/5).

Capacul, mai bine reprezentat decît cana, este de formă conică, avînd marginea rotunjită și o alveolare interioară. Diametrul părții circulare este de 12,6 cm (fig. 7/2). Aceleași forme îi aparțin și cîteva fragmente ceramice cu albierea interioară marcată de o nervură (fig. 9/7).

Bolul, denumit poate impropriu astfel, are înălțimea de 9,6 cm, buza dreaptă și rotunjită, corpul bombat, după care pereții se restrîng spre fundul plat, mult îngustat față de gura largă a vasului (fig. 7/6).

b. *Ceramica roșie fină*. Din această subgrupă au fost găsite numai patru fragmente ceramice, lucrate dintr-o pastă de foarte bună calitate, densă și bine frămîntată, avînd ca degresant nisip cu bobul mic; în compoziția pastei se observă și rare firisoare de mică. Înainte de ardere, vasele au fost acoperite cu o angobă, care a dat suprafețelor un aspect lucios. Prin ardere, acestea au căpătat o culoare roșie-gălbui sau cărămizie, uniformă. Deși ceramica roșie fină se reduce la cele cîteva fragmente menționate, acestea ne edifică însă asupra celor două forme existente: cana și paharul.

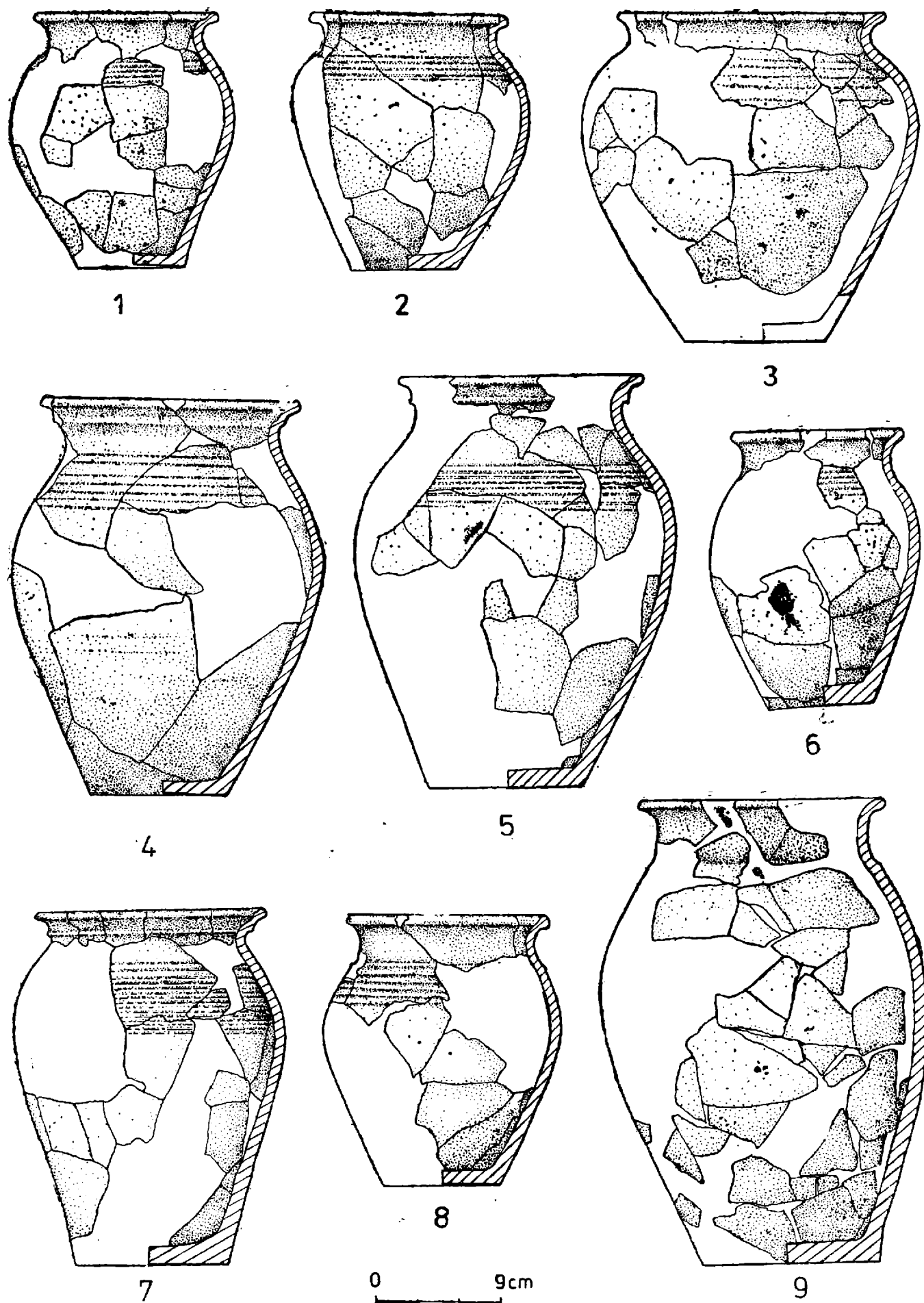

Fig. 8. Mălești. Ceramică din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea (3, 9) și din primele decenii ale secolului al XV-lea (1-7) descoperită în locuințele nr. 1 (3, 9), nr. 2 (1, 4-5, 7) și nr. 4 (2, 6); ceramică arsă oxidant (2-3, 5, 6-9); ceramică arsă reducător (1, 4)

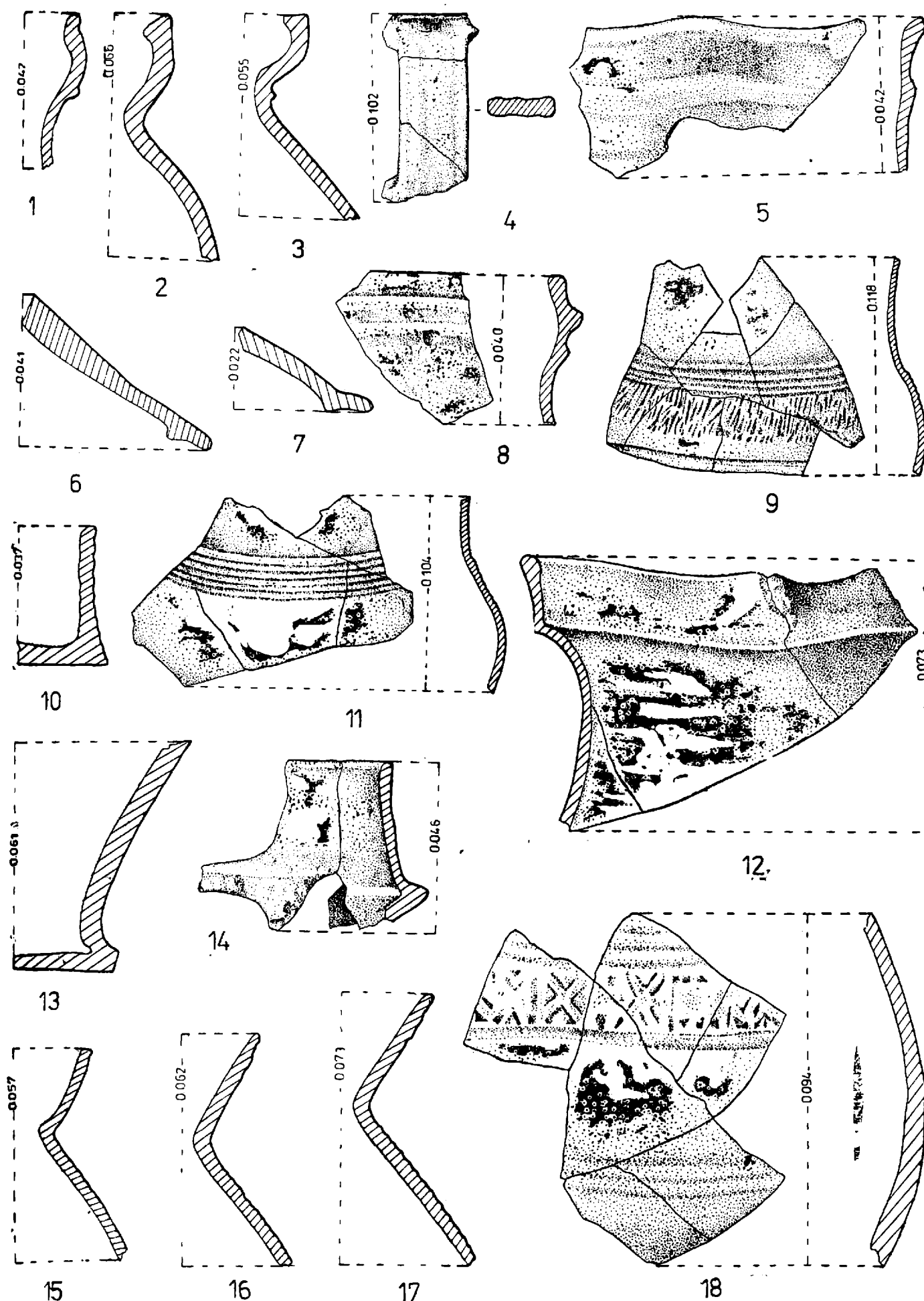

Fig. 9. Mălești. Fragmente ceramice din pastă roșie zgrunțuroasă (2-3, 5, 7, 15-17) și fină (10), cenușie zgrunțuroasă (4, 6) și fină (1, 8-9, 11-14, 18) descoperite în locuințele nr. 1 (13), nr. 2 (1, 4-12, 14, 18), nr. 4 (2), nr. 5 (3) și în groapa nr. 1 (15-17)

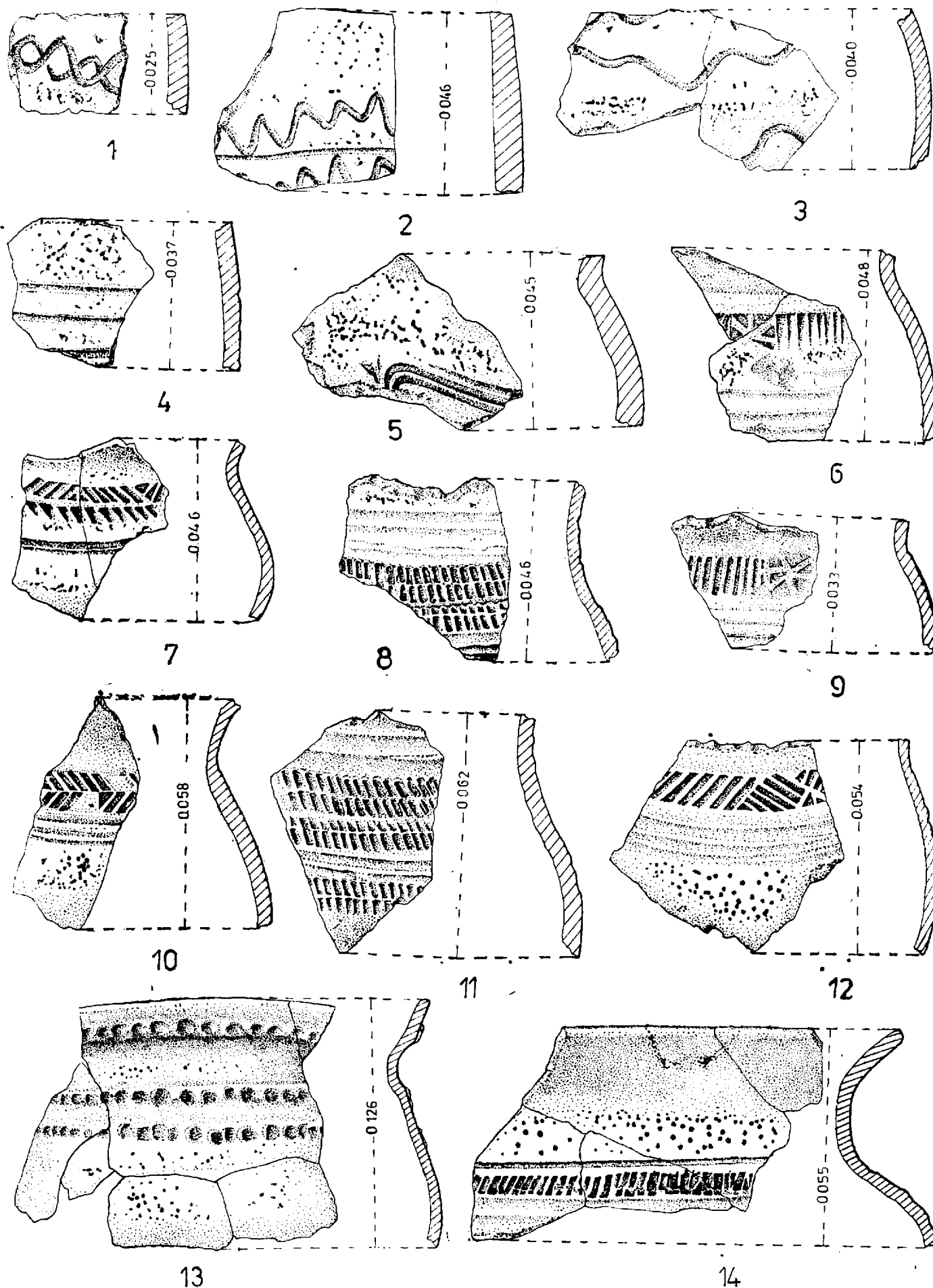

Fig. 10. Mălești. Fragmente ceramice din pastă zgrunțuroasă roșie (1–11, 13–14) și cenușie (12) descoperite în locuințele nr. 1 (4), nr. 2 (5–7, 9–11, 14) nr. 4 (3, 8), nr. 5 (1–2) și în stratul medieval (12–13)

Cana. De la o cană provine un fragment de buză trilobată și, de asemenea, un altul, decorat cu linii drepte incizate, întrerupte de un motiv format din linii oblice dispuse neregulat, executate cu roțița dințată.

Paharul, descoperit în locuința nr. 2, păstrează numai o parte din fundul evazat, îngroșat la bază și decorat cu caneluri orizontale (fig. 9/10).

B. *Ceramica cenușie* se află în cantitate mult mai mică în comparație cu cea arsă oxidant. Ea poate fi clasificată, în funcție de caracteristicile pastei, în aceleași două subgrupe întâlnite în cadrul ceramicii arse oxidant: a. ceramica cenușie de aspect zgrunțuros și b. ceramica cenușie fină.

a. *Ceramica cenușie de aspect zgrunțuros.* Vasele cu aspect zgrunțuros sînt lucrate dintr-o pastă intrutotul asemănătoare aceleia caracteristică ceramicii din subgrupa a, arsă oxidant. Pasta conține ca degresant același nisip cu bobul mare și mijlociu, întâlnit la majoritatea vaselor arse oxidant și numai un număr restrîns de fragmente ceramice conțin pietricele în compoziție. Arderea este uniformă și completă, vasele avînd culoare cenușie. În frecvența formelor, oala-borcan ocupă același loc predominant. Celelalte forme, cum sînt cana, capacul și cratița cu trei picioare, au o slabă reprezentare în cadrul acestei subgrupe ceramice. Prezența lor este atestată doar prin fragmente ceramice, care presupun apartenența la aceste forme.

Oala-borcan. Din punct de vedere tipologic se constată existența a două tipuri principale. Ele corespund tipurilor II și III din clasificarea ceramicii arse oxidant. Tipul de vas cu buza evazată și fără alveolare interioară, lucrat din pastă cu aspect lutos, nu mai apare în cadrul acestei categorii ceramice. *Tipul I* este corespunzător tipului II din subgrupa a a ceramicii arse oxidant. Vasele se remarcă prin aceeași buză scurtă, răsfrîntă în afară sau îndreptată spre interior, îngroșată și rotunjită, avînd șanțuire interioară pentru capac (fig. 7/1, 3, 5; 8/1). Ele sînt de dimensiuni mijlocii, cu înălțimi cuprinse între 10,4—18 cm, cu diametrul gurii de 10,5—13,5 cm și al fundurilor de 6—10,2 cm. Gîtul este mai mult scurt, dar bine profilat, din care se dezvoltă umerii puternic bombăți. *Tipul II* este reprezentat prin vase cu buza înaltă, cu o nervură la exterior. Buza este fie tăiată drept, fie oblic sau rotunjit și are albieri, mai mult sau mai puțin accentuate, pe fața interioară (fig. 8/4). Vasele-borcan din pastă cenușie zgrunțuroasă au o ornamentație simplă, redusă, de obicei, la obișnuitele caneluri. Un singur fragment ceramic este decorat cu roțița dințată (fig. 10/12).

Cana. De la o astfel de formă provin două torți, late de 3,7 cm. Una din torți este plată, iar cealaltă prezintă două șanțuiri, abia vizibile, pe fața exterioară (fig. 10/4).

Capacul are deschiderea circulară, corpul conic, cu pereții ușor arcuiți și mult îngroșați comparativ cu buza. Un exemplar parțial întregit are diametrul deschiderii circulare de 14,7 cm și buza cu șanțuirea interioară marcată de o nervură pronunțată (fig. 10/6).

Cratița cu trei picioare. De la o asemenea formă pare să provină un minier de formă tubulară.

b. *Ceramica cenușie fină* este lucrată dintr-o pastă de bună calitate, densă și foarte bine frămîntată. Pereții vaselor au grosimi de 0,4—0,7 cm, sînt acoperiți cu angobă și au nuanțe de la cenușiu deschis la închis. Vasele sînt netede și lustruite pe fața exterioară. Formele întâlnite pînă acum sînt cana și ulciorul.

Cana. Acestei forme îi aparțin cîteva exemplare, păstrate parțial, care evidențiază existența a două tipuri principale. *Tipul I* are gura rotundă și cioc pentru turnat. Buza este înaltă, rotunjită pe margine și are alveolare interioară. Acestei alveolari îi corespunde la exterior o nervură applatizată sau bine conturată, formînd o muchie, pe care este prinsă toarta vasului (fig. 9/1, 8, 12). Un exemplar parțial întregit poate fi inclus în acest tip. El are o siluetă bine echilibrată, gîtul înalt, marcat la partea superioară de trei nervuri, umerii bombăți și fundul plat (fig. 7/8). Torțile unor astfel de căni sînt late de 3,5 cm și au o șanțuire mediană. *Tipul II* este reprezentat prin cîteva fragmente de căni cu gura trilobată. De la ambele tipuri de căni s-au păstrat părți din corpul vaselor, fapt ce înlesnește formularea unor succinte constatări în legătură cu acestea. Astfel, cănile sînt de dimensiuni diferite, predominînd acelea mijlocii. Fundul acestor vase este, de cele mai multe ori, drept, un singur exemplar avînd baza profilată (fig. 9/13). Cănille sînt decorate îndeosebi cu benzi de linii orizontale, incizate, plasate la baza gîtului sau în zona de maxim diametru a vasului (fig. 9/11). Într-un singur caz, sub această bandă de linii orizontale apare un decor format din incizii oblice, trasate și executate neglijent (fig. 9/9). Motivele realizate cu roțița dințată au ca elemente decorative linii incizate, drepte și paralele, întrerupte de un semn cu forma \times sau de x-uri (fig. 9/18). Un decor frumos executat este constituit din cîte patru linii incizate, dispuse în formă de ghirlande, organizate în două șiruri pe partea cea mai bombată a vasului (fig. 7/8). Un singur fragment de cană are ca decor o bandă de linii vălurite, incizate.

Ulciorul, ultima formă caracteristică ceramicii cenușii fine, este reprezentat printr-un singur fragment, descoperit în locuința nr. 2. Acesta are gura circulară, strîmtă, cu diametrul interior de 2,2 cm. Pe nervura care marchează baza buzei este prinsă toarta, lată de 3,9 cm (fig. 9/14).

Formele de vase descoperite pînă în prezent în vechea vatră de locuire a satului Mălești au apropiate analogii în ceramica de proveniență rurală și urbană din Moldova aceleiași vremi. Astfel, ălele-

borcan, oalele cu toartă, cămile și capacele, vase lucrate din pastă cu aspect zgrunțuros, sînt bine cunoscute în așezările rurale de la Hlincea—Iasi⁷³, Băiceni⁷⁴, Lunca-Dorohoi⁷⁴, Giulești⁷⁵, Netezi⁷⁶, Vornicenii Mari⁷⁷, Zaharești⁷⁸, Liteni⁷⁹ și Berchișești⁸⁰, iar în orașe, la Suceava⁸¹, Baia⁸², Piatra⁸³, Roman⁸⁴, Iași⁸⁵, Bacău⁸⁶ etc. Ceramica fină, reprezentată prin cana cu gura trilobată sau cu cioc pentru turnat, paharul și ulciorul își are, de asemenea, corespondențe în descoperirile de la Suceava⁸⁷, Baia⁸⁸, Roman⁸⁹, Iași⁹⁰, Bacău⁹¹, dar și la Giulești⁹², Berchișești⁹³, Liteni⁹⁴ și Lunca-Dorohoi⁹⁵.

Ceramica din secolul al XVII-lea. Fragmentele ceramice datînd din această vreme au fost găsite într-o cantitate destul de redusă atît în stratul de cultură medieval, cît și în singurul complex corespunzător secolului al XVII-lea, groapa nr. 1. Avînd în vedere caracteristicile pastei din care a fost modelată, ceramica din secolul al XVII-lea cuprinde două grupe: A. ceramica roșie și B. ceramica albă din caolin.

A. *Ceramica roșie* este lucrată dintr-o pastă bine frămîntată, degresată cu nisip cu bobul mic și mijlociu. Arderea este uniformă și completă, cu nuanțe de la roșu-gălbui la cărămiziu. Vasele, bine executate la roata rapidă, au pereții subțiri și cu grosimi uniforme, de circa 0,4—0,6 cm. Acestei grupe ceramice îi corespund ca forme oala cu toartă și cănița.

Oala cu toartă. Fragmentele ceramice descoperite aparțin unor oale de dimensiuni mijlocii, cu buza înaltă și evazată, de aceeași grosime cu pereții. Gîtul este scurt, din el dezvoltîndu-se corpul bombat al vasului (fig. 9/15—17). Torțile, prinse pe mijlocul buzei și pe umărul vaselor, sînt lucrate dintr-o bandă îngustă. Cîteva fragmente ceramice sînt smălțuite cu verde-gălbui sau galben pigmentat cu maroniu pe marginea interioară a buzei sau pe fața exterioară a acesteia. Motivul decorativ caracteristic este alcătuit din banda de linii orizontale, incizate, plasată pe umărul și pe partea cea mai bombată a vaselor. Buzele sînt și ele decorate la exterior cu una sau mai multe incizii orizontale.

Cănița. Un singur fragment ceramic atestă existența acestei forme, asemănătoare aceleia descrisă anterior, dar avînd dimensiunile cu mult mai mici.

B. *Ceramica albă din caolin.* Din această grupă ceramică au fost descoperite puține fragmente, unele din ele fiind smălțuite cu verde în interior. Smălțul este aplicat direct pe pereții de culoare alb-gălbui ai vaselor, care au fost arse uniform și complet. Motive decorative, realizate cu humă

⁷³ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Hlincea—Iasi* (r. Iasi, reg. Iasi), în *SCIV*, 5, 1954, 1—2, p. 243, fig. 5/4—6; idem, *op. cit.*, *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 698—699, fig. 10/1—3; St. Cheptea, *Săpăturile arheologice de la Hlincea—Iasi, din anul 1964*, în *Cercet. Ist.*, N.S., I, 1970, p. 79—80, fig. 3/1, 3—4, 7, 10; 4/1, 3—5; 5/1—4, 9—10, 14, 19.

⁷⁴ R. Popovici-Baltă, *op. cit.*, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 297—298, 302—303, fig. 4/1—2, 4; 6/1—3, 5, 9—10, 12—13; 7/1—3, 6—19; 8/1—12; 9/2, 4, 7.

⁷⁵ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu, V. Spinei, *op. cit.*, p. 201—208, fig. 8/1, 5—6; 9/3—4; 10/3, 8—12; 11/1, 3—5, 7—9.

⁷⁶ L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, Șt. Scorțanu, *op. cit.*, p. 88, fig. 3/9, 11—12; L. Bătrina, Oct. Monoranu, A. Bătrina, *op. cit.*, p. 158, fig. 2b/1—6.

⁷⁷ L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, *op. cit.*, p. 86, 88, fig. 3/5—14.

⁷⁸ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 111, 132, 141, fig. 17/1—2, 16—18; 25/3, 5—6; 34/3—4.

⁷⁹ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 106—109, fig. 38/6, 9, 13, 16—17.

⁸⁰ Idem, p. 53, 57, 59, 65—70, fig. 27/1—19; 28/1—4, 8, 10—13, 22—26, 28—33; 29/2—7, 9—16, 18, 20; 31/4—5, 7—20; 32/1—2, 10—11; 35/1—9, 15.

⁸¹ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 30—34, fig. 24/1, 9—14; 25/1—4; 26/1—2, 7—9.

⁸² M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 57, 60, fig. 14/2; 15/3—4; 16; 22/1; 26/7; El. Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 35—46, fig. 12/2—9; 14/8—11, 14—19; 30/1, 3—4, 8, 10—11; 32/2—3, 6—7; 33/2, 4, 9—10; 35/2—5, 10; 37/1—5; 38/1—2; 40/1—5; 43/6.

⁸³ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 111—115, 118—120, fig. 63/2—5; 64/1—56; 65/1—4; 66/1—8; 68/5—6; 70/8, 13, 22; idem, *Baia*, II, p. 189—207,

219—225, fig. 72/1—22, 24—26, 45—50; 74/2—3; 75/3—8; 76/1—6; 79/3—4, 6; 94/2.

⁸⁴ C. Matasă, *Șantierul arheologic Piatra Neamț*, în *SCIV* 6, 1955, 3—4, p. 830, fig. 10/1, 6—12, 32.

⁸⁵ M. D. Matei, L. Chițescu, *op. cit.*, p. 299—301, fig. 4/1, 3, 5—8.

⁸⁶ Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *ArhMold*, I, 1960, p. 276, fig. 4/1—7; Al. Andronic, Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 414, 416, fig. 3/1—4, 6; 5/1—4; Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 210—213, fig. 25/1—7, 9; 15/1—5, 8.

⁸⁷ Al. Artimon, I. Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV—XV de la Curtea Domnească—Bacău*, în *Carpathica*, VIII, 1976, p. 200—204, fig. 9/1—6; 10/1—4; 11/1—11, 13, 15.

⁸⁸ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 136—139, 142—151, fig. 2/1/1; 22/3; 26/4, 8; El. Busuioc, *op. cit.*, p. 61—62, fig. 35/10, 17; 50/1.

⁸⁹ Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 116—117, 120—121, fig. 82/2—4; 83/1—2, 5; 87/5; idem, *Baia*, II, p. 217—219, 222—225, fig. 72/42; 92/13.

⁹⁰ M. D. Matei, L. Chițescu, *op. cit.*, p. 301—304, fig. 5/2, 4.

⁹¹ Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *op. cit.*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 215, fig. 27/1, 7.

⁹² Al. Artimon, I. Mitrea, *op. cit.*, p. 209—210, 217, fig. 14/3—5; 15/2; 18/6.

⁹³ L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatamanu, Șt. Scorțanu, *op. cit.*, p. 88, fig. 3/10.

⁹⁴ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 34, fig. 23/5.

⁹⁵ Idem, p. 67, fig. 34/4; 35/18.

⁹⁶ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu, V. Spinei, *op. cit.*, p. 205—206, fig. 8/1; 9/1.

maroniu-roșcată, acoperă cu benzi de linii și meandre buzele și umerii acestora. Ambele grupe ceramice au numeroase analogii în descoperirile din Moldova aceleiași vremi⁹⁶.

Întrucât prin săpăturile arheologice întreprinse pînă acum în vechea vatră de locuire a satului Mălești descoperirile datind din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea și din prima jumătate a veacului următor sînt reprezentative și aduc date cu privire la începuturile vieții acestei comunități rurale, vom sublinia, în continuare, cîteva aspecte care se desprind cu ușurință din prezentarea complexelor cercetate și a materialelor descoperite.

Ca și în cazul altor așezări rurale medievale, locuințele sătenilor de la Mălești erau grupate pe o terasă joasă, aflată în imediata apropiere a sursei de apă. Distanțele dintre locuințe nu erau mari, datorită atât configurației terenului, cît și suprafeței restrînse a terasei pe care acestea puteau fi amplasate.

În spațiile dintre locuințe și în preajma lor au fost descoperite un cuptor și două vetre, distruse parțial de lucrările agricole, fapt ce nu ne-a permis să stabilim cu certitudine dacă acestea au aparținut unor locuințe de suprafață sau, mai curînd, unor anexe gospodărești. Înclinăm mai mult spre părerea că ele constituiau anexe gospodărești, descoperirile de același fel din așezarea apropiată de la „Siliște” atestînd cu prisosință existența unor astfel de complexe. Tot ca o anexă gospodărească credem că trebuie considerată și locuința nr. 5, construită la fel de îngrijit ca și celelalte complexe de locuire, dar neavînd în interiorul său nici o instalație de încălzit. De altfel, asemenea construcții, lipsite de vetre sau cuptoare, au fost semnalate, nu rareori, în așezări rurale medievale și interpretate ca fiind amenajări cu caracter sezonier sau anexe gospodărești ale locuințelor amplasate în preajma acestora⁹⁷.

Locuințele modeste ale sătenilor, avînd înfățișarea unor construcții semiîngropate în pămînt, erau alcătuite doar dintr-o singură încăpere, dotată cu o vatră necesară pregătirii hranei și încălzirii spațiului interior.

Pentru secolul al XV-lea, dar fără o departajare mai strictă în timp, nu excludem însă și folosirea unor sobe în mediul rural, prezența fragmentului de cahlă înegrită de fum din locuința nr. 2 dovedind utilizarea acestor instalații de încălzit. Dar, contextul neclar al descoperirii, precum și alte considerente, nu ne îndeamnă să afirmăm că fragmentul de cahlă provine de la o sobă ce ar fi funcționat în locuința amintită. Pe de altă parte, inventarul bogat al acesteia nu presupune o evacuare a locuinței și, implicit, a cahlilor folosite la amenajarea unei sobe. De altminteri, în marea lor majoritate, locuințele sătești erau prevăzute cu vetre sau cuptoare, nu numai în secolul al XV-lea, ci și ulterior. După cum este bine știut, sobele sînt rar semnalate în descoperirile arheologice efectuate pînă acum în așezări rurale, iar prezența lor, alături de alte categorii de obiecte are întotdeauna o anumită semnificație social-economică.

În legătură cu locuința nr. 2, de dimensiuni cu mult mai mari comparativ cu celelalte complexe de locuire descoperite la „Mălești” și cu un inventar aparte, se impun, de la sine, cîteva precizări. Astfel, o serie de unelte și obiecte, cum sînt, de pildă, cuțitele de pielărie, suvacele, răzuitoarea, acele, fac dovada utilizării acestei construcții drept atelier al unui meșteșugar al satului, specializat în prelucrarea pieilor. De asemenea, pe lîngă uneltele amintite, cel puțin o parte din numeroasele cuțite găsite în interiorul aceluiași complex au putut fi folosite și în scopul prelucrării pieilor. În același timp, nu excludem nici posibilitatea ca prezența verigilor și cataramelor, obiecte ce se aplicau pe piele, să ne conducă la aceleași preocupări. De altminteri, și amplasarea construcției pe malul pîrîului, în marginea terasei, credem că ar constitui încă o dovadă în sprijinul ipotezei formulate anterior.

Pentru aceeași vreme, în Moldova, meșteșugul prelucrării pieilor în mediul rural și îndeosebi cojocăritul sînt atestate în sursele documentare scrise. Astfel, sînt binecunoscute cele două acte din 5 aprilie 1448, prin care domnul Moldovei, Petru al II-lea, scutea de dări și slujbe domnești pe cojocari și pe alți meșteri aflați în satele mănăstirilor Pobrata și din Poiană⁹⁸. Ulterior, în timpul domniei lui Alexandrel, voievodul acorda Mănăstirii lui Iașco, de lîngă Suceava, la 23 februarie 1453, dreptul de a întemeia sat în hotarul mănăstiresc. În acest act se specifica, între altele, scutirea de dări și slujbe domnești a tuturor acelor care se vor așeza acolo „fie că vor fi meșteri sau cojocari...”⁹⁹. Ei aveau voie să vîndă și să cumpere, fără vamă, produse de pe piața orășenească sau, din sate, părți din venituri revenind mănăstirii¹⁰⁰. Fără îndoială că o parte din cîștiguri le revenea și lor, fapt ce le crea o anume stare în interiorul comunității rurale în cadrul căreia își duceau existența.

⁹⁶ M. Petrescu-Dimbovița și colab., *op. cit.*, în SCIV, 6, 1935, 3-4, p. 699, fig. 10/4-6; C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dimbovița și colab., *Șantierul arheologic Bicăz, în Materiale*, VI, 1939, p. 74, fig. 10/1-6; Gh. Bichir, *Urme de locuire din epoca feudală la Traian-Zănești (r. Piatra Neamț, reg. Bacău)*, în SCIV, 18, 1967, 2, p. 318-320, fig. 3/a-b; 5/1-3; Al. Andronic, Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 417, fig. 7/5; Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *op. cit.*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 223, fig. 31/2; Eug. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Baia*, I, p. 124-127, fig. 94/1-4,

7; idem, *Baia*, II, p. 227-228, fig. 100/4-5.

⁹⁷ M. D. Matei, E. I. Emandi, Oct. Monoranu, *op. cit.*, p. 53. Construcții cu caracter gospodăresc, fără instalații de încălzit, s-au găsit și în așezările apropiate de la „Siliște” și „Obirșia”.

⁹⁸ DRH, A. Moldova, I (1384-1448), p. 392-394; vezi și Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 55.

⁹⁹ DRH, A. Moldova, II (1449-1486), p. 38-39; Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 55.

Chiar dacă în cazul Măleștilor nu au fost acordate stăpînitorilor satului asemenea privilegii, posibilitățile materiale ale meșteșugarului de aici sînt evidente. El putea să-și procure de pe piața orășenească o serie de produse de foarte bună calitate, ceramică și diverse obiecte, unele din acestea fiind provenite chiar din import.

Ca obiect de certă proveniență externă considerăm acel cuțit de calitate superioară, descoperit în locuința-atelier, care avea gravate, cu caractere latine, literele CI (fig. 3/13). Deși, deocamdată, nu sîntem în măsură să precizăm atelierului sau locul de obirșie al acestuia, descoperirea prezintă interes prin aceea că ea atestă arheologic prezența unor mărfuri de proveniență străină, pătrunse în mediul rural de pe piața orășenească. De altminteri, cuțitele, alături de alte categorii de mărfuri importate în Moldova, sînt amintite în privilegiile acordate negustorilor lioveni la 29 iunie 1456¹⁰¹ și 3 iulie 1460¹⁰². Ele făceau parte din acele „lucruri mărunte ce se țin de negoșul de mărunțișuri”¹⁰³, cunoscute sub denumirea generică de „mărfuri mărunte”¹⁰⁴. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, negustorii moldoveni cumpărau din Brașov, între altele, și cuțite, asemenea mărfuri fiind incluse în registrul vamal al orașului din anul 1503¹⁰⁵. Cantitativ, o mare parte din cuțitele aduse de neguțătorii moldoveni de la Brașov erau de Stiria, în consecință, mărfuri destul de scumpe și accesibile doar unor oameni mai înstăriți¹⁰⁶.

Unele sublinieri se impun și în legătură cu materialul ceramic, datînd din ultimele decenii ale secolului al XV-lea și din prima jumătate a veacului următor. Astfel, majoritatea vaselor descoperite la „Mălești” sînt arse oxidant, ceramica nedecosebindu-se din punct de vedere al tehnicii de prelucrare de aceea aflată, în mod frecvent, în mediul orășenesc. Acest fapt confirmă, încă o dată, ipoteze formulate anterior, potrivit cărora, în vremea amintită, se ajunge la „o oarecare unitate” în nivelul tehnic al meșteșugului olăritului la oraș și sat¹⁰⁷. Ca și în alte așezări rurale medievale, cercetate arheologic, la Mălești se constată că repertoriul formelor ceramice este mai puțin bogat, comparativ cu gama largă de vase din mediul orășenesc. Pe lângă absența unor forme, nu au fost găsite nici vase smălțuite, acestea fiind descoperite indeobște în orașe și cu mult mai rar în mediul rural.

Referitor la ceramica fină, roșie sau cenușie, se poate aprecia că produse de o asemenea factură au ajuns la Mălești de pe piața orășenească pe calea schimburilor comerciale sau, eventual, din apropiatul Negoști. Cea de a doua cale rămîne doar o ipoteză, care va fi sau nu confirmată de cercetările viitoare, pînă în prezent neavînd însă o certitudine în această privință.

O altă constatare ce se impune a fi menționată este aceea că și aici, ca și în alte numeroase locuri, ceramica este păstrătoarea unor mai vechi tradiții, prezente în puținele fragmente cu aspect lutos sau în unele elemente decorative de pe vase.

O importanță aparte a cercetărilor arheologice efectuate în așezarea medievală Mălești este indiscutabil legată de localizarea în teren a vetrei sale de locuire și de stabilirea cit mai reală a vechimii satului ca atare. Din investigarea surselor documentare scrise se constată că prima atestare cunoscută a satului Mălești datează de la 1 septembrie 1444, cînd Ștefan al II-lea, domnul Moldovei, întărea lui Mic Crai mai multe sate și părți de sate de pe Pîrîul Negru și Pîrîul Alb. Între satele de pe Pîrîul Alb erau menționate Obirșia, Măleștii, Glodenii și Hlăpeștii¹⁰⁸. Tot aici, se făcea, între altele, și specificarea că Măleștii se aflau la „obirșia” Pîrîului Alb, iar acea jumătate din satul Hlăpești, întărită aceluiași Mic Crai, ocupa un teritoriu aflat în preajma Măleștilor¹⁰⁹. De aici, pe bună dreptate, și localizarea din DRH, A. Moldova, I (1384—1448), p. 475 ✕ Mălești (Malești), sat la obirșia Pîrîului Alb; < lângă Hlăpești, c. Dragomirești, j. Neamț >.

Ulterior, jumătate din satul Mălești, care aparținuse lui Tador Urdugaș, este cumpărată de Cozma, acestuia din urmă întărindu-i-se la 19 mai 1479 „dreapta lui cumpărătură” și „12 pămînturi pe cealaltă parte a pîrîului”¹¹⁰. Cealaltă jumătate din satul Mălești se întărea, la 23 septembrie 1483, fraților Ivan Dumbravă și Toader Urdugaș¹¹¹. Satul apare menționat frecvent în secolul al XVI-lea, cînd părți din el sînt întărite urmașilor lui Ivan Dumbravă și Toader Urdugaș¹¹², lui Hromșea, fost ureadnic de Ștefănești¹¹³, și cumpărat, apoi treptat, de Ionașco¹¹⁴. Măleștii mai sînt

¹⁰⁰ Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 55; pentru meșteșugul prelucrării pieilor vezi și Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 108—140; M. Deselnicu, Șt. Olteanu, V. Teodorescu, *Istoria prelucrării pieilor pe teritoriul României*, București, 1984, p. 97—102.

¹⁰¹ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 788, 792.

¹⁰² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, p. 273, 278.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 273, 277—278.

¹⁰⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 788, 792; pentru circulația mărfurilor mărunte în Moldova vezi, mai ales, V. Neamțu, *Mărfurile mărunte în economia Moldovei din veacul al XV-lea*,

în *ASUIași*, S. III, V, 1959, p. 1—16.

¹⁰⁵ Șt. Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 211—213.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 214; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 14—15, nota 15.

¹⁰⁷ El. Busuioc, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁸ DRH, A. Moldova, I (1384—1448), p. 353—354.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ DRH, A. Moldova, II (1449—1486), p. 329—330.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 387—388.

¹¹² DIR, A. Moldova, XVI, I (1501—1550), p. 529.

¹¹³ *Idem*, III (1571—1590), p. 3.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 135, 137, 153.

atestați în sursele documentare ale vremii în secolul al XVII-lea¹¹⁵, după care nu mai apar în izvoarele scrise, păstrate și publicate până acum.

Satul Mălești a dispărut într-o perioadă pe care nu o putem delimita strict pe baza informațiilor oferite de izvoarele documentare scrise, cercetărilor arheologice revenindu-le sarcina de a aduce precizări în această privință.

Ca urmare a investigațiilor arheologice întreprinse până acum se poate aprecia că începuturile așezării medievale se plasează într-o vreme cu mult anterioară primei sale atestări documentare cunoscute, ea existând, cu certitudine, în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Viețuirea a continuat aici, fără întreruperi, până în secolul al XVII-lea, cele mai târzii complexe de locuire și amenajări gospodărești datind din această vreme¹¹⁶. În stadiul actual al cercetărilor nu avem încă încrederea deplină că așezarea ar fi existat și în veacul următor, dar unele resturi ceramice, descoperite sporadic, ne fac să nu excludem, deocamdată, și această posibilitate¹¹⁷. Din fericire însă, toponimia existentă a păstrat încă vie amintirea satului de odinioară în numele pîrîului și a unei largi zone, situată de o parte și de alta a albiei sale¹¹⁸.

Cercetările arheologice viitoare vor trebui să se extindă pe ambele maluri ale pîrîului Mălești, pentru a aduce noi informații referitoare la viața cotidiană a fostei comunități rurale medievale, la diversele activități desfășurate în cadrul acesteia pe parcursul întregii sale existențe¹¹⁹. Continuarea investigațiilor arheologice, dar și a acelora de arhivă vor completa cu noi date cunoștințele obținute până acum și vor crea posibile clarificări în legătură cu momentul și cauzele dispariției acestui sat.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE MEDIAEVAL RURAL SETTLEMENT MĂLEȘTI (14th—17th CENTURIES)

SUMMARY

The sub Carpathian zone of Moldavia, so rich in archaeological vestiges going back to most ancient times, had during the Middle Ages too a considerable number of rural settlements.

Recent archaeological researches in the above mentioned area brought to light new data, of undeniable value, regarding some aspects of mediaeval rural life, the written documentary information being, more often than not, far from enough in this respect. The excavations undertaken in 1979, 1980 and in 1984 in the mediaeval settlement Mălești, situated at about 1,5 km N—E from the village Borniș, Dragomirești commune, Neamț county, are to be looked upon as belonging to the same sphere of interest.

The mediaeval settlement is situated on both banks of the Mălești brook, remembered among the inhabitants as the old village name. Excavations were undertaken only on the right bank of the brook, on a low gradient declivity with the waterbed to the west. During the three stages of the excavations, besides habitation complexes from 3rd and 2nd centuries B.C., the 2nd and 3rd centuries A.D. and 6th—9th centuries A.D., four dwellings an oven and a domestic garbage pit were discovered, these are chronologically placed in the 14th—15th and 17th centuries. All the discovered complexes have been conventionally numbered according to the succession of their discovery irrespective of the epoch they belong to.

The modest dwellings of the peasants from Mălești were half underground structures, with sides ranging between 2,10 m × 3,30 m, consisting of a single room with a hearth for cooking and for heating. As far as heating facilities are concerned one may assume that there existed some stoves too, the oven piece discovered in dwelling nr. 2 testifying their utilization in the rural area in the 15th century.

In the spaces between dwellings and in their vicinity an oven and two hearths, partially destroyed by ground tilling works, have been discovered. These have been looked upon as farm buildings, similar assumptions were made in the case of dwelling nr. 5, where no heating facility has been found.

Dwelling nr. 1 has been chronologically placed in the last decades of the 14th century, while the other three structures (nr. 2, 4 and 5) belonged to the first decades in the 15th century. The coin found in dwelling nr. 2, dating from 1432—1433, facilitated, alongside with ceramics and other categories of objects, the identification of the period the other habitation complexes and farm buildings belonged to.

The objects found in the dwellings, in the farm buildings and in the mediaeval cultural stratum were classified into several categories: objects coming from dwellings (fig. 3/2, 6—8), pieces of furniture (fig. 3/1), household objects (fig. 3/3, 5, 9—17), objects attesting domestic duties (fig. 4/1—6, 12), tools (fig. 4/7—10, 14—20), weapons, equipment and harness objects (fig. 5/1—8).

¹¹⁵ *DIR*, A. Moldova, XVII, II (1606—1610), p. 11.

¹¹⁶ În cursul cercetărilor efectuate în vara anului 1985 au fost descoperite și cercetate parțial două locuințe datind din secolul al XVII-lea.

¹¹⁷ Din relatările bătrînilor din satul Borniș și din învecinatul Hlăpești nu s-au putut obține informații referitoare la vechea așezare, fapt ce ne determină să afirmăm că cel puțin de la sfîrșitul secolului trecut Măleștii nu au mai existat ca atare. De altminteri, locul supus investigațiilor arheologice era împădurit pînă acum cîteva decenii.

¹¹⁸ În legătură cu localizarea satului vezi unele referiri

la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 229, care amintește doar de existența pîrîului Mălești. O localizare mult mai apropiată de realitățile locului la M. Costăchescu, *op. cit.*, nota, 7, p. 580 care situează Măleștii în apropierea Negocștilor din județul Neamț. C. D. Gheorghiu, în *Dicționarul geografic al județului Neamț (la anul 1890)*, București, 1895, p. 221, menționează pîrîiașul Mălești în com. Talpa, plasa de Sus-Mijlocul.

¹¹⁹ Cu privire la unele ocupații ale locuitorilor de la Mălești vezi S. Haimovici și I. Cojocaru, *Studiul materialelor paleofaunistice din unele așezări feudale rurale din Moldova*, în prezentul volum.

6/10–12), clothing and footwear accessories (fig. 6/4), ornaments (fig. 6/1–2, 5–9), objects of uncertain utility (fig. 4/11) and coins (fig. 6/3).

The ceramics from the last decades of the 14th century and of the end the first decades of the following one, entirely made on the fast potter's wheel, has been divided, according to the type of burning, into two main groups: A. red pottery and B. gray pottery.

Red pottery, more numerous when compared to the gray one, has been divided into two subgroups, according to the quality of the clay it was shaped of: a. red pottery with a rough surface and b. red pottery with a smooth surface. In the former subgroup were identified: the pitcher-jug (fig. 7/4, 7; 8/2–3, 5–9), the pot with handle (fig. 9/2–3), the mug (fig. 9/5), the lid (fig. 7/2; 9/7) and the bowl (fig. 7/6). The pottery included in this subgroup, especially the pitcherjug, are richly ornamented (fig. 10/1–11, 13–14). Smooth surfaced ceramics is considerably less represented and its characteristic forms are the mug and the tumbler (fig. 9/10).

Gray pottery contains the same two subgroups: a. gray rough surfaced pottery and b. smooth surfaced pottery. The specific forms of the former subgroup are: the pitcher-jug (fig. 7/1, 3, 5; 8/1, 4), the mug (9/4), the lid (fig. 9/6) and the three-pin pot. Gray pottery also includes the mug (fig. 7/8; 9/1, 8–9, 11–13, 18) and the pitcher (fig. 9/14). Both subgroups have less various ornaments than the oxidized burnt pottery (fig. 7/8; 9/9, 11, 18; 10/12).

A first observation resulting from the examination of the ceramics of the last decades of the 14th century and of the first decades of the following one is the fact that the range of pottery forms and of ornamental elements is various enough as compared to other findings in the rural area. Another remark concerns pottery of those times as a preserver of some older traditions present in the few ceramic fragments with a clayey aspect or in the ornamental elements of some vessels.

17th century ceramics, less numerous, discovered in the pit nr. 1 and in the mediaeval cultural stratum is made of oxidized burnt clay and of kaolin. Its characteristic forms are the pot with handle (fig. 9/15–17) and the cup.

The archaeological researches undertaken in the rural settlement Mălești facilitated the discovery of a leather dresser's workshop. Several tools and objects found in dwelling nr. 2 as for instance skindressing knives (fig. 4/16–18, 20), the awls (fig. 4/7–9, 19), the scraper (fig. 4/15), the needles (fig. 4/2–5) a.s.o. testify to the employment of this structure as the workshop of a handicraftsman specialized in processing leather. The rich inventory of dwelling nr. 2 suggests the welfare of the handicraftsman from Mălești, who was able to make available for himself certain items of a very good quality, ceramics and various objects from the town market, some of them being even imported (fig. 3/13).

A special significance of the archaeological researches is doubtlessly attached to the location of the old precincts of this lost rural settlement and to a most realistic approximation of the age of the village as such. The village Mălești is mentioned for the first time in the ruler's office documents from the 1st of September 1444. Later, in the century the village is known from the documents given out on the 19th of May 1479 and the 23rd of September 1483. The rural settlement is attested later in the documentary sources of the 17th century, disappearing completely from the preserved and published written sources until now. Although archaeological researches covered a quite limited area of the settlement are may hold for a certainly that the village Mălești existed in the last decades of the 14th century and continued to exist up to the end of the 17th century.

Future archaeological and archive investigations will bring new data and explanations regarding the causes why and the moment when this village disappeared and new information regarding everyday life in the community of Mălești.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Mălești. Dwellings nr. 1 and nr. 2 and pit nr. 1. 1, present vegetal soil; 2, level from the 14th – 17th centuries and the wall filling of dwellings nr. 1 and nr. 2; 3, ceramic fragments; 4, bones; 5, hearts surface; 6, stones; 7, sterile yellow soil; L1, L2 = dwellings nr. 1, nr. 2; Gr. 1 = pit nr. 1.

Fig. 2. Mălești. Plan and profile of dwelling nr. 4. 1, present vegetal soil; 2, level from the 6th – 9th centuries A.D.; 3, level from the 2nd – 3rd centuries A.D.; 4, stones; 5, charcoal beam; 6, bones; 7, ceramic fragments; 8, coals; 9, rough cast; 10, level from the 14th – 17th centuries and wall filling of dwelling nr. 4; 11, level from the 3rd–2nd centuries BC.; 12, sterile yellow soil; 13, hearth.

Fig. 3. Mălești. Objects found in dwellings nr. 1 (14, 16) and nr. 2 (1–13, 15, 17).

Fig. 4. Mălești. Objects dating from the first decades of the 15th century found in dwelling nr. 2 (2–20) and in the mediaeval cultural stratum (1).

Fig. 5. Mălești. Weapons, equipment and harness found in dwellings nr. 2 (1–2, 4, 6, 8), nr. 4 (5) and in the mediaeval stratum (3, 7).

Fig. 6. Mălești. Ornaments, clothing accessories, buckles and coin found in dwellings nr. 1 (1, 8) and nr. 2 (2–7, 9–12).

Fig. 7. Mălești. Rough (1, 3, 5) and smooth (8) surfaced gray pottery and rough surfaced red pottery (2, 4, 6–7) found in dwelling nr. 2.

Fig. 8. Mălești. Pottery from the last decades of the 14th century (3, 9) and from the first decades of the 15th century (1–2, 4–8) found in dwellings nr. 1 (3, 9), nr. 2 (1, 4–5, 7–8) and nr. 4 (2, 6); oxidized burnt pottery (2–3, 5–9); reduced burnt pottery (1, 4).

Fig. 9. Mălești. Rough (2–3, 5, 7, 15–17) and smooth (10) surfaced red ceramic fragments, rough (4, 6) and smooth (1, 8–9, 11–14, 18) surfaced gray ceramic fragments found in dwellings nr. 1 (13) nr. 2 (1, 4–12, 14, 18), nr. 4(2), nr. 5 (3) and in the pit nr. 1 (15–17).

Fig. 10. Mălești. Rough surfaced red (1–11, 13–14) and gray (12) ceramic fragments found in dwellings nr. 1 (4), nr. 2 (5–7, 9–11, 14), nr. 4 (3, 8), nr. 5 (1–2) and in the mediaeval stratum (12–13).

Translated by MARIANA MACAREVICI

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE LA MĂLUȘTENI (JUD. VASLUI)

DE

CORNELIA-MAGDA MANTU

Zona satului Mălușteni, cunoscută de mai multă vreme ca un loc cu numeroase obiective arheologice, atrage specialiștilor atenția și prin așezarea de tip Starčevo-Criș de la punctul „La via Schineni”, de unde și în trecut au fost recoltate ceramică tipică acestei culturi, lame microlitice din silex și obsidiană¹.

Așezarea, orientată NNE-SSV, se găsește situată la 1,5 km nord-est de Mălușteni, pe drumul de legătură cu satul Schineni, pe poala sudică a dealului Ciomaga, la aproximativ 300 m de pârul Lișcov.

Stațiunea este de dimensiuni mari, 120 × 60 m, dar cea mai mare parte a ei a fost deranjată de via C.A.P. Schineni. Pe baza cercetărilor de suprafață se constată că aproximativ 100 × 30 m din așezare se află actualmente sub via C.A.P. Deși la suprafață, pînă la pârul Lișcov, s-au găsit numeroase fragmente ceramice de tip Starčevo-Criș, este totuși greu de precizat dacă ele au fost scoase la suprafață de lucrările agricole recente ori s-au scurs în pantă din așezarea Starčevo-Criș propriu-zisă.

În anul 1979 a fost efectuat un sondaj în așezare în scopul delimitării părților de sud și vest ale acesteia, în vederea unor cercetări sistematice viitoare². Au fost trasate două secțiuni, însumînd o suprafață de 105 mp. Stratigrafia locului cercetat este următoarea: sub stratul vegetal, cu o grosime de 10—15 cm, se află un strat negru-închis, cleios, cu o grosime de 30—60 cm, în care se găsesc resturile de tip Starčevo-Criș; urmează un strat galben, lutos, cu o grosime de 30 cm, în care sporadic mai apar fragmente ceramice de acest tip, sub care se găsește un strat galben nisipos, steril din punct de vedere arheologic.

În secțiunea 2, la adîncimea de 0,20—0,30 m, a fost surprinsă o parte dintr-o locuință, care nu s-a putut degaja în întregime, din cauza că o parte a ei se află sub drumul Mălușteni-Schineni. Din ceea ce s-a degajat, ar rezulta că locuința, de tip semibordei (0,70—0,80 m adîncime), are dimensiunile 4,60 × 4,50 m, fiind, orientată nord-sud. În preajma ei, la aproximativ 0,60 m, la adîncimea de 0,33 m, a fost depistată o mică groapă ovală (diametrul de 0,85 m, iar adîncimea maximă de 0,15 m) cu un pămînt de umplutură de culoare gălbuie, mult mai deschis decît restul solului și în care se aflau și bucăți de lipitură de vatră.

Inventarul arheologic al locuinței este alcătuit în cea mai mare parte din ceramică, la care se adaugă unelte din silex și obsidiană, un rest de topor, cîteva fragmente dintr-o rîșniță, bucăți de lipitură de vatră și de chirpic, oase de animale. Ceramica descoperită, foarte fragmentară și friabilă, nu a permis decît întregiri parțiale pe porțiuni foarte mici de vase. Cu toate acestea se deosebesc clar trei categorii ceramice.

Prima categorie, preponderentă, este ceramica grosieră, la care s-a folosit ca degresant pleava. Pasta, insuficient frămîntată și nici bine arsă, de culoare roșie, spre roșu închis, prezintă în spărtură o culoare gri spre exterior și neagră spre interior, sau în alte cazuri chiar roșu cu gri sau roșu simplu. În ceea ce privește formele, situația este mai complicată. Cea mai mare parte a fragmentelor găsite provine din partea de jos a vaselor. Ca forme întîlnim strachina (fig. 6/3, 6, 9; 9/1), cupa cu picior gol în interior (fig. 6/7; 6/11), castronul (fig. 6/2, 5, 10; 8/1—2, 6) și oala (fig. 6/4). Fragmentele provenind de la

* Ilustrația articolului de față a fost realizată de G. Murgoci și W. Delibaș.

¹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 347; Gh. Coman, *Murgeni. Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1971, p. 36; idem,

Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui, București, 1980, p. 173.

² Materialul arheologic provenit din acest sondaj se află în colecțiile Muzeului Județean Vaslui, care a finanțat cercetările. Un raport preliminar în legătură cu acest sondaj a apărut în *Materiale și cercetări arheologice, a XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, p. 54—57.

aceste forme nu sînt decorate. La cele care au totuși decor se întîlnesc următoarele motive ornamentale : butoni în relief, simpli, distanțați (fig. 4/10 ; 9/4) ; butoni cu creștături verticale pe margine (fig. 4/8) ; butoni în relief înconjurați de alveole (fig. 4/5) ; alveole simple, întregi (fig. 9/2) ; jumătăți de alveole (fig. 7/2) ; adîncituri și proeminențe succesive (fig. 4/7) ; incizii adînci (fig. 5/6) ; proeminențe succesive (fig. 4/9) ; briu alveolar (fig. 9/3) ; briu median și dungi în relief (fig. 7/3) ; ciupituri cu unghia (fig. 7/1) ; incizii (fig. 4/2 ; 6/6).

Cea de a doua categorie este reprezentată de ceramica relativ mai fină, de culoare roșie-gălbuie, gălbuie cenușie sau gălbuie. Pasta, deși conține pleavă în compoziție, este mai compactă, iar pereții vaselor sînt mai subțiri. Majoritatea fragmentelor din această categorie provine din partea de sus sau din zona mijlocie a vaselor. Ca forme se întîlnesc următoarele tipuri : castronul (fig. 8/5—6) ; strachina (fig. 5/7 ; 7/4, 8) ; strachina profilată (fig. 7/5) ; cupa (fig. 7/9 ; 8/1). Decorul este alcătuit din barbotină organizată (fig. 5/2 ; 7/2) sau în formă de fagure (fig. 7/5), ciupituri realizate cu unghia pe orizontală (fig. 5/3) sau pe verticală (fig. 5/1), adîncituri realizate pe buză (fig. 5/5). Au fost găsite, de asemenea, mai multe fragmente dintr-o strachină decorată cu butoni grupați și incizați, întretăiați în formă de rețea (fig. 5/7).

Ultima categorie de ceramică întîlnită este cea fină, cu pereții foarte subțiri, cu suprafața netedă, de culoare galben-cenușie sau cenușie. Fragmentele de acest tip sînt, în general, rare și fără decor. Ele provin probabil de la vase de dimensiuni mici, tip strachină sau castron (fig. 4/6) ; sau de la altele de formă bitronconică (fig. 8/3).

Din porțiunea cercetată a locuinței nu provine nici un fragmente de ceramică cu pictură.

Utilajul litic al locuinței descoperite este destul de sărac și în stare fragmentară. Materia primă utilizată pentru producerea lui este sillexul vinețiu la culoare sau roșietic, precum și obsidiana, neagră sau gri, translucidă. Categoria obiectelor din sillex cel mai bine reprezentată este alcătuită din lame, cu retușe continue pe ambele laturi (fig. 3/10), pe o singură latură (fig. 3/4), sau pe una din laturi și pe o porțiune a părții dorsale (fig. 3/6—7, 9, 12). La piesele descrise amintim și descoperirea unui gratoar înalt realizat pe lamă, tipic paleoliticului superior, din sillex de Prut, alburui, patinat (fig. 3/11). Au fost descoperite și bucăți dintr-o rîșniță din gresie silicioasă. Prezența acestora, ca și a impresiunilor de pleavă din fragmentele ceramice arată că una din ocupațiile de bază ale locuitorilor de aici era cultivarea primitivă a plantelor.

La suprafață, în dreptul locuinței 1, la astuparea secțiunii, a fost recuperat și un topor perforat, fragmentar, care după toate probabilitățile provine tot de aici. Toporul lucrat din marnă bej pigmentată cu maro (lungime 5,5 cm, lățime 4,5 cm, diametrul orificiului 2,3 cm), a fost probabil rupt din vechime (fig. 10/6).

La demontarea locuinței au fost descoperiți mai mulți molari și un os lung de animal, foarte descompuși care nu au mai putut fi analizați. Existența acestor resturi osteologice ar putea fi legată de creșterea animalelor sau de vînătoare. Menționăm și apariția în număr mare a lipiturilor de vatră, care se vede clar că nu sînt *in situ*, fiind amestecate cu ceramică, chirpici și oase.

Avînd în vedere caracterul limitat al sondajului efectuat nu putem face precizări în ceea ce privește cronologia așezării. Cîteva dintre caracteristicile ei, ca lipsa ceramicii pictate, categoriile, formele și decorul ceramicii, ca și apariția toporului cu gaură de înmănușare, cu analogii la Balș, Suceava, Grumăzești³, pledează pentru încadrarea într-una din fazele tîrzii ale culturii Starčevo-Criș, respectiv faza IV A⁴.

Comparînd ceramica descoperită aici cu aceea din alte așezări de aceeași epocă există asemănări în ceea ce privește decorul și forma vaselor, cu descoperirile de la Perieni-Rîpa Roșcanilor și în măsură mai mică cu cele de la Glăvănești Vechi⁵.

Cercetările viitoare, de caracter metodic, vor trebuie să elucideze în primul rînd întinderea exactă a așezării Starčevo-Criș de la Mălușteni, precum și existența unei verigi de legătură între așezările paleolitice tîrzii și cele neolitice timpurii, separate de pîrîul Lișcov.

Cu prilejul sondajului de la Mălușteni s-au efectuat și cercetări de suprafață în perimetrul satului⁶. În această privință, din așezarea cucuteniană, ce se găsește la aproximativ 200 m mai jos de cea Starčevo-Criș cercetată, provin mai multe fragmente ceramice grosiere de la vase de dimensiuni mari, ca și altele dintr-o pastă mai fină de la un castron cu protome zoomorfe (fig. 11/6). Mai amintim două protome de tip corn de bovid, una întreagă, mai mică (fig. 11/5), iar alta mai masivă, fragmentară (fig. 8/8). Tot de aici provin și următoarele piese : topor de tip calapod, realizat din gresie cu granulație foarte fină (fig. 3/14) ; percutor de piatră (fig. 9/9) ; topor de tip calapod, fragmentar, din marnă

³ N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Muzeul județean Suceava, Suceava, 1984, p. 40.

⁴ Informații Gh. I. Iazarovici.

⁵ M. Petrescu-Dimbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, *Materiale*, 3, 1957, p. 65—82 ; E. Comșa, *Contribu-*

tion à l'étude de la culture Criș en Moldavie (la site de Glăvănești Vechi), *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 9—36.

⁶ Punctele Lișcov, Leana și Recea au fost identificate și prezentate de Gh. Coman în *Statornicie, continuitate...* p. 173—175. Materialele pe care le prezentăm în această lucrare au fost descoperite de noi în anul 1979.

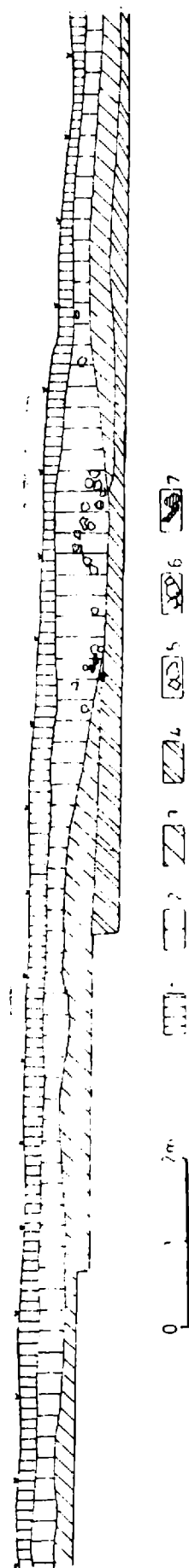

Fig. 1. Mălușteni : Profilul secțiunii 1 cu locuința 1 : 1, strat vegetal ; 2, strat negru închis, cleios ; 3, strat galben lutos ; 4, strat galben nisipos ; 5, ceramică ; 6, lipitură de vatră ; 7, resturi osteologice animale.

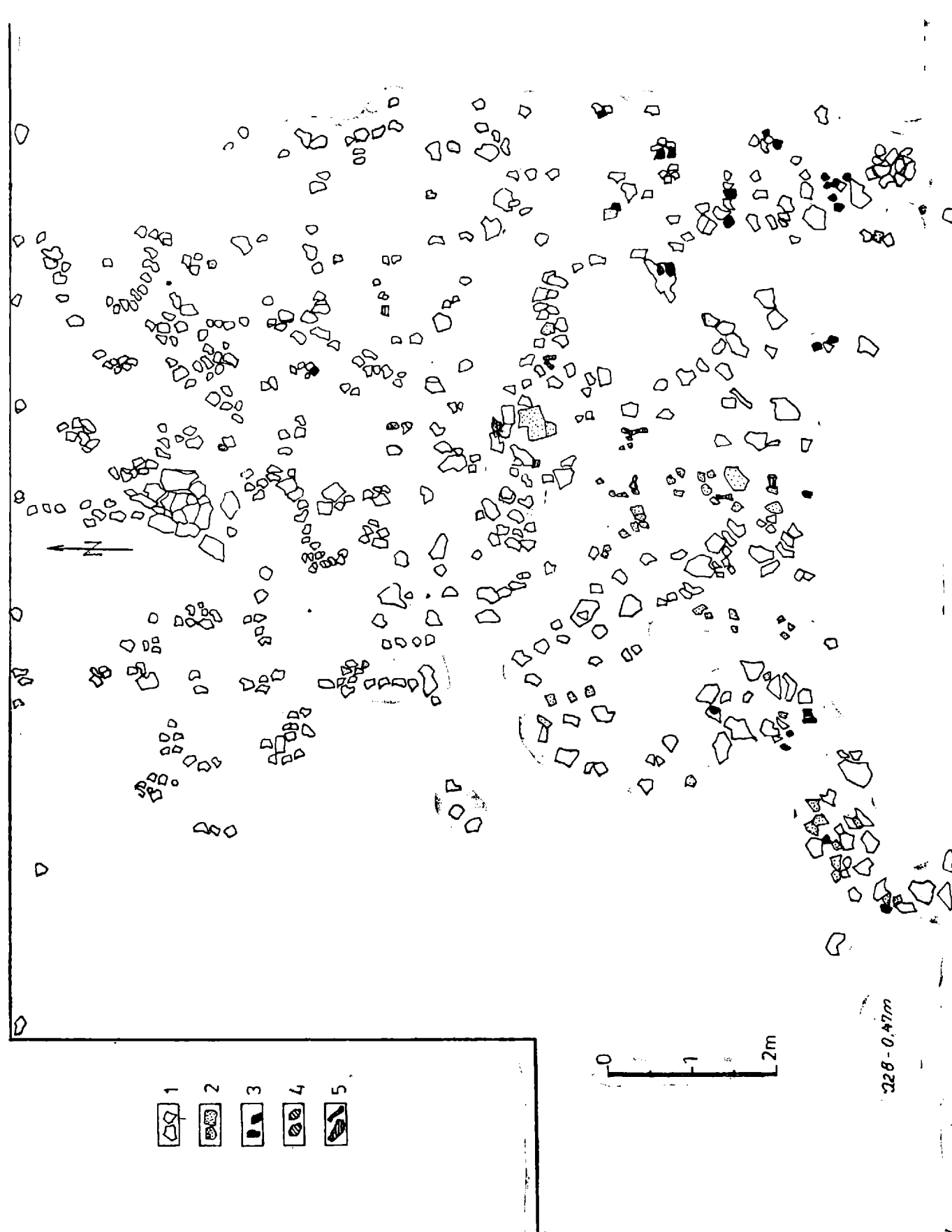

Fig. 2. Mălușteni: Planul locuinței 1: 1, ceramică; 2, lipitură de vatră; 3, cărbune; 4, silex; 5, resturi osteologice animale.

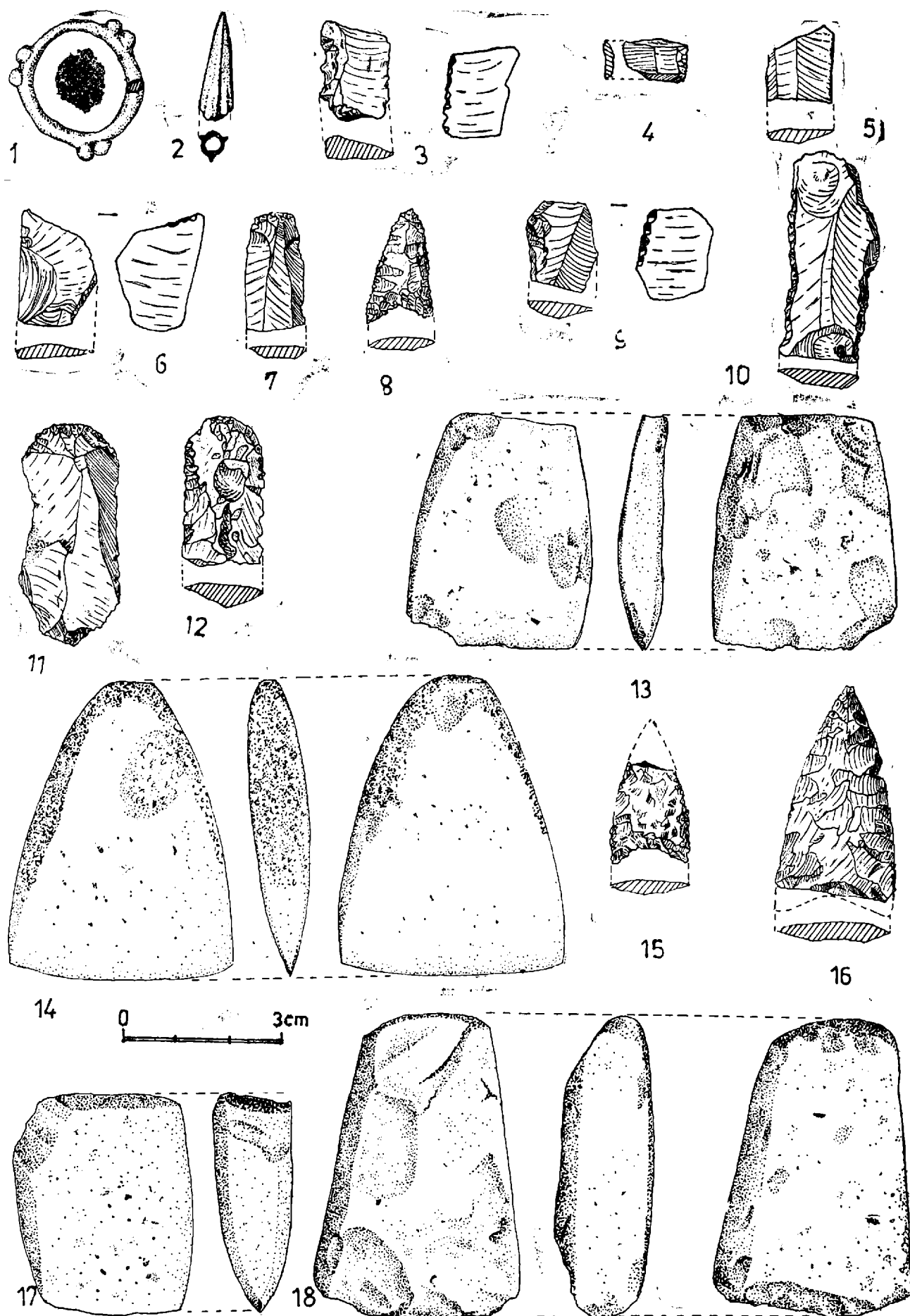

Fig. 3. Mălușteni: 1, verigă; 2, vîrf de săgeată; 3-18, unelte din silex, obsidian și piatră (1-2, Leaua; 3-7, 9-12, locuința 1; 8, 15-16, Leaua; 13-14, 17-18, Lișcov).

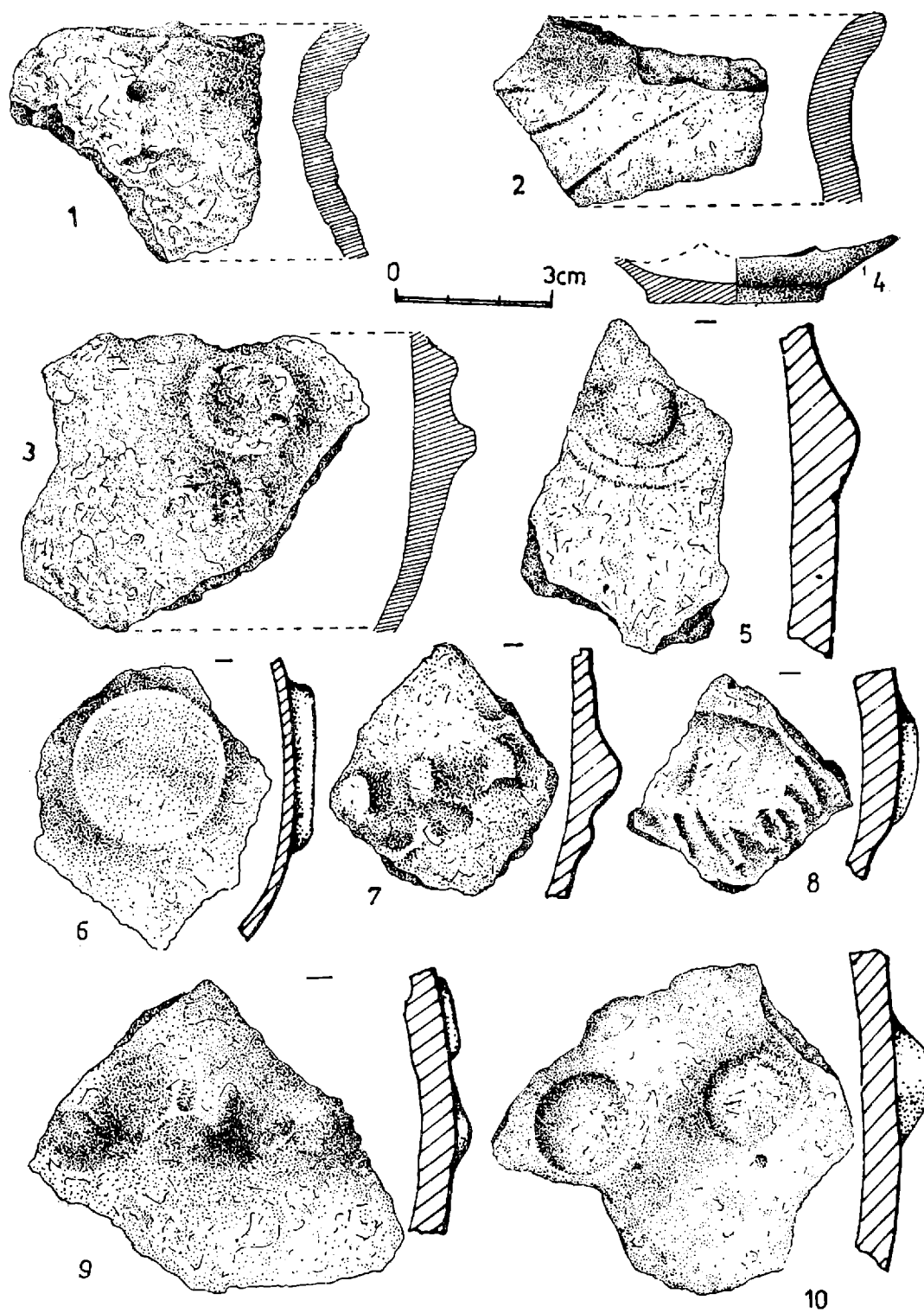

Fig. 4. Mălușteni: 1—10, ceramică Starcevo-Criș (locuința 1).

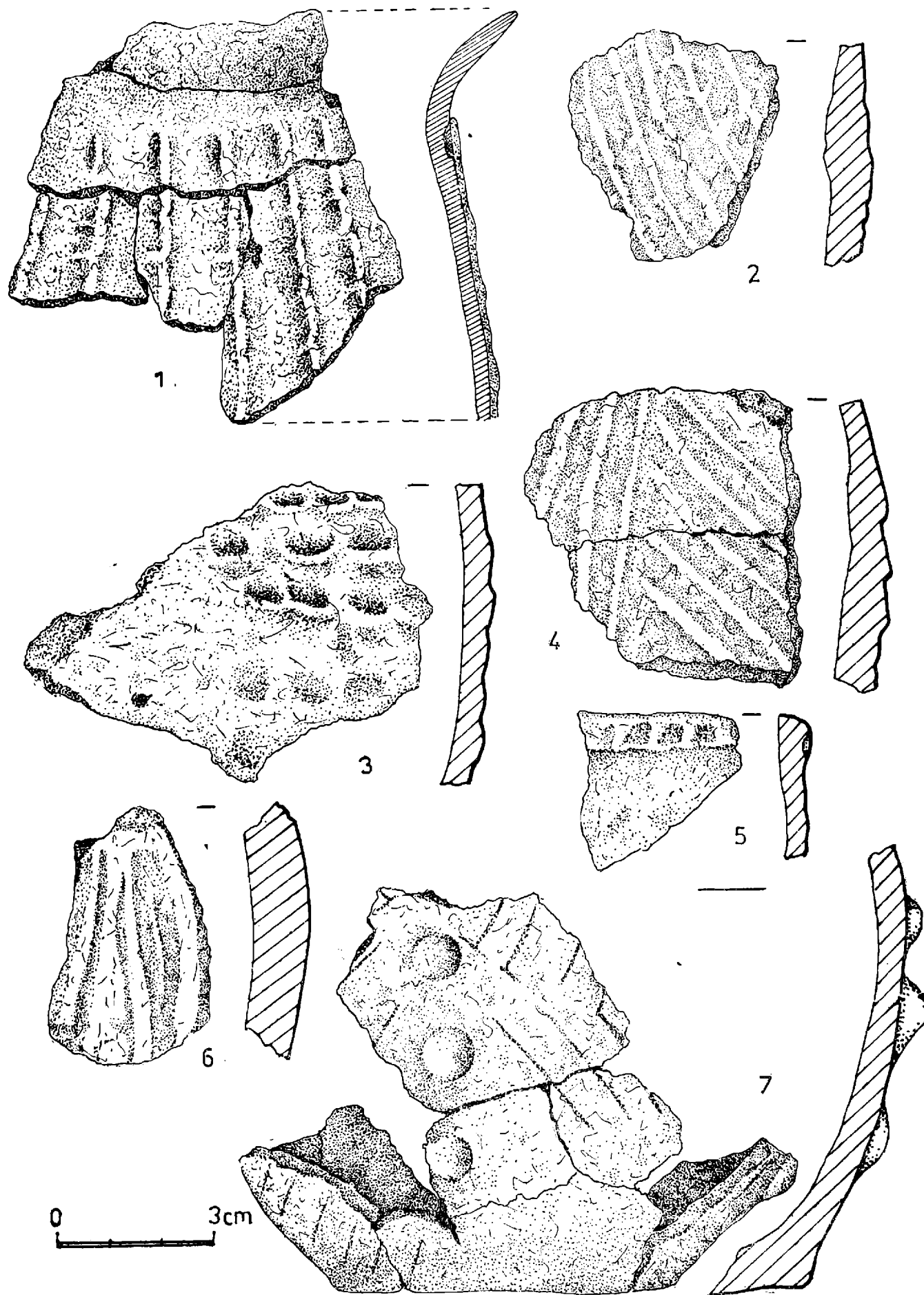

Fig. 5. Mălușteni: 1-7, ceramică Starčevo-Criș (locuința 1).

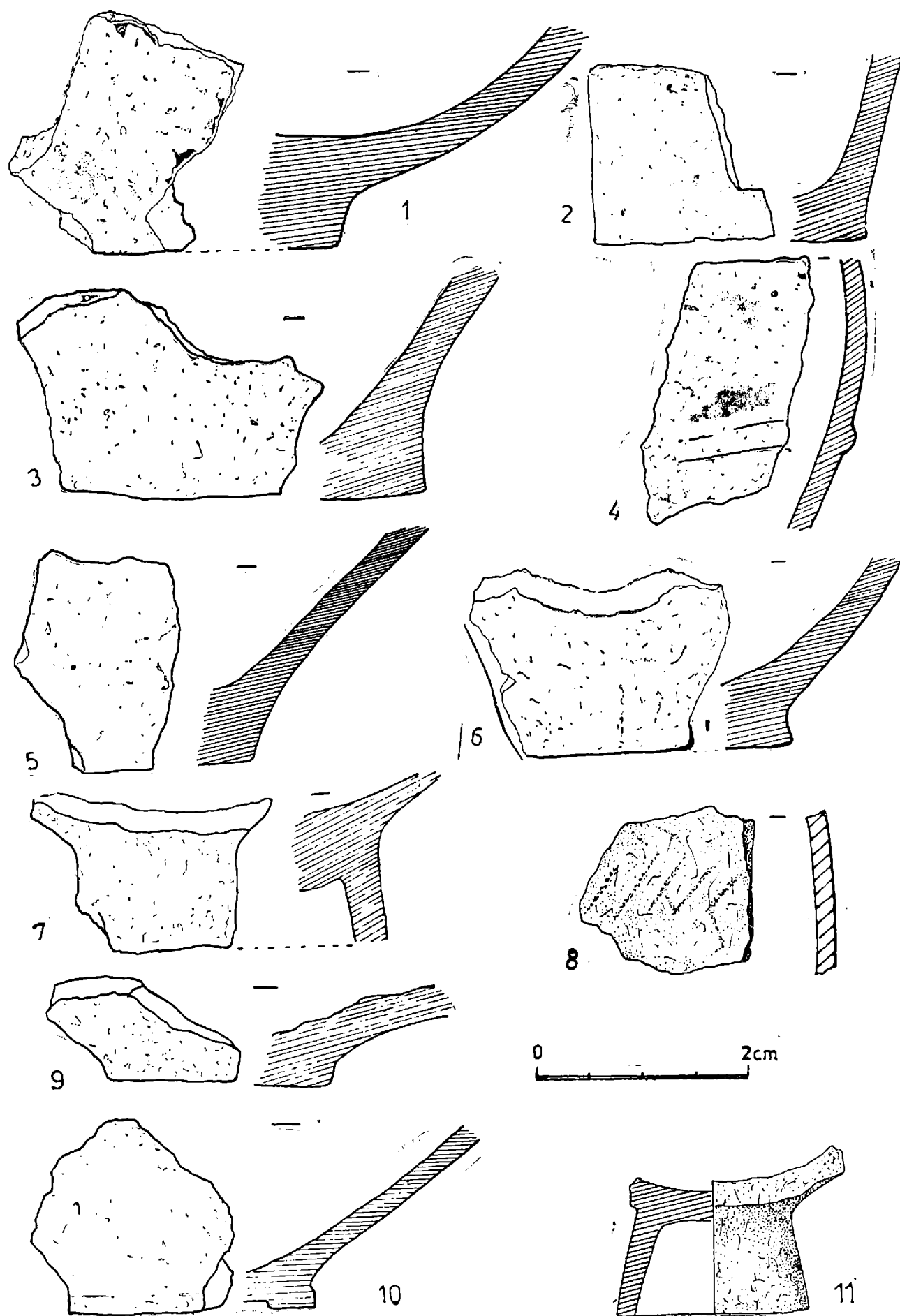

Fig. 6. Mălușteni: 1—11, ceramică Starčevo—Criș (locuința I).

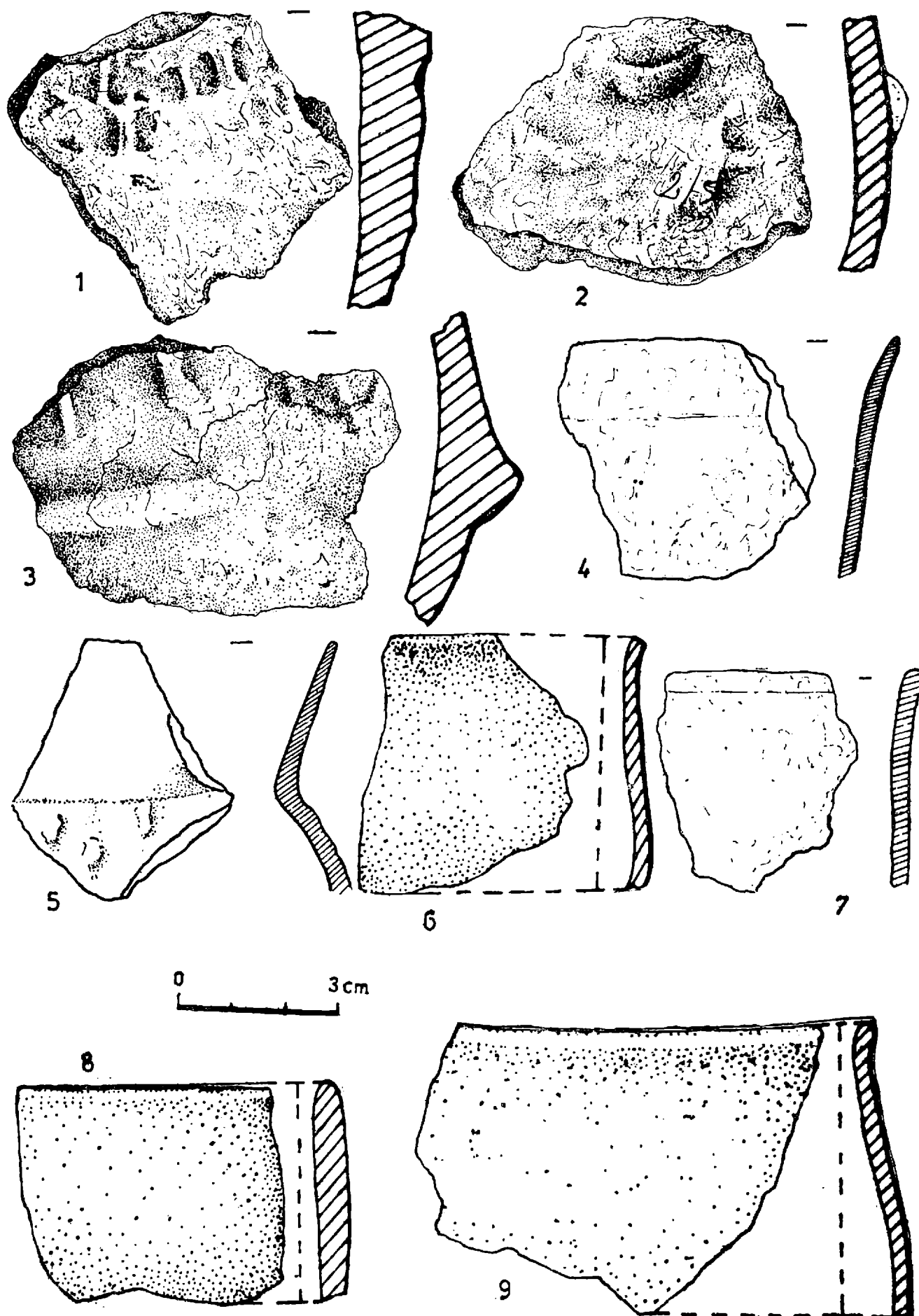

Fig. 7. Mălușteni : 1-9, ceramică Starčevo-Criș (locuința 1).

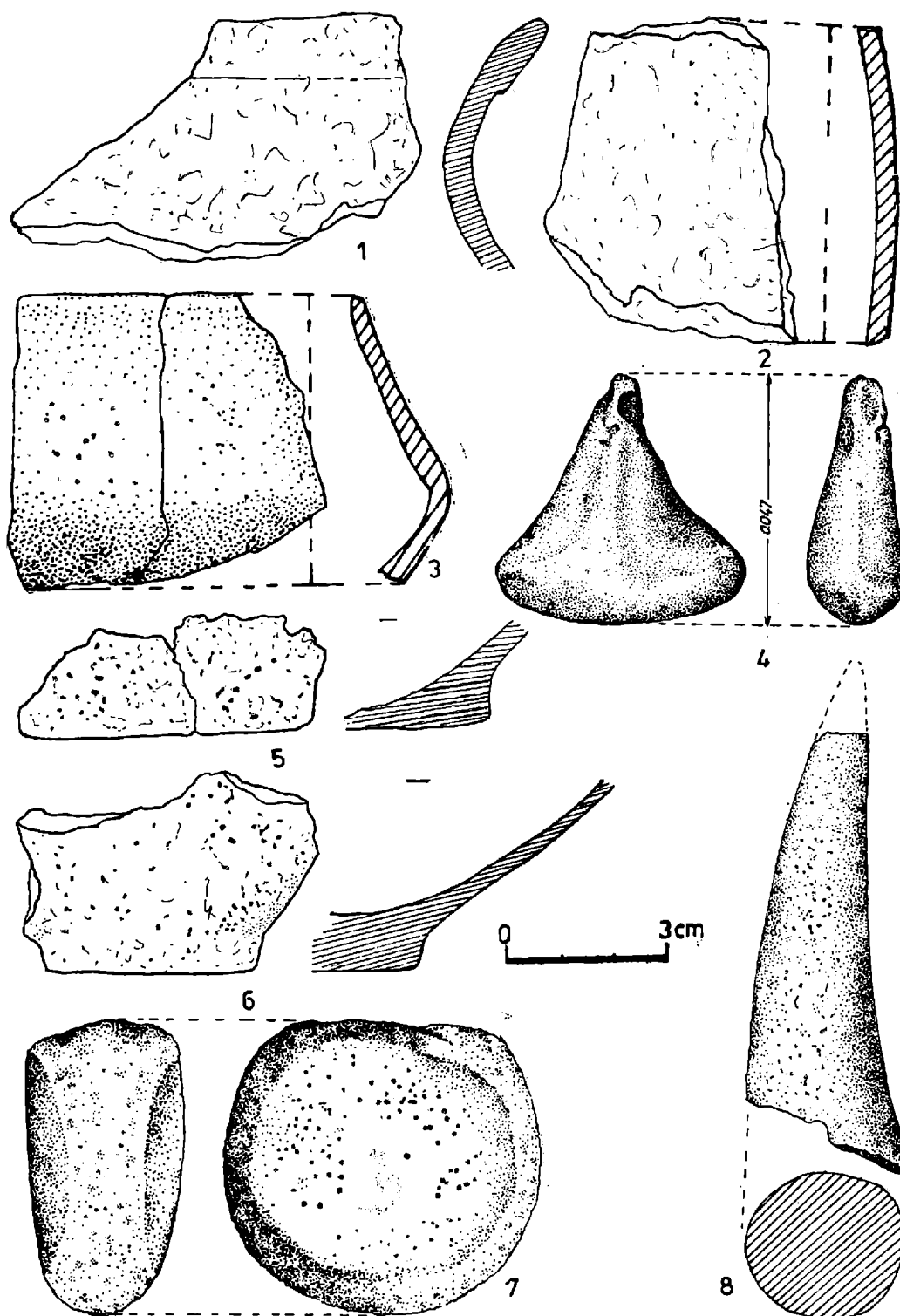

Fig. 8. Mălușteni: 1-3, 5-6, ceramică Starčevo-Criș; 4, idol antropomorf; 7, frecător; 8, protomă (1-3, 5-6, locuința 1; 4, 8, Lișcov; 7, Recea).

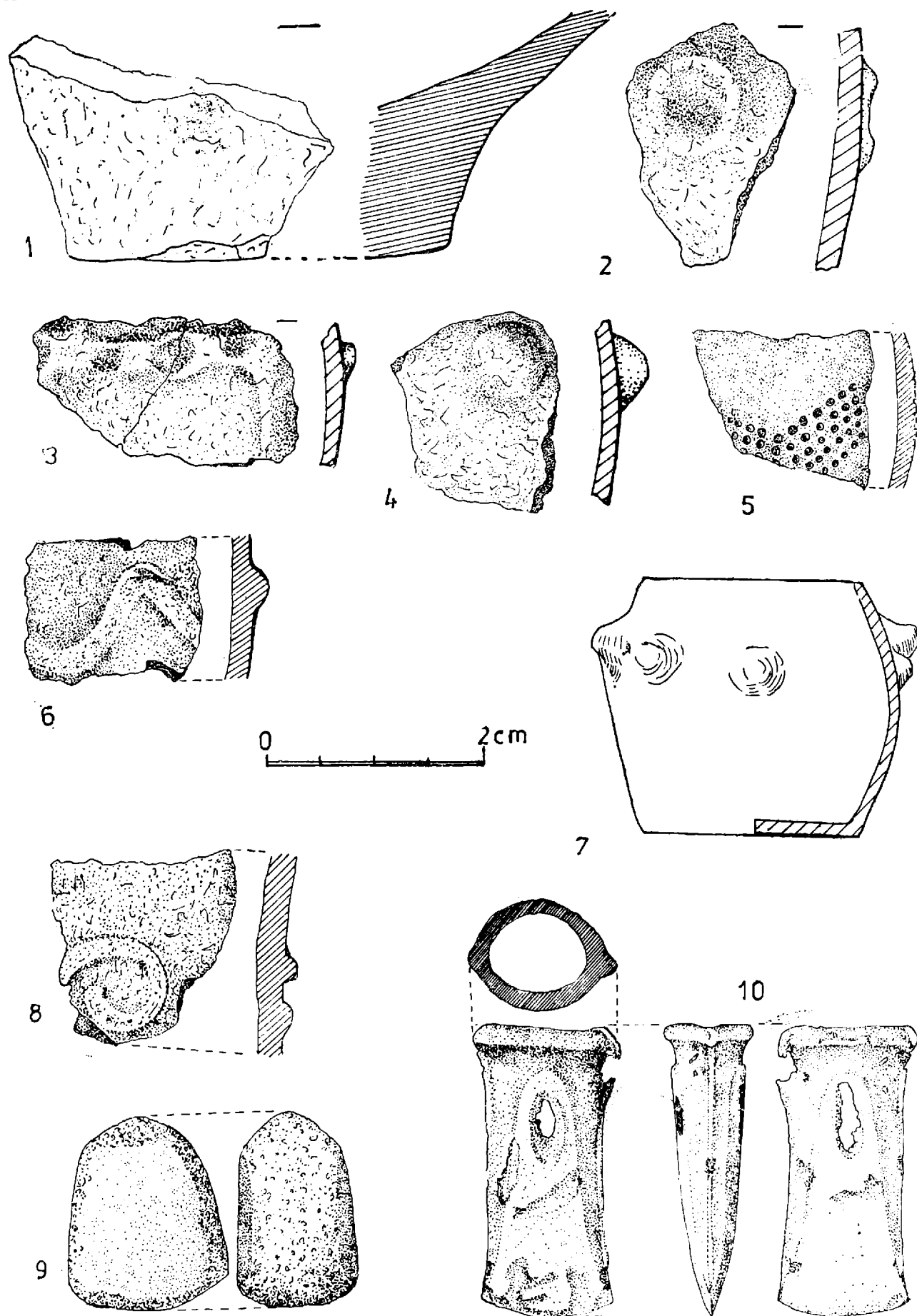

Fig. 9. Mălușteni : 1-6, 8, ceramică Starčevo - Criș; 7, oală; 9, frecător; 10, celt (1-6, 8, locuința 1; 7, Lișcov; 9-10, Recea).

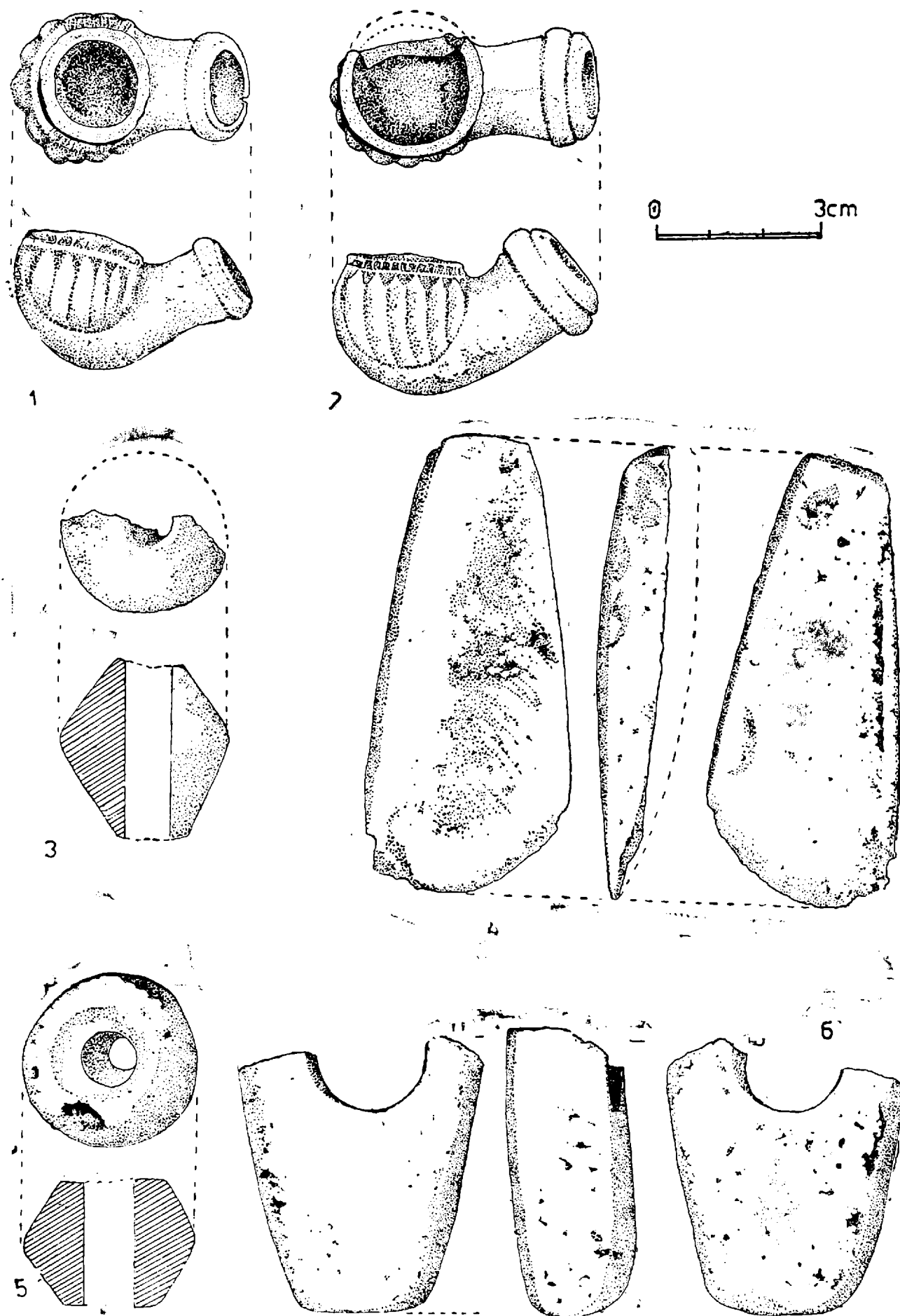

Fig. 10. Mălușteni: 1–2, pipe; 3, 5, fusaiole; 4, 6, topoare (1–4, Lișcov; 5, Leaua; 6, locuința I).

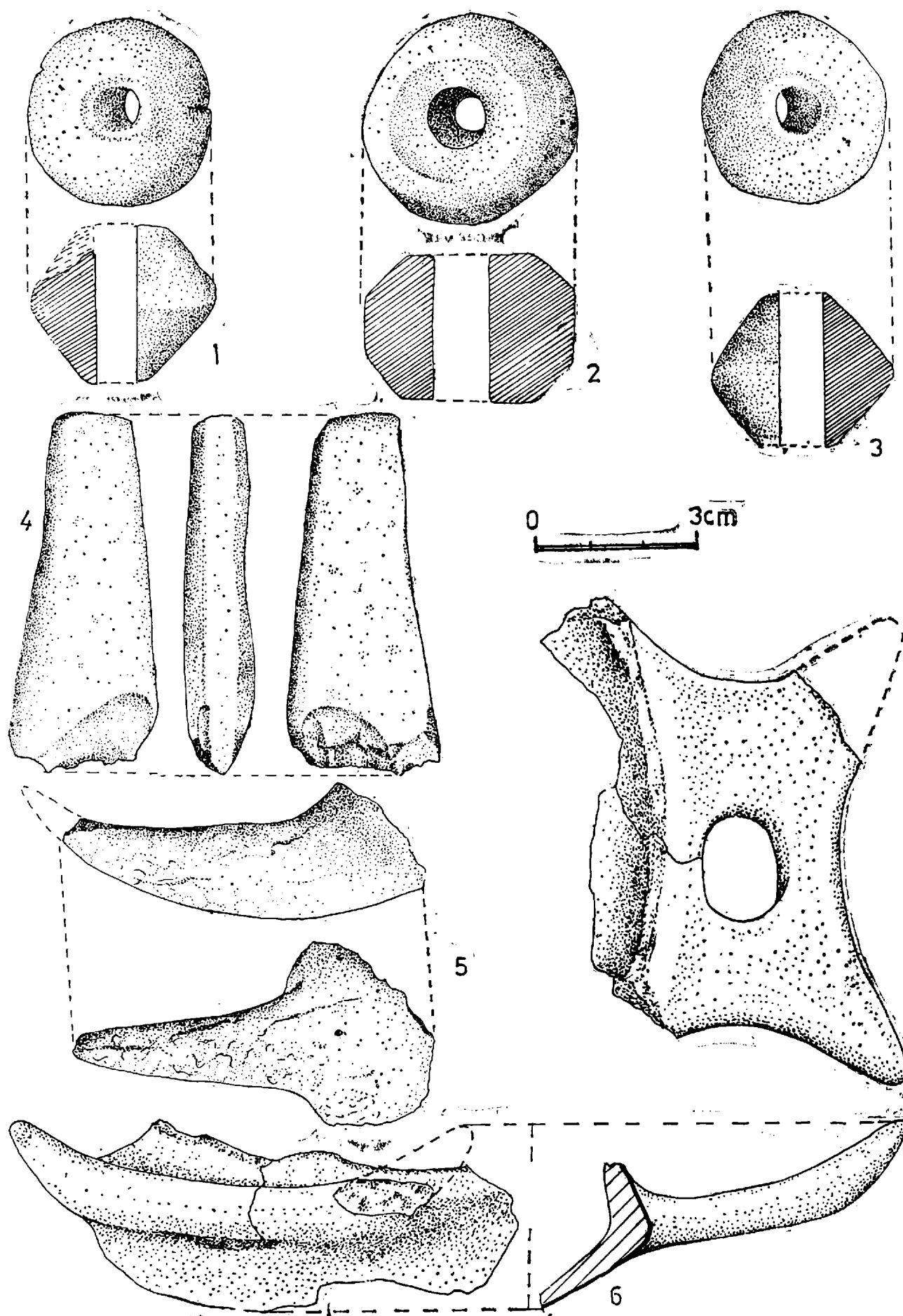

Fig. 11. Mălușteni: 1—3, fusaiole; 4, topor; 5, protomă; 6, castron (fragm.) 1—3, Leaua; 4—6, Lișcov.

(fig. 3/18) ; topor de tip calapod, fragmentar, dintr-o gresie cu granulație fină (fig. 3/17) ; topor de tip calapod dintr-o marnă bej, calcinat (fig. 3/13) și topor fragmentar din gresie (fig. 11/4).

În afara acestor materiale, în apropierea aceluiași loc, au mai fost descoperite unele piese, care par să aparțină Hallstattului târziu, sau chiar la Tène-ului timpuriu. Este vorba de o fusaiolă fragmentară bitronconică, dintr-o pastă cenușie, zgrunțuroasă în spărtură (fig. 10/3), de un idol antropomorf, triunghiular, îngroșat și rotunjit la bază, al cărui cap este redat prin apăsare laterală cu degetele (fig. 8/4) și de o oală (fig. 9/7). Această ultimă piesă, este realizată dintr-o pastă de culoare roșie-maronie, ușor zgrunțuroasă și prevăzută cu mai mulți butoni decorativi, dintre care doi mai masivi, de formă cilindrică.

Malul drept al pîrîului Lișcov, denumit de localnici „Leaua”, conține, de asemenea, numeroase resturi arheologice. De aici provin unele piese ce par a aparține epocii bronzului : vîrf de săgeată cu baza puternic scobită în formă de arc de cerc, din silex de Prut, calcinat (fig. 3/15) ; vîrf de săgeată cu baza triunghiulară cu desprinderi mărunte și fine, din silex de Prut, (fig. 3/8) ; vîrf de săgeată cu baza ruptă, cu desprinderi fine, din silex ce pare a fi din zona prebalcanică (fig. 3/16) ; fusaiolă ușor aplatizată la capete, dintr-o pastă relativ fină, cu nisip, dar și cu vegetale în compoziție (fig. 10/5) ; fusaiolă ușor bitronconică, realizată din pastă roșie, relativ fină (fig. 11/3).

De pe valea Leaua provin și următoarele piese izolate : fusaiolă fragmentară din pastă grosieră, gălbuie, bine arsă, gri în spărtură (fig. 11/1) ; verigă din bronz cu cîte trei perechi duble de proeminențe, ce pare a aparține perioadei La Tène (fig. 3/1) ; vîrf de săgeată în trei muchii, în stare fragmentară (fig. 3/2) ; fusaiolă din pastă grosieră cu nisip în compoziție, fațetată (sec. IV e. n.?) (fig. 11/2) ; pipe turnate în tipar bivalv, una fragmentară, din pastă fină, lustruită (fig. 10/2), cealaltă dintr-o pastă obișnuită, cu marca olarului (o floare) (fig. 10/1), ambele putînd fi atribuite secolului al XVII-lea.

Din locul numit „Recea” (actualmente aici se află grădina de zarzavat a C.A.P. Mălușteni), unde se află o bogată așezare de tip Starčevo-Criș, am cules multe fragmente ceramice și unele unelte. Cea mai mare parte a ceramicii este de tip grosier, roșie-neagră în spărtură, fără decor sau cu barbotină neorganizată. Ceramica relativ fină are decorul în formă de brîu (fig. 9/6), alveolă întreagă (fig. 9/8) sau împunsături organizate în rețea, alcătuiind probabil un ornament geometric (fig. 9/5). Ca unelte amintim un frecător din gresie (fig. 8/7) și un fragment dintr-un topor de tip calapod (fig. 10/4), dintr-o marnă de culoare bej. Alte multe fragmente de rîșniță provin de pe tot cuprinsul așezării.

Tot de pe teritoriul comunei Mălușteni provine și un celt de bronz. Piesa (fig. 9/10), descoperită în condiții neprecizate, este întreagă, cu excepția tortiței care pare a fi ruptă din vechime. Celtul, turnat în tipar bivalv, prezintă cîte un orificiu pe ambele fețe și prin caracteristicile sale se încadrează în seria depozitelor de bronzuri Rîșești-Băleni, datînd de la sfîrșitul epocii bronzului⁷.

În încheiere, ținem să subliniem încă o dată bogăția urmelor arheologice de pe teritoriul comunei Mălușteni și să atragem, în același timp, atenția că o parte din ele se pierd pentru totdeauna din cauza lipsei unor cercetări metodice.

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES À MĂLUȘTENI (DÉP DE VASLUI)

RÉSUMÉ

Sur le territoire de la commune Mălușteni le lieu „La via Schineni” on a effectué un sondage dans un établissement néolithique appartenant à la culture Starčevo-Criș. À cette occasion un logement de type creusé a été découvert partiellement (fig. 1—2). L'inventaire archéologique est constitué dans la plus grande partie de céramique. On observe trois catégories céramiques : une grossière, une relativement fine et la dernière, fine. Les formes de récipients sont : écuelle, coupe, coupe à pied creux, casserole, pot. Quelques fragments ont des motifs décoratifs typiques à cette culture : „barbotine”, des piqûres avec l'ongle, des boutons ornementaux, des proéminences, des incisions (figs. 4/1—10 ; 5/1,3—7 ; 6/6—8,10 ; 7/1—2,4—9 ; 8/1—2,5—6 ; 9/1—4). Le matériel lithique découvert n'est pas très représentatif. Les plus fréquentes sont les lames à retouches (fig. 3/3—7,9—10,12). On remarque la présence d'une hache perforée (fig. 10/6). Grâce aux caractéristiques des formes et du décor de la céramique et à celles de l'outillage lithique on peut considérer que cet établissement appartient à la phase IV A de la culture Starčevo-Criș.

On a effectué aussi quelques recherches de surface. À cette occasion on a identifié des pièces appartenant à la culture Starčevo-Criș (Recea : fig. 8/7 ; 9/3—6,8—9 ; 10/4), Cucuteni (Valea Lișcov : fig. 3/13—18 ; 8/8 ; 11/4—6), à l'âge du bronze (Recea : 9/10), Hallstatt (fig. 9/7) et de La Tène (Valea Lișcov et Leaua : fig. 3/1—2 ; 8/4 ; 10/3). Les matériaux découverts indiquent une continuité d'habitation depuis le paléolithique jusqu'à nos jours.

⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în SCIV, 3—4, 1953, p. 463 ; idem, *Quelques problèmes concernant les découvertes de pièces en bronze de la fin de l'âge du bronze en Roumanie*,

în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 21—26 août 1966, Praha, 1970, 1, p. 684—688 ; idem, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1978.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Mălușteni: Le profil de la section 1 avec l'habitat 1: 1, couche végétale; 2, couche noir foncé visqueuse; 3, couche jaune argileuse; 4, couche jaune sablonneuse; 5, céramique; 6, collages du foyer; 7, restes ostéologiques animalières.

Fig. 2. Mălușteni: Le plan de l'habitat 1: 1, céramique; 2, collages du foyer; 3, charbon; 4, silex; 5, restes ostéologiques animalières.

Fig. 3. Mălușteni: 1, chaînon; 2, point de flèche; 3–18 outils en silex, pierre et obsidienne (1–2, Leaua; 3–7, 9–12, l'habitat 1; 8, 15–16, Leaua; 13–14, 17–18, Lișcov).

Fig. 4. Mălușteni: 1–10, céramique Starčevo–Criș (l'habitat 1).

Fig. 5. Mălușteni: 1–7, céramique Starčevo–Criș (l'habitat 1).

Fig. 6. Mălușteni: 1–11, céramique Starčevo–Criș (l'habitat 1).

Fig. 7. Mălușteni: 1–9, céramique Starčevo–Criș (l'habitat 1).

Fig. 8. Mălușteni: 1–3; 5–6, céramique Starčevo–Criș; 4, idole antropomorphe; 7, polissoir; 8, protome (1–3, 5–6, l'habitat 1; 4, 8, Lișcov; 7, Recea).

Fig. 9. Mălușteni: 1–6, 8, céramique Starčevo–Criș; 7, pot; 9, polissoir; 10, celt (1–6, 8, l'habitat 1; 7, Lișcov; 9–10, Recea).

Fig. 10. Mălușteni: 1–2, pipes; 3, 5, fusaïoles; 4–6, haches (1–4, Lișcov; 5, Leaua; 6, l'habitat 1).

Fig. 11. Mălușteni: 1–3, fusaïoles; 4, hache; 5, protome; 6, casserole (fragm.) (1–3, Leaua; 4–6, Lișcov).

AȘEZAREA DE LA ULMI. SĂPĂTURILE DIN ANUL 1960

DE

MARINA A. ROMANOVSKAJA

Pînă în anul 1978, atît în estul României, cît și în R.S.S. Moldovenească se cunoșteau aproximativ 80 de așezări și 20 de necropole, aparținînd culturii Poienesti-Lucașovca¹. Dintre acestea doar cercetările din cimitirele Poienesti, Lucașovca, Dolineani și Șipotenii au fost publicate integral². Așezările au rămas și mai puțin cunoscute, stațiunile de la Botoșana și Cucorani fiind singurele introduse pînă acum în circuitul științific³. De aceea, la cele de mai sus, încercăm în rîndurile de față să adăugăm și cercetările din așezarea de la Ulmi, care au avut loc în anul 1960.

Stațiunea de la Ulmi este situată la limita sudică dintre zona păduroasă și cea de stepă, pe valea rîului Botna, afluent al Nistrului, dinspre dreapta. Punctul unde au fost efectuate săpăturile arheologice se află la o distanță de 1,5 km de satul Ulmi (r. Kotovsk, R. S.S. Moldovenească), spre nord-est, pe o colină. Înălțimea respectivă este udată la răsărit de rîul Botna, iar la nord de un pîrîu al cărui nume nu-l cunoaștem, la confluența celor două ape formîndu-se un pînten, pe a cărui pantă sud-estică este plasată și așezarea antică, care ne interesează. În apropiere, spre apus, se întinde o pădure. Ținînd seama de solul fertil existent în zona vechii așezării, cît și în împrejurimi, condițiile de viață au fost dintre cele mai bune încă din preistorie.

În anul 1960, construindu-se un lac de acumulare la aproximativ 250 m de monumentul antic, pămîntul trebuincios a fost luat chiar de pe acel loc, așa că a fost distrusă partea sud-vestică a stațiunii arheologice (fig. 1). Studiarea materialului ceramic recoltat la suprafață a indicat o continuitate neîntreruptă de locuire, începînd cu epoca tîrzie a bronzului și terminîndu-se cu Evul Mediu, cu toate că așezările de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș și medievale nu o suprapun pe cea din secolele II—I î.e.n., care ocupa o suprafață de aproximativ 200 × 200 m².

La apus de așezarea menționată, la o distanță de 500 m, pe panta răsăriteană a unui deal împădurit a fost depistată o altă așezare, de mai mici proporții, cu un strat sărăcăcios de locuire; totuși, de la suprafață s-au putut strînge numeroase fragmente ceramice cu șamotă în pastă, pereții foarte groși și cu suprafața netezită de culoare galbenă, ornamentate cu briuri alveolate, avînd uneori torți orizontale, iar altele apucători verticale. Această stațiune se află tot la nord-vest de satul Ulmi, între două pîraie, care se varsă dinspre stînga tot în rîul Botna.

Cercetările arheologice efectuate au dus la precizarea următoarei stratigrafii a așezării de la Ulmi: stratul arabil, apoi un cernoziom brun-cărmiziu pînă la 0,40 m adîncime, după care urmează un sol brun-gălbui și, în sfîrșit, pămîntul viu la 0,70—0,80 m adîncime. În funcție de cele două pete mari apărute în urma înlăturării stratului superficial de către constructorii barajului s-au trasat și secțiunile I și II, unde au apărut locuința 1 și groapa 1 (fig. 2); gropile 2, 3, 4, 5 și o vatră au fost cercetate fără a se efectua caroiajul. Stratul de cultură s-a păstrat mai bine pe locul unde s-a trasat secțiunea III, în care au apărut locuința 2 și groapa 6.

Secțiunea I. Groapa nr. 1. După dimensiunile petei de pămînt colorate s-a trasat și secțiunea I (6 × 6 m²); ea este situată în sud-estul așezării, colțul nord-estic al secțiunii ajungînd la 135 m vest de rîul Botna. Groapa apărută în plan cu o formă aproape rotundă (2,14 m în diametru), cu pereții mai mult sau mai puțin drepecți și fundul înclinat de la est (0,40 m adîncime) spre vest (0,90 m adîncime). După toate probabilitățile a fost o groapă menajeră, iar umplutura avea la suprafață un strat de pămînt

¹ M. Babeș, *Moldova centrală și de nord în secolele II—I î.e.n. (cultura Poienesti-Lucașovca)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1978, p. 3.

² R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienesti din 1949*, în *Materiale*, I, București, 1953; G. B. Fedorov, *Lukașevskij mogilnik*, în *KS*, 68, p. 53; G. I. Smirnova, *Mogilnik Poienesti-*

Lukașevka na Bukovine, în *SA*, 1981, 3, p. 193—201; G. P. Sergheev, *Nachodka mednyh sosudov v Moldavii*, în *Izvestija Chișinău*, 4 (31), 1956.

³ S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorani*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 124—139; idem, *Așezarea de epocă Latène de la Botoșana*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 181—227.

amestecat cu cenușă (0,10—0,15 m grosime) și resturile, înclinate spre vest, ale unei vetre, groase de 0,10 m (fig. 3/1). În umplutură s-au mai găsit o fusaiolă gălbuie fragmentară, de formă bitronconică (fig. 4/2), decorată pe partea superioară cu puncte incizate (0,037 m diametru, 0,02 m înălțime și 0,009 m diametrul orificiului), precum și o cute fragmentară, dreptunghiulară, confecționată din gresie (fig. 4/12). Fusaiole de tipul amintit mai sus se întâlnesc și în culturile Przeworsk și Milogradsk. De asemenea, în groapă au apărut și numeroase fragmente ceramice aparținând următoarelor categorii: vase negre lustruite; vase de culoare roz-cenușie și cenușie cu suprafețele lustruite, cu șamotă în pastă; vase confecționate dintr-o pastă asemănătoare cu a precedentelor, dar cu mai multă șamotă și suprafața zgrunțuroasă (unele cu apucători pe umeri, iar un fragment este ornamentat cu un brâu în formă de potcoavă); o bucată de vas provenind, probabil, de la o cătușă dacică, are culoarea brună și suprafața lustruită, buza dreaptă, iar pereții evazați (0,045 m înălțime) (fig. 4/11).

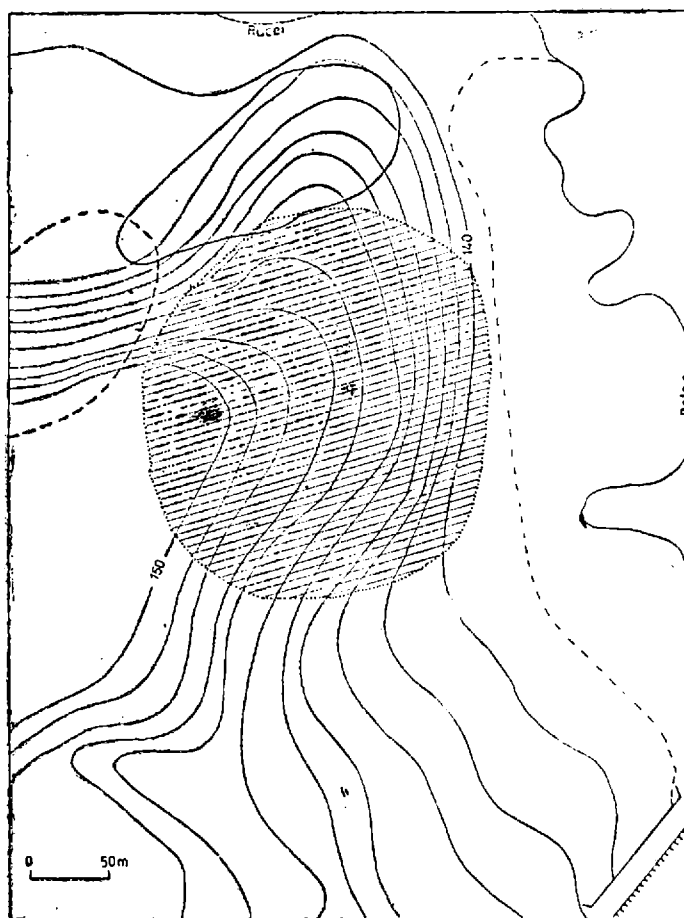

Fig. 1. Planul de situație al așezării de la Ulmi

Secțiunea a II-a. Locuința 1. Accastă secțiune a fost trasată tot în sud-estul așezării, la 6 m spre răsărit de secțiunea I. În stratul de pământ excavat cu prilejul lucrărilor de la barajul amintit, ca și între 0,60—0,80 m, au apărut materiale ceramice aparținând categoriilor menționate mai sus, mai puțin amforele.

Locuința 1 avea o formă dreptunghiulară ($3,40 \times 3,50 \text{ m}^2$), cu colțurile rotunjite, fiind orientată pe axa nord-sud, cu o ușoară abatere spre nord-vest (fig. 4). În colțul nord-estic al acesteia a apărut o vatră cu gardină (înaltă de 0,02—0,03 m), mărginită de o dungă de cărbune (0,05—0,07 m). Spre latura sudică, totuși, aproape de mijlocul locuinței, s-a mai găsit o vatră, ale cărei resturi erau împrăștiate pe o suprafață de circa 0,90 m. Realizarea profilului corespunzător axei nord-sud, pe linia AB din plan (fig. 5), a dus la sesizarea următoarei stratigrafii: sub un cernoziom, gros de 0,1—0,2 m, care conținea și resturi de la lipitura unei vetre, urmau resturile unei vetre dezafectate, groase de 0,1—0,12 m; sub ultimul strat urma iarăși o depunere de cernoziom (de circa 0,3 m), care acoperea o altă lentilă cu rămășițele unei vetre; la 0,54 m de la nivelul de răzuire se afla vatra propriu-zisă (fig. 5).

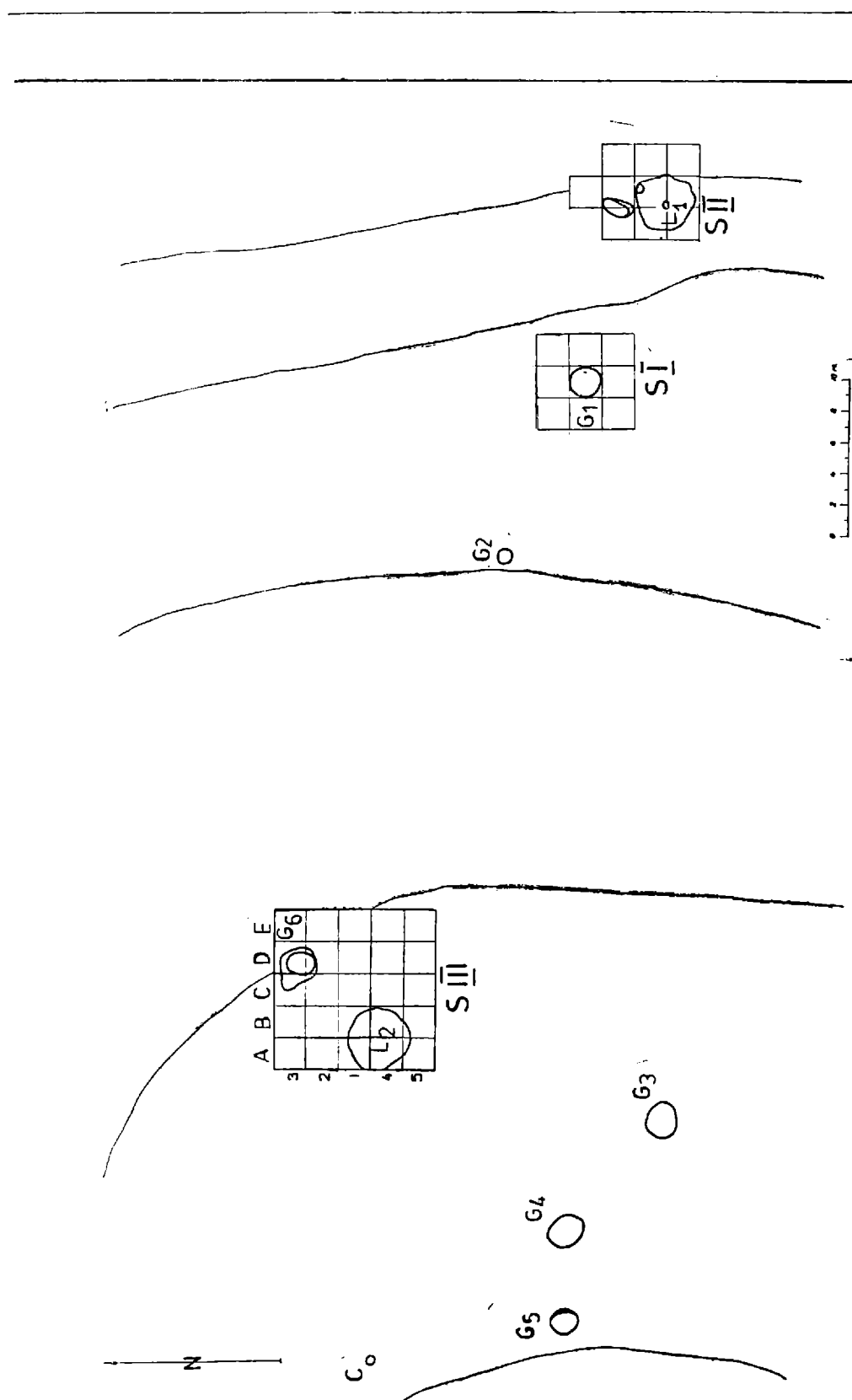

Fig. 2. Planul săpăturilor din așezarea de la Ulmi

Locuința 1 avea și un perete care se înălța deasupra solului, iar partea care se adîncea în solul viu atîngea 2,40—2,60 m. În partea de nord-est locuința avea un prag pe care s-a ridicat un cuptor în groapă, de formă ovală, adîncit în solul viu pînă la 0,45 m, cu boltă, fundul drept și ars puternic (diametrul 0,74 m). În cuptor s-a găsit o cutie fragmentară dreptunghiulară, lucrată dintr-o gresie cenușie (fig. 5/4) cu dimensiunile 0,084 m lungime, 0,074 m lățime și 0,023 m înălțime. La 1,20 m adîncime de la nivelul actual s-a descoperit și o fusaiolă (?) lucrată dintr-un perete de amforă, cu orificiul ne-terminat (fig. 6/1); ea are dimensiunile: diametrul 0,025 m, grosimea 0,006 m. Pe fundul locuinței a fost dezvelită o altă vatră de lut, de o formă ovală și cu dimensiunile de 0,6 m pe axul EV și 0,34 m pe axul NS. Resturile vetrei, cu o grosime de 0,02 m, au apărut la 0,15 m deasupra nivelului locuinței. Vatra avea fundul alveolat, cu urme de netezire și arsură (diametrul 0,34 m); toate fragmentele păstrate erau friabile.

În umplutura locuinței, la 1,45 m adîncime, s-a mai găsit și un tub de suflat, confecționat din lut, acum vitrificat (fig. 6/3 și 7/11), cu lungimea de 0,135 m, diametrul variabil între 0,045—0,055 m,

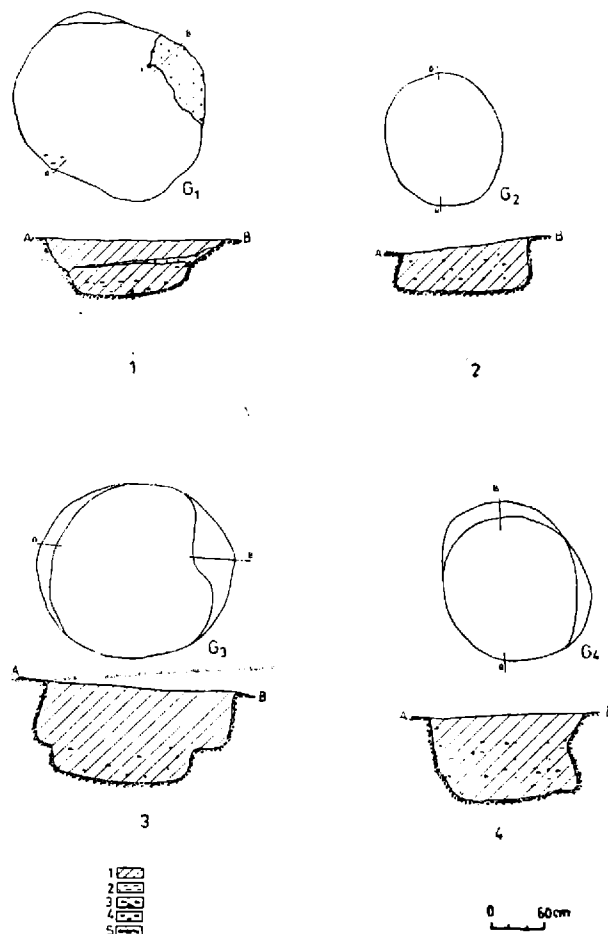

Fig. 3. Planul și profilul gropilor; 1, cernoziom; 2, cenușă; 3, cărbuni; 4, lut ars; 5, solul viu

iar cel al orificiului de 0,02 m; în apropiere se aflau și bucăți de zgură. La 1,60 m adîncime, în caroul 3 G a apărut o mărgică fragmentară din pastă de sticlă patinată, galben deschis, cu incrustații de sticlă verde și ornamentată cu ochi, colorați cu alb și albastru (fig. 6/5); diametrul 0,015 m, înălțimea 0,01 m și diametrul orificiului de 0,007 m.

Spre latura estică a locuinței, la 1,20 m adîncime, s-a găsit și un împungător de os, lung de 0,12 m și cu o lățime variabilă între 0,02 și 0,007 m (fig. 6/6). Lîngă peretele vestic al locuinței, la 0,70 m adîncime, au fost recuperate și două cuțite fragmentare de fier, cu spinarea curbă și lama dreaptă (fig. 6/2), avînd aproape aceleași dimensiuni, de 0,07 m lungime și 0,017 m lățime.

În umplutura locuinței s-au mai descoperit oase de animale și, mai ales, ceramică fragmentară, care aparține următoarelor categorii:

1. vase lucrate dintr-o pastă poroasă cu șamotă în compoziție, care la rîndul lor se împart în:

- a) vase de culoare cenușie sau cenușiu-gălbui cu suprafața zgrunțuroasă, șamotă în pastă și arse incom-

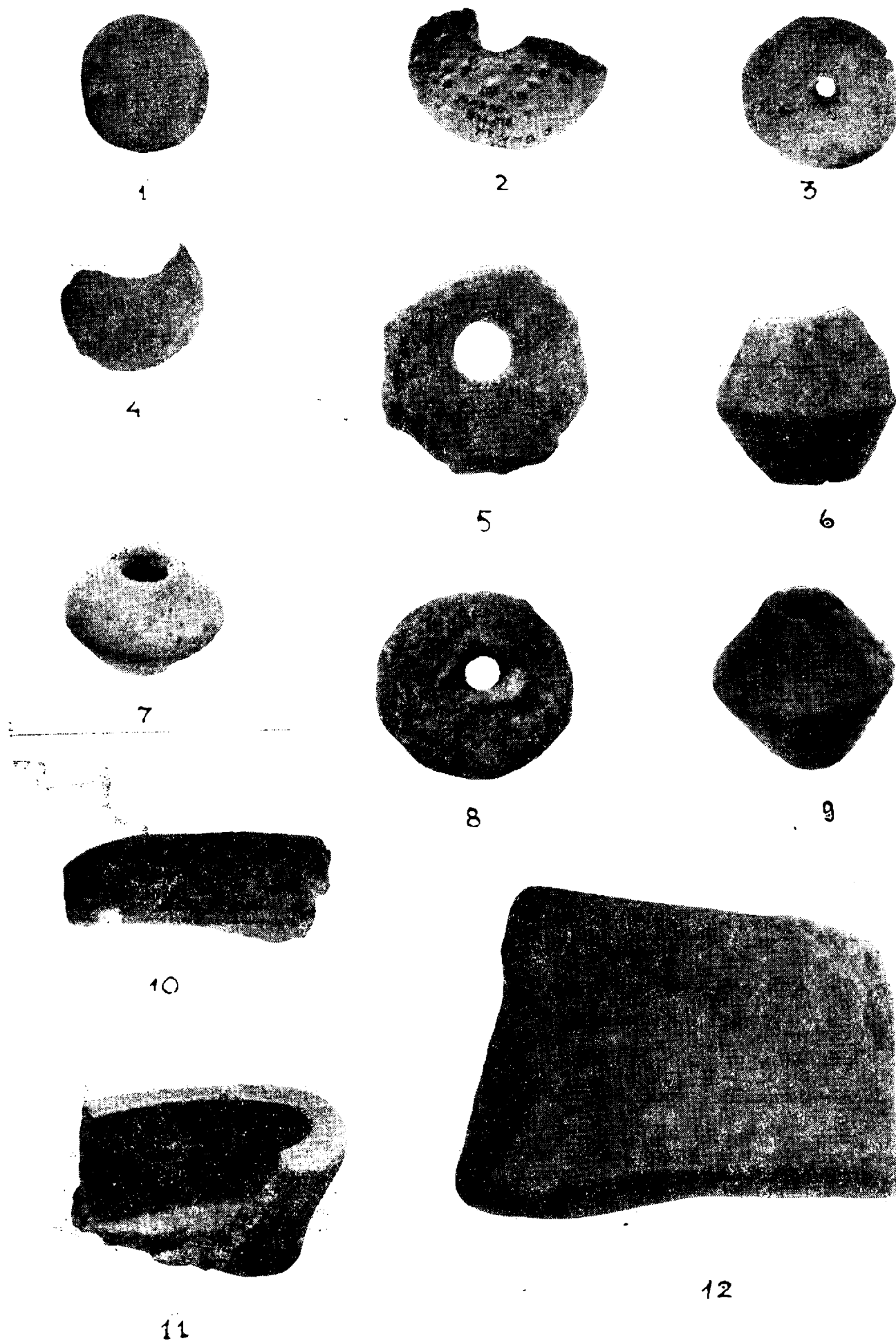

Fig. 4. Obiecte din lut și piatră descoperite în așezarea de la Ulmi

plet, neornamentate ; b) vase cu șamotă în pastă, arse incomplet, netezite la suprafață și de culoare cenușiu-roz ; sînt decorate cu brîie, au apucători, iar dacă partea superioară apare netezită, cea inferioară uneori inclusiv umerii, este zgrunțuroasă. Forma principală a acestei subgrupe ceramice este oala cu buza dreaptă avînd gîtul scurt, corpul uneori mai zvelt, altelei mai rotunjit, ornamentat cu brîie alveolate și cu torți verticale sau orizontale, care apar, în unele cazuri, ca niște vîrfuri conice sau biconice (fig. 6/7—12); au mai apărut și alte fragmente de la o oală din aceeași pastă, cu suprafața netedă de culoare cenușie și pete mai închise la culoare, buza evazată și îngroșată, corpul ovaloid și ornamentat cu o linie incizată în zig-zag. Au mai apărut și fragmente de tipsii ;

2. vase cu suprafața netedă, negre sau cenușii, precum și străchini cu buzele rotunjite și fațetate, de tip Poienești-Lucașovca (fig. 6/13, 14) ;

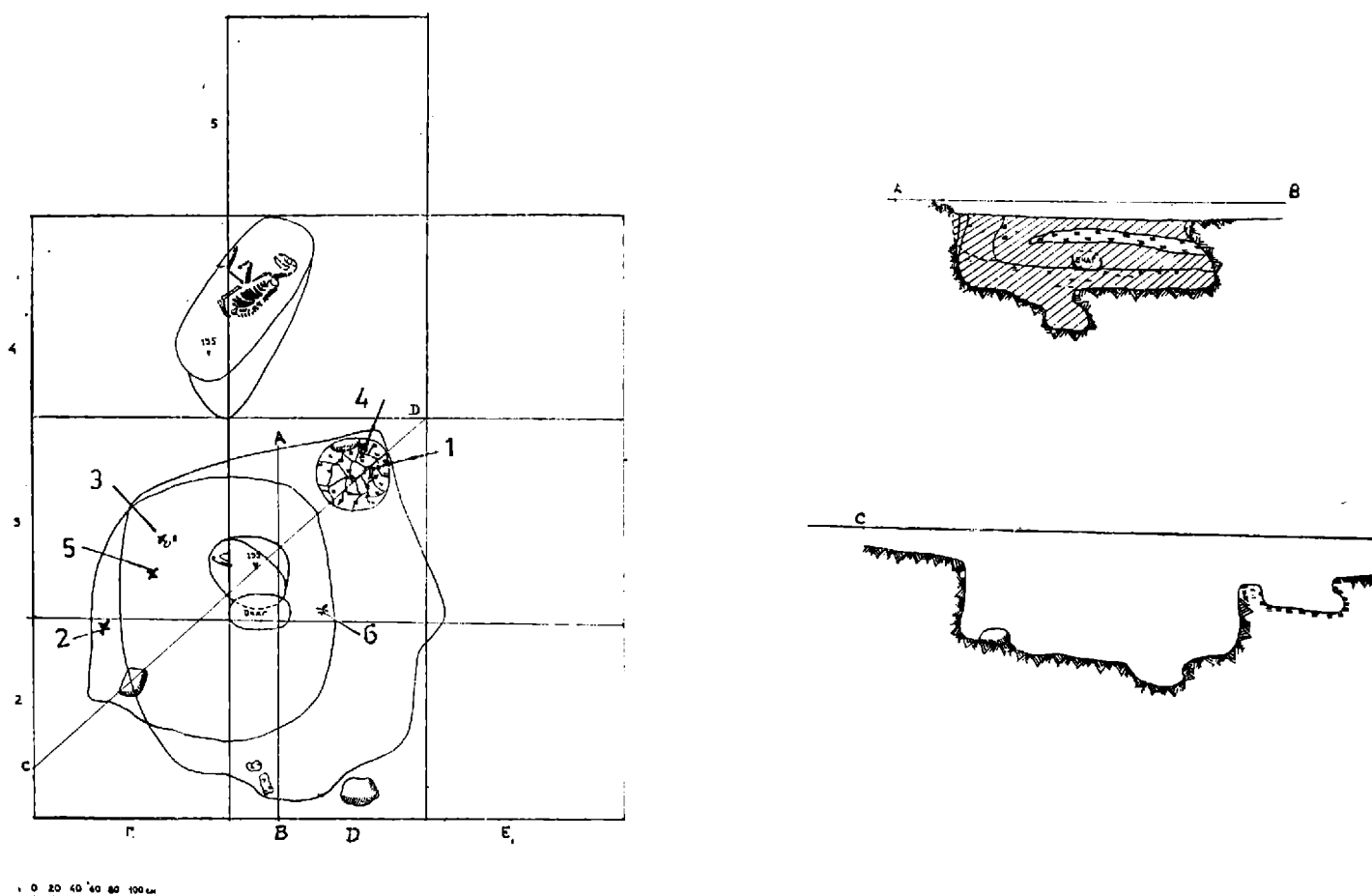

Fig. 5. Așezarea de la Ulmi. Secțiunea a II-a : planul și profilul locuinței 1

3. vase cu suprafața lustruită, cenușii sau galben-cenușii; sînt străchini cu buzele drepte sau fațetate (fig. 6/16—17) ;

4. amfore de import.

În urma cercetărilor întreprinse s-a putut preciza că locuința 1 a fost un semibordei care avea la peretele răsăritean un prag înalt de 0,50 m și lat de 0,80—1,20 m, unde se găsea cuptorul amintit (fig. 7). Pereții locuinței se adîncesc pînă la 0,50—0,60 m, dar podeaua nu a putut fi surprinsă decît în profil, evidențiată printr-o dungă de arsură. La nord de vatră, din podea pornea o groapă alungită ușor, de formă neregulată (fig. 5), adîncă de 0,40 m și cu un diametru aproximativ de 0,50 m. Din această groapă s-au recoltat mai multe fragmente ceramice daco-getice și de la străchini de tip Poienești-Lucașovca.

În afară de chirpicii de la pereți, alte elemente ale construcției — cum ar fi gropile de pari — nu au putut fi depistate; de altfel, zona podelei era străbătută de numeroase ganguri făcute de animale.

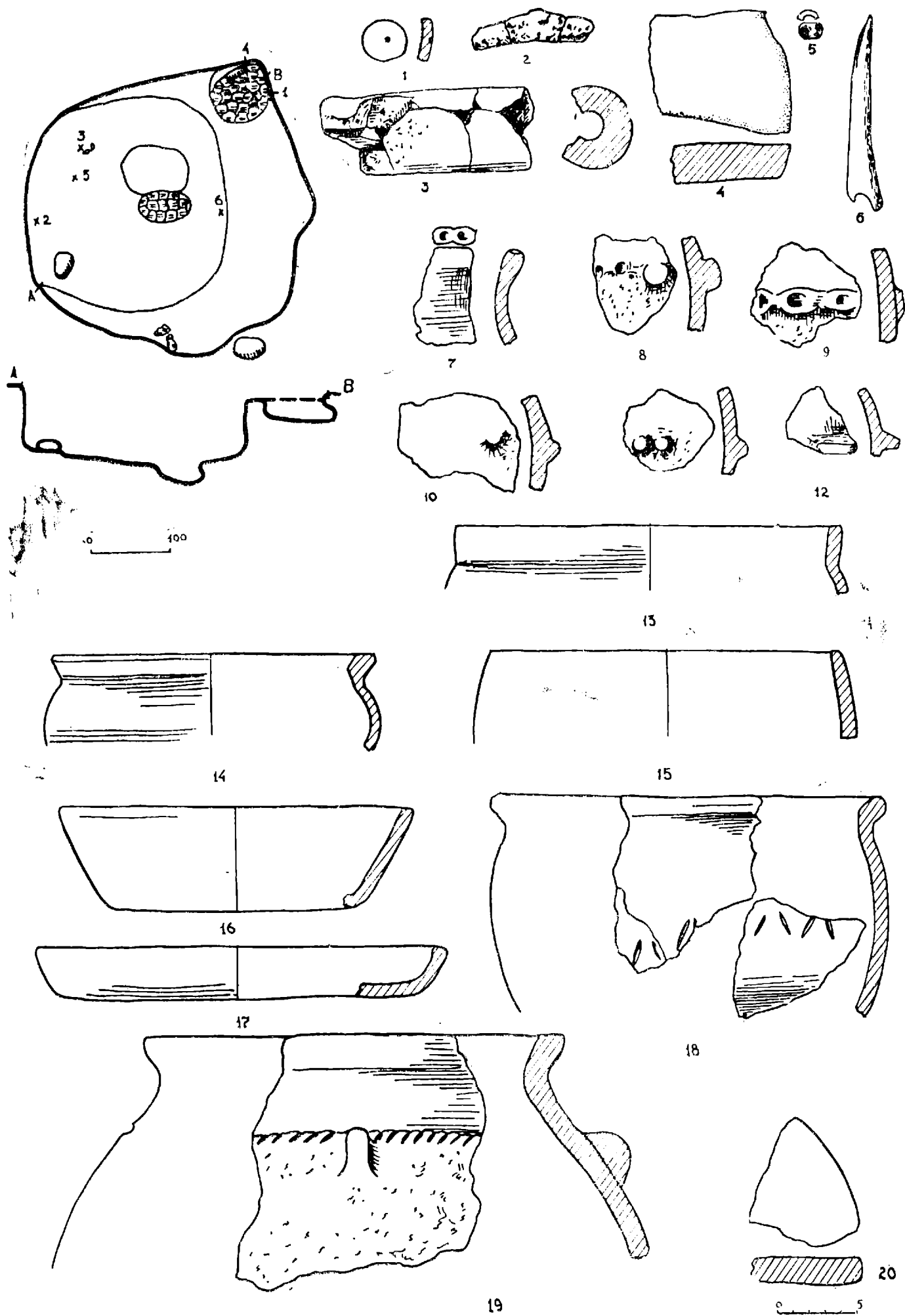

Fig. 6. Materiale din locuința 1 de la Ulmi

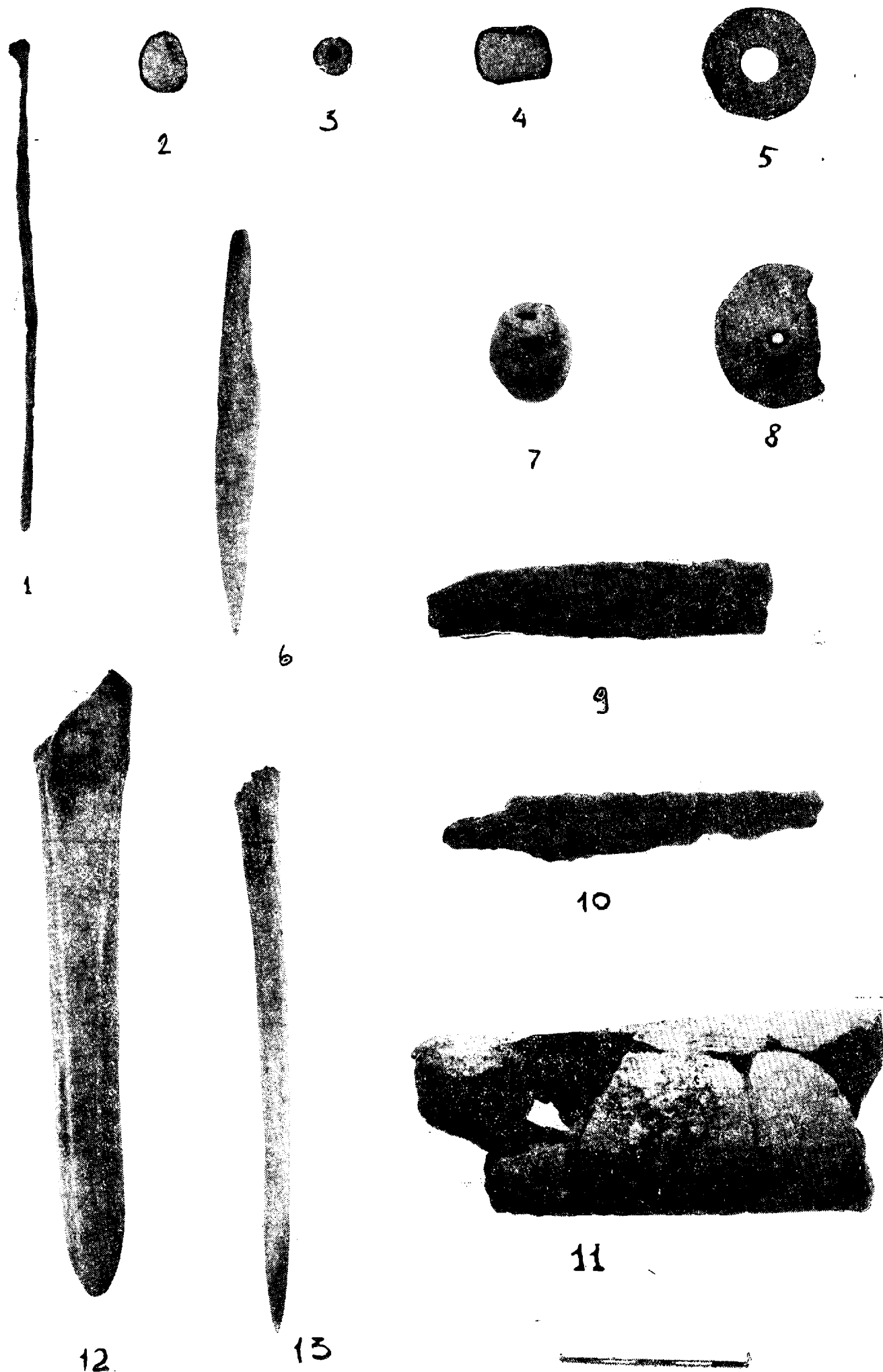

Fig. 7. Așezarea de la Ulmi. Obiecte din fier, os, lut și sticlă

Se poate presupune că locuința avea stâlpi și împletituri de nuiele cu lipitură de lut, așa cum și astăzi în satul Ulmi se construiesc casele. Se pare că această locuință a aparținut unui meșteșugar, după cum o dovedesc resturile de zgură și tubul de suflat găsit în umplutură.

Analiza zgurei și determinările efectuate de Laboratorul de tehnologie arheologică a Secției din Leningrad a Institutului de Științe a Academiei U.R.S.S. și Laboratorul Institutului tehnic de cercetări superioare „Baumann” din Moscova au arătat prezența aramei, care probabil a fost prelucrată în cuptorul descoperit în această locuință. O locuință asemănătoare a mai fost descoperită la Voloșino de către P. D. Liberov, care a datat-o pe baza amforelor în secolele IV—III î.e.n. și a atribuit-o sciților. Însă locuința 1 de la Ulmi, pornind de la materialele găsite, nu poate fi încadrată cronologic decât în secolele II—I î.e.n.

La 0,40 m spre nord de locuința 1 (în partea nordică) s-a descoperit o groapă dreptunghiulară (lungă de 2,0 m, lată de 1,10 m și adâncă de 0,45 m, în partea nordică și 0,75 m în cea sudică), orientată NE—SV (fig. 5), în cuprinsul căreia era depus un schelet de câine, așezat pe partea dreaptă și cu capul

ANEXA I

Rezultatele analizei calitative spectrale a zgurei din săpăturile din așezarea de la Ulmi

Nr. laboratorului	Denumirea obiectului	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Ca	Mn	Si	Mg	Al	Co	Au	Ge	In	Fi	Na
134—61	zgură I	5	—	—	—	—	—	—	—	2	5,5	4—5	2	2	3	3	—	—	—	—	4	4—5
135—61	zgură II	5	—	—	—	—	—	—	—	2	5,5	4—5	2	2	3	3	—	—	—	—	4	4—5
136—61	zgură III	5	—	—	—	—	—	—	—	2	5,5	4—5	2	2	3	3	—	—	—	—	4	4—5

Analiză efectuată la 20.03.1961

Șeful Laboratorului de analiză: Berezovskaja

TABEL

cu ceramica din secțiunea a III-a din așezarea de la Ulmi

Tipul ceramic Stratul	Zgrunțuroasă	Netedă	Lustruită	Amfore grecești	Tip Černeahov	Epoca bronzului (târziu)
I	143	294	75	3	1	1
II	167	333	188	20	—	—
III	117	226	189	12	—	28 (3 vase)
IV	53	184	136	7	—	5
V	14	117	83	11	—	1
VI		20	18	1	—	—

spre nord-est, lung de 0,65 m ; sub scheletul animalului era un strat de cernoziom, în care se aflau și fragmente ceramice de culoare brun-cenușie cu suprafața netezită, șamotă în pastă și cu ardere incompletă.

Secțiunea a III-a a fost trasată în partea cea mai înaltă a colinei, la nord-est de secțiunea I. În cadrul săpăturii au fost surprinse groapa nr. 6 și locuința 2, totalitatea suprafeței cercetate atingând 100 m².

Locuința nr. 2 a putut fi investigată doar în partea sa estică ; stratigrafia sa, acolo unde n-a fost deranjată, se prezintă astfel : un strat arabil gros de 0,15—0,30 m ; urmează un strat de cernoziom cenușiu-cărămiziu, gros de 0,40—0,60 m, în care se aflau oase, cenușă, lipitură de vatră și fragmente ceramice ; în sfârșit, până la 0,50—1,20 m adâncime se afla un sol argilos, galben-brun, în care apar sporadic și vestigii antice. Din nefericire, atât în plan, cât și în profil, nu s-a putut determina cu exactitate conturul acestei locuințe.

În groapa nr. 6, care a apărut în peretele nordic al secțiunii, s-a găsit și o aglomerare de fragmente ceramice atribuite Bronzului târziu⁴, care, probabil, provin dintr-un complex mai vechi deranjat cu prilejul săpării acestei gropi. În profilul estic s-a mai observat o groapă, însă care n-a putut fi cercetată. În locuința 2 și groapa 6 a mai fost găsită și o altă ceramică, care, din punct de vedere tehnic, are supra-

⁴ M. A. Romanovskaja, *Nachodki epochi pozdnej bronzy na poselenij Ulma*, in *SA*, 1964, 3, p. 288—292.

fața netedă sau zgrunțuroasă. Prima categorie cuprinde străchini de tip Poienesti-Lucașovca, cu șamotă în pastă, bine arse, de culoare neagră, lustruite și, uneori cu torți în formă de X (fig. 11/3). Trebuie subliniat și faptul că pentru prima dată, în așezarea de la Ulmi au fost descoperite și străchini nelustruite, deși au aceeași formă ca și cele lustruite. Printre străchinile lustruite sînt unele mai mici cu buza dreaptă (fig. 11/13), precum și altele tot de mici dimensiuni, dar cu buza îngustă și fațetată (fig. 11/4, 6, 7). În afara de străchini, din această categorie ceramică fac parte, de asemenea, vasele cu gîtul drept sau care se largesc în partea inferioară și au umerii rotunjiți (fig. 11/12, 14).

Cea de a doua categorie a ceramicii nelustruite este cea mai bine reprezentată numeric și prezintă o mai mare varietate de forme, oalele fiind însă cele care predomină. Oalele au gîtul scurt, iar buza este dreaptă sau evazată; umerii sînt rotunjiți, deși uneori pot fi drepti și fundul nu prea gros este totdeauna drept. Partea superioară a acestui tip ceramic, de la gît începînd sau, uneori, chiar de la umeri este netezită și, în unele cazuri, lustruită; partea inferioară este zgrunțuroasă. Aceste vase au o culoare cenușie pe care apar și diferite pete galbui sau maronii. Pasta are un foarte mare procent de șamotă, dar este rău frămîntată și arderea oxidantă nu este completă. Ornamentul este constituit din creștături, care apar uneori pe buze, adîncituri de-a lungul buzei și pe umeri, precum și brîie în formă de potcoavă sau proeminențe (fig. 8, 9, 10).

Un alt tip ceramic din această categorie îl constituie vasele în formă de „butoiaș”, decorate cu brîie și apucători, care își găsesc analogii în ceramica geto-dacică, însă spre deosebire de aceasta, partea lor inferioară este zgrunțuroasă (fig. 8/2, 3, 9, 11, 22).

Au mai apărut și străchini cenușii, de formă tronconică, mult evazate, uneori cu buzele rotunjite în interior și crestate, cu suprafața de asemenea zgrunțuroasă (fig. 8/7; 11/16, 17, 19, 20).

În sfîrșit tot în această categorie includem și tîpsiile rotunde, plate, uneori crestate pe margini (fig. 11/9, 11; 14/15).

De o deosebită însemnătate pentru precizarea cadrului cronologic al așezării de la Ulmi este ceramica grecească, reprezentată prin amforele fragmentare, provenite din Rhodos și Sinope, care pot fi datate la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., ca și în secolele II-I î. e. n., după cum le-a determinat I. B. Zeest.

În afara complexelor amintite, în stratul de cultură al acestei secțiuni s-au găsit și cîteva obiecte, dintre care enumerăm: un fragment de cuțit cu lama dreaptă și muchia curbată (fig. 7/9), lung de 0,053 m și lat de 0,03 m; un alt cuțit mai mic, tot fragmentar, cu muchia dreaptă (fig. 7/10), lung de 0,077 m și lat de 0,013 m; un împungător de os, lung de 0,115 m și gros de 0,007 m (fig. 7/13); mai multe fusaiole, majoritatea fiind confecționate din fragmente de amfore sau de la vase de tip Poienesti-Lucașovca (fig. 4/5; 7/5), ca și direct din lut, de formă biconică sau ovoidală (fig. 4/2, 3, 6—9). Mai merită a fi menționat și un vas miniatură, înalt de 0,018 m, cu diametrul gurii de 0,012 m și perforat, poate, cu un bețor cu o grosime de 0,003 m (fig. 7/7).

Totodată, amintim că în stratul de cultură au apărut și multe oase de animale, determinate de către V. I. Calkin, ca provenind de la cornute mari sau mici, porci, ciini, precum și de la animale sălbatice cum au fost cerbii și zimbrii.

Locuința 2, probabil, de suprafață, potrivit cu limitele pămîntului de umplutură, de culoare brun-cenușie, ar fi putut avea dimensiunile de 5,0 × 6,40 m. În interiorul locuinței s-au găsit amestecate cu pămînt resturi de vatră, cenușă, cărbuni și, bineînțeles, numeroase fragmente ceramice, ca și alte obiecte care vor fi descrise la momentul potrivit. Resturile de vatră se aglomerează pe o porțiune lungă de 0,40 m. În colțul nord-estic al acestui complex, la 0,50 m adîncime, au apărut mai multe pietre de calcar, de formă alungită cu dimensiuni variabile între 0,18 × 0,09 × 0,03 m și 0,03 × 0,03 × 0,02 m. Pietrele sînt concentrate pe o suprafață lungă de 1,0 m și lată de 0,60 m, orientată NV—SE. Ceramica găsită nu se deosebește tipologic de restul olăriei descoperite în așezarea de la Ulmi; se constată prezența ceramicii negre lustruite, dar și a aceleia confecționate din pastă cu șamotă și suprafața netezită și zgrunțuroasă, repetîndu-se decorul alcătuit din brîie și alveolări. Și formele sînt cele care au mai fost amintite. Dintre formele găsite în locuința 2 se remarcă o tîpsie întregă și două fragmente de la același tip, care au creștături pe buze (fig. 11/9). Au apărut și fragmente de la amfore rhodiene, care au ajutat la datarea locuinței. În umplutură s-au mai descoperit 6 fusaiole de lut și o mărgică de sticlă (fig. 7/3). În afara limitelor locuinței propriu-zise, dar în aceeași secțiune, au mai fost găsite 3 fusaiole, un fragment ceramic pregătit pentru a fi transformat în fusaiolă, o porțiune dintr-un ac de bronz (fig. 7/1) și un con de piatră (diametrul 0,04 m și înălțimea de 0,042 m). Ceramica de import grecească, ca și a restului olăriei impun datarea locuinței în secolele II—I î.e.n. Nu s-au putut determina urmele gropilor de pari sau conturul acestui complex. În orice caz, se poate presupune că a fost o locuință de suprafață, puțin adîncită în pămînt, care avea un cuptor.

Tot în cadrul acestei secțiuni s-a delimitat și groapa nr. 6, care avea forma unei pere, cu partea alungită spre nord-vest (fig. 12), lungă de 2,80 m și lată de 2,20 m⁵. În umplutura gropii s-au găsit pă-

⁵ Gropile 2, 3, 4, 5 și cuptorul 3 au fost surprinse și cercetate în afara perimetrului săpăturilor de pe suprafața afectată de lucrările barajului menționat.

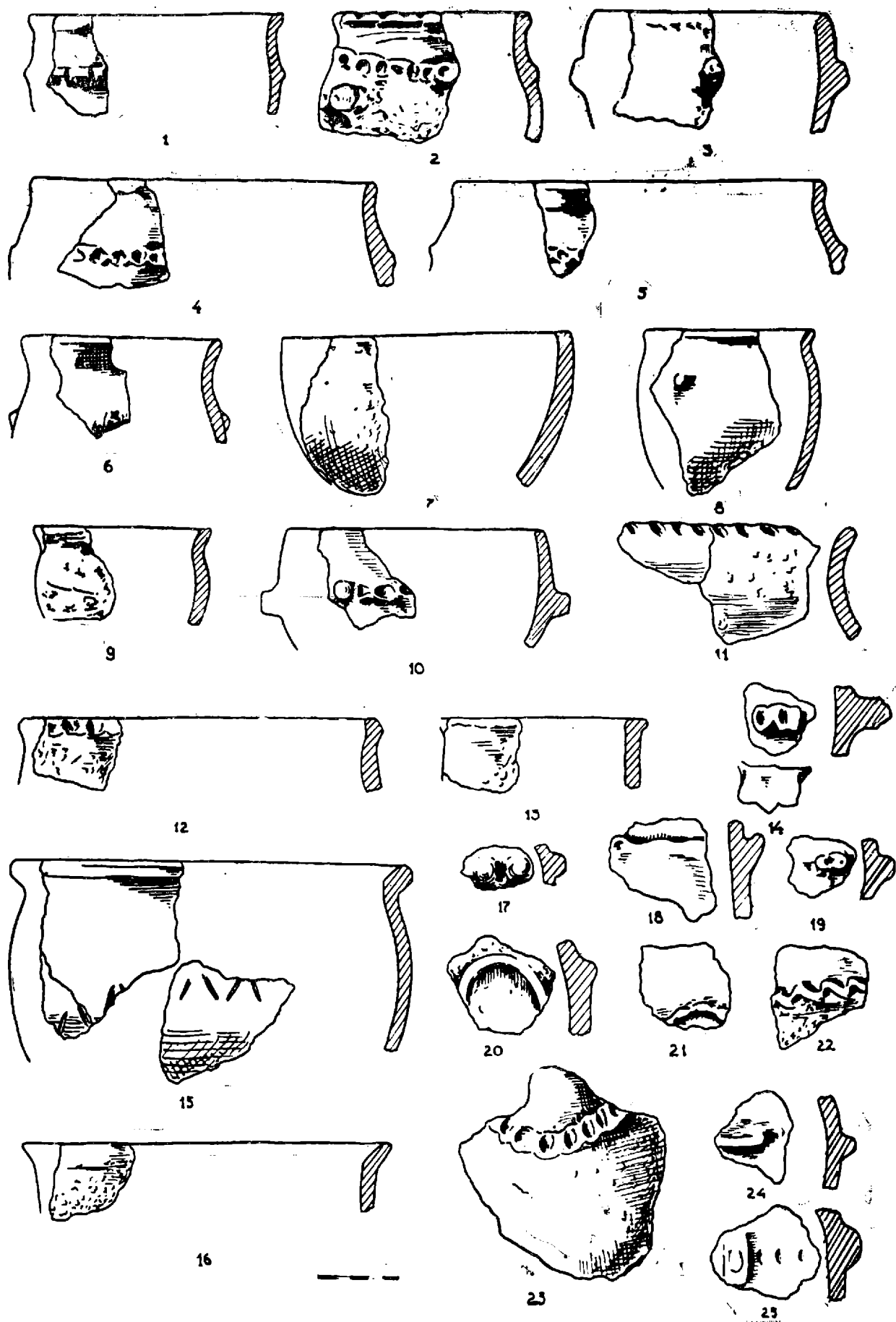
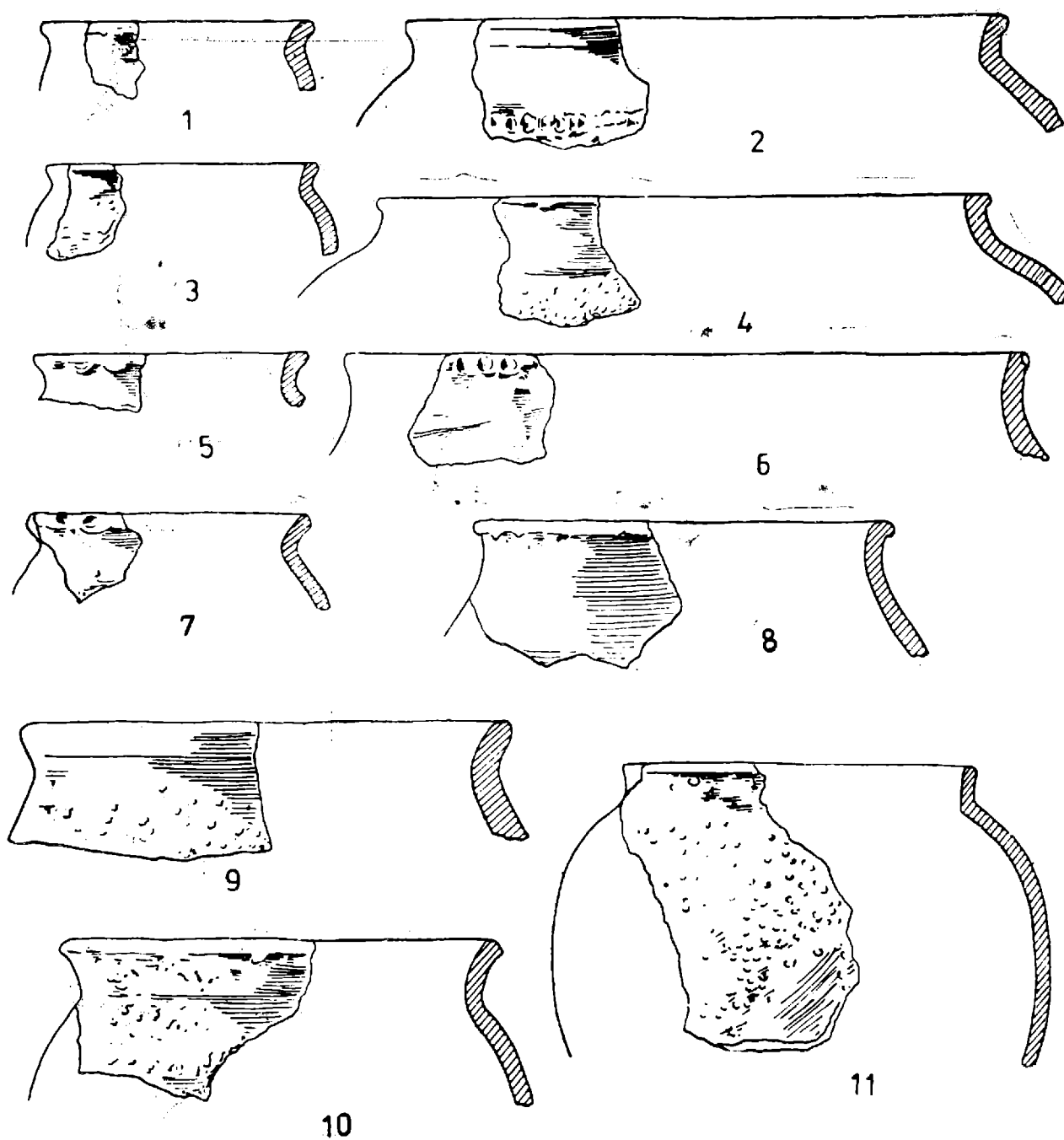

Fig. 8. Așezarea de la Ulmu. Ceramică

10

Fig. 9. Așezarea de la Ulmi. Ceramică

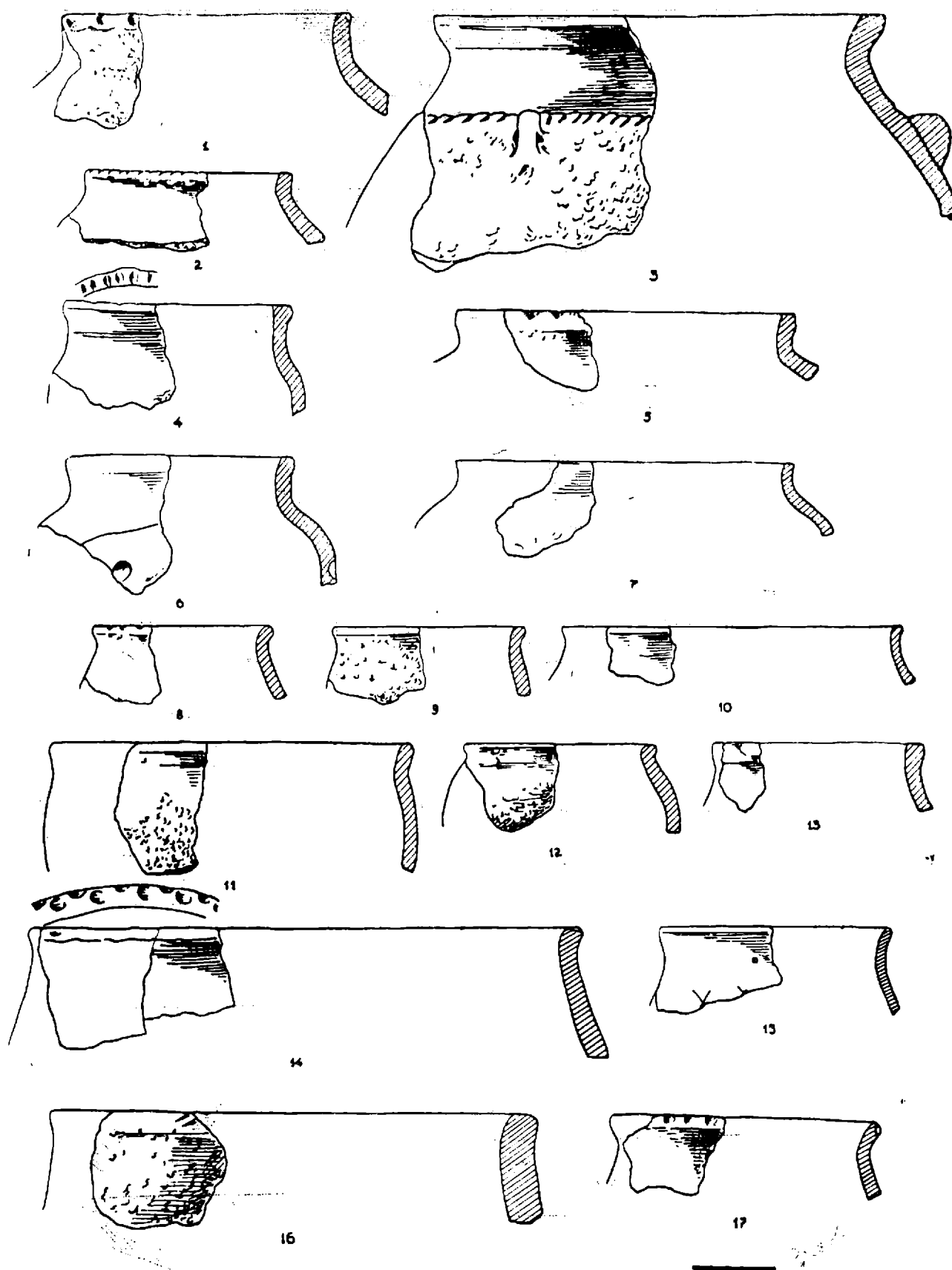

Fig. 10. Așezarea de la Ulmi. Ceramică

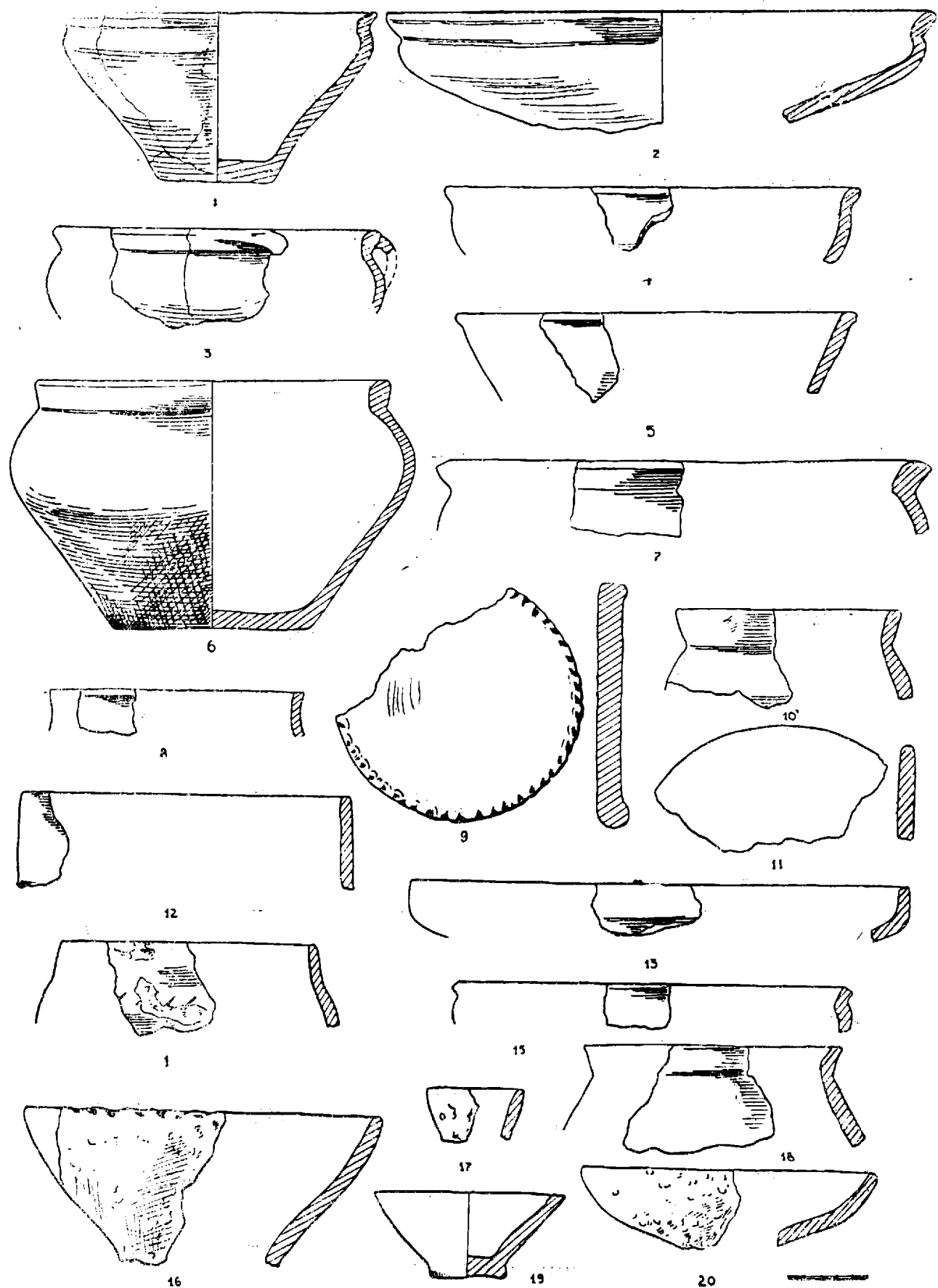
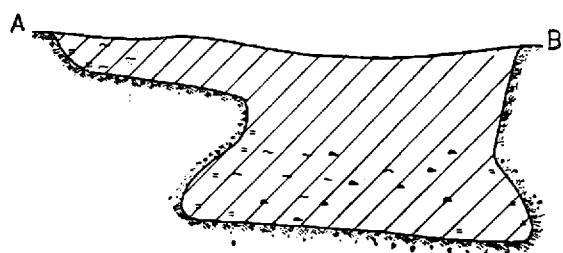
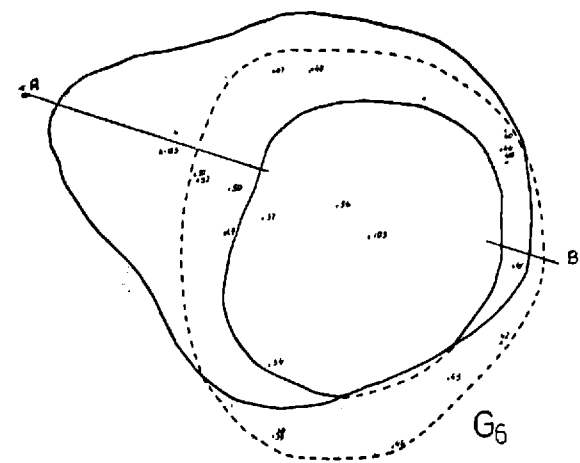

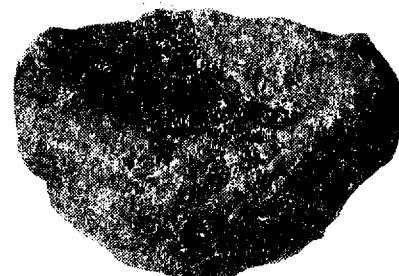
Fig. 11. Așezarea de la Ulmi. Ceramică.

0 20 40 60 80 100 cm

1

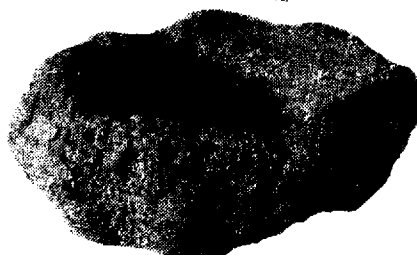
2

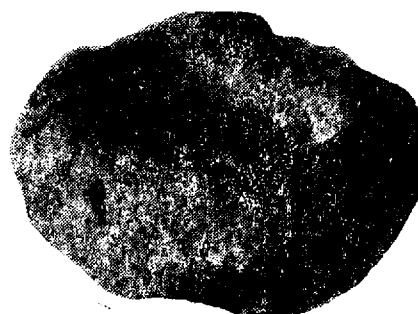
3

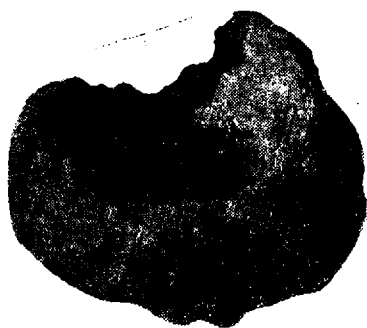
4

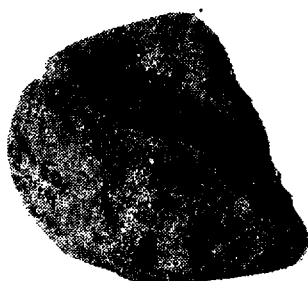
5

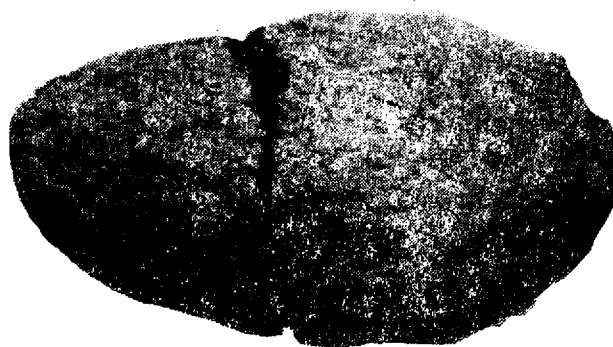
6

7

8

9

Fig. 12. Groapa 6 și umplutura ei (așezarea de la Ulmi)

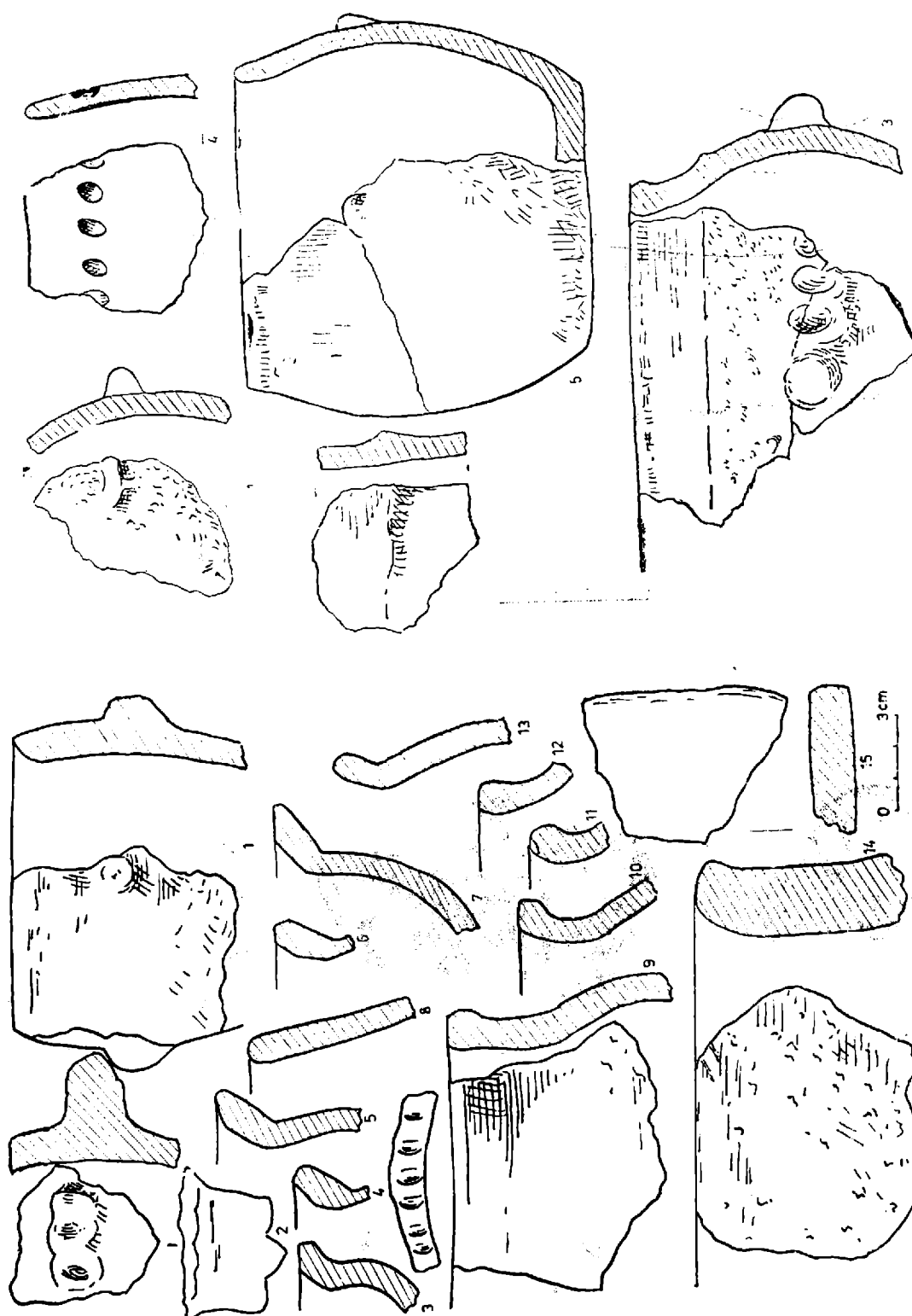

Fig. 13. Așezarea de la Ulmi. Ceramică din locuința 2

Fig. 14. Așezarea de la Ulmi. Ceramică din groapa 1 (1, 2), groapa 3 (3), groapa 4 (4) și locuința 2 (5)

mînt, cărbuni, cenușă, lipitură de vatră și ceramică. Predomină fragmentele de la vasele de culoare roșie-cenușie și cenușie cu suprafața lustruită, printre care și două fragmente de străchini; de asemenea, trebuie amintită și prezența ceramicii aparținînd epocii bronzului, fragmentele descoperite provenind de la vase cu buza subțire, evazată și o nervură sub buză, precum și de la o cană. Au mai fost recuperate și următoarele obiecte: o fusaiolă (fig. 7/8), un împungător de os, lung de 0,09 m, un fragment de corn, precum și 9 opaițe, confecționate dintr-o pastă prost frământată și arsă. Opaițele au formă identică, rotundă, iar dimensiunile sînt asemănătoare (înalte de 0,03—0,35 m); ele se aflau pe fundul gropii, cu excepția unuia (nr. 37), fiind așezate lingă perete, două, cîte două, gură la gură (nr. 38 și nr. 39), iar alte 4 au fost găsite două cîte două (nr. 49 și nr. 37; nr. 45 și nr. 40). În interior s-a constatat prezența unei substanțe de culoare albă. Pe fundul gropii erau puse și 5 cărămizi, necesare, poate reparării cup-torului, precum și un pisălog de piatră (nr. 42) și o mărgică lucrată din scoică (fig. 7/2). De asemenea, în umplutură s-au mai găsit un împungător de os și un cuțit de fier. Groapa avea dimensiunile de 2,80 × 2,20 m și prezenta un prag spre NV; pereții erau aproape drepecți pînă la 0,50 m adîncime, după care se lărgeau spre fundul neted, care avea diametrul de 2,45 m. Destinația gropii nu poate fi determinată cu exactitate, deși se știe că în antichitate cenușa, dar și alte resturi menajere nu puteau fi aruncate decît în locuri bine stabilite⁶. De asemenea, se poate presupune că ceramica din epoca bronzului provine de la un complex deranjat odată cu săparea gropii din secolele II—I î.e.n. Cărămizi ovale, asemănătoare, au fost descoperite și în stațiunea de la Belskoe, ceea ce asigură datarea complexului nostru în secolele II—I î.e.n.

În afară de complexele menționate mai sus, în așezarea de la Ulmi au mai fost surprinse și gropile 2, 3, 4, 5, ca și un cuptor găsit cu prilejul construcției unui dig (fig. 2, 3).

Groapa nr. 2 se afla la 830 m NNV de colțul nord-vestic al secțiunii I, fiind rotundă în plan (diametrul 1,45 m) și cilindrică în secțiune, cu fundul drept (adîncimea 0,60 m). În umplutură s-au găsit bucăți de lipitură de vatră, cărbuni, ceramică și oase de animale amestecate cu pămînt. Destinația ei ar fi putut fi păstratul proviziilor. Fragmentele ceramice, destul de puține, aparțin, fie categoriei negre, lustruite, din epoca tîrzie a bronzului, fie tipului Poienesti-Lucașovca, negre, lustruite sau cenușiu-gălbui cu șamotă în compoziție, arse incomplet și, de asemenea lustruite.

Groapa nr. 3 apare în plan tot rotundă (diametrul 2,06 m), iar în secțiune are o formă cilindrică cu două praguri pe laturile de est și vest (adîncime 1,07 m). În umplutură era un cernoziom brun-închis iar pe fund erau depuse lipituri de vatră, cărbuni, oase de animale și mai multe bucăți de la vase din lut. Ceramica aparține categoriilor cu suprafața zgrunțuroasă și cu suprafața lustruită (de la o tipsie plată și de la castroane), precum și unor amfore dintr-o pastă albicioasă, datate în secolele III—I î.e.n. Inventarul descoperit asigură datarea gropii în secolele II—I î.e.n.

Groapa nr. 4 avea o formă ovală în plan (diametrul 1,80 m) și era umplută cu pămînt, cenușă, cărbuni, oase de animale și ceramică, care aparține atît bronzului tîrziu (negre, lustruite), cît și culturii Poienesti-Lucașovca; acestea din urmă sînt de la vase negre, lustruite, dar și de la altele confecționate dintr-o pastă poroasă cu suprafața zgrunțuroasă sau netezită (fig. 15/4); s-a găsit și un fragment de amforă. Și această groapă a deranjat nivelul din epoca bronzului.

Groapa nr. 5 era situată la 4 m spre vest de groapa nr. 4 și a fost distrusă cu prilejul lucrărilor menționate încă la începutul acestui studiu. Ea se prezenta rotundă în plan (diametrul 2,0 m) și avea pereții verticali, adînci de 0,15 m, iar fundul era drept. În umplutură au apărut alături de pămînt și oase de animale și cîteva fragmente ceramice de la străchini de tip Poienesti-Lucașovca, precum și din categoria vaselor confecționate dintr-o pastă poroasă cu șamotă și suprafața lustruită. După cum se pare, la fel ca în cazul gropii nr. 2, destinația a fost pentru păstrarea proviziilor.

Potrivit cu destinația lor, gropile descoperite în așezarea de la Ulmi pot fi clasificate astfel: 1. menajere (gropile 6, 4, 1); 2. de provizii (gropile 2, 3, 5); 3. groapa-cuptor din locuința nr. 1.

După forma pe care o aveau, de asemenea pot fi cilindrice, lărgite la fund și cu prag. Aproape toate gropile sînt din aceeași vreme, fiind contemporane cu așezarea.

Astfel, cercetările din așezarea de la Ulmi au dus la înregistrarea a două locuințe (una adîncită și alta de suprafață) și a șase gropi de caracter gospodăresc. Aceste complexe pot fi atribuite unui interval de timp cuprins între sfîrșitul secolului III și începutul secolului I î.e.n., datare care se bazează pe fragmentele de amfore din Rhodos și Sinope. Restul inventarului se încadrează în aceleași limite de timp, documentînd în plus și viața sedentară a populației din această zonă; sînt atestate, de asemenea, țesutul și metalurgia fierului, prin tubul de suflat găsit în locuința nr. 1, prima descoperire de acest fel din R. S. S. Moldovenească, în perioada amintită. Deși nu se poate afirma cu certitudine — privind prin prisma sărăciei inventarului —, totuși se poate socoti că locuitorii vechii așezări Ulmi practicau atît agricultura, cît și creșterea vitelor; la cele de mai sus se pot aduce în sprijin ca argumente pe de o parte topografia locului, dar și informațiile puse la îndemînă de către autorii antici.

⁶ V. N. Cernetov, *Predstavlenie o duše u obščich ugrov*, în *Trudy Moskva*, 51, 1959, p. 114—156.

De un interes aparte este ceramica lucrată cu mîna în totalitate și care se împarte în două categorii : cu suprafața lustruită și cu suprafața nelustruită. Din prima categorie fac parte străchinile de culoare neagră, de tip Poienestî-Lucașovca, cu buzele fațetate, umerii rotunjiți și torți în formă de X ; pasta este neagră cu șamotă, bine arsă (fig. 11/3, 4, 6, 7, 10). Trebuie să subliniem că în așezarea de la Ulmis-a constatat și prezența unor străchini de același tip, dar nelustruite. Cele mai cunoscute analogii pot fi găsite printre descoperirile din necropola de la Lucașovca⁷ și așezarea Lucașovca II⁸, din necropolele de la Dolineani și Lozova, ca și din așezările de la Brănești, Măscăuți, Pîrjoleni, Vasieni, Calfa și Purcari — toate aflate în R. S. S. Moldovenească⁹ —, precum și din cimitirul de la Poienestî și așezările contemporane acestuia din estul României¹⁰. Vase asemănătoare sînt cunoscute și din săpăturile efectuate în necropola Wilanovo din Polonia¹¹, din așezarea La Tène tîrziu de la Piwonica (cu fragmente de străchini găsite în locuințele 1 și 5)¹², ca și în necropola Wymyslov¹³, tot din La Tène tîrziu, mai precis secolele I î.e.n. — I e. n. Acest tip de străchină este foarte apropiat de descoperirile din aria culturii Jastorf¹⁴, care — după cum afirmă cercetătorii germani — pot fi puse în legătură cu migrația celtică.

Suprafața lustruită se întîlnește și la străchinile cu buza dreaptă, dar de dimensiuni mai mici (fig. 11/13), care repetă forme dintr-o epocă precedentă ; ele au apărut într-un număr redus în Ucraina¹⁵, în curganele din vestul Podoliei¹⁶, în R. S. S. Moldovenească și răsăritul României. De asemenea și străchinile cu buza puțin evazată și îngroșată sînt lustruite (fig. 11/17).

Tot în această categorie ceramică pot fi incluse și vasele cu gîtul drept sau lărgit în partea de jos, cu suprafața zgrunțuroasă pe gît și pe umerii aplatizați (fig. 11/12, 14), datate în secolele II—I î.e. n., prin descoperirile din R. S. S. Moldovenească¹⁷, estul României¹⁸ și Polonia¹⁹; se consideră că, anterior, asemenea vase reprezentau un tip principal al celei de a treia etape (400—100 î.e.n.) a culturii Pomorsze²⁰.

Ceramica nelustruită este mult mai numeroasă și are forme mai variate. În cadrul acestei categorii predomină oalele cu buza dreaptă sau ușor evazată, gîtul scurt, umărul rotunjit mai mult sau mai puțin brusc, fundul mic și drept. Suprafața acestor vase este netedă sau chiar lustruită pînă sub umeri sau spre gît, iar spre gură zgrunțuroasă. Au o culoare cenușie cu diferite nuanțe, de la galben pînă la brun, iar pasta este rău frămîntată, poroasă, cu multă șamotă și ardere oxidantă, incompletă. Ornamentul este constituit din briuri, potcoave aplicate, apucători, adîncitori pe umăr sau pe buză și uneori creștături verticale pe buză (fig. 9, 10). Pot fi sesizate mai multe tipuri de oale, unele avînd gîtul scurt și drept sau scurt și evazat, ori cu buza puternic răsfrîntă. Descoperiri asemănătoare au fost identificate în așezările fortificate de pe Niprul Inferior și au fost atribuite de către N. N. Pogrebova lumii tracice²¹, deși așezările amintite aparțin culturii scitice tîrzii.

⁷ G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 53, fig. 17, p. 56, fig. 19.

⁸ M. A. Romanovskaja, *Seliște Lukașevka II*, în *SA*, 1962, 3, p. 293—298, p. 297, fig. 3. Materialele descoperite în așezarea Lucașovca II se află la Laboratorul Institutului de arheologie din Moscova.

⁹ V. L. Lăpușnean, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Chișinău, 1974, p. 74—95, fig. 29, 31—32.

¹⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 326, fig. 129 ; p. 343, fig. 162 ; p. 344, fig. 164 ; p. 362, fig. 208 ; p. 364, fig. 214—215 ; p. 365, fig. 218 ; p. 370, fig. 230—231 ; p. 371, fig. 324 ; p. 384, fig. 267 ; p. 391, fig. 281 ; p. 392, fig. 285—288 ; p. 395, fig. 293—294 ; p. 407, fig. 323—324 ; p. 412, fig. 338 ; S. Teodor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III—II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, fig. 3/4, 4/20, 5/1, 2, 5—7 ; idem, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 160, fig. 21/1, 4—7 ; p. 161, fig. 22/1, 3, 8, 10 ; 25/6, 7 ; p. 167, fig. 28/1—3, 5, 8 ; p. 168, fig. 29/1, 3—5, 9 ; p. 172, fig. 33/1, 3, 5—7 ; p. 173, fig. 34/5, 6 ; idem, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, fig. 20/3, 5, 7 ; 22/14 ; A. László, *Așezarea daco-getică de la Băiceni*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 79, fig. 14/6 ; M. Babeș și V. Mihăilescu-Birliba, *Germanische latenezeitliche „Feuerböcke“ aus der Moldau*, în 51.—52. *BerRGK*, 1970—1971, Berlin, 1972, p. 178, fig. 2/5, 10—13 ; p. 185, fig. 7/1, 2, 6—9, 11—12 ; M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 210, fig. 7/1—8.

¹¹ J. Marciniak, *Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolatéńskiego w Wilanowie koło Warszawy*, în *Materiały Starożytne*, III, 1957, pl. II ; IV/7 ; V/10 ; VI/3, 5 ; VII/10 ; LXI/5 ; LXIII/5 ; LXIV/6 ; LXVIII/4 ; LXIX/8 ; LXXI/6 ; LXXIII/2.

¹² K. Dąbrowski, *Osadnictwo z okresów późnolatéńskiego i rzymskiego na stanowisku w Piwonicach, pow. Kalisz*, în *Materiały Starożytne*, IV, 1958, p. 7, pl. V/14.

¹³ S. Jasnosz, *Cmentarzysko z okresu późnolatéńskiego i rzymskiego w Wymysławie, pow. Gostyń*, în *FontesPoznań*, II, Poznań, 1951, p. 207, fig. 3/7.

¹⁴ G. Schwantes, *Die Gräber der älteren Eisenzeit im östlichen Hannover*, în *PZ*, I, 1909, p. 140.

¹⁵ V. G. Petrenko, *Kul'tura plemen pravoberežnego Podneprov'ja*, în *MIA*, 96, 1961, fig. 1 (17).

¹⁶ A. I. Meliukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo Srednego Podnestrov'ja*, în *MIA*, 64, 1958, fig. 9 (7, 8).

¹⁷ Fragmente de un tip asemănător s-au găsit și în așezarea Lucașovca II (Cf. M. A. Romanovskaja, *op. cit.*, p. 291, fig. 3).

¹⁸ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 315, fig. 102 ; p. 362, fig. 208, 209 ; p. 367, fig. 225.

¹⁹ S. Janosz, *loc. cit.*

²⁰ V. B. Nikitina, *Pomorskaia kul'tura*, avtoreferat disertației na soiskanie stepeni k.i.n., Moscova, 1965.

²¹ N. N. Pogrebova, *Pozdneskifskie gorodišča na Nitnem Dnepru (Gorodišča Znamenskoe i Gavrilovskoe)*, în *MIA*, 64, 1958, p. 136 ; M. Macrea și M. Rusu, *Der dakische Friedhof von Porolissum*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, fig. 4, 6, 7, 8, 13, 18 ; M. Parducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II*, în *Archaeologia Hungarica*, XXI (4), 1944, N. 314/936 ; A. I. Meliukova, *op. cit.*, fig. 30/1, 3, 8, 11—12, 15, 16 ; idem, *Issledovanie pamjatnikov predskifskoj i skifskoj epoch v lesostepnoj Moldavii*, în *Materiały Chișinău*, 1960, fig. I (5, 9) ; Radu și Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932 (1933), p. 291, fig. 44/1, 3, 4 ; p. 287, fig. 35/1, 2 ; p. 285, fig. 30/6, 11 ; p. 292, fig. 47/1, 2.

Pe lângă oalele cu gîtul scurt sînt prezente și oale în formă de „butoiuș”, cu brîie și apucători. Asemenea tip ceramic continuă tradiția ceramicii geto-dacice, cu toate că spre deosebire de aceasta partea lor inferioară este zgrunțuroasă (fig. 8/3, 8, 10; 14/1, 14; 15/4, 5).

Tot din această categorie ceramică fac parte și străchinile nelustruite, tronconice, cu o largă deschidere, cu suprafața cenușie, netezită și creștături pe buze sau cu buzele întoarse spre interior și marginea rotunjită (fig. 11/16, 17, 19, 20). La cele două forme amintite se adaugă și tipsurile rotunde, plate, uneori decorate cu creștături pe margini (fig. 11/9, 11; 14/15), care apar și în stațiunile arheologice din perioada precedentă.

În sfîrșit, o altă grupă ceramică o constituie amforele din Rhodos și Sinope, asupra căreia ne-am oprit la momentul cuvenit.

Studierea ceramicii lucrate cu mîna descoperită în așezarea de la Ulmi ne permite stabilirea unei apropieri a acesteia cu descoperirile similare din R.S.S. Moldovenească, de la Hansca, Saharna, Soloncenii (stratul superior), Butuceni, Vihvatinți, care au fost atribuite culturii tracice²² și-și păstrează trăsăturile caracteristice pînă la sfîrșitul mileniului I î. e. n.²³. Aceste monumente arheologice sînt foarte asemănătoare cu cele contemporane din România și, probabil, pot fi socotite tot geto-dacice²⁴. De asemenea, așezarea de la Ulmi este apropiată și de o altă grupă de monumente din aceeași vreme, descoperite în R. S. S. Moldovenească la Lucașovca II, Brănești, Ivancea X, Fîntîna Joi, Mășcăuți și altele, atît prin tipul de locuințe și tehnica lor de construcție, cît și prin inventar.

S-ar putea ca în viitor să fie posibilă o mai clară distincție între monumentele din secolele II-I î.e.n. de pe cursul inferior al Nistrului și cele din bazinul Răutului, deși în prezent acest lucru nu poate fi făcut datorită faptului că nu toate așezările sînt bine studiate. Totodată, în aceeași grupă mai putem include și așezările descoperite în răsăritul României și catalogate de către Mircea Babeș ca aparținînd culturii Poienești-Lucașovca²⁵.

În fine, o altă grupă de monumente unde găsim analogii pentru așezarea de la Ulmi, prin tipurile de locuințe și inventar, ne îndreaptă spre Polonia, unde la Piwonica, lângă Kalisz²⁶ și la Cieszyńskie²⁷ — unde există, de asemenea, străchini negre lustruite cu buza fațetată și umărul rotunjit, oale cu gîtul scurt și buza răsfrîntă în exterior, oale cu buza dreaptă, gîtul foarte scurt și suprafața inferioară zgrunțuroasă —, date în secolele I î.e.n.—I e.n.

O încadrare cronologică foarte precisă ne-o dau fibulele de schemă La Tène mijlociu și tîrziu descoperite de către I. Marcineak la Wilanovo (Warszawa). Aceleași elemente de datare pentru secolele II—I î.e.n., ca în stațiunile din R.S.S. Moldovenească, le întîlnim și în necropola de la Wymyslov.

Astfel, analiza elementelor de inventar indică asemănări ale așezării de la Ulmi atît cu monumentele geto-dacice din secolele IV—III î.e.n., cît și cu descoperirile sincrone din R.S.S. Moldovenească și răsăritul României, ca și cu cele din Polonia și Germania. Pe de altă parte există analogii între monumentele din secolele II—I î.e.n. aflate în R.S.S. Moldovenească și micile așezări de pe Nistrul Inferior sau descoperirile aparținînd fazei tîrzii a culturii Zarubinc. Însă trebuie să atragem atenția că această ultimă categorie de descoperiri nu are apropieri atît de clare și de precise cu așezarea de la Ulmi, așa cum o înfățișează cele de la Lucașovca II, Piwonica și Wilanovo.

Traducerea și adaptarea din limba rusă de

ALEXANDRU ANDRONIC și VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

ПОСЕЛЕНИЕ УЛЬМА. ПО ОХРАННЫМ РАСКОПКАМ 1960 г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

На поселении Ульма охранными раскопками был обнаружен комплекс сооружений, состоящий из двух жилищ: полуземляничного и наземного и шести ям, хозяйственного назначения. Весь комплекс можно датировать от конца III в. до н. э. до I в. до н. э. В основу датировки ложится античный материал; обломки родосских и синопских амфор конца III—I вв. до н. э. Почти так же датируется бусина из жилища (см. рис. 1—6 и прим. 1—6).

²² A. I. Meliukova, *Raskopki pamjatnikov skifskogo vremeni v Moldavii*, in *KS Kiev*, 4, 1955, p. 93.

²³ M. A. Romanovskaja, *Issledovanie pamjatnikov predskifskoj i skifskoj epoch v lesostepnoj Moldavii*, op. cit.; idem, in *MLA*, 64, 1958, p. 91, 95, 96 și fig. 30, 31; I. T. Niculiță, *Gety IV—III vv. do n.e. v Dnestrovsko-karpatiskih zemljah*, Chișinău, 1977, p. 108—112, 110 și fig. XII; V. I. Lăpușnean, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaja, op. cit., p. 38, 40; p. 56, fig. 16/3; p. 64, fig. 17.

²⁴ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.

²⁵ M. Babeș, rezumatul tezei de doctorat, op. cit., p. 3, 4.

²⁶ K. Dąbrowski, op. cit., pl. XIV, XXII, XXXI; idem, in *Materialy Starożytnie*, IV, 1959, pl. I/1—3; II/1, 15, 20; III/8, 15; IV/4, 5; V/14, 16.

²⁷ A. Kietlińska, *Osadnictwo Starożytnie na gorze zamkowej w Cieszyńsku*, in *Materialy Starożytnie*, IV, 1959, p. 91, pl. XVI.

Вещевой материал, найденный на поселении обычен для памятников II—I вв. до н. э. в Молдавии. Он говорит об оседлом образе жизни населения, о занятиях ткачеством и существовании, пусть кустарного, металлургического производства. Находки костей домашних животных свидетельствуют о занятии скотоводством. Косвенно, исходя из топографии поселения и сведений древних авторов, можно говорить о достаточно развитом земледелии, хотя орудий, имеющих непосредственное отношение к обработке земли на поселении нет.

Самым главным материалом полученном при раскопках является керамика. Вся керамика лепная. По технике обработки её легко можно разделить на две большие группы: 1. Керамика с лощеной поверхностью и 2.—с нелощеной.

В первой группе больше всего мисок, так называемого лукашевского типа чернолощенных с граненым венчиком и округлым бочком, обжиг полный восстановительный, излом черный, в тесте примесь шамота. Миски, иногда, снабжены изогнутыми ручками (см. рис. 11/3—4, 6, 7, 10).

Любопытно, что на поселении Ульма впервые встречены миски без лощения по форме подражающие лощеным лукашевского типа.

Ближайшие аналогии этим мискам находятся среди сосудов Лукашевского могильника и поселения Лукашевка II, могильника Долиняны, поселений: Бранешты, Машкауцы, Пыржолтены, Васиены, Калфа, Пуркары, могильника Лозово — в Молдавии, могильника Полянешты и одновременных ему поселений в Румынии (см. прим. 7—10).

Подобные же сосуды известны из раскопок могильника в Виланове, на территории Польши на поселении познелатенского времени в Пивоничах, на могильнике познелатенского времени в Вымьслоуе где они датируются I в. до н. э.—I в. н. э. Есть миски сходных типов и на территории культуры Ясторф, где их появление немецкие исследователи связывают с движением кельтов (см. прим. 11—14).

Кроме мисок в первую группу керамики входят сосуды с прямым или расширяющимся к низу горлом, перехватом у шейки и пологими плечиками (рис. 11/12, 14) очень характерные для памятников II—I вв. до н. э. в Молдавии и Румынии, найденные также в Польше, а ранее, являющиеся одной из основных форм в поморской культуре, на ее (400—100 г. до н. э.) (см. прим. 15—20).

Группа нелощеной посуды гораздо больше по величине и разнообразнее по формам.

Преобладают в ней горшки серого цвета с различными оттенками от желтого до коричневого, для всех них характерна короткая шейка с прямым или слегка отогнутым венчиком с округлым, крутым или очень покатым, плечиками плоским небольшим дном. Тесто плохо промешано и с шамотой. Горшки орнаментированы валиками, упорами, подковообразными налестками, ямками вдоль обочка и по венчику; венчик может быть украшен вертикальными насечками (см. рис. 9, 10). Н. Н. Погребова связывает такие горшки найденные на Нижнеднепровских городищах позднескифского времени с фракийским миром (см. прим. 21). Встречаются так же и боченкообразные горшки с валиками и упорами, продолжающие гетскую традицию, но в отличие от гетских имеющие в пижней части своей поверхность нарочито шероховатую (см. рис. 8/3, 8, 10; рис. 14/1, 14; 15/4, 5) и нелощенные миски или конические, открягающиеся, серого цвета со сглаженной поверхностью с зацепами по краю венчика или с загнутым внутрь венчиком и округлым бочком (см. рис. 11/16, 17, 19, 20).

В группу нелощеной посуды можно отнести и плоские глиняные круги — лепешечницы (см. рис. 11/9, 11; 14/15), иногда, украшенные зацепами по краю найденные на всех поселениях, как предшествующего, так и синхронного времени.

Немногочисленна, но очень важна для датировки группа античной посуды, в которую входят обломки родосских и синопских амфор III—I вв. до н. э.

Таким образом, ближайшее аналогии связывают поселение Ульму с одной стороны с гетскими памятниками IV—III вв. до н. э. — с другой с синхронными на территории Молдавии и Румынии, III в. до н. э. — I в. н. э. и, наконец, с памятниками того же времени на территории Польши и Германии (см. прим. 22—27).

Существуют черты, сближающие памятники III—I вв. до н. э. в Молдавии с малыми городищами на Нижнем Днепре и более поздними могильниками и поселениями зарубинецкой культуры, но они менее ярки и выразительны, чем те, которые связывают памятники лукашевского типа с поселениями типа Пивонич и могильниками типа Виланова.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Рис. 1. Ситуационный план поселения.
- Рис. 2. Сводный план раскопов и сооружений.
- Рис. 3. Планы и разрезы ям.
- Рис. 4. Предметы из глины и камня.
- Рис. 5. Раскоп II. План донной части. Жилище 1. План и разрез.
- Рис. 6. Комплекс находок из жилища 1.
- Рис. 7. Предметы из железа, кости, глины и стекла.
- Рис. 8. Керамика.
- Рис. 9. Керамика.
- Рис. 10. Керамика.
- Рис. 11. Керамика.
- Рис. 12. Яма 6 и ее заполнение.
- Рис. 13. Керамика из жилища 2.
- Рис. 14. Керамика из ям и жилища 2.

UN MORMÎNT CU MEDALIOANE ROMANE DE STICLĂ DIN NECROPOLA DE LA MIHĂLĂȘENI (JUD. BOTOȘANI)

DE

OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN

Descoperirile aparținând culturii Sintana de Mureș-Černjachov, așa cum o dovedesc repertoriile arheologice întocmite până la această dată¹, apar cu o mare frecvență în Cîmpia Moldovei. Unele din așezările și necropolele acestei culturi, cum ar fi acelea de la Botoșani—Dealul Cărmidăriei², Miorcani³, Lețcani⁴ și Iași⁵, se remarcă nu numai printr-o mai mare întindere, ci și printr-un inventar deosebit de bogat, ceea ce presupune o locuire intensă și de durată, precum și o dezvoltare social-economică înfloritoare a populației respective. Printre descoperirile importante din această microregiune se numără și necropola semnalată în 1982 la Mihălășeni (jud. Botoșani)⁶, în care au fost dezvelite până în prezent un număr de 250 de morminte (55 de morminte de incinerare și 195 de morminte de înhumare), cuprinzând numeroase piese de inventar, de o mare varietate, cum ar fi catarama, fibule, pandantive, mărgelile, vase de lut și de sticlă etc.

O importanță particulară în cuprinsul necropolei de la Mihălășeni o are mormîntul de înhumare nr. 123, în care s-au găsit, printre altele, trei medalioane de sticlă romane. Groapa mormîntului, cu adîncimea de 1,55 m de la suprafața actuală a solului, avea forma aproximativ rectangulară cu colțurile mult rotunjite, fiind orientată pe direcția N—S (fig. 1/1). Scheletul, aparținînd probabil unei adolescente, a fost deranjat încă din antichitate, așa încît poziția lui inițială nu mai poate fi stabilită. Cu toate acestea, s-a putut constata că oasele craniului se aflau spre capătul de nord al gropii, oasele minilor în zona centrală, iar oasele picioarelor spre capătul de sud, ceea ce este de natură să sugereze că, pe de o parte, prin răscolirea mormîntului, oasele scheletului au rămas în general pe loc, iar pe de altă parte că orientarea scheletului a fost cu capul spre nord. De asemenea, cele mai multe piese din inventarul mormîntului par să fi rămas și ele pe locul inițial. Astfel, majoritatea vaselor de lut, grupate în jurul craniului și în regiunea bazinului și a membrelor inferioare, s-au păstrat întregi, cu excepția doar a două vase (fig. 3/1, 4), din care lipsesc părți mai mari sau mai mici. Chiar vasul de sticlă, deși cu pereții foarte subțiri și aflat în vecinătatea imediată a craniului parțial deranjat, s-a păstrat intact. În mod evident, trei mărgelile din colier au fost deplasate pînă în zona abdomenului.

Inventarul mormîntului cuprindea următoarele obiecte: 1—Fibulă de argint cu placă romboidală și semidisc (fig. 1/2), aflată în regiunea pieptului, în partea dreaptă. 2—Fibulă similară cu precedentă (fig. 1/3), găsită tot pe piept, în partea stîngă. 3—Cataramă de bronz cu verigă de formă aproximativ trapezoidală, circulară în secțiune (fig. 2/16), descoperită în interiorul paharului de lut prezentat la nr. 19. Piesa a ajuns probabil în această poziție ca urmare a deranjamentului de care am vorbit anterior. 4—Pieptene de os cu mîner semicircular și aripioare laterale drepte, lucrat din trei rînduri de plăcuțe, prinse cu nituri de fier (fig. 1/6), aflat în preajma craniului. Plăcuțele exterioare ale mînerului au fost lucrate

¹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 79—81, 226—283. Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, 1, București, 1976. V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1—2, Iași, 1984—1985.

² N. Zaharia, Em. Zaharia, S. Rață, *Sondaajul arheologic de la Botoșani—Dealul Cărmidăriei*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 461—469.

³ I. Ioniță, *Necropola din secolul IV e.n. de la Miorcani, jud. Botoșani*, în *Cercetări Istorie*, 1974, p. 81—92; idem, *La nécropole du IVe siècle de n.è. à Miorcani (Inventaria*

Archaeologica. Roumanie, 8, R₄₂—R₅₁), București, 1977.

⁴ C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani, jud. Iași*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 203—285.

⁵ I. Ioniță, *Așezarea de tip Sintana de Mureș — Cerneahov de la Iași — Fabrica de cărămizi*, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 267—306; idem, *Eine Siedlung der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Iași — Nicolina (Rumänien)*, în *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum*, Mainz, 1982, p. 567—586.

⁶ P. Șadurschi, O. L. Șovan, *Necropola de tip Sintana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni, județul Botoșani*, în *Suceava. Anuarul Muzeului județean*, 10, 1983, p. 841—846.

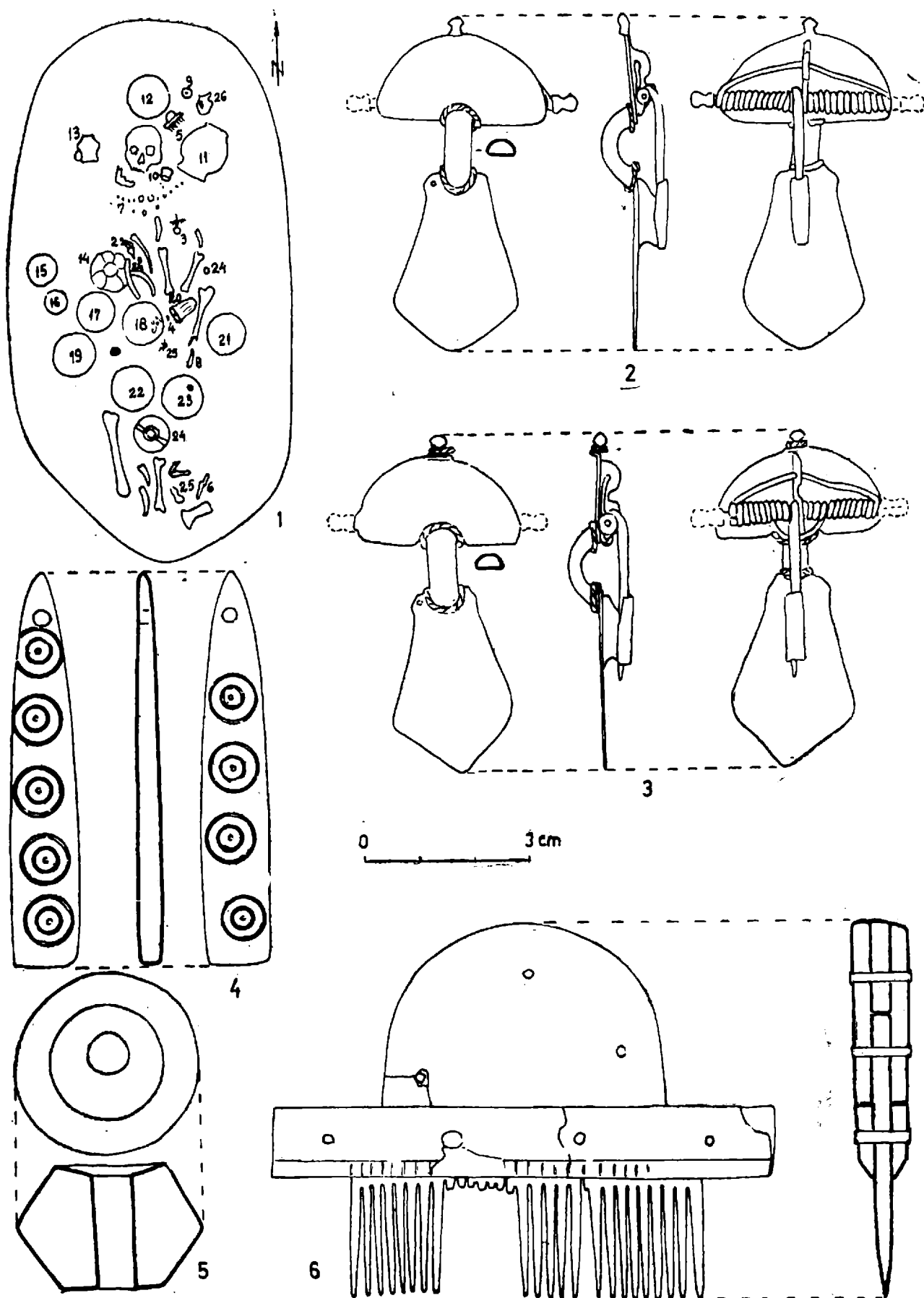

Fig. 1. Mihălășeni. Mormintul 123: planul mormintului (1), fibule de argint (2-3), pandantiv prismatic de os (4), fusaiolă de lut (5) și pieptene de os (6)

din câte două bucăți fiecare, una rectangulară la bază și alta semicirculară. Plăcuțele centrale, pe care au fost tăiați dinții, sînt în număr de cinci. 5—Cuțit de fier (fig. 2/18), găsit în zona picioarelor, între oase de animal rămase de la ofrandele de carne. 6—Colier compus din 22 de mărgel și 3 medalioane de sticlă cu imagini realizate prin ștanțare: 11 mărgel discoidale mici din sticlă albastră (fig. 2/1); 2 mărgel cuboedrice din sticlă albastră (fig. 2/2); 3 mărgel tubulare din sticlă verzuie (fig. 2/11); mărgică în formă de coșuleț din sticlă bleu (fig. 2/5); 2 mărgel inelare, cu câte un colț prelungit, una din sticlă transparentă, iar alta din sticlă poroasă maronie (fig. 2/7); mărgică de formă aproximativ cilindrică, din pastă sticloasă maronie, cu o bandă în val încrustată cu alb și negru (fig. 2/3); mărgică bitronconică din sticlă neagră, decorată cu linii albe și „ochi” galbeni cu puncte negre (fig. 2/4); medalion de sticlă de culoare oliv, de formă circulară, cu diametrul de 1,8 cm, grosimea de 0,4 cm și înălțimea totală de 2,4 cm (cu veriga de atîrnare). Motivul, o broască țestoasă văzută de deasupra, se înscrie în interiorul unui cerc subțire în relief, cu diametrul de 1,1 cm, în afara căruia rămîne o bordură de 0,35 cm (fig. 2/8, 14); medalion de sticlă albastră, aflat într-o stare avansată de corodare, de formă circulară, cu diametrul de 1,3 cm, grosimea de 0,3 cm și înălțimea totală de 2,1 cm (împreună cu veriga de atîrnare). Pe una din părți a fost realizat un bust feminin văzut din față, încadrat într-un cerc subțire în relief cu diametrul de 0,9 cm, în afara căruia a rămas o bordură de 0,2 cm (fig. 2/10, 12); medalion de sticlă de culoare oliv, de formă circulară, cu diametrul de 1,8 cm, grosimea de 0,35 cm și înălțimea totală de 2,6 cm (cu veriga de atîrnare). Motivul reprezentat pe una din părți, Daniel în groapa cu lei, este inspirat din iconografia paleocreștină. Daniel, văzut din față, stă în picioare între doi lei, cu brațele ridicate în atitudine de rugăciune. Leiul se află în poziția cu spatele spre Daniel, dar cu capetele întoarse spre acesta. Scena este înscisă, ca și la celelalte două medalioane, într-un cerc subțire în relief, cu diametrul de 1,2 cm, în exterior rămînînd o bordură de 0,3 cm (fig. 2/9, 13). 7—Pandantiv prismatic de os, dreptunghiular în secțiune, avînd pe două fețe un ornament incizat, format din cercuri concentrice cu puncte la mijloc (fig. 1/4), aflat în regiunea femurului stîng. 8—Fusaiolă de lut bitronconică (fig. 1/5), descoperită la nord de craniu. 9—Vas de sticlă transparentă, cu pereții subțiri, corp globular și gura largă (fig. 2/17), găsit în stînga craniului, în poziție culcată. 10—Oală din pastă fină, cenușie, lucrată la roată, cu corpul globular, fundul profilat și concav (fig. 3/14), aflată tot în stînga craniului și tot în poziție culcată. 11—Castron din pastă fină cenușie, lucrat la roată, de formă generală tronconică, cu umerii ridicați, marginea evazată și fundul inelar (fig. 3/3), descoperit la nord de craniu. 12—Cană din pastă fină, cenușie, lucrată la roată, cu corp bitronconic, gît larg cilindric, toartă din bandă lată, fund concav și profilat, decorată cu două brii în relief (fig. 3/5), aflată în dreapta craniului, în poziție culcată. 13—Fragmente din partea inferioară a unui vas din pastă fină, cenușie, lucrată la roată, cu fundul inelar (fig. 3/1), descoperit lîngă bazin, în partea dreaptă. 14—Oală mică din pastă fină, cenușie, lucrată la roată, cu corp sferoidal aplatizat și fund plat profilat, decorată la partea superioară cu caneluri orizontale și linii verticale obținute prin tehnica lustrului (fig. 3/2), găsită în dreptul bazinului, lîngă peretele gropii. 15—Castron mic din pastă fină, cenușie, lucrat la roată, cu corp bitronconic și fund plat, decorat pe umăr cu o linie lustruită în val (fig. 3/13), situat spre sud de vasul precedent. 16—Oală din pastă fină, cenușie închisă, lucrată la roată, cu corpul bitronconic aplatizat și fundul inelar, profilat (fig. 3/10), aflată în stînga bazinului. 17—Oală din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie deschisă, lucrată la roată, de formă globulară, cu fund concav și briu în relief sub margine (fig. 3/7), găsită acolo unde ar fi trebuit să fie bazinul și extremitățile proximale ale femurelor. 18—Oală din pastă fină, cenușie, lucrată la roată, cu corp sferoidal, fund plat și profilat și un mic briu în relief sub margine (fig. 3/9), descoperită în apropierea locului unde ar fi trebuit să se găsească femurul drept. 19—Pahar tronconic cu fund inelar, din pastă fină de culoare cenușie, cu firnis negru la exterior, decorat sub margine cu un șir orizontal de fațete lenticulare, încadrate de un briu în relief (sus) și o canelură (jos), iar pe restul corpului cu fațete ușor canelate verticale, unele din ele cu motive lustruite în rețea (fig. 3/12), găsit în zona bazinului, în partea dreaptă. 20—Oală din pastă zgrunțuroasă cu pietricele, lucrată la roată destul de grosolan, căreia îi lipsește marginea (fig. 3/4), aflată lîngă femurul stîng. 21—Oală din pastă zgrunțuroasă, cenușie, lucrată la roată, cu corp bombat, margine cu ușoară șanțuire la interior și fund concav, decorată cu o nervură în relief (fig. 3/6), descoperită în regiunea genunchilor. 22—Oală piriformă din pastă zgrunțuroasă cu pietricele în compoziție, de culoare cenușie, lucrată la roată, cu o nervură în relief sub margine și fund concav (fig. 3/8), găsită alături de vasul precedent, tot în regiunea genunchilor. 23—Amforetă din pastă fină, cenușie, cu torți circulare în secțiune și fund inelar, decorată cu o bandă lată în relief (fig. 3/11), aflată în poziție verticală în regiunea tibiei stîngi. 24—Resturi de coji de ouă, găsite în vasul din pastă zgrunțuroasă descris la nr. 17. 25—Oase de animal de la ofrande de carne, aflate în regiunea labelor picioarelor. În afara inventarului propriu-zis al mormintului, în umplutura gropii au mai fost descoperite următoarele două obiecte: 26—Fibulă de bronz de tipul cu piciorul înfășurat, deformată (fig. 2/15), găsită în regiunea femurelor, la 15 cm deasupra fundului gropii. 27—Fragment dintr-un vas din pastă grosolană, de culoare brun-negricioasă, decorat cu briu alveolar, datînd din perioada La Tène timpuriu (secolele IV—III î.e.n.), aflat la nord-est de craniu.

Apartenența mormintului nr. 123 la cultura Sîntana de Mureș este dovedită atît de practicile funerare, cit și de obiceiurile de port. La fel, majoritatea pieselor de inventar, care își găsesc numeroase

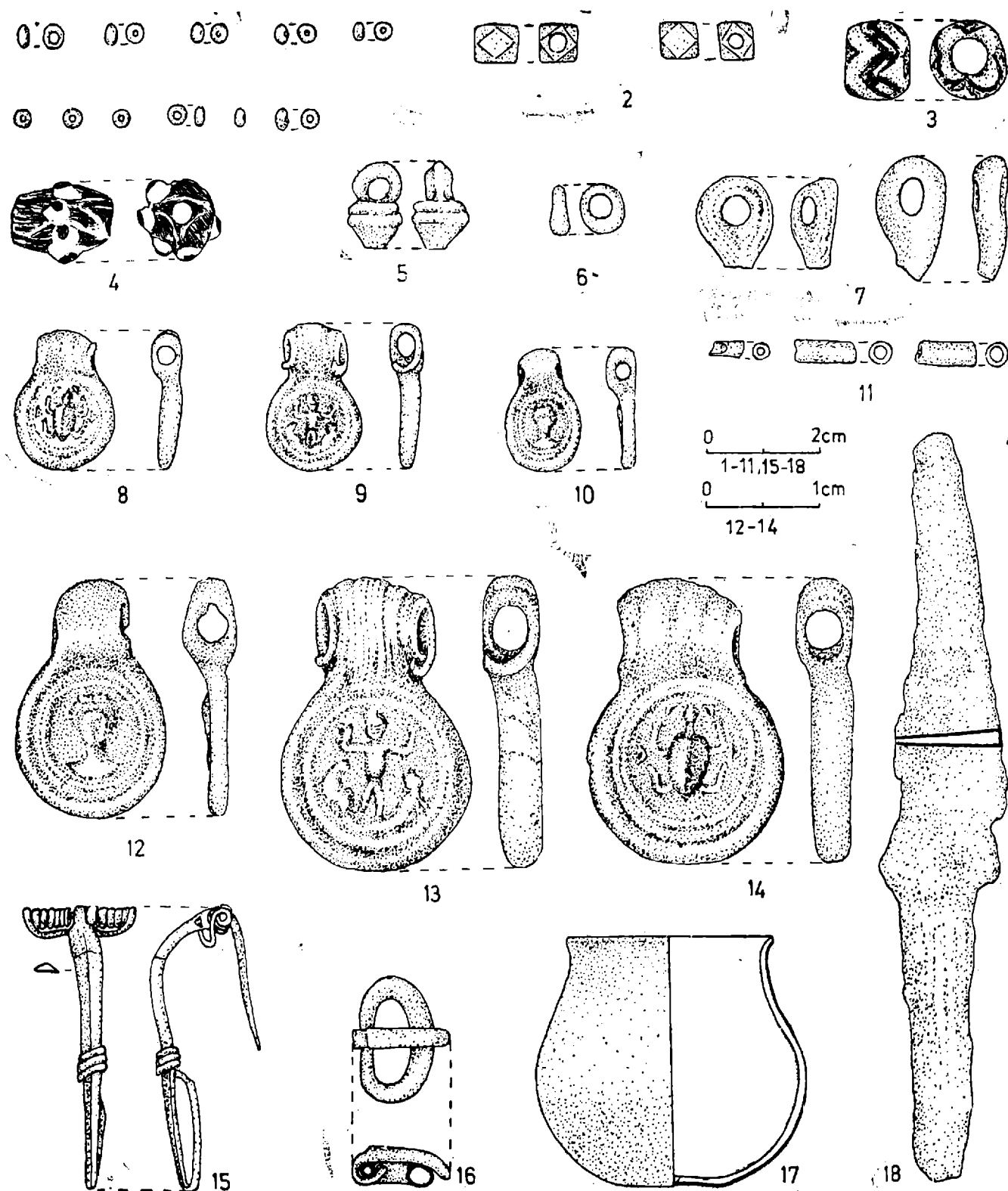

Fig. 2. Mihălășeni. Mormîntul 123 : mărgelile (1-7, 11) și medalioane (8-10, 12-14) de sticlă, cataramă (16) și fibulă (15) de bronz, vas de sticlă (17) și cuțit de fier (18).

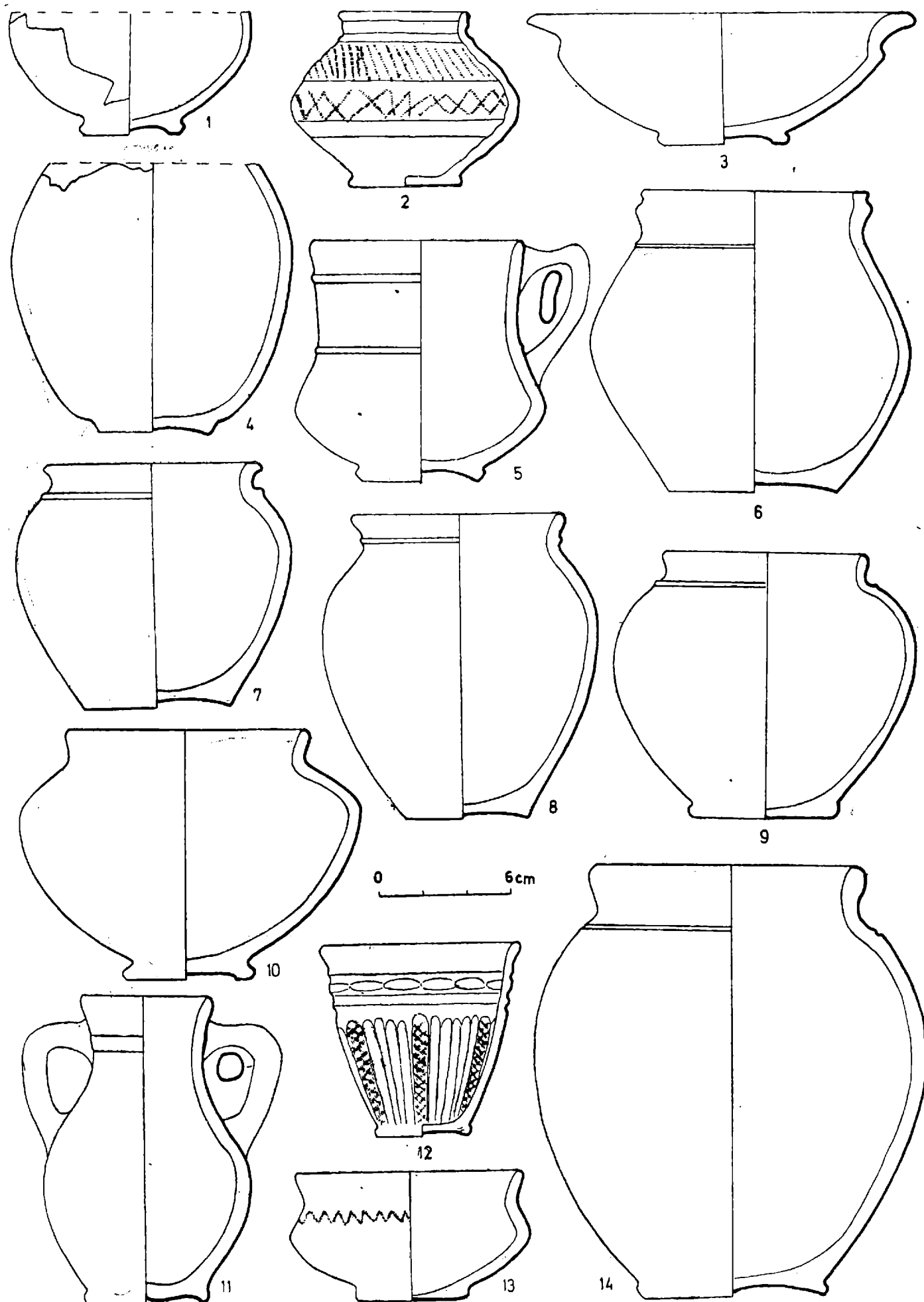

Fig. 3. Mihălășeni. Mormîntul 123: vase lucrate la roată din pastă fină (1-3, 5, 9-14) și zgrunțuroasă (4, 6-8)

analogii nu numai în celelalte morminte de la Mihălășeni, ci și în alte necropole de același tip, cum ar fi acelea de la Miorcani⁷, Lețcani⁸, Tîrșor⁹, Spanțov, Independența¹⁰, Sintana de Mureș¹¹ etc., pledează evident pentru aceeași atribuire culturală.

În cuprinsul aceluiași mormînt de la Mihălășeni s-au găsit însă și cîteva piese care nu sînt caracteristice pentru necropolele culturii Sintana de Mureș-Černjachov. Spre exemplu, vasul și medalioanele de sticlă sînt deocamdată unicate în aria acestei culturi. Piese respective, de evidentă proveniență romană, se regăsesc între descoperirile din teritoriile Imperiului roman. Spre exemplu, un vas de sticlă asemănător cu acela de la Mihălășeni se afla în mormîntul 148 din necropola romano-bizantină de la Mangalia (*Callatis*)¹².

De asemenea medalioanele de sticlă, piese extrem de rare, își găsesc și ele cele mai apropiate analogii tot în necropola amintită de la Mangalia. Astfel, un medalion de sticlă cu un bust feminin văzut din față a fost descoperit în mormîntul 236¹³, unul avînd ca simbol o broască țestoasă în mormîntul 351¹⁴, iar alte șase, fără urechiușă de atîrnare, reprezentînd fiecare cîte o mască, au fost găsite în mormîntul 228¹⁵. Trebuie remarcat faptul că, în toate cele trei cazuri menționate, medalioanele se aflau în cuprinsul unor coliere. Tot în Dobrogea, s-au mai semnalat medalioane de sticlă la Tulcea (Aegyssus)¹⁶ și la Babadag-Topraichioi, acesta din urmă avînd ca reprezentare pe Daniel în groapa cu lei¹⁷, imagine asemănătoare cu aceea de pe medalionul de la Mihălășeni. În sfîrșit, medalioane de sticlă cu felurite reprezentări au fost descoperite și în alte regiuni ale Imperiului roman¹⁸.

O problemă deosebită pentru mormîntul 123 de la Mihălășeni o constituie încadrarea lui cronologică. În această privință, unele piese din inventar pledează pentru o etapă tîrzie a culturii Sintana de Mureș. Astfel, cu excepția unuia singur, ceva mai mare, toate celelalte vase de lut sînt de dimensiuni destul de reduse, particularitatea sesizată pentru perioada finală a acestei culturi¹⁹. Tipul de pieptene cu minier semicircular și aripioare laterale drepte, avînd plăcuțele exterioare din cîte două bucăți, se datează tot într-o etapă tîrzie²⁰. La fel, după unele observații mai recente, fibulele de argint cu placă romboidală și semidisc, cu diagonala mică situată spre partea inferioară a piciorului, de tipul acelora de la Mihălășeni, ar putea fi datate pînă la mijlocul secolului al V-lea e. n.²¹.

Medalioanele de sticlă oferă și ele unele indicii cronologice valoroase. C. Preda, observînd că imaginea bustului feminin văzut din față de pe medalionul din mormîntul 236 de la *Callatis* este „foarte asemănătoare cu efigiile imperiale de pe monedele romane de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor”, datează piesa respectivă la finele veacului al IV-lea²². În acest context este de amintit că prima monedă cu efigia unei împărătese reprezentată sub forma unui bust văzut din față, care ar fi putut constitui modelul mai apropiat pentru medalioanele în discuție, aparține Liciniei Eudoxia, căsătorită cu Valentinian al III-lea în anul 437²³. Trebuie de menționat însă că între reprezentările de pe medalioanele de la Mihălășeni și *Callatis*, pe de o parte, și aceea de pe moneda Liciniei Eudoxia, cu o diademă radiată și un șirag dublu de perle care cade de o parte și de alta a feței²⁴, pe de altă parte, există unele deosebiri, fapt pentru care nu putem avea certitudinea că efigia de pe moneda respectivă a servit ca model pentru medalioanele de sticlă în discuție. Medalionul cu reprezentarea unei broaște țestoase, așa cum deja s-a menționat, își găsește o replică apropiată în mormîntul 351 de la *Callatis*, în care au mai fost descoperite un ac de păr cu capul poliedric datat către sfîrșitul secolului al IV-lea e. n.²⁵, precum și o cataramă de argint încadrată la finele secolului al IV-lea sau la începutul secolului al V-lea²⁶. În

⁷ Vezi nota 3.

⁸ Vezi nota 4.

⁹ Gh. Diaconu, *Tîrșor. Necropola din secolele III–IV e.n.*, București, 1965.

¹⁰ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966.

¹¹ I. Kovács, *A maroszentannai népvándorlaskori temető*, în *Dolgozatok*, 3, 1912, 2, p. 250–342.

¹² C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 34, 97, pl. I.XVII, M 148.1.

¹³ *Ibidem*, p. 104, pl. XXVI, M 236. 2.

¹⁴ *Ibidem*, p. 113, pl. XXVI, M 351.1; XC, M 351.1. Imaginea de pe piesa respectivă a fost interpretată ca reprezentînd cu probabilitate un scarabeu.

¹⁵ *Ibidem*, p. 103, pl. LXXVI, M. 228. I. M. Tempelmann-Maczyńska, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz, 1985, p. 131, n. 402.

¹⁶ Cr. Opaît, *Două amulete de sticlă din nordul Dobrogei*, în *Peuce*, 9, 1984, p. 337, 696.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ N. Cambi, *Neki kasnoantički predmeti od stakla s figurativnim prikazima u Arheološkom muzeju u Splitu*, în *Arheološki*

Vestnik. Acta Archaeologica, 25, (1974) 1976, p. 139–157. Unele medalioane apar și în regiunea de nord a Mării Negre, dar ele diferă destul de mult de acelea de la Mihălășeni. E. M. Alekseeva, *Antičnye bysy Severnogo Pričernomor'ja (Archeologija SSSR. Svod archeologičeskikh istočnikov*, G 1–12), Moskva, 1975, pl. 1.

¹⁹ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 116–117.

²⁰ La Independența, pieptenii de acest tip se datează în ultima fază a necropolei. I. Ioniță, *Das Gräberfeld von Independența (Walachei)*, Bonn, 1971, p. 15, 22, 45, Abb. 3,4; 6.

²¹ M. Kazanski, *À propos de quelques types de fibules ansées de l'époque des grandes invasions trouvées en Gaule*, în *Archéologie Médiévale*, 14, 1984, p. 7–9, pl. I, 1–3,6.

²² C. Preda, *op. cit.*, p. 55.

²³ I. Donoiu, *Efigii feminine pe monedele romane*, București, 1983, p. 109–110, fig. 138.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ C. Preda, *op. cit.*, p. 61–62, 113, pl. XXX, M 351.

²⁶ *Ibidem*, p. 38, pl. XV, M 351.

sfârșit, referitor la medalionul reprezentînd pe Daniel în groapa cu lei de la Babadag-Topraichioi se susține că ar proveni dintr-un context arheologic de la mijlocul secolului al V-lea e. n.²⁷

Prin urmare, principalele piese din inventar (fibule, pieptene, medalioane) susțin o încadrare foarte tîrzie a mormîntului 123 de la Mihălășeni, și anume la sfîrșitul secolului al IV-lea sau la începutul celui următor. În ceea ce ne privește, înclinăm spre această ultimă datare, adică la începutul secolului al V-lea e. n. Nu este lipsit de interes faptul că mormîntul 123 era situat în marginea estică a necropolei, într-o zonă cu înmormintări tîrzii, în care se aflau cu predilecție morminte orientate pe direcția V (cap) — E (picioare),

Ceea ce este de remarcat în chip cu totul deosebit la mormîntul 123 de la Mihălășeni sînt cele trei medalioane de sticlă. Primele două, avînd ca simboluri un bust feminin și o broască țestoasă²⁸, sînt de tradiție păgînă, iar ultimul, pe care s-a realizat scena cu Daniel în groapa cu lei, este o piesă paleocreștină. Orientarea N—S a mormîntului, precum și inventarul foarte bogat, cuprinzînd printre altele numeroase vase de lut și oase de animale de la ofrande de carne, reprezintă practici funerare ale unei populații care nu adoptase încă religia creștină. Totuși, situarea mormîntului 123 într-o zonă cu morminte lipsite de inventar și orientate V-E, așadar înmormintări după rit creștin, arată că la acea dată creștinismul pătrunsese deja la o parte a populației din regiunile de nord ale Moldovei. Situația de la Mihălășeni, în care mormintele de rit păgîn și acelea de rit creștin coexistă pe același spațiu al necropolei și în care aceeași persoană poartă asupra sa deopotrivă piese cu reprezentări păgîne și creștine, este de natură să dezvăluie conviețuirea vechilor credințe și practici păgîne cu creștinismul incipient, precum și o toleranță încă foarte largă la vremea respectivă. Exceptînd piesele descoperite în complexele romane de la Barboși²⁹, medalionul cu reprezentarea lui Daniel în groapa cu lei este cel mai vechi obiect paleocreștin semnalat pînă în prezent pe teritoriul Moldovei, locul aflîndu-se departe spre nord de zona de ocupație romană de odinioară. Medalioanele de sticlă de la Mihălășeni pun într-o lumină nouă caracterul complex al relațiilor dintre populația din nordul Moldovei și lumea romano-bizantină la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui de al V-lea.

UNE TOMBE À MÉDAILLONS ROMAINS EN VERRE DE LA NÉCROPOLE DE MIHĂLĂȘENI (DÉP. DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

Dans la nécropole de type Sintana de Mureș — Černjachov de Mihălășeni (dép. de Botoșani) on a découvert jusqu'à présent 55 tombes à incinération et 195 tombes à inhumation. Parmi celles étudiées jusqu'à présent on remarque la tombe d'inhumation no. 123. Le squelette, dérangé depuis l'antiquité, se trouvait dans une fosse rectangulaire (fig. 1, 1) et il était orienté N (tête)—S (pieds). Le mobilier funéraire de la tombe contenait 2 fibules en argent (fig. 1, 2—3), une boucle de ceinture en bronze (fig. 2, 16), un peigne en os (fig. 1, 6), un couteau en fer (fig. 2, 18), un collier comprenant 22 perles en verre (fig. 2, 1—7, 11) et 3 médaillons (fig. 2, 8—10, 12—14) en verre, un pendentif prismatique en os (fig. 1, 4), un fuseau en terre cuite (fig. 1, 5), un vase en verre (fig. 2, 17), 14 vases travaillés à la roue en pâte fine (fig. 3, 1—3, 5, 9—14) et grumeleuse (fig. 3, 4, 6—8) et des os d'animaux d'offrandes en viande. De même, dans le remplissage de la fosse de la tombe on a trouvé une fibule en bronze à pied enroulé (fig. 2, 15) et un fragment d'un vase datant de la période La Tène.

Les trois médaillons en verre présentent un intérêt particulier. L'un d'entre eux a comme représentation une tortue (fig. 2, 8, 14), le deuxième un buste féminin vu de face (fig. 2, 10, 12), et le troisième, Daniel dans la fosse aux lions (fig. 2, 9, 13). Les deux premiers médaillons ont des représentations de tradition païenne, et le dernier présente une scène de la mythologie paléochrétienne. Ces médaillons en verre ont des analogies dans la nécropole romano-byzantine de Mangalia (*Callatis*), ainsi que dans une découverte de Babadag-Topraichioi. Des pièces similaires ont été trouvées dans d'autres régions aussi de l'ancien empire romano-byzantin.

Conformément au mobilier funéraire découvert, la tombe 123 peut être datée à la fin du IVe ou au commencement du Ve siècle de n. è. Elle était orientée N—S et avait un riche mobilier funéraire, entre autres des vases en terre cuite et des os d'animaux d'offrandes en viande, ce qui montre que, quoi qu'elle eût une pièce paléochrétienne dans le collier, la personne enterrée n'était

²⁷ Cr. Opaiț, *op. cit.*, p. 337.

²⁸ Pentru unele probleme de semnificație și reprezentare a broaștei țestoase în antichitate vezi A. Jacob, E. Saglio, *Testudo*, în Ch. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, 5, p. 157—158; H. Gossen-Steier, *Schildkröte*, în *RE*, II A, 1, 1921, c. 427—433; W.

Richter, *Schildkröte*, în *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, 5, 1979, c. 9—10; E. M. Alekseeva, *op. cit.*, p. 43—44, pl. 11, 14—16; 12, 8; 13, 47.

²⁹ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. — III e.n.*, Iași, 1981, p. 219—221.

pas chrétienne. En échange, la tombe était située dans une zone à tombeaux manquant de mobilier funéraire et orientés V (tête) — E (pieds), donc des enterrements d'après le rite chrétien. La situation de Mihălășeni dévoile, d'une part, la coexistence des anciennes croyances païennes avec le christianisme à ses débuts et, d'autre part, une tolérance religieuse très large pour l'époque respective.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Mihălășeni. Tombe 123 : plan de la tombe (1), fibules en argent (2—3), pendentif prismatique en os (4), fuseau en terre cuite (5) et peigne en os (6).

Fig. 2. Mihălășeni. Tombe 123 : perles en verre (1—7, 11) et médaillons (8—10, 12—14) en verre, boucle de ceinture (16) et fibule (15) en bronze, vase en verre (17) et couteau en fer (18).

Fig. 3. Mihălășeni. Tombe 123 : vases travaillés à la roue en pâte fine (1—3, 5, 9—14) et grumeleuse (4, 6—8).

DOUĂ MORMINTE TURANICE TÎRZII DE LA BANCA

DE

RUXANDRA MAXIM—ALAIIBA

În cadrul săpăturilor de salvare din vara anului 1981, întreprinse în partea de vest a satului Banca (com. Banca, jud. Vaslui), la punctul „Șapte Case” au fost descoperite o așezare aparținând populației vechi românești (cultura Dridu sau carpato-dunăreană) și două morminte ale triburilor turanice târzii¹.

Perimetrul investigat corespunde cu lunca inundabilă a râului Bîrlad, care desparte subgrupa dealurilor Banca-Grivița, din cadrul dealurilor Fălciului, de colinele Tutovei². Traseul sinuos al râului Bîrlad s-a modificat în decursul timpului. Cu șapte ani în urmă, prin lucrările de regularizare, acestuia i s-a schimbat cursul cu cîțiva zeci de metri spre est. Urmele unei alte albie mai vechi sînt încă vizibile la cîteva sute de metri est de cea actuală. Nu este exclus ca acela să fi fost traseul Bîrladului în perioada cînd terasele sale au fost locuite de populația veche românească și cînd au pătruns grupurile de triburi migratoare de neam turanic, la sfîrșitul mileniului I și în primele secole ale mileniului al II-lea.

Cele două complexe funerare au apărut în urma decapării unui strat de pămînt din interiorul albiei majore a Bîrladului pentru ridicarea digului de protecție, fiind dezvelite apoi de apele mari care au venit în primăvara anului 1981. Unul din morminte (M1) a fost descoperit în stînga actualului curs al Bîrladului, iar celălalt (M2) în dreapta sa, la aproximativ 10—12 m vest de primul. Numai o parte din scheletele și inventarul mormintelor 1 și 2 s-au păstrat *in situ*.

Întrucît într-un volum publicat recent, care cuprinde un repertoriu al mormintelor nomazilor turanici din spațiul carpato-nistriean în secolele X—XIII³, nu se oferă detalii privind condițiile de descoperire și nu sînt ilustrate piesele din inventarul mormintelor de la Banca, am considerat util să revenim asupra acestor descoperiri. Pe locul unde s-au descoperit mormintele, repertoriul județului Vaslui nu a semnalat existența vreunei movile⁴. De asemenea, pe harta topografică executată înaintea lucrărilor de construire a digului nu este indicată pentru această zonă nici o movilă. Acestea apar însă frecvent pe toată valea Bîrladului⁵. N-ar fi exclus deci, ca în timp, să se fi șters urmele eventualelor movile din micoregiune. Din cauza decapărilor anterioare nu s-a putut stabili cu precizie adîncimea mormintelor. Aceasta a fost aproximativ cuprinsă între 1—1,5 m față de nivelul actual de călcare.

Mormîntul 1 avea scheletul întins pe spate, craniul nefiind recuperat, probabil cu mîinile de-a lungul corpului, orientat vest-est (fig. 1/19). Inventarul păstrat era format din cinci plăsele din os pentru arc (o pereche se află în dreptul bazinului (fig. 1/1), iar o alta lîngă femurul stîng (fig. 1/3)). Ambele aveau la bază, lateral cîte o perforație, iar pe partea curbată creștături. Cea de-a cincea, nepereche, era de formă trapezoidală, alungită, avînd creștături pe latura lungă și pe cele scurte (fig. 1/5) (a fost descoperită lîngă femurul drept), două vîrfuri de săgeți din fier cu trei aripioare, avînd pe peduncul urme de lemn îmbibat cu oxid de fier (fig. 1/17—18) (se aflau de o parte și de alta a gambei stîngi), un cuțit din fier (fig. 1/10) (găsit lîngă gamba dreaptă), un fragment de amnar (fig. 1/13) puternic corodat (situat lîngă femurul stîng), două aplice circulare din cupru (fig. 1/8—9)

¹ R. Maxim-Alaiba, *Șantierul arheologic Banca, campaniile 1981—1982, comunicare ținută la 25.3.1983 la a XVIII-a Sesiune anuală de rapoarte arheologice de la Ploiești.*

² V. Băcăuanu și colaboratori, *Podișul Moldovei*, București, 1980, p. 321.

³ V. Spînei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII*, Iași, 1985, p. 110.

⁴ Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 57.

⁵ S. Ștefănescu, într-o lucrare aflată în manuscris, semnalează pentru județul Vaslui peste 190 de movile. Mulțumim și pe această cale pentru informația furnizată.

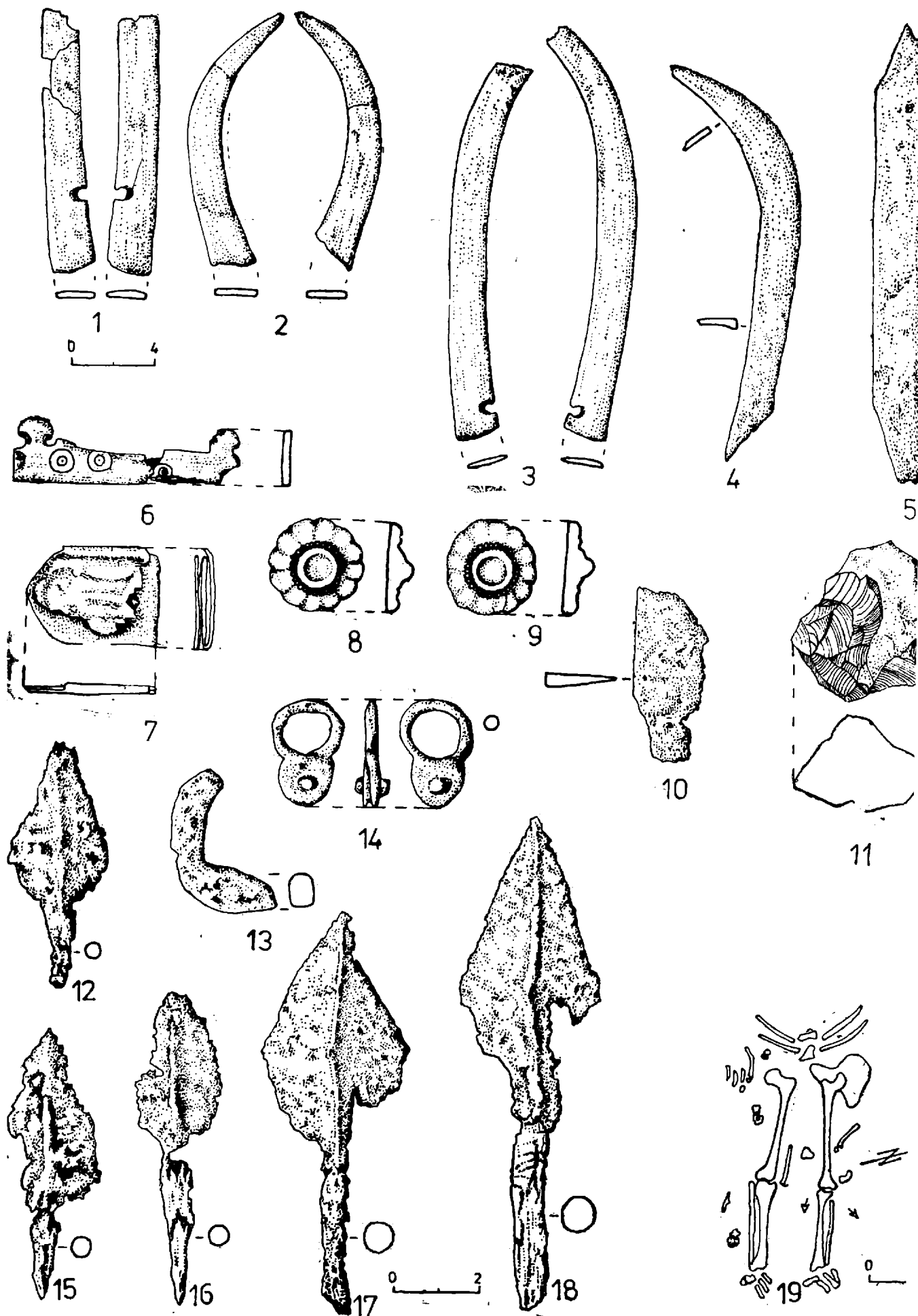

Fig. 1. Banca. Planul mormintului 1 (19) și inventarul mormintelor 1 (1, 3, 5, 8-11, 13-14, 17-18) și 2 (2, 4, 6-7, 12,

(descoperite în dreapta scheletului păstrat), un alt obiect din bronz (fig. 1/14) a cărui funcționalitate nu o putem preciza (situat în zona bazinului) și un nucleu de silex (fig. 1/11) pentru amnar (descoperit lângă plăseaua nepereche).

Din *mormîntul 2* s-au pierdut majoritatea resturilor osoase. El cuprindea ca inventar o pereche de plăsele (fig. 1/2) cu baza ruptă și cu capătul arcuit și încă o placă nepereche, tot cu baza ruptă (fig. 1/4), trei vîrfuri de săgeți din fier cu trei aripioare, două din ele mai păstrînd pe peduncul urme de lemn îmbibat cu oxid de fier (fig. 1/12, 15—16), o limbă de curea din bronz (fig. 1/7) și o plăcuță din os, fragmentară, care mai păstrează pe una din laturile lungi două prelungiri semi-circulare, iar pe una din suprafețe un ornament realizat din cercuri al căror centru este marcat (fig. 1/6).

Plăselele sau plăcuțele formau garniturile din os de la arc, tolbă și șar. De la arcul complex al turanicilor lemnul s-a distrus. S-au păstrat numai plăselele din os. Din M1 de la Banca provin ambele perechi necesare capetelor unui arc (fig. 1/1, 3), iar din M2 numai o pereche (fig. 1/2). Acestea mai sînt cunoscute și sub numele de plăsele terminale⁶. Crestăturile de pe partea curbată erau necesare pentru fixarea și uniformizarea lor cu lemnul arcului. Coarda trecea prin perforările laterale. Plăcuța trapezoidală (fig. 1/5) provine, probabil, tot de la același arc și a avut, se pare, rolul de a întări regiunea mediană care ceda cel mai repede tensionărilor din timpul lansării săgeților. Ea se încadrează în timpul III al plăselelor medii⁸. Pînă în prezent, în spațiul carpato-nistrian, pe teritoriul Moldovei Meridionale, au fost semnalate — conform repertoriului acestora de dr. V. Spinei — 53 de localități cu descoperiri de morminte ce au aparținut turanicilor tîrzii: pecenegi, uzi, cumani, berendei, cît și altor triburi nomade, care s-au stabilit în ținuturile dunărene pentru scurt timp și care, pînă la venirea mongolilor au avut o influență puternică asupra populației locale. Pentru stabilirea analogiilor cu descoperirile realizate pînă la această dată, am întocmit un tabel în care sînt înregistrate, în descoperirile din repertoriul mormintelor turanice tîrzii, toate piesele întîlnite la Banca (tabel 1). În cazul garniturilor pentru arc am menționat șase perechi. Pentru patru, întrebuițarea lor la capetele arcului este evidentă. Neclare ni se par perechile de la Plavni și Seliște M52. Prima este prea fragmentară, iar a doua a fost dedusă doar din desen⁹.

Totodată, din același teritoriu de interferență a triburilor nomade cu localnicii fac parte și mormintele apărute în Cimpia Dunării și Dobrogea, unde au fost descoperite astfel de plăci și plăsele din os, la Lișcoteanca, „Movila Olarului“, M5 — o placă din os pentru încordat arcul și în M9 o pereche de plăsele perforate lateral la bază, cît și o placă probabil pentru tolbă¹⁰ și la Movilița-Urziceni două plăcuțe din os pentru arc¹¹. Plăselele terminale apar și la Sarkel-Belaja Veža¹².

În ambele morminte de la Banca apar săgețile cu trei aripioare, prezente în numeroase descoperiri, însă, cu forme diferite. Într-un singur caz, la Grozești, mai apare o săgeată ce aparține acestui tip¹³. În Muntenia apar la Movilița¹⁴, Lișcoteanca, „Movila Olarului“ în M9¹⁵, și Curcani¹⁶.

Cuțitul din fier s-a păstrat fragmentar (fig. 1/10). Are spinarea îngroșată, iar la bază o limbă pentru prins în mîner. Acest tip de cuțit este des întîlnit în descoperiri, astfel încît nu poate constitui un element de referință. De asemenea, nu se mai pot face precizări asupra amnarului, ținînd cont de starea mediocră de conservare a acestuia.

În afara uneltelor și armelor menționate mai sus, inventarul cuprinde și cîteva accesorii vestimentare și piese de podoabă ce țin de port: limba de curea, aplicile și o piesă din bronz, o verigă, cu capetele lățite, unite cu un cui de fier (fig. 1/14). În cadrul pieselor ce compun centurile, în afara cataramelor, a plăcilor ce le însoțesc, mai apar și limbile de curea. În M2 de la Banca s-a găsit o astfel de piesă, obținută prin batere din două table de bronz. Are forma unui scut alcătuit din două plăcuțe, între care se mai păstrează urme din materialul ce le-a despărțit. Plăcuțele erau fixate de curea printr-un nit (fig. 1/7). Aplicile, de formă circulară, cu motiv floral — 12 petale — (fig. 1/8—9) au fost realizate dintr-o tablă de cupru prin presare. Pe fața lor au o finisare ulterioară de culoare maro deschis. Întrebuițarea lor poate fi multiplă: împodobeau șaua, îmbrăcămintea sau chiar eventual un coif¹⁷.

⁶ Analizele preliminare efectuate pe piesele din os au stabilit cu mare probabilitate realizarea acestora din coaste de artiodactile mari (taurine, bour, cerb) prelucrate. Mulțumim și pe această cale prof. dr. S. Haimovici pentru amabilitatea cu care ne-a furnizat determinările osteologice.

⁷ G. A. Fedorov-Davidov, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, *Археологические памятники*, Moscova 1966, p. 25, fig. 3/8.

⁸ *Ibidem*, fig. 3/6.

⁹ V. Spinei, *op. cit.*, p. 115, fig. 38/13, 14, p. 116, fig. 36/26, 28.

¹⁰ N. Harțușche, F. Anastasiu, *Morminte de căldreți nomazi descoperite în județul Brăila*, în *Istros*, I, 1980, p. 267.

¹¹ Gh. Diaconu și P. Diaconu, *Un mormînt de căldreț nomad din secolele XI—XII descoperit la Movilița*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 136, fig. 3/11—12.

¹² M. I. Artamonov, *Саркел-Белая Вежа*, în *MIA*, 62, 1958, p. 39, fig. 25/9, 10.

¹³ V. Spinei, *op. cit.*, p. 113, fig. 29/9 = 48/6.

¹⁴ Gh. Diaconu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 136.

¹⁵ N. Harțușche, F. Anastasiu, *op. cit.*, p. 269.

¹⁶ M. Simpetru și D. Șerbănescu, *Mormîntul de căldreț nomad descoperit la Curcani, jud. Ilfov*, în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 445, fig. 5, 6.

¹⁷ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 33, fig. 5/3.

TABEL I

Analogii pentru inventarul mormintelor de la Banca cu descoperirile din Moldova Meridională (după V. Spinei)

Locul descoperirii		Garnituri			Săgeți	Cuțit	Amnar	Silex	Aplice	Cata-rame	Piese centură, limbă curea	Orientarea capului
		Plăsele arc		Tolbă-arc-șă								
		margi-nale	medii									
Gara Banca	M1	*	*	*	*	*	*	*	*		*	V
	M2	*	*		*							
Balabani										*		
Baștanovca						*						SE
Borisăuca						*						
Cociovatoe				*								SSV
Copanca	M4				*					*		ENE
Corjova	M2 K2				*							E
Corpaci	M1 K1				*					*		NV
	M1 K3		*		*	*	*	*	*	*		NV
Costești	M10 K1	*	*		*		*	*				VSV
	M3 K3				*	*						NV
Cuconeștii Vechi	M2		*		*							V
Fridensfeld				*	*	*	*		*			V
Frumușica		*		*	*	*	*	*		*		VNV
Grădiștea	M11				*	*	*	*		*		V
Grivița	M1				*	*				*		VNV
Grozești					*	*						
Hăncăuți	M10 K1				*		*	*				SV
Holboca	M26		*	*	*							E
Holmscoe										*		V
Limanscoe	M1 K1									*		VSV
Mîndrești					*							
Pavlovca	M10 K1			*	*					*		V
Plavni	K8	*(?)			*					*		V
	K9				*					*		
Pogonești					*				*	*		
Proboța	M7				*	*	*(?)	*				NV
Sărata	K5					*						E
Seliște	M51				*	*	*			*		NNV
	M52	*(?)		*	*	*				*		NNV
Suvorovo	M1 K2			*								V
Taraclia	M3 K2					*						V
Trapovca	M2 K1				*							
	M9 K10				*				*	*		V
Tuzla									*			V
Tatarbunar										*		

Prezentarea inventarului celor două morminte duce la concluzia existenței unor similitudini între ele și, luând în considerație și distanța mică dintre acestea, se poate aprecia că amândouă pot fi atribuite aceluiași grup de nomazi turanici. Întrucât, în mormintele de la Banca, nu apar piese din aur și din argint, ca în alte complexe funerare, considerăm că ele nu pot aparține unor căpetenii. Inventarul lor funerar oglindește însă obiceiurile acestora, după cum ele ne-au fost transmise prin intermediul izvoarelor scrise, cum este cazul însemnărilor de călătorie ale arabului Ibn Fadlan, privind ritualul funerar al uzilor, ce erau înmormîntați păstrînd printre alte obiecte cureaua și arcu¹⁸. Figuri de nomazi luptînd, pecenegi sau cumani, apar și pe miniaturile Letopiseșului Radziwiłł în confruntarea lor cu rușii¹⁹. Între armele folosite de aceștia, apar și arcurile cu corpul masiv, folosite atât de ruși cit și de turanici.

În analiza acestor materiale se mai impune rezolvarea altor două probleme. Prima este legată de stabilirea apartenenței etnice a celor înmormîntați la Banca în cadrul comunităților turanice tîrzii. Cunoșcînd inventarul, observăm că este format din piese larg folosite, ce apar des în materialele descoperite în spațiul de răspîndire a lor, deci nu pot da determinări etnice. Luînd în considerație faptul că aceștia sînt menționați pentru prima dată la Dunărea de jos prin 895/896, cînd apar pecenegii²⁰, urmați în timp de uzi, cumani și brodnici, iar evoluția lor independentă va fi ntreruptă de marea invazie mongolă, 1236—1242, stabilim încadrarea cronologică a mormintelor de la Banca în acest larg interval de timp cuprins între secolele X—XIII.

¹⁸ V. Spinei, *op. cit.*, p. 144—145.¹⁹ *Ibidem*, fig. 46—47.²⁰ P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 11; V. Spinei, *op. cit.*, p. 147.

A doua problemă pe care o pune descoperirea acestor două morminte și care este strîns legată de numărul relativ mare de descoperiri arheologice din zonă, cuprinse între secolele IX—XIII, este aceea care privește raportul între populația locală și migratori. Repertorierea descoperirilor aparținînd nomazilor turanici arată prezența, deocamdată, în bazinul mijlociu și inferior al Bîrladului a șapte morminte în șase puncte: Bîrlad — „Moara lui Chicoș”, Bîrlad — „Parc”, Banca, Grivița, Pogonești și Umbrărești. Dispunerea mormintelor nomazilor turanici în perioada amintită duce la concluzia că ei își aveau principalele sălașe în zona Bugeacului și pe valea Nistrului superior, pentru ca să ierneze în zona lacurilor dunărene și maritime. Vara, cînd vegetația Bugeacului nu asigura hrana animalelor din cauza căldurilor prea mari, ei porneau în migrările lor pe trasee relativ cunoscute în zone care să asigure prin vegetația lor alimentarea numeroaselor turme. Turanicii veneau pe văile Nistrului, Prutului și Bîrladului și pe unii din afluenții lor, cum este cazul Tutovei din valea Bîrladului²¹.

Condițiile foarte bune de locuire a văii Bîrladului și a zonelor deluroase din dreapta și stînga acesteia au făcut ca numeroase comunități sătești autohtone să locuiască de-a lungul a mai multor secole. Acesta este cazul stațiunilor de la Dodești, „Călugăreasca” și „Șipot”, unde a existat o așezare cu două niveluri de locuire, în secolul IV și prima jumătate a secolului V, precum și așezări din secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI²². La 7—8 km sud de aceasta se află stațiunea în discuție, în punctul numit „Șapte Case”, sat Banca cu un singur nivel de locuire. Cercetările arheologice realizate de noi aici, între anii 1981—1983, au dus la dezvelirea a 16 locuințe. Așezarea se încadrează în secolul al IX-lea. Îngroparea călăreților nomazi s-a făcut în perimetrul locuibil, după părăsirea acesteia, din cauze pe care nu le știm. Perioada dintre distrugerea așezării vechi românești de la Banca și venirea turanicilor nu se poate preciza.

În cadrul comunităților sătești locale, în timpul invaziei nomazilor turanici, au avut loc perturbații puternice datorate incompatibilității sistemelor economice ale agricultorilor sedentari și ale nomazilor crescători de animale. Urmărind repertoriul județului Vaslui pentru comunele Banca, Zorleni, Ivești și municipiul Bîrlad, și adăugînd noile descoperiri din această zonă, cu aproximația dată de neverificarea tuturor acestora pe teren, vedem că numărul așezărilor încadrate între secolele IX—XIII, cînd au loc migrațiile turanicilor tîrzii în Moldova Meridională, descrește simțitor (secolele VIII—IX — 19, secolele X—XI — 16 și XII—XIII — 8). Numărul cel mai mic de așezări este cunoscut în secolul al XIII-lea. În secolul al XIV-lea se produc importante transformări în viața economică și socială, datorate și sporului populației care duc la crearea statului feudal de sine stătător. Mai tîrziu, zona actuală a comunei Banca va intra mereu în atenția voievozilor moldoveni. Numai pentru prima jumătate a secolului al XV-lea s-au păstrat cinci documente referitoare la teritoriul actual al comunei Banca. Documentul din 2 august 1414 dat de voievodul Alexandru cel Bun este cel mai timpuriu. Prin el se dăruiește lui Toader Pitic și fratelui său Draghie un „al treilea sat pe Bîrlad (îngă Banca), unde este altă casă a lui, unde sînt cneji Tamaș și Ivan”²³. Descoperirile arheologice și atestările documentare, cunoscute pentru mai multe secole, în aceeași microzonă, sînt dovada cea mai evidentă a permanenței de locuire și pe aceste meleaguri străbătute de valea Bîrladului.

DEUX TOMBES TOURANIENNES TARDIVES DE BANCA

RÉSUMÉ

Dans le village Banca, com. Banca, district de Vaslui, on a découvert accidentellement, dans la plaine du Bîrlad, deux tombes des Touraniens tardifs. Ce n'est qu'une part des squelettes et de l'inventaire des tombes 1 et 2 qui se sont conservées *in situ*. La tombe 1 appartient à un homme d'à peu près 45—50 ans. L'inventaire comprenait cinq manches en os desquels deux paires provenaient des extrémités de l'arc (fig. 1/1,3), deux pointes de flèches en fer avec trois petites ailes et pédoncules (fig. 1/17—18), un couteau en fer (fig. 1/9), un fragment de briquet (fig. 1/13), deux appliques circulaires (fig. 1/8—9), un objet en bronze—un maillon (fig. 1/14) et un noyau en silex pour briquet (fig. 1/11). Dans la tombe 2 on n'a plus rien trouvé du squelette. L'inventaire est formé de trois manches, dont une paire marginale (fig. 1/2, 4), trois pointes de flèches en fer avec trois ailes (fig. 1/12, 15, 16), l'ardillon de la boucle d'une ceinture, en bronze (fig. 1/7) et une petite plaque en os probablement pour le carquois.

Les tombes ont été découvertes dans le périmètre d'un établissement qui a appartenu à la vieille population roumaine du IXe siècle. On ne peut pas préciser le rapport entre cet établissement et les tombeaux des nomades touraniens. De même, on ne peut pas établir l'appartenance ethnique, tandis que la période où ils peuvent être datés se situe dans l'intervalle entre les Xe—XIIIe siècles.

²¹ *Ibidem*, p. 123—124.

²² Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone Ia est de Carpați în secolele VI—XI e.n. Așezările din seco-*

lele VI—XI e.n. de la Dodești — Vaslui, Iași, 1984, p. 129.

²³ DRH, A, I, Nr. 37, p. 52—53.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Banca. Le plan de tombe 1 (19) et l'inventaire des tombes 1 (1, 3, 5, 8—11, 13—14, 17—18) et 2 (2, 4, 6—7; 12, 15—16).

EXPERTIZĂ ANTROPOLOGICĂ ASUPRA UNOR OASE UMANE APARTINÎND UNUI SCHELET (M1)
DESCOPERIT ÎN 1981 LA BANCA, JUD. VASLUI

Resturile osoase care ne-au parvenit ne vin din partea post-craniană (scheletul cefalic lipsind în întregime), fiind compuse din următoarele piese foarte bine conservate: 1 humerus drept, 1 radius stîng, 1 cubitus drept, ambele femure, tibii și peronee, 2 oase coxale, 2 calcanee, 1 astragal drept, 2 oase tarsiene (cuboid și cuneiform I), 2 oase din metacarp, 6 oase din metatars, 5 falange ale membrului inferior și 4 coaste.

Scheletul a aparținut cu siguranță unui bărbat de circa 45—50 ani, prezentînd o robusticitate osoasă deosebită, cu inserții musculare bine conturate.

Membrul superior. Humerusul, după indicele de secțiune arată o slabă euribrahie (76,92) cu un relief deltoidian foarte dezvoltat, ceea ce atestă practicarea unor munci manuale grele în timpul vieții. Oasele antebrațului indică de asemeni o robusticitate foarte mare, indicii respectivi fiind de 19,46 pentru radius și 16,78 pentru cubitus.

Membrul inferior. Femurele prezintă o ușoară asimetrie, în sensul unei dezvoltări mai mari a osului drept în raport cu cel stîng, indicele de pilastric fiind de 121,43 față de 110,71, de asemeni indicele de platimetrie avînd valori mai ridicate la cel drept (93,75 față de 89,65). Pilastric și eurimeria destul de pronunțată întovărășită de o dezvoltare cu totul deosebită a reliefului subtrohanterian (creastă și șanț adînc prezent) sînt indicatori ce ne fac să credem că individul mergea foarte mult pe jos, cărînd în spate greutăți mari. Tibia are indicii de platicnemie de tip mezocnemic (60,52 la ambele oase) prezentînd fațete suplimentare de articulație cu astragalul, deci individul stătea adesea în poziție chircită. Peroneul are aspect puternic canelat, atestînd prezența unei mase musculare foarte dezvoltate la nivelul gambei, fapt ce ar presupune practicarea echitației de către individ.

Statura a fost calculată prin trei metode, obținîndu-se următoarele valori: pentru metoda Manouvrier — 172 cm, Trotter-Gleser — 177 cm, Bach-Breitinger — 173 cm, media acestor valori fiind de 174 cm, ea aparținînd unei categorii de talii masculine mari (înaltă).

DAN BOTEZATU

UN SISTEM AUTOMAT DE PRELUCRARE A DATELOR BIBLIOGRAFICE ÎN ARHEOLOGIE

DE

VALERIA DUMISTRĂCEL și CORNELIA-MAGDA MANTU

În ultima vreme metodele moderne de cercetare sînt folosite tot mai mult și în domeniul istoriei și arheologiei. Necesitatea folosirii metodelor matematicii, statisticii și, respectiv, informaticii, se impune de la sine în vederea prelucrării unei cantități foarte mari de material documentar și bibliografic. Încercările de acest fel au depășit de mult faza de pionierat și, în momentul de față, în anumite sectoare, ele sînt folosite ca metode obișnuite de lucru. Metodele matematicii și informaticii pot fi aplicate mai multor tipuri de date, ca de pildă: colecții muzeale, materiale arheologice provenind din săpături, documentație referitoare la săpături, documentare bibliografică¹.

Pentru prelucrarea acestor date, problema cea mai importantă și mai dificilă în același timp, este cea a descrierii. Din păcate, spre deosebire de alte științe, arheologia nu are încă un limbaj unic de descriere. Această observație se referă atît la siturile arheologice, cît și la artefacte sau alte categorii și este valabilă la scară internațională. Această carență creează dificultăți de organizare, clasare și prelucrare a datelor prin intermediul mijloacelor moderne. Deși încercări pentru crearea unui limbaj unitar există în diferite țări, pînă acum aceste limbaje au o sferă foarte redusă de utilizare și ele sînt folosite, din păcate, de grupuri foarte mici de cercetători².

În paginile ce urmează ne vom opri în mod special asupra prelucrării automate, pe calculator, a documentării bibliografice în arheologie.

Pornind de la aprecierea sistemului de documentare al bibliotecii Institutului de Arheologie de la Nitra (ce ține de Academia de Științe Slovacă), la Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” s-a creat, în anul 1981, un colectiv care se ocupă cu documentarea arheologică. Acest colectiv, format dintr-un arheolog și un filolog, autorii acestui articol, are ca preocupare permanentă problemele legate de documentarea automată pe calculator a publicațiilor de arheologie. În cadrul unui contract de cercetare cu Academia de Științe Sociale și Politice, în perioada 1981—1984, membrii colecti-

¹ Referitor la prelucrarea automată pe calculator a colecțiilor muzeale vom aminti doar acțiunea inițiată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste a R.S.R., care a decis fixarea tuturor obiectelor de patrimoniu din țară, aflate în colecțiile diferitor categorii de deținători. Fișa pe care se face înregistrarea obiectelor este codificată alfanumeric, iar datele se introduc pe un disc magnetic în calculator. Scopul acestei uriașe munci este crearea unei bănci naționale de date, care cu timpul va deveni accesibilă oricărui cercetător prin dotarea centrelor teritoriale de calcul cu programele Mistral, după care s-a făcut prelucrarea datelor, și prin implementarea discurilor cu volumul de informații.

Pentru prelucrarea pe calculator a materialelor arheologice provenind din săpături și a documentației referitoare la săpături vezi: C. R. Orton, *On statistical sorting and reconstruction of the pottery from a Romano-British Kiln site*, în *Mathematics in Archaeological and Historical Sciences*, Edinburgh, 1971, p. 453—459; J. D. Wilcock, *Non statistical application of the computer in archaeology*, în *Mathematics in Archaeological and Historical Sciences*, Edinburgh, 1971, p. 470—478; B. J. Maršak, *Kod dlja opisanija keramiki Pendgikent V—VI vv.*, *Černjachovskaja kul'tura*, p. 25—30; V. I. Raspopova, *Keramika i sloi(na materialach VII—VIII vv. Pendgikent)*, în *Černjachovskaja kul'tura*, p. 95—106; B. Soudsky, *Principles of automatic data treatment applied on neolithic pottery*, Praga, 1967 (Comunicare ținută la Sympos-

sium on Classification and Automatic Data Treatment, Stockholm, March 6—12, 1966), p. 2—41; idem, *Application de méthodes du calcul dans l'étude d'un site néolithique*, în *Calcul et formalisation dans les sciences de l'homme*, Conf. Roma, Ed. du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1968, p. 131—142; I. Pavlu, M. Zapotocká, *Bylany, Katalog sekce A*, dil. 1, Praha, 1982, 293 p.

² J. Claude Gardin, *Problèmes d'analyse descriptive en Archéologie*, Paris, 1963, p. 133—150; idem, *Four Codes for the Description of Artefacts an Essay in Archaeological Technique and Theory*, *American Anthropologist*, vol. 60, 1958, 2, p. 335—357; Vladimir Podborsky, Eliška Kazdová, Pavel Košťurik, Zdenek Weber, *Numerický Kód Moravské Malovance Keramiky*, Brno, 1977, 200 p. Tot în Cehoslovacia, preocupări de acest fel mai are dr. J. Pavúk de la Nitra; E. Ellin, *An international survey of museum computer activity*, *Computer and Humanities*, 3, 1968, p. 65—86; G. L. Cowgill, *Computer application in archaeology*, *Computers & Humanities*, 2, 1967, p. 17—23; R. G. Chendall, *The description of archaeological data in computer language*, *American Antiquity*, 1967, 32, p. 161—170; Idem, *The impact of computers on archaeology theory*, *Computers & Humanities*, 1968, 3, p. 15—20, după John D. Wilcock, *Non statistical applications of the computer in archaeology*, *Mathematics in Archaeological and Historical Sciences*, Edinburgh, 1971, p. 470—478.

vului au realizat 1474 de fișe indexate din publicațiile „Arheologia Moldovei” (1961—1980) și „SCIV” („SCIIVA”—1950—1984). Precizăm, din capul locului, că în domeniul prelucrării datelor arheologice, provenind din colecții, săpături arheologice sau chiar publicații, existau unele preocupări de acest fel și în țara noastră și ele ne-au ajutat în mare măsură în stabilirea sistemului de lucru adecvat pentru întreprinderea noastră³.

Colectivul nostru trebuia să prelucraze date arheologice provenind doar din publicațiile de arheologie. De la început alegerea s-a făcut în favoarea seriilor din „Arheologia Moldovei” și „Studii și Cercetări de Istorie” (SCIV), mai apoi „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie” (SCIIVA).

Probleme dificile au existat pe tot parcursul realizării acestei lucrări și ele sînt, în mare parte explicabile. Se aborda o metodă nouă (în documentare) și trebuiau alese procedeele și tehnica de lucru cele mai propice. Într-o primă etapă de lucru s-a constituit un mic tezaur de termeni strict necesari în descrierea fiecărui articol în parte. După ce au fost realizate aproximativ o mie de fișe în această manieră, s-a considerat că ele sînt prea sumare și s-a trecut la o reformulare a lor. Reformularea a pornit în primul rînd de la îmbogățirea tezaurului — care cuprindea aproximativ 500 de termeni. Acești termeni erau ierarhizați pe diferite categorii de probleme și, în același timp, codificați numeric, de pildă: 1. Epoca; 1.1. Epoca pietrei; 1.1.1. Paleolitic; 1.1.1.1. Paleolitic inferior; 1.1.1.2. Paleolitic mijlociu, sau: 2. Izvoare; 2.1. Așezări etc. Sarcina documentariștilor era deci de a extrage termenii-cheie, ordonați alfabetic și de a-i transcrie apoi numeric, cifrat. Acest sistem — propus de către Facultatea de Matematică de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași⁴ — presupunea un volum de muncă imens, atît în fișare cît și în corectare, limitînd astfel posibilitățile de detalizare sau comprimare a fișelor.

În faza de căutare pentru îmbunătățirea sistemului nostru de fișare am stabilit relații cu Colectivul de informaticieni de la Biblioteca Centrală de Stat, București⁵. Conlucrarea cu acest grup ne-a fost de un real folos în organizarea, ierarhizarea, îmbogățirea sau sintetizarea listei de descriptori. Tezaurul număra acum cca 1 000 de termeni. Din păcate, însă, fișa codificată alfa-numeric propusă de BCS era, de asemenea, complicată și presupunea existența unui colectiv de lucru mai mare. Am folosit ceea ce ne era util și ni se potrivea. Continuînd investigațiile am aflat că Centrul de Perfecționare a cadrelor în informatică, calculul electronic și consultanță din cadrul Academiei „Ștefan Gheorghiu” se ocupă de aproximativ 10 ani de probleme legate de prelucrarea automată a datelor bibliografice pe calculator și că a obținut rezultate deosebite prin conlucrarea cu Arhivele Statului și Biblioteca Academiei R.S.R. Am adoptat sistemul de indexare al acestui centru.

Programul propus de CPCJCEC este o variantă îmbunătățită a celui de tip MISTRAL, folosit în Franța, pentru biblioteci în mod special. Ni s-a prezentat o fișă pentru calculator care cuprindea, pe lîngă datele strict bibliografice, un rezumat și descriptori. În urma consultării cu cercetătorii, arheologi, de la Institutul „A.D. Xenopol” din Iași, am renunțat la rezumat și am folosit celelalte elemente. Metoda folosită în elaborarea acestei lucrări pornește de la indexarea coordonată, care a fost preconizată încă din anul 1952 de dr. Mortimer Taube (SUA). Ea constă în faptul că, conținutul documentelor este caracterizat prin cuvinte și (sau) simboluri, reprezentînd concepte unice. Iar informațiile sînt găsite prin recombinația acestor cuvinte și (sau) simboluri.

O componentă importantă a metodei constă în postcoordonarea termenilor, adică în posibilitatea lor de coordonare, care survine indexării. Chiar din momentul introducerii informațiilor are loc o separare a termenilor care caracterizează un document, prin înregistrarea lor distinctă pe cîte un purtător de informație, iar coordonarea lor are loc în etapa de regăsire.

Prelucrarea materialului documentar la calculator se face pe baza pachetului de programe MISTRAL (Mémoire d'Informations, Sélection, Traitement et Recherche Automatique), care este elaborat de firma CII și are ca obiectiv automatizarea înmagazinării și regăsirii informațiilor de tip bibliografic. Programele pachetului sînt realizate în limbajele FORTRAN și ASSIRIS pentru calculatoare IRIS/FELIX.

Informațiile ce constituie documentele MISTRAL pot servi drept criteriu de selectare sau sursă de informare. În primul caz se pot alege acele documente care posedă sau nu anumite informații, iar în cel de-al doilea caz există posibilitatea de editare a anumitor informații din documentele deja selectate sau de editare a unor Buletine de semnalare după sortări convenabile în baza de date.

³ I. Paul, D. Popa, Fr. Weinrich, *Noi propuneri privind sistematizarea evidențelor științifice muzeale*, StudComSibiu, 20, Arheologie-istorie, 1975, p. 205; C. Bloșiu, *Propunerea unui model general de sistem de prelucrare automată a datelor în arheologie*, MemAntiq, IV—V, 1972—1973, p. 13—24; sistemele de informare bazate pe metoda indexării coordonate folosite de colegii de la Institutul de Arheologie București — R. Harhoiu, M. Babeș ș.a.

⁴ Sistemul de prelucrare codificat numeric a termenilor arheologici ne-a fost propus de prof. univ. Călin Ignat și asistent univ. Cristian Masalagiu de la Universitatea din Iași.

⁵ Colectivului de la BCS București, condus de informatician Doina Banciu îi aducem și pe această cale mulțumiri pentru schimbul de opinii și ajutorul dat în realizarea documentării automate pentru arheologie.

Crearea tezaurului a constituit una din cele mai grele probleme ale lucrării noastre. La întocmirea lui am avut în vedere, în primul rând, cuprinderea tuturor termenilor specifici referitori la siturile arheologice propriu-zise, artefacte, ocupații, meserii, activități umane etc., folosind, deci, pentru elaborare metoda inductivă. Am consultat, în afara materialelor de fișat, o serie de lucrări cu caracter general, sinteze, dicționare, specialiști. După mai multe refaceri, tezaurul cuprinde acum cca 3 000 de termeni.

Din punct de vedere al funcției pe care trebuie s-o îndeplinească, tezaurul este un instrument de control al terminologiei utilizate în transpunerea limbajului natural în limbajul unui sistem de informare. Din punct de vedere al structurii sale, el este un vocabular controlat și dinamic de termeni utilizați într-un anumit domeniu al cunoașterii. Ca subansamblu structural al limbajului natural, tezaurul este utilizat pentru descrierea conținutului analitic al documentelor, al obiectelor sau al ansamblurilor de date. Un tezaur specializat trebuie să cuprindă în mod univoc informațiile extrase din documentele analizate și să conțină pe lângă termenii de specialitate și trimiterile adecvate la noțiunile specifice domeniului.

Sistemele ierarhizate de clasificare pun în evidență ansamblul relațiilor ierarhice dintre noțiunile specifice unui domeniu. Tezaurele indică numai unele relații dintre termeni care sînt necesare indexării documentelor și regăsirii informațiilor cuprinse în aceste documente, conform necesităților de informare ale beneficiarului.

În fapt, tezaurul este o listă normativă de termeni care trebuie utilizați pentru indexarea și regăsirea informațiilor în cadrul unui sistem. Structura sa constituie forma de prezentare a termenilor, relațiile dintre ei și gruparea lor tematică. Tezaurul este constituit din descriptori sau simboluri acceptate, destinate a reda univoc conceptele cuprinse în documente și cererile de informare.

Un descriptor poate fi alcătuit din unul sau mai multe cuvinte. El trebuie să reflecte terminologia domeniului, fără să țină seama de numărul de cuvinte necesar pentru a prezenta noțiunea. Un descriptor trebuie să conțină un minim de cuvinte și de preferință unul singur. Descriptorii compuși sînt înregistrați în ordinea naturală a cuvintelor (de exemplu „tehnica bifacială”). Descriptorul este adoptat în tezaur, sub formă substantivală, la singular, cu mici excepții (sînt cazuri cînd nu se pot utiliza decît adjective). Atît tezaurul, cît și întreg sistemul bazat pe indexarea coordonată reprezintă un organism deschis, care poate fi îmbogățit pe parcursul fișării, în funcție de necesitățile documentării.

Tezaurul nostru se oferă în două variante; una alfabetizată (indice de descriptori) și alta ierarhizată, pe care am folosit-o în indexarea materialului bibliografic. Varianta ierarhizată a apărut din necesitatea prezentării și fișării materialului documentar într-o anumită ordine. S-a impus de la sine apariția unor prime categorii de subordonare: I. Epoca (pietrei, metalelor, greco-romană, de trecere la feudalism, feudală). De la epoca pietrei pînă la epoca de trecere la feudalism sînt menționate culturile. Epoca feudală este desemnată prin secole; II. Contextul descoperirii — se referă la condițiile de descoperire; III. Inventarul arheologic — cuprinde toate categoriile de obiecte apărute în context arheologic. Legat de acesta (inventar), am inclus aici rubrici ca: materie primă, tehnică de prelucrare, tehnică de decorare, tehnică de finisare, motiv decorativ; IV. Izvoare scrise. La acestea am avut în vedere și alte rubrici, ca limba, scrierea; V. Funcții; VI. Suprastructura; VII. Ocupații; VIII. Termeni nearheologici; IX. Procese/Fenomene istorice; X. Științe auxiliare; XI. Metodica cercetării; XII. Forme de relief; XIII. Regiuni istorice; XIV. Populații; XV. Nume de persoane; XVI. State, orașe, colonii, localități; XVII. Influență culturală.

Precizăm că ordinea în care sînt prezentate clasele de mai sus nu este strictă; pe măsura indexării materialului documentar pot apărea noi descriptori, noi clase, noi ierarhizări. Fiecare din categoriile enumerate aici (I—XVII) este, la rîndul ei, subîmpărțită în grupe mai mari sau mai mici de elemente, descriptori sau cuvinte-titlu.

De comun acord cu colaboratorii de la CPCJCEC București, am hotărît ca fișa pe baza căreia se face această documentare automată să cuprindă următoarele date — cîmpuri:

1. Numărul de recunoaștere reprezintă numărul de ordine al fișei și anul cînd a fost indexată fișa.
2. Cota, numărul revistei se referă la numărul de înregistrare al revistei din Biblioteca Institutului.
3. Titlul articolului, 4. Autorul. 5. Sursa-Editura și locul de apariție. 6. Data. 7. Titlul revistei, tomul, numărul, pagina, figuri, planșe. 8. Limba articolului. 9. Limba rezumatului. 10. Domeniul — domeniul general la care se referă articolul: arheologie, numismatică, epigrafie, paleofaună, paleogeologie, istorie militară, istorie antică etc. 11. Descriptori — cuvinte-cheie, orînduite logic, alcătuint de fapt un scurt referat al articolului.

Cele mai multe fișe realizate de noi sînt de tipul prezentării de material arheologic, deoarece pornesc de la descoperiri întîmplătoare sau cercetări sistematice. În acest caz, la extragerea descriptorilor am avut în vedere următoarea ordine: Localitate, Formă de relief, Epocă, Perioadă, Cultură, Secol, Metode de cercetare, Contextul descoperirii, Inventar arheologic cu concluziile aferente și analogiile strict necesare. În cazul în care pentru un sit arheologic există mai multe nivele arheologice, s-au prezentat în ordinea vechimii, începînd cu cel mai vechi.

După același tipic s-au alcătuit și fișele care se refereau la materialul epigrafic, numismatic, de paleofaună etc. Un alt tip de articol întâlnit este cel de sinteză, pentru fișarea căruia a fost necesară o atenție deosebită în ordonarea materialului, în evitarea repetiției. Probleme deosebite au prezentat și articolele gen repertoriu arheologic al unei micro-zone, unde abundența termenilor încărcă evident fișa. Și în acest caz am reorganizat materialul, sintetizându-l pentru a putea introduce fișa pe calculator.

După elaborarea fișelor, s-a trecut la înregistrarea lor pe calculator. Această operație s-a făcut în etape, pe loturi de fișe. Operația constă în implementarea datelor pe o bandă magnetică cu ajutorul unui terminal. Terminalul este prevăzut cu un ecran și o claviatură asemănătoare celei de la mașina de scris. Ceea ce operatorul bate pe clape, apare imediat pe ecran, eventualele corecții putând fi făcute pe loc. În aceasta constă, de altfel, și avantajul descriptorilor alfabetici care dau posibilitatea unei corectări directe.

După ce fișele au fost introduse pe banda magnetică în calculator, cu ajutorul unei imprimante se face și înregistrarea lor grafică. Am efectuat mai multe corecturi pe fișa introdusă în calculator pentru a elimina cea mai mare parte din greșeli. Corecturile au necesitat o muncă intensă, migăloasă și de durată, comparabilă cu cea de corectare a textului cules pentru tipar.

După introducerea completă și corectă a tuturor datelor pe calculator s-au făcut unele chestionare probându-se eficiența metodei și probitatea datelor. S-au formulat întrebări privitoare la autori, diferite culturi arheologice, obiecte, iar răspunsurile (regăsirile) obținute prin interogarea bazei de date au fost apoi imprimate sub formă de buletine și se află la Biblioteca Institutului nostru. Tot aici sînt depuse și cele 1 474 de fișe indexate (Nr. 1—113 „Arheologia Moldovei”, t. I—IX ; Nr. 114—1474 SCIV—SCIVA t. I—XXXV, nr. 2), o tablă de materii ordonată alfabetic pe autori, un indice de nume (autori) și descriptorii, care pot fi utilizate pentru uz intern.

Revenind la răspunsurile obținute la întrebările formulate, precizăm că ele pot apărea în faza actuală în două variante: 1, se oferă datele bibliografice în care apare problema cerută; 2, se oferă întreaga fișă, adică datele de la 1 plus lista de descriptori în care apare și termenul vizat.

Se pot alcătui, la cererea cercetătorului, și alte tipuri de buletine, care presupun o căutare mai nuanțată, mai fină. De exemplu, se pot face regrupări pe provincii istorice, pe perioade (culturi), contextul descoperirilor, inventar arheologic. Acestea ar putea indica date în legătură cu demografia, intensitatea locuirii într-o anumită perioadă istorică, pe un teritoriu dat. Pot fi elaborate buletine care să pună problema evoluției unui anumit tip de obiect de-a lungul timpului, în mai multe perioade istorice. Pentru o regăsire mai nuanțată, în momentul de față colectivul nostru selectează toate numele de localități întâlnite, pentru a putea fi introduse separat în calculator. Apoi, la indicarea numelui localității, buletinul va conține toate datele arheologice introduse, referitoare la aceasta.

Programul de calculator folosit de noi oferă posibilitatea regăsirii pe mai multe nivele: autor, titlul articolului, editură, loc de publicare, domeniu și descriptori, unde am văzut că regăsirea presupune n posibilități.

Rezultatele obținute au fost discutate cu cercetătorii arheologi și au fost apreciate ca interesante și mulțumitoare pentru faza actuală de lucru. Într-o etapă ulterioară, cînd o mare parte din reviste și lucrările de specialitate vor fi indexate, institutul nostru va fi dotat și cu un microcomputer și toate instalațiile necesare (terminal, bandă imprimată), astfel ca orice informație solicitată să fie obținută într-un timp relativ scurt, interogînd baza de date existentă⁶. Pînă atunci, solicitările pot fi satisfăcute doar prin intermediul colectivului nostru, interogînd baza de date teaurizată la CPC JCEC—București. Într-un viitor apropiat această bancă de date va fi transferată la Centrul de Calcul al Universității „Al. I. Cuza” din Iași, unde se vor putea face interogări directe și de asemenea și elaborări de buletine.

Parcursarea unui volum mare de material documentar arheologic ne dă posibilitatea aprecierii necesității prelucrării automate a datelor în arheologie. Fără ajutorul unei logici matematice și a informației există riscul ca o serie de date să se piardă. Motivele ar fi lipsa unui limbaj unic arheologic, care împiedică intrarea unor termeni în circuitul științific și face imposibilă uniformizarea, standardizarea noțiunilor de bază, iar cel de-al doilea motiv se referă la durata prea mare care o cere documentarea în condițiile unui flux informațional foarte vast.

Fără îndoială că sistemul automat de prelucrare nu exclude munca arheologului, a cercetătorului, ci constituie doar un mijloc eficient, științific, de organizare a datelor în vederea prelucrării lor în conformitate cu noile cerințe ale epocii noastre. Această organizare riguroasă a materialului documentar arheologic va ajuta, sperăm, la impunerea unui limbaj unitar în arheologie și va crea, totodată, noi posibilități și perspective de interpretare a materialului arheologic. Totodată, în prima fază, lucrarea

⁶ Preocupări de acest gen, în vederea dotării cu mijloace automate de informare pentru arheologie există la Institutul nostru. Aceste preocupări nu sînt izolate în țara noastră, și le reamintim pe cele ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste în legătură cu inventarierea și prelucrarea la calculator a tuturor bunurilor de patrimoniu. Încercările de

acest gen sînt la nivel european și putem anunța aici pregătirile efectuate de institutele de arheologie din Cehoslovacia (Nitra, Praga, Brno), în vederea folosirii sistemelor automate de documentare în arheologie, pe care am avut ocazia să le cunoaștem îndeaproape cu ocazia unui stagiului de documentare efectuat în 1985.

de față reprezintă și un serios îndreptar bibliografic, de un real folos, atât specialiștilor, cât și altor categorii de cititori interesați de arheologie.

Clasificări de materiale bibliografice pe grupe tematice au realizat recent și colegii de la Institutul de arheologie din București⁷. Lucrarea, indice al unei singure publicații (SCIV—SCIVA), se compune dintr-un sumar al sumarelor și indici de autori, de localități, tematic, numismatic și diverse. Ea se adresează mai ales specialiștilor, nu cuprinde toți termenii și nici toate datele menționate în revistă, fiind tematică. Selecția termenilor s-a făcut de specialiști în raport cu importanța acordată de ei unor probleme.

Paralel cu acesta, indicele alfabetic obținut de noi este complet, are la bază criterii unitare de indexare pentru toate epocile și va cuprinde materialul arheologic din mai multe reviste: SCIV—SCIVA, Arheologia Moldovei, Materiale și cercetări arheologice, Cercetări istorice, Memoria Antiquitatis, Danubius etc.

UN SYSTÈME AUTOMATIQUE DE DOCUMENTATION EN ARCHÉOLOGIE

RÉSUMÉ

La nécessité d'utiliser les données de la science le plus vite possible s'impose dans la plupart des domaines scientifiques actuels et, dans le dernier temps, elle s'accroît de plus en plus dans notre sphère d'activité — l'archéologie. Dans ce but, l'Institut d'histoire et d'archéologie „A. D. Xenopol” de Iași a pris l'initiative de créer un groupe de travail en vue de réaliser un système automatique de documentation en archéologie. L'équipe se compose de deux personnes — un archéologue et un philologue — qui réalisent les fiches indexées.

Le traitement automatique des données est réalisé en collaboration avec les spécialistes du Centre pour les calculateurs de L'Académie „Ștefan Gheorghiu” de București.

Entre 1982—1984 on a réalisé un nombre d'approximativement 1474 fiches indexées qui représentent les articles de spécialité des revues SCIV (SCIVA) — Études et recherches d'histoire ancienne (et d'archéologie) et l'Archéologie de la Moldavie, depuis leur apparition et jusqu'à présent. Cette année, on a commencé la réalisation de fiches d'une autre publication spécialisée, *Materiale și cercetări de arheologie* (Matériaux et recherches archéologiques).

Pour choisir les méthodes de travail en vue de réaliser ces fiches, on a étudié les sources bibliographiques disponibles de diverses publications parues dans notre pays ou à l'étranger.

À la différence de la plupart des systèmes étudiés qui utilisent la Classification Décimale Universelle, nous avons réalisé un trésor des termes spécial, plus détaillé. Le trésor des descripteurs/mots-clé proposé par nous comprend plus de 3 000 termes et est réalisé par la méthode inductive. Il est structuré selon deux critères: l'ordre alphabétique et l'ordre hiérarchique, le dernier représentant en fait le squelette proposé par les chercheurs archéologues: sites archéologiques proprement-dits, artefactes, occupations, métiers, activités, humaines, superstructure etc. Une partie du trésor a été créée au début, mais la plupart a été contournée au fur et à mesure de l'indexation coordonnée du matériel documentaire. Maintenant, nous pouvons affirmer que la réalisation du trésor a constitué la question la plus difficile de notre travail, parce que en fonction de lui on réalise non seulement la sphère de l'indexation, mais aussi les possibilités de retrouver les informations par l'intermédiaire du calculateur. Dans l'élaboration de cette partie de l'ouvrage, nous nous sommes heurtées de beaucoup de difficultés. La plus importante a été l'absence d'un langage unique de description-carrière propre, sur le plan mondial, à l'archéologie. Quand-même nous pouvons affirmer maintenant, à la suite des 1474 fiches comprises par notre système de traitement automatique des données que cette carence a été partiellement dépassée.

À la suite d'une analyse minutieuse et objective pour chaque article, nous avons éliminé toute une série de termes, c'est-à-dire ceux qui présentaient un sens imprécis, inadéquat ou qui étaient polysémantiques. On a retenu surtout les termes archéologiques déjà validés et aussi ceux qui expriment le mieux des réalités archéologiques. Nous avons contribué donc à la création d'un langage contrôlé qui, espérons nous, sera adopté aussi par d'autres chercheurs de l'archéologie roumaine.

Sauf le trésor, notre ouvrage comprend les fiches proprement dites. D'accord avec les collègues de Centre pour les calculateurs de CPCJCEC—Bucarest, nous avons décidé que les fiches pour cette documentation automatique comprennent les suivants champs: 1. Le numéro de reconnaissance—représente le numéro d'ordre de la fiche et l'année de l'indexation de la fiche.

2. La cote, le numéro de la revue-se réfère au répertoire de la Bibliothèque de l'Institut.

3. Le titre de l'article

4. L'auteur (les auteurs)

5. La source — la Maison d'Édition et le lieu d'apparition

6. La date

7. Le titre de la revue, le volume, le nombre de pages, de figures, de planches

8. La langue de l'article

9. La langue du résumé

10. Le domaine, c'est-à-dire le domaine général auquel se réfère l'article, en prenant en considération les catégories suivantes: archéologie, numismatique, épigraphie, paléofaune, paléogéographie, histoire militaire, histoire médiévale, histoire antique etc.

11. Les descripteurs=mots-clé qui représentent en fait le contenu résumé de l'article.

La plupart de nos fiches présentent les matériaux archéologiques, parce qu'elles reflètent les découvertes par hasard ou à la suite de recherches systématiques. Dans ce cas, nous avons pris en considération l'ordre suivant: localité, forme de relief,

⁷ *Indice S.C.I.V. — S.C.I.V.A., 1950—1984*, in SCIVA, t. 36, nr. 1—2, p. 31—177.

époque, période, culture, siècle, méthodes de recherche, le contexte de la découverte, l'inventaire archéologique avec les conclusions afférentes et les analogies strictement nécessaires.

Dans le cas d'un site archéologique qui présente plusieurs niveaux archéologiques, on commence avec le niveau le plus ancien, avec le matériel afférent et puis on présente les niveaux suivants, selon la même méthode. C'est dans la même manière qu'on a procédé pour les fiches concernant le matériel épigraphique, numismatique, la paléofaune etc.

Un autre type est l'article de synthèse, mais le trésor de termes proposé par nous n'y était pas adéquat. Pour résoudre d'une manière satisfaisante ce problème nous avons fait appel aux normes générales de rédaction d'un résumé et puis nous l'avons transcrit en descripteurs.

Une situation à part a été posée par les articles de type répertoire archéologique d'une zone ou microzone, où l'abondance de termes était très grande et, pendant l'indexation, quelques descripteurs se répétaient même dix fois dans une fiche.

Dans ce cas nous avons systématisé rigoureusement le matériel et nous avons abrégé la fiche pour pouvoir l'introduire dans le calculateur.

Le traitement est fait sur la base du paquet du programme MISTRAL (Mémorisation d'Informations, Sélection Traitement et Recherche Automatique) qui est créé par la firme CII et qui a comme objectif l'automatisation du stockage et de la recherche des informations de type bibliographique.

Les programmes du paquet sont réalisés dans les langages FORTRAN et ASSIRIS pour les calculateurs IRIS/FELIX.

À titre d'exemple, nous allons présenter quelques types de bulletins qui représentent le stade actuel de notre système de documentation :

BRACELET/LA PÉRIODE ÉNÉOLITHIQUE/LA PÉRIODE DE BRONZE/LA PÉRIODE HALLSTATT

LA CULTURE STARČEVO-CRIȘ

LA CULTURE CUCUTENI—ARIUȘD

LA PHASE CUCUTENI A

LA PHASE CUCUTENI B

LA PHASE CUCUTENI AB

LES CELTES

Il y a la possibilité d'obtenir seulement les indications bibliographiques, mais aussi la fiche toute entière avec tous les descripteurs.

Sauf les bulletins proposés par nous, on peut réaliser aussi d'autres, à la sollicitation des chercheurs, qui peuvent répondre à des demandes plus nuancées, comme par exemple, l'évolution d'un certain type d'objet à travers le temps etc.

Les résultats obtenus par nous sont appréciés comme intéressants pour l'actuel stade du travail. Il faut continuer l'indexation coordonnée pour le nombre le plus grand des publications. Il serait aussi désirable que les critères employés par nous soient assimilés par les responsables de publications.

À l'avenir, les articles devraient contenir une nouvelle partie—les mots-clé les descripteurs, sélectionnés par les auteurs et qui constituent le micro-résumé de l'ouvrage, nécessaire pour une documentation moderne. Dans ces conditions, il fallait une méthode unitaire de travail qui facilite la documentation scientifique en archéologie.

OBSERVAȚII ANTROPOLOGICE ASUPRA MATERIALULUI OSTEOLÓGIC UMAN DE LA TRIFEȘTI (JUD. IAȘI), DATÎND DIN PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE (SECOLELE XIII—XIV E.N.)

DE

DAN BOTEZATU, PETRU CANTEMIR și GEORGETA MIU

Introducere. Săpăturile în necropola feudală de la Trifești (jud. Iași), au început în anul 1959, sub conducerea lui Ion Ioniță * de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, ele avînd un caracter de salvare. Cu această ocazie, au fost scoase la iveală un număr de 22 schelete, care au fost studiate de unul dintre noi în 1970 (5). Ulterior, în anul 1981, săpăturile au fost reluate sub conducerea lui Victor Spinei *, arheolog de la același institut ieșean, descoperindu-se încă 62 de morminte de înhumăție. Cum ambele săpături au fost executate în același perimetru și cum datarea mormintelor (făcută de cei doi autori ai săpăturilor arheologice) aparține aceleiași epoci istorice (secolele XIII—XIV e. n.), ne-am propus ca în această lucrare să studiem întregul material osteologic, printr-o caracterizare antropologică de ordin populațional, care să ne permită unele concluzii mai largi asupra populației care a trăit în această perioadă.

Amintim aici că cercetări antropologice asupra unor materiale osteologice provenind din perioada feudală timpurie au mai fost executate în anii anteriori, dar ele sînt prea puține pentru schița de ansamblu a structurii antropologice a populației românești din acele timpuri. Pentru Moldova consemnăm cercetările asupra seriilor de schelete din secolele XIII—XIV de la Doina (11) și Trifești, cea de la Piatra Neamț-Bitca Doamnei (5) din secolul al XIII-lea, cea de la Hudum (2) din secolele XIII—XV și cea de la Traian (12) din secolul al XVI-lea.

Pentru Cîmpia Dunării (Dobrogea, Muntenia și Oltenia) vom aminti lucrările referitoare la populațiile de la Garvăn-Dinogetia (9) din secolele X—XII, Coconi (4) din secolele XIV—XV, Zimnicea (3) din secolele XIV, Verbicioara (10) din secolele XII—XIV, Turnu-Severin (14) din secolele XII—XVI și Străulești (15) din secolele XIV—XV.

În Transilvania, cercetările sînt mai sumare, ele fiind reprezentate doar prin seriile de la Cuhea (16) din secolul al XIV-lea, Alba Iulia (6) din secolele X—XII și Giulești (15) din secolele XIV—XIX.

Iată de ce considerăm că prezentul studiu vine să completeze și să contureze acest tablou cu date antropologice noi asupra particularităților antropologice ale populațiilor care au trăit în perioada feudală timpurie pe teritoriul țării noastre.

Materialul și tehnicile de lucru. Materialul osteologic avut la dispoziție este format din 87 schelete sau resturi de schelete înhumate, provenind din 84 morminte (mormintele nr. 30 și nr. 40, descoperite în anul 1981, conțin cîte 3 și, respectiv, 2 schelete).

Din cauza gradului avansat de deteriorare a multor schelete, în timpul șederii în solul acid, și din cauza numărului foarte mare de copii decedați sub 14 ani (peste 52% din numărul întregii populații), nu au putut fi recuperate pentru studiu biometric și morfologic decît un număr de 33 schelete, restul scheletelor de copii și adolescenți fiind folosite doar pentru studiul paleodemografic.

(* Autorii mulțumesc și pe această cale pentru materialul osteologic pus la dispoziție de către autorii săpăturilor și pentru informațiile furnizate.

TABELUL I

Lista scheletelor provenite din săpăturile efectuate în anul 1981 în necropola de la Trifești și principalele caracteristici antropologice

Nr. schelet	Sexul	Vîrsta	Indicele cranian	Indicele facial	Indicele nazal	Indicele orbital	Statura (cm.)	Diagnoza tipolog.*
1	?	6 luni	—	—	—	—	—	—
2	Feminin	18—20 ani	—	50,39	51,06	76,92	158	D+A
3	?	9 ani	—	—	—	—	—	—
4	Feminin	40—50 ani	—	—	—	—	161	—
5	Masculin	20—30 ani	—	—	—	—	—	—
6	Masculin	21—22 ani	—	—	—	—	169	—
7	Masculin	25—30 ani	78,53	48,59	49,06	76,19	—	—
8	Feminin	50—60 ani	—	—	—	—	164	—
9	?	7—8 ani	—	—	—	—	—	—
10	?	0—6 luni	—	—	—	—	—	—
11	?	6—7 ani	—	—	—	—	—	—
12	Feminin	40 ani	—	—	—	—	160	—
13	?	7 ani	—	—	—	—	—	—
14	Feminin	30—40 ani	—	—	—	—	—	—
15	?	9—12 luni	—	—	—	—	—	—
16	Feminin	20 ani	74,57	56,25	46,67	78,95	155	M
17	Masculin	25—30 ani	78,45	57,50	43,40	88,89	156	—
18	?	7 ani	—	—	—	—	—	—
19	Feminin ?	7 ani	—	—	—	—	—	—
20	?	6—6 ¹ / ₂ ani	—	—	—	—	—	—
21	?	9 ani	—	—	—	—	—	—
22	Masculin	17—18 ani	82,02	51,15	47,06	85,0	165	(A+M)+0
23	Feminin	20—22 ani	—	59,82	47,06	80,48	158	—
24	Feminin	20—25 ani	79,43	51,28	47,73	69,23	159	(M)+Pr.
25	Feminin ?	9—10 ani	81,18	47,54 ?	52,38 ?	80,56	—	—
26	Feminin ?	7	—	—	—	—	—	—
27	?	3	—	—	—	—	—	—
28	?	6—7 ani	—	—	—	—	—	—
29	?	12—14 ani	—	—	—	—	—	—
30	Masculin	45—50 ani	—	—	—	—	—	—
30 A	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
30 B	?	11 ani	—	—	—	—	—	—
31	Masculin	40 ani	76,11	54,33	57,69	80,0	157	(M)+0
32	Masculin	20 ani	—	—	—	—	154	—
33	?	6—7 ani	—	—	—	—	—	—
34	?	8 ani	—	—	—	—	166	—
35	Masculin	25—30 ani	—	—	—	—	166	—
36	?	8—9 ani	—	—	—	—	—	—
37	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
38	Feminin	30—35 ani	86,47	—	—	—	156	—
39	Feminin	25—30 ani	—	—	—	—	154	—
40 A	Masculin	20 ani	—	—	—	—	165	—
40 B	?	5 ani	—	—	—	—	—	—
41	?	2—3 ani	—	—	—	—	—	—
42	?	2—3 ani	—	—	—	—	—	—
43	?	2 ¹ / ₂ ani	—	—	—	—	—	—
44	Masculin	40—45 ani	—	—	—	—	165	—
45	Masculin	55—60 ani	—	—	—	—	163	—
46	?	6 ani	—	—	—	—	—	—
47	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
48	Feminin	18—20 ani	84,76	56,30	50,0	84,62	—	(M)+D
49	?	7 ani	—	—	—	—	—	—
50	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
51	Feminin	60—65 ani	—	—	—	—	154	—
52	?	11 ani	—	—	—	—	—	—
53	Masculin	55—60 ani	—	—	—	75,0	159	—
54	?	2 ani	—	—	—	—	—	—
55	Masculin ?	8 ani	—	—	—	—	—	—
56	Masculin ?	19—20 ani	—	—	—	—	—	—
57	?	1 an	—	—	—	—	—	—
58	Masculin	20—25 ani	—	—	—	—	165	—
59	Feminin	25—30 ani	81,39	46,87	55,55	75,60	153	(M)+Pr.
60	Masculin	30—45 ani	—	—	—	—	168	—
61	Feminin	20—22	75,28	55,08	46,0	87,50	158	M
62	Feminin	19 ani	—	—	—	—	160	—

*) S-au folosit următoarele prescurtări: D = dinaric; A = alpin; M = mediteranoid; 0 = esteuroid; Pr. = protoeuroid () = caractere dominante.

Studiul antropometric și conformativ al fiecărui schelet s-a realizat după tehnicile elaborate de R. Martin și K. Saller (8), pentru evaluarea dimensiunilor utilizându-se noile scări dimorfice ale lui V. P. Alexeev și G. F. Debeț (1), la evaluarea indicilor folosindu-se scările unitare clasice. Pentru caracterizarea somatoscopică și tipologică ne-am ghidat după metodele și scările lui P. Broca, J. Weninger, E. von Eickstedt (7) și G. Oliver (3).

Caracteristici paleodemografice. Caracterul necomplet și deteriorat al acestei serii de schelete, ne-a împiedicat să stabilim sexul la toți subiecții, în special la copii, dar vârsta a putut fi apreciată în mare, la întregul lot avut la dispoziție. În tabelul II am redat distribuția pe sexe și vârste a scheletelor din această serie.

TABELUL II

Repartiția scheletelor de la Trifești după vârste și sexe

Sexul Vârsta (ani)	Bărbați		Femei		Indeterminabili		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Infans I (0—7)	—	—	—	—	24	27,58	24	27,58
Infans II (7—14)	—	—	—	—	22	25,28	22	25,28
Juvenis (14—18)	4	4,60	3	3,45	1	1,15	8	9,20
Adultus (19—30)	8	9,20	10	11,49	—	—	18	20,69
Maturus (31—59)	8	9,20	6	6,90	—	—	14	16,09
Senilis (60—x)	—	—	1	1,15	—	—	1	1,15
Total	20	22,99	20	22,99	47	54,02	87	99,99

Dacă analizăm datele înscrise în acest tabel, constatăm în primul rând prezența unui număr foarte mare de schelete de copii, atât la vârsta mică (infans I=27,58%) cât și de vîrstă ceva mai mare (infans II=25,28%), numărul lor reprezentînd luați împreună cu adolescenții, 62,06% din întreaga populație, cifră extrem de ridicată și nemăintîlnită la nici una din seriile studiate pînă în prezent. Pentru explicarea acestui fapt, ne punem întrebarea dacă nu cumva, în cadrul colectivității feudale de la Trifești, izbucnise o puternică epidemie, care a afectat cel mai grav vîrstele infantile, sau dacă condițiile de trai precare nu au favorizat o mortalitate la copii, mai mare ca la alte populații. În sprijinul acestei din urmă ipoteze putînd veni și inventarul funerar extrem de sărăcăcios găsit în cursul săpăturilor arheologice.

În al doilea rînd, rezultă că 37,93% din populație ajunsese la vîrsta cel puțin adultă, dar 20,69% nu au mai trecut de această vîrstă, 16,09% au decedat fără să ajungă vîrsta bătrîneții și doar un infim procent de 1,15% (adică un singur individ) a trecut de acest prag.

Din punctul de vedere al repartiției pe sexe, înregistrăm un perfect echilibru între cele două sexe (22,99%), acest echilibru menținîndu-se aproape constant în cadrul celor trei mari categorii de vîrstă : adolescență, adultă și matură.

În tabelul III am înscris mortalitatea populației de la Trifești, unde se poate urmări procentajul de supraviețuitori, probabilitatea morții și speranța de viață, calculată din 5 în 5 ani, pentru întreaga serie și pentru seriile de bărbați și femei care au depășit vîrsta de 20 de ani. Se constată că valoarea speranței de viață la naștere a acestei populații este foarte scăzută și dacă o comparăm cu datele obținute pentru alte serii moldovene, mai mult sau mai puțin contemporane (Tabelul IV), observăm că aceasta este cea mai scăzută dintre ele. De asemenea, constatăm că speranța de viață la seria feminină este cu aproape doi ani mai mică decît cea a bărbaților, începînd cu vîrsta de 20 de ani și se menține sub valorile masculine pînă la 30—34 ani, cînd valorile devin egale, după această vîrstă situația inversîndu-se în favoarea femeilor.

Etapa de viață cea mai favorizată la această populație este cea între 30—40 ani, cînd ambele sexe prezintă speranța de viață cea mai ridicată ; aceasta înseamnă că perioada cea mai critică era cea adultă (între 20—30 ani) și că, depășindu-se această perioadă, indivizii maturi aveau șanse de supraviețuire mai mari decît acele cu 10 ani în urmă.

Comparînd speranța de viață la naștere, la vîrsta de 20 de ani (separat pentru fiecare sex) și procentul mortalității la copii între 0—14 ani și adolescenți, la populația feudală de la Trifești și la alte populații moldovene din aceeași perioadă sau din perioade apropiate, observăm că seria de la Trifești prezintă valorile cele mai scăzute pentru speranța de viață și cele mai mari în privința mortalității copiilor și adolescenților, datele cele mai apropiate de acestea revenind seriei de la Hudum, situată și ea tot în partea de nord-est a Moldovei.

TABELUL III

Mortalitatea și speranța de viață la populația feudală din Trifești

Clasa de vîrstă	N (D _x)	Supravețuitori (l _x)	Probabilitatea morții (q _x)	Speranța de viață (l _x ⁰)	% (d _x)
1	2	3	4	5	6
S e r i a î n t r e a g ă					
0-4	11	100,00	0,1264	18,88	12,64
5-9	25	87,36	0,3290	16,25	28,74
10-14	10	58,62	0,1960	17,99	11,49
15-19	8	47,13	0,1952	16,77	9,20
20-24	9	37,93	0,2726	15,23	10,34
25-29	9	27,59	0,3748	15,00	10,34
30-34	1	17,15	0,0667	17,50	1,15
35-39	2	16,10	0,1428	13,57	2,30
40-44	4	13,80	0,3333	10,41	4,60
45-49	2	9,20	0,2500	9,37	2,30
50-54	2	6,90	0,3333	6,67	2,30
55-59	3	4,60	0,7500	3,75	3,45
60-64	1	1,15	1,0000	2,50	1,15
	87				
B ă r b a ț i					
20-24	4	100,00	0,2500	16,25	25,00
25-29	4	75,00	0,3333	15,83	25,00
30-34	—	50,00	—	17,50	—
35-39	1	50,00	0,1250	12,50	6,25
40-44	3	43,75	0,4285	8,93	18,75
45-49	1	25,00	0,2500	8,75	6,25
50-54	1	18,75	0,3333	5,83	6,25
55-59	2	12,50	1,0000	2,50	12,50
60-64	—	—	—	—	—
	16				
F e m e i					
20-24	5	100,0	0,2941	14,46	29,41
25-29	5	70,59	0,4166	14,17	29,41
30-34	1	41,18	0,1428	17,50	5,88
35-39	1	35,30	0,1103	15,00	5,88
40-44	1	29,42	0,1999	12,50	5,88
45-49	1	23,54	0,2498	10,00	5,88
50-54	1	17,66	0,3330	7,50	5,88
55-59	1	11,78	0,4992	4,99	5,88
60-64	1	5,88	1,0000	2,50	5,88
	17				

TABELUL IV

Valorile sinoptice ale speranței de viață și mortalității la o serie de populații feudale din Moldova (%)

Speranța de viață și mortalitatea	Trifești sec. XIII—XIV	Doina sec. XIII—XIV	Hudum sec. XIII—XV	Traian sec. XVI
la naștere	18,88	22,95	19,57	27,86
la 20 ani bărbați	16,25	16,52	16,27	21,78
la 20 ani femei	14,46	17,50	10,73	18,08
mortalitate copii	52,86	45,40	44,55	28,57
mortalitate adolescenți	9,20	3,10	12,87	7,14

Caracteristicile paleoantropologice ale regiunii cefalofaciale și ale scheletului postcranian. Prezentul studiu cuprinde date antropometrice (dimensiuni și indici) pentru neurocraniu, craniul facial și scheletul postcranian, precum și date morfologice atât pentru materialul osteologic ce s-a pretat la restaurare, cât și pentru fiecare piesă osoasă separată. Parametrii statistici pentru principalele dimensiuni și indici analizați sînt prezenți în tabelul V.

TABELUL V

Media principalelor dimensiuni și indici cefalo-faciali pe sexe și seria sintetică a scheletelor de la Trifești

Nr. Martin	Caracterul (dimensiuni)	B ă r b a ți				F e m e i				S e r i a î n t r e a g ă			
		N	Min-max	M	0	N	Min-max	M	0	N	Min-max	M	0
1	G-op	4	177-181	179,50	1,58	7	164-178	172,08	4,11	11	164-181	174,78	4,94
8	Eu-eu	5	137-146	141,70	1,53	7	129-147	140,07	6,08	12	129-147	140,75	4,82
9	Ft-ft	6	94-105	98,66	4,06	9	89-96	93,28	2,39	15	89-105	95,43	4,12
10	Co-co	6	115-123	117,83	2,87	9	108-125	115,62	6,22	15	108-125	116,50	5,26
12	Ast-ast	7	106-120	111,21	4,46	6	104-117	111,50	5,00	13	104-120	111,34	4,72
17	Ba-b	2	131-137	134,50	3,00	5	124-139	130,30	5,19	7	124-139	131,50	5,04
20	Po-b	5	103-115	112,10	4,36	6	108-115	112,0	2,92	11	103-115	112,04	3,86
45	Zy-zy	4	120-142	130,50	7,96	7	112-129	118,36	5,27	11	112-142	122,77	8,65
47	N-gn	4	110-115	114,0	2,06	4	101-109	105,50	3,16	8	101-115	109,75	5,01
48	N-pr	5	62-69	67,70	2,71	8	60-67	64,50	2,29	13	60-69	65,73	2,91
51	Mf-ek	5	36-44	40,90	2,65	8	38-41	39,87	0,86	13	36-44	40,26	1,85
52	Înălț. orbitei	5	32-34	33,10	0,80	8	27-35	32,0	2,34	13	27-35	32,43	1,98
54	A1-a1	5	23-30	26,70	2,56	8	21-26	23,63	1,83	13	21-30	24,80	2,61
55	N-ns	5	46-55	51,90	3,0	8	44-51	48,0	2,69	13	44-55	48,50	3,39
62	O1-st	1	50	50	—	6	38-46	42,0	2,98	7	38-50	43,21	4,06
63	Enm ₂ -enm ₂	2	38-40	39,50	1,0	6	39-40	39,70	3,97	8	38-40	39,60	3,60
65	Kdl-kdl	5	105-125	113,50	6,81	9	102-122	110,94	6,88	14	102-125	111,85	6,96
66	Go-go	8	86-103	96,0	6,18	10	82-99	92,90	5,16	18	82-103	94,27	5,85
68	Adinc. mand.	8	62-79	69,62	4,42	9	65-71	68,61	1,79	17	62-79	69,08	3,34
I n d i c i													
69 ₁	In. la niv. g. ment.	9	28-34	31,83	1,94	11	25-34	29,32	2,28	20	25-34	30,45	2,47
69 ₃	G. la niv. g. ment.	9	10-15	12,50	1,63	11	10-13	11,77	1,21	20	10-15	12,10	1,46
70	Înălț. ram. vertic.	8	53-65	57,75	3,49	9	50-68	56,50	4,92	17	50-68	57,08	4,35
71	Lărg. ram. vertic.	9	27-38	32,05	3,53	11	26-33	29,23	1,91	20	26-38	30,50	2,09
8/1	Indicele cefalic	4	76-82	79,0	2,17	7	74-86	81,35	4,51	11	74-86	80,50	4,0
17/1	I. baz. breg. lon.	2	72-76	74,50	2,0	5	69-80	75,30	3,65	7	69-80	75,07	3,28
20/1	I. porio-br.-l.	4	63	63,0	—	6	60-67	65,0	2,57	10	60-67	64,40	2,11
17/8	I. baz. br. long.	2	93-95	94,50	1,0	5	89-107	94,50	6,60	7	89-107	94,50	5,60
20/8	I. porio-br.-tr.	5	72-83	79,10	3,82	6	76-89	80,33	4,26	11	72-89	79,77	4,11
9/10	I. frontal tr.	6	81-86	83,50	1,91	9	76-85	80,84	3,30	15	76-85	81,90	3,11
9/8	I. frontal par.	4	64-76	69,50	4,58	5	63-68	66,68	1,85	9	63-76	68,05	3,59
12/8	I. occipit. tr.	5	72-84	79,30	4,11	6	75-86	79,83	3,77	11	72-86	79,59	3,94
47/45	I. facial total	4	80-91	87,50	4,30	4	86-91	90,0	2,06	8	80-91	88,75	3,59
48/45	I. facial sup.	4	48-57	53,0	3,35	7	50-59	54,64	2,99	11	48-59	54,04	3,22
52/51	I. orbitar	5	75-88	81,10	5,08	8	69-87	79,87	5,33	13	69-88	80,34	5,27
54/55	I. nazal	5	43-60	51,70	6,33	8	42-59	49,0	4,71	13	42-60	50,04	5,57
63/62	I. palatal	1	80	80,0	—	6	90-108	99,16	6,60	7	80-108	96,50	8,94
45/8	I. jugo-parietal	4	84-102	92,25	6,57	5	80-88	81,10	2,65	9	80-102	88,27	5,98
66/65	I. mandib. trans.	5	78-87	84,30	3,65	9	78-88	83,28	2,74	14	78-88	83,64	3,13
69 ₃ /69 ₁	I. de rob. man.	8	31-48	37,88	5,54	11	32-48	39,50	5,47	19	31-48	38,82	5,50
70/71	I. ram. vert.	8	43-66	54,37	3,96	9	42-57	52,28	4,46	17	42-66	53,26	5,81

Craniul neural. Diametrele orizontale ale neurocraniului oferă medii masculine mijlocii, atât pentru dimensiunea longitudinală (179,5 mm) cât și pentru cea transversală (141,7 mm), raportul lor dând un indice cranian de tip mezocran accentuat (79,0). La femei, media diametrului longitudinal este mijlocie (172,08 mm) dar cea a diametrului transversal se situează la limita inferioară a categoriei largi (140,07); din această cauză și media indicelui cranian depășește cu puțin limita categoriei mezocrane, ea plându-se către partea inferioară a categoriei brahocrane (81,35).

Variabilitatea indicelui cranian, așa după cum această se vede din tabelul de mai jos, este mică la bărbați, unde categoria mezocrană deține numărul cel mai mare de cazuri, singura categorie reprezentată fiind cea brahocrană. La femei, variabilitatea acestui indice este puțin mai amplă, patru categorii având reprezentanți, trei dintre ele cu același număr de subiecți și doar una singură, cea doliocrană, cu un singur caz.

Mediile înălțimii porio-bregmatice la ambele sexe sînt aproximativ egale (112 mm), ele aparținînd însă dimorfismului sexual la două categorii diferite. Astfel, media masculină aparține categoriei scurtă (la limita ei superioară), în timp ce media feminină aparține categoriei înalte (și aici la limita inferioară a acesteia.)

Indicele porio-bregmatic longitudinal la ambele sexe este de tip hipsicran, media masculină situându-se la limita inferioară a categoriei (63,0) iar cea feminină în centrul categoriei (65,0). Indicele porio-bregmatic transversal se comportă diferit prin mediile sale la cele două sexe, astfel media la bărbați aparține limitei superioare a categoriei tapeinocrane (79,10), în timp ce la femei depășește cu puțin această limită, plasându-se în categoria metriocrană (80,33).

TABELUL VI
Repartiția pe categorii a indicelui cranian

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Ultradolicocrană ($x-64,9$)	—	—	—	—
Hiperdolicocrană (65—69,9)	—	—	—	—
Dolicocrană (70—74,9)	—	—	1	14,29
Mezocrană (75—79,9)	3	75,00	2	28,57
Brahicrană (80—84,9)	1	25,00	2	28,57
Hiperbrahicrană (85—89,9)	—	—	2	28,57
Ultrabrahicrană (90— x)	—	—	—	—

Repartiția pe categorii a acestor indici, ne arată că indicele porio-bregmatic longitudinal este în totalitate hipsicran la bărbați și ceva mai variabil la femei, unde și categoria octocrană are reprezentanți; la indicele porio-bregmatic transversal repartiția bărbaților se face între două categorii, cea metriocrană și cea tapeinocrană, cu un ușor avantaj pentru prima categorie; la femei sînt reprezentate toate categoriile, procentul maxim aparținînd însă categoriei tapeinocrane.

TABELUL VII
Repartiția pe categorii a indicilor porio-bregmatici

a) longitudinal					b) transversal				
Categoria	Bărbați		Femei		Categoria	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%		N	%	N	%
Camecrană (x-57,9)	—	—	—	—	Tapeinocrană (x-79,9)	2	40,0	4	66,6
Ortocrană (58—62,9)	—	—	2	33,33	Metriocrană (80—85,9)	3	60,0	1	16,67
Hipsicrană (63—x)	4	100,0	4	66,67	Acrocrană (86—x)	—	—	1	16,67

Diametrul minim al frunții este mijlociu la ambele sexe (98,66 mm bărbați și 93,28 mm la femei), dînd un indice fronto-parietal mediu de tip eurimetop la bărbați (69,50) și metriometop la femei (66,90), indicînd în acest fel o frunte mai îngustă la acestea din urmă, în comparație cu primii. Repartiția pe categorii a acestui indice reflectă situația de mai sus, bărbații fiind concentrați mai mult în categoria eurimetopă și mai puțin în celelalte categorii, iar majoritatea femeilor în categoria metriometopă și doar un caz în categoria stenometopă.

TABELUL VIII
Repartiția pe categorii a indicelui fronto-parietal

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Stenometopă ($x-65,9$)	1	25,0	1	20,0
Metriometopă (66—68,9)	1	25,0	4	40,0
Eurimetopă (69— x)	2	50,0	—	—

Lărgirea frontală maximă este, prin media sa, mijlocie la cele două grupe (117,83 mm la bărbați și 115,62 mm la femei), iar indicele frontal transversal, care definește forma frunții după aspectul creștelor temporale, ne arată prin mediile sale că aceasta era ovală atât la bărbați (85,50) cât și la femei (80,84). Repartiția pe categorii a acestui indice confirmă situația de mai sus, bărbații concentrându-se în mod absolut în categoria cu crește intermediare, femeile având procente maxime în aceeași categorie, dar și categoria cu forme sferice fiind bine reprezentată.

TABELUL IX

Repartiția pe categorii a indicelui frontal transversal

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Crește divergente ($x-79,9$)	—	—	4	44,44
Crește intermediare ($80-99,9$)	6	100,0	5	55,55
Crește paralele ($100-x$)	—	—	—	—

Lărgimea occipitalului la eșantionul masculin prezintă o medie ce aparține limitei superioare a categoriei mijlocii (111,21 mm), dar indicele parieto-occipital aparține categoriei largi (79,30), dar la limita inferioară a acesteia. La eșantionul feminin, media acestei dimensiuni se situează în categoria largă (111,5 mm) ca și media indicelui parieto-occipital (79,83), repartiția pe categorii a acestuia fiind redată în tabelul de mai jos.

TABELUL X

Repartiția pe categorii a indicelui parieto-occipital

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Occipital îngust ($x-71,9$)	—	—	—	—
Occipital mijlociu ($72-78,9$)	3	60,0	2	33,33
Occipital larg ($79-85,9$)	2	40,0	3	50,0
Occipital foarte larg ($86-x$)	—	—	1	16,67

Forma neurocraniului în norma verticală este în marea majoritate a cazurilor ovoidă, urmată de forma pentagonoidă, care împreună cu cea sferoidă, este încă bine reprezentată, în special la femei. Forma romboidă se întâlnește doar într-un singur caz. Forma cea mai frecventă a neurocraniului în norma occipitală, este cea de „casă” și mai puțin de „bombă”, forma de „cort” întâlnindu-se doar în două cazuri. Relieful neurocraniului este în general slab dezvoltat la această populație, în special la femei, doar reliefurile mastoidian și supramastoidian fiind mai dezvoltate, primul având chiar o dezvoltare puternică la bărbați.

Examinarea craniilor seriei de la Trifești ne-a permis să punem în evidență câteva dispoziții mai rare, astfel sutura metopică la un singur craniu (de copil), sutura mendoza la 3 crani (2 masculine și 1 feminin), oase suplimentare vormiene pe sutura lamboidă în nouă cazuri (3 crani de bărbați și 6 de femei).

Craniul facial. Masivul facial oferă mediile lărgimii bizigomatice de tip îngust la ambele serii dar, în timp ce la bărbați ea este la limita superioară a categoriei (130,5 mm), la femei ea se plasează la limita inferioară a acestei categorii (118,36 mm), ținând cont bineînțeles de dimorfismul sexual dimensional.

Înălțimea totală a masivului facial este scurtă atât la bărbați (114,0 mm) cât și la femei (105,5 mm). Înălțimea superioară a feței aparține, prin valoarea sa medie, formelor scurte (67,70 mm) la bărbați și formelor mijlocii la femei (64,50 mm), dar la limita inferioară a categoriei. Dintre cei doi indici care exprimă raporturile dimensiunilor verticale a feței cu lărgimea bizigomatică, indicele facial total își plasează mediile în categoria mezoprosopă la bărbați (87,50) și în cea leptoprosopă la femei (90,0), aceeași situație observându-se și la repartiția cazurilor pe categorii (Tabelul XI). Al doilea indice, sau indicele facial superior, este mezen, prin mediile sale, la ambele sexe, dar și aici se poate constata aceeași tendință spre fețele înalte (leptene) la femei (54,64) și bărbați (53,0).

TABELUL XI

Repartiția pe categorii a indicilor faciali

a) Indicele facial total					b) Indicele facial superior				
Categorie	Bărbați		Femei		Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%		N	%	N	%
Hipereuriprosopă	—	—	—	—	Hipereurienă	—	—	—	—
Euriprosopă	1	2,50	—	—	Eurienă	1	2,50	—	—
Mezoprosopă	2	50,00	1	25,0	Mezenă	2	50,0	3	42,86
Leptoprosopă	1	25,0	3	75,0	Leptenă	1	25,0	4	57,14
Hiperleptoprosopă	—	—	—	—	Hiperleptenă	—	—	—	—

Lărgimea orbitei, medie, cu o variabilitate destul de amplă la populația studiată aici, se situează la ambele sexe la limita superioară a categoriei înguste (40,9 mm și 39,87 mm). Înălțimea orbitei nu este prea ridicată, mediile sale plasându-se la limita superioară a categoriei scurte la ambele grupe (33,1 mm și 32,0 mm). Indicele orbital este și el unitar la întreaga populație, cu o medie mezoconică de 81,10 bărbați și 79,87 femei, dar la repartitia sa pe categorii se constată o ușoară tendință a bărbaților spre orbite hipsiconci (Tabelul XII).

TABELUL XII

Repartiția pe categorii a indicelui orbital

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Cameconică ($x-75,9$)	1	20,0	1	12,50
Mezoconică (76—84,9)	2	40,0	6	75,00
Hipsiconică (85— x)	2	40,0	1	12,50

Lărgimea nasului este largă la bărbați (26,7 mm) și mijlocie la femei (23,63 mm), iar înălțimea sa de tip mijlociu la ambele sexe (51,9 mm și 48,0 mm). Raportul dintre aceste dimensiuni, exprimat prin indicele nazal, este influențat de prima dimensiune, în sensul că bărbații prezintă media camerină (51,70), adică un nas ceva mai scurt și larg, iar femeile o medie mezorină (49,0), adică un nas mai bine armonizat.

TABELUL XIII

Repartiția pe categorii a indicelui nazal

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Leptorină ($x-46,9$)	1	20,0	3	37,50
Mezorină (47—50,9)	2	40,0	3	37,50
Camerină (51—57,9)	1	20,0	1	12,50
Hipercamerină (58— x)	1	20,0	1	12,50

Lungimea bolții palatine se înscrie în categoria mare la bărbați (50,0 mm) și mică la femei (40,3 mm), iar lărgimea sa în categoria mijlocie la ambele loturi (39,5 mm și 39,7 mm). Indicele palatal aparține la bărbați categoriei mezostafiline (80,0) și la femei categoriei brahistafiline (99,16).

Mandibula oferă o profunzime (distanța dintre proiecția pogonionului pînă la linia ce unește cele două gonioane) mică atât la bărbați (69,62 mm) cît și la femei (68,61 mm). Lărgimea sa (diametrul

bigoniac) este îngustă la bărbați (96,0 mm) și mijlocie la femei (92,9 mm). Indicele mandibular mediu se integrează în categoria mijlocie (84,30 și 83,28) la cele două eșantioane. Înălțimea corpului mandibular la nivelul găurii mentoniere prezintă medii ridicate (31,83 mm și 30,5 mm), însă grosimea osului la același nivel este mijlocie (12,5 mm și 11,77 mm), pentru că și indicele de robusticitate al osului nu este decât de tip mijlociu (37,78 și 39,50).

Vom completa analiza craniului facial cu câteva caractere morfologice de ordin descriptiv. Examinarea malarelor ne-a permis să constatăm că ele au o dispoziție ori în plan parasagital (intermediar), ori în plan temporal, orientarea frontalizată lipsind la această serie. Fosa canină oferă o dezvoltare slabă sau cel mult mijlocie. Forma aperturii piriforme este în marea majoritate a cazurilor de tip antropin, formele cu șanț și fosă prenazală fiind remarcată doar la bărbați în câte un caz. Spina nazală este în general slabă sau mijlocie și mai rar proeminentă. Bolta palatină prezintă cel mai des o formă paraboloidă la ambele serii, urmată de forma upsiloidă la bărbați, forma elipsoidă fiind semnalată numai la femei. Adîncimea ei este mijlocie și mai rar pronunțată. Mandibula este mai robustă la bărbați și mai gracilă la femei, cu un menton de regulă proeminent și de formă piramidală. Gonioanele au o dezvoltare mai marcată la lotul masculin decât la cel feminin.

Scheletul postcranian. În ansamblul său, scheletul postcranian prezintă un grad de gracilitate ridicat, chiar și la bărbați, unde impresiile musculare sînt totuși bine marcate. Humerusul are de obicei impresiile mușchilor deltoid și marele pectoral destul de pronunțate în majoritatea cazurilor, mai mult de jumătate din numărul lor avînd perforarea olecranului.

Femurul prezintă un grad de aplatizare în regiunea superioară a diafizei (exprimat prin indicele de platimerie) avansat, în special la grupul feminin, unde 47,06% din femure sînt hiperplatimere. Indicele de pilastrie ne arată că 92,86% din femurele masculine aveau această formațiune (cu o medie a indicelui de 110,85), în timp ce la femurele feminine întîlnim doar 52,94% din cazuri (cu o medie de 100,0). Majoritatea femurelor acestei populații are un relief subtrohanterian dezvoltat, exprimat cel mai frecvent printr-o creastă osoasă (93,21% la bărbați și 76,92% la femei) și o fosă subtrohanteriană (46,15% bărbați și 53,85% femei), trohanterul 3 fiind întîlnit la un singur schelet masculin. Aceste particularități ale femurului constatate la populația de la Trifești pot fi considerate drept formațiuni morfofuncționale de compensare determinate de o anumită dezvoltare a musculaturii (în special la bărbați), care se inseră în zonele respective, în raport cu funcționarea intensă a acesteia (mersul îndelungat pe jos, alergări, transport de poveri în spate etc).

Tibia este cel mai frecvent euricnemă (78,57% din cazuri la bărbați și 73,33 la sută la femei) sau mezonemă, formele platicneme lipsind. Fațeta „orientală” de articulație pentru astragal este prezentă la 78,57% din bărbați și 66,67% din femei.

Statura. Acest parametru a fost calculat după lungimea oaselor membrilor, utilizîndu-se în acest scop trei metode propuse de Manouvrier, Trotter-Gleser, precum și de E. Bretinger (pentru bărbați) și H. Bach (pentru femei), pentru a putea compara rezultatele noastre cu acele ale altor specialiști, calculînd apoi pentru fiecare schelet o medie a celor trei metode, pe care am considerat-o drept valoarea reală a staturii.

TABELUL XIV

Parametrii statistici ai staturii calculați prin trei metode

Metoda	B ă r b a ți				F e m e i			
	N	Min-Max	M	0	N	Min-Max	M	0
Manouvrier	13	150—176	161,3	6,98	17	149—164	155,9	3,45
Trotter-Gleser	13	156—181	166,9	6,49	17	152—166	159,0	3,58
Bretinger-Bach	13	157—164	165,8	4,93	17	153—164	159,1	2,30
Media	13	154—177	164,3	5,92	17	153—164	157,4	2,93

Tabelul de mai sus ne permite să apreciem (pe scara dimorfică a lui R. Martin) că statura medie a eșantionului masculin se înscrie la limita inferioară a staturilor mijlocii, în timp ce media feminină în cadrul categoriei supramijlocii. Acest fapt se poate constata și din repartitia procentuală pe categorii a staturilor.

TABELUL XV

Repartiția pe categorii a staturii medii la populația de la Trifești

Categorია	Bărbați		Femei		Categorია
	N	%	N	%	
Foarte mică (x—150)	—	—	—	—	Foarte mică (x—140)
Mică (151—160)	4	30,76	—	—	Mică (141—149)
Submijlocie (161—164)	1	7,69	2	11,76	Submijlocie (150—153)
Mijlocie (165—167)	5	38,46	5	29,41	Mijlocie (154—156)
Supramijlocie (168—170)	2	15,38	6	35,29	Supramijlocie (157—159)
Mare (171—180)	1	7,69	4	23,52	Mare (160—170)
Foarte mare (180—x)	—	—	—	—	Foarte mare (171—x)

Osteopatii și odontopatii. Din osteopatii cea mai frecventă este spondiloza, caracterizată prin prezența unor exofite pe corpurile vertebrale, indicând instalarea în zona coloanei vertebrale a unor aspecte reumatismale; ele au fost întâlnite la scheletele nr. 12, 53, 8, 45 și 51, unde zona cea mai afectată era cea lombară. De asemenea, la scheletul nasculin nr. 6 a fost identificată o excrescență osoasă în treimea inferioară a diafizei humerusului stîng, sub forma unui cioc îndreptat cu vârful în jos (6 mm lățime și 5 mm înălțime).

Din punct de vedere al odontopatiilor, vom remarca în primul loc faptul că la populația feudală de la Trifești procesul de cariere a dinților este foarte rar întâlnit la bărbați în comparație cu alte populații feudale și complet absent la femei; chiar și atunci cînd indivizii erau atinși de acest fenomen patologic se observă o singură carie sau cel mult două. De asemenea, am constatat că pierderile de dinți din timpul vieții erau destul de rare (4 indivizi), iar parodontoza a fost semnalată într-un singur caz, ca și granulomul dentar (scheletul nr. 44).

Concluzii

Din analiza caracterelor dimensionale, conformative și morfologice ale seriei studiate mai sus și din considerarea modului de grupare a datelor individuale rezultă că întreaga populație feudală de la Trifești se integrează în tipul europoid, negăsindu-se nici o influență a caracterelor mongoloide, fapt care indică o oarecare izolare a acestei populații în perioada marilor migrații asiatice întreprinse de pecenegi, uzi, cumani, tătari etc.

Pe de altă parte, constatăm la această populație existența unor forme amestecate ale tipului europoid, printre care cele mediterano-alpine, mediteranido-dinarice, alpino-dinarice ocupă un loc important.

Numărul redus de schelete și mai ales de cranii întregi nu ne permite prea multe informații de ordin tipologic asupra acestei serii, dar vom preciza că formele mediteranoide ușor brachicefalizate sînt cel mai bine reprezentate, la acestea adăugîndu-se cele protoeuropoide (în varianta sa atenuată și puternic gracilizată), alpinoide și dinaroide. În fine, remarcăm și prezența unor elemente esteuropoide, însă mult mai rare.

În legătură cu aceste date tipologice, trebuie să subliniem faptul că o structură polimorfă este caracteristică oricărei populații, cu atît mai mult unei populații de la începutul mileniului II al erei noastre. Totodată, trebuie să arătăm că prezența masivă a elementelor mediteranoide (combinat sau nu cu alte elemente) atestă pe plan antropologic prezența populației vechi, dat fiind că prezența acestei forme în regiunile noastre și în această perioadă o diferențiază de populațiile migratoare.

În fine, mai trebuie amintit faptul că structura antropologică a populației feudale de la Trifești, ce aparține secolelor XIII—XIV e. n. este, în linii mari, similară cu cea a populației actuale din aceeași localitate (studiată cu ocazia altor cercetări), putînd deci conchide că populația românească de aici era constituită încă din această perioadă și că influențele survenite ulterior, prin contactul acesteia cu alte populații, nu au avut darul să schimbe structura antropologică intimă a ei, ci doar să modifice raporturile dintre diversele tipuri antropologice.

BIBLIOGRAFIE

1. Alexeev V.P., Debetz G.F., *Kraniometria*, Moskva, Nauka, 1964.
2. Antoniu S., Obreja C., *Studiul antropologic al scheletelor medievale de la Hudum — Botoșani, din sec. XIII—XIV*, în *ArhMold.* X, 1985, p. 75—89.
3. Abdalla K., *Studiul antropologic asupra unor schelete din sec. XIV, descoperite la Zimnicea*, în *Probl. de Antrop.*, 4, 1959, p. 129—137.
4. Botezatu D., Ștefănescu Gh., *Studiul antropologic al scheletelor din cimitirele feudale de la Coconî (sec. XIV—XV) e.n.*, în *Stud. cerc. de Antrop.*, 7, 1970, p. 175—180.
5. Botezatu D., Ștefănescu Gh., *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale timpurii din Moldova din sec. XIII e.n.*, în *Stud. cercet. Antrop.*, 7, 1970, p. 13—18.
6. Botezatu D., Cantemir P., Miu G., *Necropola complexă de la Alba Iulia*. Studiul antropologic. (Inedit).
7. Eickstedt E.v., *Rassenkunde und Rassen Geschichte der Menschheit*, Stuttgart, 1937—1943.
8. Martin R., *Lehrbuch der Anthropologie*, vol. II, Jena, 1928.
9. Maximilian C., *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogetia (sec. X—XIII)*, în *Probl. de Antrop.*, 4, 1959, p. 105—127.
10. Maximilian C., *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (sec. XIII—XIV)*, în *Probl. de Antrop.*, 4, 1959, p. 79—104.
11. Necrasov O., Botezatu D., *Étude anthropologique des squelettes de Doina, datant des XIII—XIVe siècles*, în *Ann. roum. d'Anthrop.*, 1, 1964, p. 29—37.
12. Necrasov O., Cristescu M., *Contribution à l'étude anthropologique de la population Moldave du XVIe siècle*, în *An. št. Univ. Iași*, 3, 1957, p. 84—104.
13. Olivier J., *Pratique anthropologique*, Paris, 1960.
14. Popovici I., *Cimitirul feudal de la Turnu-Severin*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 2, 1965, p. 69—77.
15. Popovici I., *Așezarea feudală de la Străulești-București, cimitirul I (sec. XIV—XV)*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 3, 1966, p. 17—26.
16. Popovici I., *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din secolul al XIV-lea de la Cuhea-Maramureș*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 5, 1968, p. 33—37.
17. Popovici I., *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea bisericii din Giulești-Maramureș*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 6, 1969, p. 37—44.

ANTHROPOLOGICAL OBSERVATIONS REGARDING THE HUMAN OSTEOLOGICAL MATERIAL OF TRIFEȘTI DATING FROM THE EARLY FEUDAL PERIOD (13th—14th CENTURIES A. D.)

SUMMARY

The authors analyse 87 inhumated human skeletons found during the excavations effected in 1959 and in 1980 in the feudal necropolis of Trifești, district of Iași. The structure of the studied population as far as sex and age are concerned, reveals an extremely high infantile mortality, calculated for one of the lowest life expectancy, in comparison with other populations living in the same period.

From an anthropological view-point, the feudal population is characterized by a brain pan with a well marked mesocran cranial index in the case of male subjects and even a brachycran one as far as female subjects are concerned, with vertical brain pan indices of a hipsicran and tapeinocran type, the eurimetop forehead and the broad and slightly convex occipital bone having an attenuated profile. The face is mezen with a mesocran orbitar index and a mezin nasal index. They are of middle height and the post cranial skeleton is rather delicate.

The typological structure, polymorphous enough, indicates a prevalence of the mediteranoid type that is met in combination with either protoeuropoid features (in the attenuated and more delicate variant) or dinaroid elements, ellipsoid or esteuropoid; a total absence of mongoloid features is evident at the same time. Comparing this typological picture with that of other populations living in the same period we are able to record both a lot of resemblances and some differences; among the latter: the more substantial presence of mediteranoid elements in the series studied here in comparison with other series, as well as the decrease of the nordoid element as to be mentioned in the first place.

Translated by MARIANA MACAREVICI

STUDIUL MATERIALELOR PALEOFAUNISTICE DIN UNELE AȘEZĂRI FEUDALE RURALE DIN MOLDOVA

DE

SERGIU HAIMOVICI și ION COJOCARU

Cercetări cu privire la resturi din așezări rurale ale feudalismului dezvoltat nu s-au executat pînă acum în țara noastră, studiul de față reprezentînd de aceea un început în această privință ; el are însă dezavantajul că nu putem face nici o comparație cu paleofauna unor stațiuni din aceeași epocă situate în cadrul teritoriului patriei.

A fost studiat materialul faunistic aparținînd la cinci așezări¹ cantitatea sa ridicîndu-se la 1 412 fragmente determinate, care sînt însă din păcate repartizate foarte inegal în cadrul stațiunilor cercetate. Aproape în totalitate aceste fragmente reprezintă resturi menajere.

Așezările sînt situate în cadrul a două unități geografice distincte. Una dintre ele — Hlincea — se găsește pe malurile pîriului Nicolina (șesul Bahluiului) în imediata apropiere a orașului Iași (actualmente făcînd parte din acest municipiu), dar avînd în apropiere înălțimile de circa 400 de metri la Repedea și Bîrnova și astăzi puternic împădurite. Celelalte patru — Negrești, Obîrșia, Mălești și Siliște-Negoești — aparțin zonei precarpătice din jud. Neamț, Negrești (com. Dobreni) este situat în partea superioară a depresiunii Cracăului, spre poalele masivului Stînișoara, la înălțimea de aproape 600 m, regiunea fiind bine împădurită. Obîrșia, Mălești și Siliște-Negoești (toate în sat Borniș, com. Dragomirești) aparțin bazinului Valca Mare, afluent al Moldovei ; în jur există dealuri de peste 300 m, în parte acoperite de păduri.

TABELUL I

Frecvența speciilor de mamifere determinate în materialul faunistic de la Hlincea

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	96	64,44	9	40,90
<i>Sus scrofa domesticus</i>	38	35,50	7	31,81
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	7	4,70	2	9,09
<i>Equus caballus</i>	2	1,34	1	4,55
<i>Canis familiaris</i>	2	1,34	1	4,55
<i>Capreolus capreolus</i>	2	1,34	1	4,55
<i>Sus scrofa ferus</i>	2	1,34	1	4,55
Total	149		22	

În stațiunea de la Hlincea, cantitatea de resturi care a putut fi determinată, se ridică la un număr total de 152 de fragmente osoase. Majoritatea covîrșitoare, adică 149 aparțin mamiferelor, ele fiind repartizate la șase specii domestice și două sălbatice ; doar trei provin de la păsări și anume de la găina domestică. În tabelul I, alăturat, dăm pentru mamifere frecvența speciilor, atît pe fragmente, cît și ca număr de indivizi prezumați. Menționăm că printre resturile de mamifere există un

¹ Materialul a fost colectat de colega Rodica Popovici cu ocazia săpăturilor și dat nouă pentru studiere ; îi aducem mulțumiri și pe această cale.

fragment din diafiza unui humerus care ar putea aparține, dar cu o doză mare de probabilitate, cerbului (*Cervus elaphus*). De asemenea există o vertebră C₄, care s-ar putea să provină de la o femelă de bour (*Bos primigenius*) fiind relativ mult mai masivă în raport de celelalte oase ale taurinelor găsite în așezare; totuși ea ar putea să aparțină și unui mascul domestic de talie foarte mare (mai masiv decât taurul reprezentat printr-un metacarp cu lungimea de 187 mm, căruia i-am aproximat o înălțime la greabăn de 1,17 m, deci nu prea mare, care a fost și el descoperit în materialul de la Hlincea). Având în vedere cele de mai sus, nu am trecut nici cerbul și nici bourul printre speciile sălbatice determinate. Trebuie specificat că aproape în totalitatea sa, materialul faunistic găsit în așezarea de la Hlincea, provine din stratele din secolele XIV—XV.

Așezarea de la Negrești este situată, așa cum am arătat, la altitudinea cea mai înaltă, în cadrul celor cinci stațiuni luate în considerare. Aici au fost determinate 323 de resturi dintre care aproape totalitatea lor (305 fragmente) aparțin mamiferelor. Doar 12 resturi provin de la păsări, respectiv de la găina domestică și numai 6 de la pești teleosteeni, pentru care însă nu s-a reușit a se da o diagnoză specifică. Speciile de mamifere determinate sînt reprezentate prin animale domestice (taurine, porcine, ovicaprine și cal) cît și prin patru specii sălbatice (cerbul, căpriorul, mistrețul și iepurele). Frecvența lor este dată în tabelul II.

TABELUL II

Frecvența speciilor de mamifere determinate în materialul faunistic de la Negrești

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	85	27,87	9	21,44
<i>Sus scrofa domesticus</i>	166	54,43	17	40,48
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	24	7,87	5	11,90
<i>Equus caballus</i>	6	1,97	4	9,52
<i>Cervus elaphus</i>	8	2,62	3	7,14
<i>Capreolus capreolus</i>	3	0,98	1	2,38
<i>Sus scrofa ferus</i>	4	1,31	2	4,76
<i>Lepus europaeus</i>	9	2,95	1	2,38
Total	305		42	

Menționăm că aproape în totalitatea sa materialul faunistic descoperit la Negrești provine din secolul XVII.

Dintre cele trei așezări din cadrul actualului sat Borniș, la Mălești au fost descoperite foarte puține resturi de faună, material ceva mai mult s-a găsit la Obîrșia dar el apare mult mai abundent în stațiunea de la Siliște-Negoști, unde au fost determinate 774 de fragmente.

Astfel, la Mălești am găsit 64 de resturi osoase de mamifere și doar două de păsări, provenind ambele de la găina domestică. Dintre mamifere au fost evidențiate șase specii de animale domestice, adică taurinele, porcinele, ovicaprinele (oaia și capra) calul și cîinele și doar una sălbatică și anume căpriorul.

În tabelul III, este dată frecvența speciilor de mamifere.

TABELUL III

Frecvența speciilor de mamifere determinate în materialul faunistic de la Mălești

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	20	31,25	4	26,67
<i>Sus scrofa domesticus</i>	34	53,14	6	40,00
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	2	3,12	1	6,67
<i>Equus caballus</i>	4	6,25	2	13,32
<i>Canis familiaris</i>	2	3,12	1	6,67
<i>Capreolus capreolus</i>	2	3,12	1	6,67
Total	64		15	

Facem mențiunea că materialul faunistic de la Mălești, deși puțin, are avantajul că el aparține în totalitate secolelor XIV—XV.

În așezarea de la Obîrșia, materialul osteologic determinat se ridică abia la 97 de resturi, dintre care 94 aparțin mamiferelor. Restul de trei fragmente sînt repartizate astfel: unul aparține peștilor teleosteeni, dar diagnoza specifică a fost imposibilă, iar două provin de la păsări și anume de la găina domestică. Mamiferele sînt reprezentate doar prin cinci specii, toate domestice: taurinele, porcinele, ovicaprinele (oaia și capra) cît și calul. În tabelul IV dăm frecvența speciilor de mamifere.

TABELUL IV

Frecvența speciilor de mamifere determinate în materialul faunistic de la Obîrșia

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	32	34,04	5	23,82
<i>Sus scrofa domesticus</i>	46	48,94	12	57,14
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	10	10,64	2	9,52
<i>Equus caballus</i>	6	6,38	2	9,52
Total	94		21	

Menționăm că materialul faunistic de la Obîrșia este în cea mai mare parte provenit din straturi în care el nu a putut fi bine departajat pe secole, încît îl socotim ca aparținînd secolelor XIV—XVII.

Așezarea de la Siliște-Negoești conține resturi faunistice abundente, dar totuși numărul de specii se păstrează de asemenea restrîns. Astfel, au fost găsite patru fragmente aparținînd peștilor teleosteeni, dintre care două se pare că provin de la un același individ cam de 25—30 cm lungime, ce face parte, cu probabilitate, din specia *Cyprinus carpio* (crapul). Păsările sînt reprezentate prin 25 piese osoase, 24 dintre ele aparținînd găinii domestice, iar unul, un tarsometatars, foarte mic și gracil, provine de la o păsărică din ordinul passeriformes (în care intră păsărelele cîntătoare), dar nu i s-a putut da o diagnoză diferențială specifică. Cele 745 de resturi de mamifere se repartizează la cele șase specii obișnuite de mamifere domestice și la încă trei sălbatice: căpriorul, cerbul și mistrețul (vezi tabelul V cu frecvența lor specifică).

TABELUL V

Frecvența speciilor de mamifere determinate în materialul faunistic de la Siliște-Negoești

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	331	44,43	37	31,90
<i>Sus scrofa domesticus</i>	259	34,77	39	33,62
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	78	10,47	18	15,52
<i>Equus caballus</i>	67	8,99	15	12,93
<i>Canis familiaris</i>	6	0,81	3	2,59
<i>Capreolus capreolus</i>	2	0,27	2	1,72
<i>Cervus elaphus</i> ?	1	0,13	1	0,86
<i>Sus scrofa ferus</i> ?	1	0,13	1	0,86
Total	745		116	

Trebuie să arătăm că toate resturile celor trei specii de mamifere sălbatice ridică o serie de probleme. Astfel, în ceea ce privește căpriorul, au fost găsite doar două resturi, ambele de coarne: unul cuprinde cele două ramificații ale vîrfului, încît nu se poate spune despre el dacă provine de la un individ doborît sau reprezintă un corn adunat; celălalt fragment este alcătuit dintr-o bază ce cuprinde rozeta și este cu precizie un corn lepădat. Cerbul este reprezentat printr-un rest de atlas fragmentar, dar diagnoza nu este cu totul sigură. Mistrețul are tot un singur rest, simfiza unei mandibule, cu lungimea doar de 73 mm, pe care am socotit-o că provine de la un individ femel, dat fiind faptul că alveolele

caninilor sînt relativ mici; n-ar fi exclus totuși ca fragmentul osos să aparțină poate unui porc domestic. S-ar putea așadar ca în cadrul materialului faunistic provenit de la Siliște, mamiferele sălbatice, precis vîinate, să lipsească.

În ceea ce privește materialul osteologic din așezare menționăm, că în parte, el aparține secolelor XIV—XV, secolului XVI și secolului XVII, iar în parte, întrucît nu s-a putut executa o departajare exactă secolelor XIV—XVII. De asemenea, mai adăugăm că 50% din fragmentele aparținînd calului (33 de piese osoase) provin din caseta 3, din apropierea loc. 20 și reprezintă poate resturile a doi indivizi aruncați într-o groapă.

În cele ce urmează vom da caracteristicile morfo-biometrice ale speciilor de animale determinate în cele cinci așezări după cum rezultă ele din studiul somatoscopic, cit și din măsurătorile ce s-au putut executa pe diferite resturi osoase.

Peștii teleosteeni. Dintre cele 11 resturi provenite de la pești, așa cum am arătat, doar două și anume un opercular puțin fragmentat și un subopercular, aparțin ambele, cu o oarecare probabilitate, unui individ de *Cyprinus carpio* de talie mică spre mijlocie (25—30 cm); pentru celelalte resturi, reprezentate prin radii osoase ale aripioarelor și prin coaste, nu s-a putut da o diagnoză diferențială specifică, dar menționăm că ele provin de la pești de mărime mică și mijlocie.

Păsările. De la acest grup avem în total 44 de resturi, unul aparținînd la o păsărică pentru care nu s-a putut da diagnoza specifică, iar toate celelalte găinii domestice (*Gallus domesticus*). De la aceasta din urmă, cu excepția unor resturi de craniu și vertebre cervicale, au fost găsite toate părțile scheletului. Măsurătorile executate pe oasele membrilor ne arată că sîntem în fața unui tip de talie mică, cu dimorfismul sexual relativ șters, așa-zisa „găină țărănească”, caracteristică în regiunile noastre nu numai în evul mediu, ci chiar pînă aproape în contemporaneitate.

Mamiferele sălbatice. După cum se poate constata din tabelele I—V s-au pus în evidență patru specii de mamifere sălbatice: cerbul, căpriorul, mistrețul și iepurele. Deși toate au cam același număr de resturi, prezența lor în diversele așezări este diferențiată, iepurele apărînd doar la Negrești. Lipsa acestui grup de specii la Obîrșia poate fi doar înțimplătoare, putîndu-se datora cantității relativ mici de resturi faunistice găsite în această stațiune. Nu același lucru se poate spune privitor la așezarea de la Siliște, unde datorită numărului mare de fragmente osoase, prezența și frecvența unor specii nu mai poate fi aleatorie (am arătat că este posibil ca în acea stațiune să nu fi existat deloc animale vîinate).

În ceea ce privește cerbul, cit și căpriorul, acolo unde ele au fost puse precis în evidență, s-au găsit nu numai porțiuni de coarne (după care nu se poate ști întotdeauna dacă respectivele specii au fost sau nu vîinate, întrucît resturile de coarne pot proveni uneori și de la piese lepădate) ci și fragmente osoase care atestă indubitabil că acei indivizi au fost doborîți. Mistrețul a fost evidențiat prin aceea că, biometric, dar uneori numai somatoscopic (întrucît nu s-au putut executa măsurători), resturile respective le întreceau cu mult ca mărime pe cele ale porcului domestic.

Data fiind penuria materialului aparținînd celor patru specii sălbatice, deși el a fost prelucrat și biometric, ne este imposibil să dăm relații prea ample cu privire la caracteristicile lor. Se pare că ele erau, în medie, cel puțin de aceeași mărime cu exemplarele actuale ale speciilor respective.

Mamiferele domestice. Din această grupă s-au găsit șase specii, care sînt cele mai comune animale domestice. Taurinele (*Bos taurus*) și porcinele (*Sus scrofa domesticus*) își dispută primul loc ca frecvență într-o așezare sau alta. Ovicaprinele (*Ovis aries* et *Capra hircus*) cit și calul (*Equus caballus*) sînt în cantitate mult mai mică. Foarte puține resturi prezintă ciinele (*Canis familiaris*), specie fără importanță economică directă, nefiind folosit în alimentație.

Taurinele sînt reprezentate în materialul nostru prin resturi aparținînd tuturor părților scheletului. Deși, ca pentru orice resturi menajere fărîmîțarea apare destul de înaintată, totuși, la Siliște, s-au găsit două fragmente ceva mai mari de craniu, prezentînd și cepii coarnelor. După mărimea moderată și mică a acestora din urmă și avînd în vedere profilul liniei intercornuale a craniului, sîntem de părere că ne aflăm în fața tipului de vite zis brachyceros, găsit și în evul mediu timpuriu pe teritoriul țării noastre, cit și în alte regiuni ale Europei². Măsurătorile executate pe oasele membrilor, deși dau o amplă variabilitate dimensională, vin să arate că avem de-a face cu taurine de mărime relativ mică. O privire mai exactă asupra taliei ne este dată de posibilitatea aproximării înălțimii la greabăn după metapodalele întregi, care au fost găsite în număr de 16 în total, în trei dintre așezări (Hlincea, Obîrșia, Siliște). Variabilitatea taliei este amplă, ea mergînd de la 105,0—125,8 cm cu o medie de 114 cm, aproape asemănătoare și ea cu înălțimea medie la greabăn, găsită în alte așezări ale feudalismului timpuriu³. Se poate astfel conchide că în Moldova existau în evul mediu taurine de talie relativ mică, cu coarne scurte, cu o amplă variabilitate dimensională, care este caracteristică, după cum se știe, raselor de vite primitive, neameliorate, cu eficiență economică foarte scăzută. Se pare totuși, mai mult somatoscopic, că taurinele de la Hlincea apar ceva mai masive decît cele din celelalte așezări. Este

² S. Haimovici, *Studiul resturilor mamiferelor domestice descoperite în așezări din secolele VIII—XII situate în sud-*

estul României, în SCIVA, 35, 1984, 4, p. 312.

³ *Ibidem*, p. 313.

cunoscut faptul că D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae* arată că în principat existau două tipuri de vite : unul de talie mică, în zonele de munte și altul mult mai mare, la șes, el constituind o marfă de export și fiind bine cotate pe piața de la Danzig⁴. Este destul de greu să credem însă că taurinele din bazinul Bahluiului, ceva mai mari totuși încă în secolele XIV—XV, să fi ajuns, spre sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII, la talia despre care vorbea Cantemir. Acest lucru ar fi necesitat o acțiune conștientă de ameliorare rasială, lucru care nu putea fi încă posibil în evul mediu. Considerăm că afirmațiile lui D. Cantemir trebuie verificate pe baza unui material osteologic amplu, aparținând taurinelor medievale, din zonele de mai joasă altitudine ale Moldovei.

Având în vedere repartizarea pe vârste a resturilor vitelor din așezările studiate (considerând apariția diverșilor dinți definitiv, gradul de erodare a acestora, cât și închiderea discurilor de creștere la epifizele osoase lungi) putem constata, că în toate cele cinci stațiuni, tabloul este oarecum asemănător. Tineretul are o frecvență mică ca de altfel și indivizii foarte bătrâni, cei mai mulți fiind adulți și maturi, până spre vârsta de 10—12 ani. Așadar, vitele erau ținute cu precădere pentru scopuri utilitare, dar erau totuși, în general, sacrificate în perioada de optimum de exploatare economică, pentru a da și carne de bună calitate. Din stabilirea proporției sexelor pe baza celor 16 metapodale, reiese că 14 aparțin femelelor, unul provine de la un mascul și tot unul de la un castrat. Penuria castraților ne-ar duce la concluzia că vitele nu erau întrebuințate decât puțin la diferite munci (inclusiv cele agricole și cărușie), ci mai degrabă erau folosite ca producătoare de lapte (și ale derivatelor acestuia), dat fiind numărul mare de femele, cel puțin adulte, din materialul nostru.

Porcinele prezintă și ele, dat fiind frecvența înaltă a speciei printre resturile determinate, aproape toate părțile scheletului, dar cu precădere maxilare cu dinți, mai ales mandibula. După măsurătorile executate pe un material foarte fragmentar — porcinele fiind crescute în mod exclusiv pentru scopuri alimentare — putem conchide că, în cele cinci așezări, exista un porc de talie și masivitate cel mult medie, cu un bot alungit și alte caractere de primitivitate, ce-l apropia destul de mult ca aspect de strămoșul său, mistrețul, care de altfel am văzut că exista și el în zona din jurul stațiunilor arheologice, a căror faună a fost luată în studiu. Asemenea porcine se creșteau și în așezări din evul mediu timpuriu de pe teritoriul țării noastre⁵.

În ceea ce privește vârsta de sacrificare (considerând reperele enumerate la taurine) se poate constata că existau porci de toate vârstele, de la cei de câteva zile (un asemenea purcel a fost găsit la Siliște), la tineret, adulți, maturi și chiar de 8—10 ani. Totuși majoritatea o formează indivizii la care dentiția definitivă este împlinită și chiar ușor erodată, fenomen ce pare de neînțeles la o specie folosită doar ca furnizoare de carne și grăsimi. Întrucât o repartitie asemănătoare pe vârste, am găsit-o și în așezări feudale timpurii, dar chiar în cele protoistorice, credem că am dat o explicație satisfăcătoare a acestui fapt, în lucrările noastre precedente⁶. Mai amintim că, mai ales pe baza maxilarelor inferioare la care se găsește caninul sau alveola acestuia, am putut executa și raportul dintre sexe ; cum era de așteptat, pentru indivizii adulți și maturi, se observă o predominare netă a femelelor.

Ovicaprinele au resturi osoase relativ puține și totodată foarte fragmentare ; predomină maxilarele cu dinți, cât și dinți izolați. Datorită acestor motive, diagnoza diferențială între *Ovis* și *Capra* a fost mult îngreunată. La Siliște a fost găsit un fragment de craniu de berbec la care s-a păstrat regiunea frontală și cepii coarnelor, ce nu apar prea masive ; la Hlincea există un rest de craniu de *Ovis* femel, care poartă un corn mic, cu aspect caprin, arătând prezența unor oi cornute (existența acestui fragment nu exclude însă și prezența unor femele acornute). Tot la Hlincea s-a găsit un corn fragmentar, aparținând unei femele de *Capra*, care, după morfologie, aparține tipului „hircus”. Dintre oasele lungi, diagnoza diferențială a putut fi executată doar pe trei resturi : un fragment de radius aparține genului *Capra*, iar alte două, unul de humerus și altul de metatars provine de la genul *Ovis*. Se pare totuși, că în toate cele cinci stațiuni, ovinele întreceau cert caprinele.

Considerând momentul sacrificării, având drept îndreptar resturile de maxilare cu dinți, abia 1/5 aparține tineretului de diferite vârste, restul provenind de la adulți și de la maturi, aceștia din urmă având o dentiție puternic erodată, ajungând astfel până spre 8—10 ani. Se constată astfel că ovicaprinele, ca și cornutele mari, erau ținute mai întâi pentru scopuri utilitare (lapte, lână) și în mod secundar ca furnizoare de carne.

În ceea ce privește talia cornutelor mici, cât și alte caracteristici, ca de exemplu prezența batalilor (masculilor castrați), ele sînt greu de precizat, întrucît nu am avut elemente după care nici măcar să putem aproxima înălțimea la greabăn ; de asemenea, nu s-au putut executa suficiente măsurători. Se pare însă că atât ovinele cât și caprinele erau de talie mijlocie.

Calul are și el relativ puține resturi, dar trebuie să menționăm, că acestea apar oarecum tot atât de fragmentare ca și ale speciilor de care ne-am ocupat mai sus ; mai mult chiar, unele piese osoase

⁴ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 115.

⁵ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 314.

⁶ *Ibidem*, p. 314.

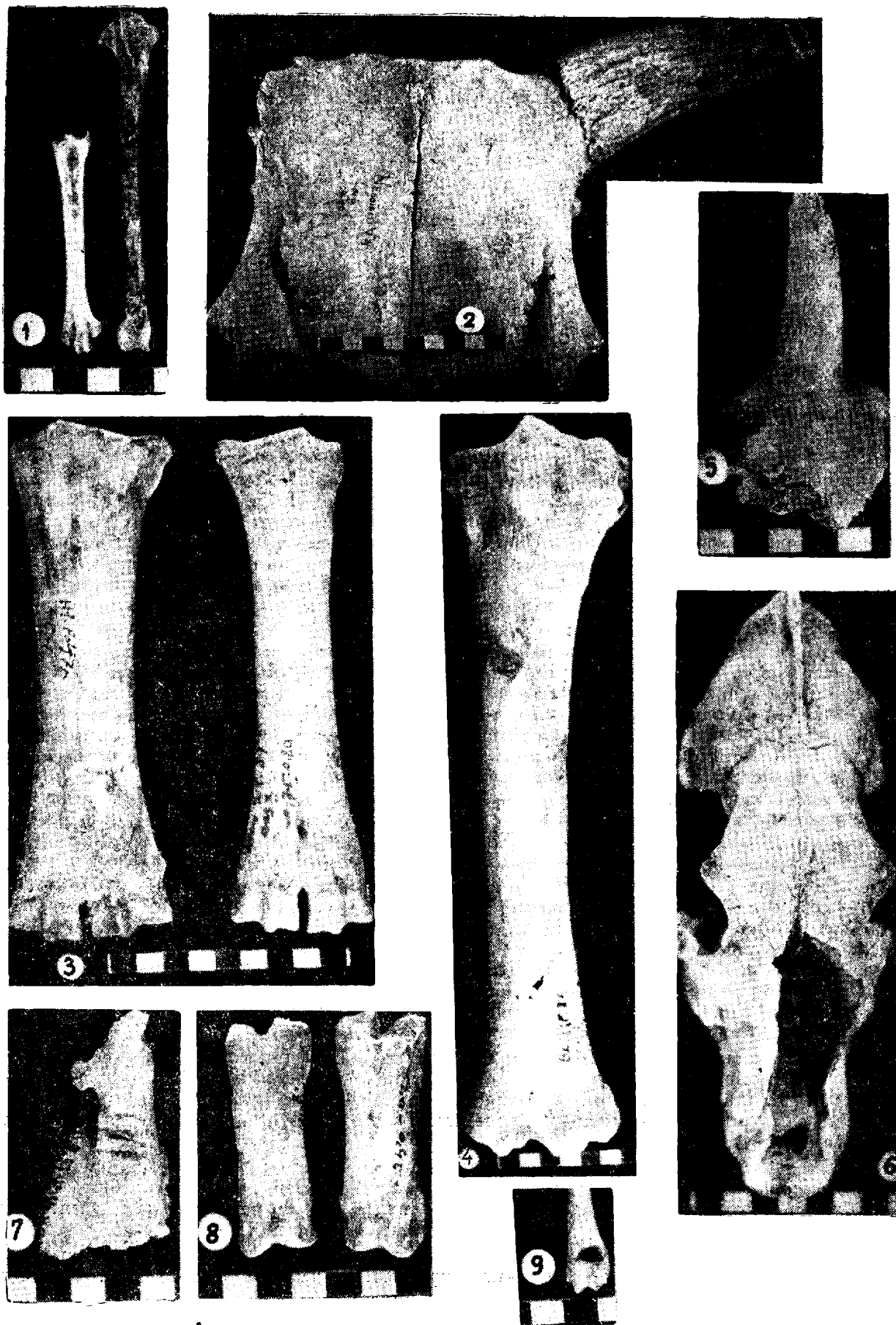

Fig. 1.1, *Gallus domesticus*; tibiotars, la dreapta (Siliște) și tarsometatars de femelă, la stînga (Negrești); 2, *Bos taurus*, craniu fragmentar (Siliște); 3, *Bos taurus*, metacarpe, la stînga de mascul (Hlincea); la dreapta de femelă (Siliște); 4, *Equus caballus*, tibie (Siliște); 5, *Ovis aries*, corn de femelă (Hlincea); 6, *Canis familiaris*, craniu (Mălești); 7, *Capreolus capreolus*, corn de la un individ doborît (Hlincea); 8, *Cervus elaphus*, falange I (Negrești); 9, *Lepus europaeus*, humerus fragmentar (Negrești)

poartă și urme de ardere. Putem astfel conchide că, cel puțin în anumite ocazii, acest animal era de asemenea folosit în alimentație.

Cu privire la momentul sacrificării, precizăm că la Hlincea am găsit un fragment de mandibulă cu I₃ ieșind, care ar proveni deci de la un individ de 4½ ani. De asemenea, există dinți jugali de lapte, ce arată existența unor exemplare cu dentiția definitivă însă neimplinită. Cele mai multe resturi provin însă, cum era de așteptat, de la maturi, cu dentiția mai mult sau mai puțin erodată (în lipsa unor incisivi nu se poate stabili totuși vârsta exactă).

Prin puținele măsurători executate, cit și somatoscopic, ajungem la concluzia că sîntem în fața unui cal de mărime medie; de altfel, după singurul os lung întreg, o tibie, găsită la Siliște, s-a putut aproxima o înălțime la greabăn de 1,33 m.

Cîinele este rar, el găsindu-se doar în trei din cele cinci așezări. Resturile sale apar mai puțin fragmentare decît ale altor mamifere, fapt ce nu poate surprinde la această specie necomestibilă. Cele cîteva măsurători executate pun în evidență un cîine de mărime mijlocie și mare. La Mălești, s-a găsit un craniu relativ bine păstrat, care prezintă unele caracteristici tipologice ce-l apropie de ogar.

După cele rezultate din capitolul precedent, este clar că una dintre ocupațiile principale ale locuitorilor din toate cele cinci așezări era creșterea animalelor, care cu excepția porcului (cîinele nu intră la socoteală), erau ținute așa cum am arătat, mai întii mai mult pentru scopuri utilitare și apoi deveneau furnizoare de carne. Pe primul loc în această privință se plasează taurinele (chiar în acele stațiuni unde porcinele au frecvența cea mai înaltă), care se știe că au o talie specifică mare (o vită dă o cantitate de carne cam cît trei porci). Deși resturile calului sînt puține, totuși și el contribuia cu o cotă deloc neglijabilă, dată fiind mărimea sa, la acoperirea necesităților de proteine animale ale locuitorilor stațiilor luate în studiu. În ceea ce privește ovicaprinele, ele au o frecvență joasă în toate așezările a căror faună a fost studiată de noi. D. Cantemir vorbește despre cantitatea foarte mare de oi existente în principat, arătînd că mai ales în ținuturile din apusul Moldovei (deci în zona pericarpatică) creșterea ovinelor era singura ocupație cu care se îndeletniceau locuitorii acelor regiuni⁷. De asemenea, menționează că, în număr mare (peste 60 000 pe an), acestea erau duse de negustorii greci la Constantinopol pentru „luătoria sultanului” (de altfel o serie de călători străini, care au trecut prin Moldova în secolul XVI și XVII, relatează același lucru, unii ridicînd numărul chiar la 200 000—300 000 de capete anual⁸). Dacă nici D. Cantemir și nici acei călători nu exagerează, înseamnă că într-adevăr se făcea un comerț de mare anvergură cu ovinele moldovene, care erau crescute pentru a fi trimise în străinătate, întrucît, după cum reiese din studiul nostru, localnicii nu agreau carnea de oaie, ci pe aceea de taurine și în al doilea rînd pe cea de porc. La urmă trebuie menționată și găina domestică, care a fost găsită și ea în toate stațiunile, dar cu resturi puține. Talia foarte mică a speciei face ca importanța ei să fie cu totul minoră, ea furnizînd însă pe lingă carne și ouă.

O altă ocupație, care iese în evidență la o analiză mai atentă a speciilor găsite și a frecvenței lor, este vînătoarea. Cu excepția stațiunii de la Obîrșia, în celelalte așezări există și mamifere sălbatice, frecvența acestora ajungînd chiar la Negrești la 7,86% fragmente și 16,66% indivizi prezumați din totalul de resturi ale mamiferelor găsite acolo. Se confirmă astfel, că în Moldova medievală, răzeșii aveau drept de vînătoare (probabil cu excepția braniștilor), iar țărani dependenti puteau vîna și ei dînd stăpînului „dijmă” în natură din ceea ce prindeau; nu este exclus nici braconajul, care se executa relativ ușor în acel răstimp, cînd încă nu existau arme de foc primitive, care să facă zgomot puternic. Precizăm că noi ne referim aici la vînatul mare (artiodactilele zise „nobile”: căpriorul, mistrețul și mai ales cerbul), vînatul mic cu pîr și cel cu pene probabil că era la îndemîna oricui. Am arătat că la Siliște este posibil să nu apară deloc specii vîinate (desigur frecvențele sînt acolo mai reale decît în oricare alta din așezările studiate, datorită cantității relativ mari de material faunistic descoperit). Ne punem întrebarea dacă acest fenomen nu se explică prin faptul că satul a stat multă vreme sub jurisdicția episcopiei de Roman și poate clericii opreau pe țărani dependenti lor să practice vînătoarea speciilor „nobile”⁹.

Pescuitul, dat fiind cantitatea mică a resturilor teleosteenilor, pare a se fi executat doar sporadic și deci importanța sa economică era aproape nulă.

Desigur, prezența cerbului, a mistrețului și căpriorului în zona pericarpatică a Neamțului nu este de loc surprinzătoare. La Hlincea însă (pe lingă mistreț și căprior, care se găsesc și actualmente în zonă), se pare că a fost găsit și cerbul. Oare această specie și, îndrăznim să spunem, chiar bourul, mai hălăduiau în secolul al XIV-lea pe șesul Bahluiului, în apropierea viitorului oraș de scaun, sau mai bine spus, în imensele păduri din coasta Iașului. Oricum, între caracteristicile faunei de la Hlincea

⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 115.

⁸ *Ibidem*, p. 115; vezi și p. 120, nota 1.

⁹ D. R. H. A. *Moldova*, II (1449—1486), p. 189—190.

și aceea din stațiunile pericarpătice, nu par a exista diferențe demne de reținut și credem că acest lucru se datorează faptului că mediul geografic ambiant mai era încă destul de asemănător, în zona de „cîmpic” a Moldovei centrale, cu cel din regiunile precarpătice moldovene, în ambele aceste zone predominînd, în evul mediu, mari masive forestiere, formate din păduri de foioase.

L'ÉTUDE DES RESTES PALÉOFAUNIQUES PROVENUS DE QUELQUES ÉTABLISSEMENTS FÉODAUX RURAUX DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

On a étudié les restes fauniques provenus des fouilles exécutées dans cinq stations du haut moyen âge. Les établissements appartiennent à deux régions différentes : la „plaine” de NE de la Moldavie et la zone précarpathique.

On détermine les groupes des animaux trouvés et pour les mammifères on donne aussi la fréquence des espèces (Tabl. I—V). L'étude somatoscopique et biométrique met en évidence les caractéristiques des espèces. Finalement on établit des données sur les occupations de la population humaine et sur le milieu environnant.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. 1, *Gallus domesticus*, tibiotarse, à droite (Siliște) et tarsométatarse d'une femelle à gauche (Negrești); 2, *Bos taurus*, crâne fragmentaire (Siliște); 3, *Bos taurus*, métacarpes, à gauche mâle (Hlincea), à droite femelle (Siliște); 4, *Equus caballus*, tibia (Siliște); 5, *Ovis aries*, corne d'une femelle (Hlincea); 6, *Canis familiaris*, crâne (Mălești); 7, *Capreolus capreolus*, bois d'un individu abattu (Hlincea); 8, *Cervus elaphus* falanges I (Negrești); 9, *Lepus europaeus*, humerus fragmentaire (Negrești).

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL „AURIGNACIANUL ȘI GRAVETTIANUL (PERIGORDIANUL) ÎN CADRUL LOR ECOLOGIC”, Cracovia și Nitra, 15–21 septembrie 1980

Al IX-lea Congres Internațional de Științe Pre- și Protoistorice, care a avut loc la Nisa, în septembrie 1976 a hotărât, în cadrul colocviilor XV (perigordianul și gravetianul în Europa) și XVI (aurignacianul în Europa), organizarea unei comisii internaționale, care să coordoneze activitatea de cercetare științifică în aceste domenii. Secretar al acestei comisii este cunoscutul paleolitician J. K. Kozłowski, profesor la Universitatea din Cracovia, iar printre membrii ei se numără și dr. Maria Bitiri, de la Institutul de Arheologie din București, singurul arheolog român — membru al unei comisii înființate de Congresul de la Nisa. Una din atribuțiile comisiei a fost și organizarea unor întruniri științifice cu caracter internațional, care să pună în discuție rezultatele obținute de paleoliticieni în cadrul marilor complexe ale paleoliticului superior.

Colocviul Internațional organizat de Institutul de Arheologie al Universității din Cracovia (Polonia) și Institutul de Arheologie al Academiei Slovace de Științe (Cehoslovacia) în perioada 15–21 septembrie 1980, sub înaltul patronaj al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice a avut drept scop cunoașterea și confruntarea științifică a rezultatelor obținute de paleoliticieni din Europa în perioada de după Congresul de la Nisa. De asemenea, acest Colocviu internațional urma să realizeze și un bilanț al datelor obținute, în vederea alcătuirii rapoartelor la al X-lea Congres Internațional de Științe Pre- și Protoistorice, care a avut loc în toamna anului 1981 în Mexic.

În afara unui număr relativ mare de specialiști din țările gazdă, la această importantă manifestare științifică au participat 27 cercetători din 10 țări europene, precum, și din S.U.A. Absența unor remarcabili oameni de știință, îndeosebi din Franța și U.R.S.S., țări în care cercetarea paleoliticului se prezintă cu rezultate de excepție, a fost marcată prin telegrame prin care cei prezenți și-au manifestat regretul pentru neparticiparea acestora la lucrările colocviului.

Delegația României a fost alcătuită din dr. Maria Bitiri, care împreună cu dr. Marin Ciurmaru de la Institutul de Arheologie din București au prezentat comunicarea „Mediul natural și unele probleme ale evoluției paleoliticului superior pe teritoriul României”, și semnatul acestei prezentări cu comunicarea „Cercetările paleolitice de la Mitoc-Pirîul lui Istrate”. În afara programului colocviului, M. Bitiri și M. Ciurmaru au mai prezentat și o scurtă informare asupra descoperirilor de artă paleolitică de la Cuculac (jud. Sălaj) considerate de cei prezenți ca reprezentând una din cele mai importante descoperiri din domeniul paleoliticului european, în ultimul deceniu.

Prin comunicările prezentate, în intervențiile la alte comunicări, care se refereau și la teritoriul României, prin discuțiile cu specialiștii din alte țări, delegația română a făcut cunoscute remarcabile realizări ale cercetării paleoliticului din România, caracteristicile proprii și trăsăturile comune evoluției grupelor umane din Depresiunea Prutului Mijlociu și din alte zone geografice ale României, relațiile cu marile complexe ale paleoliticului superior european. În același cadru, s-a remarcat că în România există o școală de paleolitic cu rezultate deosebite, mulți dintre cei prezenți manifestându-și dorința de a veni în țara noastră pentru a studia în detaliu materialele arheologice paleolitice, sau cerind să le fie trimise cât mai multe studii publicate de paleoliticienii români.

Au fost prezentate peste 50 de comunicări din domeniul arheologiei paleoliticului și al științelor conexe, unele publicate în primul volum al colocviului, celelalte urmând a fi tipărite în volumul al doilea, împreună cu intervențiile la comunicări. Nu intenționăm să recensăm fiecare studiu, ci vom prezenta unele dintre rezultatele cercetărilor efectuate de colegii din țările europene, îndeosebi. Au fost comunicări ai căror autori, bazându-se pe materiale arheologice bogate și variate, dar și pe un vast sistem informațional, obținut prin participarea la aproape toate manifestările științifice europene, au reușit să obțină rezultate deosebit de importante privind evoluția grupelor umane, a tehnocomplexelor. Aproape toate comunicările s-au bazat pe bogate rezultate ale cercetărilor multi- și interdisciplinare. Cu deosebită atenție au fost urmărite comunicările privind rezultatele obținute prin utilizarea matematicii și a algebrei superioare. Sint însă și specialiști (H. Delporte) care utilizează formulele matematice ca un scop în sine și nu pentru a încerca să obțină date cu caracter istoric.

Statistica și tipologia, fundamentate ca metode științifice de cercetare de către cel care a fost o mare personalitate a paleoliticului lumii, F. Bordes, sint complicate prin noi formule matematice, ale căror rezultate nu se pot ridica la nivelul celor obținute de marele savant francez. Alte comunicări pe aceeași temă (J. K. Kozłowski-Polonia, Anta Montet-White-S.U.A., Marcel Otte-Belgia) au reușit ca, prin interpretarea istorică a unităților taxonomice ale paleoliticului superior, a unui model tipometric, proiectii pe axe factoriale ale principalelor grupe tipologice în strinsă legătură cu elementele ecologice, să ajungă la concluzii deosebit de importante privind relațiile marilor complexe ale paleoliticului superior și evoluția grupelor umane, a utilajelor litice etc.

Au fost și comunicări în care s-a încercat emiterea unor concluzii fără o bază documentară (tehnică — tipologică) suficient de concludentă: crearea unui nou grup cultural al paleoliticului superior, pe baza unor materiale între care piese de tip semilună, dar de dimensiuni mai mari decât acelea epipaleolitice (tardenoisienne), situate însă la baza unui depozit de loess complet remaniat, sau încadrări cultural-cronologice datorate unor piese destul de atipice, chiar dacă nivelurile respective sint datate prin analize de radiocarbon.

Deosebit de utile sint numeroasele datări de C_{14} , publicate în primul volum al colocviului, sau prezentate în cadrul comunicărilor, cu ajutorul cărora considerăm că putem propune limite maxime și minime și pentru complexele sau chiar așezările paleoliticului superior din spațiul carpato-dunărean. În acest scop, este necesară o analiză deosebit de atentă, din punct de vedere tehnico-tipologic a utilajelor litice ale complexelor și așezărilor noastre paleolitice.

Grupele regionale ale gravettianului Europei centrale (cu referiri și la zona Nistrului), propuse de M. Otte, sau evoluția industriilor aurignaciene, stabilită de către Denise de Sonneville-Bordes, chiar fără legături directe cu paleoliticul României, oferă suficiente date de analiză și comparație. De asemenea, o problemă deosebit de mult dezbătută a fost analiza judicioasă a nucleelor ca primele produse asupra cărora a acționat gândirea umană în scopul cioplirii uneltilor (comunicare prezentată de Elzbieta Sachse-Kozłowska), propunându-se chiar constituirea unui mic grup de lucru.

Aproape toate comunicările au prezentat, prin diapozitive, un imens material arheologic, pe baza căruia se pot stabili

strînse analogii cu descoperirile paleolitice de pe teritoriul României. Colocviul s-a desfășurat în două secțiuni: Cracovia (15–17 septembrie) și Nitra 19–21 septembrie), ziua de 18. IX fiind rezervată deplasării, cu autocarele, din Polonia în Cehoslovacia.

Atît la Cracovia, cit și la Nitra, cite o zi a fost afectată excursiilor de studiu, la stațiunile paleolitice din jurul Cracoviei sau de la Nitra la Brno. Astfel, printre cele mai importante obiective vizitate în Polonia, se numără grota Mamutowa, cu mai multe niveluri de locuire, precum și cunoscuta așezare de la Cracovia-Strada Spadzista (B), cu o stratigrafie geologică deosebit de interesantă, locuirea paleolitică fiind destul de bogată: din aproximativ 5 000 de piese de silex, peste 350 sînt reprezentate de o gamă variată de unelte tipice.

Cu ocazia deplasării spre Cehoslovacia, a fost vizitată cea mai frumoasă regiune carstică din Polonia — valea riului Pradnik, unde mai multe grote au fost locuite în paleoliticul mijlociu, reprezentînd un facies propriu acestei zone, alte straturi de cultură datînd din paleoliticul superior, majori-

tatea locurilor fiind suprapuse de niveluri neolitice și mai tîrzii.

În ultima zi a lucrărilor colocviului, după vizitarea Institutului de Arheologie din Nitra, pe drumul spre Brno, ne a fost prezentată cunoscuta stațiune Dolní-Věstonice, alături de care a fost amenajat un reprezentativ muzeu, în care sînt expuse materiale recoltate cu prilejul cercetărilor de aici, precum și mulaje schițe, fotocopii, reprezentînd cele mai semnificative descoperiri paleolitice din Europa.

Colocviul s-a încheiat cu vizitarea Institutului de Antropologie din Brno, a cărui expoziție oferă o imagine de ansamblu asupra evoluției grupelor umane, a utilajului litic și osos, pe toată durata epocii paleolitice, în toată Europa.

Organizat în condiții excelente, Colocviul Internațional de la Cracovia și Nitra a prilejuit o dezbatere deschisă a celor mai importante aspecte ale paleoliticului superior european, precum și stabilirea unor mai strînse relații de prietenie cu colegii din țările europene.

VASILE CHIRICA

REUNIUNEA CONSILIULUI PERMANENT AL UNIUNII INTERNAȚIONALE DE ȘTIINȚE PRE- ȘI PROTOISTORICE (București, 3–6 septembrie 1984)

În zilele de 3–6 septembrie 1984, sub auspiciile Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, a avut loc la București, la sediul acestei Asociații, din inițiativa și cu concursul acad. Em. Condurachi, secretar general al Asociației, reuniunea Consiliului Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice. La această reuniune au participat 38 de reputați specialiști din 19 țări, respectiv 15 din Europa (Anglia, Belgia, Bulgaria, Elveția, Finlanda, Franța, Irlanda, Iugoslavia, Polonia, R.D.G., R.F.G., România, Spania, Suedia și Ungaria), două din Asia (Iran și Japonia) și două din America (S.U.A. și Canada).

Pentru întîmpinarea și conducerea oaspeților acad. Em. Condurachi și membrii români din Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice au fost ajutați de dr. C. Preda, directorul Institutului de Arheologie, precum și de dr. Eugen Comșa, dr. Marin Cărciumaru, dr. Mircea Babeș și dr. Maria Coja de la Institutul de Arheologie, ca și de Mircea Marinescu de la Muzeul de Istorie al R.S.R.

Institutul de arheologie, alături de Secretariatul Asociației de studii sud-est europene, a contribuit la multiplicarea programului și a ordinii de zi, absolut necesare bunei desfășurări a lucrărilor.

După definitivarea programului reuniunii din ziua de 2 septembrie de către prof. J. Nenquin, secretarul general al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice și organizatorii români, în zilele de 3 și 5 septembrie au avut loc ședințele Comitetului Executiv și Consiliului Permanent, iar la 4 septembrie vizite la Muzeul de Istorie al R.S.R. din București și la Muzeul de Istorie din Oltenița, precum și la stațiunile arheologice de la Gumelnița și Radovanu.

Astfel, după ședința Comitetului Executiv din dimineața zilei de 2 septembrie, la care au participat nouă membri ai acestui organism internațional, respectiv profesorii J. D. Evans (Londra), J. Nenquin (Gand), H.-G. Bandi (Bern), K. Böhner (Mainz), M. Garašanin (Belgrad), E. Ripoll-Perello (Madrid), B. Stjernquist (Lund), A. Beltran (Zaragoza) și P. Ucko (Southampton), după amiază a avut loc prima ședință a Consiliului Permanent, prezidată de prof. J. D. Evans, președintele celui de al XI-lea Congres Internațional de Științe Pre- și Protoistorice de la Southampton și Londra, asistat de prof. J. Nenquin, secretarul general al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice și P. Ucko (Southampton), secretar general al acestui Congres. Cu acest prilej, după alocuțiunile prof. J. D. Evans și acad. Em. Condurachi, s-a trecut la prezentarea de rapoarte și discutarea lor. În primul rînd, prof. J. Nenquin a prezentat

raportul său, în care a arătat că la reuniunea Comitetului Executiv din 1984 de la Florența au fost aleși profesorii J.D. Evans ca președinte al viitorului Congres Mondial de Pre- și Protoistorie de la Southampton și Londra și P. Ucko ca secretar general al acestui congres. În continuare, s-a referit la aprecierile favorabile ale academicianului francez d'Ormesson, președintele Consiliului Internațional de Filosofie și Științe Umaniste de pe lângă UNESCO, privind activitatea desfășurată de Uniunea Internațională de Științe Pre- și Protoistorice. De asemenea, a menționat două noi comisii, care urmează să ia ființă în cadrul acestei Uniuni, dintre care una propusă de prof. J. Kozłowski (Cracovia) pentru problema unificării cercetărilor din Europa privitoare la paleoliticul superior, cu responsabili din fiecare țară și cu o publicație specială, și o alta, susținută de prof. H. Camps (Aix-en-Provence), pentru obiectele de os din pre- și protoistorie. După acest raport, a luat cuvîntul dr. P. Patay (Budapesta), care, în numele delegației maghiare, a cerut ca membrii Consiliului Permanent să fie mai bine informați, între Congrese și reuniuni, de către secretarul general în legătură cu problemele importante discutate în Comitetul Executiv. A urmat apoi raportul prof. P. Ucko privitor la cel de al XI-lea Congres Internațional de Pre- și Protoistorie din 1986 de la Southampton (1–5 septembrie) și Londra 6–7 septembrie). Cu acest prilej a prezentat Consiliului Permanent cea de-a doua circulară pentru congresul acesta mondial. Din cele relatate, completate cu datele din cea de a doua circulară, a rezultat că s-au primit răspunsuri de la 2 500 de specialiști (arheologi, istorici, zoologi, botaniști, antropologi, psihologi, filosofi, lingviști și pedagogi) din peste 100 de țări, ceea ce corespunde cu interesul deosebit manifestat față de tematica largă și multidisciplinară a acestui Congres. În această privință, sînt semnificative cele cinci mari teme cu subdiviziuni, care vor fi discutate pe bază de comunicări:

1. Atitudini culturale față de animale, inclusiv păsări, pești și nevertebrate;
2. Studii comparative în legătură cu dezvoltarea societăților complexe;
3. „Obiectivitatea” arheologică în interpretare;
4. Contextele sociale și economice ale schimbărilor tehnologice;
5. Omul și cultura în pleistocen.

Alte teme privesc arheologia socială și economică, tehnicile de datare fizică și chimică în preistorie, metodele matematice în arheologie, neoliticul Europei și Africii, epoca de aramă și de bronz din lumea veche, arheologia și etnografia epocii fierului din Europa, societățile din epoca fierului în

sudul Asiei, relațiile culturale și religioase dintre popoare și state în Evul mediu timpuriu, originile orașelor din sudul Americii, India, Africa și Europa, precum și arheologia publică și minuirea resurselor culturale, în care se va examina evoluția structurilor guvernamentale pentru protecția și administrația evidenței materialelor arheologice din diferite părți ale lumii, arheologia în legislație, administrație și planificare, ca și educația și calificarea arheologilor pentru minuirea resurselor culturale.

În afară de acestea, profesorul P. Ucko a informat în raportul său că se vor efectua și săpături speciale în o importantă așezare a epocii fierului de la Maiden Castle în Dorset, precum și în centrul orașului Southampton. De asemenea, pentru participanții la Congres, se va organiza o excursie la celebrele monumente de la Stonehenge, precum și o expoziție importantă de arheologie britanică la British Museum, în care vor fi prezentate rezultatele cercetărilor arheologice din Anglia din ultimii 40 de ani, din paleolitic până în 1600.

După acest raport, s-au prezentat dări de seamă din partea responsabililor comitetelor speciale pentru *Inventaria Archaeologica* (M. Mariën, Bruxelles), *Enciclopedia berberă* (G. Camps, Aix-en-Provence), *Prähistorische Bronzefunde* (raport trimis de H. Müller-Karpe, Bonn), *Siderurgie* (raport trimis de R. Pfeiner, Praga), *arta preistorică* (H.-G. Bandi, Berna), *paleoliticul superior* (raport trimis de I. Kozłowski), *obiectele de os* (H. Camps), precum și pentru *chihlimbar și atlasul geografic al Africii*.

În continuare, s-au făcut propuneri de noi membri ai Consiliului Permanent și ai Comitetului de Onoare. Din partea României a fost reținută propunerea pentru dr. I. H. Crișan (Cluj-Napoca), în Consiliul Permanent, în locul dr. N. Vlăsia (Cluj-Napoca), decedat, iar prof. J. Nenquin a propus pe acad. Emil Condurachi în Comitetul de Onoare.

Ședința Consiliului Permanent a continuat în dimineața zilei de 5 septembrie, cînd s-au ales prin vot deschis noi membri ai Consiliului Permanent, inclusiv I.H. Crișan din partea României, fiind necesară o scurtă prezentare a activității științifice pentru toți cei propuși. În după masa aceleiași zile a avut loc ultima ședință a Comitetului Executiv.

În ziua de 4 septembrie s-au vizitat secția de arheologie și tezaurul Muzeului de Istorie al R.S.R., oaspeții fiind salutați la sosire de directorul adjuncț al Muzeului (Gh. Coleșică). Ei au rămas deosebit de plăcut impresionați atât de bogăția și valoarea materialelor expuse, cit și de felul de prezentare muzeistică a acestora. În încheierea acestei vizite, în sala de conferințe a Muzeului, dr. E. Comșa a prezentat o expunere cu diapozitive, privind stațiunile arheologice de la Gumelnița

și Radovanu, din apropierea orașului Oltenița, care urmau să fie vizitate imediat în continuare.

Pe tot parcursul deplasării cu autocarul pînă la Oltenița dr. M. Comșa și dr. Al. Vulpe au dat explicațiile necesare în legătură cu obiectivele arheologice pe lângă care s-a trecut.

La Oltenița, după întîmpinarea de către președintele Comitetului de Cultură și Educație Socialistă și directorul Muzeului de Istorie (Done Șerbănescu), s-au vizitat cu deosebit interes bogatele colecții ale acestui muzeu, impresionînd prin valoarea lor și modul de prezentare. După o scurtă oprire la Casa de cultură, unde oaspeții au fost primiți cu multă căldură, s-au deplasat la Radovanu, unde a ieșit în întîmpinare primarul comunei și alte persoane. Aici, o parte din oaspeți au vizitat, sub conducerea dr. E. Comșa și dr. M. Comșa, șantierul neolitic și prefeudal, iar altă parte, cu dr. Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, s-a deplasat la așezarea dacică din apropiere, toți fiind foarte mulțumiți de cele văzute și explicațiile date, precum și de ospitalitatea manifestată de autoritățile locale.

Tot în cadrul acestei manifestări științifice internaționale, prima de acest fel care a avut loc în România, în dimineața zilei de 6 septembrie s-a ținut la sediul Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene colocviul cu tema „Probleme pre- și protoistorice în zona balcano-dunăreană”, organizat de acad. Em. Condurachi, care a rostit o alocuțiune la deschiderea lui. La acest colocviu, prezidat de prof. J. Evans, s-au susținut următoarele șase comunicări urmate de discuții:

1. Importanța săpăturilor arheologice de la Cucuteni (M. Petrescu-Dîmbovița);
2. Neolitizarea în sud-estul Europei și Orientul Apropiat (acad. M. Garašanin, Belgrad);
3. Legăturile Bulgariei în neolitic și calcolitic (G. Georgiev, Sofia);
4. Relațiile comunităților neolitice din România cu cele din Balcani (E. Comșa);
5. Tezaurul de la Rădeni (Al. Vulpe);
6. Principalele aspecte ale civilizației geto-dacice în lumina ultimelor săpături arheologice (H. Daicoviciu).

În încheiere, această reuniune internațională a permis participanților nu numai să-și poată desfășura lucrările în condiții foarte bune la sediul Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, ci și să cunoască mai bine, la fața locului, o parte din activitatea rodnică și cu frumoase rezultate a arheologilor români în domeniul pre- și protoistoriei.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL DE ARHEOLOGIE DE LA BIALE BLOTA (POMMERANIA)

Universitățile din Łódź și din Stockholm, Serviciul de Antichități Suedez, precum și Grupa de lucru „Pommerania” cu program de cercetare patronat de UNESCO au hotărît să inițieze o serie de simpozioane pe tema „Peregrinatio Gothica”, fenomen cu mari implicații în istoria antichității tirzii și a Evului mediu timpuriu. Punctul de greutate pentru această suită de manifestări științifice urma să-l aibă prezența goților în regiunea Mării Baltice și în teritoriile de-a lungul cărora, în migrația lor, aceștia s-au oprit temporar sau au trecut către sudul și apoi vestul continentului, pînă în Spania și Aquitania. Întrucît problema este atât de cuprinzătoare și afectează spații foarte întinse ale Europei, organizatorii au conceput o colaborare internațională largă, prin care să se asigure o participare corespunzătoare a specialiștilor, un cadru propice pentru dezbateri și o publicare integrală a comunicărilor și discuțiilor prilejuite de acestea.

Primul din aceste simpozioane, la care am participat ca invitat al Universității din Łódź, a fost organizat în stațiunea arheologică de la Biale Blota din Pommerania în perioada 3–6 septembrie 1984, avînd tema: *Stabile und veränderliche Kulturelemente bei den wandernden Menschengruppen (auf Beispiel der Goten)*. [Elemente culturale stabile și fluc-

tuante la colectivitățile umane aflate în migrație (cu privire specială asupra goților)]. Intenția organizatorilor pentru această întîlnire a fost aceea de a realiza un prim contact între specialiști, în urma căruia să se stabilească prioritățile tematice și de organizare ale simpozioanelor următoare. Comunicările susținute de participanți la întrunirea de la Biale Blota au avut o ținută care a întrecut toate așteptările, fapt ce a generat un optimism general asupra eficienței viitoare a acestui program internațional de cercetare.

Două din cele 14 comunicări au avut în vedere izvoarele scrise, una ocupîndu-se de tradiția migrației goților în opera lui Iordanes (prof. dr. J. Kolendo, Varșovia), iar alta prezentînd stadiul în care se află cercetările asupra istoriei goților după trecerea lor în imperiu, în intervalul secolelor IV–VIII (dr. A. Schwarz, Wien).

Un grup de șase comunicări, tratînd realități arheologice din Scandinavia, insulele Gotland și Öland, Peninsula Insulă și regiunile de pe țărmul sudbaltic, au adîncit discuția asupra problemei atât de controversate a originii goților. Astfel, au fost prezentate stadiul cercetărilor privind perioada preromană și romană în sudul Suediei (conf. dr. Ulf Erik

Hagberg, Skara), descoperirile de tezaure și de morminte princiare din Peninsula Iutlanda (dr. Ulla Lund Hansen, Copenhaga), unele probleme privind insula Gotland, goții și subcultura baltică (conf. dr. Erik Nylén, Visby), o sinteză cuprinzătoare asupra legăturilor culturale dintre Scandinavia și regiunile de pe țărmul sudic al Mării Baltice în Latene-ul târziu și perioada imperială romană (conf. dr. J. Kmiecinski), opinii despre geneza cercurilor de piatră în bazinul Mării Baltice în perioada Latene și romană (dr. R. Wolagiewicz, Szczecin) și unele aspecte regionale și cronologice ale practicilor funerare din cultura Wielbark (dr. K. Walenta, Łódź).

Trei comunicări au avut în vedere deplasarea goților din Pommerania și bazinul Wistelui inferior spre sud și sud-estul continentului, ocupându-se de relațiile dintre culturile Wielbark și Przeworsk și problema migrației goților (prof. dr. K. Godłowski), de geneza elementelor culturale ale populației din sud-estul Poloniei și Ucraina de vest în perioada imperială romană (dr. A. Kokowski, Lublin) și de cronologia culturii Sintana de Mureș—Černjachov (dr. I. Ioniță, Iași).

În asfârșit, ultimele trei comunicări, tratând influențele culturale din nord și din sud pe teritoriul Slovaciei în perioada imperială romană și a migrațiilor (prof. dr. J. Tejral, Brno), complexe arheologice ale ostrogoților din secolul al V-lea e. n. la nord de Alpi (prof. dr. M. Menke, Giessen) și vizigoții în Aquitania (prof. dr. M. Rouche, Lille), au surprins probleme referitoare la migrația goților spre vestul Europei.

Urmărind comunicările și dezbaterile de-a lungul celor trei zile cât a durat simpozionul, s-a putut constata că cei prezenți n-au fost preocupați doar de migrația goților, ci au avut în vedere un ansamblu mult mai larg de probleme. În felul acesta, un spațiu corespunzător a fost acordat și populațiilor cu care goții au venit în contact pe traseul migrației lor. De fapt, prin modul de tratare a descoperirilor arheologice dintr-o zonă sau alta, în totalitatea lor, indiferent de atribuirea etnică, s-a ajuns implicit la o abordare istorică globală a perioadei.

În ceea ce privește aspectele luate în discuție, ele au fost de o mare diversitate, începând cu unele de ordin strict arheologic (culturi, subculturi, grupe regionale, arii de răspândire, cronologie etc.) și încheind cu altele mai generale, cum ar fi raporturile dintre colectivitățile umane din spațiile afectate de fenomenul migrației. Numărul comunicărilor nefiind prea mare, fiecareia dintre acestea i s-a putut acorda un spațiu corespunzător, practic nelimitat, atât pentru susținere, cât și pentru discuții. Programarea dezbaterilor după fiecare comunicare a dat posibilitatea să se evite deplasarea discuțiilor doar spre anumite comunicări, cu subiecte mai tentante la prima vedere.

Baza de cercetări de la Biale Blota a Universității din Łódź, situată într-un splendid cadru natural de păduri și lacuri din Pommerania, cu ambianța sa plăcută și liniștită, a oferit condiții excelente pentru desfășurarea lucrărilor. Conectată la rețeaua electrică națională și dotată cu încălzire centrală, baza respectivă funcționează tot timpul anului. Ea dispune de trei clădiri cu săli de lucru, sală de conferințe, dormitoare și un atelier de proiectare și testare a mașinilor și utilajelor folosite la cercetările arheologice de teren.

În cea de a patra zi a simpozionului a fost organizată o interesantă și binevenită excursie la necropolele tumulare de la Odry, Leśno, Wesiory și Grzybnica, prilej cu care au fost rehatate și adâncite unele discuții purtate pe marginea comunicărilor referitoare la practicile funerare în cultura Wielbark.

Simpozionul de la Biale Blota, un adevărat model de organizare, pentru realizarea căruia conf. dr. J. Kmiecinski și colaboratorii săi de la Catedra de arheologie a Universității din Łódź au făcut mari eforturi, a fost o reușită deplină, iar participanții și-l vor aminti multă vreme. Dorința gazdelor ca această manifestare științifică și publicația *Archaeologia Baltica*, în care vor fi tipărite lucrările simpozionului, să fie realizate în spiritul ideii de cooperare internațională promovat de UNESCO s-a transformat într-o realitate firească.

După încheierea simpozionului, tot ca oaspete al Universității din Łódź am efectuat o călătorie de documentare la Gdansk, Szczecin, Poznań și Varșovia. În continuare, am fost invitat al Catedrei de arheologie a Universității din Lublin și apoi al Institutului de Arheologie din Kraków. Vizita la instituțiile de profil din orașele menționate mi-au dat posibilitatea să studiez numeroase colecții arheologice din perioada imperială romană și a migrațiilor, mai ales a celor aparținând culturii Wielbark, atribuită populației gotice, și culturii Przeworsk, pusă pe seama lugilor (vandailor). De asemenea, la Muzeul de Arheologie din Kraków am avut prilejul să studiez valoroasa colecție de materiale din necropola dacică de la Lipica, publicată de M. I. Smiszko în 1932.

În perioada sejurului din Polonia am beneficiat în permanență și pretutindeni de ajutorul direct al colegilor de breaslă, care mi-au organizat programul de așa natură, încât câștigul științific să fie maxim. Pentru cea mai mare parte a programului trebuie să aduc mulțumiri conf. dr. J. Kmiecinski și dr. M. Kowalczyk, iar pentru ultima parte în special prof. dr. K. Godłowski.

De-a lungul acestei călătorii de studii am reușit să vizitez prestigioase instituții de profil și să stabilesc numeroase contacte științifice, din care mai importante, în ordinea itinerarului, au fost următoarele: Gdansk — Muzeul de Arheologie (dr. Kwapiński); Filiala Academiei Poloneze de Științe din Gdansk (conf. dr. A. Sbiński); Szczecin — Muzeul de Arheologie; Poznań — Muzeul de Arheologie (dr. St. Jasnosz); Institutul de Preistorie (prof. dr. J. Żak, dr. A. Sikorski); Varșovia — Muzeul de Arheologie (dr. T. Dąbrowska); Lublin Catedra de arheologie a Universității (conf. dr. J. Gurba, dr. A. Kokowski); Kraków — Institutul de Arheologie (prof. dr. K. Godłowski, dr. P. Kaczowski, dr. R. Madyda-Legutko); Muzeul de Arheologie (dr. R. Mycielska).

Păstrez o amintire foarte plăcută din această primă întâlnire cu Polonia. Ea a fost rodnică pe plan științific și în același timp a oferit ocazia de a cunoaște multe aspecte din cultura și în general din istoria atât de zbuciumată a Poloniei. Complexele de arhitectură medievală și modernă din Kraków, Poznań, Toruń și Gdansk lasă o impresie profundă. Le părăsesc cu gândul de a reveni cât mai curând și pentru mai multă vreme.

ION IONIȚĂ

Sesiunea științifică cu tema : „CULTURA CUCUTENI ÎN CONTEXT EUROPEAN” (Iași, 24—28 septembrie 1984)*

În anul 1984 s-a împlinit un secol de la descoperirea celebrei stațiuni de la Cucuteni, jnd. Iași, de către Th. Burada, reputat istoriograf al teatrului și muzicii românești și folclorist, fost membru corespondent al Academiei Române. Cu acest prilej a avut loc la Iași și Piatra-Neamț, în perioada 24—28 septembrie, o sesiune științifică cu tema „Cultura Cucuteni în context european”, organizată, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” al Universității „Al. I. Cuza”

din Iași și Muzeul de Istorie din Piatra-Neamț, cu concursul Comitetelor de Cultură și Educație Socialistă ale județelor Iași și Neamț. La această sesiune științifică, pe lângă 30 de specialiști români din diferite localități ale țării, au participat și șase invitați din Statele Unite ale Americii, Anglia, R.F. Germania și R.P. Ungară.

* Dare de seamă apărută și în revista „Noi Tracii”, XIII, 1984, nr. 120 p. 2—5.

Tematica dezbaterii a fost axată pe trei probleme principale, respectiv originea, evoluția și specificul culturii Cucuteni, relațiile ei cu alte culturi din zonele vecine sau mai îndepărtate și aspectul interdisciplinar al cercetărilor cu privire la această cultură. Aceste probleme au fost discutate, pe baza a 19 comunicări și 9 intervenții, în limbi de largă circulație, ultimele privind descoperiri recente importante de ceramică și plastică cucuteniană. Din comunicările susținute s-au desprins următoarele concluzii:

1. Importanța săpăturilor mai vechi și noi din zona Cucuteni-Băiceni pentru periodizarea culturii Cucuteni, etapele cronologice stabilite aici, pentru prima dată de H. Schmidt în monografia sa din 1932, pe bază stratigrafică și stilistico-tipologică, fiind confirmate și completate cu noi subdiviziuni, prin cercetările ulterioare efectuate de arheologii români la Cucuteni-Băiceni și în alte stațiuni ale acestei culturi (M. Petrescu-Dîmbovița, Iași);

2. Semnificația deosebită a săpăturilor arheologice din stațiunile de la Cârcea și Grădinile din Oltenia, prin care s-a dat la iveală prima ceramică pictată neolitică din România cu legături în Tesalia și având implicații, insuficient de bine precizate, la geneza speciei pictate a culturii Petrești și mai departe a complexului Cucuteni-Tripolie (Marin Nica, Craiova);

3. Ceramica pictată din nord-vestul Transilvaniei, cu mai multe grupe locale, prezintă legături cu speciile de acest fel de la Turdaș și Lumea Nouă (Doina Ignat, Oradea);

4. Cercetările din sud-estul Transilvaniei, din Valca Oltului, îndeosebi de la Ariușd au adus noi elemente cu privire la ceramica pictată de tip Ariușd, precum și în legătură cu periodizarea aspectului Ariușd al culturii Cucuteni (Zoltan Székelyi, Sfântu Gheorghe și Attila László, Iași).

5. Analiza stilurilor ceramicii pictate de tip Cucuteni A-B și B a contribuit la o mai bună lămurire a semnificației acestora, în determinarea cărora un merit deosebit revine lui H. Schmidt, precum și a trecerii de la un stil la altul fără intervenții din afară (Anton Nițu, Iași);

6. Importanța descoperirilor care atestă legăturile culturii Cucuteni cu cultura Gumelnița (Eugen Comșa, București), precum și cu cultura ceramicii liniare din Europa Centrală, în acest din urmă caz pe baza analizei microscopice a pastei plastice și a unor piese de cult din cele două culturi (Olaf Höckmann, Mainz);

7. Analiza comparativă, pentru un spațiu mai larg din Europa și Orientul Apropiat, a plastice antropomorfe, ilustrată îndeosebi prin reprezentarea zeiței mame, dăătoare de viață, în legătură cu cultul fertilității, a permis să se evidențieze că substratul mitic al acestor reprezentări este mai vechi, din paleoliticul superior, adăugându-i-se noi elemente în neolitic, în legătură cu ciclul vieții și morții, cu cultul pământului și lunii (Marija Gimbutas, Los Angeles). În acest context al religiei vechii Europe, a reieșit interesul deosebit pentru descoperirile din spațiul carpato-dunăreano-pontic, îndeosebi privind plastica și semnificația de simbol al ciclului vieții și morții a unor motive pictate ale culturii Cucuteni-Tripolie, remarcabile prin dinamismul lor;

8. Interesul pentru sfârșitul culturii Cucuteni, în contextul eneoliticului de la Dunărea de Jos (Ștefan Cucoș, Piatra-Neamț) și evoluția ceramicii pictate a acestei culturi în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, când comunitățile din spațiul carpato-dunăreano-pontic au venit în contact cu unele elemente alogene, în special din nordul Mării Negre (Marin Dinu, Iași);

9. Datele lingvistice cu privire la indoeuropeni este necesar să fie adăugate celor arheologice, în scopul lămuririi problemei contactelor culturii Cucuteni cu indoeuropenii (Mircea Rădulescu, București);

10. Contribuțiile privitoare la structura antropologică a populației aparținând complexului Ariușd-Cucuteni-Tripolie (Olga Necrasov, Iași), precum și la particularitățile unor ritualuri funerare, în funcție de care au fost analizate ipotezele cu privire la înmormintarea purtătorilor culturii Cucuteni (Alexandra Bolomey, București);

11. Din punct de vedere paleozoologic, prezintă interes datele analizelor relativ la speciile de animale domestice și sălbatice din stațiunile culturii Cucuteni, atât sub raportul particularităților, cât și al proporțiilor (S. Haimovici, Iași);

12. Pe baza analizelor fizico-chimice, efectuate în laboratoarele din Statele Unite ale Americii, a probelor din mai

multe stațiuni ale culturii Cucuteni, s-a ajuns să se prezinte tehnica producerii ceramicii de tip Cucuteni și substanțele folosite pentru pictarea vaselor acestei culturi, scoțându-se în evidență, în același timp, implicațiile de ordin demografic și economic ale procesului pirotehologic, reflectate în creșterea populației, depozitele de alimente și centrele de prelucrare a ceramicii în perioada pre-bronzului european (Linda Ellis, Cambridge-Massachusetts). La aceste rezultate se adaugă și acelea ale analizelor chimice ale ceramicii de tip Cucuteni, obținute în laboratorul Complexului Muzeistic Neamț (Paula Chiribufă, Piatra-Neamț);

13. Din analiza cronologiei absolute a complexului Cucuteni-Tripolie, prin metoda C 14, a reieșit necesitatea folosirii datelor convenționale obținute prin această metodă și nu a celor calibrate (Dan Monah, Piatra-Neamț);

14. Din comunicarea privind etnoarheologia românească și cultura Cucuteni a rezultat și necesitatea de a se utiliza și datele etnografiei pentru explicarea fenomenului culturii Cucuteni (J. Nandriș, Londra);

15. Datele analizelor petrografice au permis să se precizeze locurile de proveniență a materialului litic pentru producerea uneltelor și armelor (Adrian Muraru, Cîmpulung Moldovenesc);

16. Analizele paleobotanice au contribuit la cunoașterea speciilor de plante și cereale cultivate de către purtătorii culturii Cucuteni (Felicia Monah, Piatra-Neamț și Marin Cărciumaru, București), iar descoperirile de la Lunca-Vînători au procurat noi date relativ la exploatarea sării de purtătorii culturilor Starčevo-Criș și Cucuteni (Gh. Dumitroaia, Piatra-Neamț).

Tot în perioada în care a avut loc această sesiune, vizitarea stațiunilor de la Cucuteni (jud. Iași) și Ghelăiești (jud. Neamț) a prilejuit cunoașterea la fața locului a două importante așezări ale acestei culturi, în ultima putină fi văzute și resturile unor locuințe din faza Cucuteni B, descoperite de colaboratorii Muzeului de istorie Piatra-Neamț în campania de săpături din acest an. Cu prilejul vizitării stațiunii eponime de la Cucuteni, sondată în ultimele două decenii de Gr. Bureanu, N. Beldiceanu și D. Butculescu și apoi cercetată metodic în 1909-1910 de H. Schmidt și G. Bersu, primul efectuând săpături și în așezarea din vale de la Dîmbul Morii, s-au scos în evidență rezultatele obținute în urma cercetărilor arheologilor din Iași din 1961 până astăzi, atât pe Cetățuie, cât și în așezarea din vale de la Dîmbul Morii, precum și în alte obiective datind, cu unele întreruperi, din paleolitic și până în Evul Mediu timpuriu. În această privință, a reținut atenția în mod deosebit mormîntul princiar tumular getodacic de la sfârșitul secolului al V-lea î.e.n., a cărui construcție monumentală din piatră a fost conservată recent într-o clădire muzeu de mari proporții, realizată cu sprijinul autorităților locale din Iași și Cucuteni.

De asemenea, vizitarea expoziției de artă neolitică, organizată de Muzeul de Istorie din Piatra-Neamț, cu prilejul centenarului primelor descoperiri de la Cucuteni, ca și a unor muzee de istorie (Iași, Piatra-Neamț, Roman) și colecții (Iași și Tîrgu Frumos) au permis cunoașterea unora din rezultatele mai importante ale cercetărilor efectuate de arheologii români mai de mult sau mai recent cu privire la cultura Cucuteni.

În încheiere, merită să fie relevat faptul că, în legătură cu centenarul primelor descoperiri de la Cucuteni, pe lângă o medalie jubiliară emisă de filiala din Iași a Societății Numismatice Române, cu sprijinul Consiliului Popular al comunei Cucuteni, s-a apărut recent, cu concursul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, lucrarea lui Anton Nițu relativ la grupele stilistice A-B și B ale culturii Cucuteni, ca supliment V al Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, precum și un volum relativ la așezările culturii Cucuteni de pe teritoriul României tipărit de Dan Monah și Ștefan Cucoș la Editura „Junimea” din Iași.

Avîndu-se în vedere interesul pe care îl prezintă contribuțiile aduse la sesiunea științifică de la Iași și Piatra-Neamț consacrată culturii Cucuteni, este în pregătire pentru publicat un volum cu lucrările sesiunii, în limbi de largă circulație, care să aibă audiență atât la specialiști cât și la toți cei interesați, din diferite țări, față de unul din cele mai importante fenomene ale istoriei străvechi a României, respectiv acela al culturii Cucuteni.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN R. F. GERMANIA

Totdeauna, pentru un cercetător, contactul cu alți colegi, cu diferite centre de studii și, implicit, mai ales cu rezultatele muncii științifice desfășurate pe alte meridiane, constituie un binevenit prilej atât de acumulare a unor noi informații și metodologii, cât și de evaluarea a propriilor investigații. Iată de ce, beneficiind de invitația Fundației DAAD, pentru a efectua un stagiu de documentare în R.F.G., cu o durată de trei luni (mai-iulie 1985), am optat pentru Institut für Alte Geschichte al Universității din Saarbrücken (director prof. dr. Peter Robert Franke), unde știam că are loc o susținută activitate pe tărîmul istoriei antice și, mai cu seamă, al numismaticii greco-romane — domenii în care eram profund interesat. În adevăr, la acest institut am constatat existența unei bogate biblioteci de specialitate, ca și a unei întregi serii de mijloace de cercetare puse la dispoziție de tehnica modernă: xerox, sistem computerizat, care înmagazinează informațiile numismatice, depozit cu mulate monedare etc. Toate acestea, ca și un colegial climat de lucru, mi-au asigurat cele mai bune condiții de lucru. Participarea la viața științifică a acestei echipe de cercetători, condusă de către profesorul P.R. Franke, mi-a dat ocazia, de asemenea, să pătrund mai intim în procesul de creație al specialiștilor de aici, unii dintre ei — de certă reputație —, ca dr. W. Leschhorn, prof. dr. H. Freis — cu care m-am întreținut mai mult, manifestînd un interes aparte și pentru istoria noastră veche. Cursurile, seminariile și conferințele — unele susținute de către specialiști străini —, de asemenea, mi-au dat prilejul să înțeleg mai bine direcțiile în care merge cercetarea internațională, dar să și apreciez cum sînt antrenată în munca de cercetare studenții, care, încă în primii ani, prin eforturi independente, alcătuiau cu multă seriozitate lucrări de seminar sau studii practice de identificare și catalogare a monedelor.

Tot la Saarbrücken, am fost atras și de unele cursuri de la Institut für Vor- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie (prof. dr. Rolf Hachmann), unde se tratau probleme ale culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, de multe ori exemplificate cu rezultatele cercetărilor românești. Interesat și de tehnica săpăturilor arheologice, am vizitat și câteva șantiere ale muzeului landului Saar, cum ar fi cele de la Altheim, Otzenhausen și Nenning, unde explicațiile amabile și competente ale dr. Andrei Miron (Staatliche Konservatoramt) mi-au fost de o mare utilitate.

Însă, deși pentru mai puțin timp, am zăbovit și în alte centre științifice, în afară de Saarbrücken, unde se găseau biblioteci și institute similare. În afară de binecunoscuta bibliotecă de la Römisch — Germanische Kommission/Frankfurt, unde se pot găsi numeroase cărți și reviste mai rare, o plăcută surpriză a constituit-o și biblioteca de la Institut für Vor- und Frühgeschichte din Bonn (director prof. dr. Volker Bierbrauer), posesoare a unor serii de publicații, destul de greu de găsit în altă parte.

În mod firesc, această perioadă nu s-a rezumat numai la studii în biblioteci și muzee sau la discuții de specialitate, la acestea adăugîndu-se și vizitarea unor monumente ale culturii antice sau moderne, ca și a altor obiective interesante. Muzeele și monumentele din Trier, Saarbrücken, Mainz, Wiesbaden, Frankfurt, Bonn, Köln, Freiburg și München nu spun mult într-o simplă înșirare a unor etape de călătorie; chiar dacă concretizăm, nominalizînd „Porta Nigra”, basilica Helenei, muzeul Gutenberg, domul din Köln sau muzeul Goethe ș.a., nici acestea credem că nu sînt maledicatoare, într-o enumerare similară. Rămîne îndestulător poate doar să spunem că toate acestea mi-au ușurat înțelegerea mai completă a istoriei și culturii dezvoltate în această parte a Europei.

Un alt aspect, asupra căruia consider că trebuie să stăruim este acela legat de înțelegerea și sprijinul arătat constant de către toți specialiștii, dornici să intensifice și să lărgască colaborarea cu cercetătorii români, pentru care au avut cele mai bune cuvinte de apreciere. Prof. dr. A. Jockenhövel (Institut für Vor- und Frühgeschichte Frankfurt), prof. dr. H. Müller Karpe (Kommission für Allgemeine und Vergleichende Archäologie Bonn), prof. dr. W. Pape (Institut für Ur- und Frühgeschichte Freiburg), prof. dr. P. Miron (Institut für römische Studien Freiburg), dr. A. Klose (Münzkabinett München), prof. dr. G. Kossack (Institut für Vor- und Frühgeschichte München) sînt doar cîțiva dintre aceia, — care se alăturau celor amintiți mai înainte — care prin bunăvoință și înțelegere, au contribuit din plin ca acest stagiu de documentare să devină pe deplin fructuos, cu acumulări substanțiale și perspective noi de cercetare

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN R. D. GERMANĂ (1985)

Pe baza acordului de colaborare științifică dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Academia de Știință a R. D. Germană, în perioada 17–30 iunie 1985 am efectuat o călătorie de documentare științifică în R. D. Germană. Deplasarea a avut drept scop documentarea în legătură cu problemele privind contactele dintre spațiul carpato-dunărean și cel central-european în evul mediu, cu privire specială asupra temei intitulate „Corpusul ceramic medieval din secolele X–XIV”, stabilită de comun acord între organisme academice românești și est-germane. Călătoria de studii trebuia să aibă loc în 1984, dar, neputîndu-se cădea de acord în privința unui termen convenabil cu Academia de Știință a R. D. Germană, a fost amînată pentru anul următor. Planul inițial de documentare a suferit și alte modificări, în sensul că, din cauza unor neconcordanțe între serviciile de protocol în legătură cu perioada deplasării, a trebuit să renunț la vizitarea Leipzigului și a Weimarului. În schimb, în program au fost inserate scurte vizite la Magdeburg și Potsdam. În decursul celor două săptămîni petrecute în R. D. Germană, nouă zile au fost rezervate documentării la Berlin, trei la Dresda și cîte una la Magdeburg și Potsdam.

La Berlin am lucrat cu precădere la Institutul Central de Istorie Veche și Arheologie, în cadrul secțiilor de protoistorie

(arheologie) și de bizantinologie. Programul a inclus investigarea colecțiilor arheologice și studiu în bibliotecă. Întrucît Institutul Central nu posedă ca expoziție permanentă decît cîteva vitrine, materialul arheologic păstrat la această instituție este cantitativ redus. După prelucrarea din punct de vedere științific a vestigiilor descoperite de personalul Institutului, materialele sînt remise muzeelor. Cu toate acestea, grație amabilității prof. dr. Paul Grimm și a dr. Hans-Joachim Stoll, am putut să cercetez diferite piese arheologice (obiecte din metal și ceramică) recuperate în ultimii ani în mai multe așezări de la sfîrșitul mileniului I și de la începutul mileniului al II-lea. În legătură cu descoperirile de acest fel de pe teritoriul R. D. Germane și din regiunile înconjurătoare am mai purtat discuții fructuoase cu prof. dr. Peter Donat și dr. Ingo Heindel.

În cursul șederii la Berlin am fost primit de acad. prof. dr. Joachim Herrmann, directorul Institutului Central de Istorie Veche și Arheologie, și de prof. dr. Bruno Krüger, șeful Secției de arheologie, care m-au informat despre direcțiile de cercetare ale Institutului, despre sistemul de organizare a rețelei muzeistice din R. D. Germană, despre colaborarea cu partenerii externi etc. M-am întreținut, de asemenea, cu dr. Hans Quitza, șeful Laboratorului Institutului Central

de Istorie Veche și Arheologie din Berlin, utilat cu cea mai modernă aparatură, care efectuează analize asupra eșantioanelor conținând carbon radioactiv pentru numeroase țări din Europa, Asia și America Latină. Dr. Quitta mi-a comunicat, între altele, rezultatele la care a ajuns pe baza recalibrării datelor obținute prin metoda carbonului radioactiv (C_{14}) privind încadrarea cronologică a descoperirilor preistorice din România.

În legătură cu editarea „Enciclopediei Protoistoriei Europei”, la care colaborează un mare număr de specialiști de pe continent, inclusiv din România, am purtat discuții cu dr. D. Rössler, unul din coordonatorii lucrării. Dintre specialiștii de la Secția de bizantinologie am avut schimburi de opinii cu dr. Hans Dietten, care se ocupă cu istoria spațiului balcanic în ultimele secole ale mileniului I.

O însemnată parte a timpului petrecut la Berlin a fost afectat studiului în bibliotecile secțiilor de arheologie și bizantinologie ale Institutului Central, ambele deținând fonduri de carte extrem de bogate. Pe lângă literatura mai veche, se află aici o vastă literatură de specialitate, apărută în ultimii ani în toată lumea, care în parte lipsește din bibliotecile românești. Eficiența lucrului în bibliotecă ar fi fost incomparabil mai mare dacă acestea ar fi dispus de mijloace de xerocopiere.

La Berlin am avut ocazia să vizitez Muzeul de Istorie Germană, Muzeul Bode, Muzeul Pergamon și Galeria Națională.

Primul, situat pe celebrul bulevard Unter den Linden, oferă o retrospectivă a principalelor momente din istoria poporului german din cele mai vechi timpuri până astăzi, reliefând îndeosebi aspectele legate de lupta de clasă și de atitudinea antirăzboinică a maselor. Perioada celui de-al doilea război mondial, spre exemplu, este ilustrată aproape numai prin imagini referitoare la rezistența împotriva nazismului și la ofensiva armatei sovietice. În colecțiile muzeului se păstrează și câteva vase și figurine antropomorfe aparținând culturii Cucuteni.

Următoarele două muzee cuprind monumente de artă greco-romană, egipteană, etruscă, asiro-babiloniană, orientală etc. de valoare inestimabilă. Numele Muzeului Pergamon este preluat de la înfloritorul centru elenistic din vestul Asiei Mici, de unde, la sfârșitul secolului trecut, inginerul arheolog Carl Humann a transportat în capitala Germaniei frizele unui mare altar împodobit cu basorelieful de fascinantă expresivitate, adevărate capodopere ale artei antice. În muzeul berlinez se mai păstrează alte faimoase ansambluri arhitecturale ale antichității orientale și greco-romane, aduse de la Babilon, Assur, Baalbek, Milet, Magnesia etc.

Pe lângă sculpturile lui Thorwaldsen, Canova, Schadow și Rodin și pinzele lui Menzel, Kokoschka, Nolde, Kirchner și Jawlensky, în Galeria Națională sunt expuse tablouri de C. Baba, Al. Ciucurencu și M. H. Maxy, fiind unul din foarte puținele muzee vest-europene care acordă spațiu de expunere creațiilor artiștilor plastici români, din păcate însă nu dintre cele mai revelatoare.

Din Berlin am efectuat două excursii de studii la Magdeburg, fiind însoțit de dr. Hans-Joachim Stoll, și la Potsdam, unde am fost acompaniat de dr. Ingo Heindel.

La Magdeburg am vizitat Kulturhistorisches Museum, cu o valoroasă colecție de vestigii medievale, precum și mai multe biserici în stil romanesc și gotic din secolele XI–XIII. La Kulturhistorisches Museum, unde m-am întreținut cu muzeograful Gerd Böttcher, sunt conservate, între altele, descoperirile făcute cu prilejul săpăturilor din zona domului și a curții lui Otto I cel Mare (936–973, împărat din 962) întemeietorul Sfântului Imperiu roman: resturi de frescă, plăci smălțuite, ceramică etc. Tot la acest muzeu se află statuia ecvestră de piatră a așa-numitului cavaler de Magdeburg („Magdeburger Reiter”), de la mijlocul sec. al XIII-lea, una din cele mai vechi opere de artă de acest fel din Europa medievală, în care se întrevede, în pofida scurgerii multor secole, amprenta influențelor sculpturii romane din epoca imperială. O copie a sa în bronz se găsește într-una din piețele centrale ale orașului, ca, de altfel, și la Muzeul de Istorie Germană din Berlin.

Dintre construcțiile de cult, care constituie o adevărată podoabă a Magdeburgului, am avut prilejul să vizitez domul St. Mauritius und St. Katharina, fosta biserică a premonstra-

tenșilor Unser Lieben Frauell, Peterskirche, Sebastianskirche și Johanneskirche. Construcția bisericii St. Mauritius und St. Katharina a început în anul 1209, la doi ani după ce a ars vechiul dom ridicat în vremea lui Otto I, din care mai sînt vizibile fundațiile unei cripte. Nava centrală a fost terminată în secolul al XIII-lea, iar turnurile s-au adosat la începutul secolului al XVI-lea. În dom este depus mormîntul împăratului Otto I cel Mare și cel al primei sale soții, Edith, ale căror oseminte au fost transferate din vechiul dom, la fel ca și cele ale episcopilor Friedrich von Wettin și Wichmann, promotor al colonizării în Est. În dom se află, de asemenea, o valoroasă statuie a Sfântului Mauritius de la mijlocul secolului al XIII-lea, precum și un impresionant grup statuar de lemn al lui Ernst Barlach, realizat în memoria celor căzuți în primul război mondial, sculptură înălțurată din lăcaș după instaurarea nazismului și readusă ulterior. Un interes deosebit prezintă și biserica Unser Lieben Frauen, începută în vremea episcopului Werner (1064–1078) și terminată la mijlocul secolului al XII-lea, lucrată în stil romanesc, completată după un incendiu de la sfârșitul secolului al XII-lea cu elemente gotice timpurii, situație întâlnită și la Johanneskirche.

La Potsdam m-am deplasat pentru a vizita Muzeul de Pre- și Protoistorie găzduit de Castelul Babelsberg, construit în stil neogotic englez în anii 1834–1835, situat într-un admirabil cadru natural în vecinătatea Havelului. Muzeul conservă, între altele, vestigiile mezolitice de la Rhinluch bei Friesack, constând din unelte din lemn și plase de prins păsări — unele din cele mai vechi descoperiri de acest fel cunoscute în lume, — păstrate datorită condițiilor speciale oferite de terenul mlăștinos unde fusese amplasată vechea așezare. La muzeu am purtat discuții cu dr. Christa Plate, care mi-a permis studierea materialelor arheologice medievale inedite provenind din ultimele sale descoperiri din jurul Potsdamului, între care și acelea făcute la Freyenstein (Kreis Wittstock), așezare întărită din secolele XII–XIII, abandonată la sfârșitul secolului al XIII-lea.

Tot la Potsdam am vizitat palatul Sans Souci, reședința de vară a regilor Prusiei, și Friedenskirche, construită de arhitecții Ludwig Persius și August Stüler în 1845–1848, după modelul bisericii Sf. Clemente din Roma. Într-o semi-sferă a lăcașului a fost încastrat un imens mozaic lucrat în stil bizantin în secolele X–XII, înfățișându-l pe Isus Christos ca judecător al lumii, flancat în dreapta de Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Cyprian, iar în stînga de Sf. Maria și Sf. Petru, mozaic cumpărat în anul 1834 de prințul Friedrich Wilhelm de la biserica Sf. Cyprian din Murano.

Ultimele trei zile ale călătoriei de documentare le-am petrecut la Dresda, unde am lucrat în special la Muzeul departamental de Preistorie din așa-numitul Palat japonez, ce conține o interesantă colecție de obiecte și vase din evul mediu, rod al descoperirilor mai vechi sau mai recente, numeroase din ele încă inedite, provenind de la Dresda, Freiberg, Mutzschen, Tauch, Wasserburg, Baruth, Leipen și Meissen. În această din urmă localitate, binecunoscută prin apreciatele sale ateliere de producere a porțelanului, săpăturile arheologice recente au identificat existența unei străzi pavate cu birne de lemn datînd din secolele X–XI. Discuțiile cele mai profitabile pe plan profesional le-am purtat cu dr. Harald W. Mechel și dr. Volkmar Geupel, care mi-au prezentat materiale găsite în ultimele campanii arheologice din obiectivele medievale din Saxonia. Ca și la Berlin și Magdeburg, am abordat aici probleme referitoare la modul în care vestigiile arheologice reflectă procesul de asimilare al slavilor de către germani la începutul mileniului al II-lea.

La Dresda am mai vizitat Muzeul armatei din R. D. Germană, cel mai mare de acest gen din țară, cu o bogată colecție de armament medieval, precum și prestigiosul muzeu de artă Der Zwinger, renumit în toată lumea prin tablourile lui Rafael, Rembrandt, Giorgione, Dürer, Breugel, Rubens, Van Dyck, Jordaens, Poussin, Veronese, Tizian, Holbein cel Tânăr, Canaletto și ale altor maeștri din școlile italiene, flamande, germane, franceze și spaniole.

În ciuda duratei sale reduse, estimez că în ansamblu călătoria de documentare în R. D. Germania a fost fructuoasă pe plan științific, întregindu-mi viziunea asupra realităților medievale central-europene.

VICTOR SPINEI

AL V-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ARHEOLOGIE SLAVĂ — KIEV, 18 — 26 septembrie 1985

În zilele de 18—26 septembrie 1985 a avut loc la Kiev, cel de al V-lea Congres internațional de arheologie slavă, organizat de Uniunea Internațională de Arheologie Slavă.

La acest congres, R.S. România a fost prezentă cu o delegație compusă din dr. Șt. Olteanu, dr. M. Comșa și M. Marcu, de la Institutul de Arheologie din București, dr. D. Gh. Teodor și dr. V. Spinei, de la Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași, precum și dr. I. Mitrea, de la Muzeul de Istorie Bacău.

La această importantă manifestare științifică au participat aproximativ 450 de specialiști din U.R.S.S., Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Finlanda, Iugoslavia, Polonia, România, R.D. Germană, R.F. Germană și Suedia, prezentându-se peste 300 de comunicări, urmate de numeroase intervenții.

Lucrările congresului s-au desfășurat în șase secții, găzduite în una din clădirile Academiei de Științe a R.S.S. Ucraina.

Tematica congresului a fost deosebit de bogată, axându-se în principal pe problemele privind apariția, structura, evoluția și rolul orașelor slave, în perioada feudală timpurie, la care s-au adăugat și o serie de chestiuni referitoare la etnogeneza, cultura materială și viața spirituală a slavilor în mileniul I al e.n. și în primele secole ale mileniului următor.

În prima secție, consacrată istoriei vechilor slavi, au fost prezentate numeroase comunicări, care au tratat, îndeosebi, aspecte privind cultura veche slavă din zonele apusene ale Uniunii Sovietice, Polonia, Germania, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia și România în secolele VI—X e.n., precum și o serie de chestiuni referitoare la etnogeneza slavilor și, în directă legătură cu ea, caracteristicile și evoluția unor culturi materiale, ca cele de tip Zarubineț, Przeworsk, Cerneahov, Kiev, Penkovka etc. De asemenea au fost prezentate unele rezultate ale cercetărilor lingvistice (onomastică, toponimie, hidronimie), antropologice, paleobotanice și etnografice privind etnogeneza slavilor. Nu au lipsit nici comunicările privitoare la circulația monetară în teritoriile locuite de slavi și nici cele care au abordat aspecte ale perioadizării unor culturi vechi slave.

În cadrul acestei secții au prezentat comunicări și cercetătorii români, D.Gh. Teodor, „Elemente culturale slave în regiunile carpato-dunărene în secolele VI—IX e.n.”, I. Mitrea, „Aspecte culturale slave din secolele VI—VII e.n. în Moldova Centrală” și M. Marcu, „Relațiile dintre slavi și autohtoni în așezările din sud-estul Transilvaniei în secolele VI—VII e.n.”

În secția a II-a s-au prezentat comunicări referitoare la apariția și evoluția orașelor feudale timpurii. Au fost discutate interesante aspecte ale genezei și vechimii orașelor rusești în perioada secolelor IX—XIII, precum și a orașelor din țările baltice și Finlanda. De asemenea, s-au prezentat comunicări referitoare la rolul așezărilor agricole și al așezărilor întărite ca bază a dezvoltării orașelor în Germania, Polonia, Cehoslovacia, orașul în Peninsula Balcanică, cauzele apariției și dezvoltării centrelor urbane din centrul și vestul Europei etc.

La această secție cercetătorul Șt. Olteanu a prezentat comunicarea „Cu privire la apariția orașelor pe teritoriul României”.

O secție deosebit de interesantă a fost a III-a, consacrată problemelor privind viața și traiul în orașele medievale timpurii. Comunicările prezentate în această secție au abordat o tematică diversă referitoare la construcția și funcționalitatea caselor din orașele vechi slave, tradițiile și inovațiile în construirea locuințelor, diferențierile sociale de la orașe, meșteșugurile, precum și chestiuni privitoare la originea și evoluția sistemelor de fortificații în diferite regiuni ale Europei, structura de clasă în societatea feudală timpurie din estul și centrul Europei etc. Unele comunicări au tratat aspecte ale culturii artistice urbane vechi rusești, meseriile, comerțul, circulația monetară în diferite țări ale Europei, evoluția demografică a orașelor, structura antropologică a populației urbane etc.

Secția a IV-a a inclus comunicări privind cercetarea orașului feudal timpuriu în raport cu districtul său teritorial. Au fost prezentate și discutate aspecte ale structurii orașului și a raportului său cu așezările sătești din jur, orașul ca cetate, punct fortificat și centru al aglomerărilor rurale și al unui cnezat, în sfârșit, apropierea și diferențierile dintre orașele și satele slave și neslave în secolele IX—XIII, diferențierile dintre centrele pre-urbane funcția și rolul lor în procesul formării satelor feudale timpurii.

În secția a V-a s-au prezentat și discutat probleme referitoare la legăturile economice și comerciale ale orașelor medievale timpurii. Comunicările s-au referit îndeosebi la producția locală orășenească din secolele X—XIV, difuzarea ei în anumite zone, drumurile comerciale, contactele etno-culturale și economice dintre diferite orașe, legăturile orașelor rusești cu Bizanțul și nordul Europei, orașele vechi rusești în izvoarele scrise scandinave etc. În cadrul acestei secții a prezentat o comunicare cercetătoarea M. Comșa, „Producția orașelor vechi rusești în vecinătatea estică a teritoriilor vestice ale Rusiei Kievene”.

În sfârșit, secția a VI-a a fost consacrată problemelor de arhitectură, artă și cultură spirituală orășenească medievală timpurie. Au fost prezentate o serie de comunicări care au tratat aspecte inedite privitoare la arhitectura vechilor orașe rusești a influențelor manifestate ca urmare a diverselor contacte stabilite între diferite zone, arhitectura orașelor medievale timpurii din Bulgaria, Polonia și Cehoslovacia, probleme privind arhitectura bisericăască din secolele X—XIII, organizarea centrelor religioase, decorațiunile laice și religioase, tradițiile, inovațiile locale, influențele romane târzii și bizantine în arhitectura veche rusească din secolele X—XIII, contribuția artistică a arhitecturii vechi rusești la îmbogățirea patrimoniului artistic european în epoca feudalismului timpuriu etc.

Pe baza numeroaselor comunicări prezentate, așa cum am amintit, în cele șase secții s-au purtat vii și interesante discuții, care au subliniat necesitatea intensificării cercetărilor în vederea unei mai bune cunoașteri a conținutului diferitelor culturi materiale de factură slavă, a adâncirii cercetării în domeniul etnogenezei slavilor, intensificarea cercetărilor lingvistice și antropologice, continuarea investigațiilor în scopul unei mai bune precizări a cauzelor care au dus la apariția sau dispariția orașelor. Totodată, discuțiile au evidențiat rolul orașului ca centru principal social-economic, cultural, religios, și politic, importanța legăturilor sale comerciale, culturale și politice cu alte centre sau zone mai largi rurale. De asemenea, s-a subliniat valoarea aparte a cercetărilor arheologice, istorice, lingvistice, antropologice și demografice, întreprinse până în prezent, în cunoașterea vieții urbane feudale timpurii din diferite țări ale Europei.

Sedința de deschidere a lucrărilor, ca și cea de închidere, a avut loc în sala Filarmonicii de Stat din Kiev, cu care prilej au fost prezentate în plen o serie de comunicări privind, fie antichitățile vechi slave, din secolele V—VII e.n. din estul și sud-estul Europei, fie aspecte ale începuturilor orașului vechi rusesc sau din alte țări slave.

În zilele de 20 și 24 septembrie au avut loc ședințele Comitetului Executiv și Permanent al Uniunii Internaționale de Arheologie Slavă la care, din partea delegației române, a participat ca membru în Comitetul Executiv, dr. Șt. Olteanu, iar ca membrii în Comitetul Permanent, dr. D. Gh. Teodor și dr. M. Comșa. S-a discutat problema organizării celui de al VI-lea Congres internațional de arheologie slavă, stabilindu-se că acesta va avea loc în 1990 la Prilep, în R.S.F. Iugoslavia. De asemenea, s-a ales președintele viitorului congres în persoana prof. dr. Boško Babić din Iugoslavia, fixându-se, totodată, tema acestuia: „Etnogeneza slavilor și răspândirea lor în Europa”. S-a hotărât ca în anul 1986 și 1987 să se organizeze la Prilep și la Berlin simpozioane internaționale cu teme privind arheologia slavă. În timpul ședințelor menționate s-a procedat la realegerea Biroului Exe-

cutiv al Uniunii și au fost făcute unele modificări în componența unor comitete naționale, alegându-se noi membri în locul celor pensionați.

În zilele de 21 și 22 septembrie au fost organizate excursii de documentare în orașele Cernigov și Pereiaslav-Hmelnițki vizitându-se cu acest prilej, importante monumente arheologice și istorice, săpăturile arheologice din așezările vechi slave, precum și muzeele de istorie și arheologie din orașele respective și muzeul satului al R.S.S. Ucraina, de lângă Kiev. În timpul lucrărilor congresului au fost vizitate de asemenea Muzeul de arheologie din Kiev, Expoziția rezultatelor săpăturilor arheologice din Ucraina, monumente istorice, biblioteci.

Cu prilejul desfășurării lucrărilor acestui congres, membrii delegației române au avut un util schimb de păreri cu spe-

cialiștii din U.R.S.S. și din alte țări europene, în domeniul arheologiei feudale, timpurii, s-au documentat asupra rezultatelor principalelor săpături arheologice din Ucraina, au consultat numeroase cărți de specialitate în biblioteci.

Participarea delegației române la lucrările celui de al V-lea congres internațional de arheologie slavă de la Kiev, a constituit, fără îndoială, o nouă și fructuoasă posibilitate de a fi lărgite contactele cu numeroși specialiști, de a cunoaște nemijlocit o serie de realizări ale arheologiei feudale timpurii din multe țări europene, de a discuta o serie de probleme complexe, importante și deosebit de actuale, care interesează în bună măsură și cercetarea arheologică românească.

DAN GH. TEODOR

O NOUĂ CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. F. GERMANIA (25 august — 14 septembrie 1985)

În intervalul de la 25 august la 1 septembrie 1985 s-au desfășurat la Stuttgart (R. F. Germania) lucrările celui de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, manifestare științifică de o foarte largă audiență, la care au participat numeroși specialiști de pe toate continentele. Cu acest prilej, Fundația Alexander von Humboldt a luat inițiativa de a invita la Congres pe toți foștii săi bursieri în domeniul istoriei, punând la dispoziție și mijloacele materiale necesare. Mai mult, Fundația a acordat celor interesați, și o perioadă de documentare de până la două săptămâni, care a putut fi efectuată înainte sau după congres.

Beneficiind de o asemenea invitație a Fundației Humboldt, am fost prezent mai întâi, timp de opt zile, la Congresul de la Stuttgart, din programul căruia îmi reținuseră atenția o serie de teme ca „Arheologie și istorie”, „Fenomenul urban în apariția civilizațiilor antice”, și „Mutații demografice la începutul evului mediu: autohtoni și migratori”. Rapoartele, corapoartele și intervențiile susținute în cadrul dezbaterilor au răspuns din plin așteptărilor, astfel încât participarea la Congres, în timpul căruia am avut și o intervenție la ultima temă menționată, s-a încheiat cu importante cîștiguri științifice.

Congresul de la Stuttgart a fost și o bună ocazie de a relua și a adînci dialogul științific cu unii colegi dintre foștii bursieri Humboldt (prof. dr. K. Godłowski — Universitatea din Kraków, prof. dr. Ev. Chrysos — Universitatea din Ioannina) și de asemenea de a stabili noi contacte cu specialiști din domeniu (prof. dr. H. Wolff — Universitatea din Passau, dr. M. Kazanski — Universitatea Sorbonne din Paris), deosebit de utile schimbului de idei și informații, fără de care nu mai poate fi concepută astăzi o cercetare științifică de calitate. În sfîrșit, tot în aceste zile am avut posibilitatea să

revizitez după 16 ani Muzeul Landului Württemberg din Stuttgart, cu bogate și interesante colecții arheologice din mileniul I e.n., precum și expoziția cuprinzînd celebrele descoperiri din mormintul princiar celtic de la Hochdorf, organizată special cu prilejul Congresului.

Următorul popas l-am făcut la Bonn, unde timp de peste o săptămînă am fost oaspete la Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität (prof. dr. V. Bierbrauer) și la Kommission für Allgemeine und Vergleichende Archäologie des Deutschen Archäologischen Instituts (prof. dr. H. Müller-Karpe). A fost o perioadă de intensă activitate în biblioteci, de consultare și xerox-copiere a numeroase lucrări. Etapa de la Bonn rămîne importantă și prin discuțiile prelungite cu prof. dr. V. Bierbrauer asupra descoperirilor arheologice din prima jumătate a mileniului I e.n. din estul Europei.

Ultimele trei zile le-am folosit pentru documentare în cunoscuta bibliotecă de la Römisch-Germanische Kommission din Frankfurt am Main. Ca întotdeauna, condițiile de lucru și posibilitățile de informare la cea mai bună bibliotecă de profil din R.F. Germania au fost excelente. Aici am avut și un fructuos schimb de opinii cu prof. dr. S. von Schnurbein directorul adjunct al acestei prestigioase instituții, referitor la unele descoperiri arheologice din perioada romană din diverse zone ale Europei, precum și la unele colaborări între specialiștii din România și R.F. Germania.

În ansamblul ei, această nouă călătorie în R.F. Germania a avut ca principal rezultat o sporire consistentă a informației documentare, precum și o lărgire binevenită a contactelor științifice.

ION IONIȚĂ

PRINCIPALELE PROBLEME DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE LA CEL DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE DE LA STUTTGART (august 1985)

La acest mare Congres Internațional de Științe Istorice, ca și la celelalte precedente de acest fel, printre care se numără și acela din 1980 de la București, au fost abordate de istorici și arheologi din Europa, Asia și S.U.A., la un înalt nivel științific și teoretic, unele probleme de istorie veche și arheologie. Dintre acestea, trei au fost problemele principale, discutate în mod special, care au reținut atenția specialiștilor în acest domeniu, dintre care prima privitoare la raportul dintre istorie și arheologie, de la secția de metodologie, a doua despre fenomenul urban în nașterea civilizațiilor antice și a treia în legătură cu statul și religia în societățile antice, ultimele două, la secția de cronologie, antichitate. La acestea se adaugă încă două, discutate împreună cu altele din Evul Mediu, dintre care una privitoare la munți, fluvii, deșerturi,

păduri: barieră, linie de convergență?, dezbătută în cadrul secției cronologiei antichitate și Evul Mediu, și alta, relativ la Balcani între Mediterana și Europa Centrală, discutată în cadrul Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, precum și o „masă rotundă” cu tema „Ecologie, științele naturii, științele umane”.

Problema privitoare la arheologie și istorie a avut ca raportor general pe profesorul belgian S. de Laet, istoric și arheolog, care a prezidat și lucrările secției respective de metodologie. Autorul, în raportul său, a fost preocupat în mod constant de problema relațiilor puțin satisfăcătoare, după părerea sa, între arheologie și „istoria tradițională”, preconizînd o strategie pentru viitor, în scopul unei colaborări, pe picior de egalitate, între aceste două discipline. Aceasta

cu atât mai mult cu cât, prin cooperarea din ce în ce mai strinsă cu științele naturii și tehnice, s-au înregistrat în secolul nostru progrese remarcabile în domeniul arheologiei, îndeosebi preistoriei, atât sub raportul mijloacelor moderne de cercetare și datare, cât și în domeniul epistemologiei, respectiv al teoriei și metodologiei arheologice. În această privință, se impune astăzi, după autor, ca în locul tendinței centrifuge a multor istorici și arheologi, să se ajungă la o colaborare mai strinsă între aceștia pentru o cunoaștere mai bună și mai completă a diferitelor aspecte ale trecutului. În acest scop, este necesară, după părerea sa, pe lângă revizuirea programelor de învățământ superior, cercetarea în colaborare a istoricilor și arheologilor, sub toate aspectele și cu mijloace specifice proprii, a unor obiective arheologice importante, cu interes deosebit pentru unii și alții. În acest context, în mod justificat, autorul raportului a luat poziție față de curentul american al „noii arheologii”, derivat din antropologie cu aproximativ 15 ani în urmă, imputându-i caracterul antiistoric, determinat de faptul că și propune să studieze civilizațiile arheologice în afară de spațiu și timp, având doar în vedere cauzele complexe cărora li se datorează stadiul respectiv de dezvoltare, precum și legile, care se desprind din regularitatea unor reveniri.

Problema unității arheologiei și istoriei a fost reluată și în corapoartele prof. B. Chropovský (R.S.C.), N. N. Dikov (U.R.S.S.) și acad. J. Herrmann (R.D.G.), din care s-a desprins concluzia că arheologia, datorită progreselor înregistrate, nu mai poate fi considerată astăzi ca o disciplină ajutoare. Din punct de vedere al metodologiei de cercetare în arheologie, se impune însă, după B. Chropovský, o largire a investigațiilor interdisciplinare, pe o bază mai largă, a colaborării internaționale. De asemenea, după N. N. Dikov, unitatea dintre arheologie și istorie trebuie folosită pentru înțelegerea corectă a trecutului și perceperea adecvată a prezentului și viitorului la un nivel mai înalt de generalizare, reflectat în încercarea autorului de periodizare tehnologică și dialectică a istoriei omenirii. În cadrul acestei periodizări, cu caracter universal, axată pe principiul interacțiunii dintre formă și conținut, autorul a deosebit în mod dialectic, pentru fiecare epocă, respectiv a pietrei și a metalelor, câte două perioade, una de evoluție și alta de revoluție, presupunând ipotetic și începutul perioadei de evoluție a unei a treia epoci tehnologice, a materialelor sintetice (plastice). La rândul său, acad. J. Herrmann, preocupându-se de căile pentru decodificarea conținutului istoric al izvoarelor arheologice, a deosebit metodele, care permit urmărirea trecerii de la faptul arheologic, înregistrat și studiat ca atare, la interpretarea lui istorică, în funcție de spațiu și timp. În această privință, cu toate progresele înregistrate, autorul a recunoscut că este încă departe de o înțelegere deplină a structurii și evoluției Evului Mediu timpuriu.

Participanții români la această dezbatere au scos în evidență necesitatea cercetărilor interdisciplinare pentru studiul problemelor de etnogenază, respectiv a începutului etnogenezei tracilor în spațiul carpato-balcanic (M. Petrescu-Dimbovița), metodică cercetării așezărilor rurale romane din provincia Dacia (N. Gudea) și importanța colaborării dintre istorici și arheologi în investigarea așezării medievale urbane de la Baia, ale cărei rezultate de până acum au fost valorificate în două volume publicate recent (V. Neamțu).

În ceea ce privește problema fenomenului urban în nașterea civilizațiilor antice, unele comunicări s-au referit la trecerea, în perioada apariției vechii civilizații, de la comunitățile agricole la viața urbană în Orientul Vechi, proces reflectat și în transformările din dezvoltarea social-economică, politică, ideologică și culturală, respectiv în stratificarea societății în „clase”, în realitate în numeroase straturi sociale cu regim juridic deosebit (V.M. Masson, U.R.S.S.), precum și la orașul-templu în vechiul Orient, scoțându-se în evidență privilegiile acestor așezări (H. Tadmor, Israel). Alte comunicări au avut în vedere atât apariția *polis*-ului grec în sec. VIII î.e.n. și particularitățile lui (M. Sachellariou, Grecia), cât și cristalizarea structurii de *polis* în sec. VI sau chiar VII î.e.n., ca apoi să domine în epoca clasică (Ch. G. Starr, S.U.A.), precum și apariția și dezvoltarea orașului Roma în urma contactelor cu marii vecini, etruscii și grecii (Em. Condurachi). Totodată, s-a evidențiat, într-o altă comunicare, și fenomenul urban în vestul Imperiului roman,

respectiv în Peninsula Iberică, reliefindu-se rolul lui Caesar și August în procesul de urbanizare al acestui teritoriu, precum și politica în continuare a Romei între Flavii și mijlocul secolului al II-lea e.n., constând în reducerea comunităților locale, prin aducerea în orașe a populației din zone puțin romanizate (J. M. Blazquez Martínez, Spania). Tot la această secție s-a pus în discuție, într-o comunicare, și problema trecerii de la societățile pre-urbane la cele proto-urbane în sud-estul Europei, menționându-se, în categoria centrelor pre-urbane, și așezări din eneoliticul sud-est și est-european (B. Bruckner, Jugoslavia).

La discuțiile care au urmat pe marginea acestor comunicări, s-a arătat, printre altele, că situația este diferită în China, unde se poate urmări trecerea de la civilizația eneolitică cu ceramică pictată de tip Yang-Shao la viața urbană din timpul dinastiei Șan, și complexul cultural Cucuteni-Tripolie, pentru care nu se potrivește denumirile de proto-și nici pre-urban, în sens de etapă inițială a procesului de urbanizare, întrucât ceea ce urmează, până în cea de a doua epocă a fierului, nu corespunde acestui proces (M. Petrescu-Dimbovița).

La rândul lor, comunicările relativ la stat și religie în societățile vechi au pus în discuție această problemă atât pentru Orientul Apropiat, caracterizat prin toleranță religioasă (E. S. Golubțova și M. A. Dandamaev, U.R.S.S.), cât și pentru lumea greacă, prin dezbateră particularităților religiei *polis*-ului (W. Burkert, Elveția), și cea romană, reliefindu-se pe de o parte că aceasta din urmă nu a introdus cu forța religia ci în ținuturile cucerite din vest și est (aceiași autori), iar pe de altă transformările societății romane și a religiei acesteia la sfârșitul Republicii, care transformări, odată cu creșterea rolului șefilor, după reforma militară a lui Marius, au contribuit la apariția cultului imperial, pregătit de Caesar în ultimile luni ale vieții sale, după încercările anterioare neizbutite ale lui Sylla și Pompei (M. Jaczynowska, Polonia). Tot în acest domeniu, alte comunicări s-au referit la regalitate, preoțime și profeție în Israelul biblic (Sh. Talmon, Israel), la legătura strinsă dintre negustori și budism în India (Ji Xian-Lin, R. P. Chineza), la budismul și creșterea autorității regale în vechea Coree în sec. IV și VI e.n. (Lee Ki-Baik, Republica Coreea), precum și alte probleme privitoare la stat și religie în antichitate.

De asemenea, în ceea ce privește istoria veche, s-a mai încercat să se evidențieze, prin unele comunicări, locul și rolul istoric al Munților Carpați din România (Șt. Ștefănescu) și al munților din teritoriul Spartei (J. Cristien, Franța), orașele cetăți grecești din munți în antiteză cu cele din ținuturile joase (M. H. Jameson, S.U.A.), precum și rolul unor riuri navigabile din Gallia în dezvoltarea urbană (T. Bekker-Nielson, Danemarca), spre deosebire de Pad în antichitate (W. V. Harris, S.U.A.).

La acestea se adaugă și comunicările din cadrul Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene privind epoca miceniană până la fondarea coloniilor grecești (M. Sachellariou, Grecia) și influența mediteraneană în regiunea balcanică prin coloniile grecești de la Marea Neagră (Zoe Petre), comunicări care, prin conținutul lor, interesează istoria veche a țării noastre.

În afară de acestea, la discuțiile pe marginea raportului general privitor la mutațiile demografice la începutul Evului Mediu: autohtonii și migratori, susținut la Comisia Internațională de Demografie Istorică (acad. Șt. Pascu), au participat mai mulți arheologi români, care au reliefat îndeosebi, în intervențiile lor, importanța problemei pentru spațiul țării noastre (I. Ioniță, C. Preda, D. Protase, V. Spinei și D. G. Teodor).

În fine, din raportul susținut la masa rotundă relativ la ecologie, științele naturii, științele umane (R. Noel, Belgia), au rezultat concluzii la care se poate ajunge prin folosirea datelor științelor naturii, îndeosebi din domeniul palinologiei, pentru înțelegerea legăturii dintre mediul fizic și societățile umane în epoca pietrei, precum și, din discuțiile care au urmat, implicațiile de ordin practic ale acestor cercetări, prin aplicarea în anumite cazuri din zilele noastre ale legilor ecologice, stabilite pentru trecut (L. Génicot, Belgia). De asemenea, s-au reliefat cu acest prilej și rezultatele importante prin cercetarea multidisciplinară a stațiunii paleoliticului superior de la Pincevant din Franța, precum

și a așezărilor culturii Cucuteni în urma determinărilor paleobotanice, paleozoologice, paleoantropologice, spectrografice și fizico-chimice (M. Petrescu-Dîmbovița).

Dezbaterea acestor teme majore de metodologie și istorie universală, care privesc în anumită măsură și istoria veche a țării noastre, cum a rezultat și din intervențiile istoricilor și arheologilor români, a constituit o confruntare utilă de opinii, în spiritul adevărului istoric, fără tendințe de denaturare și falsificare, ceea ce a contribuit la crearea unui climat prielnic apropierei între specialiștii din diferite țări ale lumii, participanți la acest Congres Mondial al Istoricilor. În această privință, considerăm că și alegerea, cu discernământ, a temelor respective de către biroul Comitetului Internațional al Științelor Istoriei, în frunte cu acad. A. Gieysztor (Polonia), președinte și prof. Hélène Ahrweiler (Franța), secretar general al acestui organism internațional, a avut un rol important, întrucât a creat premisele unor colaborări și discuții creatoare, în locul disputelor tendențioase în jurul unor probleme din acest domeniu, cum s-a întâmplat în trecut cu prilejul altor asemenea congrese internaționale de științe istorice.

La reușita lucrărilor secțiilor respective, ca și în genere ale celorlalte secții, desfășurate la Liederhalle și Universitate, a contribuit într-o mare măsură Comitetul de organizare al țării gazdă, avînd ca președinte pe prof. Ch. Meier (München), președintele Asociației Istoricilor din R. F. G. și ca membri pe prof. E. Jäckel și A. Nitschke (Stuttgart).

Tot acum este cazul să menționăm că, în domeniul istoriei vechi și arheologiei, România a fost reprezentată prin 11 specialiști din București, Iași și Cluj-Napoca. Dintre aceștia, acad. Em. Condurachi a fost animator și președinte al Secției Cronologie, Antichitate, la care s-a dezbătut tema „Fenomenul urban în nașterea civilizațiilor antice”, precum și conducător al dezbaterii organizate de Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene cu tema „Balceni între Mediterana și Europa Centrală”, la ambele prezentînd comunicări, înscrise în programul Congresului, privitoare la apariția și dezvoltarea orașului Roma în antichitate și la perioada greco-romană de la întemeierea coloniilor grecești de la Adria-tica pînă în secolul al IV-lea al e.n.

La rîndul lor, alți istorici și arheologi români, prin intervențiile lor, care urmează să fie tipărite, au făcut completări și precizări, scoțînd, în același timp, în evidență unele din realizările importante ale istoriografiei țării noastre în acest domeniu.

Nu putem încheia aceste considerații, fără a menționa impresia deosebită pe care a produs-o asupra specialiștilor în istoria veche și arheologie, ca și de altfel în celelalte ramuri ale istoriei, expoziția arheologică cu tema „Mormîntul princiar celtic de la Hochdorf”, deschisă cu prilejul Congresului și remarcabilă prin inventarul excepțional de variat și bogat al acestui mormînt, cit și prin metodele moderne folosite pentru cercetarea, conservarea și restaurarea pieselor respective.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Colocviul „GENEZA ȘI EVOLUȚIA CULTURILOR PALEOLITICE PE TERITORIUL ROMÂNIEI”

În perioada 22–25 octombrie 1985, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” a organizat o nouă manifestare științifică cu caracter internațional: aniversarea centenarului cercetărilor paleolitice din România, care marchează un secol de cînd geologul Gregoriu Ștefănescu a descoperit la Mitoc, pe Prut, „silexuri cioplite și prelucrate, indiciile unei stațiuni preistorice”, fiind semnalată, astfel prima așezare paleolitică de pe teritoriul României.

Colocviul cu tema „Geneza și evoluția culturilor paleolitice pe teritoriul României” a fost organizat sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice, în colaborare cu Muzeul Județean de Istorie din Botoșani, cu sprijinul Comitetelor de Cultură și Educație Socialistă ale județelor Iași și Botoșani. Au participat specialiști din Iași, București, Galați, Piatra Neamț, Constanța și Cîmpulung Moldovenesc, precum și binecunoscuții, specialiști ai paleoliticului european: dr. Karel Valoch – Institutul de Antropologie al Muzeului Morav – Brno, prof. dr. Kenneth Honea – Universitatea De Kalb – Illinois și dr. René Desbrosse – Institutul de Paleontologie Umană – Paris. Academia de Științe Sociale și Politice a fost reprezentată de prof. dr. C. Vlăduț, în numele prof. dr. Mihnea Gheorghiu, Președintele Academiei.

Tematica manifestării științifice a fost consacrată tuturor aspectelor preconizate de cercetarea complexă a paleoliticului și epipaleoliticului: 1. Arheologia paleoliticului mijlociu și superior; 2. Mediul ecologic; 3. Paleoantropologie; 4. Paleofaună; 5. Descoperiri de artă paleolitică; 6. Epipaleolitic; 7. Persistențe paleolitice și epipaleolitice în mediul neolitic; 8. Petrografie.

În cadrul acestei largi arii de preocupări ale specialiștilor din țară și de peste hotare au fost prezentate 20 de comunicări, marea majoritate în limba franceză, adoptată de toți participanții.

Programul Colocviului a cuprins trei etape distincte: A. Iași – sala de conferințe a Filialei Academice R.S. România – deschiderea lucrărilor, comunicări și discuții; B. Vizitarea marii stațiuni paleolitice de la Mitoc-Malul Galben; C. Botoșani – Muzeul Județean de Istorie – comunicări, discuții și închiderea lucrărilor.

La Iași, după alocuțiunea rostită de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, conf. dr. I. Agrigoroaiei a prezentat salutul Facultății de Istorie-Filozofie a Universității, urmat de salutul Institutului de Arheologie din București, prezentat de dr. M. Cărciumaru, și de salutul invitaților străini, adresat de dr. K. Valoch.

Seria comunicărilor a fost deschisă de referatul „Geneza și evoluția culturilor paleoliticului superior în zona Prutului Mijlociu în lumina ultimelor cercetări arheologice” (dr. V. Chirica), precizîndu-se că în sectorul epigenetic al văii Prutului, cuprins între Rădăuți și Stîncă-Ștefănești, au fost identificate și cercetate sistematic cele mai reprezentative obiective paleolitice de pe tot teritoriul țării, în care se poate constata evoluția locuirilor umane, începînd cu paleoliticul inferior final și pînă în epipaleolitic. Marile stațiuni pluristratificate de la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Malul Galben oferă, prin amploarea săpăturilor, bogăția și varietatea materialelor descoperite, baza de documentare în vederea studierii acestei evoluții, nu numai din România, ci și dintr-o arie geografică europeană.

Paleoliticului superior i-au fost consacrate alte două comunicări: „Despre stratigrafia și periodizarea Gravettianului din Moldova” (dr. Florea Mogoșanu) și „Prelucrarea coarnelor de cerb și ren în paleoliticul României” (dr. Mihaela Brudiu).

Din comunicarea „Tardenoisianul din estul și sud-estul României” (dr. Al. Păunescu) s-a putut constata că cercetarea științifică românească este prioritară și în ceea ce privește studierea acestei perioade istorice. Analiza cantitativă și calitativă a utilajelor litice din 33 de stațiuni tardenoisiene, între care se remarcă acelea de la Ripiceni, Mitoc, Icușeni (Botoșani), Erbiceni (Iași) etc. a semnalat asemănările și deosebirile între locuirile respective, caracteristicile acestora, analogiile cu descoperirile contemporane din alte zone geografice ale Europei, iar vîrsta de 7 850 de ani B. P. a locuirii de la Erbiceni constituie singura determinare de cronologie absolută pentru tot arealul de răspîndire a culturii tardenoisiene.

cu atât mai mult cu cât, prin cooperarea din ce în ce mai strînsă cu științele naturii și tehnice, s-au înregistrat în secolul nostru progrese remarcabile în domeniul arheologiei, îndeosebi preistoriei, atât sub raportul mijloacelor moderne de cercetare și datare, cât și în domeniul epistemologic, respectiv al teoriei și metodologiei arheologice. În această privință, se impune astăzi, după autor, ca în locul tendinței centrifuge a multor istorici și arheologi, să se ajungă la o colaborare mai strînsă între aceștia pentru o cunoaștere mai bună și mai completă a diferitelor aspecte ale trecutului. În acest scop, este necesară, după părerea sa, pe lângă revizuirea programelor de învățămînt superior, cercetarea în colaborare a istoricilor și arheologilor, sub toate aspectele și cu mijloace specifice proprii, a unor obiective arheologice importante, cu interes deosebit pentru unii și alții. În acest context, în mod justificat, autorul raportului a luat poziție față de curentul american al „noii arheologii”, derivat din antropologie cu aproximativ 15 ani în urmă, imputîndu-i caracterul antiistoric, determinat de faptul că și propune să studieze civilizațiile arheologice în afară de spațiu și timp, avînd doar în vedere cauzele complexe cărora li se datorează stadiul respectiv de dezvoltare, precum și legile, care se desprind din regularitatea unor reveniri.

Problema unității arheologiei și istoriei a fost reluată și în corapoartele prof. B. Chropovský (R.S.C.), N. N. Dikov (U.R.S.S.) și acad. J. Herrmann (R.D.G.), din care s-a desprins concluzia că arheologia, datorită progreselor înregistrate, nu mai poate fi considerată astăzi ca o disciplină ajutoare. Din punct de vedere al metodologiei de cercetare în arheologie, se impune însă, după B. Chropovský, o lărgire a investigațiilor interdisciplinare, pe o bază mai largă, a colaborării internaționale. De asemenea, după N. N. Dikov, unitatea dintre arheologie și istorie trebuie folosită pentru înțelegerea corectă a trecutului și perceperea adecvată a prezentului și viitorului la un nivel mai înalt de generalizare, reflectat în încercarea autorului de periodizare tehnologică și dialectică a istoriei omenirii. În cadrul acestei periodizări, ca caracter universal, axată pe principiul interacțiunii dintre formă și conținut, autorul a deosebit în mod dialectic, pentru fiecare epocă, respectiv a pietrei și a metalelor, cîte două perioade, una de evoluție și alta de revoluție, presupunînd ipotetic și începutul perioadei de evoluție a unei a treia epoci tehnologice, a materialelor sintetice (plastice). La rîndul său, acad. J. Herrmann, preocupîndu-se de căile pentru decodificarea conținutului istoric al izvoarelor arheologice, a deosebit metodele, care permit urmărirea trecerii de la faptul arheologic, înregistrat și studiat ca atare, la interpretarea lui istorică, în funcție de spațiu și timp. În această privință, cu toate progresele înregistrate, autorul a recunoscut că este încă departe de o înțelegere deplină a structurii și evoluției Evului Mediu timpuriu.

Participanții români la această dezbateră au scos în evidență necesitatea cercetărilor interdisciplinare pentru studierea problemelor de etnogeneză, respectiv a începutului etnogenezei tracilor în spațiul carpato-balcanic (M. Petrescu-Dîmbovița), metodică cercetării așezărilor rurale romane din provincia Dacia (N. Gudea) și importanța colaborării dintre istorici și arheologi în investigarea așezării medievale urbane de la Baia, ale cărei rezultate de pînă acum au fost valorificate în două volume publicate recent (V. Neamțu).

În ceea ce privește problema fenomenului urban în nașterea civilizațiilor antice, unele comunicări s-au referit la trecerea, în perioada apariției vechii civilizații, de la comunitățile agricole la viața urbană în Orientul Vechi, proces reflectat și în transformările din dezvoltarea social-economică, politică, ideologică și culturală, respectiv în stratificarea societății în „clase”, în realitate în numeroase straturi sociale cu regim juridic deosebit (V.M. Masson, U.R.S.S.), precum și la orașul-templu în vechiul Orient, scoțîndu-se în evidență privilegiile acestor așezări (H. Tadmor, Israel). Alte comunicări au avut în vedere atât apariția *polis*-ului grec în sec. VIII î.e.n. și particularitățile lui (M. Sachellariou, Grecia), cât și cristalizarea structurii de *polis* în sec. VI sau chiar VII î.e.n., ca apoi să domine în epoca clasică (Ch. G. Starr, S.U.A.), precum și apariția și dezvoltarea orașului Roma în urma contactelor cu marii vecini, etruscii și grecii (Em. Condurachi). Totodată, s-a evidențiat, într-o altă comunicare, și fenomenul urban în vestul Imperiului roman,

respectiv în Peninsula Iberică, reliefindu-se rolul lui Caesar și August în procesul de urbanizare al acestui teritoriu, precum și politica în continuare a Romei între Flavii și mijlocul secolului al II-lea e.n., constînd în reducerea comunităților locale, prin aducerea în orașe a populației din zone puțin romanizate (J. M. Blazquez Martínez, Spania). Tot la această secție s-a pus în discuție, într-o comunicare, și problema trecerii de la societățile pre-urbane la cele proto-urbane în sud-estul Europei, menționîndu-se, în categoria centrelor pre-urbane, și așezări din eneoliticul sud-est și est-european (B. Bruckner, Jugoslavia).

La discuțiile care au urmat pe marginea acestor comunicări, s-a arătat, printre altele, că situația este diferită în China, unde se poate urmări trecerea de la civilizația eneolitică cu ceramică pictată de tip Yang-Shao la viața urbană din timpul dinastiei Șan, și complexul cultural Cucuteni-Tripolie, pentru care nu se potrivesc denumirile de proto-și nici pre-urban, în sens de etapă inițială a procesului de urbanizare, întrucît ceea ce urmează, pînă în cea de a doua epocă a fierului, nu corespunde acestui proces (M. Petrescu-Dîmbovița).

La rîndul lor, comunicările relativ la stat și religie în societățile vechi au pus în discuție această problemă atât pentru Orientul Apropiat, caracterizat prin toleranță religioasă (E. S. Golubțova și M. A. Dandamaev, U.R.S.S.), cât și pentru lumea greacă, prin dezbateră particularităților religiei *polis*-ului (W. Burkert, Elveția), și cea romană, reliefindu-se pe de o parte că aceasta din urmă nu a introdus cu forța religia ei în ținuturile cucerite din vest și est (aceiași autori), iar pe de altă transformările societății romane și a religiei acesteia la sfîrșitul Republicii, care transformări, odată cu creșterea rolului șefilor, după reforma militară a lui Marius, au contribuit la apariția cultului imperial, pregătit de Caesar în ultimile luni ale vieții sale, după încercările anterioare neizbutite ale lui Sylla și Pompei (M. Jaczynowska, Polonia). Tot în acest domeniu, alte comunicări s-au referit la regalitate, preoțime și profeție în Israelul biblic (Sh. Talmon, Israel), la legătura strînsă dintre negustori și budism în India (Ji Xian-Lin, R. P. Chineză), la budismul și creșterea autorității regale în vechea Coree în sec. IV și VI e.n (Lee Ki-Baik, Republica Coreea), precum și alte probleme privitoare la stat și religie în antichitate.

De asemenea, în ceea ce privește istoria veche, s-a mai încercat să se evidențieze, prin unele comunicări, locul și rolul istoric al Munților Carpați din România (Șt. Ștefănescu) și al munților din teritoriul Spartei (J. Cristien, Franța), orașele cetăți grecești din munți în antiteză cu cele din ținuturile joase (M. H. Jameson, S.U.A.), precum și rolul unor riuri navigabile din Gallia în dezvoltarea urbană (T. Bekker-Nielson, Danemarca), spre deosebire de Pad în antichitate (W. V. Harris, S.U.A.).

La acestea se adaugă și comunicările din cadrul Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene privind epoca miceniană pînă la fondarea coloniilor grecești (M. Sachellariou, Grecia) și influența mediteraneană în regiunea balcanică prin coloniile grecești de la Marea Neagră (Zoe Petre), comunicări care, prin conținutul lor, interesează istoria veche a țării noastre.

În afară de acestea, la discuțiile pe marginea raportului general privitor la mutațiile demografice la începutul Evului Mediu: autohtonii și migratori, susținut la Comisia Internațională de Demografie Istorică (acad. Șt. Pascu), au participat mai mulți arheologi români, care au reliefat îndeosebi, în intervențiile lor, importanța problemei pentru spațiul țării noastre (I. Ioniță, C. Preda, D. Protase, V. Spinei și D. G. Teodor).

În fine, din raportul susținut la masa rotundă relativ la ecologie, științele naturii, științele umane (R. Noel, Belgia), au rezultat concluzii la care se poate ajunge prin folosirea datelor științelor naturii, îndeosebi din domeniul palinologiei, pentru înțelegerea legăturii dintre mediul fizic și societățile umane în epoca pietrei, precum și, din discuțiile care au urmat, implicațiile de ordin practic ale acestor cercetări, prin aplicarea în anumite cazuri din zilele noastre ale legilor ecologice, stabilite pentru trecut (L. Génicot, Belgia). De asemenea, s-au reliefat cu acest prilej și rezultatele importante prin cercetarea multidisciplinară a stațiunii paleoliticului superior de la Pincevant din Franța, precum

și a așezărilor culturii Cucuteni în urma determinărilor paleobotanice, paleozoologice, paleoantropologice, spectrografice și fizico-chimice (M. Petrescu-Dîmbovița).

Dezbaterile acestor teme majore de metodologie și istorie universală, care privesc în anumită măsură și istoria veche a țării noastre, cum a rezultat și din intervențiile istoricilor și arheologilor români, a constituit o confruntare utilă de opinii, în spiritul adevărului istoric, fără tendințe de denaturare și falsificare, ceea ce a contribuit la crearea unui climat prielnic apropierei între specialiștii din diferite țări ale lumii, participanți la acest Congres Mondial al Istoricilor. În această privință, considerăm că și alegerea, cu discernământ, a temelor respective de către biroul Comitetului Internațional al Științelor Istorice, în frunte cu acad. A. Gieysztor (Polonia), președinte și prof. Hélène Ahrweiler (Franța), secretar general al acestui organism internațional, a avut un rol important, întrucât a creat premisele unor colaborări și discuții creatoare, în locul disputelor tendențioase în jurul unor probleme din acest domeniu, cum s-a întâmplat în trecut cu prilejul altor asemenea congrese internaționale de științe istorice.

La reușita lucrărilor secțiilor respective, ca și în genere ale celorlalte secții, desfășurate la Liederhalle și Universitate, a contribuit într-o mare măsură Comitetul de organizare al țării gazdă, având ca președinte pe prof. Ch. Meier (München), președintele Asociației Istoricilor din R. F. G. și ca membri pe prof. E. Jäckel și A. Nitschke (Stuttgart).

Tot acum este cazul să menționăm că, în domeniul istoriei vechi și arheologiei, România a fost reprezentată prin 11 specialiști din București, Iași și Cluj-Napoca. Dintre aceștia, acad. Fm. Condurachi a fost animator și președinte al Secției Cronologie, Antichitate, la care s-a dezbătut tema „Fenomenul urban în nașterea civilizațiilor antice”, precum și conducător al dezbaterii organizate de Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene cu tema „Balcani între Mediterana și Europa Centrală”, la ambele prezentând comunicări, înscrise în programul Congresului, privitoare la apariția și dezvoltarea orașului Roma în antichitate și la perioada greco-romană de la întemeierea coloniilor grecești de la Adriatică până în secolul al IV-lea al e.n.

La rîndul lor, alți istorici și arheologi români, prin intervențiile lor, care urmează să fie tipărite, au făcut completări și precizări, scoțind, în același timp, în evidență unele din realizările importante ale istoriografiei țării noastre în acest domeniu.

Nu putem încheia aceste considerații, fără a menționa impresia deosebită pe care a produs-o asupra specialiștilor în istoria veche și arheologie, ca și de altfel în celelalte ramuri ale istoriei, expoziția arheologică cu tema „Mormîntul princiar celtic de la Hochdorf”, deschisă cu prilejul Congresului și remarcabilă prin inventarul excepțional de variat și bogat al acestui mormînt, cit și prin metodele moderne folosite pentru cercetarea, conservarea și restaurarea pieselor respective.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Colocviul „GENEZA ȘI EVOLUȚIA CULTURILOR PALEOLITICE PE TERITORIUL ROMÂNIEI”

În perioada 22–25 octombrie 1985, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” a organizat o nouă manifestare științifică cu caracter internațional: aniversarea centenarului cercetărilor paleolitice din România, care marchează un secol de cînd geologul Gregoriu Ștefănescu a descoperit la Mitoc, pe Prut, „silexuri cioplite și prelucrate, indiciile unei stațiuni preistorice”, fiind semnalată, astfel prima așezare paleolitică de pe teritoriul României.

Colocviul cu tema „Geneza și evoluția culturilor paleolitice pe teritoriul României” a fost organizat sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice, în colaborare cu Muzeul Județean de Istorie din Botoșani, cu sprijinul Comitetelor de Cultură și Educație Socialistă ale județelor Iași și Botoșani. Au participat specialiști din Iași, București, Galați, Piatra Neamț, Constanța și Cîmpulung Moldovenesc, precum și binecunoscuții, specialiști ai paleoliticului european: dr. Karel Valoch — Institutul de Antropologie al Muzeului Morav — Brno, prof. dr. Kenneth Honea — Universitatea De Kalb — Illinois și dr. René Desbrosse — Institutul de Paleontologie Umană — Paris. Academia de Științe Sociale și Politice a fost reprezentată de prof. dr. C. Vlăduț, în numele prof. dr. Mihnea Gheorghiu, Președintele Academiei.

Tematica manifestării științifice a fost consacrată tuturor aspectelor preconizate de cercetarea complexă a paleoliticului și epipaleoliticului: 1. Arheologia paleoliticului mijlociu și superior; 2. Mediul ecologic; 3. Paleoantropologie; 4. Paleofaună; 5. Descoperiri de artă paleolitică; 6. Epipaleoliticul; 7. Persistențe paleolitice și epipaleolitice în mediul neolitic; 8. Petrografie.

În cadrul acestei largi arii de preocupări ale specialiștilor din țară și de peste hotare au fost prezentate 20 de comunicări, marca majoritate în limba franceză, adoptată de toți participanții.

Programul Colocviului a cuprins trei etape distincte: A. Iași — sala de conferințe a Filialei Academice R.S. România — deschiderea lucrărilor, comunicări și discuții; B. Vizitarea mării stațiuni paleolitice de la Mitoc-Malul Galben; C. Botoșani — Muzeul Județean de Istorie — comunicări, discuții și închiderea lucrărilor.

La Iași, după alocuțiunea rostită de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, conf. dr. I. Agrigoroaiei a prezentat salutul Facultății de Istorie-Filozofie a Universității, urmat de salutul Institutului de Arheologie din București, prezentat de dr. M. Cărciumaru, și de salutul invitaților străini, adresat de dr. K. Valoch.

Seria comunicărilor a fost deschisă de referatul „Geneza și evoluția culturilor paleoliticului superior în zona Prutului Mijlociu în lumina ultimelor cercetări arheologice” (dr. V. Chirica), precizîndu-se că în sectorul epigenetic al văii Prutului, cuprins între Rădăuți și Stîncă-Ștefănești, au fost identificate și cercetate sistematic cele mai reprezentative obiective paleolitice de pe tot teritoriul țării, în care se poate constata evoluția locuirilor umane, începînd cu paleoliticul inferior final și pînă în epipaleolitic. Marile stațiuni pluri-stratificate de la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Malul Galben oferă, prin amploarea săpăturilor, bogăția și varietatea materialelor descoperite, baza de documentare în vederea studierii acestei evoluții, nu numai din România, ci și dintr-o arie geografică europeană.

Paleoliticului superior i-au fost consacrate alte două comunicări: „Despre stratigrafia și periodizarea Gravettianului din Moldova” (dr. Florea Mogoșanu) și „Prelucrarea coarnelor de cerb și ren în paleoliticul României” (dr. Mihaela Brudiu).

Din comunicarea „Tardenoisianul din estul și sud-estul României” (dr. Al. Păunescu) s-a putut constata că cercetarea științifică românească este prioritară și în ceea ce privește studierea acestei perioade istorice. Analiza cantitativă și calitativă a utilajelor litice din 33 de stațiuni tardenoisiene, între care se remarcă celea de la Ripiceni, Mitoc, Icușeni (Botoșani), Erbiceni (Iași) etc. a semnalat asemănările și deosebirile între locuirile respective, caracteristicile acestora, analogiile cu descoperirile contemporane din alte zone geografice ale Europei, iar vîrsta de 7 850 de ani B. P. a locuirii de la Erbiceni constituie singura determinare de cronologie absolută pentru tot arealul de răspîndire a culturii tardenoisiene.

cu atât mai mult cu cât, prin cooperarea din ce în ce mai strinsă cu științele naturii și tehnice, s-au înregistrat în secolul nostru progrese remarcabile în domeniul arheologiei, îndeosebi preistoriei, atât sub raportul mijloacelor moderne de cercetare și datare, cât și în domeniul epistemologiei, respectiv al teoriei și metodologiei arheologice. În această privință, se impune astăzi, după autor, ca în locul tendinței centrifuge a multor istorici și arheologi, să se ajungă la o colaborare mai strinsă între aceștia pentru o cunoaștere mai bună și mai completă a diferitelor aspecte ale trecutului. În acest scop, este necesară, după părerea sa, pe lângă revizuirea programelor de învățământ superior, cercetarea în colaborare a istoricilor și arheologilor, sub toate aspectele și cu mijloace specifice proprii, a unor obiective arheologice importante, cu interes deosebit pentru unii și alții. În acest context, în mod justificat, autorul raportului a luat poziție față de curentul american al „noii arheologii”, derivat din antropologie cu aproximativ 15 ani în urmă, imputându-i caracterul antiistoric, determinat de faptul că și propune să studieze civilizațiile arheologice în afară de spațiu și timp, având doar în vedere cauzele complexe cărora li se datorează stadiul respectiv de dezvoltare, precum și legile, care se desprind din regularitatea unor reveniri.

Problema unității arheologiei și istoriei a fost reluată și în corapoartele prof. B. Chropovský (R.S.C.), N. N. Dikov (U.R.S.S.) și acad. J. Herrmann (R.D.G.), din care s-a desprins concluzia că arheologia, datorită progreselor înregistrate, nu mai poate fi considerată astăzi ca o disciplină ajutoare. Din punct de vedere al metodologiei de cercetare în arheologie, se impune însă, după B. Chropovský, o lărgire a investigațiilor interdisciplinare, pe o bază mai largă, a colaborării internaționale. De asemenea, după N. N. Dikov, unitatea dintre arheologie și istorie trebuie folosită pentru înțelegerea corectă a trecutului și perceperea adecvată a prezentului și viitorului la un nivel mai înalt de generalizare, reflectat în încercarea autorului de periodizare tehnologică și dialectică a istoriei omenirii. În cadrul acestei periodizări, cu caracter universal, axată pe principiul interacțiunii dintre formă și conținut, autorul a deosebit în mod dialectic, pentru fiecare epocă, respectiv a pietrei și a metalelor, cîte două perioade, una de evoluție și alta de revoluție, presupunind ipotetic și începutul perioadei de evoluție a unei a treia epoci tehnologice, a materialelor sintetice (plastice). La rîndul său, acad. J. Herrmann, preocupîndu-se de căile pentru decodificarea conținutului istoric al izvoarelor arheologice, a deosebit metodele, care permit urmărirea trecerii de la faptul arheologic, înregistrat și studiat ca atare, la interpretarea lui istorică, în funcție de spațiu și timp. În această privință, cu toate progresele înregistrate, autorul a recunoscut că este încă departe de o înțelegere deplină a structurii și evoluției Evului Mediu timpuriu.

Participanții români la această dezbateră au scos în evidență necesitatea cercetărilor interdisciplinare pentru studiarea problemelor de etnogeneză, respectiv a începutului etnogenezii tracilor în spațiul carpato-balcanic (M. Petrescu-Dîmbovița), metoda cercetării așezărilor rurale romane din provincia Dacia (N. Gudea) și importanța colaborării dintre istorici și arheologi în investigarea așezării medievale urbane de la Baia, ale cărei rezultate de pînă acum au fost valorificate în două volume publicate recent (V. Neamțu).

În ceea ce privește problema fenomenului urban în nașterea civilizațiilor antice, unele comunicări s-au referit la trecerea, în perioada apariției vechii civilizații, de la comunitățile agricole la viața urbană în Orientul Vechi, proces reflectat și în transformările din dezvoltarea social-economică, politică, ideologică și culturală, respectiv în stratificarea societății în „clase”, în realitate în numeroase straturi sociale cu regim juridic deosebit (V.M. Masson, U.R.S.S.), precum și la orașul-templu în vechiul Orient, scoțîndu-se în evidență privilegiile acestor așezări (H. Tadmor, Israel). Alte comunicări au avut în vedere atât apariția *polis*-ului grec în sec. VIII î.e.n. și particularitățile lui (M. Sachellariou, Grecia), cât și cristalizarea structurii de *polis* în sec. VI sau chiar VII î.e.n., ca apoi să domine în epoca clasică (Ch. G. Starr, S.U.A.), precum și apariția și dezvoltarea orașului Roma în urma contactelor cu marii vecini, etruscii și grecii (Em. Condurachi). Totodată, s-a evidențiat, într-o altă comunicare, și fenomenul urban în vestul Imperiului roman,

respectiv în Peninsula Iberică, reliefindu-se rolul lui Caesar și August în procesul de urbanizare al acestui teritoriu, precum și politica în continuare a Romei între Flavii și mijlocul secolului al II-lea e.n., constînd în reducerea comunităților locale, prin aducerea în orașe a populației din zone puțin romanizate (J. M. Blazquez Martínez, Spania). Tot la această secție s-a pus în discuție, într-o comunicare, și problema trecerii de la societățile pre-urbane la cele proto-urbane în sud-estul Europei, menționîndu-se, în categoria centrelor pre-urbane, și așezări din eneoliticul sud-est și est-european (B. Bruckner, Jugoslavia).

La discuțiile care au urmat pe marginea acestor comunicări, s-a arătat, printre altele, că situația este diferită în China, unde se poate urmări trecerea de la civilizația eneolitică cu ceramică pictată de tip Yang-Shao la viața urbană din timpul dinastiei Șan, și complexul cultural Cucuteni-Tripolie, pentru care nu se potrivește denumirile de proto-și nici pre-urban, în sens de etapă inițială a procesului de urbanizare, întrucît ceea ce urmează, pînă în cea de a doua epocă a fierului, nu corespunde acestui proces (M. Petrescu-Dîmbovița).

La rîndul lor, comunicările relativ la stat și religie în societățile vechi au pus în discuție această problemă atât pentru Orientul Apropiat, caracterizat prin toleranță religioasă (E. S. Golubțova și M. A. Dandamaev, U.R.S.S.), cât și pentru lumea greacă, prin dezbateră particularităților religiei *polis*-ului (W. Burkert, Elveția), și cea romană, reliefindu-se pe de o parte că aceasta din urmă nu a introdus cu forța religia ei în ținuturile cucerite din vest și est (aceiași autori), iar pe de altă transformările societății romane și a religiei acesteia la sfîrșitul Republicii, care transformări, odată cu creșterea rolului șefilor, după reforma militară a lui Marius, au contribuit la apariția cultului imperial, pregătit de Caesar în ultimile luni ale vieții sale, după încercările anterioare neizbutite ale lui Sylla și Pompei (M. Jaczynowska, Polonia). Tot în acest domeniu, alte comunicări s-au referit la regalitate, preoțime și profeție în Israelul biblic (Sh. Talmon, Israel), la legătura strînsă dintre negustori și budism în India (Ji Xian-Lin, R. P. Chineză), la budismul și creșterea autorității regale în vechea Coree în sec. IV și VI e.n. (Lee Ki-Baik, Republica Coreea), precum și alte probleme privitoare la stat și religie în antichitate.

De asemenea, în ceea ce privește istoria veche, s-a mai încercat să se evidențieze, prin unele comunicări, locul și rolul istoric al Munților Carpați din România (Șt. Ștefănescu) și al munților din teritoriul Spartei (J. Cristien, Franța), orașele cetăți grecești din munți în antiteză cu cele din ținuturile joase (M. H. Jameson, S.U.A.), precum și rolul unor riuri navigabile din Gallia în dezvoltarea urbană (T. Bekker-Nielson, Danemarca), spre deosebire de Pad în antichitate (W. V. Harris, S.U.A.).

La acestea se adaugă și comunicările din cadrul Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene privind epoca miceniană pînă la fondarea coloniilor grecești (M. Sachellariou, Grecia) și influența mediteraneană în regiunea balcanică prin coloniile grecești de la Marea Neagră (Zoe Petre), comunicări care, prin conținutul lor, interesează istoria veche a țării noastre.

În afară de acestea, la discuțiile pe marginea raportului general privitor la mutațiile demografice la începutul Evului Mediu: autohtonii și migratori, susținut la Comisia Internațională de Demografie Istorică (acad. Șt. Pascu), au participat mai mulți arheologi români, care au reliefat îndeosebi, în intervențiile lor, importanța problemei pentru spațiul țării noastre (I. Ioniță, C. Preda, D. Protase, V. Spinei și D. G. Teodor).

În fine, din raportul susținut la masa rotundă relativ la ecologie, științele naturii, științele umane (R. Noel, Belgia), au rezultat concluzii la care se poate ajunge prin folosirea datelor științelor naturii, îndeosebi în domeniul palinologiei, pentru înțelegerea legăturii dintre mediul fizic și societățile umane în epoca pietrei, precum și, din discuțiile care au urmat, implicațiile de ordin practic ale acestor cercetări, prin aplicarea în anumite cazuri din zilele noastre ale legilor ecologice, stabilite pentru trecut (L. Génicot, Belgia). De asemenea, s-au reliefat cu acest prilej și rezultatele importante prin cercetarea multidisciplinară a stațiunii paleoliticului superior de la Pincevant din Franța, precum

și a așezărilor culturii Cucuteni în urma determinărilor paleobotanice, paleozoologice, paleoantropologice, spectrografice și fizico-chimice (M. Petrescu-Dimbovița).

Dezbaterea acestor teme majore de metodologie și istorie universală, care privesc în anumită măsură și istoria veche a țării noastre, cum a rezultat și din intervențiile istoricilor și arheologilor români, a constituit o confruntare utilă de opinii, în spiritul adevărului istoric, fără tendințe de denaturare și falsificare, ceea ce a contribuit la crearea unui climat prielnic apropierei între specialiștii din diferite țări ale lumii, participanți la acest Congres Mondial al Istoricilor. În această privință, considerăm că și alegerea, cu discernământ, a temelor respective de către biroul Comitetului Internațional al Științelor Istorice, în frunte cu acad. A. Gieysztor (Polonia), președinte și prof. Hélène Ahrweiler (Franța), secretar general al acestui organism internațional, a avut un rol important, întrucât a creat premisele unor colaborări și discuții creatoare, în locul disputelor tendențioase în jurul unor probleme din acest domeniu, cum s-a întâmplat în trecut cu prilejul altor asemenea congrese internaționale de științe istorice.

La reușita lucrărilor secțiilor respective, ca și în genere ale celorlalte secții, desfășurate la Liederhalle și Universitate, a contribuit într-o mare măsură Comitetul de organizare al țării gazdă, având ca președinte pe prof. Ch. Meier (München), președintele Asociației Istoricilor din R. F. G. și ca membri pe prof. E. Jäckel și A. Nitschke (Stuttgart).

Tot acum este cazul să menționăm că, în domeniul istoriei vechi și arheologiei, România a fost reprezentată prin 11 specialiști din București, Iași și Cluj-Napoca. Dintre aceștia, acad. Fm. Condurachi a fost animator și președinte al Secției Cronologie, Antichitate, la care s-a dezbătut tema „Fenomenul urban în nașterea civilizațiilor antice”, precum și conducător al dezbaterii organizate de Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene cu tema „Balcăni între Mediterana și Europa Centrală”, la ambele prezentând comunicări, înscrise în programul Congresului, privitoare la apariția și dezvoltarea orașului Roma în antichitate și la perioada greco-romană de la întemeierea coloniilor grecești de la Adriatică până în secolul al IV-lea al e.n.

La rîndul lor, alți istorici și arheologi români, prin intervențiile lor, care urmează să fie tipărite, au făcut completări și precizări, scoțind, în același timp, în evidență unele din realizările importante ale istoriografiei țării noastre în acest domeniu.

Nu putem încheia aceste considerații, fără a menționa impresia deosebită pe care a produs-o asupra specialiștilor în istoria veche și arheologie, ca și de altfel în celelalte ramuri ale istoriei, expoziția arheologică cu tema „Mormîntul princiar celtic de la Hochdorf”, deschisă cu prilejul Congresului și remarcabilă prin inventarul excepțional de variat și bogat al acestui mormînt, cit și prin metodele moderne folosite pentru cercetarea, conservarea și restaurarea pieselor respective.

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA

Colocviul „GENEZA ȘI EVOLUȚIA CULTURILOR PALEOLITICE PE TERITORIUL ROMÂNIEI”

În perioada 22–25 octombrie 1985, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” a organizat o nouă manifestare științifică cu caracter internațional: aniversarea centenarului cercetărilor paleolitice din România, care marchează un secol de cînd geologul Gregoriu Ștefănescu a descoperit la Mitoc, pe Prut, „silexuri cioplite și prelucrate, indiciile unei stațiuni preistorice”, fiind semnalată, astfel prima așezare paleolitică de pe teritoriul României.

Colocviul cu tema „Geneza și evoluția culturilor paleolitice pe teritoriul României” a fost organizat sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice, în colaborare cu Muzeul Județean de Istorie din Botoșani, cu sprijinul Comitetelor de Cultură și Educație Socialistă ale județelor Iași și Botoșani. Au participat specialiști din Iași, București, Galați, Piatra Neamț, Constanța și Cîmpulung Moldovenesc, precum și binecunoscuții, specialiști ai paleoliticului european: dr. Karel Valoch — Institutul de Antropologie al Muzeului Morav — Brno, prof. dr. Kenneth Honea — Universitatea De Kalb — Illinois și dr. René Desbrosse — Institutul de Paleontologie Umană — Paris. Academia de Științe Sociale și Politice a fost reprezentată de prof. dr. C. Vlăduț, în numele prof. dr. Mihnea Gheorghiu, Președintele Academiei.

Tematica manifestării științifice a fost consacrată tuturor aspectelor preconizate de cercetarea complexă a paleoliticului și epipaleoliticului: 1. Arheologia paleoliticului mijlociu și superior; 2. Mediul ecologic; 3. Paleoantropologie; 4. Paleofaună; 5. Descoperiri de artă paleolitică; 6. Epipaleolitic; 7. Persistențe paleolitice și epipaleolitice în mediul neolitic; 8. Petrografie.

În cadrul acestei largi arii de preocupări ale specialiștilor din țară și de peste hotare au fost prezentate 20 de comunicări, marca majoritate în limba franceză, adoptată de toți participanții.

Programul Colocviului a cuprins trei etape distincte: A. Iași — sala de conferințe a Filialei Academice R.S. România — deschiderea lucrărilor, comunicări și discuții; B. Vizitarea marii stațiuni paleolitice de la Mitoc-Malul Galben; C. Botoșani — Muzeul Județean de Istorie — comunicări, discuții și închiderea lucrărilor.

La Iași, după alocuțiunea rostită de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița, directorul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, conf. dr. I. Agrigoroaiei a prezentat salutul Facultății de Istorie-Filozofie a Universității, urmat de salutul Institutului de Arheologie din București, prezentat de dr. M. Cărciumaru, și de salutul invitaților străini, adresat de dr. K. Valoch.

Seria comunicărilor a fost deschisă de referatul „Geneza și evoluția culturilor paleoliticului superior în zona Prutului Mijlociu în lumina ultimelor cercetări arheologice” (dr. V. Chirica), precizându-se că în sectorul epigenetic al văii Prutului, cuprins între Rădăuți și Stîncă-Ștefănești, au fost identificate și cercetate sistematic cele mai reprezentative obiective paleolitice de pe tot teritoriul țării, în care se poate constata evoluția locuirilor umane, începînd cu paleoliticul inferior final și pînă în epipaleolitic. Marile stațiuni pluri-stratificate de la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Malul Galben oferă, prin amploarea săpăturilor, bogăția și varietatea materialelor descoperite, baza de documentare în vederea studierii acestei evoluții, nu numai din România, ci și dintr-o arie geografică europeană.

Paleoliticului superior i-au fost consacrate alte două comunicări: „Despre stratigrafia și periodizarea Gravettianului din Moldova” (dr. Florea Mogoșanu) și „Prelucrarea coarnelor de cerb și ren în paleoliticul României” (dr. Mihaela Brudiu).

Din comunicarea „Tardenoisianul din estul și sud-estul României” (dr. Al. Păunescu) s-a putut constata că cercetarea științifică românească este prioritară și în ceea ce privește studierea acestei perioade istorice. Analiza cantitativă și calitativă a utilajelor litice din 33 de stațiuni tardenoisiene, între care se remarcă acelea de la Ripiceni, Mitoc, Icușeni (Botoșani), Erbiceni (Iași) etc. a semnalat asemănările și deosebirile între locuirile respective, caracteristicile acestora, analogiile cu descoperirile contemporane din alte zone geografice ale Europei, iar vîrsta de 7 850 de ani B. P. a locuirii de la Erbiceni constituie singura determinare de cronologie absolută pentru tot arealul de răspîndire a culturii tardenoisiene.

Mediul ecologic în care au viețuit comunitățile umane paleolitice, a fost atent studiat și prezentat de dr. M. Cărciumaru în comunicarea „Paleomediul și geocronologia paleoliticului și epipaleoliticului României”, evidențiind existența unor complexe interstadiale și oscilații climatice, specifice teritoriului țării noastre, pe care autorul le-a corelat cu acelea din alte zone geografice ale Europei, rezultatele analizelor palinologice fiind susținute de virstele absolute, evidențiate prin determinările de C-14.

Descoperirile paleoantropologice au fost tratate în comunicarea dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor, „Omul fosil pe teritoriul României”, cu care ocazie s-a procedat la un larg excurs într-o vastă arie geografică europeană, începând cu binecunoscutele și controversatele descoperiri de la Bugilești și sfârșind cu acelea de la Schela Cladovei, din perioada de trecere de la epipaleolitic la neolitic.

Paleofauna României a fost prezentată în cadrul celor patru comunicări, dintre care una cu caracter general: „Fauna de vertebrate din Pleistocenul superior din sud-vestul României” (dr. Elena Terzea), a doua cu referire la asociațiile de micromamifere din carstul dobrogean: „Importanța depozitelor fosilifere (micromamifere) din carstul Dobrogei centrale pentru cronologia Würmului” (dr. C. Rădulescu, dr. C. Samson), în timp ce comunicarea prof. dr. Olga Necrasov „Contribuții asupra paleofaunei din paleoliticul României” s-a referit la resturile paleofaunistice aparținând bourului, bizonului, calului, cerbului, renului etc. din stațiunea Mitoc-Malul Galben, subliniind importanța acestor descoperiri pentru cunoașterea mediului ecologic, inclusiv ocupațiile grupelor umane, care au populat terasele Prutului din zona Mitoc-Ripiceni. La rîndul ei, comunicarea: „Studiul materialului paleofaunistic din stațiunea epipaleolitică de la Ostrovul Corbului” (conf. dr. Sergiu Haimovici) a subliniat faptul că în vermeer respectivă era domesticit doar ciinele.

Seria dezbaterilor de la Iași a fost încheiată cu comunicarea „Moșteniri epipaleolitice în unele de silex ale culturii Hamangia” (Puiu Hașotti), în care s-a precizat că, din punct de vedere tehnic și tipologic, prezența unor tipuri de piese geometrice: trapeze, segmente de cerc etc. este de natură să releve existența unor persistențe epipaleolitice în cadrul primelor culturi neolitice.

A doua etapă a programului Colocviului a fost rezervată vizitării stațiunii paleolitice de la Mitoc-Malul Galben. Cu această ocazie s-au reliefat, pe parcursul deplasării și la Mitoc, pe locul stațiunii, corelațiile între relieful fluviatil al văii Prutului și locurile paleolitice (prof. dr. V. Băcănuș, dr. V. Chirica), creîndu-se posibilitatea unei mai bune înțelegeri, de către toți participanții, a stratigrafiei arheologice și geomorfologice din stațiunea paleolitică vizitată. Conservarea unor importante complexe de locuire, descoperite în campania de cercetări arheologice din vara anului 1985, între care s-au remarcat atelierile de cioplire, vetrele de foc, resturile singurei locuințe gravettiene descoperite pînă în prezent pe teritoriul României, la a cărei construcție s-au utilizat resturi osteologice aparținînd mamutului, a permis specialiștilor români și străini să cunoască, la fața locului, metodologia de cercetare, ca și numeroasele niveluri de locuire aurignaciană și gravettiană din această stațiune, considerată

ca fiind unul dintre cele mai importante obiective paleolitice în curs de cercetare din sud-estul continentului.

Colocviul a continuat la Muzeul județean de Istorie din Botoșani, cu ultimele comunicări ale sesiunii de închidere, care a coincis cu deschiderea Sesiunii anuale de comunicări și referate, organizată de Muzeul județean. Aici, în prezența dr. Lazăr Băciucu, secretar al Comitetului Județean Botoșani al P.C.R., vice-președinte al Consiliului Popular Județean, care a condus lucrările, au fost adresate salutarile Academiei de Științe Sociale și Politice (prof. dr. M. Petrescu-Dimbovița) și al participanților străini (dr. René Desbrosse), după care s-a continuat seria comunicărilor: dr. V. Boroneanț, dr. M. Cărciumaru, „Contribuția cercetărilor de la Cladova la problema paleoliticului mijlociu din România”, Adrian Muraru, „Considerații petrografice asupra materialului litic din stațiunea paleolitică Borosteni-Pestera Cioarei”, dr. M. Cărciumaru, dr. V. Chirica, „Descoperiri de artă paleolitică pe teritoriul României”, Dan Monah, „Dea Mater—originea unui arhetip”, în care s-au făcut interesante referiri la problemele puse în discuție, cu contribuții valoroase la elucidarea multiplelor aspecte ale cercetării paleoliticului României.

Specialiștii din străinătate au prezentat comunicări la Iași: prof. dr. K. Honea, „Cronologia paleoliticului României”, dr. K. Valoch, „Începutul paleoliticului superior în Moravia” și la Botoșani: dr. René Desbrosse, „Metodologia de cercetare a paleoliticului în zonă Centru—Est a Franței”.

Colocviul consacrat centenarului cercetărilor paleolitice din România s-a încheiat cu concluziile prezentate de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița, după patru zile de comunicări și discuții.

La sfîrșitul acestei importante manifestări științifice cu caracter internațional s-a putut aprecia realul folos științific al tuturor participanților, și îndeosebi al celor de peste hotare. Recunoașterea faptului că, prin valoarea comunicărilor prezentate, ori prin modul de organizare a săpăturilor arheologice într-o stațiune paleolitică și maniera de prezentare a descoperirilor, cercetarea științifică românească din domeniul paleoliticului a constituit o adevărată revelație, cum s-a exprimat dr. René Desbrosse, alcătuiesc argumente suficiente de concludență. Schimbul deschis de opinii, discuțiile purtate în cele patru zile, la Iași, Botoșani și Mitoc, au determinat o mai bună cunoaștere reciprocă, o mai reală prețuire a realizărilor noastre în acest domeniu, ceea ce a determinat să se afirme că astăzi în Europa nu se mai poate cerceta epoca paleolitică fără cunoașterea literaturii de specialitate, oferită de paleoliticienii români.

Tot cu ocazia deplasării la Mitoc, a fost vizitat Muzeul Comunal de Istorie și Etnografie, organizat de inv. Ilie Pascal și prof. V. Capotă, directorul școlii cu sprijinul conducerii șantierului arheologic, important loc de educație patriotică a elevilor, a tuturor locuitorilor comunei.

Prezența dr. Lazăr Băciucu la desfășurarea lucrărilor Colocviului la Mitoc și Botoșani, sprijinul acordat în pregătirea și desfășurarea acestei manifestări științifice în cele mai bune condiții, relevă importanța pe care organele județene de partid și de stat o atribuie cercetărilor istorice și arheologice de specialitate.

VASILE CHIRICA

SIMPOZIONUL „METODE MODERNE DE DATARE ÎN ARHEOLOGIE” DE LA NOVÉ VOZOKANY

În perioada 28–31 octombrie 1985 s-a desfășurat în frumoasa reședință a Academiei de Științe Slovace de la Nové Vozokany simpozionul internațional cu tema „Metode moderne de datare în arheologie”. La această manifestare cu caracter interdisciplinar au participat specialiști din domeniul arheologiei și științelor exacte din aproape 10 țări. Lucrările științifice prezentate în zilele simpozionului, ca și discuțiile particulare purtate în timpul liber dintre sesiune,

au dat posibilitatea cunoașterii mai îndeaproape a participanților și a problemelor de care erau preocupați.

Comunicările simpozionului au fost axate pe probleme de C¹⁴, T.L., dendrocronologie, arheomagnetism, palinologie, analize chimice pentru datarea metalelor și raportul dintre arheologie și științele exacte.

Sesiunea de deschidere a fost prezidată de prof. dr. doc. Kropovský, directorul Institutului de Arheologie de la Nitra

organizatorul simpozionului, care a susținut o alocuțiune în legătură cu necesitatea folosirii metodelor interdisciplinare în arheologie, de progresele obținute astfel în studierea unor perioade îndepărtate. În aceeași ședință dr. E. Neustupný a prezentat un istoric al cercetărilor interdisciplinare, în care s-au punctat diferite momente mai importante, printre care și cel legat de apariția dendrocronologiei, care oferă posibilitatea verificării datelor radiocarbon, și duce implicit și la o acuratețe de datare. A fost pusă în discuție și situația actuală când fizicienii consideră datele oferite de C_{14} și T.L. ca cele mai sigure, iar arheologii doresc rezultate mai nuanțate, care să facă precizări chiar și asupra unor evenimente. Se speră că dezvoltarea științei și tehnicii în continuare va oferi suficiente marje de siguranță în ceea ce privește datările.

Comunicările referitoare la metoda C_{14} au fost cele mai numeroase. Seria acestora a fost deschisă de prof. P. Povinec de la Facultatea de Fizică din Bratislava. Domnia sa a făcut o prezentare a metodei radiocarbon, în care au fost incluse și câteva probleme cheie, ca cea a influenței soarelui asupra producției de carbon, și de aici necesitatea corelării datelor radiocarbon obținute cu cele oferite de dendrocronologie în vederea calibrării lor. S-a subliniat de asemenea și aportul adus de electronică și de dezvoltarea ei impetuoasă din ultima vreme. În cursul aceleiași comunicări s-a prezentat stadiul actual de dezvoltare a metodei C_{14} în Cehoslovacia. Deocamdată există trei laboratoare de analiză C_{14} , la Bratislava, Brno și Praga, cu un număr de aproximativ 50 de persoane, în care se pot analiza cam 100 de probe pe an. În afara acestor laboratoare a fost menționat și cel de la Institutul de Arheologie din Nitra, care este în curs de amenajare, unde lucrează ca fizician J. Polák care a prezentat o lucrare legată de tehnicile folosite pentru pregătirea probelor în vederea datării.

Comunicări foarte interesante au prezentat și colegii de la Gliwice (Polonia). În această localitate există un laborator pentru analize de C_{14} (condus de dr. M. Pazdur), patronat de Universitatea Jagellonia, care face de obicei analizele solicitate de această instituție, de muzeu sau pentru unele monumente ale culturii naționale. Rezultatele obținute sunt considerate ca fiind corespunzătoare, dar din păcate nu există o repartizare judicioasă a lor pe scara timpului. Cele mai multe obiective date sunt din Evul Mediu, în timp ce pentru perioada preistorică, din cauza lipsei materialelor ce pot fi date rezultatele sunt insuficiente (neolitic și epoca bronzului). Există unele datări pentru perioada Hallstatt (Cracovia) și din unele așezări slave (Wodin.)

Pentru Evul Mediu au fost analizate materiale provenind de la Thorun, Gdansk și Szczecin. Din ultima localitate s-au analizat probe provenind din diferite părți ale corăbiilor, iar rezultatele obținute au dat posibilitatea aprecierii vechimii și a diferitelor refaceri.

La același laborator de la Gliwice s-au făcut analize și pentru materiale provenind din săpăturile efectuate de arheologii polonezi peste hotare. Astfel, dr. M. Pazdur și colegii săi dr. A. Bluszcz au prezentat o comunicare legată de datarea prin C_{14} și T.L. a unor probe provenind dintr-o așezare aparținând paleoliticului mijlociu și superior de pe cursul superior al Nilului (Wadi Kubbania).

Cercetătorii menționați au subliniat faptul că laboratorul în care lucrează este dotat și pentru analize de T.L. În baza experienței acumulate, ei consideră că în momentul de față metoda C_{14} cu toate problemele legate de calibrare (au subliniat necesitatea calibrării datelor de C_{14} obținute) constituie metoda cea mai sigură de datare, iar metoda T.L. este indicată mai mult pentru datarea sedimentelor.

Barbara S. Ottaway, de la Universitatea din Edinburg, departamentul de Antropologie, a prezentat o interesantă lucrare referitoare la avansurile și limitele metodei radiocarbon pentru datare. Cu această ocazie au fost subliniate eforturile și rezultatele obținute în ultimii ani pentru cunoașterea variațiilor naturale și antropogenice a ciclului de carbon din atmosferă și sol, dar și în ceea ce privește scara calibrării și precizia metodei. Domnia sa consideră de o deosebită însemnătate realizarea unei înțelegeri între calibrarea din Lumea Veche și cea Nouă, care va oferi posibilitatea obținerii unor date pînă în jur de mileniul 8 B.C. Se apreciază că a avut loc și o creștere a aplicațiilor tehnice ale metodei, de vreme ce

se pot folosi și probe geologice, hidrologice, sedimentologice și climatologice, dar în momentul de față o datare de C_{14} are o precizie cu o eroare de 2—300 de ani. Aceeași cercetătoare a prezentat și rezultate de C_{14} obținute pentru Westfal, dintr-o așezare cu două nivele, unul neolitic și altul din epoca carolingiană, și a subliniat necesitatea utilizării metodei T.L. pentru delimitarea complexelor.

J. Görsdorf de la Institutul Central de Istorie și Arheologie al Academiei D.D.R. din Berlin a prezentat o lucrare cu caracter pur tehnic, referitoare la exactitatea măsurării datării prin C_{14} . S-au făcut referiri la tehnicile de măsurare oferite de noile aparate și la rezultatele obținute în R.D.G. O altă interesantă lucrare cu specific de asemenea tehnic a fost susținută de B. Weninger (Frankfurt/Main, R.F.G.), referitoare la problemele legate de citirea datelor C_{14} , de numărul probabilităților acestor date și legătura cu calibrarea, în vederea realizării unei mai mari acurateți în ceea ce privește datarea.

Menționăm și comunicarea dr. V. Pavukova (Institutul de Arheologie, Nitra) referitoare la metodele moderne de datare folosite în arheologia slovacă. Dr. Pavukova a făcut o apreciere și o trecere în revistă a datelor C_{14} obținute pentru datarea unor culturi preistorice (Starčevo, liniar ceramică, Lengyel, Karanovo, Bodrogkeresztúr, Baden, grupul Boleraz) și raporturile cronologice stabilite cu alte zone. În comunicarea susținută s-a subliniat necesitatea îmbunătățirii metodei C_{14} de datare și verificarea rezultatelor furnizate de ea cu cele oferite de alte metode ca T.L. dendrocronologie și arheomagnetism.

La simpozionul de la Nové Vozokany au reținut atenția și comunicările legate de metoda T.L. În afară de cea susținută de colegii polonezi și amintită anterior, s-au mai prezentat încă două comunicări. Fizicianul Lázár Benkő de la Institutul de Izotopi pentru Medicină și Agricultură al Academiei R.P.U. de la Budapesta a prezentat stadiul cercetării în domeniul T.L. în Ungaria. Aplicarea acestei metode pentru cercetări arheologice a început în urmă cu 6—8 ani dar din păcate nu există deocamdată un progres vizibil. În Ungaria doar acest laborator este interesat în analizarea probelor arheologice, care sînt de altfel în număr redus și provin în genere din așezări neo-eneolitice. Un alt impediment este constituit și de insuficiența datelor C_{14} pentru preistoria Ungariei, din care doar 2 sînt calibrate și fac imposibilă compararea cu datele T.L. Dr. Benkő apreciază că metoda T.L., deși are o acuratețe mai mică de datare decît cea a C_{14} , are în schimb alte trăsături care o fac mai răspîndită și consideră că în viitor se va ajunge la o perfecționare a acesteia. Pentru perfectarea rezultatelor T.L. se recomandă analizarea atît a probelor ceramice cit și a mediului de proveniență, prin implementarea sondelor. S-a făcut și o prezentare a laboratorului, a instrumentației, a tehnicilor de preparare a probelor, a unor probleme legate de dozimetrie și a rezultatelor obținute pe un număr de probe ceramice dintr-un cimitir din epoca aramei din cîmpia Ungariei. S-a precizat că datele obținute prin T.L. sînt mai ridicate decît cele oferite de C_{14} .

Cealaltă comunicare referitoare la T.L. a fost susținută de Dr. Z. Spurný și dr. J. Sulcova de la Institutul de Dozimetrie al Academiei Cehoslovace de la Praga. Autorii consideră că deși metoda T.L. este foarte costisitoare, cere foarte mult timp și este foarte pretențioasă din punct de vedere profesional, poate fi apreciată ca una din cele mai precise metode de datare pentru ceramică și cristale (are o precizie de $\pm 10\%$ prin folosirea tehnicilor moderne). Fizicienii praghezi au prezentat și un scurt istoric al cercetării metodei T.L. în Cehoslovacia. Primele încercări sînt însă din anul 1960, cînd pentru verificarea metodei s-a lucrat pe probe de la Bylany în colaborare cu M. Aitken și S. Fleming. Mai tirziu s-au făcut și datări de T.L. pe baza experienței acumulate folosind dozimetria radiației și aparate Toledo T.L. reader. În Cehoslovacia există acum trei instituții care lucrează cu metoda T.L., posedă instrumente de măsură de foarte bună calitate (engleze și americane), dar din păcate nu lucrează pentru arheologie și nici pentru datare. Explicația ar fi existența altor comenzi pentru cercetare, care limitează timpul și un număr foarte redus de persoane interesate să ajute la demararea cercetărilor în acest domeniu. Au fost prezentate și câteva rezultate T.L. obținute pe probe de că-

rămizi de vîrste diferite și verificarea autenticității unor sculpturi chineze, folosind diferite tehnici (incluzia, predozarea și „da” — „nu”).

În afara acestor comunicări într-una din seri a fost organizată și o miniconferință referitoare la aceeași metodă. S-a pus problema publicării în revistele de arheologie a unor date sintetice ale metodei T.L., referitoare la materialele care trebuie prelevate, condițiile de prelevare, considerate decisive, și posibilitățile de datare. Este absolut necesar ca materialele ce se folosesc pentru datare să fie însoțite de observații riguroase referitoare la stratigrafia, umiditatea, adîncimea și radioactivitatea mediului.

Lucrările referitoare la metoda dendrocronologică de datare au adus în discuție îmbunătățirile aduse preciziei acesteia prin aplicarea tehnicilor de măsurare electronice și a programelor de calculator (A. Grișo, R.D.G.) și au prezentat stadiul cercetării în unele țări. Astfel, Th. Wazny, de la Laboratorul Dendrocronologic de pe lângă Academia de Științe a Artelor din Varșovia, a prezentat rezultate dendrocronologice obținute în colaborare cu Universitatea din Hamburg pe materiale arheologice provenind din zona de nord a Poloniei datate în secolele XI—XVI. În afara laboratorului amintit, în Polonia mai există încă două, unul, la Cracovia, pe lângă Academia de științe agricole (care lucrează în colaborare tot cu specialiști din R.F.G.) și un altul la Thorun, care conlucrează cu o universitate din Suedia.

Pentru metoda arheomagnetică de datare au fost prezentate trei comunicări: una referitoare la Bulgaria, alta la Cehoslovacia și ultima, a noastră, referitoare la România.

Cunoscuta cercetătoare Mary Kovacheva a prezentat stadiul cercetărilor arheomagnetice pentru Bulgaria (nivelul anului 1980). Pe baza materialelor analizate s-a obținut variația seculară a elementelor geomagnetice (I , D , F/F_0) din ultimele 18 secole, care a condus la realizarea unei scări arheomagnetice a timpului, care poate fi folosită pentru datare în arheologie. Rezultatele obținute în Bulgaria au fost comparate cu cele din U.R.S.S. (Ucraina, Moldova etc.). S-a ajuns astfel la concluzia că ele coincid, iar diferențele care apar sînt firești, avînd în vedere diferențele geografice. Au fost prezentate unele exemple de datare, ca și chestiuni legate de variațiile datelor C_{14} și intensitatea geomagnetică a cîmpului. În ceea ce privește problemele legate de datarea siturilor arheologice, dr. Kovacheva a dat exemplul unor așezări cu mai multe nivele de locuire, din care s-au recoltat probe arheomagnetice, realizîndu-se astfel o scară stratigrafică cu rezultate arheomagnetice. Domnia sa a precizat că pentru analiza arheomagnetică folosește doar așezări datate prin C_{14} (și are în vedere numai datele calibrate), dar uneori a folosit ca reper cronologic date de T.L. sau cronologia relativă avînd la bază combinații de datare C_{14} și T.L. S-a referit și la dificultatea găsirii unor materiale bine magnetizate și date, ce pot fi folosite apoi și pentru datarea arheomagnetică, și la necesitatea colectării de noi probe pentru perioadele mai slab ilustrate. Cercetătoarea bulgară consideră necesar ca probele să nu fie analizate doar de un singur laborator, ci de mai multe în scopul verificării lor și al eliminării celor neconcludente. De asemenea, a pus și problema colaborării dintre laboratoare în vederea obținerii de noi și bune rezultate.

Cea de a doua comunicare referitoare la arheomagnetism se referă la Cehoslovacia. Într-o primă etapă, de aceste probleme s-a ocupat V. Bucha, dar din 1978 încoace s-a creat o nouă echipă, alcătuită din specialiști de la Institutul de Geofizică de la Bratislava, Oto Orlický, și de la Institutul de Arheologie de la Nitra, J. Tirpák. S-au prelevat și analizat probe din 10 localități din Cehoslovacia (date Hallstatt, sec. 9 și 11 e.n.) în vederea identificării schimbării polarizării termomagnetice. Comparîndu-se aceste rezultate cu cele publicate de V. Bucha și M. Kovacheva s-au făcut apoi încercări de datare a vîrstei obiectelor arheologice.

În cadrul simpozionului de o atenție deosebită s-a bucurat și comunicarea susținută de dr. M. Cărciumaru referitoare la sistemul geocronologic al paleoliticului din România, elaborat în mare parte pe baza estimărilor palinologice, și confirmarea lui de datările C_{14} din mai multe stațiuni paleolitice, care conferă astfel palinologiei suficiente valențe pentru a formula unele ipoteze asupra cronologiei paleolitice.

O interesantă comunicare legată de datarea obiectelor din fier a fost susținută de M. F. Gurin (U.R.S.S.). În acest caz datarea pieselor din metal s-a făcut pe baza a trei elemente: apariția combinațiilor de nitrogen (nitridele) în procesul de descompunere a fierului la temperaturi ridicate; emergența nivelurilor oxidate de-a lungul timpului, la care sînt supuse piesele din fier de-a lungul perioadei cît au stat în nivelele culturale; schimbarea parametrilor structurilor cristaline ale fierului vechi în comparație cu cel contemporan. Experiențele și analizele efectuate nu sînt însă elocvente, astfel că se consideră necesară continuarea cercetărilor în acest domeniu pentru îmbunătățirea metodei.

La încheierea lucrărilor simpozionului toți vorbitorii au fost de acord în aprecierea calității lucrărilor prezentate. S-a considerat a fi o idee foarte bună organizarea unei astfel de manifestări, care a dat posibilitatea aprecierii stadiului actual al cercetării în mai multe domenii precum C_{14} , dendrocronologie, arheomagnetism, palinologie, analize chimice, care ajută la datarea siturilor arheologice. Organizatorii speră ca astfel de manifestări să aibă un caracter periodic. Întîlnirea dintre arheologi și fizicieni a fost utilă și în vederea stabilirii unor relații prietenești și de colaborare pentru perioadele următoare. Ar fi fost bine ca participarea arheologilor din diferite țări la acest simpozion să fi fost mai mare.

Am sublinia aici în mod deosebit dorința de perfecționare constatată atît la arheologi cît și la fizicieni. În afara țărilor care au astăzi o oarecare tradiție în ce privește problemele de datare, cu laboratoare bine cunoscute și apreciate, au apărut și noi echipe, care sînt interesate de realizarea unor performanțe în aceste domenii, în ciuda greutăților pe care le întîmpină. Din analiza făcută se vîd clar preocupările tot mai insistente legate de crearea în fiecare țară a unor laboratoare și specialiști care să conlucreze în mod organizat, pe baza unor programe de cercetare, la probleme legate de datare în arheologie. Faza actuală de dezvoltare a arheologiei și a științelor care o ajută impune înlăturarea empirismului și organizarea unor cercetări pe cît posibil mai complexe, care să ofere mai multe posibilități de interpretare a materialului arheologic.

În cursul vizitei pe care am efectuat-o la Nitra, după închiderea lucrărilor acestui simpozion, avînd ca preocupare probleme referitoare la organizarea sistemului de documentare în arheologie pe baza noilor tehnici, am fost la Institutul de Arheologie al Academiei Slovace de Științe recunoscut ca fiind unul dintre cele mai bine organizate și faimoase instituții de acest gen din Europa. Institutul în discuție organizează săpături pe scară foarte mare, chiar la ora actuală, deține o bază materială foarte bine pusă la punct și acordă o atenție deosebită dezvoltării cercetării științifice în conformitate cu ultimele cerințe ale epocii. Astfel, fără a intra în amănunte, putem preciza că acest institut deține un laborator de arheomagnetism, unul de radiocarbon în curs de echipare și organizare, specialiști în domeniul faunei, palinologiei, geologiei, chimiei, care conlucrează cu arheologii în vederea analizării materialelor descoperite în cercetările arheologice. Volumul mare de material arheologic rezultat în urma acestor cercetări este foarte bine clasat și depozitat, iar cu prelucrarea și organizarea lui se ocupă departamentul de informații tehnice și științifice, alcătuit din 12 persoane. Pînă acum există 250 000 de fișe ordonate alfabetic referitoare la săpăturile arheologice (anul 1980 inclusiv). Aceste fișe cuprind următoarele date: localitate, localitate subordonată, județ, cultură, epocă, inventar, materie primă, numele autorului cercetării, anul săpăturii. Există un catalog alfabetic cu numele localităților unde s-au făcut săpături și dosare de săpătură pentru fiecare obiectiv în parte. Toate dosarele sînt clasate alfanumeric pe mașina tip „ZIPPEL” (de fabricație maghiară): 1 = A—B, 2 = C—D. 16 = Z—Ž. Se consultă lista de la mașină (clasare alfanumerică), iar mașina selectează dosarul solicitat. Pentru cercetările mai mari aceste dosare conțin și documentație foto și desene.

Pe același principiu sînt organizate și fototeca și diaporitivele. Fișa de fototecă cuprinde referirile: anul descoperirii, localitatea, numărul complexului. Separat, fiecare obiect are o fișă, fotografie, cu numărul din fototecă. Există fișe chiar și pentru piesele fragmentare. Acest gen de fișe

nu pot fi selectate automat, ci de către tehnicieni, după datele din dosarele fiecărui obiectiv în parte. Pe baza informațiilor înmagazinate s-au alcătuit trei bănci de date: rapoartele arheologice referitoare la săpături; fotodocumentația pentru obiecte; fotodocumentația pentru caracteristici. Precizăm că la elaborarea acestei documentații lucrează arheologii Institutului de la Nitra împreună cu cei de la muzeele din Slovacia. Clasificarea materialelor, alcătuirea fișierelor pe probleme, este făcută de personalul din departament, care se ocupă și de verificarea fișelor. Fișele sînt alcătuite pe baza unui tezaur de cuvinte-cheie, care este mai redus decît cel folosit pentru serviciul de documentare al bibliotecii. În momentul de față, matematicianul de la acest departament, împreună cu arheologii de aici lucrează la programul de calculator pentru prelucrarea acestor fișe. Se prevede ca în următorii 2 ani Institutul să fie dotat cu un calculator de dimensiuni mijlocii pentru necesitățile interne. Pînă atunci aceste date sînt prelucrate la calculatorul Universității de la Bratislava. Cu ajutorul unui program de calculator ARDIS s-au realizat buletine de informare pe ani referitoare la diferite perioade istorice (paleolitic, neolitic, obiecte din perioada medievală timpurie aparținînd slavilor). Buletinele de informare realizate cuprind și referiri la analizele interdisciplinare.

Sistemul de documentare al Institutului cuprinde și o bogată colecție de hărți pentru zonele cercetate (scara 1/1/250 000, 1/10 000, 1/50 000), care sînt clasate tot pe un aparat ZIPPEL.

În afara materialelor arheologice prezentate, de care se ocupă toți arheologii Institutului și Departamentul Tehnic-Științific, unii cercetători au făcut încercări proprii de prelucrare a materialelor arheologice pe calculator. Astfel, dr. Pavuk a înregistrat toate cele 5 000 de fragmente ceramice dintr-o așezare neolitică aparținînd grupului Zelenec. Descrierea fiecărui piese s-a făcut pe o fișă stas cu 80 de coloane. Această fișă, cuprinde următoarele date: formă, profil, ornamente, pastă, loc de descoperire etc. Datele astfel

înregistrate au fost prelucrate pe calculator. Rezultatele obținute sînt considerate doar o etapă de lucru. Se pot face astfel de descrieri și pentru analizele funcționale ale pieselor. Astfel de încercări nu sînt singurele în Cehoslovacia, și ne referim la apariția recentă a primului volum referitor la săpăturile de la Bylany, care vor fi prelucrate tot pe calculator și la o altă lucrare, apărută de mai multă vreme, 1977, a unui colectiv de la Universitatea din Brno (Vl. Podborsky, E. Kazdová, Pavel Kosťuřic, Z. Weber, *Numerický Kód Moravské Malovany Keramiky*, Brno), care a realizat un cod numeric al ceramicii pictate din Moravia, cu posibilități de prelucrare automată.

Ultima problemă la care ne vom referi este aceea a sistemului automat de prelucrare a datelor bibliografice de la Institutul de Arheologie de la Nitra. Biblioteca Institutului deține un număr de aproximativ 45 000 de volume. Pentru 25 000 din acestea există fișe documentare (indexate). Această indexare s-a făcut pe baza unui tezaur de cuvinte realizate de arheologii Institutului pentru fiecare perioadă și are un caracter general. În baza acestui tezaur arheologii Institutului alcătuiesc fișe pentru fiecare lucrare nou intrată în bibliotecă, sau pentru fiecare articol din revistele primite. Fișele cuprind informații generale cu caracter bibliografic urmate de cuvintele -cheie referitoare la: epocă, cronologie, țară, localitate, sit arheologic și inventarul pe scurt. Fișele astfel alcătuite sînt apoi organizate pe mașina ZIPPEL, în funcție de cotă. S-a ajuns la concluzia că regăsirile cu această mașină sînt incomplete și prea greoaie, motiv pentru care în momentul de față colectivul bibliotecii lucrează la transformarea fișelor în vederea introducerii și prelucrării lor pe calculator. Am menționat anterior că în următorii 2 ani Institutul va fi dotat cu un calculator care va deservi și serviciul de documentare al bibliotecii. În stadiul actual cam 5 000 de fișe sînt deja pregătite pentru a fi prelucrate pe calculator. Fișele la care ne-am referit, cu caracter general, au scopul de a atenționa cercetătorul în legătură cu problemele care îl interesează.

CORNELIA-MAGDA MANTU

DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Editura Junimea Iași, 1985, 198 p., 4 hărți, 16 planșe

Arheologia românească a celebrat Centenarul descoperirii stațiunii eponime a culturii Cucuteni printr-un Simpozion internațional și printr-o apariție editorială de prestigiu, ai cărei autori sînt bine cunoscuți specialiști ai culturii cucuteniene, Dan Monah și Ștefan Cucuș, care au publicat și alte studii cu privire la diverse și importante aspecte ale „fenomenului” cucutenian.

Volumul *Așezările culturii Cucuteni din România* este structurat în mai multe capitole, judicios tratate și temeinic argumentate științific. După o *Prefață*, semnată de prof. dr. M. Petrescu-Dimbovița, directorul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, urmează o scurtă *Introducere*, în care autorii expun necesitatea apariției unei lucrări cu caracter monografic la momentul aniversativ al arheologiei noastre naționale, metodologia abordată în realizarea lucrării, ca și liniile directoare în studierea exhaustivă a ceea ce autorii înșiși numesc „lumea cucuteniană”. Întrucît s-a lucrat diferențiat, se precizează și autorii capitolelor: Dan Monah: *Introducere, Istoricul cercetărilor, Așezări, Corpus-ul descoperirilor și Considerații finale*; Ștefan Cucuș: *Cadrul fizico-geografic și Geneză, periodizare, cronologie și ilustrație*.

În primul capitol se prezintă principalele etape parcurse de arheologia românească în cercetarea cucutenianului, începînd cu faza de pionierat și sfîrșind cu realizările de prestigiu internațional, ale specialiștilor români Vladimir și Hortensia Dumitrescu, Radu Vulpe, Mircea Petrescu-Dimbovița, Anton Nițu și alții. Cu privire la începuturile cercetărilor, considerăm necesare cîteva precizări. Deoarece multe dintre răspunsurile învățătorilor la „Cestionarul” lui Al. Odobescu sînt datate de către autorii lor, în 1870–1871, arheologul și istoricul român nu a avut această inițiativă în 1874, ci cu patru ani mai devreme. Constatăm că stăruie încă o anumiță neclaritate în privința autorului și anului primelor cercetări sistematice în așezarea de pe Cetățuia de la Băiceni-Cucuteni. Astfel, primele sondaje sînt întreprinse de către N. Beldiceanu și nu de către D. Butculescu, la 29 mai/10 iunie 1884, și nu în 1885. Arheologul bucureștean și-a însușit paternitatea primelor săpături, ceea ce l-a determinat N. Beldiceanu să solicite colegului său respectarea adevărului.

În capitolul cu privire la caracterizarea cadrului natural, se prezintă raionarea geomorfologică a vastului spațiu geografic în care sînt amplasate așezările culturii Cucuteni. Deoarece se precizează că „actualul peisaj geografic este modificat antropic față de cel în care au trăit comunitățile civilizației Cucuteni” (p. 25), credem că ar fi trebuit să se insiste asupra caracteristicilor mediului în mileniile IV și III î.e.n., deși modificările antropice au avut, după opinia noastră, o pondere foarte mică față de acelea datorate factorilor geologici și geofizici.

Următorul capitol, consacrat genezei, periodizării și cronologiei culturii Cucuteni se constituie într-un adevărat studiu despre caracteristicile cucutenianului. Bazat pe o argumentație specifică, autorul expune unele considerații ale cercetării de specialitate din arealul complexului Cucuteni-Arșiud-Tripolie. Fără a intra în detalii nesemnificative, sînt prezentate principalele elemente care au stat la baza concepției cu privire la evoluția picturii cucuteniene din ultimele faze de evoluție a culturii Precucuteni, rolul elementelor de tip Gumelnița A₁ și Stoicani-Aldeni, ca și posibilele influențe ale culturii Petrești. Nu este neglijat nici spațiul geografic în care a avut loc geneza ceramicii pictate cucu-

teniene din fondul precucutenian. Bine venită ni se pare a fi avansarea unei periodizări interne a cucutenianului, ca și încadrarea tuturor așezărilor sau a nivelurilor de locuire, specifice fazelor și etapelor de evoluție, stabilite stratigrafic și stilistic. Cunoașterea trăsăturilor culturilor eneolitice dintr-o largă arie geografică europeană a permis autorului să intre-vadă sincronismele fiecărei faze și etape cucuteniene (începînd cu faza Precucuteni III) în raport cu culturile contemporane din zonele geografice învecinate. Existența unui număr de numai șase determinări de C-14 pentru așezările culturii Cucuteni de pe teritoriul României, dovedește, printre altele, faptul că cercetarea științifică este încă deficitară în acest domeniu.

Capitolul al IV-lea tratează exhaustiv întreaga problemă a așezărilor cucuteniene. În mod corect, autorul a remarcat dependența tipurilor și structurilor așezărilor față de elementele mediului ecologic: climă, resurse hidrografice, soluri, forme de relief — o adevărată tipologie a satelor cucuteniene, în funcție de diversele criterii luate în studiu. Astfel, studiind caracteristicile specifice fiecărei așezări, s-a ajuns la concluzia că, în funcție de forma de relief pe care sînt amplasate locuirile cucuteniene, există așezări răsfrînte și restrînte (compacte); în funcție de calitățile solurilor și de modul de exploatare a acestora, au fost deosebite așezări de durată și sezoniere; luînd în considerație numărul de locuințe, s-au identificat așezări mici, mijlocii, mari și foarte mari; în sfîrșit, în funcție de organizarea internă, au fost diferențiate trei modalități de constituire a satelor: circulare, pe șiruri paralele și în grupuri. Autorul a surprins și modalitățile de organizare a locuințelor cucuteniene, precizînd că în fazele A–B și B începe să se renunțe la construirea acestora pe platforme din birne. Interesante sînt observațiile făcute la Cetățuia-Cucuteni și Dealul Drăghici-Ruginoasa (jud. Iași), unde platformele locuințelor au fost amenajate din lespezi de piatră, aparținînd substratului geologic sarmațian, ceea ce demonstrează și în acest domeniu priceperea comunităților cucuteniene de a utiliza toate avantajele oferite de condițiile de mediu.

Considerăm regretabil faptul că spațiul tipografic oferit, nu a permis autorului să-și dezvolte cunoștințele, bazate pe o bogată literatură de specialitate, cu referire la alte aspecte ale lumii cucuteniene, foarte importante, între care menționăm arta și viața spirituală, de o bogăție extraordinară, atît în ceea ce privește modalitățile de exprimare, cît și acelea de interpretare. Această situație a determinat ca, în afara considerațiilor expuse mai sus, acestea să fie restrînte la alte două aspecte: modalitățile și necesitatea amenajării sistemului de apărare a unor așezări prin fortificații cu val și șanț, precum și realizarea unui calcul estimativ al numărului de locuitori pe care putea să-i adăpostească fiecare locuință și așezare, extins asupra întregului areal al cucutenianului de pe teritoriul României.

Baza de documentare necesită de cunoașterea întregii problematice a culturii Cucuteni, oferită de cercetarea științifică, este exprimată de *Corpus-ul descoperirilor*, extins pe nu mai puțin de 125 p., cuprinzînd un număr de 1151 de așezări, unele cu mai multe niveluri de locuire (evidențînd tot atîtea faze și etape culturale). Această repertoriere a însemnat un travaliu cu totul deosebit, cu atît mai mult cu cît la fiecare obiectiv arheologic este adăugată bibliografia exhaustivă sau selectivă. La acest număr de stațiuni, se adaugă alte aproximativ 200 de descoperiri efectuate numai pe teritoriul județului Iași, cu ocazia realizării Repertoriului arheologic. Referitor la acestea din urmă, deoarece constatăm unele inadvertențe în transcrierea numelui unor localități, considerăm necesare aceste rectificări: Gura Bidliței aparține com. Vinători, nu Valea Seacă, iar

ășezarea se află pe înălțimea numită Luminărele, al cărei nume provine de la floarea cu aceeași denumire; în com. Oțeleni există satul Hindrești, nu Mîndrești; satele Rădeni, Roșcani, ca și satul-centru de comună aparțin com. Trifești, nu Tufești; în sfîrșit, în com. Erbicești, satul se numește Sprinceana, nu Sprincenata (p. 172—176).

Ultimul capitol al lucrării cuprinde o sinteză a investițiilor referitoare la cultura Cucuteni și a rezultatelor la care a ajuns cercetarea arheologică românească. Autorul procedează la o necesară departajare a numărului de obiective arheologice specifice fiecărei faze cucuteniene, în raport cu marile diviziuni geografice, cu referiri la cele patru hărți teritoriale, în care sînt cartate absolut toate descoperirile de factură Cucuteni de pe teritoriul României. Astfel, constatăm că, în faza Cucuteni A, teritoriul est-carpatic al României a cuprins o locuire relativ uniformă, cu unele lacune în Podișul Sucevei și sudul Podișului Moldovei; în faza A—B, majoritatea locuirilor, descoperite pînă în prezent, sînt cantonate pe interfluvii Prut-Jijia din nordul Cîmpiei Moldovei, cu relativ sporadice descoperiri și în Podișul Birladului, ori în Depresiunea extracarpatică externă; în faza B, cele mai multe descoperiri au fost evidențiate în Cîmpia Moldovei, Podișul Central Moldovenesc și Depresiunea subcarpatică externă, în restul Podișului Moldovei, descoperirile fiind destul de sporadice. Dar, așa cum se afirmă și în capitolul de considerații finale, aceste repartizări teritoriale nu reprezintă realitatea intensității de locuire, ci rezultatele cercetărilor arheologice de teren, eficiența și limitele acestora.

Deosebit de interesante sînt și ipotezele avansate în ceea ce privește dispariția civilizației Cucuteni, la acest fenomen contribuind, așa cum se precizează în lucrare, secătuirea resurselor solului, eventuale schimbări climatice (care, pentru triburile cucuteniene ar fi putut avea urmările unui adevărat cataclism), pătrunderea triburilor de păstori indoeuropeni etc., toate acestea contribuind la schimbarea radicală a modului de viață, a tuturor trăsăturilor specifice populației cucuteniene.

Așezările culturii Cucuteni din România se încheie cu un rezumat în limba engleză, ce face utilă lucrarea și specialiștilor de peste hotare, cu un indice onomastic și toponimic, precum și cu o ilustrație selectivă, realizată de Ștefan Cucuș.

Autorii acestei valoroase lucrări au realizat, prin muncă și pasiune, obligația arheologiei românești de a oferi cercetării științifice o sinteză completă asupra așezărilor cucuteniene, la aniversarea unui secol de la descoperirea stațiunii eponime. Această apariție editorială constituie o realizare de prestigiu a arheologiei noastre naționale, care se va impune pe plan național și continental, așa cum s-au impus splendidele creații materiale și spirituale ale unei lumi dispărute de milenii.

VASILE CHIRICA

WITOLD HENSEL, SARUNAS MILISAUSKAS, *Excavations of Neolithic and Early Bronze Age Sites in South-Eastern Poland*, Narodowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa, 1985, 117 p.

Semnălamă apariția în anul 1985 a unei deosebit de interesante lucrări legate de preistoria zonei de sud-est a Poloniei. Lucrarea a apărut ca rod al conlucrării dintre Institutul de Istorie a Culturii Materiale al Academiei Poloneze de Științe (W. Hensel) și Universitatea de Stat New York de la Buffalo (Sarunas Milisauskas). În perioada 1967—1979 au fost efectuate săpături în așezări (cu 1—2 niveluri de locuire) ce se încadrează, din punct de vedere cultural, din perioada neoliticului pînă în cea a bronzului timpuriu. Datele obținute oferă informații referitoare la cronologia, mediul preistoric, economia, sistemul de așezări și organizarea socială a comunităților omenești din această perioadă (Introducere).

Săpăturile întreprinse la Olszanica (Cap. I, p. 10—51), așezare a culturii ceramicii liniare, au avut ca obiectiv principal studierea variabilității funcționale a artefactelor în

cuprinsul acesteia. În acest scop autorii cercetărilor fac o analiză minuțioasă a locului de descoperire a artefactelor și pe această bază încearcă o reconstituire a activităților umane și a unor relații sociale: prelucrarea obsidianului și distribuirea burinelor indică activități ce se desfășurau de obicei în jurul locuințelor; se observă și o anumită distribuire a ceramicii în cuprinsul așezării, în sensul că ceramica fină, din vase cu deschideri mai mare, se găsește de obicei concentrată mai ales în jurul locuințelor și se poate presupune că era folosită mai ales la servit; descoperirea cuptoarelor într-o zonă separată, fără alte structuri, sugerează o acțiune colectivă de uscare a grînelor; concentrarea uneltelor șlefuite într-o anumită zonă indică existența unei asocieri sociale sau de alt gen a bărbaților; obsidianul se găsește în cantitate mai mare numai în jurul unor structuri/locuințe, deci se poate conchide fie că el aparținea celor mai bogați, fie că ilustrează un grad mai mare de relații de schimb; locuința cea mai mare din așezare se crede că a aparținut celui mai important membru al comunității.

Datele de C₁₄ obținute pe eșantioane recoltate cu ocazia acestor cercetări prezintă limite accesibile pentru cultura ceramicii liniare în Europa centrală (5240—4470 BC). Analizele efectuate asupra materiei prime indică relații intense de schimb cu alte zone, Swieciechow, Slovacia, Silezia și totodată dau posibilitatea aprecierii că piesele confecționate din materiale non-locale nu erau esențiale pentru subzistența așezării, ci aveau probabil doar o importanță socială, pentru prestigiu, ritualuri, sau pentru menținerea și expansiunea relațiilor sociale.

Alte cercetări sistematice executate în bazinul râului Niedzica au avut ca scop cunoașterea mediului înconjurător, cronologia, sistemul de așezări și organizarea socială a culturii Funnel Beaker. Așezările acestei culturi din zona menționată variază ca mărime, material arheologic, localizare topografică și reflectă variațiile funcționale dintre ele. Pe baza cercetărilor efectuate se consideră că sistemul așezărilor din acest bazin are 2 nivele de ierarhie a locuirilor permanente ocupate, ce reflectă pătrunderea societății stratificate în timpul neoliticului mijlociu și că așezarea de la Bronocice (cea mai mare din regiune) a fost centrul autorității socio-politice a micului polis, unde locuia clasa sau familia avută ce domina grupurile din așezările mai mici (Cap. II. Cercetări la Bronocice, p. 52—76).

Și săpăturile de la Niedzwiedź (Cap. III, p. 78—84) au adus noutăți interesante. S-au descoperit primele două locuințe din cultura Funnel Beaker (2690—190 bc și 2520—190 bc). Și în acest caz analiza materiei prime a pus în evidență relații de schimb cu zone din vest (nefix), nord-est (silex Swieciechow) și sud (aramă). Au fost studiate comparativ așezările contemporane de la Bronocice și Niedzwiedź și s-au stabilit deosebirile dintre ele, care se referă la construirea caselor, frecvența oaselor de animale și mărimea așezării.

În Cap. IV (p. 85—93) intitulat Săpăturile de la Iwanowice se prezintă cercetările efectuate într-o așezare fortificată și cimitirul contemporan ei, aparținind culturii Mierzanowice (începutul epocii bronzului). Pe baza structurilor (gropi) descoperite în așezare se fac aprecieri asupra numărului populației, iar analiza artefactelor pune în valoare ocupațiile și preponderența lor. Analiza materialului arheologic din cimitir dă posibilitatea reconstituirii unor activități bărbătești ca vîntoarea și lupta și distribuirea mormintelor sugerează o anumită repartitie în funcție de sex și vîrstă. Analiza materiei prime a artefactelor indică relații cu Slovacia și Ungaria.

Cercetările efectuate în stațiunile menționate au adus contribuții importante la cunoașterea diferitor culturi din neoliticul timpuriu și pînă în perioada bronzului timpuriu. Se observă o creștere a populației, ilustrată și de varietatea și densitatea așezărilor. Totodată sînt sesizabile schimbări și pe plan ecologic (utilizarea diferitor specii de plante și animale), social (apariția relațiilor ierarhice) și în ceea ce privește transportul. Se menționează o descoperire de excepție, provenind din așezarea de la Bronocice (Br. 3, datat 3340/3180—3110 BC), ce aparține culturii Funnel Beaker. Este vorba de un fragment ceramic incizat ce reprezintă un car cu 4 roți și constituie cea mai timpurie dovadă de acest fel din Europa centrală. Deoarece nu există alte probe în legătură cu acest vehicul, autorii cercetării consideră

că el poate fi interpretat ca fiind folosit de ierarhiile sociale sau doar la unele ceremonii.

Analiza materialului ceramic din neoliticul mijlociu și tirziu indică și o diversificare a tipurilor de vase, care ar putea fi pusă în legătură cu unele schimbări în ce privește obiceiul de a bea (cupele puteau fi folosite la băut apă, bănturi alcoolice și lapte).

Cercetările intense efectuate prin acest proiect de cercetare au îmbunătățit cronologia diverselor culturi neolitice, atât pe baza analizelor de C₁₄, cât și datorită analizelor adiționale.

Analiza materiei prime indică relații de schimb cu zone relativ îndepărtate, chiar în condițiile în care unele așezări (Bronocice, Niedzwiedź) sînt în apropierea unor surse de silex. Se observă de asemenea că arama este noua materie primă din sistemul de schimb din această perioadă.

Considerăm că lucrarea de față, cu o bogată ilustrație și tabele demonstrative, constituie un exemplu de aplicare a metodelor interdisciplinare în scopul reconstituirii mediului și a modului de viață al oamenilor din epoca preistorică. Folosirea metodelor de analize combinate, statistice, tipologice, răspîndirea spațială și variabilitatea funcțională a artefactelor oferă noi posibilități de interpretare a materialului arheologic. Rezultatele analizelor interdisciplinare contribuie la cunoașterea mai bună a realităților arheologice și deci implicit la reconstituirile preistorice, atât de necesare la înțelegerea acestei perioade din dezvoltarea omenirii.

CORNELIA-MAGDA MANTU

• • • *ENEOLIT SSSR*, Izdatel'stvo „Nauka“, Moskva, 1982, 360 p. + 6 pl. color (în text)

Lucrarea de sinteză asupra perioadei eneolitice din U.R.S.S. a apărut în cadrul prestigioasei colecții „Arheologia SSSR“ (avînd ca redactor principal pe acad. B. A. Ribakov) — colecție care, pe parcursul a 20 de volume, își propune să prezinte stadiul cercetărilor arheologice asupra marilor etape ale istoriei vechi și medievale. Volumul de față este redactat de un colectiv de bine cunoscuți cercetători în domeniu: V. M. Masson, N. Ia. Merpert, R. M. Munčev și E. K. Cerniș.

Lucrarea e structurată în patru mari părți, care se referă la regiuni geografice distincte, ce au cunoscut o evoluție particulară pe parcursul eneoliticului: a) Asia Centrală; b) Caucazul; c) Ucraina vestică (din dreapta Niprului) și R.S.S. Moldovenească; d) sudul U.R.S.S. și stepele euroasiatice.

În introducerea (p. 5—8), semnată de V. M. Masson, se face o trecere în revistă și o discuție asupra principalelor opinii exprimate atît de cercetarea străină, cît și de cea sovietică, asupra termenului de eneolitic. Arătînd că astăzi este depășită concepția limitată doar la aspectul semantic, etimologic, autorul se oprește mai ales asupra implicațiilor economico-sociale ale termenului de eneolitic. Din acest punct de vedere, se subliniază că important este nu atît numărul de obiecte de aramă descoperite (sau factura lor), cît mai ales implicațiile pe care noua materie primă le are în dezvoltarea forțelor de producție. Astfel, sînt reliefate progresele pe care metalul a putut să le declanșeze, o dată cu utilizarea sa: a) experiențele au dovedit că, de exemplu, o monoxilă era lucrată cu 25% mai repede (și mult mai bine) cu o secure de cupru decît cu una de piatră; b) maleabilitatea aramei a permis diversificarea tipologică și apariția unor noi tipuri de unelte; c) în același timp, prin turnare, s-a produs o standardizare tipologică, față de piesele similare de silex, care de multe ori erau rod al hazardului (de exemplu, cuțitele); d) apariția unei producții de serie, prin turnarea în masă cu același tipar. În legătură cu numărul mic de unelte de metal descoperite în așezările eneolitice, autorul dă o explicație justă, după părerea noastră, arătînd că cercetarea are în fața sa doar o mică parte a obiectelor existente în realitate în antichitate, anume mai ales obiecte mărunte (în primul rînd podoabe), deoarece uneltele mari mergeau, de regulă, la topit și doar foarte rar rămîn, ca deșeuri, în gropile menajere. Desigur că un rol deosebit în bogăția

sau raritatea obiectelor de metal în așezările eneolitice îl juca și apropierea sau depărtarea (și în acest caz dificultatea procurării) de sursele de materie primă; în acest sens, este ilustrativă compararea situațiilor contemporane din sudul Asiei Centrale și din aria tripoliană (aici materia primă se aducea de la mare depărtare, din aria vinčană). Insistăm asupra acestor aspecte, reliefate în lucrare, deoarece și în literatura noastră de specialitate există opinii dintre cele mai diferite asupra noțiunii de eneolitic și ar putea rezulta niște sugestii interesante prin compararea cu situația din alte zone geografice învecinate; oricum, considerăm că, indiferent de accepțiunea pur semantică sau de cea mult mai largă, social-economică, utilizarea termenului de eneolitic nu mai poate fi eludată în momentul de față, dacă dorim să obținem o reconstituire cu adevărat istorică a perioadei finale a neoliticului, cît mai apropiată de realitate. Nu este vorba de o simplă terminologie, ci, evident, de un fenomen istoric, existent la un moment dat în evoluția omenirii.

În ceea ce privește stadiul cercetării perioadei în U.R.S.S., se subliniază că se află în etape diferite, mult mai avansat în zona tripoliană și încă în curs de sistematizare pentru Asia Centrală și Caucaz. Criteriul de bază pentru încadrări culturale a fost utilizarea sistemului care ține seama simultan de trei elemente: relațiile culturale, conținutul general al culturii și variantele culturale.

Partea întâi a lucrării (p. 9—92) e consacrată Asiei Centrale și e redactată de V. M. Masson. Aceasta cuprinde 6 capitole: 1) Istoricul cercetării, bazele periodizării, cronologiei și tipologiei (p. 10—16); 2) Monumentele eneoliticului timpuriu (p. 17—25); 3) Monumentele eneoliticului mijlociu (p. 26—34); 4) Monumentele eneoliticului tirziu (p. 35—51); 5) Bazele economice și structura socială a triburilor eneolitice din Asia Centrală (p. 52—57); 6) Reprezentările ideologice și monumentele de artă ale triburilor central-asiatice din epoca eneolitică (p. 58—64). Secțiunea finală a acestei părți cuprinde un bogat material ilustrativ (p. 64—92), sistematizat după criterii tipologice moderne (prezentarea se face pe forme, motive ornamentale, plastică, tipuri de așezări, unelte, apoi pe complexe, în evoluția lor cronologică); modul de prezentare a materialului este extrem de sugestiv, permițînd, de la prima vedere, înțelegerea liniilor evolutive ale eneoliticului din această regiune. Tabelul I (p. 65) prezintă o schemă a cronologiei relative a culturilor și principalelor complexe cunoscute și studiate pînă în prezent în Asia Centrală sovietică, punctul de referință al corelațiilor reprezentîndu-l bine cunoscuta stațiune de la Anau (publicată încă din 1908 de H. Schmidt) — un tell înalt de 17 m; îndeosebi prin intermediul acesteia sînt stabilite legături cu marile culturi ale Asiei Anterioare (El Obaid, Uruk, Djemdet Nasr, Halaf, Susa ș.a.). Etapa evoluată a eneoliticului din Asia Centrală (posterioară culturii Anau) e reprezentată mai ales prin descoperirile de la Namazga-Tepe (III), Kara-Tepe (I) și Altın-Tepe. Așezările cunoscute (27 reperate, între care în 19 s-au făcut cercetări sistematice), aproape fără excepție, prezintă mai multe etape de locuire, formînd telluri impunătoare: la Kara-Tepe s-au descoperit 7 straturi de construcții; la Geoksür — 10, iar la Altın-Tepe chiar 14. În cadrul lor, locuințele (construite din cărămizi nearse), cu mai multe încăperi, sînt grupate, lăsînd ulițe înguste între ele (Fig. 2, p. 27); din cauza caracterului lor adunat așezările nu ocupă o suprafață mai mare de 0,3 ha. Uneori, pereții caselor sînt împodobiți cu picturi murale. Uneltele și armele sînt predominant din silex, dar, pe măsura trecerii spre fazele evolute ale eneoliticului, sporește și numărul celor de aramă. Ceramica pictată prezintă mai ales un caracter geometric, dar în fazele eneoliticului mijlociu și tirziu (Anau II — Namazga-Tepe II—III) — Kara-Tepe I) apar și minunate compoziții zoomorfe (îndeosebi țapi) și florale, asemănătoare celor din Susa.

În general, prin piesele de import (aparținînd altor civilizații învecinate) descoperite în așezările din Asia Centrală, se pot stabili unele corelații deosebit de importante, care subliniază faptul că în stabilirea unei cronologii generale a eneoliticului din răsăritul Europei trebuie să se țină seama neapărat și de complexele culturale central-asiatice. Astfel, unele motive pictate și chiar forme de vase din Tripolie evoluat (= Cucuteni B) își pot găsi analogii în eneoliticul mijlociu și final al Asiei Centrale, care se paralelizează cu

perioadele Uruk și Djemdet Nasr, mergând chiar pînă la începutul perioadei dinastice timpurii din Mesopotamia; în termenii cronologiei absolute, deci, acest orizont se plasează în mileniul IV și la începutul mileniului al III-lea î.e.n. (după cronologia „clasică”).

Partea a doua (p. 93–164), redactată de R. M. Munčaeu, este consacrată eneoliticului Caucazului și e structurată pe trei capitole: 1) Mediul natural. Istoricul cercetării (p. 94–99); 2) Monumentele culturii eneolitice din Caucaz (p. 100–131); 3) Problemele structurii economice și sociale a triburilor eneolitice din Caucaz (p. 132–137), prezentînd în final o bogată ilustrație (pl. XXVI–LII). Cel mai amplu este capitolul al doilea, care, după o introducere generală asupra celor mai vechi monumente ale cultivatorilor timpurii din Transcaucasia și a problemelor de cronologie și periodizare (p. 100–103), prezintă principalele grupe de monumente: a) grupa central-caucaziană sau Șulaveri – Șomutepe (p. 104–115); grupa sud-caucaziană sau Nahicevan – Mil – Mugan (p. 115–122); c) grupa armeană Tehut (p. 122–124); d) monumentele din Daghestan (p. 124–126); e) monumentele zonei caucaziene de lingă Marea Neagră și ale părții centrale a zonei precucaziene (p. 126–131). Se cunosc pînă în prezent peste 70 de așezări eneolitice în Caucazia, dintre care peste 2/3 în Azerbaidjan. Ele se prezintă mai ales sub forma unor telluri, rezultate prin suprapunerea unor locuiri succesive; acestea poartă denumiri specifice în diferite zone: „gora” în Georgia; „tepe”, „tapa”, „tepsi” în Azerbaidjan; „blur” în Armenia. Pretutindeni, locuințele sînt de formă rotundă și dispuse în grupuri, ceea ce constituie o particularitate a acestei zone. Cronologia absolută a monumentelor a fost stabilită prin cîteva datări C₁₄, care, dincolo de unele aberații și neconcordanțe cu datele stratigrafice, acoperă în general mileniul al V-lea î.e.n., prinzînd însă atît sfîrșitul mileniului al VI-lea, cit și începutul mileniului al IV-lea. Din acest orizont eneolitic va deriva, în mod organic, cultura bronzului timpuriu, Kura-Arax, din mileniiile IV–III î.e.n..

Monumentele eneolitice din Caucazia au fost încă puțin cercetate, astfel că și cronologia lor relativă e încă dificil de stabilit. O primă încercare a fost făcută de abia în 1976, de către T. V. Kiguradze, care a separat 5 faze de evoluție, dar, așa cum remarcă R. M. Munčaeu, criteriile acestei periodizări nu sînt prea clare. Periodizarea propusă ține seama de rezultatele obținute din unele monumente central-caucaziene, dar nu are, în momentul de față, aplicabilitate pentru întreaga zonă caucaziană, încît elaborarea unui tablou general al evoluției eneoliticului din această regiune rămîne o sarcină a cercetării viitoare.

În încheierea succintei prezentări la acest capitol, am dori să remarcăm că, deși din punct de vedere teoretic, adeseori s-a subliniat rolul Caucazului ca verigă de legătură între zona anatoliană și nord-mesopotamiană, pe de o parte și cea nord-pontică, pe de altă parte, totuși, la nivelul eneoliticului, lumea caucaziană se prezintă cu particularități bine distincte, care nu ne permit să stabilim corelații clare cu realitățile contemporane din nordul Mării Negre și îndeosebi cu civilizația Cucuteni-Tripolie.

Partea a treia (p. 165–320), redactată în cea mai mare parte de E. K. Cerniș (cu contribuția lui V. M. Masson la capitolele 1 și 6), este consacrată eneoliticului Ucrainei (din dreapta Niprului) și R.S.S. Moldovenești. Reflectînd stadiul mai evoluat al cercetărilor asupra acestei zone, această parte este cea mai amplă a lucrării, fiind structurată pe 7 capitole: 1) Mediul natural, istoricul cercetării, periodizarea și cronologia monumentelor (p. 166–176); 2) Monumentele perioadei timpurii a culturii Tripolie-Cucuteni și formarea variantelor locale (p. 177–190); 3) Monumentele perioadei mijlocii și bazele separării variantelor locale (p. 191–212); 4) Monumentele perioadei tirzii (p. 213–231) – fiecare dintre cele trei mari perioade fiind împărțită în cîte două subperioade; 5) Economia și structura socială a triburilor tripoliene (p. 232–240); 6) Reprezentările ideologice și monumentele de artă ale triburilor tripoliene (p. 241–252); 7) Monumentele din sud-vestul U.R.S.S., sincrone culturii Tripolie (p. 253–263). Ca și pentru celelalte două regiuni, și aici, partea finală (p. 264–320) este rezervată prezentării selective și sistematice a bogatului material al culturii Cucuteni-Tripolie. Remarcăm îndeosebi

planșele LII–LIII, care prezintă sintetic și evolutiv, pe cele șase subperioade, principalele piese din inventarul culturii: locuințele și gropile menajere, unelte (de piatră, os, metal), decoruri și forme ceramice, plastică – precum și planșa LXXIII (p. 292–293), în care se încearcă prezentarea tuturor formelor de vase din complexul Cucuteni-Tripolie (stabilindu-se 143 de variante).

Pe baza datelor cunoscute pînă în prezent, autoarea încearcă elaborarea unei noi scheme globale asupra evoluției spațiale și cronologice a culturii Tripolie-Cucuteni. În această schemă generală s-a ținut seama mai ales de tipologia ceramicii și a altor categorii de vestigii și, în măsura redusă în care există, și de datele stratigrafice. La fiecare perioadă se prezintă planimetria așezărilor, tipul de locuințe, complexele de unelte, plastică, ceramică, podoabe și obiecte rituale. Sistemul elaborat de E. K. Cerniș pornește tot de la sistemul clasic al T. S. Passek: 3 mari perioade (timpurie, mijlocie și tirzie), cu 5 etape (A, BI, BII, CI–γI, CII–γII), aducîndu-i completările rezultate prin îmbogățirea între timp a documentării. Astfel, s-a ajuns ca în cadrul celor 3 mari perioade să se discearnă 24 de etape (ceea ce, raportat la periodizarea Cucuteni, ar însemna: 6 pentru Precucuteni, 7 pentru Cucuteni A și A–B și 11 pentru Cucuteni B și Horodiștea-Foltești) și 9 variante teritoriale (Tabel IX; p. 172–173). Trebuie să remarcăm, însă, un fapt deja constatat și anume că aceste variante teritoriale nu-și păstrează identitatea în toate etapele îndelungatei evoluții a complexului Cucuteni-Tripolie, așa cum apar ele în schema E. K. Cerniș. Triburile cucuteniene cunosc o permanentă dinamică, aceasta antrenînd după sine și modificări în stabilirea diferitelor variante. De aceea, deși încercarea autoarei de a realiza o viziune globală asupra evoluției teritorial-cronologice a culturii Cucuteni-Tripolie reprezintă un pas înainte în înțelegerea istoriei acestei civilizații, totuși ea e susceptibilă de numeroase îmbunătățiri. O asemenea abordare reală a ansamblului se va putea realiza doar prin aprofundarea cunoștințelor despre fiecare zonă și apoi printr-o tratare comparativă.

În lucrare se întîlnesc și unele sugestii care pot fi urmărite și în arheologia noastră, pentru arealul Cucuteni. Amintim printre altele, rezultatele referitoare la locuințe, unde au fost documentate mai multe tipuri de construcții, inclusiv cu două sau chiar trei nivele (p. 170–171, 247–248, fig. 13 – p. 209 și pl. LIX – p. 273). În lumina acestor noi date obținute în aria tripoliană, ar putea fi reluate și la noi unele interpretări, făcute deja în legătură cu tipurile de locuințe cucuteniene (Vl. Dumitrescu, Iuliu Paul, I. T. Dragomir). Apoi, deosebit de importante sînt paginile capitolelor 5 și 6, închinete problemelor legate de structura economico-socială și reprezentările ideologice ale triburilor tripoliene. Multe dintre rezultatele la care au ajuns colegii sovietici pot contribui, prin comparație, la aprofundarea sau chiar elucidarea unor aspecte care preocupă de multă vreme și pe cercetătorii culturii Cucuteni: conținutul și caracterul economiei agricole din acea vreme; tipologia și semnificația amuletelor, pandantivelor și statuetelor; obiectele de tip „zornăitoare” („sunătoare”); locuințele de tip sanctuar și altarele (aici discutîndu-se și importante piese descoperite la Trușești); jilțurile – „tron” miniaturale; rolul conurilor de lut; ritualul funerar (inclusiv descoperirile de la Traian); simbolistica unor motive ornamentale și semne de pe ceramică (p. 250–251 și pl. XCII – p. 313).

Totodată, însă, dorința autoarei de a face comparații între fenomenele tripoliene și cele din zonele învecinate, inclusiv din România, nu se bazează întotdeauna pe informații riguroase exacte, ceea ce poate da naștere la nedumeriri și confuzii. Astfel, descoperirea așezării eponime de la Cucuteni nu s-a făcut de abia în 1889, cum se afirmă (p. 167), ci cu 5 ani mai înainte (în 1889 rezultatele cercetărilor de la Cucuteni au intrat în circuitul științific internațional, prin prezentarea lor la Congresul de la Paris). Oricum, prioritatea absolută a descoperirii și comunicării unor materiale de tip Cucuteni-Tripolie aparține – fapt mai puțin semnalat în literatura noastră de specialitate – lui A. N. Kirkor și J. Kopernicki, care au publicat rezultatele cercetărilor lor (întreprinse în actualele regiuni Ivanovo-Frankov și Ternopol) încă din 1878, în revista de antropologie din Cracovia.

Apoi, în documentarea culturii ceramicii liniare în zona dintre Siret și Prut nu există un hiatus, așa cum se înțelege din datele prezentate de E. K. Cerniș (p. 173), fiind de mult cunoscute stațiuni importante, precum cele de la Perieni, Dănești, Glăvănești ș.a.

În tabelul 8 (p. 175), care prezintă cultura Tripolie în contextul manifestărilor culturale dinspre S-E, apar o serie de erori. Astfel, cultura Petrești nu poate fi paralelizată numai cu fazele Cucuteni A₃ și Sălcuța III. Începutul culturii Precucuteni nu e sincronizat cu faza Giulești a culturii Boian (așa cum a stabilit deja cercetarea arheologică românească), ci de abia cu faza Vidra. Cultura Cernavoda I e plasată post-Tripolie CII-γII, cînd e bine știut că e sincronă cu ultimele etape ale culturii Cucuteni (B și chiar A-B). Tot post-Tripolie CII-γII e plasată și Horodiștea-Foltești, cînd, de fapt, e vorba de același orizont cultural. Împărțirea teritorială din acest tabel e total eronată: România și Bulgaria sint plasate laolaltă în bazinul carpato-dunărean, or, se știe prea bine că Bulgaria nu e în acest spațiu, ci în cel balcano-dunărean. Pornind de la această confuzie, autoarea plasează cultura Kodjadermen în eneoliticul României, în loc de cel al Bulgariei. În același timp, se rezervă, totuși, o coloană specială Bulgariei și o alta provinciei Moldova din România, deși era mai firesc ca aceasta din urmă să fi fost inclusă alături de celelalte teritorii din bazinul carpato-dunărean.

Referitor la părerile mai recente (reluete și în această lucrare), exprimate de unii arheologi sovietici, despre existența unor așezări tripoliene extrem de vaste, întinse pe sute de hectare și care ar reprezenta adevărate aglomerări urbane, trebuie făcută o precizare. Deși și noi împărțim punctul de vedere că în civilizația Cucuteni-Tripolie se pot sesiza semnele unei tendințe de evoluție spre urbanizare (în sensul incipient al noțiunii), totuși, în cazul de față, asemenea „așezări” vaste, sesizate doar prin aerofotogrametrie și cercetări geofizice, pot să reprezinte în realitate așezări din mai multe etape, situate într-un anumit perimetru; de aceea, o concluzie definitivă, într-o problemă cu implicații atât de importante, nu se poate trage decît pe baza unor săpături exhaustive întreprinse în asemenea stațiuni.

Capitolul 7 prezintă conținutul unor grupe culturale, care au evoluat sincron (parțial sau în totalitate), cu cultura Cucuteni-Tripolie: Bolgrad-Aldeni (de fapt, Stoicani-Aldeni, așa cum e de mult intrată în literatura de specialitate), Zimno-Zlota (cunoscută în Polonia drept grupa Lublin-Volinia sau cultura ceramicii cu pictură albă, care evoluează paralel îndeosebi cu faza Cucuteni A-B), Goșca-Verbkovița (o variantă periferică a culturii Tisa, în zona Voliniei), Tisa, Tisapolgâr, cultura paharelor în formă de pilnie, cultura amforelor sferice. Unele dintre acestea (îndeosebi primele două) prezintă un amestec între caracteristici ale culturii Cucuteni-Tripolie și ale unor culturi învecinate, în timp ce altele au trăsături distincte, intrînd în contact cu aria Cucuteni-Tripolie doar prin pătrunderi sau importuri reciproce.

Partea a patra (p. 321-333), redactată de N. Ia. Merpert, tratează „Eneoliticul din sudul U.R.S.S. și stepele euroasiatice”. Așa cum arată și numărul redus de pagini rezervat acestui teritoriu deosebit de vast, aici se urmărește doar schițarea unei introduceri în problematica evoluției specifice a triburilor de crescători de animale din zonele de stepă și silvostepă — privite ca intermediar între civilizațiile agricole ale Asiei Centrale și Caucazului pe de o parte și ale spațiului carpato-niprovian, pe de altă parte. Tratarea amplă a culturilor eneolitice din această zonă se va face în același context cu manifestările culturale din epoca bronzului (la baza cărora se află, de altfel), în cadrul a două volume aparte, din aceeași serie ca și prezenta lucrare. În legătură cu fenomenele legate direct de aria Tripolie-Cucuteni, un interes deosebit suscită prezentarea succintă a culturilor Srednii Stog și iamnaia veche, care, din spațiul ocupat inițial (Nipru-Don și respectiv Don-Ural), au cunoscut treptat o vastă expansiune teritorială, legată direct de caracterul predominant pastoral al economiei lor. Autorul stabilește existența a trei variante teritoriale în cadrul primei culturi și a 9 variante în cadrul celei de a doua. Principala deosebire între cele două culturi se găsește în ritul funerar — prima cunoscînd doar înmormintările plane,

iar cea de a doua utilizează necropole tumulare. Obiceiul ridicării mobilelor funerare își găsește o străveche origine la populațiile de stepă, încă de la începutul neoliticului. De asemenea, cultura Srednii Stog, specifică zonelor de silvostepă, prezintă un caracter mult mai stabil decît cultura iamnaia, de stepă. Se pare că în arealul iamnaia a fost domesticit pentru prima oară calul, ceea ce a contribuit mult la mobilitatea acestor triburi. În peregrinările lor, ele au pătruns mai întîi în arealul Srednii Stog, antrenînd și comunitățile acestei culturi la migrațiile care au perturbat Europa sud-estică în mileniul III î.e.n. Infiltrîndu-se de-a lungul litoralului nordic al Mării Negre, în contact cu populația tripoliană, aceste triburi au dat naștere culturii Usatovo.

La marginea sudică a zonelor de stepă, spre Asia Centrală, a fost conturat grupul cultural Zamanbaba, care se pare că a avut un rol important în transmiterea metalurgiei aramei spre populațiile din silvostepă.

În zona extrem estică a stepelor, în arealul Altai-Minusinsk, s-a format o altă cultură a crescătorilor de animale, Afanasiev. Aceasta, deși practica tot înmormintări chirchice în tumuli, cu morminte adeseori pluate cu piatră, se deosebește de grupul învecinat iamnaia, atît prin mormintele colective din curgane, cît și prin ceramică.

Încheierea (p. 332-333), semnată de V. M. Masson, subliniază încă odată specificitatea culturii din cele 4 mari areale geografice ale Uniunii Sovietice în perioada eneolitică. Cultura Tripolie este caracterizată drept o civilizație cu agricultură extensivă (bazată pe regimul pluvial natural), cu practicarea creșterii animalelor și cu păstrarea unui rol important încă al vînatăriei.

Lucrarea, printr-o tratare științifică, reflectînd stadiul actual al cercetării, reușește să ne dea o imagine de ansamblu asupra principalelor fenomene culturale-istorice ale etapei finale a neoliticului din U.R.S.S., prezentînd o importanță deosebită și pentru arheologii români, deoarece înlesnește realizarea unor corelații și comparații cu fenomenele sincrone din spațiul carpato-dunăreano-pontic.

AL. ANDRONIC și N. URSULESCU

IVAN PAVLU, MARIE ZÁPOTOCKÁ, *Bylany*, Katalog, Secke A, dil. 1, Aú, ČSAV, Praha, 1983, 293 p., 2 hărți

Colectivul de arheologi care s-a ocupat cu investigarea vestigiilor arheologice din cunoscuta așezare de la Bylany, se preocupă acum de publicarea integrală a materialelor arheologice din această stațiune. Reamintim că cercetările arheologice în acest obiectiv au început în anul 1953, au continuat cu unele întreruperi pînă în anul 1979 și au fost conduse și organizate de dr. B. Soudsky. La aceste cercetări au participat arheologi cehi (I. Pavlu, M. Zápotocká), străini și, de asemenea, numeroși specialiști din alte domenii. Întreaga arie locuită de la Bylany corespunde la aproximativ 30, 20 ha, din care au fost cercetate 7, 14 ha. În afara materialelor linear ceramice, au fost descoperite și altele, aparținînd eneoliticului, bronzului și perioadei medievale timpurii. Cercetările sistematice de la Bylany oferă un foarte bogat material arheologic, cu o semnificație particulară ce se referă la perioada neolitică europeană, atît din punct de vedere teoretic cît și metodologic.

Publicarea materialului de la Bylany se va face în 5 volume, după cum urmează: primele patru volume descriu pe scurt planurile celor 148 de colibe, 1228 de alte diferite trăsături și aproape 84 000 de obiecte de inventar (inclusiv descrierea lor), iar ultimul volum, al 5-lea, va fi monografia așezării, care va face o analiză pe calculator a descoperirilor și interpretarea materialului, și va fi scrisă într-o limbă de circulație internațională.

Primul volum, apărut în anul 1983, prezintă descoperirile 1-500 din secțiunea A. Volumul 2 va cuprinde restul pieselor neincluse în acest volum din aria A, volumul 3 va cuprinde descoperirile din secțiunea F, iar volumul 4 pe cele din secțiunea B.

Revenind la primul volum trebuie să precizăm că este publicat de Institutul de Arheologie din Praga ca o publicație internă și cuprinde 5 capitole. Primul se referă la așezarea neolitică de la Bylany și cuprinde informații referitoare la: săpăturile dintre 1953–1954, 1955–1967; procesare și documentare 1968–1970; prospecții și săpături în micro-regiune 1971–1976, lista secțiunilor, cataloage și publicații etc. (p. 9–24). Capitolul II (p. 27–41) prezintă un index al descoperirilor realizat sub formă de tabel, iar Capitolul III (p. 43–50) este un inventar al descoperirilor, organizat de asemenea sub formă de tabel statistic. Cel de al IV-lea capitol se referă la ceramica liniară (p. 51–92) și cuprinde printre altele și o descriere statistică a materialului, realizată de O. Soudsky. Ultimul capitol are referiri la ceramica decorată cu împunsături (Stroke pottery).

Lucrarea are și o foarte bogată ilustrație referitoare la complexe de locuire și inventarul arheologic, fiecare figură având un cod numeric, în vederea prelucrării pe calculator, la al cărui program lucrează O. Soudsky.

Apariția acestui prim volum al cercetărilor de la Bylany este deosebit de importantă, deoarece aduce în discuție materialul arheologic din cea mai mare așezare liniară-ceramică din Europa centrală, care suscită în cel mai înalt grad interesul tuturor preistoricilor.

CORNELIA-MAGDA MANTU

* * * **PAMIETNIK MUZEUM MIEDZI** (Memoriile Muzeului aramei), Okregowe Muzeum Miedzi w Legnicy (Muzeul Județean al Aramei din Legnica), Wydawnictwa towarzystwa przyaciół nauk w Legnicy, tom I, Legnica, 1982, 271 p., volum dedicat jubileului de 20 de ani ai Muzeului aramei din Legnica și a 25 de ani de la descoperirea zăcămintelor de aramă din zona respectivă.

În acest volum, apărut sub redacția prof. dr. Zbigniew Bukowski, director adjunct al Institutului de Istoria Culturii Materiale din Varșovia, sînt cuprinse 18 contribuții ale arheologilor polonezi, care au participat la conferința internațională cu tema „Metalurgia cuprului și a bronzului în mileniul al II-lea pînă la mijlocul mileniului I î.e.n.”, manifestare științifică organizată între 13 și 17 noiembrie 1979 în orașul Legnica din Silezia Inferioară de către Institutul de Istoria Culturii Materiale din Varșovia din cadrul Academiei de Științe din Polonia și Muzeul Județean al Cuprului din Legnica. Comunicările participanților din străinătate au fost tipărite în *Archeologia Polski* (XXVII, 1982), respectiv din R. S. Cehoslovacia, Austria, Republica Democrată Germană, Republica Federală Germania și Berlinul occidental.

Conferința aceasta internațională prilejuită de importanțele descoperiri din așezarea deschisă a culturii Lausitz de la Grzybany de la Legnica, de la sfîrșitul mileniului al II-lea pînă la mijlocul mileniului I î.e.n., în cuprinsul căreia s-a găsit una din cele mai mari turnătorii de bronz din secolele VII–VI î.e.n. din Europa Centrală, a permis cunoașterea stadiului actual al cercetărilor în domeniul metalurgiei cuprului și bronzului din această parte a Europei.

În introducerea la volum Z. Bukowski a scos în evidență principalele rezultate la care au ajuns specialiștii străini și polonezi relativ la metalurgia cuprului și bronzului din spațiul respectiv în lungul interval de timp dintre neolitic și prima epocă a fierului inclusiv.

În ceea ce privește articolele arheologilor polonezi din prezentul volum, demn de remarcat este faptul că, pe lângă datele de ordin arheologic, sînt folosite din plin și acelea ale analizelor fizico-chimice, fără de care nu poate fi vorba de o cercetare modernă în domeniul metalurgiei cuprului și bronzului. În această privință, tratarea interdisciplinară a temei respective, poate constitui un model și pentru alte regiuni ale Europei, în care, în ciuda bogăției în minereuri, îndeosebi de cupru, și produse din aramă și bronz, lipsesc sau s-au făcut încă puține cercetări cu asemenea caracter.

În cele ce urmează vom prezenta, pe scurt, principalele contribuții din articolele publicate în acest volum al Muzeului

Județean al Aramei de la Legnica, ținînd seama de cronologia descoperirilor și de repartitia lor geografică. Astfel, relativ la metalurgia cuprului, s-a scos în evidență pentru regiunea de la nord de Carpați numărul redus al obiectelor de aramă din vremea șnurceramicii și intensificarea lor în perioada post șnurceramicii, cînd piese de podoabă, respectiv spiralele din sîrmă cu capătul lăsat în formă de frunză de salcie (*Weidenblatt*), au un stil propriu, fiind discutate locul lor de origine și grupul de cultură cărui îi aparțin (A. Kempisty).

Obiecte de metal de la începutul epocii bronzului din sud-estul Poloniei, în număr mai mare ca acelea din neoliticul tîrziu, îndeosebi podoabe și mai puțin unelte și arme, prezintă anumite forme și particularități tehnologice (cupru-arsen), care se întîlnesc nu numai în Europa Centrală, ci și în Peninsula Balcanică, Orientul Apropiat și Caucaz (J. Machnik).

Analizîndu-se producția de obiecte de bronz din prima fază a epocii bronzului din Polonia, s-au deosebit produsele locale de bronz, respectiv arme, piese de podoabă și de harnașament, considerate ca atare de J. Kostrzewski, de cele importate, parvenite prin relații de schimb din Cehoslovacia, Ungaria, Saxonia, Turingia, Mecklenburg, Brandenburg, Austria, Elveția, Anglia, Irlanda, centrul și nordul Italiei și, probabil, și Grecia, scoțîndu-se în evidență rolul culturii Aunjetitz, ai cărei purtători posedau cunoștințe deosebite în domeniul metalurgiei bronzului, cum o atestă numeroasele analize chimico-spectrografice, în curs de executare, ale pieselor din perioadele I și II ale epocii bronzului din Polonia (Wanda Sarnowska).

Din prezentarea evoluției metalurgiei cuprului și bronzului în Polonia, din eneolitic și pînă la sfîrșitul primei epoci a fierului, s-au putut desprinde particularitățile acestei evoluții în diferite regiuni ale Poloniei (Marek Gędl). Astfel, după primele începuturi din neoliticul mijlociu ale turnării cuprului importat din sud, din vremea culturii Lengyel, această activitate decade către sfîrșitul neoliticului, ca apoi să se dezvolte metalurgia bronzului, în cadrul culturilor Aunjetitz, Prelausitz și Lausitz, producîndu-se de către centrele metalurgice locale diferite piese, cu legături în centrele metalurgice de la Dînărea mijlocie și din nord, un loc aparte ocupîndu-l grupul silezian al culturii Lausitz și apoi acela din Pommerania, Polonia Mică și din alte regiuni ale Poloniei. Această evoluție a continuat și în prima epocă a fierului (750–700 î.e.n.), sub influența cercului est-hallstattian și, ceva mai tîrziu, în Hallstatt-ul D în Polonia Mare, Pommerania și Kujawia, după care o dată cu trecerea la epoca La Tène decade în secolul V î.e.n., în urma înlocuirii bronzului prin fier.

O deosebită importanță prezintă rezultatele unor cercetări în așezări cu resturi semnificative pentru metalurgia bronzului. Astfel, prin săpăturile intensive din așezarea deschisă a culturii Lausitz de la Grzybany, voir. Legnica, un centru important pentru metalurgia bronzului și schimburi, s-a identificat în stratul al doilea al așezării un mare complex de turnătorie cu un bogat material în legătură cu turnarea și prelucrarea cuprului și a aliajelor sale, datat în Hallstatt-ul C–D, date care urmează să fie precizată și prin determinări dendrocronologice și C_{14} (Zbigniew Bukowski). În ceea ce privește locurile de proveniență ale materiei prime pentru aramă s-au avut în vedere împrejurimile de la Bolelawick, Nowy Kościół și Złotoryce, iar pentru cositor Ungaria sau nordul Boemiei, datîndu-se cartierul de lucru al metalului de la Grzybany, aflat într-un teren mlăștinos și inundabil de la marginea lacului, în secolele XII–IX î.e.n. sau XI–VIII î.e.n. (Leszek Gajewski). Tot în legătură cu descoperirile de la Grzybany, pe baza analizelor fizice, cu raze Röntgen, diferențial termice, termogravimetrice și diferențial termogravimetrice, efectuate pentru numeroase fragmente din forme de turnat și îndeosebi bucăți de material brut, s-a precizat constituția lor, vederile defectoscopice ale formelor de turnat au permis să se determine forma obiectelor turnate, iar analizele termice ale materiei prime să se identifice componenta cea mai importantă (Zdzisław Hensel).

Problema turnătoriilor de bronzuri din Polonia a constituit obiectul și al altor articole, conținînd numeroase date noi pentru perioade mai tîrzii ale metalurgiei bronzului, respectiv Hallstatt C, Hallstatt D și trecerea către începutul La Tène-ului. În ceea ce privește Hallstattul C, prin cercetările

efectuate la turnătorie de bronzuri din aşezarea culturii Lausitz de la Bnin, voiv. Poznan, din sudul Poloniei Mari, s-au scos în evidenţă atât particularităţile producţiei locale de bronzuri din acest loc, cât şi avantajele obţinute prin schimburi, datorită situaţiei lui pe o importantă arteră de circulaţie, corespunzătoare unei ramificaţii a „drumului chihlimbarului” (Jerzy Fogel). Hallstatt-ul D îi aparţine turnătorie de la Juszkowo, voiv. Gdansk, în cuprinsul căreia au fost deosebite patru grupe de forme de turnat (Janusz Podgórski), iar trecerii de la Hallstatt-ul D la începutul La Tène-ului turnătoriile de la Zwada, voiv. Tarnobrzeg, în care s-au produs, printre altele, şi cercei de tip scitic (Jan Mihaliski), bronzul de cositor conţinând şi un mic adaos de plumb şi antimoni, şi de la Tarlawi, voiv. Suwalki, din sud-estul Poloniei, ale cărei bronzuri de cositor, conţineau, pe baza analizelor spectrografice şi cu difracţie, plumb şi alte impurităţi naturale din materia primă şi într-un caz chiar aur în procent de 0,05 (Adam Waluś).

O atenţie corespunzătoare a fost acordată în alte două articole problemelor metalurgiei bronzului din Silezia. În primul din acestea, relativ la obţinerea şi prelucrarea metalului topit în Silezia Superioară la începutul epocii fierului, se pune, printre altele, problema obiectelor de podoabă din plumb din descoperiri ale culturii Lausitz, admiţându-se posibilitatea extracţiei de plumb din depunerile locale de către purtătorii grupului Czerwono-Gliwice al culturii Lausitz (Elżbieta Szydlowska). În cel de al doilea, privind metalurgia bronzului din cadrul culturii Lausitz din Silezia, sînt tratate rolul şi locul Sileziei, cu minereuri de cupru şi cositor, în evoluţia metalurgiei bronzului la purtătorii culturii Lausitz, lipsind totuşi dovezi concludente despre folosirea minereurilor de cupru locale aici în vremea acestei culturi, apoi organizarea şi conţinutul producţiei metalurgice în Silezia, admiţându-se separarea meşteşugului de turnător şi, în fine, consecinţele sociale şi culturale ale evoluţiei metalurgiei bronzului în Silezia, susţinându-se că în prima fază activitatea metalurgică nu a dus la schimbări esenţiale în domeniul economiei, la care au contribuit dezvoltarea contactelor pentru schimburi şi separarea meşteşugului de turnător (Bogusław Gediga).

La fel, s-a acordat atenţia cuvenită metalurgiei bronzului din cultura est-pommeraniană, din Hallstatt-ul D şi La Tène-ul timpuriu şi mijlociu, dezvoltată pe substratul culturii Lausitz, dar şi în legătură uneori cu unele modele est-alpine, cultură care se remarcă prin nivelul înalt al turnării podoabelor de corp şi vestimentare din bronz, precum şi al producerii de platoşe din bronz din verigi prinse cu agrafe, dintre care un exemplar s-a găsit în Gotlanda (Leon Luka). Pe baza cercetărilor efectuate, s-a putut preciza, că produsele de bronz ale acestei culturi s-au răspândit în teritoriul culturii Lausitz, în special în Chelmino, Kujawia şi în Polonia Mare, precum şi în aria culturii vestbaltice a mormintelor tumulare.

În continuare, tratîndu-se problema metalurgiei bronzului din Bronzul tîrziu şi Hallstatt-ul timpuriu din nord-estul Poloniei Mari şi Kujawia, s-au urmărit rezultatele obţinute în acest domeniu cu prilejul cercetărilor din aria de răspîndire a aşezărilor întărite de tip Biskupin, dintre care se remarcă în primul rînd, prin numărul mare de descoperiri, atelierele de turnătorie de la Biskupin, ale căror produse din bronz au fost supuse unor diverse analize fizico-chimice, pe baza cărora s-a putut stabili tehnica turnării pieselor respective prin procedeul cerei pierdute (Janusz Ostoja-Zagórski). În afară de aceasta, avîndu-se în vedere faptul că în aşezarea de la Biskupin puteau funcţiona în acelaşi timp mai multe ateliere, cu o producţie anuală de circa 30 kg fiecare, s-a dedus că această producţie putea ajunge aici pînă la 100–150 kg.

Alte rezultate au fost prezentate în articole privitoare la metalurgia bronzului în nord-estul Poloniei şi în regiunea Oderului Mijlociu. În ceea ce priveşte nord-estul Poloniei, s-au scos în evidenţă, pentru epoca bronzului, corespunzătoare intervalului dintre Bronzul D şi Hallstatt-ul D, legăturile cu centrele metalurgice locale Kaşubi, Sambi şi din Polonia Mare şi Mică, precum şi influenţa predominantă a cercului nordic (Jan Dąbrowski). Pentru metalurgia din zona Oderului Mijlociu, analizîndu-se diferenţele categorii de izvoare din zona respectivă (descoperirile în legătură directă cu turnătoriile, depozitele de bronzuri, aşezări, morminte

şi descoperiri întîmplătoare), s-a reliefat importanţa deosebită a prelucrării bronzului în aşezarea hallstattiană întărită de la Wicina, voiv. Zielona Góra, activitate ilustrată prin circa 3 000 obiecte întregi şi fragmentare din bronz, care atestă o producţie intensivă în acest domeniu (Adam Koldzieski).

În fine, prezintă un deosebit interes şi datele privitoare la mormintele de incinerare ale turnătorilor de bronzuri ai culturii Lausitz din Polonia, conţinînd piese pentru turnat, care ilustrează, şi pe această cale, o dezvoltare puternică a metalurgiei bronzului la aceste populaţii din Bronzul III pînă în Hallstatt inclusiv, îndeosebi în Bronzul V (Tadeusz Malinowski).

Toate contribuţiile din articolele publicate în volumul I al Memoriilor Muzeului Aramei din Legnica atestă pe de o parte nivelul ridicat, interdisciplinar, la care se lucrează în Polonia pentru lămurirea problemelor din domeniul metalurgiei cuprului şi bronzului, iar pe de altă necesitatea continuării cercetărilor pentru o mai bună precizare a unor probleme încă insuficient elucidate. În orice caz, activitatea deosebit de meritorie desfăşurată în acest domeniu de specialiştii polonezi poate constitui un imbold şi pentru arheologii români, de a intensifica cercetările interdisciplinare pentru lămurirea problemelor de bază, care se pun în legătură cu metalurgia cuprului şi bronzului, cu atât mai mult, cu cît, pe lângă bogăţia minereurilor de cupru din spaţiul carpatodunăreano-pontic, există şi numeroase materiale arheologice, care atestă dezvoltarea metalurgiei cuprului în eneolitic şi a bronzului, cu începere din Bronzul mijlociu, atingînd maximum în Hallstattul timpuriu, cum o dovedesc numeroasele descoperiri de depozite şi unele mari turnătorii din Transilvania, dintre care un loc de frunte îl ocupă, fără îndoială, aceea de la Uioara de Sus din Hallstatt-ul A₁, care, prin greutatea şi mulţimea pieselor, ocupă al doilea loc în Europa, după depozitul de la Bologna-San Francisco. În această privinţă, determinările chimice făcute mai demult şi recent şi analizele spectrale de la laboratoarele de la Stuttgart şi Cluj-Napoca, precum şi din alte localităţi din România, constituie o bază, de la care se poate pleca, lărgind-o şi amplificînd-o prin noi analize.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA

TIBERIU BADER, *Die Fibeln in Rumänien*, Prähistorische Bronzefunde, Abt. XIV, Bd. 6, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, VIII + 144 p. + 62 planşe.

Iniţiativa de a publica, după criterii unitare, toate obiectele de bronz din Europa, Orientul Apropiat şi din unele regiuni ale Asiei, de la cele mai vechi şi pînă în secolul al VI-lea î.e.n., s-a bucurat de o unanimă apreciere în rîndul arheologilor din lumea întreagă. Colecţia Prähistorische Bronzefunde (PBF), publicată sub egida Uniunii Internaţionale de Ştiinţe Pre- şi Protoistorice, afiliată la UNESCO, şi editată prin grija renumitului profesor Hermann Müller-Karpe, oferă specialiştilor în istorie veche o importantă categorie de izvoare-documente, clasificate pe categorii de obiecte şi însoţite de studiul critic al funcţiei, cronologiei şi răspîndirii fiecărui tip în parte.

După volumele *Die Äxte und Beile in Rumänien* de Alexandru Vulpe (1970, 1975) şi *Die Sicheln in Rumänien* de M. Petrescu-Dimboviţa (1978), lucrarea lui T. Bader este cea de a treia carte, referitoare la România, care apare în această prestigioasă colecţie. Cartea are următoarea structură: Prefaţă (p. V–VI); Cuprins (p. VII–VIII); Introducere (p. 1–7); Corpus al descoperirilor, în care fibulele sînt clasificate, descrise şi discutate în funcţie de următoarele tipuri (fiecare cu mai multe variante): Peschiera (p. 8–12, nr. 1); Grossmugl (p. 12–15, nr. 2); Unter-Radl (p. 15–21, nr. 3–7); Bădeni (p. 21–22, nr. 8); fibulă în formă de arcuş de vioară, falsificată (p. 22, nr. 9); Čaka (p. 22–25, nr. 10–11); Orlea (p. 25–27, nr. 12); Röschitz-Saniszlau (p. 27–31, nr. 13–14); Gemainlebern (p. 32–35, nr. 15–18); Bohdalice (p. 35–38, nr. 19–21); Guşteriţa (p. 38–

39, nr. 22); Sebeş (p. 39–41, nr. 23–24); fibule Posamanterii de tip Rimavska Sobota și Susei (p. 41–56, nr. 25–85); fibule-ochelari de tip Santa Lucia, Haslau-Regelsbrunn, „mit Achterschleife“ (p. 56–71, nr. 86–127); fibule în formă de arc, cu două resorturi și cu piciorul triunghiular, în formă de clepsidră, de scut beotic, cu nodozități pe arc, cu arcul torsionat (p. 71–93, nr. 128–254); fibule în formă de arc, cu un singur resort, de tip Donja Dolina, Poiana, „mit Bügelkugeln“, „mit Wulstringverziertem Bügel“, „mit Sanguisugabügel“ etc. (p. 93–108, nr. 255–344); fibule în formă de barcă de tip Bologna Arnoaldi, Kisravazd, Gogoşu etc. (p. 108–115, nr. 345–359); fibule singulare de origine italică (p. 115–118, nr. 360–371); „Bogenscharnierfibeln“ cu picior dreptunghiular și de tip Strbci (p. 118–120, nr. 372–381); fibule de tip neprecizat (p. 120–123, nr. 382–428). Textul mai cuprinde: Lista prescurtărilor (p. 126); Prescurtări bibliografice (p. 127–133); Lista muzeelor și colecțiilor din România și alte țări, cu indicarea numărului din Corpus al fibulelor (p. 134); Listă a localităților din România, cu indicarea denumirilor lor în limba maghiară și germană (p. 135); Indice de locuri (p. 136–144).

Lucrarea este rezultatul unei documentări vaste, quasi-exhaustive, care a necesitat timp de șase ani. Cu prețul unor eforturi deosebite, autorul a reușit nu numai să adune și să consulte aproape toată literatura de specialitate referitoare la problema tratată, dar și să studieze „pe viu” materialul aflat în diferite muzee și colecții particulare, din România sau din alte țări. Toate exemplarele accesibile dintre cele 444 de fibule cuprinse în lucrare au fost desenate personal de către autor, desenele deja publicate dovedindu-se, în numeroase cazuri, incorecte. Au fost preluate din publicațiile mai vechi numai desenele acelor piese, ale căror originale nu au mai putut fi găsite sau nu au fost accesibile autorului. Seriozitatea documentării este atestată și de faptul că autorul a consultat, pe lângă literatura de strictă specialitate, și vechile publicații de cultură și de istorie locală, monografiile unor județe și orașe, diferite inventare, cataloage, rapoarte și anuare, în special ale muzeelor din Transilvania, ca și unele anuare vechi școlare, care s-au dovedit, nu odată, a fi importante surse de date, privind descoperirile arheologice, ieșite la iveală încă în secolul trecut.

În această ordine de idei merită să se menționeze faptul, subliniat de autor, că cea mai veche descoperire de fibulă de la noi, cea de la Vaidei, jud. Hunedoara (nr. 108), datează din anul 1834, dar aproximativ jumătate din totalul exemplarelor cunoscute astăzi a fost descoperit în urma săpăturilor și cercetărilor arheologice de mare amploare, desfășurate în noua epocă istorică de după 1944.

Lucrarea tratează fibulele din perioada tîrzie a epocii bronzului și din prima epocă a fierului, care pot fi datate în intervalul cuprins între secolul al XIII-lea (Bronz D) și prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. (Hallstatt D2). Cele mai multe piese au fost confecționate din bronz, dar există și exemplare din fier sau argint. La unele tipuri de fibule se observă combinarea a două metale: bronzul și fierul. În funcție de modul de construcție, fibulele au fost împărțite în trei grupe tipologice principale, în cadrul cărora autorul stabilește numeroase tipuri și variante, ajungându-se la o clasificare nuanțată, în multe privințe originală. Fibulele nu sînt discutate izolat, ci în strînsă legătură cu contextul mai larg, cultural-istoric, din care provin. În această privință, pe lângă permanentele referiri din textul Corpus-ului la apartenența culturală și cronologică a descoperirilor, sînt foarte bine venite succinte precizări din Introducere, completate de un cuprinzător tabel sinoptic (fig. 1). De asemenea, autorul acordă o deosebită importanță condițiilor de descoperire, contextului nemijlocit din care provin piesele studiate. Este foarte semnificativ, în acest sens, că cele mai multe fibule (176, aproximativ 40%) provin din morminte, o bună parte a lor (126, cca 28%) face parte din componența unor depozite și numai foarte puține (18, cca 4%) fiind descoperite în așezări. Din nefericire, în cazul relativ multor exemplare (124, cca 28%) nu se cunosc condițiile de descoperire, cele mai multe dintre acestea provenind, foarte probabil, din morminte deranjate. Este foarte interesantă constatarea autorului potrivit căreia anumite tipuri de fibule (cele în formă de ochelari, de pildă) apar atît în mormintele de bărbați cît și în cele de femei, alte tipuri însă provin numai

din mormintele de bărbați sau de femei (fibula Posamanterii, de exemplu, se cunoaște numai din morminte de bărbați).

După descrierea fiecărei fibule sînt discutate condițiile de descoperire, ca și contextul arheologic, din care provin piesele. În cazul mormintelor, de pildă, se precizează apartenența culturală și cronologică, ritul și ritualul de înmormintare, inventarul funerar. De asemenea, în cazul depozitelor sînt analizate și piesele componente ale acestora. Se indică, în sfîrșit, locul de păstrare (colecția, nr. de inventar) al piesei, ca și bibliografia referitoare la ea. Cele mai multe piese sînt ilustrate, numerotarea lor în cuprinsul planșelor corespunzînd cu cea din Corpus. La fiecare tip de fibulă, pe lângă descoperirile din România, sînt menționate și exemplarele analoage, în special din regiunile învecinate, atrăgîndu-se totodată atenția și asupra frecvenței tipului respectiv. Se discută apoi funcția tipului în cauză, scoțînd în evidență faptul că, pe lângă scopul practic, unele fibule au servit și ca obiecte de podoabă. O importanță deosebită este acordată cronologiei fiecărui tip în parte. Autorul nu a preluat fără critică datele deja stabilite pentru diferitele tipuri, ci, în funcție de poziția cronologică a complexelor arheologice din care provin fibulele din România, a încercat să precizeze rîstimpul în care acestea au fost folosite în spațiul carpato-dunărean. Analiza răspîndirii fiecărui tip (cf. și pl. 40–52; hărți) a permis stabilirea unor arii primare, cu frecvență mare de descoperiri, precum și a unor arii marginale, cu descoperiri rare sau chiar izolate. În cadrul ariei de răspîndire a tipurilor, autorul a încercat să deosebească diferite zone și subzone, corespunzătoare unor grupuri culturale. Pe baza studiului atent al arilor de răspîndire s-a ajuns la concluzia că unele tipuri (Grossmugl, Gemainlebern, Čaka, Posamanterii etc.) pot fi considerate ca central-europene, altele însă (fibulele-ochelari și cele în formă de arc), răspîndite mai ales pe teritoriul României, Iugoslaviei, Bulgariei și Greciei, trebuie socotite mai degrabă ca sud-est europene-balcănice. Alte grupe au, în sfîrșit, o origine nordică sau italică.

Dearte de a fi un simplu repertoriu al fibulelor descoperite pe teritoriul României, cartea care a prilejuit aceste rînduri reprezintă o realizare de seamă, a cărei lipsă s-a resimțit de mult în literatura noastră arheologică. Fibulele, cu o funcție practică, dar purtate și ca obiecte de podoabă, au fost supuse schimbărilor modei, ele putînd oferi, în felul acesta, prețioase puncte de sprijin în datarea complexelor arheologice din care provin. Pornind de la o vastă documentație interpretată critic, în lumina celor mai noi date ale științei, autorul pune la dispoziția specialiștilor nu numai o reușită monografie asupra modestelor ace de siguranță preistorice din România, dar și un prețios instrument de lucru, înlesnind stabilirea vîrstei unor descoperiri viitoare.

Fără a mai insista asupra importanței evidente a cărții lui T. Bader, încheiem cu convingerea că prin publicarea acestui volum în prestigioasa colecție *Prähistorische Bronzefunde*, o importantă categorie de descoperiri din țara noastră, pînă acum greu accesibilă, va putea intra în circuitul științei internaționale, contribuind la o mai bună cunoaștere în lume a rezultatelor școlii arheologice românești.

ATTILA LÁSZLÓ

TIBOR KEMENCZEI, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Mit 220 Tafeln und 30 Abbildungen*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 208 p. (Archaeologia Hungarica, Series Nova, LI)

T. Kemenczei s-a impus în arheologia maghiară din ultimul sfert de veac ca un harnic cercetător al epocii bronzului și primei epoci a fierului, introducînd în circuitul științei importante descoperiri (necropole și depozite, mai ales), publicate exemplar, autorul tinzînd mereu, în mod vădit, spre interpretări și concluzii istorice. Cartea de față, astfel pregătită, are la bază lucrarea de habilitare, admisă de Academia Maghiară de Științe în anul 1973. Manuscrisul, revizuit spre publicare, a fost încheiat în primăvara anului 1977, unele completări ulterioare fiind operate doar în Ca-

talog și Note. Într-adevăr, ultimele lucrări citate au fost publicate în anii 1976–1977 (printre ele figurând și M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977); referirile la apariții mai recente sînt cu totul sporadice. Atît prin tematică, cît și prin concepție, cartea lui T.K. constituie o continuare a lucrărilor lui N. Kalicz (*Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapesta, 1968) și I. Bóna (*Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975), pe care le completează, realizîndu-se, astfel, un tablou cuprinzător și un sistem cronologic original al întregii epoci a bronzului din Ungaria răsăriteană, mai ales, studiată de toți cei trei autori în contextul larg al epocii bronzului european. În centrul cercetărilor lui T.K. a stat bazinul Tisei superioare și de mijloc, ale cărui legături strînse în epoca bronzului și în Hallstatt cu Podișul Transilvaniei și cu alte regiuni ale spațiului carpato-danubian (scoase în evidență încă în perioada interbelică de V. Pârvan și de I. Nestor) fac din cartea aici discutată o lucrare utilă și pentru arheologia românească.

Cartea debutează cu o scurtă introducere (p. 7–8) și cu unele precizări cu privire la începutul epocii tîrzii a bronzului în Ungaria de nord-est (p. 9–11). Urmează capitolele dedicate celor patru culturi tratate: Piliny (p. 12–27), Berkesz (p. 28–39), Kyjatice (p. 40–57) și Gáva (p. 58–86). În cadrul acestor capitole se discută istoricul cercetărilor, așezările, necropolele, ritul și ritualul funerar, inventarul arheologic, probleme de cronologie și periodizare, legăturile cu regiunile mai apropiate sau mai îndepărtate. Textul propriu-zis se încheie cu o interpretare cronologică și istorică (p. 87–95), completată de un tabel sinoptic al cronologiei epocii bronzului și primei epoci a fierului (p. 96). Amplul Catalog (p. 97–189) este compartimentat pe culturi, iar în cadrul acestora sînt prezentate, mai întîi, descoperirile provenite din așezări și necropole ori morminte, iar apoi depozitele de bronzuri. Descoperirile sporadice numai arareori au fost înregistrate. Cultura Piliny (cuprinzînd grupele Zagypál-falva și Barca) figurează cu 102 așezări și descoperiri funerare, cultura Berkesz cu 39, Kyjatice cu 61, iar Gáva cu 150. Acelorași culturi le-au fost atribuite 44, 53, 32, respectiv 78 de depozite de bronzuri. Numerele de ordine din Catalog corespund cu cifrele de pe cele două hărți de răspîndire (fig. 1, culturile Piliny și Berkesz; fig. 2, culturile Kyjatice și Gáva). Cartea mai cuprinde Prescurtările (p. 190–191), Bibliografia (p. 192–202) și un Indice de locuri (p. 203–208), urmate de cele 220 de planșe, întregul volum fiind realizat în excelente condiții tipografice.

Autorul își însușește concepția conform căreia trecerea de la Bronzul mijlociu la Bronzul tîrziu este marcată, în Bazinul Carpatic, de migrația dinspre vest a populației culturii mormintelor tumulare, determinînd ascunderea depozitelor de tip Koszider, moment care poate fi datat pe la 1300 î.e.n. Prima fază a Bronzului tîrziu (în continuare: BT), caracterizată ca perioadă de stabilire a noilor veniți, de amestecul lor cu populația locală și de formare a unor culturi noi, este paralelizată cu faza Reinecke Bronz C și datată în secolul al XIII-lea î.e.n. Dacă în această vreme regiunile aflate la vest de Tisa vor intra efectiv în aria culturii mormintelor tumulare carpatice, la est de același rîu elementele de acest fel sînt socotite ca nesemnificative, subliniindu-se, în schimb, supraviețuirea, și în noile condiții, a populației locale. Regiunea Tisei superioare este locuită, astfel, de populația culturii Suciu de Sus, învecinată la sud cu cultura Hajdúbágyos (echivalată cu faza „Otomani IV”). Tot acum, în nordul Ungariei răsăritene apare cultura Piliny (faza I), în a cărei moștenire arheologică se observă atît tradiția locală, Füzesabony tîrzie, cît și elemente preluate din cultura mormintelor tumulare. Evoluția culturii Piliny (faza II) continuă și în perioada următoare, BT 2 a (paralelizată cu faza Reinecke Bronz D, respectiv cu etapa de formare, în Europa Centrală, a culturii cîmpurilor de urne), datată, pe baza legăturilor cu Egeea și Italia, în secolul al XII-lea î.e.n. După opinia autorului, spre sfîrșitul BT 1 cultura Suciu de Sus se destramă, dînd naștere culturilor Berkesz și Lăpuș, în care se resimt atît unele influențe ale culturii mormintelor tumulare, cît și altele, răsăritene, de tip Noua. Evoluția celor două culturi (întrunite, în unele locuri, sub denumirea de „Berkesz-Lăpuș”) va continua și în BT 2a, dezvoltînd o puternică metalurgie a bronzului,

ilustrată prin grupul-de depozite Opályi, strîns atașat grupului Uriu, metalurgie care a stat la baza unor intense legături de schimb. Către mijlocul perioadei BT2 are loc o expansiune spre nord și est a culturii „Pecica-Belegiš (-Dubovac tîrzie)” din Banat și Voivodina, determinînd ascunderea depozitelor de tip Opályi. Sub această influență, cultura Hajdúbágyos-Otomani IV din regiunea Crișurilor și cultura Berkesz din zona aflată la nord de Barcău vor suferi importante transformări, dînd naștere culturii Gáva. Prima fază a acestei culturi este încadrată în perioada BT 2b, paralelizată cu etapa Reinecke Ha A1 și datată în secolul al XI-lea î.e.n. Datorită influenței și chiar răspîndirii culturii Gáva, în Transilvania apare cultura strîns înrudită „(Lăpuș-) Reci-Mediaș”, formînd „cercul cultural Gáva-Reci-Mediaș”. Continuîndu-se înaintarea spre est („Drang nach Osten”) a acestei culturi, în bazinul Prutului și Nistrului mijlociu se formează cultura „Goligrad-Kișinev”. Apare, astfel, în spațiul cuprins între Tisa și Nistru, un mare cerc cultural „răsăritean”, compus din culturi (grupe) înrudite, comparabil ca importanță cu cercul cultural al cîmpurilor de urne din Europa Centrală. În aceeași perioadă, schimbări asemănătoare ca amploare au loc și în nordul Ungariei răsăritene, în aria culturii Piliny. Ca urmare a răspîndirii aici a elementelor culturilor cîmpurilor de urne și Lausitz se va forma cultura Kyjatice, fosta arie Piliny dintre Hernád și Bodrog fiind ocupată de cultura Gáva. Evoluția culturilor Gáva și Kyjatice va continua (în cea de a doua fază de dezvoltare a lor) și în perioada BT 3, paralelizată cu etapele Reinecke Ha A2-B1 și datată în secolele X–XI î.e.n. Sfîrșitul epocii bronzului este marcat de pătrunderea unei populații de origine răsăriteană, nord-pontică, determinînd ascunderea depozitelor de tip Hajdúböszörmény. Noul grup, „prescitic” (numit și Mezöcsát), ocupă în prima fază a epocii fierului (paralelizată cu Reinecke Ha B2-C1 și datată în secolele VIII–VII î.e.n.) numai zona de cîmpie, locuită în cea mai mare parte de purtătorii culturii Gáva, care își încheie, astfel, aici evoluția. Se va încheia și evoluția culturii Reci-Mediaș din Transilvania, aria ei fiind înglobată în „cercul de cultură basarabean” („bessarabisch”). În regiunea muntoasă-deluroasă din nordul Ungariei continuă, în schimb, evoluția culturii Kyjatice (faza III), întreruptă numai începînd cu cea de a doua perioadă a epocii fierului (paralelizată cu Reinecke Ha C2-D1 și datată în secolele VII–VI î.e.n.), cînd și această zonă va intra în stăpînirea grupului prescitic. De asemenea, în Slovacia răsăriteană și în Ucraina [trans]carpatică va continua și la începutul epocii fierului, evoluția grupului Somotor al culturii Gáva, după cum și în regiunea Prutului și Nistrului mijlociu cultura înrudită „Goligrad-Kișinev” va supraviețui pînă la apariția culturii scitice.

Imaginea istorică înfățișată de autor — mult simplificată în rîndurile de mai sus — este, în multe privințe, apropiată de concepția arheologilor români referitoare la geneza și evoluția civilizației hallstattiene timpurii din spațiul carpato-dunărean. Merită atenție, în acest sens, conturarea, și de către T.K., a unui mare cerc cultural (adăugăm: cu ceramică canelată), răspîndit între bazinul Tisei și cel al Nistrului. Ceea ce T.K. nu a avut în vedere este faptul că în cadrul acestui cerc trebuie să distingem descoperirile de tip Gáva-Holihrad (Goligrad) de cele de tip Corlăteni-Chișinău și că la înfățișarea unui tablou general al sfîrșitului mileniului II și începutului mileniului I î.e.n. nu se poate neglija nici apariția, la un moment dat, în unele regiuni ale spațiului carpato-ponto-danubian, a complexului cultural cu ceramică incizată și imprimată.

Concluziile autorului, întemeiate pe o minuțioasă analiză comparativă a descoperirilor și observațiilor arheologice ar fi devenit și mai convingătoare printr-o prezentare grafică mai elaborată a argumentelor invocate. Desfășurarea în spațiu a proceselor istorice studiate este, de pildă, greu de urmărit pe cele două hărți publicate (fig. 1–2), foarte schematice, pe care singurele elemente de reper constituie granițele actuale de stat precum și cursul Dunării și al Tisei. Descoperirile sînt cartate oarecum global, pentru fiecare cultură folosindu-se doar două semne, unul pentru a marca așezările și necropolele și altul depozitele. Ar fi fost foarte instructivă, de pildă, cartarea diferitelor tipuri de obiecte de bronz, cărora li se acordă o atenție (și o pondere) deosebită în paginile lucrării. Sînt publicate foarte puține planuri de săpătură și,

practic, nici un profil. Apelul la datele stratigrafice este, de asemenea, rar. Planșele (compuse din desene și fotografii, grupate după locul de proveniență a descoperirilor) nu sînt prevăzute cu scară, dimensiunile pieselor fiind indicate numai în Catalog, ceea ce îngreuează utilizarea ilustrației. La vasele întregi profilul nu se indică decît în mod excepțional, iar pe baza fragmentelor nu se încearcă reconstituirea grafică a formei căreia îi aparțin. Sintetizarea rezultatelor studiului ceramic în planșe tipologice pe culturi și faze, ar fi asigurat o mai solidă temelie clasificărilor culturale și cronologice din lucrare. Aceași observație este valabilă și în legătură cu componența depozitelor. Ar fi fost interesant de demonstrat în planșe și tabele, asocierea diferitelor tipuri de obiecte de bronz și, prin aceasta, individualitatea fiecărui grup de depozite, respectiv a metalurgiei fiecărei culturi, așa cum susține în text autorul. Lucrarea ridică, desigur, numeroase probleme, importante și pentru arheologia românească: raporturile dintre cultura Berkesz, pe de o parte, și culturile Suciu de Sus, „Hajdubagos—Otomani IV” și Lăpuș, pe de altă parte; formarea și evoluția culturii Gáva și a culturii (grupelor) înrudite din spațiul intra- și extracarpatic (Reci-Medias, Holihady, la care se mai poate adăuga grupul Grănicești din Podișul Sucevei și descoperirile din bazinul superior al Vistulei și al râului San din sud-estul Poloniei); raportul dintre culturile hallstattiene timpurii și cultura Basarabi (confundată de autor cu un fenomen basarabeian); rolul elementului răsăritean, nord-pontic, în istoria spațiului carpatic din secolele XIII—VII î.e.n.; cronologia absolută a bronzului târziu și a începutului epocii fierului; terminologia etc. Asupra unora din aceste probleme vom putea reveni sperăm, cu alt prilej.

ATTILA LÁSZLÓ

* * * **VESTIGIIILE RUPESTRE DIN MUNȚII BUZĂULUI**, Arhivele Statului Buzău, Buzău, 1980, 86 pagini

Volumul, apărut sub egida Arhivelor Statului din Buzău, este alcătuit din mai multe părți. Partea întâi cuprinde comunicările prezentate la sesiunea din 28 mai 1980, cu ocazia împlinirii a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista. Partea a doua prezintă un repertoriu al vestigiilor rupestre din Munții Buzăului, iar partea a treia este constituită dintr-un mic repertoriu arheologic al zonei. Acestea sînt urmate de un indice de toponime.

În prima parte, autorii fac un scurt istoric al cercetării, trecînd în revistă lucrările care s-au ocupat cu studierea locuințelor, micilor locuri de cult, adăposturilor și punctelor de observație rupestre, care conservă anumite reprezentări. Alexandru Odobescu a fost primul care s-a interesat de această problemă. În anul 1871, el inițiasă un chestionar care a fost difuzat în toată țara prin intermediul Ministerului Instrucțiunii Publice. Din răspunsurile primite, Odobescu a aflat de existența acestor lăcașuri, fapt ce l-a determinat să viziteze locurile împreună cu pictorul elvețian Henri Trenk, care a făcut unele desene și relevee ale obiectivelor. Urmează apariția în anul 1892, a volumului „Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Buzău”, alcătuit de Bazil Iorgulescu, cu descrieri și observații asupra unor inscripții pe care le și descifrează. Problema este reluată în anul 1924 de N.A. Constantinescu, apoi în volumul de *Documente privind istoria României*, B, *Țara Românească*, precum și de N. Stoicescu în *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*. Potrivit ultimelor cercetări, publicate în volumul de față, numărul „așezărilor rupestre” sau „locuințelor rupestre” se cifrează la 29. Obiectivele sînt împărțite în patru categorii, avînd în vedere poziția lor cronologică:

1. „Fundul Peșterii” sau „Peștera” (sat Nuc, comuna Bozioru) se datează în secolele VI—IV î.e.n., pe baza inciziilor de pe pereți reprezentînd 12 pumnale tip „akinakes”, 9 vîrfuri de lance și 7 vîrfuri de săgeți. Analizînd tipologia celor trei tipuri de „akinakes” reprezentate și făcînd comparații

cu piese descoperite în țară, V. Drămbocanu consideră că sînt specifice secolelor VI—IV î.e.n. și că desenele sînt făcute după piese care au aparținut unei populații geto-dacice (p. 18). Celelalte două categorii de obiecte desenate, vîrfurile de lance și săgețile, indică similitudini cu piese provenind din moriminte și depozite datate la sfîrșitul primei epoci a fierului.

Sondajul arheologic practicat în peștera amintită, care ar fi trebuit să aducă soluționarea măcar relativă a cronologiei, nu este elocvent. S-au găsit mai multe straturi de pămînt, cu două niveluri de locuire, cu urme de amenajare a podelei, două lutuici, dar fără nici un fel de indiciu arheologic (ceramică, unelte, arme, oase, obiecte de podoabă etc.) Explicația dată de autor (V. Drămbocanu) este că vasele și uneltele avînd în vedere zona de munte și de pădure în care se află situată așezarea, erau confecționate din lemn și nu s-au putut păstra, sau că, după utilizare, resturile erau aruncate în vale — unde nu s-a practicat, din păcate, nici un sondaj (p. 20) (!).

2. „Peștera lui Iosif” și alte 5 peșteri sînt atribuite secolelor III—V e.n., datorită reprezentării peștelui, cel mai vechi simbol paleocreștin (specific secolelor II—IV e.n.) și a crucii latine cu capetele lățite (în peștera lui Iosif). Pentru aceste peșteri nu s-au mai făcut sondaje arheologice, elementele citate mai sus fiind considerate de autor ca suficiente pentru datare (p. 21).

3. Un număr de patru peșteri este trecut în categoria celor săpate și folosite în perioada secolelor XIII—XIX, datarea bazîndu-se pe inscripții murale și mențiunile din documentele medievale (de pildă pentru „complexul rupestru de la Nuc”), care se referă la unele ctitorii domnești, la legăturile schiturilor cu satele de moșneni, dar și la rolul lor în viața socială, economică și culturală.

4. „Locuințe rupestre”, nedatabile din cauza lipsei oricărui element cronologic. Tot aici se încadrează și peșterile distruse sau reamenajate.

Pentru stabilirea cronologiei în lipsa altor dovezi, autorii apelează la toponimie, din care desprind elementele de originetraco-getică, precum și la tradiția orală, potrivit căreia peșterile ar fi fost săpate de către geți și că au avut, în veacurile trecute rolul de adăpost vremelnic al populației în fața năvălitorilor.

Partea a doua a volumului cuprinde un repertoriu al „vestigiiilor rupestre”, cu o prezentare a cadrului și locului în care se află, o scurtă descriere a interiorului — pentru unele din ele făcîndu-se și cite o schiță — iar în cazul cînd există inscripții, este dată și transcrierea lor în alfabetul latin. Este păcat că nu s-a făcut un decal după fiecare inscripție care poate ar fi relevant și alte elemente ce nu au putut fi sesizate de autori.

Partea a treia este un mic repertoriu arheologic al zonei, unde sînt semnalate descoperiri din neolitic și pînă în secolele VIII—XI e.n., dar fără nici un fel de ilustrație.

Ultima parte, a patra, este alcătuită dintr-un indice toponimic pentru comunele Bozioru, Brăești și Colți, pe teritoriul cărora sînt „locuințele rupestre” iar volumul se încheie cu o hartă a acestor vestigii din Munții Buzăului.

Lucrarea se înscrie într-o categorie aparte, dacă avem în vedere că obiectivele de acest gen sînt relativ puține la noi. Alături de acestea din Munții Buzăului, astfel de descoperiri s-au mai făcut și în masivul de cretă de la Basarabi, unde s-au păstrat urmele unui loc de cult similar cu texte în limba slavonă și chirilică¹. Grote cu reprezentări rupestre, de interes arheologic au mai fost descoperite pe teritoriul județului Gorj (la Runcu, Vaidei „Peștera oilor”, Baia de Fier și Polovragi); vîrsta lor a fost mult discutată, deși în unele grote s-au descoperit și cioburi neolitice. Au fost atribuite paleoliticului (C. S. Nicolăescu-Plopșor), neoliticului și chiar eneoliticului (H. Breuil)². Se impunea și aici un sondaj arheologic, care să aducă precizări cronologice. Recent a fost descoperită o peșteră cu picturi

¹ R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 294.

² I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Sonderabdruck, Darmstadt, 1933, p. 29—30.

rupestre la Cuciulat, județul Sălaj, atribuită de descoperitori (cu semnul întrebării) paleoliticului³.

Subliniind încă o dată rolul sondajelor arheologice, atragem atenția asupra faptului că, autorii prezentului volum ar fi trebuit să manifeste mai multă prudență în atribuirea vechimii, precum și o mai mare grijă pentru formă (folosirea repetată a termenilor „așezare rupestră”, „locuință rupestră” pentru unele obiective este neadevărată; lipsa decalcurilor pentru inscripții)⁴.

În orice caz, prin noutatea investigației — cu toate lacunele subliniate —, lucrarea reprezintă o încercare meritorie, care deschide un drum și care poate fi perfectibilă

CORNELIA-MAGDA MANTU

• • • *REVUE NUMISMATIQUE*, VIe série, tome XXVI, 1984, 315 p. și 16 planșe

Prestigioasa revistă de numismatică publicată cu concursul Centrului Național de Cercetări Științifice al Franței, rod al unui harnic colectiv de numismați, cuprinde o serie de studii, care tratează atât descoperirile monetare, cât și caracteristicile, aria de răspândire și atelierul de batere a monedelor, precum și probleme de sigilografie. Lucrarea cuprinde 18 articole precum și o rubrică de recenzii și un indice.

Primul studiu care este semnat de Francois Delamare, Pierre Montmitonnet și Cecile Morrisson, fiind intitulat „O aproximare mecanică a baterii monedelor: aplicații la studiul evoluției formei solidului bizantin în atelierul din Constantinopol, Cartagina și Siracuza” (p. 7—39). Analiza și modelarea datelor mecanice a baterii (deformarea, scurgerea forțată, energia necesară) și a influenței lor asupra geometriei pieselor este aplicată la moneda de aur bizantină din secolele V—XI, permițând interpretarea evoluției formelor (flanuri largi sau din globule, concavitatea), ca soluții destinate adesea — în funcție de schimbările de compoziție a aliajului — să economisească energie și să reducă uzura ștanțelor.

Pentru atelierul din Constantinopol și Siracuza cauza inovațiilor este clară: întărirea aliajelor monetare prin adăugarea unor metale mai puțin nobile. La Cartagina situația nu este cunoscută. În final se prezintă bibliografia, lista planșelor cuprinzând evoluția geometriei monedelor de aur bizantine din secolele V—XII.

Al doilea studiu este semnat de Josette Elayi și este intitulat „Simbolurile puterii militare pe monedele Byblosului” (p. 40—47). Printre orașele feniciene, Byblosul a exprimat într-o manieră particulară puterea sa militară în cadrul monetărilor sale. Simbolurile utilizate și ordinea lor de apariție furnizează informații asupra triremei giblite, echipamentului soldaților și a armelor lor; corpurile de elită („hopliții”) au fost fără îndoială alcătuite din soldați ai armatei terestre utilizați de asemenea și în lupta navală; corpurile de soldați „à la xavosa” au fost mai puțin importante, cu siguranță. Apariția simbolurilor reproduse din repertoriul militar au confirmat opinii mai vechi asupra monetăriei respective din cel de al treilea sfert al secolului al V-lea î.e.n. Introducerea acestor simboluri, care au trebuit să capete un loc constant în toate registrele iconografice ulterioare a marcat desigur o importantă schimbare internă în orașul în care gibliții erau singurii care foloseau această monedă în circulația locală. Mai știm prin intermediul autorilor antici că Byblosul, foarte slăbit în timpul primei jumătăți a primului mileniu înainte de era nouă, nu avea flotă în 478, dar poseda una în 333 î.e.n. Este deci foarte probabil că orașul și-a dezvoltat armata și și-a constituit (sau reconstituit) o flotă de război în timpul apariției simbolurilor militare pe monede.

³ M. Cărciumaru, M. Bitiri, *Picturi rupestre la Cuciulat pe Someș. Manifestări artistice preistorice?* în *SCIVA*, 1979, 2, p. 285—292.

⁴ *Vestigiile rupestre din Munții Buzăului*, Buzău, 1980, exp. p. 10, 11, 13, 14, 17, 29, 33 etc.

Un al treilea articol este semnat de Olivier Masson și este intitulat „Cîteva nume de magistrați monetari greci. IV. Nume de monetari la Abdera și Maroneea” (p. 48—60). Se continuă aici studiul, din punct de vedere filologic și onomastic, al numelor de magistrați monetari, care figurează pe monedele grecești din secolul al VI-lea pînă în secolul al IV-lea î.e.n. Sînt prezentate emisiunile Abderei, între 520—350 î.e.n., colonie ioniană pe coasta tracică, care a lăsat un material onomastic abundent, deși epigrafia orașului este destul de săracă. Apoi pe monedele de la Maroneea, între 520—449 î.e.n., din aceeași regiune, ni se furnizează de asemenea nume interesante. Repertoriul onomastic al celor două orașe permite comparații cu acelea ale orașelor ioniene din Asia Mică.

Un al patrulea articol datorat lui E. V. Rtveladze, cu titlul „Circulația monetară la nordul Oxusului în epoca greco-bactriană” (p. 61—76) prezintă un tezaur inedit constituit din 50 de tetradrahme greco-bactriene (5 Diodot, 43 Euthydeme, 2 Agathocle), găsit în anul 1983 aproape de Bukhara. Se analizează totalitatea descoperirilor de monede greco-bactriene făcute la nord de Oxus, autorul arătînd că Bactriana și Sogdiana au făcut parte din regatul greco-bactrian (mai puțin sub Euthydeme) și că monetăria greco-bactriană a constituit un numerar des folosit.

Al cincilea studiu este semnat de Jean-Baptiste Giarđ („Moneda colonială a Orangelui: o atribuire discutabilă”). Asemenea monede au pe avers: IMP. DIVI. F (în două linii), capetele goale și alăturate ale lui Octavianus și Agrippa; pe revers au o proră de corabie spre dreapta, un ochi, iar deasupra un medalion. M. Grant a atribuit monedele ce corespund acestei descrieri coloniei Orange, din Narbonne; dar ipoteza sa nu e suficient fondată, nici descoperirile, nici stilul pieselor nu permit fixarea aici a locului de amplasare a atelierului care le-a fabricat. Se poate doar aprecia că ele provin dintr-o colonie romană din sudul Galliei, deci atelierul era în funcțiune înaintea celui din Nîmes (cu marile emisiuni IMP. DIVI. F/COL. NEM). Se pare că ele provin din una din coloniile create în Gallia de către Iulius Caesar sau Octavianus) dar lucrul este imposibil, deoarece trebuie să mai așteptăm ca descoperirile monetare să fie mai numeroase pentru a indica o soluție.

Michel Amandry semnează articolul „Note de numismatică africană” (p. 85—94). Două monetării ale Mauritaniei sînt studiate: 1) Un nou exemplar al seriei de monede „Mazard nesigure nr. XXX” permite confirmarea atribuirii, propusă la sfîrșitul secolului al XIX-lea de L. Demhegt, pentru Arsennaria sau Cartenneia (Mauritania Caesarea); 2) Monetăria prefectului Amhatius, atribuită de către M. Grant orașului Zama Regia din Mauritania Proconsulară, este reexaminată acum și se propune un nou atelier în Mauritania Tingitană, poate Bobba.

Georges du Loye studiază „Așii lui Nerva de tip NEPTUNO” (p. 95—103). În iunie 1980 a fost găsit în departamentul Bouche-du-Rhône, aproape de Tarascon, un as al lui Nerva cu reversul NEPTUNO. Acest tip este destul de rar, pînă acum nefiind cunoscute decît șase exemplare în cele 50 de colecții publice importante din lume. Cunoscut și publicat numai în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, Eckhel (care nu le cunoștea decît prin cele două publicații existente, una fiind eronată) l-a declarat foarte suspect. Opinia acestui mare savant a primit aproape un secol și jumătate, pînă ce ultimele reeditări din *RIC* le-a clasat de asemenea ca false, deși autenticitatea lor nu poate fi pusă la îndoială. Locurile de descoperire, ca și etnicul primilor posesori cunoscuți dovedesc, că acest tip se găsește aproape exclusiv în Anglia. Această constatare aduce o contribuție nouă la studiile privind circulația monetară în Marea Britanie, în timpul Imperiului roman timpuriu, deoarece ștanțele nu sînt de fabricație indigenă, ci, în clișeu sigur de factură romană. Se poate imagina că cea mai mare parte a emisiunii a fost expedită de la Roma către sud-estul Angliei (Colchester?), în timp ce restul — din care face parte și moneda de față — a fost îndreptată către Provincia. Ne mai trebuie noi descoperiri pentru a susține această ipoteză.

André Chastagnol semnează articolul „Comemorări decennale și vicennale ale împăraților din timpul Antoninilor și Severilor” (p. 104—124). Pentru epoca Antoninilor sursele literare și epigrafice despre comemorări sînt foarte reduse,

însă monedele, cu o tipologie simplă dar delicat de interpretat (ca în cazul emisiunilor *Vota Hadrianus*) constituie principala sursă de informații. Autorul arată că *dies imperii* urmează în mod regulat după moartea împăratului precedent pînă la Commodus, care fiind deja Augustus împreună cu Marcus Aurelius, utilizează de asemenea data acestei asociații în calculul anilor săi de domnie, de altfel ca și Alexander Severus, care le-a calculat pornind de la asocierea sa la imperiu ca Caesar, dar cu puteri lărgite. Bazată pe monedele celei de a 23-a puteri tribuniare a lui Antoninus Pius, care comemorează faptele sale, autorul gîndește că jubileele aveau loc la începutul anului al 11-lea sub Antonini, contrar practicii Severilor sau a lui Augustus ori Tiberius. Se observă astfel o evoluție progresivă, care dă o amploare din ce în ce mai mare diverselor festivități, ce însoțesc comemorările decenale sau viceennale, dar accentuînd simbolismul, precizînd ideologia și ținînd să înfățișeze unele din momentele principale ale unei domnii cum ar fi un triumf sau o căsătorie princiară. Să adaugă în sprijinul celor de mai sus textele lui Herodian și Dio Cassius, ilustrate prin unele monede, care descriu foarte precis comemorările: jocuri, felicitări, triumfuri, căsătorii, asocieri la Imperiu — tinzînd să facă din aceste sărbători puternice momente de afirmare imperială și dinastică.

Georges Gantier studiază „Monetăria de argint din Alexandria după reforma lui Dioclețian” (p. 125—144). Autorul încearcă să clasifice pe baza monedelor păstrate în colecțiile publice și în mai multe colecții private monedele de argint produse la Alexandria, după reforma lui Dioclețian. Materialul este împărțit în patru emisiuni, din care prima și a treia au două serii. Catalogul care e prezentat este un corpus al exemplarelor studiate. Numeroasele legături ale ștanțelor permit autorului să stabilească o nouă suită de emisiuni și să dea o vedere de ansamblu asupra baterii acestor monede. Relativ la date, el expune tezele actualizate în prezent fără a se pronunța într-o manieră definitivă. G. Gantier avansează totuși mai multe argumente pentru o apreciere mai exactă și consideră că un studiu mai lung și aprofundat al baterii monedelor de bronz argintat din același atelier poate contribui la rezolvarea problemei cronologiei egiptene din ultimii ani ai secolului al III-lea e.n.

Jean Lafaurie semnează studiul „Tezaure de monede de aur din secolul al V-lea, descoperite în 1803 la Combertainault (Côte-d'Or)” (p. 145—160). Tezaurul de monede de aur din secolul al V-lea descoperit la 23 august 1803, dispersat apoi și probabil în mare parte topit, rămîne puțin cunoscut. Documentele conservate la Arhivele departamentale din Côte-d'Or și de la Biblioteca municipală din Dijon permit o bună cunoaștere a compoziției și data posibilă a abandonării acestui depozit monetar: sfîrșitul lui 456 sau începutul lui 457, grație unei serii relativ importante de solidi ai lui Avitus. Acest tezaur are o mare importanță pentru cunoașterea circulației monetare din acea perioadă. Cei 15 solidi din tezaurul de la Combertainault aduc noi date despre ultimii ani ai domniei lui Valentinian, ca și alte tezaure abandonate în a treia parte a secolului al V-lea.

Simon Bendall se ocupă de „Sigla pe hyperperul Paleologilor” (p. 161—191). Descoperirea recentă a unui sau două tezaure de monede de aur ale Paleologilor a sporit puternic numărul de mărci secrete cunoscute. De aceea autorul întocmește aici o primă listă de ansamblu a acestor mărci — în jur de 400 — utilizate pe o perioadă de 70 de ani sau mai mult în atelierele din Constantinopol și Salonic. Acest număr este poate supraestimat și cazurile de încrucișare de ștanțe sînt datorate tehnicii particulare de batere a monedelor concave. S. Bendall arată totuși schimbările frecvente, plurianuale poate, legate de cheltuielile statului.

Marc Bompaire studiază „Identificarea și citirea monedelor din secolul al XIV-lea” (p. 193—207). În acest secol unele desene ale umaniștilor se apropie de stilul monedelor antice, deși un public mai larg are asupra monedelor de epocă o viziune încă destul de sumară; așa stau dovedită rarele descrieri adunate și în acest caz. Cei ce le studiau știau să recunoască diferențele de ateliere sau de emisiuni și pentru care ei întocmeau largi liste utilizînd pentru monede nume care trimiteau numai la un element al tipului respectiv. Administrația regală nu descrie niciodată monedele sale, doar în cazul „Regulamentului din 1315” (a cărui dată este di-

cutată în anexă) se face acest lucru. Ele au fost recopiate și deformate de-a lungul timpului. O anchetă asupra imitațiilor și a contrafacerilor la Perpignan, în anii 1340—1345, permite să se întrevadă mai direct publicul (mai des schimbătorii și vinzătorii), care „schimbau monedele contrafăcute” pe care nu le cunoștea adesea și nu le putea citi. Nici o analiză detaliată nu ne poate determina să afirmăm cu certitudine cînd a fost o imitație și cînd a fost o contrafacere. Aceasta marchează interesele minore ale negustorilor din Barcelona, Majorca, Toulouse și Montpellier pentru legende de pe avers.

Claude Cahen se oprește asupra „Circulației monetare în Egiptul Fatimizilor și Ayyubizilor” (p. 208—217). Pe planul secund al regimurilor monetare din Orientul Apropiat, la mijlocul Evului Mediu exista pe piața oficială sau piața liberă și se încearcă să se precizeze caracteristicile exacte ale monedei de billon numite în Egiptul Fatimizilor *waraq* ori *wariq*. Utilizarea de texte, mult timp neglijate, amintește istoria argintului monetar în timpul a două secole ale regimului fatimid și la începutul perioadei ayyubide, autorul crezînd că se poate indica, pe baza lor, faimoasa „reformă” a lui al-Kâmil, pînă aici, se pare, rău interpretată. Circulația monetară este posibil să fi constituit un sistem bine aranjat și încheiat de stabil, explicabil în parte prin integrarea în lumea mediteraneană. Aceasta nu are nimic extraordinar din partea Egiptului, care ocupă locul întâi în comerțul mediteranean, chiar dacă acesta, pe atunci, era în mîinile europenilor.

Khaled Ben Romdhane semnează articolul „Catalogul monedelor musulmane din Biblioteca Națională: dinarii hafizi” (p. 218—222). Autorul descrie 29 de dinari și semidinari intrați în colecțiile Cabinetului de medalii precum și apariția catalogului Henri Lavoix. La această descriere autorul stabilește atelierul în care monedele au fost bătute, greutatea și diametrul lor, precum și alte detalii.

Jean-Claude Cheynet studiază „Sigiliul lui Thierry de Barneville, duce de Antiochia” (p. 223—228). Articolul prezintă un sigiliu din Cabinetul de medalii, colecția Seyrig. Gravată în întregime, în greacă, acest sigiliu nu aparține unui duce bizantin din Antiochia, ci unui demnitar al principatului latin, cu o autoritate mult mai modestă. După criteriile iconografice și epigrafice, el este mai apropiat de tradiția normandă a Italiei de Sud decît de tradiția bizantină. Se pare că a fost bătut în prima jumătate a secolului al XII-lea (circa 1115) și aparține lui Thierry, care făcea parte din rîndul notabililor principatului.

R.A. Hazzard și I.D. Brown se ocupă de „Standardul monetăriei ptolematice de argint” (p. 231—239). Autorii prezintă rezultatele analizelor a 76 de monede de argint, efectuate de către diferiți cercetători și în conformitate cu diferite metode chimice și nucleare. Ei pot astfel să examineze autenticitatea unor tetradrahme și remarcă că o ușoară scădere de titlu (aproximativ 10%) nu intervine decît spre anul 135 și scăderea la $\frac{1}{3}$ din titlu se bazează pe reforma Cleopatrei a VII-a din anul 51 e.n.

Ann Johnston semnează articolul intitulat „Statistica monetăriei grecești imperiale: un comentariu” (p. 204—257), în care critică lucrarea lui W. Leschhorn („Monetăria imperială a Asiei Mici și statistica” din PACT, 5, 1981). Factorii care duc la alcătuirea statisticilor asupra dezvoltării cronologice și geografice a monedelor imperiale grecești sînt discutați pe larg (lungimea domniei și alți factori istorici, diferențe regionale, atribuirea speciimenelor). O completă înțelegere a monedelor grecești imperiale, în contextul lor istoric, rămîne departe de a fi realizată și deci aceste statistici trebuie interpretate cu precauție.

T. V. Buttrey propune în articolul „Taxonomia numismatică” (p. 258—268) o nouă metodă — ghid de computerizare în scopul aranjării materialului dispersat în secvențe cronologice.

Volumul de față din *Revue Numismatique* continuă să situeze cercetarea de specialitate franceză pe un loc de frunte în numismatica mondială, contribuțiile sale de o deosebită însemnătate venind să elucideze noi și diverse aspecte ale studiului monedelor.

DUMITRU IONIȚĂ

WOLFGANG LESCHHORN, „Gründer der Stadt“. Studien zu einem politisch – religiösen Phänomen der griechischen Geschichte (Palingenesia, XX), Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, Stuttgart, 1984, 436 p.

Specialist binecunoscut în domeniul numismaticii și istoriei antice, dr. Wolfgang Leschhorn a terminat de curând această carte, rod al multor ani de studii și reflecții. Beneficiind de o solidă formație clasică și bucurându-se de excelente condiții de cercetare existente la Institut für Alte Geschichte (prof. Peter Robert Franke) al Universității din Saarbrücken, profesorul german a abordat o temă de un real interes și cu multiple implicații pentru o înțelegere mai bună a lumii antice, din punct de vedere social, politic și religios. Susținută, mai întâi ca disertație (*Oikistes. Ktistes. Archegetes. Studien zu den griechischen Städtegründern*) la Facultatea de Filosofie a universității amintite, în anul 1983, lucrarea tratează problema „intemeietorilor” orașelor grecești atât în perioada pre-elenistică, cât și în cea a elenismului propriu-zis, deși ea se poate urmări până tirziu, în vremea Bizanțului. Din acest punct de vedere, poate ar fi fost necesar și un excurs asupra rădăcinilor îndepărtate ale acestui cult al „intemeietorilor”, care, după cum s-a dovedit, poate fi atestat încă din preistorie în cadrul unor manifestări de cult legate de „fundarea” locuinței sau de „strămoșul primordial”. Încă din aceste timpuri imemorabile se pot depista trăsături ale cultului „intemeietorilor”, care însă va fi statuat și va lua o mai mare amploare în timpurile mai noi, cunoscute ca „istorice”. De altfel, deși se limitează în timp dr. W. Leschhorn sesizează relațiile dintre cultul „intemeietorilor” noilor așezări și cel din „cetatea – mamă”, din patrie.

De la început după ce arată conținutul temei, asupra căreia s-a oprit și stăruie mai mult în domeniul etimologiei termenilor *oikistes*, *ktistes* și *archegetes*, autorul – oarecum *ex abrupto* –, atacă direct subiectul ales, prin trecerea în revistă a „intemeietorilor” orașelor din Magna Graecia (Syracusa, Gela, Crotona, Sybaris etc.), precum și a citorva *poleis*-uri din Chersonesul Thracic sau Lybia. Sunt utilizate într-o largă măsură știrile furnizate de literatura antică, dar și alte categorii de informații, cum ar fi cele epigrafice, arheologice și numismatice, deosebit de abundente pentru regiunea amintită din sudul Peninsulei italiice și care explică pe de-o parte atenția acordată acestei zone, iar, pe de alta, de ce pentru alte colonii se fac numai simple mențiuni.

O puternică înviorare a acțiunii de colonizare a avut loc în perioada elenistică, cînd Alexandru cel Mare însuși, dar și diadohii (sau alți eroi), intemeiază o serie nesfîrșită de noi așezări cuprinzînd un vast spațiu geografic, de la Nil pînă în Bactria și din Thracia pînă la Indus. De asemenea, mai ales acum – deși chestiunea se poate urmări dintr-o vreme mai veche – alături de cultura tradițională al „intemeietorilor” legendari, apare și cel al noilor „intemeietori”; aceștia sînt văzuți ca eroi sau, mai cu seamă, personalități istorice care au reformat instituțiile anchilozate de secole și au înviorat prin acțiunile lor întreaga activitate a unui vechi *polis* lîncezind.

În același timp, prin extindere, elenismul aduce și o îmbogățire a noțiunii de „intemeietor”, care este folosită acum și pentru acei care alcătuiesc noi regate, fondează noi dinastii – cum au fost Mithridates I sau Archelaos I al Cappadociei –, la care se adaugă și acei care dau un nou impuls unei vechi linii dinastice, ca acel Antiochos I din Commagena sau poate, chiar și Oros II al Parthiei, deși trebuie s-o subliniem, acesta din urmă nu aparține lumii elenistice propriu-zise.

Două cataloage, unul cu personalitățile istorice și altul, cu zei, eroi sau alte personaje mitice și care apar în izvoare ca *ktistes*, *oikistes* sau *archegetes*, completează această analiză aprofundată asupra unei problematice vaste și cu multiple ramificații. În aceste anexe sînt amintite și două din coloniile de pe țărmul românesc al Mării Negre: TOMI, cu *Dioskuri* ca *ktistai* sau cu un legendar *Tomos – ktistes*; și KAL-LATIS, cu *Herakles*, ca *ktistes*.

În sfîrșit, indici cu zei și eroi, personaje istorice, precum și un altul, geografic, completează acest studiu de mare interes, rezultat al unui efort deosebit de informare și siste-

matizare, cu încheieri folositoare pentru clarificarea unor aspecte neașteptat de importante ale vieții antice.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

MICHAEL H. CRAWFORD, *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, Methuen & Co Ltd, London, 1985, 355 p. + XXV.

Autor a numeroase articole și studii de numismatică sau referitoare la istoria Romei, prof. Michael Crawford – fost profesor de istorie antică la Christ College din Cambridge și actualmente la Universitatea din Londra – a reușit în ultimii ani să se impună ca o adevărată autoritate a domeniului. Documentarea bogată și interpretarea originală au făcut din lucrările lui Michael Crawford cărți de referință și i-au adus o binemeritată recunoaștere pe plan științific prin alegerea sa ca membru al Academiei Britanice (1980). După *Roman Republican Coin Hoards* (1969), *Roman Republican Coinage* (1974) – 2 vol., *The Roman Republic* (1978) și *La moneta in Grecia e a Roma* (1982), iată o nouă și voluminoasă operă a profesorului englez vede lumina tiparului, de această dată urmărind o altă temă, cea a strînsei interdependențe dintre Roma și lumea mediteraneană.

Pornind de la cîteva constatări – cum ar fi cea, că, la începutul perioadei elenistice, nu exista o monetărie romană propriu-zisă, ci, dimpotrivă, se folosea o mare varietate de monede, sau, cea, potrivit căreia în timpul lui Augustus fările Mediteranei făceau parte din Imperiul Roman, iar acum, în această zonă, se folosea sistemul monetar roman și monetăria romană – autorul și-a propus să schițeze istoria monedei romane, răspîndirea utilizării ei, precum și o evaluare a impactului revoluției determinate de Roma în monetăria mediteraneană. De-a lungul a 17 mari capitole, la care se adaugă numeroși apendici și indici, Michael Crawford parcurge temerar o epocă deosebit de zbuciumată istoricește și care, abia în ultimele decenii a putut fi, măcar parțial, descifrată. Amplitudinea viziunii de ansamblu și o informare de primă mînă i-au asigurat autorului acel suport științific, pe baza căruia a putut ajunge la concluzii care – dată fiind însemnătatea lor – doar în trecere și tot socrim necesară menționarea lor. Capitolele amintite ne apar perfect înlințuite logic, așa încît, pentru înțelegerea demonstrației și argumentelor dintr-un capitol, trebuie asimilat obligatoriu cel precedent.

Astfel, dacă în capitolul I (*The Peoples of Italy*) se demonstrează existența unei mari diversități monetare, care se menține intactă mult timp sub Republică, după al doilea război punic, se pot observa fisuri care apar în acest sistem (2. *The Early Republic*. 3. *The Appearance of Roman Coinage*. 4. *The Second Punic War*) și conduc chiar înainte de 211 î.e.n., la crearea unui nou sistem monetar bazat pe standardul sextantal. Noul sistem, larg răspîndit cu mare repeziune, constă pe de-o parte din piese de aur, cu tipurile capul lui Mars/Vulturul, de 60, 40 și 20 ași, precum și din denari, quinari și sesterți, cu tipurile capul Romei/Dioscurii, de la 10, 5 și 2 1/2 ași, precum și din as, cu fracțiunile sale, semis, triens, quadrans, sextans, uncia și semiuncia; iar pe de altă parte avem și victoriatul cu tipurile Jupiter/Victoria încoronînd trofeul, iar uneori este dublu sau jumătate. De aceea, ca o consecință a celor de mai sus, se poate considera că cea mai însemnată urmare a introducerii denarului a fost contopirea diferitelor forme ale monetăriei romane într-una singură. Sfîrșitul celui de-al doilea război punic ne înfățișează tabloul producției monetare concentrate în întregime la Roma; emisiunile de aur încetează în 209 î.e.n., ca și cele de sesterți sau quinari; dar pe lîngă atotputernicul denar, mai persistă un timp victoriatul. Însă cel mai mare volum de monedă romană îl are acum cea de bronz, realitate de care trebuia ținut seama și pentru aprecierea descoperirilor monetare din Dacia. Datele furnizate de descoperirile italiice dovedesc lipsa depozitelor de denari între cel de-al doilea război punic și anii 150 î.e.n. (!). Așa încît, acumulări de denari în teritoriile din afara Italiei, care să cuprindă și piese datate

înainte de jumătatea secolului II î.e.n. aproape că nu există sau au, cu certitudine, o proveniență mai târzie. O situație numai aparent deosebită o are valea Padului (5. *The Po Valley*), unde de la începutul secolului II î.e.n. drachma celtică continuă să coexiste cu moneda romană de bronz din sistemul denarului; echivalența dintre drachmă și quinar indică, de fapt, includerea în sistemul monetar roman și a acestei zone.

Evoluții oarecum asemănătoare cunosc și alte regiuni ca: Spania, Sicilia, Grecia cu Macedonia și nordul Africii; aceasta, deși există între ele diferențe vizibile, atât datorită unor condiții istorice specifice, cât și unor situații cu totul deosebite de dezvoltare a economiilor respective (6. *The Romans in Spain*. 7. *The Romans in Sicily*. 8. *From the Freedom of the Greeks to the Sack of Corinth*. 9. *Africa under Carthage and Rome*), ceea ce a condus, la momente și intensități variabile de pătrundere a denarului. Pornind de la descoperirile numismatice, citeva din observațiile lui Michael Crawford au o importanță aparte pentru o mai bună înțelegere a fenomenului numismatic roman, ca și a impactului pe care acesta l-a provocat chiar și dincolo de frontiere. De aceea, măcar în trecere, vom aminti citeva din încheierile sale: climatul de insecuritate din regiunea minieră din sudul Spaniei, la sfârșitul secolului II î.e.n., a provocat o limitare a emisiunii de argint la Roma în anii 90 î.e.n.; pe la 158 î.e.n. există o paralelă între monetăria de argint a Macedoniei I și a II-a cu aceea din Thasos (poate și Maronea); descoperirile de tezaure par să indice că producția monetară din Thasos și Macedonia I a fost enormă, deși, în fond, ea a fost limitată, deoarece examinarea pieselor monetare din depozitele Thraciei și Daciei — unde sînt semnalate aproape toate aceste descoperiri — atestă că în cea mai mare parte sînt emisiuni locale (rămîne neclarificată problema de ce au fost alese tocmai aceste piese ca modele); de asemenea, se confirmă ipoteza că emisiunile amintite trebuie privite ca o etapă de tranziție spre monetăria romană.

Începînd din 157 î.e.n. denarul roman devine cea mai importantă monedă de argint a Mediteranei, așa încît nu se mai resimte necesitatea legendei ROMA — care va dispărea — pentru a fi recunoscută. Dar, totodată are loc o retarifiere a denarului, acum echivalent cu 16 ași, în loc de 10, precum și adoptarea sesterului ca unitate oficială în locul asului (10. *The Imperial Republic*). Treptat, începînd de la data amintită (157 î.e.n.), volumul producției monetare romane se va mări pînă la dimensiuni imense (vezi K. Hopkins, în *JRS*, 109, 1980, fig. 2), economia italică fiind capabilă să îl absoarbă în cea mai mare parte; însă, între 89–86 î.e.n. se operează o reducere a argintului din denar, care nu va fi remediată decît din 86 î.e.n., probabil urmată și de alte reduceri periodice de cite ori statul roman se va afla în fața vreunei dificultăți financiare cu prilejul războaielor civile; așa se explică de ce prin legea lui M. Livius Drusus se instituie emiterea oficială, de către stat, a monedelor *fourrées* (8 părți de bronz la una de argint), iar, de fapt, *Lex Cornelia de falsis*, contrar altor opinii, urmărea să forțeze acceptarea unor asemenea monede (13. *The Years of Crisis: Italy*). Apoi, spre mijlocul secolului I î.e.n., moneda romană va cunoaște o tot mai mare răspîndire, din Spania și Gallia pînă în Siria și Cipru sistemul monetar roman devenind cu rapiditate predominant (14. *The Years of Crisis: The Empire*).

Cu mult interes am citit și capitolul intitulat *The Balkan Question* (15), unde au fost tratate problemele numismatice locale și romane în contextul istoric dat. În primul rînd, ne atrage atenția argumentația și explicația dată expansiunii monetare a celor două cunoscute cetăți de la Marea Adriatică, Apollonia și Dyrrhachium, într-o lungă perioadă cuprinsă între sfîrșitul secolului III î.e.n. și aproximativ 50 î.e.n. Astfel, la sfîrșitul secolului III î.e.n. și începutul secolului II î.e.n., prezența militară romană în Grecia a fost susținută chiar de asemenea emisiuni, iar după 167, prin intermediul aceluiași monede, *latifondisti* din Epirus își procură din bazinul dunărean sclavi necesari dezvoltării pe scară largă a creșterii vitelor. De asemenea, după cum încearcă să dovedească M. Crawford, drept urmare a celor de mai sus, în Peninsula Balcanică se conturează acum două zone, una de folosire a sclavilor și alta, de producere a lor (!). Reproducînd demonstrația și argumentele sale mai vechi (*JRS*, 117, 1977), autorul — pornind de la numărul neașteptat de mare al descoperirilor de denari republicani din Dacia, eșalonați

între 130 și 31 î.e.n. —, respinge posibilitatea ca o parte din monedele romane de argint, găsite în Dacia, să fi fost produsă local (imitații), masiva cantitate de denari republicani de aici provenind din import, mai ales de la sfîrșitul secolului I î.e.n. Varietatea mare de monede, avînd standarde ponderale diferite, care circulă la nord de Dunăre în secolele IV–I î.e.n., emiterea de piese locale numai pentru o scurtă perioadă de timp (? !), asocierea bijuteriilor și monedelor în cadrul aceluiași descoperiri, precum și lipsa micilor nominaluri, constituie argumentele folosite de către Michael Crawford pentru a susține inexistența unei economii de piață în această zonă; se mai sugerează că numerarul existent era folosit mai mult în stare brută, pregătind abia drumul pentru a ajunge și o măsură a valorii. De aceea, se consideră că monedele se foloseau mai ales pentru schimburi de daruri și plăți, rolul lor fiind acela de a defini și spori statutul aristocrației locale și a celor apropiați acesteia. Din acest punct de vedere, M. Crawford se situează pe o poziție diametral opusă celei a majorității cercetătorilor români, care văd originile monetăriei geto-dace în dezvoltarea unei producții locale de mărfuri (p. 229, nota 28); nici sosirea denarilor republicani, care au înlocuit „celelalte monede (grecești și autohtone), nu semnifică existența micului schimb”, în Italia și țările mediterane tezaurele avînd un șir neîntrerupt de emisiuni pînă la ultima piesă, ceea ce indică un contact regulat cu sursa de aprovizionare (n.n. dar acesta poate fi verificat numai în cazul tezaurelor de circulație !), pe cînd, în Dacia, de obicei, tezaurele prezintă mari și variate discontinuități. De aceea, numismatul englez crede că există motive temeinice pentru sosirea denarilor republicani la Dunărea de Jos, unde în mică măsură au putut circula chiar sub formă de monedă, dar nu vede nici o legătură între acest proces și dezvoltarea economiei dacice, existența unei economii monetare geto-dace în secolul I î.e.n. fiind „the purest fantasy”. Mergînd pe această cale, autorul respinge ipoteza unui comerț intens dintre Dacia și lumea mediteraneană, deși, chiar în istoriografia românească, demult s-a luat atitudine împotriva unor asemenea concepte modernizatoare. În același timp, de această dată, în chip justificat, M. Crawford demonstrează netemeinicia unor ipoteze, care atribuie venirea denarilor din anii 80 î.e.n. în Dacia, angajărilor de mercenari sau a emisiunilor lui Marcus Antonius, prin plata efectuată dacilor de către adversarul lui Augustus pentru ajutorul dat în preajma și în timpul luptei de la Actium. În fine, se respinge și probabilitatea ca tezaurele să fie îngropate imediat după data ultimei monede, chiar în cazul depozitelor din Italia: și cu atît mai mult pentru cele din Dacia —, deși ne surprinde faptul că, de obicei, atît de bine informatul cercetător nu amintește în acest sens și cercetările românești, care după cum avem convingerea, sînt bine cunoscute. Originea acestui aflus de monedă romană de argint nu poate fi căutată, crede M. Crawford, decît în comerțul cu sclavi daci și a căruia maximă amploare o plasează pe la mijlocul secolului I î.e.n. Însă, prin acest mod de a judeca lucrurile, savantul englez se îndepărtează chiar de premisele cercetării sale, care — așa cum aminteam — nu admit îngroparea tezaurelor decît la un oarecare timp după monedele *terminus post quem*; cu acest prilej, observăm din nou cum, probabil din dorința de a rămîne credincios tezei sale mai vechi despre comerțul daco-roman cu sclavi, nu folosește nici de această dată explicațiile mai logice, în consens cu datele istorice, arheologice și numismatice ale cercetătorilor români despre proveniența și pătrunderea denarilor romani republicani în Dacia. Pentru a sprijini ipoteza sa cu noi argumente, autorul — socotînd că o descoperire de azi semnifică o prezență de o mie de ori mai mare în antichitate — și pornind de la cei peste 25 000 de denari republicani înregistrați pînă acum, din Dacia, ajunge la concluzia că cifra reală a exemplarelor care au circulat a fost de 25 000 000, la care pot fi adăugați încă 25 000 000, ceea ce dă în total 50 000 000; cei 25 000 000 denari alăturați suplimentar ar reprezenta piesele topite pentru diferite destinații, încă din vechime. Această sumă constituie contravaloarea a aproximativ 30 000 sclavi pe an, ceea ce ar reprezenta un lot substanțial din cei circa 2 000 000 sclavi existenți pe atunci în Italia; necesitățile anuale ale peninsulei, în vremea la care ne referim, erau de 100 000, din comerț provenind 50 000, iar restul datorîndu-se creșterii naturale. Trecînd peste aceste calcule, care ni se par a avea un mare

romană acoperă intens tot acest spațiu. Autorul distinge, în cadrul acestui cadru cronologic, patru mari etape: I. din primele decenii ale secolului II e.n. până la mijlocul secolului III e.n., cu numeroase și bogate descoperiri monetare care ating apogeul în timpul domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius; II. a doua etapă durează de la Philippus I Arabs până la începutul domniei lui Constantin cel Mare, când numărul monedelor găsite scade foarte mult; III. această etapă începe odată cu domnia lui Constantin I și se încheie în vremea lui Constantius II, când se înviorază substanțial circulația monetară; IV. în ultimul sfert al secolului IV și începutul secolului V e.n., sporadic, mai apar solizi, însă care nu reflectă decât legăturile lumii romane cu autoritatea hunică.

De la sfârșitul secolului IV până la începutul secolului VI, dr. A. A. Nudel'man constată existența unei alte perioade nemonetare (perioada a 2-a nemonetară, a 4-a, în general), fără a se încerca găsirea vreunei explicații acestui fenomen. La rindul nostru, socotim necesar să amintim că această perioadă corespunde generalizării economiei naturale în întreaga Europă, ca și unei degradări generale a vieții economice, politice și culturale în tot Imperiul Roman, dar mai ales în cel de Apus, — la care vor contribui și o serie de invazii devastatoare, care vor distruge aproape definitiv ultimele rămășițe de viață urbană și de legături comerciale. Menținerea și consolidarea Imperiului Roman de Răsărit, ca și reforma monetară a lui Anastasius, vor duce la o înviorare a vieții orășenești și a economiei financiare în această parte a Europei (ca și în tot răsăritul Mării Mediterane).

A cincea perioadă (începutul secolului VI — prima treime a secolului VII e.n.) constă din câteva monede bizantine, mai ales — de bronz, pătrunse doar pe Dunăre și Nistru.

O a treia perioadă nemonetară coincide cu a șasea perioadă mare, între a doua treime a secolului VII și primul sfert al secolului X.

Perioada a 7-a (primul sfert al secolului X — sfârșitul secolului XII/începutul secolului XIII) reprezintă o a doua etapă de circulație a monedei bizantine. Ea se caracterizează de asemenea, printr-o prezență sporadică a pieselor de bronz,

mai ales în jumătatea sudică a spațiului Prut—Nistru; odată cu aceste monede, în secolele X—XI, în centrele cvasi-urbane de la Alcedar și Echimăuți se ivesc și emisiuni arabe (kufite), iar în partea nordică, la începutul secolului XIII, la Hotin, s-au găsit monede vest-europene. Semnalarea unor asemenea descoperiri constituie noi dovezi în sprijinul atestării rolului de tranzit pe care-l juca acest spațiu între răsărit și apus, ca și între sud și nord.

În secolul XIII, potrivit cu opinia lui A. A. Nudel'man, a 8-a perioadă coincide cu a patra perioadă nemonetară.

Perioada a 9-a, de la începutul secolului XIV până la sfârșitul deceniului 60 al secolului XIV, se ilustrează prin circulația monedei tătarăști (djucide), iar cea de-a 10-a reprezintă iarăși o perioadă nemonetară (a 5-a), fiind datată între începutul deceniului 70 al secolului XIV și sfârșitul secolului XIV/începutul secolului XV.

În ansamblu, „Studiul istoric al circulației monetare în regiunea dintre Prut și Nistru” este o lucrare bine documentată, cu multe date noi, deosebit de utile pentru cei care se ocupă de moneda antică și bizantină. În această ordine de idei, credem că trebuie subliniat faptul, că spațiul amintit este singurul din Uniunea Sovietică, care s-a bucurat, până acum, de realizarea unui repertoriu complet pentru categoriile monetare menționate, ca și de o analiză corespunzătoare a circulației monetare. Deși periodizarea lui A. A. Nudel'man nu ne-a convins, deoarece ține seama numai de datele de emisie ale monedelor — care așa cum arătam, nu corespund cu cele ale circulației reale —, mai mult, fără a lua în considerare și contextul arheologico-istoric al descoperirilor (nu sînt precizați eventualii posesori ai acestor monede), totuși, socotim necesar să soatem în evidență încheierile la care ajunge — de multe ori, critice — și care constituie realizări importante și folositoare pentru numismatică în general; comparațiile făcute continuu cu informațiile oferite de regiunea dintre Carpați și Prut — ridică și mai mult gradul de utilitate a acestei lucrări pentru numismatică noastră, în special.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

NOI CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CIVILIZAȚIEI ROMANICE ȘI VECHI ROMÂNEȘTI LA EST DE CARPAȚI

Între marile realizări ale istoriografiei noastre, din ultimele decenii, se evidențiază și cele privind cunoașterea procesului de formare a poporului român, a continuității sale neîntrerupte în spațiul carpato-dunărean-pontic. În acest context, preocupări deosebite au avut drept obiectiv evidențierea realităților arheologice din regiunile de la est de Carpați, fapt ce a permis conturarea unui tablou istoric veridic al evoluției societății omenești din acest teritoriu și concluzia, temeinic argumentată științific, că acest spațiu geografic a făcut parte integrantă din aria etnogenezei românilor și a continuității lor de viață neîntreruptă.

Cercetarea istorico-arheologică privind realitățile etno-culturale din spațiul de la est de Carpați în a doua jumătate a mileniului I e.n., a înregistrat, în ultimii ani, apariția unor noi studii de sinteză și lucrări monografice. Din ultima categorie se impun atenției două contribuții, apărute în 1984, datorate arheologului și istoricului Dan Gh. Teodor, cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, specialist cunoscut și apreciat în țară și străinătate pentru strădaniile sale de a reconstitui istoria și civilizația celei de-a doua jumătăți a mileniului I e.n. din spațiul carpato-dunărean-pontic și în special din regiunile de la est de Carpați ale României.

Prima monografie, intitulată *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana—Suceava*, apărută în Editura Academiei R. S. România, București, 1984 (78 p. text + 49 planșe ilustrând un bogat material arheologic + un indice general), are drept obiectiv

prezentarea integrală a rezultatelor cercetărilor arheologice, efectuate în anii 1962—1974, în așezarea, din secolele V—VII e.n., de la Botoșana, județul Suceava.

În literatura istorico-arheologică românească se folosește de mulți ani conceptul de cultură Costișa-Botoșana pentru a defini cultura materială și spirituală aparținând populației autohtone din Moldova în secolele V—VII e.n. Prin publicarea studiului monografic asupra așezării de la Botoșana, avem, pentru prima dată în față, prezentate și analizate, totalitatea atributelor intrinseci ale culturii Costișa-Botoșana. Amploarea cercetărilor de la Botoșana, dezvelirea unui mare număr de locuințe (31 descoperite prin cercetări sistematice, la care se adaugă cel puțin 10 locuințe semnalate cu ocazia unor lucrări de interes obștesc), inventarul relativ bogat și deosebit de concludent, interesantele realități stratigrafice între care și suprapunerile unor complexe de locuire, fac din așezarea de la Botoșana, cel mai important complex arheologic pentru definirea culturii Costișa-Botoșana, și, în stadiul actual al cercetărilor arheologice, pentru cunoașterea realităților etno-culturale de la est de Carpați în secolele V—VII e.n.

Studiul monografic asupra așezării de la Botoșana, deschis printr-o succintă, dar consistentă în observații, „Introducere” în care se prezintă câteva date asupra săpăturilor arheologice de la Botoșana, integrarea acestora și evidențierea locului ocupat în ansamblul cercetărilor din Moldova privind secolele V—VII, este structurat în patru capitole, urmate de un rezumat în limbă franceză.

În capitolul I, „Cadrul geografic al așezării. Stratigrafia, metoda de săpătură”, sint prezentate câteva date absolut necesare pentru cunoașterea cadrului natural, numeroasele vestigii arheologice ce evidențiază permanenta locuire în zonă, reținându-se în primul rând, pentru importanța și semnificația lor, cele privind epoca formării poporului român. Ca și în alte regiuni ale Moldovei, sau ale spațiului carpato-dunărean-pontic în general, și în zona așezării de la Botoșana se constată o „mișcare” a așezărilor din secolele III–VIII, în sensul că unele așezări încetează la un moment dat, apărind însă altele noi în apropiere. Și în zona așezării de la Botoșana se confirmă observația făcută pentru alte regiuni că aceste „mișcări” sau pendulări, determinate de factori climatici și economici, sau uneori de cauze politico-militare, s-au circumscris unei stabilități microzonale. Deci, nu este vorba de părăsiri de teritoriu, depopulări sau viduri demografice, ci de o permanentă locuire autohtonă, ce se evidențiază cu claritate la nivelul tuturor microregiunilor și regiunilor, și în ansamblu la nivelul întregului spațiu carpato-dunărean-pontic.

Prezentându-se metoda de săpătură, importante observatii stratigrafice, precum și alte detalii arheologice se evidențiază că în așezarea de la Botoșana s-au putut delimita clar două etape de locuire, una din secolele V–VI e.n., iar a doua din secolele VI–VII e.n. Observațiile atente făcute în timpul săpăturilor arheologice, analiza atributelor intrinseci a materialelor descoperite a făcut posibilă „încadrarea cronologică a fiecărui complex de locuire, putându-se totodată urmări evoluția în timp a așezării, structura și întinderea ei, elemente de o mare însemnătate pentru studiul corect al organizării social-economice a obștii țărănești daco-romane din perioada primului mileniu al e.n., în general, nu numai de la est de Carpați, ci și din întreg teritoriul de etnogenază românească” (p. 20).

Capitolul al II-lea al lucrării, „Complexele de locuire și anexele gospodărești”, este consacrat prezentării cu minuție, în ordinea descoperirii, a tuturor locuințelor și anexelor gospodărești. Se fac observații interesante asupra tipurilor de locuințe, sistemului de construcție a locuințelor, a instalațiilor pentru foc etc. Se rețin numeroase observații, precum constatarea că toate locuințele din prima fază (sec. V–VI) se adâncesc mai mult în pământ, că „în absolut toate cazurile locuințele date mai timpuriu au fost distruse prin incendiu” (p. 44). Poate era mai potrivit ca locuințele să fi fost prezentate pe etape cronologice, în felul acesta s-ar fi deosebit mai ușor elementele caracteristice pentru tipurile de locuințe din fiecare din cele două etape din evoluția așezării de la Botoșana. În aceeași ordine de idei, considerăm că s-ar fi convenit o mai amplă comentare a observațiilor privind dispariția prin incendiu a tuturor locuințelor din prima fază de locuire. Date interesante sînt desprinse și din prezentarea anexelor gospodărești, reținind atenția, în mod deosebit, dovezile puse în legătură cu prelucrarea metalelor și respectiv cu existența unor „locuințe-atelier”.

În capitolul III, „Inventarul complexelor de locuire”, este prezentat pe etape cronologice, întregul inventar arheologic mobil, descoperit la Botoșana, degajându-se în cele din urmă trăsăturile caracteristice de bază care definesc cultura de tip Costișa-Botoșana, respectiv civilizația romanică, specifică spațiului est-carpatic în secolele V–VII. Sint prezentate uneltele descoperite, reținind atenția importante dovezile de practicare a agriculturii, a unor meșteșuguri, între care și prelucrarea metalelor. Pe larg este analizată ceramica, categorie de material arheologic deosebit de importantă pentru definirea culturii materiale din epoca respectivă și pentru unele concluzii de ordin etnic și istoric.

Din analiza inventarului arheologic se degajă clar ponderea mai mare a elementelor autohtone, permanentele legături cu lumea și civilizația bizantină, precum și faptul că în etapa a doua din existența așezării de la Botoșana, alături de elemente de tradiție și factură autohtonă apar și materiale de factură slavă arhaică.

Capitolul IV, „Concluzii”, prilejuiește autorului încheierii deosebit de importante asupra cercetărilor de la Botoșana și în general asupra epocii secolelor V–VII din Moldova. Astfel, pe baza tuturor datelor obținute prin cercetările de la Botoșana, coroborate cu datele obținute prin investigarea altor așezări, precum cele de la Costișa-Mănoaia, Bacău-

Curtea Domnească, Davideni-Neamț, Nicolina-Iași, Dodești-Vaslui, Izvoare-Bahna etc., se conchide că limita cronologică inferioară pentru cultura Costișa-Botoșana poate fi plasată în al treilea sfert al secolului al V-lea, iar limita superioară a primei faze de locuire de la Botoșana poate fi situată aproximativ pe la mijlocul secolului al VI-lea e.n. În ce privește limita superioară a celei de a doua faze de locuire de la Botoșana, aceasta, susține autorul, poate fi plasată în jurul anului 600 e.n. În legătură cu data de început și de sfârșit a fazei a doua a culturii Costișa-Botoșana, s-ar fi impus o mai bogată argumentare și nuanțare, cu atât mai mult cu cit unii arheologi străini mereu datează mai timpuriu începutul acestei etape, respectiv coboară data prezenței primelor elemente de cultură slavă în spațiul est-carpatic al României. Cît privește sfârșitul culturii Costișa-Botoșana, considerăm că în mod special unele materiale de la Botoșana și mai ales datele din alte așezări din Moldova lasă deschisă posibilitatea de prelungire a datei superioare a acestei culturi cu câteva decenii după anul 600. Credem, pe baza unor cercetări din partea central-vestică a Moldovei, că același aspect cultural, de tip Costișa-Botoșana tirziu, se menține cel puțin două-trei decenii după anul 600 (respectiv după anul 602). Transformările în cultura materială, mai ales în ce privește ceramica, element important în definirea caracteristicilor culturii din epoca în discuție, se produc lent, modificările se impun și generalizează după câteva decenii. Fără îndoială că cercetările viitoare vor aduce noi date cu privire la problema în discuție, concluziile autorului monografiei se bazează pe observațiile asupra materialelor arheologice de la Botoșana, unul din siturile arheologice în care s-au făcut cercetări de mai mare amploare.

Analiza conținutului culturii materiale de tip Costișa-Botoșana, apropierea cu aspectele culturale din celelalte regiuni ale spațiului carpato-dunărean-pontic (culturile Ipotești Cindești și Bratei), evidențiind unitatea etno-culturală din tot acest spațiu în care s-a desăvîrșit etnogeneza românilor. Cercetarea arheologică a evidențiat, pentru secolele V–VII, în tot spațiul carpato-dunărean-pontic „o civilizație unitară și originală de evidentă factură romană tirzie” (p. 70). La fundamentarea științifică a acestei concluzii rezultatele cercetărilor arheologice de la Botoșana au avut un rol deosebit de important.

Autorul monografiei combate tendințele de ignorare sau mistificare a realităților arheologice din spațiul est-carpatic al României, încercările, mai vechi sau mai noi, de a atribui cultura Costișa-Botoșana gepizilor sau slavilor. Cum nimic nu poate fi pus pe seama gepizilor din conținutul culturii Costișa-Botoșana, autorul arată, în spiritul adevărului științific, că în a doua fază a așezării de la Botoșana, ca și în alte așezări contemporane din Moldova, către sfârșitul secolului al VI-lea apar și elemente de cultură slavă arhaică. Dar numeroase argumente științifice evidențiază faptul că în momentul impactului slav cultura Costișa-Botoșana era deja formată și consolidată, așa încît elementele culturii slave răsăritene de tip Korceak și Penkovka nu se vor putea impune, acestea topindu-se treptat în contextul culturii romanice și ulterior vechi românești.

Amintind de încercările unor istorici străini de a atribui, în mod greșit și tendențios, cultura Costișa-Botoșana gepizilor sau slavilor, considerăm că pentru a face mai larg cunoscute rezultatele cercetărilor de la Botoșana în străinătate s-ar fi impus prezentarea rezumatului și în alte limbi de circulație, ne gîndim în primul rând la limba rusă și germană. Mai mult chiar, considerăm că ar fi necesară traducerea integrală a lucrării într-o limbă străină de mare circulație.

Nu putem încheia prezentarea monografiei consacrate așezării de la Botoșana fără a menționa valoarea documentară a ilustrației, bine realizată (multe desene), care se constituie într-un suport solid al concluziilor istorice.

Monografia așezării din secolele V–VII de la Botoșana, așteptată cu legitim interes de specialiștii români, este o lucrare care prin încheierile de ordin istoric se adresează unor cercuri mai largi de cititori, tuturor celor interesați de cunoașterea științifică a realităților etno-culturale din spațiul de la est de Carpați în secolele V–VII e.n., epocă extrem de importantă în evoluția și încheierea procesului de formare a poporului român.

În capitolul I, „Cadrul geografic al așezării. Stratigrafia, metoda de săpătură”, sint prezentate câteva date absolut necesare pentru cunoașterea cadrului natural, numeroasele vestigii arheologice ce evidențiază permanenta locuire în zonă, reținându-se în primul rând, pentru importanța și semnificația lor, cele privind epoca formării poporului român. Ca și în alte regiuni ale Moldovei, sau ale spațiului carpato-dunărean-pontic în general, și în zona așezării de la Botoșana se constată o „mișcare” a așezărilor din secolele III–VIII, în sensul că unele așezări încetează la un moment dat, apărind însă altele noi în apropiere. Și în zona așezării de la Botoșana se confirmă observația făcută pentru alte regiuni că aceste „mișcări” sau pendulări, determinate de factori climatici și economici, sau uneori de cauze politico-militare, s-au circumscris unei stabilități microzonale. Deci, nu este vorba de părăsiri de teritoriu, depopulări sau viduri demografice, ci de o permanentă locuire autohtonă, ce se evidențiază cu claritate la nivelul tuturor microregiunilor și regiunilor, și în ansamblu la nivelul întregului spațiu carpato-dunărean-pontic.

Prezentându-se metoda de săpătură, importante observatii stratigrafice, precum și alte detalii arheologice se evidențiază că în așezarea de la Botoșana s-au putut delimita clar două etape de locuire, una din secolele V–VI e.n., iar a doua din secolele VI–VII e.n. Observațiile atente făcute în timpul săpăturilor arheologice, analiza atributelor intrinseci a materialelor descoperite a făcut posibilă „încadrarea cronologică a fiecărui complex de locuire, putându-se totodată urmări evoluția în timp a așezării, structura și întinderea ei, elemente de o mare însemnătate pentru studiul corect al organizării social-economice a obștii țărănești daco-romane din perioada primului mileniu al e.n., în general, nu numai de la est de Carpați, ci și din întreg teritoriul de etnogenează românească” (p. 20).

Capitolul al II-lea al lucrării, „Complexele de locuire și anexele gospodărești”, este consacrat prezentării cu minuție, în ordinea descoperirii, a tuturor locuințelor și anexelor gospodărești. Se fac observații interesante asupra tipurilor de locuințe, sistemului de construcție a locuințelor, a instalațiilor pentru foc etc. Se rețin numeroase observații, precum constatarea că toate locuințele din prima fază (sec. V–VI) se adăscesc mai mult în pământ, că „în absolut toate cazurile locuințele date mai timpuriu au fost distruse prin incendiu” (p. 44). Poate era mai potrivit ca locuințele să fi fost prezentate pe etape cronologice, în felul acesta s-ar fi detasat mai ușor elementele caracteristice pentru tipurile de locuințe din fiecare din cele două etape din evoluția așezării de la Botoșana. În aceeași ordine de idei, considerăm că s-ar fi convenit o mai amplă comentare a observațiilor privind dispariția prin incendiu a tuturor locuințelor din prima fază de locuire. Date interesante sînt desprinse și din prezentarea anexelor gospodărești, reținînd atenția, în mod deosebit, dovezile puse în legătură cu prelucrarea metalelor și respectiv cu existența unor „locuințe-atelier”.

În capitolul III, „Inventarul complexelor de locuire”, este prezentat pe etape cronologice, întregul inventar arheologic mobil, descoperit la Botoșana, degajîndu-se în cele din urmă trăsăturile caracteristice de bază care definesc cultura de tip Costișa-Botoșana, respectiv civilizația romanică, specifică spațiului est-carpatic în secolele V–VII. Sint prezentate uneltele descoperite, reținînd atenția importante dovezile de practicare a agriculturii, a unor meșteșuguri, între care și prelucrarea metalelor. Pe larg este analizată ceramica, categorie de material arheologic deosebit de importantă pentru definirea culturii materiale din epoca respectivă și pentru unele concluzii de ordin etnic și istoric.

Din analiza inventarului arheologic se degajă clar ponderea mai mare a elementelor autohtone, permanentele legături cu lumea și civilizația bizantină, precum și faptul că în etapa a doua din existența așezării de la Botoșana, alături de elemente de tradiție și factură autohtonă apar și materiale de factură slavă arhaică.

Capitolul IV, „Concluzii”, prilejuiește autorului încheierii deosebit de importante asupra cercetărilor de la Botoșana și în general asupra epocii secolelor V–VII din Moldova. Astfel, pe baza tuturor datelor obținute prin cercetările de la Botoșana, coroborate cu datele obținute prin investigarea altor așezări, precum cele de la Costișa-Mănoaia, Bacău-

Curtea Domnească, Davideni-Neamț, Nicolina-Iași, Dodești-Vaslui, Izvoare-Bahna etc., se conchide că limita cronologică inferioară pentru cultura Costișa-Botoșana poate fi plasată în al treilea sfert al secolului al V-lea, iar limita superioară a primei faze de locuire de la Botoșana poate fi situată aproximativ pe la mijlocul secolului al VI-lea e.n. În ce privește limita superioară a celei de a doua faze de locuire de la Botoșana, aceasta, susține autorul, poate fi plasată în jurul anului 600 e.n. În legătură cu data de început și de sfîrșit a fazei a doua a culturii Costișa-Botoșana, s-ar fi impus o mai bogată argumentare și nuanțare, cu atît mai mult cu cît unii arheologi străini mereu datează mai timpuriu începutul acestei etape, respectiv coboară data prezenței primelor elemente de cultură slavă în spațiul est-carpatic al României. Cît privește sfîrșitul culturii Costișa-Botoșana, considerăm că în mod special unele materiale de la Botoșana și mai ales datele din alte așezări din Moldova lasă deschisă posibilitatea de prelungire a datei superioare a acestei culturi cu cîteva decenii după anul 600. Credem, pe baza unor cercetări din partea central-vestică a Moldovei, că același aspect cultural, de tip Costișa-Botoșana tirziu, se menține cel puțin două-trei decenii după anul 600 (respectiv după anul 602). Transformările în cultura materială, mai ales în ce privește ceramica, element important în definirea caracteristicilor culturii din epoca în discuție, se produc lent, modificările se impun și generalizează după cîteva decenii. Fără îndoială că cercetările viitoare vor aduce noi date cu privire la problema în discuție, concluziile autorului monografiei se bazează pe observațiile asupra materialelor arheologice de la Botoșana, unul din siturile arheologice în care s-au făcut cercetări de mai mare amploare.

Analiza conținutului culturii materiale de tip Costișa-Botoșana, apropierea cu aspectele culturale din celelalte regiuni ale spațiului carpato-dunărean-pontic (culturile Ipotești Cindești și Bratei), evidențînd unitatea etno-culturală din tot acest spațiu în care s-a desăvîrșit etnogeneza românilor. Cercetarea arheologică a evidențiat, pentru secolele V–VII, în tot spațiul carpato-dunărean-pontic „o civilizație unitară și originală de evidentă factură romană tirzie” (p. 70). La fundamentarea științifică a acestei concluzii rezultatele cercetărilor arheologice de la Botoșana au avut un rol deosebit de important.

Autorul monografiei combate tendințele de ignorare sau mistificare a realităților arheologice din spațiul est-carpatic al României, încercările, mai vechi sau mai noi, de a atribui cultura Costișa-Botoșana gepizilor sau slavilor. Cum nimic nu poate fi pus pe seama gepizilor din conținutul culturii Costișa-Botoșana, autorul arată, în spiritul adevărului științific, că în a doua fază a așezării de la Botoșana, ca și în alte așezări contemporane din Moldova, către sfîrșitul secolului al VI-lea apar și elemente de cultură slavă arhaică. Dar numeroase argumente științifice evidențiază faptul că în momentul impactului slav cultura Costișa-Botoșana era deja formată și consolidată, așa încît elementele culturii slave răsăritene de tip Korceak și Penkovka nu se vor putea impune, acestea topindu-se treptat în contextul culturii romanice și ulterior vechi românești.

Amintind de încercările unor istorici străini de a atribui, în mod greșit și tendențios, cultura Costișa-Botoșana gepizilor sau slavilor, considerăm că pentru a face mai larg cunoscute rezultatele cercetărilor de la Botoșana în străinătate s-ar fi impus prezentarea rezumatului și în alte limbi de circulație, ne gîndim în primul rînd la limba rusă și germană. Mai mult chiar, considerăm că ar fi necesară traducerea integrală a lucrării într-o limbă străină de mare circulație.

Nu putem încheia prezentarea monografiei consacrate așezării de la Botoșana fără a menționa valoarea documentară a ilustrației, bine realizată (multe desene), care se constituie într-un suport solid al concluziilor istorice.

Monografia așezării din secolele V–VII de la Botoșana, așteptată cu legitim interes de specialiștii români, este o lucrare care prin încheierile de ordin istoric se adresează unor cercuri mai largi de cititori, tuturor celor interesați de cunoașterea științifică a realităților etno-culturale din spațiul de la est de Carpați în secolele V–VII e.n., epocă extrem de importantă în evoluția și încheierea procesului de formare a poporului român.

A doua lucrare, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI–XI e.n. de la Dodești Vaslui*, Editura Junimea, Iași, 1984, 148 p. și ilustrație, semnată de Dan Gh. Teodor, este tot un studiu monografic în care se prezintă rezultatele cercetărilor arheologice din așezările aparținând secolelor VI – XI e.n. de la Dodești-Vaslui.

După o „Introducere” în care se prezintă un scurt istoric al descoperirilor arheologice din vatra satului Dodești, com. Vișoara, jud. Vaslui, în capitolul I al lucrării, intitulat „Descrierea așezărilor. Stratigrafia; metoda de săpătură”, se fac unele considerații asupra mediului geografic în care se situează așezările de la Dodești din secolele VI–XI, apoi se prezintă câteva date privind investigațiile arheologice efectuate.

În capitolul II este prezentată „Așezarea din secolele VI – VII e.n.” din sectorul Șipot I și II de la Dodești. După descrierea celor șase locuințe aparținând așezării din secolele VI–VII și prezentarea inventarului descoperit în fiecare complex, se face o analiză a diferitelor categorii de inventar, respectiv, unelte, obiecte de podobă și vestimentare, precum și a ceramicii. Analiza inventarului din complexele de locuire aparținând așezării din secolele VI–VII permite formularea unor concluzii de ordin etno-cultural și istoric. Dacă în general materialele analizate, prin caracterul lor, se încadrează în fondul cultural autohton, la Dodești, în secolele VI–VII, apar și obiecte de factură sau influență bizantină, precum și materiale, în primul rând ceramice, de factură slavă, caracteristice grupului slav de tip Korceak-Jitomir. Reține atenția absența cunoscutele țigăi de lut precum și în ansamblu puținul material de inventar aflat în complexele de locuire, fapt ce l-a determinat pe autor să considere că „așezarea ar fi putut fi evacuată organizat” (p. 45).

Vestigiile arheologice ce atestă o locuire autohtonă în secolele VIII–IX e.n., în punctele de la Călugăreasca și Șipot, sunt prezentate în capitolul al III-lea al lucrării, „Așezarea din secolele VIII–IX e.n.”. Autorul prezintă cele 19 locuințe, dintre care 18 de tip bordei și o locuință de suprafață, descoperite în punctele Călugăreasca (14 locuințe) și Șipot (5 locuințe), cu inventarul aflat în aceste locuințe. Sunt consemnate date semnificative, mergând până la detalii, asupra sistemului de construcție a locuințelor, instalațiilor de foc și a inventarului. Deosebit de importante sînt datele privind locuințele nr. 4 și mai ales nr. 15 considerate, pe baza unor dovezi convingătoare, locuințe-atelier. Este cazul să consemnăm și interesanta încercare de reconstituire a locuinței-atelier nr. 15 (fig. 27). Date interesante sînt înregistrate și cu prilejul prezentării cuptoarelor de copt piine, din secolele VIII – XI, situate în spațiul dintre locuințe, sau în afara perimetrului rectangular al locuinței și avînd doar gura în interiorul acesteia (ca de exemplu în cazul locuinței nr. 13). Menționăm că asemenea cuptoare, tot pentru piine, situate între locuințe sau în afara locuințelor și avînd doar gura în interiorul acestora, se întîlnesc și în epoca anterioară, fiind frecvente, de exemplu, în așezarea din secolele V–VII e.n. de la Davideni-Neamț.

Analiza inventarului, din așezările aparținînd secolelor VIII – IX de la Dodești, aduce noi date care îmbogățesc cunoștințele noastre despre cultura veche românească din spațiul de la est de Carpați.

În capitolul IV al lucrării, este prezentată „Așezarea din secolele X–XI e.n.” cercetată în sectorul Șipot I și II. Prezentarea detaliilor de construcție a celor șase locuințe dezvelite, a cuptoarelor din preajma locuințelor și a inventarului aflat în complexele de locuire, constituie o contribuție im-

portantă la cunoașterea culturii românești din secolele X – XI.

Întregul material prezentat și analizat în capitolele II, III și IV se constituie într-o temeinică argumentație științifică pentru concluziile de ordin istoric cuprinse în capitolul V, intitulat „Cercetările arheologice de la Dodești-Vaslui și importanța lor pentru continuitatea populației autohtone în regiunile sudice ale Moldovei în secolele VI – XI e.n.”. În primul rând este evidențiată continuitatea de locuire surprinsă pe platformele de la Șipot I și II și Călugăreasca, continuitate care pune în lumină o permanență de viață autohtonă în secolele VI – XI. Dacă avem în vedere faptul că în cele două puncte au fost dezvelite și vestigii de locuire din secolele II–III și IV–V e.n. (care urmează a fi publicate separat), rezultă că în vatra satului Dodești avem dovedită o continuitate de viață autohtonă neîntreruptă, de la dacii liberi din secolele II – III la românii din secolele VIII–XI. Concluziile istorice formulate sînt temeinic argumentate și prin bogata ilustrație, realizată numai în desen, fapt ce ridică cota valorică științifică a lucrării.

Ansamblul materialelor descoperite la Dodești pune în evidență prezența unei neîntrerupte pinze de populație autohtonă, care se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor dar și cu practicarea a numeroase meșteșuguri, între care cele legate de prelucrarea metalelor ocupau un loc important. Avem în cazul așezărilor de la Dodești, ca și în alte regiuni ale spațiului carpato-dunărean-pontic (Valea Budureasca-Prahova în Muntenia, microregiunile din zonele Bratei și Sighișoara în Transilvania, Izvoare-Bahna, jud. Neamț etc.) dovedită o continuitate neîntreruptă de viață a unor comunități autohtone, a căror cunoaștere permite o nuanțare a concluziilor istorice despre formarea poporului român în spațiul carpato-dunărean-pontic. Cercetările de la Dodești confirmă situația constatată în alte zone și anume că prezența elementelor alogene nu a putut întrerupe continuitatea de viață a autohtonilor și nici nu a spart unitatea romanică și apoi veche românească din spațiul carpato-dunărean-pontic.

Publicarea monografică a rezultatelor cercetărilor arheologice din așezările de la Botoșana–Suceava (sec. V – VII) și Dodești – Vaslui (sec. VI – XI e.n.) îmbogățește substanțial documentația științifică privind evoluția societății omenești din spațiul de la est de Carpați în secolele V – XI, vreme în care s-a desăvîrșit procesul etnogenezei românilor și s-a afirmat civilizația veche românească.

Dincolo de prezența temporară și sporadică a unor elemente alogene, cercetările de la Botoșana și Dodești pun în evidență prezența continuă și dominantă a civilizației romaneice în secolele V – VII și respectiv vechi românești în secolele VIII – XI, expresie a faptului că autohtonii nu numai că au fost mereu prezenți, dar și că tot ei au fost factorul hotărîtor al producției bunurilor materiale, al evoluției istorice din spațiul și timpul amintit. Întregind documentația istorico-arheologică, evidențiată și de rezultatele cercetărilor din alte numeroase așezări din Moldova, monografiile asupra așezărilor de la Botoșana și Dodești, rod al unor îndelungați ani de muncă depuși de arheologul și istoricul Dan Gh. Teodor, vin să argumenteze, în chip științific, includerea spațiului de la est de Carpați în aria în care s-a desfășurat etnogeneza românilor și în care au continuat să trăiască fără întrerupere în pofida vicisitudinilor istoriei. Cele două monografii, realizate de Dan Gh. Teodor, se înscriu ca reușite de prestigiu ale istoriografiei românești din ultimii ani.

IOAN MITREA

PROFESORUL MIRCEA PETRESCU DIMBOVIȚA LA 70 DE ANI

Profesorul dr. doc. Mircea Petrescu-Dimbovița, una din personalitățile de frunte ale arheologiei românești contemporane, a implinit de curind 70 de ani. Activind cu deosebită pasiune, dăruire și competență, timp de peste o jumătate de veac, ca profesor, savant și cetățean, el a fost întotdeauna un viu exemplu pentru numeroasele generații de tineri arheologi și istorici pe care i-a îndrumat și ajutat să contribuie la cunoașterea trecutului nostru multimilenar.

Născut în Galați la 21 mai 1915 într-o familie de intelectuali, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița își face studiile medii la liceul „V. Alecsandri” din aceeași localitate, pe care îl absolvă în 1933, apoi urmează cursurile Facultății de Litere și Filosofie (specialitatea istorie) a Universității din București, și, paralel, a Facultății de Drept. În 1937 devine licențiat în istorie și drept, iar în 1947 obține, în cadrul Universității din București, titlul de doctor în istorie, avându-l ca îndrumător pe prof. dr. docent Ion Nestor. În facultate a fost elevul profesorului Ion Andrieșescu la catedra de arheologie, unde încă din anul III de studii a funcționat ca asistent onorific. De asemenea, a avut ca profesori pe Nicolae Iorga, Scarlat Lambrino, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, D. Russo, Gh. Oprescu și R. Vulpe. Între anii 1937–1948 îndeplinește funcția de asistent onorific la catedra de preistorie și arheologie a Universității din București, iar din 1943 și până în 1948 ca asistent al Muzeului Național de Antichități.

În anul 1949 a fost numit conferențiar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, iar din 1956 și până în 1974, anul pensionării sale, profesor, predind cursurile generale de istoria veche a României și istoria societății primitive, precum și cursuri speciale din domeniul arheologiei. Din anul 1967 este doctor docent și conducător științific de doctorat în domeniul arheologiei și istoriei vechi a României. Între anii 1975–1976 a îndeplinit și funcția de decan al Facultății de istorie și filozofie din Iași.

Concomitent cu activitatea didactică, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița a depus și depune o muncă susținută și pasionantă în domeniul cercetării științifice. Din 1949 a activat ca cercetător științific principal, șef de sector și șef de secție la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași. Între anii 1956–1964 a fost director al Muzeului de Istorie a Moldovei, iar din 1964 și până în prezent, director al Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Munca fără preget pe care prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița a depus-o în îndelungata sa activitate, încrederea neșărnută în menirea nobilei sale profesii a dat roade bogate în decursul anilor, înscrind-l prin valoarea deosebită a contribuțiilor sale, printre cei mai de seamă cercetători ai arheologiei românești. În numeroase articole de specialitate, în monografii și cărți, în prelegerile universitare sau în comunicările prezentate la importante manifestări științifice din țară sau de peste hotare, a oferit date și interpretări noi, elucidând aspecte deloc sau insuficient cunoscute, lărgind considerabil sfera cunoașterii istoriei noastre străvechi.

Profesorul la prestigioasa Universitate din Iași, timp de peste trei decenii și jumătate, a insuflat multor generații de tineri pasiunea pentru arheologie, îndrumând pașii multora dintre ei către deslușirea tainelor trecutului nostru îndepărtat, creind astfel o adevărată școală de arheologie moldavă, ilustrată astăzi prin fructuoasa și valoroasa activitate a secției de istorie veche și arheologie din cadrul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Activind concomitent ca cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași, șef de secție și director, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița a inițiat, condus sau sprijinit concret, efectuarea a numeroase și importante șantiere arheologice, prin a căror rezultate știința arheologică românească a făcut însemnați pași înainte. Cu o largă și profundă înțelegere a adevărilor care se cereau scoase la iveală din negurile

aparent de nepătruns ale mileniilor, el a orientat temeinic cercetarea arheologică din regiunile de la est de Carpați care, de câteva decenii, prin valoarea descoperirilor, continuă să dețină un loc de frunte în arheologia românească. Numai așa a putut fi posibilă cunoașterea temeinică în aceste regiuni a splendidei civilizații cucuteniene, a epocii bronzului, a civilizației traco-geto-dacice și romane, a epocii de formare a poporului și limbii române, domenii în care școala arheologică ieșeană s-a impus în ultimile două decenii prin contribuții de mare valoare științifică, pe plan național și internațional.

De asemenea, apariția și impunerea ca una din cele mai valoroase publicații de specialitate, a revistei *Arheologia Moldovei* i se datorează în mare măsură prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița, ca și deschiderea primului muzeu de istorie a Moldovei, a organizării primului depozit modern de arheologie din țară, ca și inițierii unor prestigioase manifestări științifice la Iași în domeniul istoriei vechi și arheologiei.

Împreună cu profesorii N. Zaharia și Em. Zaharia a elaborat ampla monografie, intitulată *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea* (București, 1970), prima lucrare de acest gen de la noi din țară, fundamentală în studierea geografiei istorice din regiunile Moldovei. Zecilor de articole și studii, de mai mare sau mai mică întindere, tratind diferite aspecte ale epocii paleolitice, neolitice, bronzului sau a marilor migrații din mileniul I al e.n., li s-au adăugat lucrările monografice *Depozitele de bronzuri din România* (București, 1977) și volumul *Die Siedeln in Rumänien mit Corpus der jung und spätbronzezeitlichen Horte Rumänien* (München, 1978), lucrări de referință pentru cunoașterea epocii bronzului din România. De asemenea, cartea *Scurtă istorie a Daciei preromane* (Iași, 1978) constituie un veritabil și indispensabil compendiu de istorie veche a României.

Pe lângă cercetările de teren, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița a întreprins cercetări de documentare în majoritatea muzeelor din țară și în principalele institute de specialitate din Europa, precum și în R. P. Chineză, Mexic și SUA, predind lecții și ținind conferințe la universitățile din Viena, München, Istanbul, Leningrad, Freiburg, Graz, Bonn, Saarbrücken, Frankfurt, Roma, Padova etc. A prezentat rapoarte și comunicări la aproape toate congresele de specialitate din ultimile decenii.

Bogata activitate științifică, implicarea sa în realizarea marilor deziderate ale arheologiei românești, i-au adus prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița o meritată consacrare pe plan intern și internațional. În 1954 a fost distins cu titlul de Laureat al Premiului de Stat și în 1977 cu acela de Laureat al Premiului „V. Părvan” al Academiei R.S.R., precum și cu mai multe ordine și medalii ale R. S. României. În anul 1970 a fost ales membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice și membru în Prezidiul acestui for științific. În 1964 a fost ales membru în Comitetul Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice și în același an, membru al Institutului Italian de Pre și Protoistorie de la Florența. În 1977 a fost ales membru corespondent al Institutului Arheologic German.

Personalitate marcantă a istoriografiei noastre, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița continuă și astăzi să lucreze cu aceeași energie și pasiune din totdeauna, animat de o nedismințită dragoste pentru adevărul istoric, pe care l-a slujit o viață întreagă cu un exemplar efort și dăruire. La aniversarea celor 70 de ani de viață, elevii și colaboratorii săi îi urează ani mulți și deplină putere de muncă, pentru a continua, cu aceleași remarcabile rezultate anevoioasă muncă de investigare a trecutului nostru multi milenar.

DAN GH. TEODOR

IUDITA WINKLER

(1925—1985)

Ca întotdeauna, primim cu multă tristețe vestea trecerii în neființă a unui coleg. Ca întotdeauna, în asemenea clipe, rememorăm întâlnirile, discuțiile avute, corespondența etc. și, ca întotdeauna, se îndeplinește datoria morală a unui ultim cuvânt pentru cel dispărut.

Știrea despre sfârșitul prematur al Iuditei Winkler nu ar fi trebuit să ne surprindă în mare măsură, deoarece știam că suferea de o boală grea și nemiloasă, însă, totuși, cu toții speram că pericolul este mult mai îndepărtat. Dar iată, ireparabilul s-a produs și, din nou, un coleg cu multe merite a fost smuls dintre noi; dar, deși nu-l vom mai vedea vreodată, gândurile noastre nu-l vor părăsi, mai cu seamă când ne vom apleca asupra paginilor care-i aparțin.

Iudita Winkler s-a născut la 10 ianuarie 1925 în Cluj, orașul unde și-a trăit cei mai mulți ani ai scurtei sale vieți și pe care l-a iubit atât de mult. Din nefericire, copilăria sa — care trebuia să se desfășoare normal — a fost mutilată de ororile războiului și fascismului. Deportată la Auschwitz — Wüstegiersdorf, a avut marea șansă să revină, cu toate că timpul cât a stat în lagăr, nu a trecut fără a-i marca sănătatea. Abia după ce a revenit la Cluj, Iudita Winkler și-a putut continua cursurile liceale și, apoi, urma studiile la Facultatea de Istorie a Universității „V. Babeș”, pe care a absolvit-o în anul 1952. Remarcată în anii de studenție, încă din 1951 — când era studentă în anul IV — a fost numită preparator la Institutul de Istorie și Arheologie al Filialei Cluj a Academiei. De-a lungul anilor de studenție, a beneficiat de îndrumarea competentă a unei valoroase pleiade de profesori ai renumitei școli clujene, dintre care amintim pe Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Kurt Horedt, I. I. Russu, precum și mulți, mulți alții. Antrenată în munca de cercetare, participantă la lucrările multor șantiere arheologice, tinăra absolventă a fost atrasă încă din acei ani de istorie antică, specializându-se în numismatică și arheologia dacică și romană. Încă din vremea primilor săi pași pe calea dificilă a cercetării, I. Winkler s-a făcut remarcată prin puterea sa de muncă, dorința de a fi permanent la curent cu ultimele apariții bibliografice românești și străine, ca și prin curajul de a aborda cu multă tenacitate subiecte dintre cele mai spinoase, cum ar fi despre monedele de tip Koson sau cele ale Provinciei Dacia.

În urma unei munci asidue și cu rezultate dintre cele mai însemnate, I. Winkler a devenit cercetător și apoi cercetător principal, iar în anul 1966, la Universitatea din București și-a susținut cu mult succes teza de doctorat, cu tema „Circulația monetară în Dacia romană”. Au urmat alți ani de muncă — petrecuți pe șantiere sau în biblioteci —, dar au venit și alții, când colții neîndurători ai bolii au început tot mai mult să se arate. Numai dragostea față de profesiunea sa — legată de istoria noastră antică — a rămas la fel de statornică și credem că aceasta i-a dat noi surse de rezistență fizică și morală. Ultimele sale studii publicate, ca și altele, concepute până în ultimele clipe — și care urmează încă să vadă lumina tiparului —, constituie dovezi neîndoioase în sprijinul celor afirmate mai sus.

Prezență activă la numeroase sesiuni de comunicări din țară și de peste hotare, I. Winkler a fost membră a Societății Române de Numismatică și a Societății de Studii Clasice.

Dar, ceea ce a caracterizat-o cel mai mult pe I. Winkler — după părerea mea —, au fost calitățile sale de luptător, care au susținut-o atîta în anii grei ai războiului și lagărului, ca și în timpul dedicat cercetării asidue a trecutului nostru sau, în sfîrșit, în vremea din urmă, cînd continua să lucreze, deși diagnosticul unei boli incurabile îi era de acum cunoscut. Și în susținerea opiniilor sale științifice dovedea o combativitate, care-și trăgea esența din aceleași trăsături de caracter; dar, de asemenea, am văzut-o pe Iudita Winkler cînd, cu eleganță, știa să-și retragă o teză care nu mai putea fi susținută.

Sfîrșitul Iuditei Winkler, la 26 martie 1985, ne-a impresionat mult, dar ne-a înclinat totodată și spre a ne aminti discuțiile avute, participările comune la diferite sesiuni sau diversele alte momente cînd ne-am întîlnit. Abia în asemenea clipe ne dăm seama, așa cum s-a întîmplat și acum, de greutatea pierderii pe care o suferă știința în general și noi, în special. Însă, dacă implacabilul nu este totdeauna consolator, credința în viabilitatea unei creații ne poate deveni și în acest ceas încurajatoare — fapt de care sîntem conștienți și în ceea ce o privește pe fosta noastră colegă.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

LISTA LUCRĂRILOR

1. *Expansiunea economică a Romei în Dacia înainte de cîmpul de luptă ei*, în *SRIR*, 1, 1954, p. 147—158.
2. *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ Cluj*, 6, 1955, 1—2, p. 13—180.
3. *Tezaurul de monede romane republicane de la Satu-Nou (reg. Oradea)*, în *SCN*, 1, 1957, p. 79—112.
4. *Descoperiri de monede antice în Transilvania*, în *SCN*, 2, 1958, p. 401—412.
5. *O mincih Daku a Getu*, în *Numismatichy Sbornik*, 5, 1958, p. 5—43.
6. *Ștanțele și stilul monedelor daco-getice*, în *Apulum*, 7/1, 1958, p. 209—228.
7. *Considerații cu privire la valoarea antoninianului*, în *OmD*, București, 1960, p. 567—573.
8. *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pop Szatmari (1747—1812)*, în *SCN*, 3, 1960, p. 433—447.
9. *Note despre colecția monetară a lui Daniel Lészay*, în *SCN*, 3, 1960, p. 451—463.
10. *Poziția lui Tacitus față de armată, popor și provincii*, în *StCl* 4, 1962, p. 245—274 (în colaborare).
11. *Kemény Lőszey éremgyűjteménye és numizmatikai érdeklődése*, în *NK*, 62—63, 1963—1964, p. 59—72.
12. *Despre circulația monetară la Porolissum*, în *ActaMN*, 1, 1964, p. 215—223.
13. *Circulația monetară la Apulum*, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 215—256.
14. *Tezaurul de monede romane de la Sălașuri (r. Tg. Mureș, reg. Mureș — Autonomă Maghiară)*, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 269—294 (în colaborare).
15. *Monede poloneze din secolele XV—XVIII în Transilvania*, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 197—211 (în colaborare).
16. *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-getilor*, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 75—89.
17. *Der Goldmünzverkehr in Dazien*, în *Sbornik Filoz. Fak. Univ. Komenského*, 17 (6), 1966, p. 35—48.
18. *Über dako-getische Münzschatze*, în *AAC*, 8, 1966, 1—2, p. 83—110.
19. *Schatzfunde römi-cher Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în *JNG*, 17, 1967, p. 123—156.
20. *„Villa Rustica“ de la Aiud. Cîteva observații privind „villae — rusticae“ din Dacia Superior*, în *Sargetia*, 5, 1968, p. 59—85 (în colaborare).
21. *Zur Problematik der Handelsbeziehungen Daziens mit den griechische - orientalischen Städten*, în *Studien zur Gesch. in Philos. der Altertums*, 1968, p. 361—371.
22. *Zur relativen Chronologie der dako-getischen Münzen*, în *AAC*, 10, 1968, 1—2, p. 111—116.
23. *Tipurile monetare ale daco-getilor și aria lor de răspîndire*, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 38—49.
24. *Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj. Kunsthalle Köln, 12. Februar bis 18. Mai 1969 (f. loc., f. ed., f. an)*, 304 p. + 109 illus. (în l. italiană: Roma, Da Luca Editore (f. an), 274 p. (în colaborare)).
25. *Tipurile monetare ale daco-getilor și aria lor de răspîndire. Partea a II-a. Emisiuni cu motive noi, inspirate din diferite prototipuri*, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 67—91.
26. Forrer, Robert, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Ed. 2, Bibliographische Nachträge und Ergänzungen. Redaktion: K. Kasteln. Bearbeitet von: I. Winkler (Cluj) (für süd — östliche Donauländer: Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien u.a.), Graz, 1969, 245 p.
27. *Tezaurul de monede grecești și romane descoperit la Tisa (județul Hunedoara)*, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 27—42.
28. *Vestigii romane de la Porolissum*, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 547—538 (în colaborare).
29. *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto-daci*, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 93—108.
30. *Zu den Beziehungen der keltischen Stämme des inneren und äusseren Karpathenraums in der Mittellatènezeit*, în *AAC*, 12, 1971, 1—2, p. 97—105.
31. *Über das Verbreitungsgebiet der mittellatènezeitlichen „barbarischen“ Münzprägungen aus Dazien*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague, 21—27 août 1966, II, Praga, 1971, p. 1354—1357.
32. *Despre datarea tezaurului antic descoperit lângă Sebeș în 1941*, în *Apulum*, 9, 1971, p. 527—529.
33. *Despre pătrunderea denarilor lui Marcus Antonius în Dacia*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 97—105.
34. *Die Prägezeit der Münzen und das Münzrecht bei den Gelo-Dakern*, în *JNG*, 21, 1971, p. 109—113.
35. *Moneda „Provincia Dacia“*, în *SCN*, 5, 1971, p. 145—160.
36. *Tezaurul de denari descoperit la Grădiștea de Munte în anul 1879 (jud. Hunedoara)*, în *SCN*, 5, 1971, p. 283—303.
37. *Tezaurul monetar din secolul III e.n. descoperit la Apulum*, în 1902, în *Apulum*, 9, 1971, p. 359—360.
38. *Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea (I)*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 161—172 (în colaborare).
39. *Über die Stenzen von Pecica und von Ludești*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 477—479.
40. *Monede antice descoperite în Transilvania și Dobrogea*, în *ActaMN* 9, 1972, p. 383—384 (în colaborare).

41. Despre tezaurul descoperit la „Junca” Sighetul Marmației în secolul XIX, în *StComSatuMare*, 1, 1972, p. 207 — 225.
42. Despre două tezaururi de monede antice descoperite la Deva, în *Sargetia*, 9, 1972, p. 51 — 53.
43. Considerații despre moneda „Koson”, în *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 173 — 199; *ibidem*, în *Crisia*, 2, 1872, p. 37 — 43.
44. Noi descoperiri arheologice la Ciunbrud (jud. Alba), în *Apulum*, 10, 1972, p. 685 — 702 (în colaborare).
45. Moneda antică la Potaissa, Muzeul de istorie Turda, Cluj, 1973, 147 p. (în colaborare).
46. Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea (II), în *ActaMN*, 10, 1973, p. 181 — 212 (în colaborare).
47. Despre compoziția tezaurului monetar descoperit la Apoldul de Sus, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1973, p. 421 — 428.
48. Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia, în *SCIVA*, 25, 1974, 4, p. 497 — 515.
49. *Albeker Mdria és Bironé Sey Katalin, Antoninianus lelet Felsőlengyelicről, Numközl, LXVIII — LXIX, 1909 — 1970. p. 13 — 23, în FI, 3, 1974, p. 452 — 453.*
50. Aspecte ale problematicei monedelor emise între ± 250 — ± 150 i.e.n. în arcul intracarpatic, în *FI*, 3, 1974, p. 165 — 180.
51. Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în *Sargetia*, 11 — 12, 1974 — 1975, p. 117 — 136.
52. *Eine Ländliche Siedlung aus dakischer und römischer Zeit in Cicău (Kreis Alba)*, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene”*, Cluj-Napoca, 2 — 7 octombrie 1972, București, 1975, p. 593 — 600 (în colaborare).
53. Colecția monetară a Bibliotecii Batthyaneum. I, în *Apulum*, 13, 1975, p. 35 — 48.
54. Observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor”, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 95 — 106.
55. Tezaurul de teleri și ducași descoperit la Cluj, în *AIICluj-Napoca*, 18, 1975, p. 321 — 336.
56. Un denar subaeriat și hibrid descoperit în nord-estul provinciei Dacia, în *Arhiva someșană. Muzeul năsăudean*, 3, Năsăud, 1975, p. 334 — 337 (în colaborare).
57. Tezaurul de monede feudale (sec. XV — XVII) descoperit la Vermeș, jud. Bistrița-Năsăud, în *FI*, 4, 1976, p. 232 — 242 (în colaborare).
58. *B. Sey Katalin — Gedai István, Éremkincsek, în seria „A. Magyar Nemzeti Múzeum kincsei”, editată de Fülöp Ferenc, Budapest, 1972, 42 p. în Apulum, 14, 1976, p. 539 — 542.*
59. Răspuns la întîmpinarea lui C. Preda. „Pe marginea unor observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor” (SCIV A, 27, 1976, 3, p. 363 — 368), în *ActaMN*, 14, 1977, p. 677 — 680.
60. Imitațiile de denari descoperite la Porolissum, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 83 — 96 (în colaborare).
61. *Emblema Legiunii a XIII-a Gemina pe un fragment de umbo*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 267 — 276 (în colaborare).
62. Necropola avară de la Cicău, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 269 — 283 (în colaborare).
63. Așezarea prefeudală de la Cicău, jud. Alba, în *ActaMN*, 15, 1978, p. 263 — 272 (în colaborare).
64. Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa, în *Potaissa*, 1978, p. 55 — 57.
65. Date furnizate de inventarele lui István Téglás despre unele descoperiri monetare din Transilvania, în *CercetNum*, 1, 1978, p. 17 — 24 (în colaborare).
66. *O. Luchian, Gh. Buzdugan, C. C. Oprescu, Monede și bancnote românești, cu o prefață de Acad. E. Condurachi, București, 1977, XL, 420 p., în AIICluj-Napoca, 11, 1978, p. 498 — 499.*
67. *Jenő Fitz, Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts, Akademiai Kiadó, Budapest, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1978, 945 p., în ActaMN, 16, 1979, p. 885 — 891.*
68. Un atelier de artizanat la Dierna (Orșova), în *ActaMN*, 16, 1979, p. 143 — 155 (în colaborare).
69. Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Copșa-Mică (jud. Sibiu), în *ActaMP*, 3, 1979, p. 451 — 471 (în colaborare).
70. Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău, în *Apulum*, 17, 1979, p. 129 — 193 (în colaborare).
71. Săpăturile arheologice de la Cicău, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 465 — 479 (în colaborare).
72. Săpăturile arheologice de la Cicău (jud. Alba). Descoperirile din epocile bronzului și hallstattiană, în *Apulum*, 18, 1980, p. 23 — 59 (în colaborare).
73. Contribuții numismatice la istoria Daciei în sec. I i.e.n., în *CercetNum*, 3, 1980, p. 33 — 50.
74. Aplicarea matricei de incidență în studii de arheologie și numismatică, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 687 — 692.
75. *V. Mihăilescu-Birliba, I. Mitrea, Tezaurul de la Măgura, Bacău, 1977, 19 p., în CercetNum, 3, 1980, p. 236 — 237.*
76. Al doilea tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghirișa (com. Belciug, jud. Satu-Mare), în *StComSatuMare*, 2, 1980, p. 85 — 126 (în colaborare).
77. *Le portrait du prince régnant dans l'art monétaire de la Transylvanie aux XVIe — XVIIe siècles*, în *La numismatique source de l'art et de l'histoire des idées*, București, 1981, p. 88 — 93 (în colaborare).
78. *Über die ethnische Zugehörigkeit der Landbevölkerung in der Provinz Dakien*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 273 — 279.
79. Drumul roman Napoca — Potaissa, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 63 — 80 (în colaborare).
80. Cîteva considerații geo-topografice privind traseul drumului roman Potaissa — Napoca în sectorul Cluj-Napoca — Aiton, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 441 — 446 (în colaborare).
81. Contribuții numismatice la istoria Daciei în sec. I i.e.n., în *BSNR*, 70 — 74, 1976 — 1980 (1981), 124 — 128, p. 111 — 121.
82. Primul tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit la Rădscruci, județul Cluj, în *BSNR*, 70 — 74, 1976 — 1980 (1981), 124 — 127, p. 369 — 387.
83. Studiul metalografic al unor monede, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 475 — 482 (în colaborare).
84. *Virgil Mihăilescu-Birliba, La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, în seria *Bibliotheca Historica Romaniae*, București, 1980, 312 p., în *ActaMN*, 18, 1981, p. 707 — 712.
85. Săpăturile arheologice de la Cicău — Așezarea Coțofeni, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 321 — 340.
86. Atelierul de fierărie descoperit la Mediaș, în *ActaMP*, 6, 1982, p. 92 — 100 (în colaborare).
87. Date noi despre CIL III, 1627, cea dintîi atestare epigrafică a Potaissaei, în *Potaissa*, 3, 1982, p. 80 — 84.
88. Drumul roman Napoca — Potaissa. II, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 587 — 589.
89. Considerații asupra pătrunderii emisiunilor illyriene în nord-vestul Daciei, în *StComSatuMare*, 5 — 6, 1981 — 1982, p. 93 — 118.
90. Primul tezaur de monede romane de bronz descoperit în provincia Dacia, în *BSNR*, 75 — 76, 1981 — 1982, 129 — 130, p. 127 — 130.
91. Cercetări arheologice în așezarea romană de la Mediaș — „Gura Cîmpului” (jud. Sibiu), în *Apulum*, 21, 1983, p. 121 — 156 (în colaborare).

ĂUREL BUZILĂ

(1924—1986)

Pentru toți cei care l-au cunoscut, Aurel Buzilă a fost omul de temeinică structură morală, mereu aplecat cu deplină dăruire în munca sa de reconstrucție, de redare a strălucirii trecutului. Acest calm prețuitor al valorilor străbune ne-a părăsit pentru totdeauna, răpus de boala cea neîndurătoare, la 5 aprilie 1986, într-o primăvară de la care spera să-i fie început de împlinire a unor mai vaste planuri.

S-a născut la 6 martie 1924 într-o familie de vechi oameni de frunte din partea locului, în comuna Șaru Dornei (azi Panaci), din județul Suceava. A urmat școala primară în satul natal și gimnaziul mixt la Vatra Dornei, absolvind în 1943 cursurile Școlii Normale pe care le-a urmat la Bistrița Năsăud, Piatra Neamț și Cernăuți. A terminat apoi Școala de ofițeri de rezervă-infanterie de la Ineu — Arad cu gradul de sublocotenent. În primele zile de după 23 August 1944 a participat ca elev la aprigele lupte împotriva ocupantului horthyst, fapt pentru care mai târziu, în 1954, a fost distins cu Medalia „Eliberarea de sub jugul fascist” și a fost recunoscut veteran de război. După terminarea războiului, a funcționat în învățământ, mai întâi în comuna natală și apoi în mai multe localități din județul Neamț, îndeplinind și funcția de director la Bodeștii de Jos.

Remarcat pentru priceperea sa și iubirea de antichități de către Constantin Matasă, întemeietorul Muzeului Arheologic din Piatra Neamț, este angajat la această de acum prestigioasă instituție la 22 noiembrie 1954. Ucenicește multă vreme pe lângă venerabilul său mentor, participând, între altele la efectuarea unor cercetări de suprafață și la mai multe șantiere arheologice. Dintre acestea din urmă, s-a simțit atras mai ales de importanta stațiune arheologică de la Bîtca Doamnei, publicînd două ample studii despre ceramica geto-dacică descoperită acolo. Membru activ în colegiul de redacție al revistei MEMORIA ANTIQUITATIS, participant de neînlucuit la realizarea atîtor expoziții arheologice, contribuind prin alcătuirea unei ilustrații de cea mai înaltă calitate la reușita atîtor cărți și studii de istorie, Aurel Buzilă își descoperă treptat vocația, dedicîndu-se într-o vreme cînd domeniul respectiv nu se bucura de prețuirea cuvenită — activității de restaurare-conservare. În 1970 absolvă Facultatea de Istorie-Filosofie (secția istorie) a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, cu media 10 obținută la lucrarea de licență. Participînd la cîteva acțiuni de restaurare-conservare pe plan național și remarcîndu-se printr-un profesionalism deplin, a fost numit lector al Centrului de perfecționare a cadrelor pe lângă Consiliul Culturii și Educației Socialiste, calitate în care și-a adus o contribuție remarcabilă la formarea mai multor serii de tineri muzeografi. Desfășurînd totodată o bogată activitate culturală și manifestîndu-se ca un activist pe tărîm obștesc, a fost ales membru al Biroului Executiv al Comitetului județean Neamț al O.D.U.S.

Prin tot ce a făcut, a căutat să fie un demn urmaș al lui Constantin Matasă, să continue bunele tradiții inițiate de acesta. Nu întâmplător, ultimul său articol este dedicat memoriei fondatorului muzeului pietrean. Și — într-adevăr — acest robust model, precum și limpedele țel de a sluji pe cât îi stătea în putință istoria patriei, l-au făcut să contribuie atât de mult la punerea în valoare a vestigiilor de neprețuit pentru trecutul nostru, la creșterea prestigiului instituției în care pășea ca într-un templu. Pentru noi toți, cei care l-am cunoscut, l-am prețuit și l-am iubit, a ilustrat, cu privirile lui albastre, senine și intense totodată, o tradiție activă legată de cultul valorilor strămoșești.

Iată de ce AUREL BUZILA rămîne, chiar dacă nu mai este !

Marius Alexianu

LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE

1. *Despre ceramica daco-getică lucrată cu mîna de la Bîtca-Doamnei, Piatra Neamț*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 237—250.
2. Expoziția „*Noi descoperiri arheologice în județul Neamț (1965—1969)*“, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 561—570 (în colaborare).
3. *Două morminte din secolul al IV-lea e.n. de la Doina-Girov, județul Neamț*, în *Carpica*, 1972, p. 99—103 (în colaborare).
4. *Despre ceramica daco-getică lucrată cu roata de la Bîtca Doamnei, Piatra Neamț*, în *MemAntiq*, IV—V, 1972—1973, p. 93—113.
5. *Restaurarea și conservarea unui vas neolitic Cucuteni A—B*, în *MemAntiq*, IV—V, 1972—1973, p. 295—299.
6. *Petrodava 2000. Tradiție și continuitate*, Piatra Neamț, 1980, 143 p. (colaborare).
7. *Restaurarea și conservarea unui pistol cu cremene din colecția de arme a Muzeului județean de istorie Piatra Neamț*, în *MemAntiq*, VI—VIII (1974—1976), 1981, p. 319—333.
8. *Cum a fost restaurată și conservată „Hora de la Frumușica”*, în *MemAntiq*, VI—VIII (1974—1976), 1981, p. 335—339.
9. *Metode de conservare și restaurare în laboratorul Muzeului județean de istorie din Piatra Neamț*, în *MemAntiq*, IX—X (1977—1979), 1985, p. 719—732.
10. *Din activitatea culturală a lui Constantin Matasă*, în *MemAntiq*, XII—XIII, sub tipar.

SUMARUL VOLUMELOR I-X 1961-1983

STUDII ȘI MATERIALE

- ANDRONIC, ALEXANDRU, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală* I (1961), p. 271-281
- ANDRONIC, ALEXANDRU și NEAMȚU, EUGENIA, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956-1960* II-III (1964), p. 409-438
- ANDRONIC, AL., NEAMȚU, EUGENIA și DINU, M., *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași* V (1967), p. 169-285
- ANDRONIC, ALEXANDRU, NEAMȚU, EUGENIA și CHEPTEA, STELA, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961-1967* IX (1980) p. 103-119
- ANTONIU, S., ONOFREI, M., *Studiul antropologic al scheletelor din necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)* VIII (1975), p. 281-285
- ANTONIU, SERAFINA și OBREJA, CARMENCITA, *Studiul antropologic al scheletelor medievale de la Hudum-Botoșani din secolele XIII-XV* X (1985), p. 89-96
- BAZARCIUC, VIOLETA, vezi NIȚU, ANTON
- BERLESCU, NATALIA, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de Istorie a Moldovei* II-III (1964), p. 67-104
- BLOȘIU, CĂTĂLINA, *Sondajul din necropola de tip Sintana de Mureș de la Lețcani-Iași* VI (1969), p. 137-148
- BLOȘIU, CĂTĂLINA, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)* VIII (1975), p. 203-280
- BRUDIU, M., și PĂLTĂNEA, P., *Cetatea daco-getică de la Brăhășești (jud. Galați)* VII (1972), p. 225-239
- BUZDUGAN, C., vezi FLORESCU, MARILENA
- CASAN-FRANGA, IRINA, *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene” getice de pe teritoriul României* V (1967), p. 7-35
- CĂPITANU, VIOREL, vezi FLORESCU, MARILENA
- CHEPTEA, STELA, *Descoperirile arheologice din 1963 de la Siret* VII (1972), p. 345-357
- CHEPTEA, STELA, vezi ANDRONIC, ALEXANDRU
- CHIRICA, V., *Descoperiri paleolitice din așezarea de la Mitoc (jud. Botoșani)* VIII (1975), p. 7-14
- CIUREA, D. și GOSTAR, N., *Inscripții de la Tropaeum Traiani* VI (1969), p. 111-121
- COMAN, GHENUȚA, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V-XI în sudul Moldovei (stea colinară Horincea-Elan-Prut)* VI (1969), p. 277-315
- CRISTESCU, MARIA, *Contribuție la studiul antropologic al unor schelete de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) și începutul epocii fierului din Moldova* I (1961), p. 129-148
- CRISTESCU, MARIA, vezi NECRASOV, OLGA
- CRISTESCU, MARIA, *Studiul antropologic al scheletelor din secolul al III-lea e.n. descoperite la Pogorâști (raionul Botoșani, reg. Suceava)* II-III (1964), p. 329-341
- CRISTESCU, MARIA, KLÜGER, R., GRAMATOPOL-ROȘCA, M.E., *Contribuții la cunoașterea structurii antropologice a populației din cultura Sintana de Mureș-Cerneahov* VI (1969), p. 149-166
- CRÎȘAN, I.H., *Problema locuirii daco-geților pe teritoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice* VI (1969), p. 91-109
- DINU, MARIN, *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei* I (1961), p. 41-64
- DINU, M., vezi ANDRONIC, AL.
- DUSEK, MIKULAS, *Regiunile carpato-dundrene și sudul Slovaciei în etapa hallstattiană timpurie* II-III (1964), p. 273-298
- FLORESCU, C. ADRIAN, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua* II-III (1964), p. 143-216
- FLORESCU, C. ADRIAN, *Observații asupra sistemului de fortificare al așezării cucuteniene din Moldova* IV (1966), p. 23-37
- FLORESCU, MARILENA, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hîrlău, reg. Iași)* I (1961), p. 115-127
- FLORESCU, MARILENA, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova* II-III (1964), p. 105-125
- FLORESCU, MARILENA, *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova* IV (1966), p. 39-118
- FLORESCU, MARILENA, CĂPITANU, VIOREL, *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău* VI (1969), p. 213-275
- FLORESCU, MARILENA și BUZDUGAN, C., *Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești (județul Bacău)* VII (1972), p. 103-205
- FLORESCU, MARILENA, *Cîteva date referitoare la cunoașterea sistemului de fortificație a așezării Monteoru în Moldova* X (1985), p. 7-29
- FOIT, GR., vezi ILIESCU, O.
- FOIT, GR., vezi NEAMȚU, EUGENIA
- GOSTAR, NICOLAE, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană* I (1961), p. 149-209
- GOSTAR, NICOLAE, *Populația palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice* II-III (1964), p. 299-309
- GOSTAR, NICOLAE, *Studii epigrafice, II* IV (1966), p. 175-188

- GOSTAR, N., vezi CIUREA, D.
- GOSTAR, NICOLAE, *Studii epigrafice, III* VII (1972), p. 259 – 266
- GOSTAR, NICOLAE, *Inscripția împăratului Traian de la Barboși* IX (1980), p. 69 – 73
- GRAMATOPOL-ROȘCA, M.E., vezi CRISTESCU, MARIA
- HAIMOVICI, SERGIU, *Studiu asupra resturilor de faună descoperite în așezările aparținând culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț* II – III (1964), p. 217 – 236
- HAIMOVICI, SERGIU, *Studiul materialului faunistic descoperit în așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru) de la Bogdănești (r. Tg. Ocna, reg. Bacău)* IV (1966), p. 119 – 136
- HAIMOVICI, SERGIU, *Studiul resturilor faunistice provenite din așezarea aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului de la Foltești* VII (1972), p. 97 – 102
- HAIMOVICI, SERGIU, *Studiul resturilor faunistice depuse ca ofrandă în cimitirul de la Lețcani (jud. Iași)* VIII (1975), p. 287 – 291
- HAIMOVICI, SERGIU, *Resturile faunistice din așezarea de la Bîrlad din secolele XIII – XIV* IX (1980), p. 85 – 91
- HOREDT, KURT, *Blökumanaland și blakumen* VI (1969), p. 179 – 185
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Monede din tezaurul descoperit la Ofeleni (r. Huși, reg. Iași)* II – III (1964), p. 363 – 407
- ILIESCU, O. și FOIT, GR., *Un tezaur de monede moldovenesti din prima jumătate a secolului al XV-lea descoperit la Suceava* V (1967), p. 145 – 167
- ILIESCU, O., vezi MĂTASĂ, C.
- IONIȚĂ, ION, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni (r. Botoșani, reg. Suceava)* I (1961), p. 295 – 306
- IONIȚĂ, ION, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei* II – III (1964), p. 311 – 328
- IONIȚĂ, ION, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România* IV (1966), p. 189 – 259
- IONIȚĂ, ION, vezi TEODOR, GH. DAN
- IONIȚĂ, ION, *Neoropola daco-carpică de la Dumitrești Gălății (județul Iași)* VI (1969), p. 123 – 135
- IONIȚĂ, ION, *Așezarea de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov de la Iași – Fabrica de cărămizi* VII (1972), p. 267 – 306
- IONIȚĂ, ION și SPINEI, V., *Așezarea prefeudală tirzie de la Băiceni-Siliște* VII (1972), p. 307 – 330
- IONIȚĂ, ION, *Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași-Nicolina* X (1985), p. 30 – 49
- KLÜGER, R., vezi CRISTESCU, MARIA
- KUDRNAC, JAROSLAV, *Cîteva date noi despre agricultura la slavi* I (1961), p. 225 – 243
- LÁSZLÓ, ATTILA, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A–B de la Huși* IV (1966), p. 7 – 22
- LÁSZLÓ, ATTILA, *Așezarea daco-gețică de la Băiceni (secolele IV–II î.e.n.)* VI (1969), p. 65 – 90
- LÁSZLÓ, ATTILA, *O așezare hallstattiană la Cozia (jud. Iași)* VII (1972), p. 207 – 224
- MĂTASĂ, C., *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei (raionul Tîrgu Ocna, reg. Bacău)* II–III (1964), p. 11 – 66
- MĂTASĂ, C., ILIESCU, O., MIHĂILESCU-BÎRLIBA, V., *Date noi cu privire la circulația monetară în Moldova în secolul al XVI-lea* VII (1972), p. 369 – 376
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA, V., vezi MĂTASĂ, C.
- MITREA, ION, vezi TEODOR, GH. DAN
- MITREA, BUCUR și ZAHARIA, EMILIA, *Descoperirea monetară de la Oboroceni (r. Pașcani, reg. Iași) și importanța sa istorică* V (1967), p. 81 – 124
- NEAMȚU, EUGENIA, *Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Cotu Morii, Popricani (Iași)* I (1961), p. 283 – 293
- NEAMȚU, EUGENIA, vezi ANDRONIC, AL.
- NEAMȚU, EUGENIA, *Tezaurul de obiecte din secolul al XVII-lea descoperite la Cucuteni-Lețcani (r. Iași)* IV (1966), p. 327 – 343
- NEAMȚU, EUGENIA, vezi ANDRONIC, AL.
- NEAMȚU, EUGENIA, vezi TEODOR, GH. DAN
- NEAMȚU, EUG. și FOIT, GR., *Tezaurul de obiecte și monede feudale descoperite la Păun, com. Mihăileșeni (jud. Botoșani)* VII (1972), p. 359 – 367
- NEAMȚU, EUGENIA și OLARU, ANGELA, *Tezaurul din secolele XV – XVI de la Stăuceni (jud. Botoșani)* IX (1980), p. 121 – 123
- NEAMȚU, EUGENIA, vezi ANDRONIC, ALEXANDRU
- NEAMȚU, VASILE, *Contribuții la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală* IV (1966), p. 293 – 316
- NEAMȚU, VASILE, *Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească* VII (1972), p. 331 – 334
- NECRASOV, OLGA, CRISTESCU, MARIA, *Caracterizarea antropologică a unui schelet de la Erbiceni (r. Iași, reg. Iași)* I (1961), p. 219 – 223
- NICOLESCU, CORINA, *Ceramica otomană de Izniț din secolele XVI – XVII găsită în Moldova* V (1967), p. 287 – 308
- NICORESCU, MĂRIOARA, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din secolele XV – XVI la Suceava* IV (1966), p. 317 – 326
- NIȚU, ANTON, *Cu privire la derivația unor motive geometrice în ornamentația ceramicii bandate* VI (1969), p. 7 – 40
- NIȚU, ANTON, *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană* VII (1972), p. 9 – 96
- NIȚU, ANTON, *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie* VIII (1975), p. 15 – 119
- NIȚU, ANTON și BAZARGIUC, VIOLETA, *Considerații cu privire la ceramica Cucuteni AB pe baza descoperirilor recente* IX (1980), p. 19 – 61
- ONOFREI, M., vezi ANTONIU, S.
- OLARU, ANGELA, vezi NEAMȚU, EUGENIA
- OBREJA, CARMENCITA, vezi ANTONIU, SERAFINA
- PALADE, VASILE, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad-Valea Seacă* IV (1966), p. 261 – 277
- PĂLTÂNEA, P., vezi BRUDIU, M.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA, *Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuten (r. Harghita, reg. Crișana)* I (1961), p. 81 – 114
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova* II – III (1964), p. 251 – 272

- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. și SANIE, SILVIU, *Sondașul din tell-ul gumelnițean de la Ciolănești din Deal (județul Teleorman)* VI (1969), p. 41 — 53
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. și SANIE, SILVIU, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)* VII (1972) p. 241—258
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA, *Premisele civilizației geto-dacice* IX (1980), p. 63 — 68
- POPOVICI-BALTĂ, RODICA, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV — XV de la Băiceni (jud. Iași)* VIII (1975), p. 293 — 307
- POPOVICI-BALTĂ, RODICA și URSULESCU, NICOLAE, *Descoperiri arheologice din secolele XIV — XV de la Suceava — Parcul Cetății* IX (1980), p. 93 — 102
- POPOVICI, RODICA, vezi SPINEI, VICTOR
- POPUȘOI, EUGENIA, *Sondașul arheologic de la Balș (jud. Iași)* IX (1980) p. 7 — 17
- PREDĂ, CONSTANTIN, *Tezaurul de la Vovriești și unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova* IV (1966), p. 137 — 173
- RUSU, MIRCEA, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara (raionul Năsăud, reg. Cluj)* II—III (1964), p. 237—250
- SANIE, SILVIU, vezi TEODOR, SILVIA
- SANIE, SILVIU, vezi PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA
- SANIE, SILVIU, vezi PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA
- SPINEI, VICTOR, vezi TEODOR, GH. DAN
- SPINEI, V., vezi IONIȚĂ, I.
- SPINEI, VICTOR și POPOVICI, RODICA, *Cercetări arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani* X (1985), p. 74 — 88
- SZÉKELY, ZOLTAN, *Descoperiri epigrafice și arheologice pe granița de est a Daciei romane* V (1967), p. 133 — 143
- TEODOR, GH. DAN, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești—Iși* I (1961), p. 245—269
- TEODOR, GH. DAN, *Obiecte de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Ofeleni (r. Huși, reg. Iași)* II — III (1964), p. 343—361
- TEODOR, GH. DAN și MITREA, ION, *Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi* IV (1966), p. 279 — 291
- TEODOR, GH. DAN și IONIȚĂ, ION, *Cercetări arheologice în Podișul Sucevei* V (1967), p. 309 — 325
- TEODOR, GH. DAN, NEAMȚU, EUGENIA și SPINEI, VICTOR, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi* VI (1969), p. 187 — 212
- TEODOR, GH. DAN, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român* IX (1980), p. 75 — 84
- TEODOR, GH. DAN, *Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI — X e.n.* X (1985), p. 50 — 73
- TEODOR, SILVIA și SANIE, SILVIU, *Ceramica greccască din Muzeul de Istorie a Moldovei (I)* VI (1969), p. 55 — 64
- TEODOR, SILVIA, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)* VIII (1975), p. 121 — 201
- TUDOR, D., *Răspîndirea amforelor grecești ștamplate în Moldova, Muntenia și Oltenia* V (1967), p. 37 — 80
- VLAD, I., *Cercetări asupra șesăturii găsite în vasul cu tezaurul de monede de la Oboroceni (r. Pașcani, reg. Iași)* V (1967), p. 125 — 131
- VULPE, ALEXANDRU, *Descoperiri arheologice pe cursul mijlociu al Siretului (sondașele de la Mindrișca și Rădăciuni, reg. Bacău)* I (1961), p. 65 — 80
- VULPE, ALEXANDRU, *Cu privire la unele topoare de aramă și bronz din Moldova* II—III (1964), p. 127—141
- ZAHARIA, EMILIA, și ZAHARIA, NICOLAE, *Un mormînt din epoca migrațiilor la Erbiceni (r. Iași, reg. Iași)* I (1961), p. 211 — 218
- ZAHARIA, EMILIA, vezi BUCUR, MITREA
- ZAHARIA, EMILIA și ZAHARIA, NECULAI, *Contribuții la cunoașterea culturii materiale din secolul al V-lea e.n. din Moldova în lumina săpăturilor de la Botoșani* VI (1969), p. 167 — 178
- ZAHARIA, NECULAI, *Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952 și 1957* I (1961), p. 11 — 42
- ZAHARIA, NICOLAE, vezi ZAHARIA, EMILIA
- ZAHARIA, NICOLAE, vezi ZAHARIA, EMILIA

NOTE ȘI DISCUȚII

- BIȚA, TRAIAN, *O fibulă digitată de la Pașcani-Fintinele* X (1985), p. 99 — 100
- CĂPITANU, VIOREL, vezi FLORESCU, MARILENA
- COMAN, GHENUȚĂ, vezi DINU, MARIN
- DINU, MARIN și COMAN, GHENUȚĂ, *Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă (raionul Birlad, reg. Iași)* II — III (1964), p. 471—474
- FLORESCU, MARILENA și CĂPITANU, VIOREL, *Topoare de aramă și de bronz descoperite la Găiceana (raionul Adjud, reg. Bacău)* II — III (1964), p. 445—451
- FOIT, GRIGORE, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (raionul Botoșani, regiunea Suceava)* II—III (1964), p. 461—469
- GOSTAR, NICOLAE, *Inscripțiile grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia* IX (1980), p. 125—138
- ILIESCU, VL., *Cind a trăit regele Oroles (Justinus, XXXII, 3, 16)* VII (1972), p. 377 — 381
- HAIMOVIȚI, SERGIU, *Studiul preliminar al resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1961 în stațiunea neolitică de la Cucuteni-Băiceni* I (1969), p. 317 — 319
- HAIMOVIȚI, SERGIU, *Un craniu de berbec cu policherie din așezarea dacică de la Răcădău* X (1985), p. 97 — 98
- ISĂCESCU, ELENA, *Depozitul de obiecte de bronz de la Pulveda (r. Rîmnicu Sărat, reg. Ploiești)* V (1967), p. 327 — 330
- MELINTE, GH., *Depozitul de bronzuri de la Ghermănești (jud. Vaslui)* VIII (1975), p. 309 — 314
- NEAMȚU, EUGENIA, *Tezaurul de monede anepigrafice de aramă de la Alexandru cel Bun, descoperit la Iași* II — III (1964), p. 495—503
- NEAMȚU, EUGENIA, *Contribuții la cunoașterea stemei dezvoltate a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare* VI (1969), p. 329 — 335
- ORDENTLICH, IVAN, *Depozitul de bronzuri de la Sălărd (raionul Oradea, reg. Crișana)* II—III (1964), p. 475—485

PALADE, VASILE, <i>Un pumnal scitic descoperit la Măcișeni (raionul Bujor, reg. Galați)</i> . . .	II-III (1964), p. 487-489
PĂLTĂNEA, P., <i>Informații arhivistice despre un sarcofag roman la Galați</i> . . .	VII (1972), p. 383-386
PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA, <i>Depozitul de obiecte de bronz de la Duda (r. Huși, reg. Iași)</i> . . .	IV (1966), p. 345-350
RAȚĂ, SIMEON, <i>Cazanul scitic de bronz din secolele VI - V î.e.n. de la Iacobeni-Dîngeni (r. Săveni, reg. Suceava)</i> . . .	IV (1966), p. 351-353
SANIE, SILVIU, <i>O inscripție cirtică de la Romula</i> . . .	IV (1966), p. 355-359
SCORPAN, C., <i>Necropola carpică de la Dochia (r. Piatra Neamț, reg. Bacău)</i> . . .	V (1967), p. 331-335
TEODOR, SILVIA, <i>Așezarea din secolele III-II î.e.n. de la Șorogari</i> . . .	VI (1969), p. 321-327
ZAHARIA, EMILIA, <i>Mormintul de incinerare din secolul al III-lea e.n. de la Conțești (raionul Pașcani, reg. Iași)</i> . . .	II-III (1964), p. 491-493
ZAHARIA, N., <i>Două vase pictate din grupul Horodiștea-Foltești descoperite în raionul Iași</i> . . .	II-III (1964), p. 439-444
ZĂMOȘTEANU, MIHAI, <i>Depozitul de topoare de bronz de la Borlești (raionul Buhuși, reg. Bacău)</i> . . .	II-III (1964), p. 453-460

IN MEMORIAM

COMAN, GHENUȚĂ . . .	X (1985), p. 132-133
GOSTAR, NICOLAE . . .	IX (1980), p. 149-150
NEAMȚU, EUGENIA . . .	X (1985), p. 129-131
PASSEK, TATIANA . . .	VI (1969), p. 339-340
TUDOR, DUMITRU . . .	X (1985), p. 126-129

CRONICA

CHIRICA, VASILE, <i>Cercetătorul Anton Nițu la 70 de ani</i> . . .	X (1983), p. 101-103
CONDURACHI, EM., <i>Orest Tafrali</i> . . .	VI (1969), p. 337-338
PAIU C., <i>Muzeul de Istorie al Moldovei</i> . . .	II-III (1964), p. 505-516
PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA, <i>Expoziția „Orînduirea comunei primitive din Cehoslovacia”, în Muzeul Național din Praga</i> . . .	II-III (1964), p. 517-526
PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA, <i>Călătorie de studii arheologice în R.P. Bulgaria</i> . . .	V (1967), p. 337-341
SCORPAN, C., <i>Muzeul Arheologic din Piatra Neamț</i> . . .	IV (1966), p. 361-369
TEODOR, GH. DAN, <i>Sesiunea științifică „Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român”, Iași, 1969</i> . . .	VII (1972), p. 399-401

RECENZII

BALLA, L., BUOCZ, T.B., KADAR, Z., MOCSY, A., SZENTLELEKY, T., <i>Die römischen Steindenkmäler von Savaria</i> , Budapest, 1971 (Silviu Sanic) . . .	VIII (1975), p. 319-320
BARKÓCZI, LÁSZLO, MOCSY, ANDRÁS, <i>Die römischen Inschriften Ungarns (RIU, I) 1. Lieferung Savaria, Scarbantia und die Limes-Dreiecke Ad Flexum-Arrabona</i> , Budapest, 1972 (Nicolae Gostar) . . .	VIII (1975), p. 317-319
BIALECKA, FELICJA, <i>Dokumentacja i informacja naukowa w Archeologii, Zarys problematyki i propozycje metodyczne</i> , Biblioteka Archeologiczna, 25, 1975 (Cornelia-Magda Mantu) . . .	X (1985), p. 104-105
BRUNN, v. WILHELM ALBERT, <i>Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit</i> , Verlag Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1968, (M. Petrescu-Dimbovița) . . .	VII (1972), p. 391-395
CIGILIK, V. M., <i>Naselenija verchn'ogo Podnistrov'ja persich stolit'našoj eri (Plemena lipic'koi kul'turi)</i> , Kiev, 1975 (Ion Ioniță) . . .	X (1980), p. 144-145
CRÎȘAN, I.H., <i>Burebista și epoca sa</i> , Edit., Științifică și Enciclopedică, București, 1977 (M. Petrescu-Dimbovița) . . .	IX (1980), p. 142-144
DIACONU, PETRE și BARASCHI, SILVIA, <i>Păciul lui Soare, Așezarea medievală (secolele XIII - XV)</i> , II, Edit. Acad. București, 1977 (Stela Cheptea) . . .	IX (1980), p. 145-147
HÄNSEL, BERNHARD, <i>Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken</i> , Rudolf Habelt Verlag GMBH-Bonn (M. Florescu) . . .	VII (1972), p. 395-398
KOLNÍKOVÁ, EVA, <i>Rímske mince na Slovensku. Ars slovaca antiqua</i> , Tatran, Bratislava 1980 (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) . . .	X (1985), p. 117-118
MACHNIK, JAN, <i>Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)</i> , Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977 (Marilena Florescu) . . .	IX (1980), p. 140-142
MIHĂILESCU-BÎRLIBA, VIRGIL, <i>La monnaie romaine chez les Daces Orientaux</i> , Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, 23, Ed. Academiei R.S. România, București, 1980 (Ion Ioniță) . . .	X (1985), p. 113-117
MÜLLER-KARPE, HERMANN, <i>Handbuch der Vorgeschichte</i> , Bd. I, <i>Altsteinzeit</i> C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1968, (A. László) . . .	VII (1972), p. 387-389
MÜLLER-KARPE, HERMANN, <i>Handbuch der Vorgeschichte</i> , Bd. II, <i>Jungsteinzeit</i> C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1968 (M. Dinu) . . .	VII (1972), p. 389-391
NEAMȚU, EUGENIA, NEAMȚU, VASILE și CHEPTEA, STELA, <i>Orașul medieval Baia în secolele XIV - XVIII. Cercetările din anii 1967-1976</i> , Editura Junimea, Iași, 1980 (Dan Gh. Teodor) . . .	X (1985), p. 123-125

NOVOTNA, MÁRIA, <i>Die Bronzefundamente in der Slowakei. Spätbronzezeit</i> , „Archeologica Slovaca Fontes“, tom IX, Bratislava, 1970 (<i>M. Petrescu-Dimbovița</i>)	VIII (1975), p. 315 – 316
OLDEBERG, ANDREAS, <i>Die ältere Metallzeit in Schweden, I–II</i> , <i>Kungl. Vitterhets historien och antikvitets Akademien</i> , Stockholm 1974, 1976 (<i>Mircea-Petrescu-Dimbovița</i>)	IX (1980), p. 139 – 140
OTTE, MARCEL, <i>Le Gravettien en Europe Centrale</i> , <i>Dissertationes Archaeologicae Gandenses</i> , De Tempel, Brugge, 1981 (<i>Vasile Chirica</i>)	X (1985), p. 105 – 110,
ROTH, HELMUT, <i>Kunst der Völkerwanderungszeit</i> , in <i>Propyläen Kunstgeschichte</i> , Supplementband 4, Propyläen Verlag, Frankfurt a.M. – Berlin-Wien, 1979 (<i>Ion Ioniță</i>)	X (1985), p. 118 – 120
SPINEI, VICTOR, <i>Moldova în secolele XI–XIV</i> , Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982 (<i>Vasile Neamțu</i>)	X (1985), p. 120–123
STEIN, FRAUKE <i>Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland</i> , <i>Beiträge zur Interpretation einer Quellengattung</i> , vol. 23, seria <i>Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde</i> , ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1976 (<i>Mircea Petrescu-Dimbovița</i>)	X (1985), p. 110 – 112
STEIN, FRAUKE, <i>Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland</i> , vol. 24, seria <i>Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde</i> , Ed. Rudolf Habelt, Bonn, 1979 (<i>Mircea Petrescu-Dimbovița</i>)	X (1985), p. 112–113
THOMAS, EDIT B., <i>Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde</i> , Budapest, 1971 (<i>Ion Ioniță</i>)	VIII (1975), p. 320 – 321

VALERIA DUMISTRĂCEL

LISTA ABREVIERILOR

AAA	– Arkhaiologika Analekta ex Athenon, Athena.
AAAL	– Annals of Archaeology and Anthropology, Liverpool.
AAC	– Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
ABAWA	– Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München.
ABSA	– Annual of the British School at Athens, London.
ActaArchBudapesta	– Acta Archaeologica Hungarica, Budapest.
ActaMN	– Acta Musei Napocensis, Cluj (–Napoca).
ActaMP	– Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AD	– Arkhaiologiké Deltion, Service des Antiquités, Athènes.
AE	– Arkhaiologikon Ephemeris (Journal Archéologique), Société Archéologique, Athènes.
AEM	– Archaeologisch – epigraphische Mitteilungen, Wien.
AKM	– A.A. Nudel'man, <i>Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR</i> , 8, Chișinău, 1976.
AKÖG	– Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, Wien.
AIICluj-Napoca	– Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca.
AISC	– Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj (Sibiu).
AnSocAcadRom	– Analele Societății Academice Române, București.
Antiquity	– A quarterly Review of Archaeology, Cambridge.
AntTan	– Antik Tanulmányok. Studia antiqua. Budapest (1954) și urm.
AnuarSuceava = AnMuzJudSuceava	– Studii și materiale, Suceava.
AO	– Arhivele Olteniei, Craiova.
Apulum	– Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
AR	– Archaeological Reports, ed. by Society for the promotion of Hellenic Studies and British School of Archaeology at Athens.
Archaeology	– Archaeology, Archaeological Institute of America, Brattleboro, Vermont, USA.
ArchAustr	– Archaeologia Austriaca, Wien.
ArchErt	– Archaeologiai Értesítő, Budapest.
ARMSI	– Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice, București.
Arch issledovanija	– Archeologičeskie issledovanija v Moldavii, Chișinău.
ArchRozh	– Archaeologické Rozhledy, Praha.
ArhMold	– Arheologia Moldovei, București.
AȘUIași	– Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
ArchOrient	– Archiv Orientální, Orientální Ustav, Praha.
BAMA	– Bronze Age Migration in the Aegean. Archaeological and Linguistic problems in Greek Prehistory, edited by R.H. Crossland & A. Birchall (Proceeding of the First International Colloquium of Aegean Prehistory, Sheffield), London, 1973.
BCH	– Bulletin de Correspondence hellénique, Paris.
BCMI	– Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București.
Belleten	– Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
BerRGK	– Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt am Main.
BiblOrient	– Bibliotheca Orientalis, Leiden.

- BSH — Bulletin de la Section historique. Académie Roumaine, București.
- BSLL — Bulletin de la Société des Lettres de Lund.
- BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- CA — Cercetări arheologice, Muzeul de istorie al R.S. România, București.
- CAB — Cercetări arheologice, Muzeul de istorie a Municipiului București.
- CAH — Cambridge Ancient History.
- Carpica — Carpica. Muzeul de istorie și artă, Bacău.
- CercetIst — Cercetări istorice, Iași.
- CercetNum — Cercetări numismatice, București.
- CNA — Cronica numismatitică și aheologică, București.
- COWA — Chronologies in Old World Archaeology, edited by Robert W. Ehrich, Chicago, 1965, 2^a ed., 1967.
- Dacia — Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I — XII, 1924 — 1947; N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I, 1957 și urm.
- Danubius — Danubius. Muzeul de istorie, Galați.
- Délm éremi — Délmagyarország éremeleletei, Timișoara, 1907.
- Délm rég — Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből, Timișoara, I — III, 1897 — 1906.
- DIR — Documente privind istoria României, București.
- DRH — Documenta Romaniae Historica, București.
- Drobeta — Drobeta, Muzeul de istorie Drobeta-Turnu Severin.
- ED — Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola romana di Roma, Roma.
- EFAP — L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen, J. Böhm et S.J. De Laet ed., 1962, Praha.
- EPB — L'Ethnogenèse des peuples balkaniques: symposium international sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques, Plovdiv, 1969, Studia Balcanica, 5, V.S. Georgiev ed., Sofia, 1971.
- Ergon — To ergon tes Arkhaiologikes Hetaireios (Rapport des travaux de la Société Archéologique d'Athènes), Atena.
- FI — File de istorie, Muzeul de istorie Bistrița.
- FolArch — Folia Archaeologica, Budapest.
- Fontes Poznan — Fontes Praehistorici. Annales Musei Archaeologici posnaniensis, Poznan.
- GZM — Glasnik Zemaljskoj Muzeja.
- Hesperia — Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Atena.
- IAN-TSSR — Izvestija Akademij Nauk, Turkmenskaja SSR.
- Istros — Istros, Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I (1934).
- IzvestijaChișinău — Izvestija MFAN SSR, Chișinău.
- IzvestijaSofia — Izvestija na Archeologičeskija Institut, Sofia.
- JahrRGZM = JRGZM — Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
- JCS — Journal of Cuneiform Studies, Cambridge, Mass. USA.
- JIES — Journal of Indo-European Studies, Butte, Montana, USA.
- JNES — Journal of Near Eastern Studies, Chicago.
- JNG — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- KS = KSIA — Kratkie Soobščeniya v dokladach i polevych issledovaniyach, Moskva.
- KSKiev — Kratkie Soobščeniya issledovaniya po archeologija, Kiev.
- KSOdessa — Kratkie Soobščeniya, Odessa.
- MAGW — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien.
- Materiale — Materiale și cercetări arheologice privind istoria veche a R.P.R., I, 1953; Materiale și cercetări arheologice, București, II (1956) și urm.
- MemAntiq — Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.
- MIA — Materialy i issledovaniya po archeologija SSSR.
- Minos — Revista de filologia Egea, Salamanca.

C. Moisil, <i>Creșterea colecțiilor</i>	— C. Moisil, Creșterea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române, 1911 și urm.
NEH	— Nouvelles Études d'Histoire, București, I (1956) și urm.
NK	— Numizmatikai Közlöny, Budapest.
OmD	— Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, București, 1960.
OR ⁴	— D. Tudor, Oltenia română, ed. a IV-a, București, 1978.
PAAH	— Praktika tes en Athenais Arkhailogikes Hetaireias (Bulletin de la Société archéologiques d'Athènes), Atena.
PBF	— Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
Prace-Łodzi	— Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna, Łódź
PZ	— Praehistorische Zeitschrift, Berlin.
RE	— Pauly-Wissowa, Realencyclopädie des klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893 și urm.
RevMuz	— Revista muzeelor, București.
RHSEE	— Revue historique de sud-est européen, București.
SA	— Sovetskaja archeologija, Moskva.
Sargetia	— Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.
SlovArh	— Slovenska Arheologia, Bratislava.
StCl	— Studii clasice, București.
StComSatuMare	— Studii și comunicări, Satu Mare.
StComSibiu	— Studii și comunicări, Sibiu.
StComVrancea	— Studii și materiale. Muzeul de istorie Focșani.
SRIR	— Studii și referate privind istoria României, I, București, 1954.
SCȘCluj	— Studii și cercetări științifice, Cluj
SCȘIași	— Studii și cercetări științifice, Iași.
TPhs	— Transactions of the Philological Society, Oxford.
TrudyMoskva	— Trudy Institut Etnografij ANSSSR, Moskva.
TT	— Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi.
VDI	— Vestnik drevnej istorij, Moskva.
WiadArch	— Wiadomości Archeologiczne.
WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien.
ZfE	— Zeitschrift für Ethnologie.